

**Ярослав Яремко
Наталія Лужецька**

**ІВАН ФРАНКО І ПОСТУП
НОВІТНЬОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

**Львів
Видавництво «Апріорі»
2021**

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09(092)"18/19"
Я 72

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника
(протокол № 2 від 19 травня 2020 р.)

Науковий редактор – **Грещук Василь Васильович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

- **Федурко Марія Юліанівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;
- **Струганець Любов Василівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;
- **Пуряєва Наталія Володимирівна**, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Яремко Ярослав.

Я 72   Іван Франко і поступ новітньої лінгвістики / Ярослав Яремко, Наталія Лужецька. - Львів : Видавництво "Апріорі", 2021. - 436 с.

ISBN 978-617-629-719-2

У книзі висвітлено лінгвістичне новаторство Івана Франка-термінознавця і термінотворця, чиї лінгвокогнітологічні за своєю суттю ідеї на століття випередили тогочасну українську (й не лише) мовознавчу думку й створили методологічне підґрунтя для постання новітніх міждисциплінарних наук: української лінгвополітології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації. Окреслено історичну значущість мислителя-енциклопедиста в модернізації українського мовно-культурного простору, становленні й розбудові української наукової мови та її репрезентанта – терміносистеми, у створенні національної школи політичного мислення. Шляхом когнітивно-дискурсного аналізу омовлено особливості ключових Франкових концептів як способу авторського смисло- і світотворення.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, учителів та тих читачів, які цікавляться проблемами антропологічного термінознавства й лінгвістичного франкознавства.

На обкладинці зображено пам'ятник Іванові Франкові в м. Івано-Франківськ

ISBN 978-617-629-719-2

© Ярослав Яремко, Наталія Лужецька, 2021
© Видавництво «Апріорі», 2021

*Світлій пам'яті
дорогого чоловіка Ігоря
присвячується*

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади І. Франка як термінознавця і термінотворця: міждисциплінарний вимір	18
1.1. Термін у лінгвофілософській концепції Івана Франка	18
1.2. Франкова <i>теорія сугестій</i> : прагмалінгвістичний аспект	24
1.3. Ідеологія як джерело формування прагматичного значення політичного терміна	34
1.4. Іван Франко – фундатор ідей української когнітивної лінгвістики	43
1.5. Комунікативний кодекс автора і становлення сучасної теорії комунікації	76
Розділ 2. Іван Франко і проблема модернізації українського мовно-культурного простору кінця ХІХ – початку ХХ ст.	96
2.1. Вплив націософського дискурсу мислителя на формування української мовної особистості нового, пасіонарного типу	96
2.2. Лінгвополітологічні акценти засновника національної «школи політичного думання»	109
2.3. Особливості політичної мови на зламі ХІХ – ХХ ст.	131
Розділ 3. Політична термінолексика Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання	140
3.1. Тематична стратифікація Франкового політичного лексикону	140

3.2. Джерела і шляхи формування політичного словника автора: лексикографічний аспект	165
3.2.1. Термінна деривація	165
3.2.2. Іншомовні терміни-запозичення	174
3.2.3. Метафорична концептуалізація українського політичного буття: комунікативно-прагматичний аспект.....	183
3.3. Імплицитні текстові засоби в націософських працях Івана Франка	218
Розділ 4. Пізнаючи Франкову концептосферу... ..	233
4.1. Проблема тлумачення <i>концепту</i> і його структурна модель	233
4.2. Феномен <i>концепту</i> у візії Івана Франка	253
4.3. «Як багато важить слово...» у Франковому тексті	257
4.4. Франкова концептосистема як спосіб модерного смисло- й світотворення	272
4.4.1. Концепт <i>революціонізм</i>	272
4.4.2. Концепт <i>«цілого чоловіка»</i>	293
4.4.3. Концепти <i>народ, нація</i>	329
4.4.4. Концепт <i>поступ</i>	355
Загальні висновки	369
Список використаної літератури	377
Список умовних скорочень	418
Рецензія. Ярослав Яремко. Синергетика Франкового Слова (Зенон Гузар. Вступ до франкознавства. – Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – 358 с.)	424

ВСТУП

У сучасних термінознавчих студіях помітна тенденція до динамічного розгляду терміна як лінгвокультурного явища, семантично реалізованого на перетині когніції та комунікації. Показовим є розширення дослідницької парадигми від структуралістської (логікоцентричної) до лінгвокогнітологічної (антропоцентричної), що розглядає мовні факти невідривно від людини, її системи пізнання світу й себе у світі. Комплексний підхід уможливорює висвітлення не лише класифікаційно-логічного характеру термінології, а й лінгвокультурного, через який виявляються суб'єктивні, прагматично забарвлені властивості терміна.

З цього погляду антропоцентричні візії І. Франка-термінознавця й термінотворця якраз на часі. Розвиваючи ідеї В. фон Гумбольдта, О. Потебні та їх послідовників про нерозривний зв'язок мови з «народним життям» і «народною психологією» [Гумбольдт 1984], І. Франко теж загострював увагу на «глибокій психологічній проблемі, якої коріння сягає малодосліджених досі тайників людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [Франко 2001 : 265]. В умовах тогочасної бездержавності України мовні проблеми в осмисленні Франка виходять далеко за лінгвістичні межі й набувають радикальнішого звучання через «внутрішнє роздвоєння», «також язикове роздвоєння», врешті-решт, їх не можна роз'єднати – «через внутрішнє язикове роздвоєння» [Там само : 265]. Якраз концептуальні, за своєю суттю лінгвокогнітологічні ідеї мислителя, що з опертям на корпус міждисциплінарних термінів-неологізмів сформу-

вали методологічну основу українського антропологічного термінознавства, становлять **об'єкт нашого дослідження**.

Іван Франко, що своєю універсальною й титанічною інтелектуальною діяльністю створив цілу епоху в історії української культури, не продукував, однак, науку заради науки – як «річ у собі». Син свого народу й свого часу, він послідовно й цілеспрямовано наснажував «поле нашої науки» [Франко 1986, 46, кн.2 : 166] новітніми знаннями, тісно пов'язував культурно-мовні й загальнофілософські проблеми з конкретикою політичного буття української людини. Тож лінгвофілософська концепція автора має виразний національно-екзистенційний характер, що рельєфно проступає в мовній картині світу засновника (за Франковою ж характеристикою) української «школи політичного думання» [Франко 1914, 7 : 12] і відповідної політичної культури. «Неполітична культура – се *contradiktio in adjecto*» [Франко 1986, 45 : 281], тобто внутрішня суперечність, – наголошував І. Франко.

Предмет наукової розвідки – новаторство І. Франка як термінознавця-антропоцентриста і філософа-націєтворця у проєкції на новітню лінгвокогнітологічну парадигму.

Варто зауважити, що термінологічна проблематика в мовному космосі Івана Франка часто привертала увагу науковців (В. Ірещук, І. Ковалик, Т. Космеда, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький, Я. Яремко). У царині лінгвістичного франкознавства досліджувався, зокрема, його вплив на розвиток окремих терміно-систем: економічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонова, Н. Лужецька), філософської (О. Новоставська). Різні за обсягом, змістом, хронологічною й методологічною вартістю, франкознавчі студії апріорі не вичерпують характеристики Франкової картини світу, бо: по-перше, будь-яка когнітивна картина світу як явище ментальне, первинне незмірно ширша за відбиту у слові мовну картину світу – явище вторинне, по-

хідне; по-друге, назріла потреба нового, міждисциплінарного підходу до характеристики концепції Франка-термінознавця й термінотворця, почасти його внеску у становлення й розвиток української лінгвокогнітологічної парадигми (когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики); по-третє, неупереджене націософське прочитання авторських текстів (наукових, публіцистичних, художніх) засвідчує, що Франкове історико-філософське осмислення тогочасного українського буття не тільки не втратило своєї національно-екзистенційної значущості, а й потребує актуалізації смислів на сучасному етапі непростого українського державотворення. Зрештою, кожне покоління намагається пізнати в мисле- й мовотворчості генія *свого* Франка і *по-своєму* його інтерпретує.

Феномен Франкового слова, універсалізм його багатогранної постаті спричинили той потік мовознавчих студій, які оформилися в лінгвістичне франкознавство¹ – самостійну інтердисциплінарну науку, що постає на межі франкознавства та лінгвістики й досліджує спільні (стикові) для них проблеми. Становленню й розвитку цієї наукової царини сприяли різні покоління франкознавців, у чиїх розвідках висвітлено низку аспектів діяльності письменника-мислителя: його мовний стиль (О. Білецький, М. Возняк, З. Гузар, І. Денисюк, С. Єфремов, Ф. Жилко, М. Зеров, В. Корнійчук, І. Ощипко, О. Сербенська, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, І. Ціхоцький, М. Шалата); мовознавчі погляди (М. Возняк, Г. Клочек, Т. Панько, І. Фаріон, В. Русанівський, О. Сербенська, Л. Струганець, Ю. Шевельов, Я. Яремко); націософський вимір (О. Баган, А. Войтюк, З. Гузар, І. Денисюк, П. Іванишин, Є. Маланюк, І. Набитович, О. Пахльовська, Я. Радевич-Винницький,

---

¹ Термін *франкознавство* увів до наукового обігу академік Михайло Возняк, започаткувавши новий розділ – вивчення світогляду Івана Франка.

Т. Салига, Б. Тихолоз, М. Федурко, І. Фаріон); лінгвокогнітивний аспект (Н. Бабич, Т. Вільчинська, І. Єременко, М. Скаб, М. Федурко); психолінгвістичний (Ф. Бацевич, Т. Біленко, В. Будний, С. Єрмоленко, Т. Космеда, Г. Сюта, І. Фізер); лінгвоісторіографічний (Д. Гринчишин, Г. Дидик-Меуш, У. Добосевич, В. Німчук); лексикографічний (І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга, С. Пінчук, Є. Регушевський); лінгвопоетика та лексика художнього тексту (О. Білецький, О. Горбач, В. Грещук, І. Денисюк, І. Дмитрів, С. Єрмоленко, Я. Закревська, І. Ковалик, М. Лесюк, Л. Невідомська, В. Сімович, М. Стецик, З. Франко, Л. Худаш, М. Шалата, М. Яким та ін.), зокрема діалектна (Д. Бандрівський, В. Винницький, Я. Закревська, М. Зубрицька, Л. Коць-Григорчук, І. Матвіяс, М. Онишкевич), ономастична (Л. Белей, Г. Бучко, Д. Бучко, В. Котович, О. Сколоздра, З. Франко) та ін.

Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, комплексна характеристика термінів-політонімів (від гр. *politike* «мистецтво управління державою» і *опута* «ім'я») у націософському дискурсі І. Франка потребує спостережень не лише за їхнім лексикографічним значенням, а й за прагматичним наповненням. Цей аспект відповідно вимагає методологічно іншого вектора аналізу, який заглибить дослідника в лінгвофілософську сферу мислителя, розкриє аксіологічний потенціал терміна-політоніма, тобто допоможе збагнути за сказаним недомовлене, імпліцитне, щоб вловити таким чином авторські інтенції. У контексті нашого дослідження важливими є не так кількісні зміни в політичному лексиконі І. Франка, а якісні, прагматичні, що висвітлюють модернізаційні, націєтвірні зрушення в українській політичній думці на зламі ХІХ – ХХ ст. Безперечно, генератором формування модерної української картини світу та її репрезентанта – політичної термінології – був І. Франко. Донедавна ці аспекти діяльності вченого-новатора також не були належно висвітлені, що й визначає *актуальність* наукової праці.

Закцентована актуальність дослідження зумовила його **мету** – на основі міждисциплінарного, комплексного (лексикографічного, когнітивного та прагматичного) аналізу політичного словника в дискурсі Івана Франка осмислити лінгвістичне новаторство вченого як термінознавця і термінотворця, фундатора українського антропологічного термінознавства. Окреслена **мета** передбачає розв’язання таких **основних завдань**:

- виявити в лінгвофілософській концепції І. Франка ті ідеї, що стали основоположними для міждисциплінарних наук нового типу : української когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології (політичної лінгвістики);
- висвітлити природу (характер, ознаки, значення, функції) політичного терміна в наукових текстах ученого-мислителя, обґрунтувати закономірність триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) компонента в значеннєвій структурі політоніма;
- дослідити прагмалінгвістичний вектор Франкової теорії сугестії;
- схарактеризувати особливості формування української мовної особистості нового, пасіонарного типу на етапі націєтворення;
- осмислити історичне значення Франкової «школи політичного думання» у становленні української лінгвополітології;
- розробити тематичну стратифікацію політичної термінолексики автора, з опертям на зіставний лексикографічний аналіз простежити її історичну тяглість і джерела неологізації;
- виявити смисловий потенціал Франкової політичної метафори та в її межах виокремити сценарії метафоричної концептуалізації;

- декодувати різнотипні засоби імпліцитності в націософському дискурсі мислителя;
- змодельювати структуру концепту як цілісного психоментального утворення в нерозривному зв'язку з ієрархічною структурою комунікативної особистості;
- шляхом когнітивно-дискурсного підходу окреслити смисловий ореол ключових політичних концептів Франкової концептосфери : *революціонізм*, *«цілий чоловік»*, *народ*, *нація*, *поступ*.

Джерельною базою дослідження стали передусім наукові й публіцистичні праці І. Франка, через які лейтмотивом проходить утверджуваний мислителем *«ідеал національної самостійності»*: «Наш погляд на польське питання» (1883), «На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901» (1900), «Поза межами можливого» (1900), «Що таке поступ?» (1903), «До історії соціалістичного руху» (1904), «Ідеї» і «ідеали» галицької москвофільської молодезі» (1905), «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906) тощо; праці, що не увійшли до зібрання творів у 50-ти томах: «Теперішня хвиля а русини» (1883), «Ukraina irredenta» (1895), «З Новим роком» (1897), «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), «Двоязичність і дволичність» (1905), «Сухий пень» (1905), «До історії соціалістичного руху» (1904); збірник статей «В наймах у сусідів» (1914р.), який Іван Франко визначав як «школу політичного думання».

Методологічна основа дослідження базується на міждисциплінарних принципах, що розкривають взаємозв'язок *культури-свідомості-мовлення*. Гетерогенний характер об'єкта наукової розвідки зумовив вихід за межі вузько раціонального, редукаціоністського трактування природи політичної термінології і необхідність залучення лінгвокогнітологічного аналізу, у результаті уможливлується її стереометрична кваліфікація.

Звернення до української особистості нового типу («цілого чоловіка», за Франком) як рушія когнітивно-культурного поступу надасть змогу простежити взаємодію мовних і прихованих мисленневих структур, що можуть бути реконструйовані за мовними фактами. Тому поєднання принципів логікоцентризму, системоцентризму – з одного боку та антропоцентризму (етноцентризму, егоцентризму) – з іншого скероване на висвітлення полівимірного, міждисциплінарного змісту лінгвістичного новаторства Івана Франка.

Мета і завдання наукової праці, а також специфіка її об'єкта і предмета зумовили використання *дослідницьких методів*. У межах *загальнонаукових методів* релевантними виявилися *спостереження, індукція й дедуція, аналіз і синтез, опис, моделювання та кількісний аналіз*, застосовані для теоретичного осмислення, систематизації, узагальнення та об'єктивного наукового трактування феномена багатогранної постаті Івана Франка : письменника, науковця, філософа, культурного і громадського діяча – справді «вічного революціонера» в царині духу. У дослідженні використано і низку *спеціальних методів*. У лінгвоісторіографічному аспекті актуалізовано методологічну суголосність базових положень сучасної когнітивної лінгвістики, теорії, комунікації, лінгвополітології та ідей лінгвофілософської концепції І. Франка. Для характеристики авторського політичного дискурсу служив комплексний підхід у синтезі *структуралістського (власне мовного) та лінгвокультурологічного*, скерованого на пізнання живих комунікативних процесів у взаємодії з культурою (зокрема політичною) народу. У межах *структурного методу* застосовано: *дистрибутивний аналіз* (для встановлення характеристики і функціональних властивостей політичного терміна на підставі його оточення у Франкових текстах, що уможливило перегляд усталених у семантиці уявлень про природу терміна (його значення, характер, ознаки, функції);

типологічний аналіз (для виокремлення тематичних груп та структурно-словотвірних типів термінів-політонімів); *зіставний* (для зіставлення політичного лексикону І. Франка із сучасною термінолексикою та лексиконом попередніх епох); *компонентний* (орієнтований на дослідження значенневої структури слова, уточнення денотативно-сигніфікативного та конотативного значень політонімів). У межах *лінгвокультурологічного підходу* використано процедури: *контекстуально-інтерпретаційного аналізу* (для з'ясування індивідуальних смислів Франкової політичної метафори); *когнітивно-дискурсного* як серцевини концептуального аналізу (для встановлення смислової реалізації ключових концептів в комунікативно-прагматичному полі автора). Для аналізу особливостей мовної ситуації останньої чверті ХІХ – початку ХХст., тогочасних мовних тенденцій і формування української особистості нового, пасіонарного типу прислужився *соціолінгвістичний метод*.

Наукова новизна дослідження: 1) концептуально висвітлено багатогранне новаторство Івана Франка як: а) основоположника українського антропологічного термінознавства, чії ідеї стали базовими для міждисциплінарних наук нового типу: когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, політичної лінгвістики; б) потужного інтелектуала-будівничого й архітектора української наукової мови, чия термінологічна практика кардинально збагатила (кількісно та якісно) українську поняттєву картину світу, зокрема політичну; в) модернізатора національної концептосфери в напрямі угрунтування націє-і державотвірних концептів («*цілий чоловік*», *народ*, *нація*, *поступ*, *революціонізм*); г) творця української «школи політичного думання», що започаткувала національну політичну науку (політологію) й водночас утверджувала доленосну роль колективної особистості нового типу – національної інтелігенції; 2) осмислено антропоцентричну (етноцентричну) природу (характер,

ознаки, значення, функції) політичного терміна в лінгвофілософській концепції І. Франка; 3) доведено закономірність виникнення в значеннєвій структурі терміна-політоніма поряд із сигніфікативним компонентом також триєдиного *прагматичного* (*конотативного, імплікативного, емотивного*) компонента як носія ідеологічного гена, породженого комунікативно-прагматичним полем мовця; 4) здійснено комплексну (лексикографічну, когнітивну та прагматичну) характеристику політичного словника науковця-філософа наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; 5) описано особливості авторської метафоричної концептуалізації тогочасного політичного буття; 6) змодельовано стратифікацію концепту як цілісного психоментального утворення.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вона узагальнює та методологічно розвиває основні засади лінгвофілософської концепції І. Франка в контексті сучасної антропоцентричної наукової парадигми. У цьому річищі запропоновано новий напрям лінгвістичних досліджень – *антропологічне термінознавство*. Теоретичні положення дослідження крізь призму антропоцентризму (етноцентризму, егоцентризму) поглиблюють сучасне вчення про термін, розкривають полівимірну значеннєву структуру терміна-політоніма, визначають прагмалінгвістичний характер Франкової теорії сугестії. Методологічне поєднання структуралістської й антропоцентричної парадигм сприяло висвітленню нових граней у лінгвістичній характеристиці двох взаємопов'язаних феноменів – терміна й концепту. Загострено увагу на Франковому осмисленні природи концепту. Уведено в науковий обіг поняття «*концептуальна особистість*», когнітивний прототип якого – образ «*цілого чоловіка*» в дискурсі Івана Франка. Це поняття може прислужитись у спектрі тих наук про мову, що культивують засади людиноцентричності та спільноточентричності й спираються на аксіологію як учення про цінності. Актуалізація унікально цілісної лін-

гвофілософської концепції І. Франка сприятиме розв'язанню й досі актуальних лінгвонаціологічних проблем, теоретичній розбудові лінгвістичного франкознавства та українського термінознавства загалом.

Практична цінність роботи визначається тим, що низка її положень може бути використана у викладанні таких базових академічних курсів, як вступ до мовознавства, загальне мовознавство, лексикологія, історія української мови, а також спецкурсів з українського термінознавства, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, лінгвокультурології, лінгвістичного франкознавства тощо.

Структуру колективної монографії сформували відповідні розділи, автори яких: підрозділи «Термін в антропологічній науковій парадигмі Івана Франка», «Франкова теорія сугестії й прагматичний характер терміна-політоніма», «Ідеологія як джерело формування прагматичного значення політичного терміна» – Ярослав Яремко, Наталія Лужецька; підрозділи «Іван Франко – основоположник ідей української когнітивної лінгвістики», «Комунікативний кодекс автора і становлення сучасної теорії комунікації», «Проблема тлумачення *концепту* і його стратифікація», «Феномен *концепту* у візії Івана Франка», «Як много важить слово...» у Франковому тексті», «Концепт *«цілого чоловіка»*, «Концепт *революціонізм* – Ярослав Яремко; розділи «Іван Франко і проблема модернізації українського мовно-культурного простору кінця ХІХ – початку ХХ ст.», «Політична термінологіка Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання», підрозділи «Концепти *народ, нація*», «Концепт *поступ*» – Наталія Лужецька.

Складаємо щиру подяку науковому редакторові монографії, докторові філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Василеві Васильовичу Ґрещуку та науковим рецензентам: Марії Юліанівні Федурко, докторові філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Любові Василівні Струганець, докторові філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; Наталії Володимирівні Пуряєвій, кандидатові філологічних наук, старшому науковому співробітнику Інституту української мови НАН України.

*Які чуда прозріння ба й пророчости
творив інтелектуальний подвиг Франка...
Але тунель був прорубаний і неволя, нево-
ля інтелектуальна , надлюдським трудом
Франка була переможена.*

Євген Маланюк

*І. Франко став фактично гуманітар-
ною Академією всієї України «в одній особі».*
Оксана Пахльовська

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІВАНА ФРАНКА ЯК ТЕРМІНОЗНАВЦЯ І ТЕРМІНОТВОРЦЯ : МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ВИМІР

1.1. Термін в лінгвофілософській концепції Івана Франка

Пізнання особливостей Франка-мовознавця буде адекватним, якщо характеризувати створену й реалізовану ним теорію терміна в координатах антропоцентричної парадигми, а точніше – на основі когнітивно-дискурсного підходу. Він виявляється в конкретному комунікативно-прагматичному полі – у взаємодії адресанта і адресата: «Зміст терміна цілком розкривається через його реальне функціонування, через даний «метасинтаксис» [СЛТ 1996 : 8]. Термін *когнітивний* поряд із базовим значенням «пізнавальний» набув також інших лексико-семантичних варіантів: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [Кубрякова 2004 : 9]. А тому дослідницька оптика вимагає зосередження не лише на очевидному, омовленому, а й на прихованому, імпліцитному, що проступає лише з контексту, з його глибини, відтак допомагає збагнути смислову самореалізацію слова. Це приховане спонукає до пошуків, мотивує не просто читати текст, а прочитувати, відчитувати у сказаному ті смисли, які імпліковані в підтексті та затексті.

Як складна лінгвосеміотична структура, Франків текст потребує особливої уваги та актуалізації культурних, соціальних, історичних, психологічних, власне лінгвальних та

ін. чинників, активізації набутих (енциклопедичних) знань читача. Декодування текстового смислу увиразнить Франкову візію наукової мови загалом і терміна зокрема, наблизить до адекватної оцінки історичного внеску вченого-новатора в національну терміносферу. Комплексне, динамічне та антропоцентричне дослідження характеру цієї мовної одиниці уможливорює дискурс як найважливіша категорія комунікації.

Зміщення акцентів від формально-семіотичної парадигми до соціосеміотичної (crosscultural lexicology) зумовило переакцентацію функцій терміна: з номінативної та дефінітивної на когнітивну й комунікативну. Власне останні функції розкривають діалектичну взаємодію мисленневих (когнітивних) та мовленневих (комунікативних) чинників під час вербалізації фрагментів позамовної дійсності. Як зазначає О. Кубрякова, «кожне мовне явище може вважатися адекватно описаним і роз'ясненим тільки тоді, якщо воно розглянуте на перетині когніції та комунікації» [Кубрякова 2004 : 16]. Якраз на цьому стику викристалізовується прагматичне значення слова, що акумулює в собі поряд із конотативним емотивний та імплікативний компоненти.

Особливо виразно прагматичне тло радіють терміни-політоніми. «Суспільно-політичний словник, – зауважує В. Жайворонок, – як одна з мікросистем загальномовного словника народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак... Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [Жайворонок 1992 : 25]. Тож у проекції на значеннєву структуру терміна-політоніма дискусійним видається твердження, що «...значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» [Панько, Кочан, Мацюк 1994 : 154]. Абсо-

лютизація денотативно-сигніфікативної співвіднесеності терміна почасти дисонує із думкою В. фон Гумбольдта, що «людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери [позамовної дійсності] не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом» [Гумбольдт 1984]. Суб'єктивістський характер пізнання політичної дійсності знаходить відображення у прагматичному компоненті значення терміна-політоніма, що може варіюватися під впливом культурних, політичних, психологічних та ін. чинників. Тож навряд чи є можливим увібгати в якусь сталу дефініцію зміст політонімів на взірець *народ, нація, поступ*. Ці стрижневі, світоглядно засадничі у Франковому націософському дискурсі слова виходять далеко за межі позначуваних ними понять й унаслідок етнокультурної значущості набувають характеру концептів.

Когнітивно-дискурсний вимір Франкової візії терміна дає змогу уникнути абсолютизації чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) принципів у характеристиці цієї мовної одиниці. Дескриптивний підхід пов'язаний із часто цитованою думкою Г. Винокура, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово, хай яким тривіальним воно не є, і що терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [Винокур 1939 : 5]. У межах логічного (нормативного) підходу терміни трактують як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням, що мали відповідати в межах терміносистеми певним нормативним вимогам (однозначність, лаконічність, семантична точність терміна тощо) [Головин 1987]. У термінознавчому дослідженні В. Даниленко наведено 19 різних дефініцій терміна, яких на сьогодні стало ще більше [Даниленко 1997].

Варто зауважити: попри унікальну філологічно-філософську ерудицію вченого, його багатогранну термінотворчу практику у напрямку розбудови «другого поверху» української літературної мови – національної наукової термінології,

у Франка немає декларативно цілісної, структурно монолітної теорії терміна. Його термінознавчі погляди-роздуми перлами розсіпані й матеріалізовані в різних дискурсах: науковому, публіцистичному, філософському, а також поетичному. Адже Франко, як наголошує більшість дослідників його творчості, – це передусім поет думки [Білецький 2009 : 469]. Поетом «інтелектуального, гетеанського роду» називав його Є. Маланюк [Маланюк 1962 : 88]. Із цією сентенцією перегукується характеристика сучасного письменника, перекладача А. Содомори, котрий бачить у Франкові поета-новатора і водночас поета-мислителя, якому близькі були стоїчні засади – «прагнення простору й світла. З висоти свого творчого зросту він озирає хтозна чи кому іншому доступні своєю розлогістю обрії. Саме на тих, духовних, теренах він реалізував свою мрію про «вольний простір» [Содомора 2015 : 64], оскільки вірив в очисну, визвольну силу науки: «З світочем науки Против брехні й тьми...» [Франко 1976, 1 : 55]. Відтак наука, розум стає для Каменяря зброєю, інтелектуальна можуть якої була підпорядкована націє- і державотворчим пріоритетам.

Якщо звести в єдине ціле міркування вченого про природу терміна, то в них виразно простежується антропоцентричний (етноцентричний) підхід до оцінки мовних явищ. Він акумулюється в думці Франка, що «мова росте елементарно – разом з душею народу» [Франко 1982, 33]. Такий соціосеміотичний вектор методологічно збігається із новітнім трактуванням терміна як динамічного, прагматично забарвленого мовного знака, зумовленого відповідною етнокультурною матрицею світобачення. Невипадково в новітніх мовознавчих науках, сформованих на міждисциплінарних принципах (когнітивна лінгвістика, лінгвістична прагматика), розмежовують значення: *психолінгвістичне* (психологічно реальне), *прагматичне* (тут і вже) і *лексикографічне* (системне). Взаємодія цих значень базується на тріаді : *культура – свідомість – мова*. Це означає, що ті цілі

системи вимог, яким згідно з логічним (або нормативним) підходом нібито повинні відповідати справжні терміни (системність, точна денотативно-сигніфікативна співвіднесеність, відсутність конотації, відсутність синонімії тощо) [Головин 1987], у реальному мовному житті радше бажані, ніж дійсні. Найусталеніше, несуперечливе визначення терміна спостерігаємо, зокрема, в енциклопедії «Українська мова»: «Термін (лат. *terminus* – рубіж, межа) – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, культури, техніки тощо» [Симоненко 2004 : 682]. У річищі логічного (нормативного) трактування провідними функціями терміна вважаються номінативна та дефінітивна, тобто здатність якнайточніше передавати суть позначуваного поняття. Тож цілком логічно постає питання: чи тільки з поняттям співвідноситься термін? Чи справді згадані функції є вузловими?

Так, в основі терміна – сигніфікат як інваріант значення. Однак Франко не був «кабінетним» ученим, тому інтелектуалізму мислителя було не властиве будь-яке доктринерство, будь-яке прагнення впакувати буття наукової мови і її репрезентанта – терміна – в якісь обмежувальні схеми. Він критично зауважував: «Доктрина – се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси. Доктрина – се уніформ, се зроду централіст, що задля абстракційних понять не щадить конкретних людей» [Франко 1986, 45 : 403].

Розкриваючи логіко-психологічний механізм творення наукової мови, Іван Франко аналітично з'ясовує особливості наукового мислення. Оскільки в його основі – *ratio* як першооснова пізнання, то це мислення зорієнтоване передусім на об'єктивно-реальне знання про дійсність: «Він [учений – Я. Я., Н. Л.] відкликається до розуму. Його мета – розширити обсяг знання, поглибити розуміння механізму, яким сплітаються і доконуються явища» [Франко 1981, 31 : 46]. Проте сугестія [вплив – Я. Я., Н. Л.] вченого не обмежується

його суто розумовою рефлексією, осмисленням «чисто розумових, логічних зв'язків» [Там само : 46]. Картину світорозуміння, тобто узагальнені поняттєві форми, увиразнюють світопереживання, за Франковою термінологією, – «чуття» [Там само : 46]. У проєкції на структуру значення терміна дві парадигми світоосягання – світорозуміння й світопереживання – співвіднесені з концептуальним (логіко-поняттєвим) і триєдиним прагматичним (конотативним, імплікативним, емотивним) компонентами значення терміна. Органічну взаємодію логіки та прагматики спостерігаємо в конкретному дискурсі: «Правда, і тут його [вченого] сугестія, звичайно, не є чисто розумова, хіба де-небудь у математиці. Адже ж наші розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розвивати масу старих зціплень, які там вже були давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить і чуття, що є постійним і неминучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу» [Там само : 46].

Звідси випливає, що в наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна вплітаються й прагматично-оцінні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм ученого йде поряд із «чуттям» публіциста. Такий синтез мовної концептуалізації дійсності рельєфно відбитий у лінгвополітологічному дискурсі І. Франка, де інформація потребує ідеологічно переконливого спрямування. Зрештою, аксіологічно (оцінно) суб'єктивний вектор наукової та публіцистичної думки засвідчує сам автор: «І в своїй науковій і публіцистичній праці я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань...» [Франко 1986, 50 : 115]. Наукова аргументація

вченого, його сугестія, за Франком, має інтегрально-синкретичний характер. Вона надає відповідного синкретичного характеру ядру наукової мови – термінам. Взаємодіючи та взаємопроникаючи, логіко-поняттєвий і прагматичний (конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти значення терміна ніби сигналізують про доречність і закономірність розширення дослідницької парадигми – від структуралістської (логікоцентричної) до лінгвокогнітологічної (антропоцентричної). Їхні комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення дають підстави трактувати політичний термін як слово або словосполучення, що співвідноситься з предметом чи явищем політичної сфери, має синкретичну значеннєву структуру й семантично самореалізується у комунікативно-прагматичному полі.

Витоки лінгвокогнітологічної парадигми простежуємо в наведених вище аналітичних міркуваннях науковця-енциклопедиста. Оперті на Франкову теорію сугестії, вони започаткували новий, інтердисциплінарний етап у розвитку української термінознавчої думки і створили методологічне підґрунтя для становлення новітніх інтегральних дисциплін: *когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики*. Синтез Франкових лінгвокогнітологічних ідей давав українському читачеві ключ для входження в проблематику антропологічного термінознавства.

1.2. Франкова теорія сугестії: прагмалінгвістичний аспект

У сучасному мовознавстві набуває утвердження думка, що шлях до пізнання природи терміна лежить через аналіз основних функцій: *когнітивної* (тобто пізнавальної, внутрішньої) і *комунікативної*, якщо трактувати комунікацію не лише як обмін словами, а в широкому значенні – як обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки й т. п.,

тобто за внутрішньою формою латинського слова *continnisio* «роблю спільним, поєдную, спілкуюсь» [Кашкин 2007 : 7]. Ці ж функції – *когнітивна* та *комунікативна* – є провідними в концепції терміна Івана Франка. Їхня взаємодія розкриває простір для реалізації значення, яке лінгвістична прагматика кваліфікує як *прагматичне (суб'єктивне)* [Сусов 2009 : 256]. Воно програмується комунікативною поведінкою мовця через сугестію. До слова, термін *сугестія* в український науковий узус (не буде перебільшенням стверджувати) увів І. Франко. Зафіксоване у СУМІ [СУМ ІХ : 821], лексикографічне значення «вплив на волю і почуття людини; навіювання» ілюструється цитатою з праці Франка «Із секретів поетичної творчості». Цей виразно міждисциплінарний термін (психологічний, лінгвістичний, філософський) є наскрізним в лінгвофілософській концепції І. Франка поряд з іншими дериватами «*сугестувати, сугестування*» [Франко 1981, 31 : 45], яких, до речі, СУМ не фіксує.

Власне через сугестію, через вплив на адресата кожен із мовців організовує своє комунікативно-прагматичне поле з позицій егоцентризму, виражаючи таким чином свою комунікативну інтенцію. Іншими словами, лінгвістична прагматика бере на озброєння не просто принцип антропоцентризму, а принцип егоцентризму. На цьому варто наголосити, бо саме в комунікативно-прагматичному полі, яке творять адресант і адресат, а не в термінологічному полі, не в межах терміносистеми відбувається семантична реалізація терміна. Його семантичного обсягу не вичерпує тим більше лексикографічне (або системне) значення, яке відбите в словниках згідно з принципом редукаціонізму, тобто мінімуму ознак, включених у дефініцію. Пригадаймо спостереження іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета: «У словнику слова – це можливі значення, але вони нічого не кажуть... Слово є словом не інакше як тоді, коли тільки мовлене ким-небудь кому-небудь. Тільки таким чином, функ-

ціонуючи як конкретний живий факт, що спрямований від одного людського ества до іншого, слова мають вербальну реальність. Розглядати слово інакше – означає перетворювати його в абстракцію, спотворювати...» [Ortega -i- Gasset 1962 : 121–122]. Дещо пізніше діяльнісно-прагматичні засади розвинув у своїй концепції лінгвістичної прагматики І.Л. Сусов, опираючись на лінгвофілософські вчення В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Л. Вітгенштейна, Ч.С. Пірса, Ч.У. Морріса та ін. : «Сьогодні ми добре розуміємо, як застаріли наші уявлення про те, що мова є замкнута в собі, протиставлена мовленню, самодостатня і самоорганізована система знаків, що редукціоністський підхід, який вимагав вивчати мову в самій собі і для себе, не веде до розуміння справжньої сутності мови. Від об'єктивізованого, деперсоналізованого уявлення про мову ми поступово переходимо до особистісного, діяльнісного уявлення про неї» [Сусов 2009 : 217], зокрема про слово-термін.

Ментальна сфера мовця (комуніканта) й пов'язана з нею комунікативна поведінка були об'єктом зацікавлення І. Франка-науковця в його вже хрестоматійній праці «Із секретів поетичної творчості». У ній спостерігаємо методологічну суголосність із сучасним трактуванням прагматики, коли «вихідною точкою аналізу [комунікативного процесу] вважається комунікативна інтенція» [Там само : 253] в розумінні «внутрішня спрямованість на певну ціль» (від лат. *intentio* «прагнення, намір»). Із постульованим розумінням поняття «інтенція» перегукується Франкове міркування : «Очевидно, кождий, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий наукової аргументації, третій – критики» [Франко 1981, 31 : 45]. Тим комунікативним містком, завдяки якому слово «спрямоване від одного людського ества до іншого» [Там само : 45], але який залишається за вербальним кадром, у невидимій ментальній площині, є сугестія. Безперечно,

вона накладає живий відбиток на прагматичне (суб'єктивне) значення терміна.

Адже сугестія потрібна для того, щоб переконати. Оскільки в науковому дискурсі основна інформація сконденсована в термінах, то вони одночасно з інформативною (референтною) функцією виконують у комунікативно-прагматичному полі також персуазивну функцію (функцію переконування). Її суть полягає в тому, щоб змусити адресата (слухача) сприйняти інформацію в бажаному для адресанта (мовця) аксіологічному вимірі. Від ефективності впливу і на розум, і на почуття слухача якраз залежить персуазивна потужність наукової аргументації, а відтак її опорних компонентів – термінів.

Далі шляхом психологізування вчений поглиблює розуміння механізму, як слова обростають додатковими, суб'єктивними смислами. Тут діє не тільки прагнення мовця «накинути, сугестувати тобі свою думку» [Там само : 45]. За аналітичним спостереженням І. Франка, «коли він [учений] говорить або коли ви читаєте його виклад, то без огляду на його і вашу волю самі його слова викликають у вашій уяві величезні ряди образів, не раз зовсім відмінних від тих, які бажав викликати в вас автор... Значить, те, що ми назвали поетичною сугестією, є почасти і в науковій сугестії» [Там само : 46–47]. Виявом власне наукової сугестії є побічні образи [Там само : 47], які сучасна лінгвістична прагматика кваліфікує як смисли. Визначальним для розуміння смислу є контекст. Чим ускладненішою постає взаємодія між «значенням слова» і «значенням мовця», чим більше узалежнюється (з погляду автора чи інтерпретатора) окреме висловлювання від контексту, чим ширший конотативний ореол проступає навколо слова, тим більше підстав використовувати у когнітивно-дискурсному аналізі поняття *смислу*. Проводячи розмежування між значенням слова та смислом, французький семіолог Ц. Тодоров трактував «значення» як присутній в лек-

сиконі «спільний знаменник» різноманітних уживань слова, а «смысл» – як наслідок взаємодії значення з контекстом: «У реальному мовленні ми маємо справу лише зі смыслом, а значення є частиною лексикону – слів, які розглядають у парадигматичному плані. Єдина емпірична реальність – це смысл...» [Тодоров 1998 : 98].

Способом передачі смислу слугують конотації, породжені контекстом – конкретним, ситуативним, або ж масштабнішим, культурним. У першому випадку суб'єктом смислотворення є конкретна людина, зосібна вчений, чия логічна аргументація, раціонально сконструйований алгоритм переконування не позбавлені, за І. Франком, поетичної сугестії. І попри те, що «мусить учений боротися з сею поетичною сугестією, отже, поперед усього з мовою, – відси йде, напр., конечність витворювати наукову термінологію...» [Франко 1981, 31 : 47], слова-терміни неминуче генеруватимуть те прагматичне тло, яке поряд із об'єктивним світорозумінням виражатиме суб'єктивне світопереживання адресата. На думку аналітичного Є. Маланюка, головними чинниками «всякої творчості є емоція та інтелект, чуття і мисль, серце і розум» [Маланюк 1968 : 85]. Гармонійне співіснування цих взаємозв'язаних начал характерне для наукового мислення І. Франка, звичайно, при визначальному впливі ratio, бо навіть у поетичній творчості «світ його почувань, внутрішні «стихії» його ества, бурі й негоди його серця є... завжди контрольовані потужною, але й формотворчою! – силою розуму» [Там само : 86].

Плідно працюючи в багатьох наукових галузях (філософії, психології, політекономії, політології, літературознавстві, фольклористиці, мовознавстві), новатор-енциклопедист насичував свою наукову мову тими смислами, що сприяли інтелектуальному розвою української думки. Щобільше, вони викристалізовували в українській спільноті відчуття власної національної ідентичності, розвивали філософію

національної ідеї на раціональних засадах. У цьому його заслуга перед історією української думки [Тихолоз 2002 : 115].

Невипадково М. Бахтін смислами називав «відповіді на (за)питання». Якщо розглядати прагматику як вияв внутрішнього світу комунікантів, то смисл постає комунікативно-прагматичним феноменом, що стосується передовсім внутрішнього світу (почуттів, емоцій, оцінок, психологічних і вольових станів, культурних впливів тощо) учасників спілкування – адресанта та адресата. Від цих чинників залежить інтерпретація прагматичного значення терміна, у якому закладена сутєстія комуніканта, його світовідчуття. Як слушно зауважує Р. Кісь, «смисл – не одиниця значення, а одиниця світорозуміння і світосприйняття. У смисли імпліковані менталітет, світовідчуття людини» [Кісь 2002]. Декодуванню смислів, зокрема в політичній комунікації, сприяє наявність пресупозицій, себто спільних знань, спільного досвіду, ідеологічної спорідненості учасників спілкування. Взаємно перетинаючись і накладаючись, прагматичні значення термінів-політонімів і закладені в них конотації як спосіб реалізації смислів формують інтегральне комунікативно-прагматичне поле.

Квінтесенцією націософського дискурсу українського мислителя, його термінологічної практики є творення соборного комунікативно-прагматичного простору українства. Він «зшивається» з конкретних комунікативно-прагматичних полів, творених адресантом й адресатом. Ниткою, що поєднує суб'єктів-комунікативів мегапростору, слугує усвідомлення національної ідентичності. Вироблення спільної політичної мови українства мало стати в історичній перспективі тою ціннісною платформою, яка б сприяла культурному і політичному самоутвердженню народу. Кардинальної модернізації потребувала національна когнітосфера. Бачимо, що для Франкових текстів, пов'язаних із націєтвірною проблематикою, типовим стає звернення до суспільної свідомості, до

внутрішніх екзистенційних глибин українського читача. Відповідного переосмислення набувають когнітивно-екзистенційні імперативи – «якнайосновніше змінити курс нашого національного корабля, настроїти всі наші думки, плани, програми на інший діапазон. Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* (підкреслення І. Франка) – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [Франко 1986, 45 : 405].

У наведеному націєтвірному імперативі спостерігаємо діалектичне поєднання соціологічного підходу до творення соборного комунікативно-прагматичного простору із морально-психологічним.

Розвиваючи думку про «наукову сугестію», про «побічні образи», які «забирають значну частку вашої духової енергії» [Франко 1981, 31 : 47], І. Франко утверджує ще одну тезу антропологічного термінознавства як новітнього напрямку лінгвістичних досліджень – про закономірність комунікативної асиметрії в науковому мовленні. Це спостереження свого часу обґрунтував О. Потебня: «Ніхто не розуміє слова саме так, як інший... Кожне розуміння є водночас нерозумінням, всяка згідність в думках – водночас і розбіжність. Адже той, що слухає, розуміючи створює власну думку» [Потебня 1989 : 44]. Важливо зауважити, що комунікативна асиметрія виникає спочатку мимоволі: суб'єкти мовленнєвої інтеракції її творять несвідомо. «Се значить, – за Франком, – що в кождім осібнику є також друге, несвідоме «я» [Франко 1981, 31 : 61]. Опираючись на нові для тогочасної науки здобутки експериментальної психології (В. Вундт, Г. Штейнталь, М. Десуар, К. дю Прель), мовознавець-новатор прояснює роль *несвідомого*, зокрема в науковому дискурсі: «Велика сила спостережень, зібраних в остатніх часах, довела нас до розуміння того факту, що кождий чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий

суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє діланя – одним словом, має всі прикмети того, що становлять психічну особу» [Там само : 60].

Комунікативна асиметрія програмується, ясна річ, і «свідомим «я» [Там само : 61] адресанта чи адресата, їхнім бажанням «всією своєю аргументацією... накинути, сугестувати тобі свою думку» [Там само : 45]. Результат «доконання [здійснення] сугестії», отриманих «коштів продукції сугестування» [Там само : 45], за висловом Франка, буде залежати від того, хто із комунікантів має більшу так звану ілокутивну силу, втілену у висловленні. Це пов'язано із комунікативним статусом, котрий впливає на перебіг інтеракції, на тип комунікативної взаємодії – кооперативний чи конфліктний.

У таких умовах увиразнюється роль когнітивної функції терміна, концептуальне осмислення якої спостерігаємо в науковій аргументації І. Франка. Його теорія сугестії тісно пов'язана зі «способом пізнання» [Там само : 77]: «Всі поступи наук і самого пізнання полягають на тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним змислом, матеріалами, які передають інші змисли [чуття в найширшому, естетико-психологічному значенні цього слова – Я. Я., Н. Л.] [Там само : 77].

Підкреслимо, що «психологічні основи» та «естетичні основи» є вузловими структурними розділами в «секретах поетичної творчості» [Там само : 45–119], які розкриваються, зокрема, через теорію сугестії. Вона заглиблена в нурти «подвійної свідомості» – «верхньої і нижньої» [Там само : 61] і семантично зближується з сучасним тлумаченням когніції як процесу пізнання, відображення дійсності свідомістю людини. Власне «свідомість» є інтегральною семою у семантичній структурі терміна «когнітивний», що, як відомо, окрім базового значення «пізнавальний», набув іншого, психологічно забарвленого: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [Кубрякова 2004 : 9].

З огляду на те, що термін *сугестія* та споріднені з ним деривати *сугестувати*, *сугестування* є наскрізними в лінгвофілософській концепції мислителя, звернемо увагу на трактування цього слова в міждисциплінарному вимірі. Наукову тяглість ключового терміна *сугестія* відбивають сучасні лексикографічні джерела. Словник української мови фіксує найзагальніше, семантично універсальне розуміння цього слова: «Вплив на волю і почуття людини, навіювання» [СУМ IX : 821]. У Словнику синонімів української мови синонімійний ряд сформували лексеми: *навіювання* (цілеспрямований вплив на волю й почуття людини), *навіяння*, *сугестія* [ССУМ I : 870]. Конотативна забарвленість слова *сугестія* посилюється у «психологічних» визначеннях. Так, у «Психологічній енциклопедії» його значення висвітлюється через наведений вище дублетний ряд *навіювання*, або *сугестія* з етимологічною ремаркою (лат. *suggero* «навіюю, раджу») «спрямований вплив на свідомість і поведінку людини або групи людей із метою створення в неї певного психічного стану або спонукання до певних дій» [ПЕ 2006 : 215]. Позаяк «за допомогою *навіювання* можна викликати різні уявлення, відчуття, емоційні стани, зміни сомато-вегетативних функцій тощо» [Там само : 215], то в термінологічному тлумаченні співіснують різні конотованості слова – як позитивна чи нейтральна («*навіювання* є одним із компонентів звичайного спілкування»), так і негативна («але може бути і спеціально організованим видом комунікації, розрахованим на некритичне сприймання інформації» [Там само : 215]. В аспекті компонентного аналізу значення слова ядреними семами є «*уявлення*», «*відчуття*», «*емоційні стани*» з інтегральною семою «*різні*». Натомість «Большой психологический словарь» (2003) акцентує на негативній конотованості, трактуючи *навіювання* як «вид цілеспрямованого впливу на поведінку та свідомість людини (чи групи людей), унаслідок чого людина (група людей) усупереч наявній фактичній інформації

(добутій із пам'яті) визнає існування того, чого в дійсності не існує, чи діє всупереч своїм намірам чи звичаям» [БПС 2003 : 78]. Такий стан дискомфорту чи психологічної напруги призводить, по суті, до когнітивного дисонансу. Найпоширенішим варіантом розв'язання внутріособистісного конфлікту є зміна форм поведінки чи інтерпретації ситуації, а часто – зміна переконань людини.

Коли в процесі комунікації між її суб'єктами, де кожен творить своє комунікативно-прагматичне поле з позиції егоцентризму, виникають когнітивні суперечності чи конфліктні ситуації, закономірно порушується комунікативна взаємодія. Через домінування одного з мовців (адресанта) відповідно підвищується рівень його сугестування на адресата, внаслідок чого комунікативно-прагматичний простір останнього може звужуватися. Коли ж ігноруються конвенції спілкування, а інтеракційна (діалогічна) модель комунікативної діяльності перетворюється у трансляційну (лінійну), є підстави говорити про поглинання (нівелювання) комунікативного простору адресата чи закріплення за ним периферійного статусу. Такий цілеспрямовано односторонній прояв сугестування, мета якого – розширити межі власного комунікативно-прагматичного поля за рахунок звуження поля іншого, можна назвати сугестивною експансією.

Наведені спостереження дають підстави вважати, що обґрунтована Іваном Франком теорія сугестії проклала місток до сучасної теорії комунікації, яка стверджує: важливо не так те, що говорить, а те, що відбувається у свідомості адресата. Іншими словами: визначальним у формуванні так званого прагматичного або конотативного ореолу (В. Телія, А. Загнітко, Н. Клименко) є не так комунікативний код (мова), як код внутрішній, когнітивний, ество людини, її душа. Цей внутрішній код матеріалізується в сугестії.

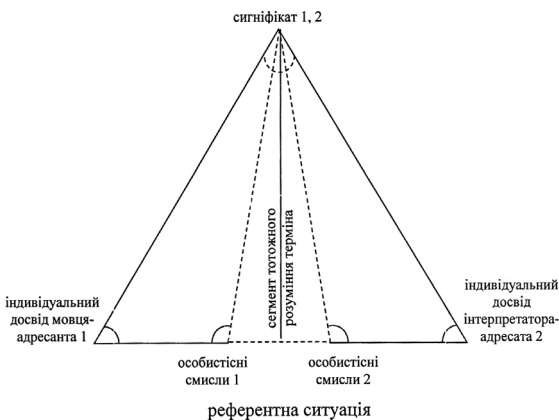
1.3. Ідеологія як джерело формування прагматичного значення терміна-політоніма

Якщо сугестивну дію екстраполювати в площину політичної комунікації, то її вплив можна віднайти в термінах-політонімах. Джерелом сугестивної дії стає ідеологія. Традиційне, класичне визначення *ідеології* наведено в «Короткому Оксфордському політичному словнику»: «Ідеологією можна назвати будь-яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ. Ідеологія має забезпечувати певне пояснення, як речі та явища стали такими, якими вони є, давати настанови для дій, забезпечувати критерії, які дають змогу відрізнити істину від неправди, слушні аргументи від неслухняних, а також якусь визначальну віру, – чи то в Бога, чи то в провидіння, чи то в історію» [КОПС, 2006 : 261–262]. Згідно з політологічною дефініцією, «ідеологія – упорядкована, струнка система поглядів, що виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну певних суспільних відносин» [Логвина 2006]. Хай як відрізняються варіанти трактувань ідеології, універсальна ознака всіх термінологічних тлумачень – їх акцент на конотативній маркованості ідеології. Завдяки цій властивості вона розкриває свій сугестивний потенціал, оскільки вказує політиці систему ідеалів та цінностей, до якої остання має прагнути.

Ідеологія апріорі впливає на продукти політичного дискурсу – терміни-політоніми. Органічний компонент їхньої значенневої структури – ідеологічний ген. Він дає підстави кваліфікувати номінації, семантично пов'язані з політичною сферою, як ідеологічні терміни. Ідеологічна сема посилює свою сугестивну спрямованість у комунікативно-прагматичному полі, співтворці якого – адресант (центр поля) й адресат (периферія). У процесі мовленнєвої інтеракції вони

ідеологічно або зближені, або ж, навпаки, дистанційовані. Зона перетину – когнітивні структури комунікантів, їхня свідомість. Однак ступінь когнітивно-комунікативної симетрії не варто перебільшувати, тому що кожен із мовців позиціонує власний світогляд, власний погляд на суспільне буття і пов'язані з ним оцінки та дії.

Якщо проблему тотожності/нетотожності розуміння терміна в референтній ситуації спроектувати у формі двох трикутників, то з погляду психолінгвістики точками дотику будуть тільки вершини трикутників, що накладаються на сигніфікативний компонент. Натомість інші частини трикутників, що корелюють з індивідуальним досвідом, а тому – особистісними смислами, власними інтерпретаціями, формують комунікативно асиметричний простір адресанта та адресата. За обсягом він значно більший, ніж сегмент розуміння, що збільшує ступінь егоцентричного навантаження в прагматичному значенні слова-політоніма. У результаті термін набуває закономірної семантичної варіативності (див. рисунок).

Показовим щодо різнотлумачень політонімів є такі міркування Франка-мовознавця: «Що таке *космополітизм*, і я досі докладно не знаю. Знаю тільки, що майже кождий

з тих, котрі уживають цього слова, розуміють під ним що іншого» [Франко 1986, 45 : 245]. Лінгвополітологічні спостереження І. Франка засвідчують, що семантично неоднозначними стають здебільшого ті терміни-політоніми, що є своєрідними суспільно-політичними маркерами часу: «Вже сама назва *«лібералізм»* характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються: що воно властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [Франко 1980, 26 : 79]. Намагаючись «зложити характеристики західноєвропейського лібералізму» [Там само : 79], І. Франко як практик-термінотворець і термінознавець загострює увагу на проблемі відповідності терміна суті означуваного ним поняття: «Як бачимо, лібералізм виходить із основного поняття вольності, свободи. Свобода, безперечно, хороша річ, ні, не річ, а поняття, але *се поняття таке широке, що остаточно се слово стає для вираження всіх його відтінків затісне»* [Франко 1980, 26 : 79–80] [Курсив наш].

Франкове лінгвополітологічне мовомислення застерігає читача від тих суперечностей, своєрідних підводних рифів, які приховують у собі терміни-політоніми, маючи здатність бути засобом маніпуляції масовою свідомістю. Відтак декларативно позитивна дефініція політоніма далеко не завжди оприявнена суспільно-політичною практикою: «...абстрактний термін *«свобода особи, друку»* і т. ін. зовсім іще не дає інституцій, потрібних для культурного розвою на національному ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого» [Франко 1982, 249].

Наведений приклад розкриває, згідно з Франковою теорією сугестії, прагматичну функцію політичного терміна, що полягає в його здатності впливати на свідомість адресата. Цей вплив стимулює когнітивна особливість політичних термінів, що синтезують у собі єдність наукової (наукових понять) та широкої побутової свідомості (загальнонародних,

стереотипних уявлень про суспільну дійсність). У діапазоні функцій, які, на думку В. Лейчика, притаманні терміну (номінативна, сигніфікативна, дефінітивна, комунікативна, когнітивна, евристична, класифікаційна) [див.: Селіванова 2006] вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристику розкриває синтез когнітивної, прагматичної та персуазивної функцій. Сугестивна спрямованість прагматичної функції сприяє збагаченню системного (зокрема переносного) значення, яке в процесі мисленнево-мовленнєвої діяльності суб'єктів спілкування (адресанта та адресанта) трансформується в актуальне, тобто в смисл. У ньому закладене світовідчуття комуніканта, його внутрішня реакція на політичні аспекти буття українського народу. Вона генерує культурологічні конотації слова, які сигналізують: смисл – категорія екзистенційна: його не вчать, а переживають, ним наповнюють життя [Павлюк 2006 : 24].

Смислотворчий потенціал такого типу акумулюють терміни з позитивним аксіологічним ореолом. Подібну прагматичну чутливість у Франковому політичному тексті виявляє, наприклад, термін «*народовець*» на позначення представників тієї політичної партії, що мала стати «невідлучною частию народу» [Франко 1986, 45 : 190]. Щоб сконцентрувати увагу читача на смисловій значущості цього політоніма, автор вдається до дубітації. Як фігура звертання, вона допомагає виразити сумнів у правильній інтерпретації аналізованого терміна: «Але чи кожний же то з нас вдумався добре в значіння того слова «*народовець*», чи кожний передумав ясно консеквенції [висновок, результат, послідовність – Я. Я., Н. Л.] того слова, чи кожний знає, до чого воно нас зобов'язує?» [Там само : 190].

Відповідь на поставлене триєдине запитання «захована» у метафоричному образі *зерна*: «Називаючись демократами, ні, народовцями, ми повинні раз назавсідги сказати собі, що ми невідлучна часть народу, і то не якась верства в народі,

але так-таки часть серед других частей, зерно між зернами. Що ми що-небудь розумієм і вчилися, се ще не повинно змінити нашої істоти, не повинно зробити нас із зерна пшениці зерном кропиви; се тільки зробило наше зерно пліднішим, поживнішим, багатшим в благодатні соки» [Там само : 190]. За центральним метафоричним образом зерна проступає символічний смисл – символ землі. Він розшифровується через метафоричний сценарій, означники якого передають асоціативний зв'язок між об'єктами – людиною та землею. Наведена асоціативна модель породжує відчуття органічної спорідненості («зерно між зернами») внутрішньої структури людини та її діяльності зі структурою землі, її рослинним світом. Звісна річ, вельми непросто вербалізувати той смисловий потенціал слова-терміна *народовець*, який на імпліцитному, прихованому рівні часто дорівнює підсвідомому сприйманню, а тому не входить і не може входити у словникове тлумачення. Закономірність імплікативного компонента в структурі прагматичного значення допомагає зрозуміти, чому точність терміна – це той семантичний орієнтир, до якого термін постійно наближається, але в реальному комунікативно-прагматичному полі він не може сягнути верхньої межі на шкалі «точності».

Смислові перетворення типові для загальноновживаних слів, семантика яких слугує основою для виникнення термінового політичного значення. Воно співіснує разом з іншими лексико-семантичними варіантами полісеманта, формуючи його семантичну структуру.

Розглянемо значення і смисл слова *брат* у досліджуваних політичних текстах. Пор.: «Подаємо вам тут, *брати виборці* з менших посіlostей, десять рад, як маєте держатися в день виборів» [Франко 1914, 222–224]. «Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим, але конкретним *братом* охоронить нас від абстракції і док-

тринерства, поведе наш національний розвій простою вірною дорогою» [Франко 1981, 31 : 310]. У процесі переосмислення прямого значення слова *брат* «кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері» [СУМ I : 227] сема «*родинні стосунки*» трансформується у сему «*світоглядна спорідненість*». У результаті за лексемою *брат* закріплюється метафоричне значення «близька, своя людина; одnodумець, друг», зафіксоване у словнику [СУМ I : 227].

Попри те що метафоричні значення стали системними, вони не позбулися свого експресивно-сислового динамізму завдяки притаманній значенню дифузності, тобто змінному переходу смислових компонентів значення від інтенціональних до імплікаціональних, і навпаки. Тому та сама метафора може набувати різних смислів залежно від контексту [Алефиренко 2005 : 75]. При цьому на мовне значення можуть накладатися енциклопедичні та ситуативні знання суб'єкта про предмет номінації, через актуалізацію яких передається його оцінне ставлення. Воно генерує так званий суб'єктивно-особистісний смисл, що формується в ситуативному контексті (вказівка на суб'єктів спілкування, соціальні ролі учасників, час, місце, умови спілкування тощо). Знаючи комунікативну ситуацію, можна вивести смисл, закладений у слові. Так, розкриваючи історію своєї габілітації на викладання української літератури у Львівському університеті й те, що їй передувало, І. Франко з неприхованою іронією зауважує: «Скажу тільки коротко, що відтоді ще кілька разів арештовували мене і завжди випускали на волю без судового процесу; що, незважаючи на це, я закінчив університет і навіть, на превеликий гнів деяких моїх близьких *братів-русинів*, наважився скласти з відзнакою докторат зі славістики у Відні та габілітуватися на викладання української літератури у Львівському університеті! Об'єднаній коаліції урядових сфер з інкармерованими українцями вдалося врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було

б моє викладання. «Бійтеся Бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуті він ходить!» Так кваліфікував мою кандидатуру *брат* – той самий, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень» [Франко 1981, 31 : 30].

В аналізованому контексті слово *брат* термінізується шляхом метафоризації й набуває виразного політичного забарвлення. Цьому сприяє іронічна тональність висловлення, побудована на протилежності між планом змісту слова (прямим, буквальним значенням) і планом змісту висловлення (значенням мовця). Антифразис як лексичний інструмент іронії надає слову *брат* протилежної, оцінно зниженої конотації, яка разом із мотивацією висловлювання визначає негативний суб'єктивно-особистісний смисл «псевдопатріот-конформіст; корислива і лукава людина». Позаяк такої семантичної трансформації термінізоване загальноживане слово *брат* набуло у політичному контексті автора, то за своїм характером наведений смисл є оказіональним, хоча типовим власне для політичних текстів письменника.

Семантичну трансформацію загальноживаного слова *брат* засвідчує й поетичне мовлення. Воно особливо багате на риторичні фігури, фігури думки, словесні фігури та тропи, що по-своєму впливають на позиційну семантику терміна. Додаткові можливості для нюансування смислу політоніма створює, зокрема, синтаксичний паралелізм, де завдяки іронічному звучанню оцінні семи прямого значення слова *брат* можуть зазнати перекомотації. Пор.: *Ти, брате, любиш Русь. / Я ж не люблю, сарака! / Ти, брате, патріот, / А я собі собака. / Ти, брате, любиш Русь, / Як хліб і кусень сала, – / Я ж гавкаю раз в раз, / Щоби вона не спала. / Ти, брате, любиш Русь, / Як любиш добре пиво, – / Я ж не люблю, як жнець / Не любить спеки в жниво. / Ти, брате, любиш Русь, / За те, що гарно вбрана, – / Я ж не люблю, як раб / Не любить свого пана* [Франко 1976, 1 : 184–185].

Окреслений вище аксіологічний слід слова *брат* проступає у кожній строфі й закріплюється повторенням конструкції: «Ти, брате, любиш Русь». Зіставлення двох лексичних і контекстуальних антонімів («*Ти, брате, патріот, а я собі собака*») пронизує весь текст і формує розгорнуту антитезу, що віддзеркалює відповідні світоглядні опозиції. Цю опозиційність увиразнює апеляція до почуттів адресата – постійне риторичне звертання *брате*, у якому не можна не відчутти уїдливого висміювання, гіркого докору (сарказму). За допомогою фігури антифразису, що програмує протилежне до прямого авторське значення, розкривається механізм маніпулятивних стратегій політичної риторики псевдопатріотів. Усупереч конвенційним уявленням, «патріотичним» штампам спостерігаємо такий лінгвополітологічний погляд, де метафоризований термін-політонім *брат* втрачає свою первинну «братську» семантику. Так пізнається справжня, сервілістська суть «фразистого патріотизму» [Франко 1986, 45 : 206]. Неочікувана перекомотація терміна-політоніма дає підстави стверджувати, що в процесі семантичної самореалізації він виконує поряд із когнітивною функцією також прагматичну й персуазивну (функцію переконування).

Варто зауважити, що оцінні нашарування в значенні політоніма *брат* мають історико-культурне походження. Вони актуалізовані у вірші «Сідоглавому», адресованого лідерові «народовців» Ю. Романчуку, котрий дорікав Франкові браком патріотизму та рекомендував йому усунутись від громадської й політичної діяльності. Натомість любов до Русі самого «Сідоглавого», попри весь пафос, наскрізь лицемірна, бо вона асоціюється з матеріальним – світом речей («хліб і кусень сала», «добре пиво», «гарно вбрана») і розкриває в політонімі *брат* контекстуальне значення «лицемірна людина; псевдопатріот». Таку ж негативну конотацію містить у собі лексема *патріот*, що синонімізується зі словом *брат* (*Ти, брате, патріот...*) (контекстуальні синоніми).

Загалом суб'єктивно-особистісний смисл програмується комунікативною інтенцією адресата (осмисленою чи інтуїтивною), – вона й визначає внутрішню програму мовлення. Комунікативні наміри мовця можуть стати зрозумілішими, прозорішими завдяки тону висловлення. У психологічному аспекті він впливає на емоційно-психологічну сферу адресата, допомагає закріпити бажаний для мовця аргумент, а в комунікативному – посилює семантичну варіативність терміна. Ще О. Потєбня зауважував: «...у нашому мовленні тон відіграє дуже важливу роль і нерідко змінює його смисл. Тільки тон дає нам можливість здогадуватися про почуття, ... яке недоступне для нас із мови». Неважко збагнути, яким буде тональне забарвлення аналізованих політонімів *брат*, *патріот* з огляду на закладений у них суб'єктивно-особистісний смисл.

Отже, термін-політонім у досліджуваному націософському дискурсі І. Франка співвідноситься в плані змісту, з одного боку, з інваріантним, узуальним (лексикографічним) значенням, а з другого – набуває в комунікативно-прагматичному полі конкретного, суб'єктивно-особистісного смислу, який постає величиною варіативною, okazіональною.

Причина семантичної варіативності політичного терміна, зміни його конотації – не тільки зміна позамовного контексту (історичного, культурного, ідеологічного тощо), а й національно-специфічний спосіб мислення мовної особистості. Це означає, що поряд з егоцентричним вектором у комунікативно-прагматичному полі діє етноцентричний. Його вплив загострено виявляється у тих, за оцінкою І. Франка, «головних термінах» [Франко 1981, 31 : 388], що акумулюють в собі «основи національної філософії»: «Дарвінізм, еволюціонізм, матеріалізм, детермінізм – се головні терміни, за котрі іде боротьба і котрі вони [позитивісти – Н.Л.] силкуються переробити по-своєму як основи нової національної філософії, нових поглядів на життя, історію і штуку

[мистецтво. – Н.Л.]. В ім'я тих нових окликів починається безпощадна критика старих пережитих напрямів і поглядів» [Там само : 388].

Зауважимо, що етноцентричного забарвлення набувають навіть терміни-інтернаціоналізми. Адже за кожною природно сформованою термінологією закономірно постає етнічна культура, яка задає соціуму відповідну когнітивну оптику для бачення світу й себе у світі – так звану когнітивну картину світу. Вона й зумовлює етноцентричність політичного терміна.

Природно, що у процесі пізнавальної діяльності людина керується не лише *ratio*, а й *emotio*, передаючи своє ставлення, свою оцінку до пізнаного об'єкта. Саме через прагматику проявляється синергетика слова, коли воно в процесі комунікації стає більшим за самого себе: зафіксоване у словнику абстрактне значення збагачується смислом – чи суб'єктивно-особистісним, чи об'єктивно-соціальним. Окрім того, під час когнітивно-дискурсного аналізу потрібно враховувати, що було сказано прямо, а що заховано в імплікатурах. Сам термін «імплікатура» пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який домислюється, недоговорений», *implication* «прихований смисл, натяк», які походять від лат. *implicatio* «заплутаність» [Сусов 2009 : 144]. Якраз в імплікатурах приховано багато смислових можливостей слова.

1. 4. Іван Франко – фундатор ідей української когнітивної лінгвістики

У парадигмі новітніх лінгвістичних досліджень однією з вузлових проблем є взаємодія мови, ментальності й культури, а якщо ширше – мови й свідомості. Вона виходить поряд із цариною мови у площину суміжних наук – філософії, психології, культурології, логіки, соціології та інших сфер знань, детермінуючи таким чином потребу підходу,

який можна розглядати як антропоцентричний, лінгвокогнітологічний, міждисциплінарний. Виявом такого підходу слугує лінгвофілософська концепція Івана Франка. Його міркування «про питання мовні» [Франко 1982, 37 : 205] на осі «людина – в мові і мова – в людині» методологічно суголосні із новітньою «*НАВІЩО/ЧОМУ-лінгвістикою*», яка, треба думати, має дати відповіді на питання не «Як побудовані, організовані мовні одиниці?», а «Для чого, чому вони є в мові, які їх функції?» [Грещук 2009 : 24]. Відтак досить не просто увібгати лінгвістичне новаторство мислителя-енциклопедиста в стереотипну характеристику «мовознавчі погляди І. Франка». Ідеї вченого випередили, за визначенням дослідників [Кочерган, 2007 : 107], на століття тогочасну філологічну думку і засвідчують тяглість традиції в лінгвістичному осмисленні ідей когнітивної науки (англ. *cognitive science*) – міждисциплінарної сфери знань, пов'язаних із людиною. Майже в кожній гуманітарній науці виокремився когнітивний вектор і когнітивний аналіз, скерований на дослідження спільного предмета – когніції як процесу пізнання буття і процесу отримання, зберігання та трансформації знань, які відбуваються у свідомості і, звичайно, недоступні для безпосереднього спостереження. Внутрішній зміст когніції відбиває семантична еволюція терміна *когнітивний*, що, окрім базового значення «пізнавальний», набув також: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [Кубрякова 2004 : 9].

У модерній, за своєю суттю лінгвокогнітологічній парадигмі І. Франка вперше в українській гуманітарній науці порушено комплекс проблем, що є актуальними для сучасної когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, а саме: «як багато важить слово» [Франко 1976, 3 : 172]; що є «змістом нашого внутрішнього «я» [Франко 1981, 31 : 46]; «нашого внутрішнього, немовби з нами народженого світу, – відбиттям нашої

думки» [Франко 1986, 45 : 31], або ж, як сказали б сучасні когнітологи, національної ментальності, якщо її трактувати як «характерний склад розуму, своєрідний спосіб мислення і ставлення до дійсності певного народу. Національна ментальність передуює виробленню національної свідомості, яка тільки на її підставі й може розвинутиись...» [Ткаченко 2006 : 5]; чому «плекання мови» є важливим «політичним чинником» (неполітична культура – *se contradictio in adjecto* «внутрішня суперечність» [Франко, 1986, т. 45 : 281]; який зв'язок між «духовним обличчям», «духовною фізіономією», «складом душі» [Франко 1982, 33 : 276] та мовою; яка роль «закону непропащої сили» [Франко 1981, 31 : 61] у взаємодії мисленневих і комунікативних чинників у процесі себе- і світопізнання; що таке «подвійна свідомість», почасти, в чому полягає «велика ресорпційна сила нижньої свідомості» [Франко 1981, 31 : 62]; чому «знання предавнє відчуті треба, серцем зрозуміть» [Франко 1976, 3 : 172]; які суспільно-психологічні витоки «язикового роздвоєння» – глибокий психологічний проблем, якого коріння сягає малодосліджених досі тайників...» [Франко 2001 : 23]; як взаємодіють «закони асоціації ідей» і «духова діяльність людська» [Франко 1981, 31 : 65] та багато ін.

Розплутуючи клубок окреслених проблем, вловимо ту когнітивну нитку, яка приведе в царину антропоцентричної НАВІЩО/ЧОМУ-лінгвістики. Думка Є. Маланюка про «Франка незнаного», саме в іпостасі мовознавця-новатора, не втратила своєї актуальності і нині.

Із власне когнітивного погляду мова трактується як складова людського розуму, що нерозривно пов'язана з мисленням, сприйманням, засвоєнням, пам'яттю і вивчає народження мовлення, його зв'язок «з процесами перероблення і зберігання знань, із самою організацією знань у голові людини, з добуванням знань під час мовлення і їх об'єктивацією в мовних формах, а отже, з процесами категоризації

і концептуалізації досвіду людини і т. д.» [Кубрякова 1988 : 7]. Новий когнітивний сенс у трактуванні категоризації базується на припущенні, що здатність людини до категоризації пов'язана з досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою [Кочерган 2003 : 25].

Антропоцентричні (від гр. *anthrōpos* «людина») засади утверджував в українському мовознавстві енциклопедично освічений І. Франко. Його різнобічна наукова (термінознавча і термінотворча) діяльність припала на час активізації в європейському мовознавстві лінгвістичного психологізму. Розвиваючи ідеї основоположників цього напрямку В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потебні про органічність розвитку мови з «народним життям» і «народною психологією» [Гумбольдт 1984 : 372], про головні функції мови, взаємозв'язок мови і мислення, вплив людини на мову і мови – на людину, Іван Франко прищеплював в українському лінгвістичному пізнанні якісно нове, націософське розуміння природи наукової мови. Йшлося про омовлення не тільки царин, за оцінкою вченого, «канонічних» (мовознавства, літературознавства, історії та правознавчої сфери), а й «неканонічних» (психології, філософії, політології). Стратегічна мета їх термінного освоєння – наснажити національну думку «новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації» [Франко 1982, 37 : 207] і таким чином подолати «неволю, неволю інтелектуальну» [підкреслення Є. Маланюка, 1962 : 121] українства.

У межах Франкового націософського підходу до пізнання науки про мову виокремлюємо когнітивно-дискурсний напрям. Його методологічний вектор скерований на осмислення мовних (термінних) явищ крізь призму тріади «культура – свідомість – мовлення». Полівимірна характеристика терміна створила в українському мовознавстві методологічне підґрунтя для постання антропологічного термінознавства загалом і конкретних міждисциплінарних

наук зокрема: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології (політичної лінгвістики). У найзагальніших рисах вони сформували українську лінгвістичну когнітологію (лінгвокогнітологію) як комплексну науково-лінгвістичну парадигму, компоненти якої завдяки спільному предмету – когніції, спільному дослідницькому матеріалу – мовним засобам і найголовніше – спільному творцю мисленнево-мовленневої діяльності (лінгвокультурній спільноті) перебувають між собою у комплементарних, взаємодоповнювальних відношеннях.

Оскільки в процесі пізнання і самопізнання постійно виникає потреба увиразнити грані культурно-антропологічного портрета комунікативної особистості (людини, народу), її світобачення, світовідчуття і світоприймання, то ряд названих вище «спеціалізованих» лінгвокогнітологічних дисциплін відкритий для поповнення новими науками. Іншими словами, лінгвокогнітологічна парадигма перебуває в перманентному стані еволюції і «приречена» бути відкритою, неповною і взаємозалежною: з одного боку, її існування зумовлене виникненням автономних міждисциплінарних наук, з іншого – вона сама стимулює їхнє народження і розвиток, скеровуючи антропоцентричний підхід у певний (усталений чи новий) напрям. Попри дифузність і розмитість меж між «спеціалізованими» науками, власне антропоцентризм забезпечує динамічність, відкритість і ситемність лінгвістичних знань про людину.

Становлення лінгвофілософської концепції вченого нерозривно пов'язане з його мовно-світоглядною еволюцією, із внутрішньою біографією. У цьому постійному русі, постійному світоглядному еволюціонуванні – феномен багатогранності Франкового таланту, загадкової «невловимості» його постаті. Вважається, що мовознавчих студій Франка не так уже й багато – «понад двадцять лінгвістичних праць, заміток, рецензій українською, польською, німецькою

мовами, а також майже 150 праць, які мають безпосередню дотичність до мовознавства» [Регушевський 2004 : 775]. Така статистична констатація може виявитись неточною, і суть, звичайно, не в статистиці, а у звуженні методологічного погляду в оцінюванні мовних явищ, що характерний для Франкової антропоцентричної оптики. Учений ніколи не герметизував будь-яку проблему, у тому числі й мовну, в її іманентному стані – тільки «в самій собі і для себе». Усвідомлюючи, що доля мови залежить від її культурної ваги, соціальної бази, впливу політичних чинників (сприятливих чи руйнівних), він розглядав мову не лише як «спосіб комунікації людей з людьми» [Там само : 775], на чому часто акцентується увага, а невідривно від цивілізаційного поступу, омовленого у відповідній термінології, зокрема іншомовній та загальнонауковій. За Франком, кожна літературна мова тільки «доти жива і здібна до життя, доки має можливість збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації» [Франко 1982, 37 : 207].

На ідеалістичному етапі світоглядної еволюції І. Франка його мовознавчі погляди постійно звернені на одну з вузлових проблем сучасної лінвокогнітології – «глибокий психологічний проблем, якого коріння сягає малодосліджених досі тайників – зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо *рідною мовою*» (підкреслення автора) [Франко 2001 : 265]. Вчений звертає увагу на глибинний вплив підсвідомих чинників – «якоїсь таємної сили в людській природі» [Там само : 265], що нерозривно пов'язана з природою рідної мови, і «каже: «*Pardon, tu ne маєш до вибору*» (підкреслення автора); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути...» [Там само : 265]. У наведеному контексті І. Франко радикалізував думку В. фон Гумбольдта про зв'язок мови з «народним життям» і «народною психологією»,

підкресливши значущість рідної мови у духовній структурі людини.

Антропологічне тяжіння Франка-лінгвіста є характерним для його поглядів, висловлених у різний спосіб: чи то доривчо, «причинками», чи концептуально, скажімо, як у трактаті «Із секретів поетичної творчості» – своєрідному маніфесті естетичного психологізму в українській культурі ХІХ ст., чи в збірці статей «В наймах у сусідів» – тій «школі політичного думання», за висловом І. Франка, яка у єдності з індивідуальною концептосферою мислителя кардинально змінила когнітивну картину світу українства, стереотипи його свідомості, а відтак – політичну і комунікативну поведінку, ментальні устремління – від «народу замученого, розбитого» [Франко 1976, 5 : 212] до «хазяїна домовитого» [Там само : 214].

Шлях Франка «до себе» був непростим, суперечливим: «Прийшовши до Львова, до «Академічного кружка», – згадавав І. Франко, – я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були майже зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік» [Франко 1986, 49 : 244]. Цими панівними суспільно-політичними течіями були «язичіє» і народництво. Не загострюючи уваги на мовній патології «язичія», яке Франко називав «гібридним та макаронічним язиком», «старомодною язиковою мішаниною», «каліченою російсько-церковно-галицькою мовою» [Франко 1981, 29 : 46–49], «чудернацькою мішаниною церковщини, російщини і польщини, розведеною на галицько-руським діалекті» [Франко 1981, 31 : 473], підкреслимо руйнівну силу цього явища в іншому, небезпечнішому вияві: язичіє спотворювало не просто структуру мови; як засіб для вироблення москвофільських доктрин, воно руйнувало соціальну структуру і без того зредукованого, ущербного українського суспільства, бо відривало від української культури її найбільш продуктивну, освічену частину – інтелігенцію. Виразним впливом язичія

позначені й перші твори І. Франка – збірки поезій «Баляди і розкази», повість «Петрії і Довбушуки», надруковані в ідеологічному рупорі студентів-москвофілів – журналі «Друг».

Пізніше, самокритично характеризуючи пройдені ним «ступні розвитку», як от мовні, Франко скаже: «Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мені в мін'ятюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови» [Франко 1976, 1 : 20–21].

Постає питання: які приховані імпульси підштовхнули двадцятирічного Франка до середовища москвофілів? Характерна деталь, яка свідчить про небезболісний пошук мовної самоідентифікації: того ж року І. Франко у першому листі до нареченої, написаному по-українськи (до того він писав 6 листів до О. Рошкевич німецькою мовою), щиро зізнається: «Німецька бесіда – то для мене модний фрак... Руська бесіда – то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть... Руська бесіда – то бесіда мого серця» [Франко 1986, 48 : 108]. Щодо приходу І. Франка у табір москвофілів, то причина полягає, мабуть, у неоднорівності, дволикості москвофільства: з одного боку, воно опиралося на притягальні для спраглого розуму Франка європейські цінності – традиціоналізм і консерватизм, апелювало в дусі тогочасної епохи (скажімо, течія фелібрижу у провансальському літературному відродженні Франції) до славного минулого і його церковнослов'янської мови, по-своєму сповідувало культ історичної романтики; з іншого боку – через провінційну запопадливість галицьких москвофілів-консерваторів перед «великоруським берегом»,

зорієнтованість на культурну і політичну вторинність, настрої історичної приреченості («якщо ми маємо втопитися, то краще у російському морі, аніж у польській калабані» [Грицак 2006 : 121]), москвофільство ставало тим «грибом, що точить дерево» [Франко 1981, 29 : 166].

Позбувшись впливу москвофілів, І. Франко потрапив у вир тих мовознавчих напрямів (натуралізм, психологізм, молодогораматизм та ін.), які нуртували в європейському лінгвістичному просторі і що тільки увиразнювали культурну прірву, у якій опинилася його рідна мова. Глибина цієї прірви випрозорювалася для І. Франка, енциклопедиста і поліглота, під час зіставлення концептуальної (поняттевої) картини світу, відповідно звербалізованої у мовних моделях державних націй, та архаїчної, культурно лакунарної української концептуальної картини світу. Усвідомлюючи складність мовно-культурної ситуації кінця ХІХ ст., І. Франко відчував гостру потребу радикальної зміни цієї ж ситуації. Потрібно було в умовах бездержавності дати власну відповідь на питання, поставлені тогочасною дійсністю, підняти рівень українського суспільного мислення на якісно іншу висоту. Шлях до неї пролягав через вироблення українського наукового дискурсу, інтелектуалізацію мови.

Своєрідність соціолінгвістичної доби в пору наукової та публіцистичної діяльності І. Франка полягала і в тому, що українській мові, окрім закономірних в умовах бездержавності зовнішніх перепон, довелося долати і внутрішні. Вони виникали з легкої руки не тільки москвофілів, а й українофілів: оскільки українська мова, на думку М. Костомарова, є тільки «надбанням простонароддя, хоч і немалочисленного, а все-таки такого, що перебуває на досить низькому етапі розвитку» [Костомаров 1903 : 16–17], то її призначення – бути мовою для «домашнього обихода». Мовну психологію того часу відтворює й імператив І. Нечуя–Левицького, виразного представника народовців: «Для літератури взірцем книж-

ного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом», себто «книжний літературний український язик повинен вироблюватись на ґрунті нового сільського язика, вигрібаючи з його мови термінологію..., він не повинен шукати нових слів в інших слов'янських язиках, хоч би і в церковнослов'янському» [див. : Шевельов 1996 : 33].

І. Франко з його геніальною інтуїцією й унікальною здатністю мислити категоріями завтрашнього дня, а ще – вміти мужньо, «з самим собою у борні», заперечити собі «вчорашньому» (соціалісту чи позитивісту), усвідомлював культурну обмеженість народництва з його фетишизацією всього етнографічно-селянського. Таке «вузькоглядство» (І. Франко) було історично неперспективним, а точніше – неконкурентноспроможним у виборюванні свого місця в мовно-культурному європейському просторі: воно призводило до «зниження рівня думки» (О. Потебня), позбавляло українську культуру (мову) іманентної авторепродуктивності і як наслідок – прирікало українство на культурний маргінес. Більше того, воно мимоволі лило воду на млин відомої теорії про «історичні» та «неісторичні» нації засновників марксизму, за безапеляційним присудом яких «природна та неминуча доля вмираючих націй полягає в тім, аби дати завершитися цьому процесові розкладу та поглинання сильними сусідами». Натомість «вмираючі нації», до яких зараховувалася більшість слов'янських, мали з цього приводу іншу думку та творили на народній основі свої національні мови і національні культури. І створили.

Так само не міг сприйняти І. Франко після світоглядного перелому демократично-ліберальну доктрину, апологетом якої був його великий учитель М. Драгоманов, – за словами Франка, «могутня і в високій мірі суцільна особа» [Франко 1986, 45 : 423]. І коли учитель, прихильник «проводу в народі думок поступових, а не старосвітської гнилизни й темноти» [Драгоманов 1908], у листі до свого учня радив

йому «намагатися висловлювати наші думки готовою мовою хлопів, а де не можна, то словотворення наші повинні робити в дусі народної мови і якомога зрозуміліше» [Там само : 324], то таке просвітницько-утилітарне бачення мови, зорієнтоване лише «на хлопський розум», було засадничо неприйнятним для лінгвістично новаторської концепції Франка з її стремлінням до всебічного розвитку української мови, послідовного і наполегливого інтелектуального прилучення до загальноєвропейського культурного дискурсу. «Треба мати на увазі, – зауважує Франко, – той оригінальний і зовсім не науковий демократизм Драгоманова, по якому український «народ» – се лише мужики та робітники, plebs, що говорить українською мовою. Коли б було можливе, що вся суспільність, уся інтелігенція перейнялась би таким «демократизмом», то над нами як нацією була б висипана могила» [Франко 1986, 45 : 437]. Адже культивування такого «демократизму» підсвідомо давало своєрідну індульгенцію на світоглядну інертність, на «малі справи», якими не можна було досягти «ідеалу національної самостійності...» [Франко 1986, 45 : 284]. Серйозною перешкодою для досягнення цього ідеалу був мовний дуалізм, наслідком якого став життєвий конформізм: в освіченому, широкому товаристві український інтелігент-малорос виявляв свою «цивілізованість» російською мовою, а перед українським мужиком говорив його мовою. Як визнавав М. Драгоманов, редактор заснованого у Женеві часопису «Громада», до редакції надходили листи від «найгарячіших українолюбців з радістю писати по-українському тільки про спеціально-краєві справи («домашній обиход»)». Для них просто було тяжко прочитати цілу книжку, та ще прозаїчну, по-українському» [Драгоманов 1919 : 76], оскільки не володіли розвиненим почуттям національної ідентичності.

Тож попри певну різність підходів до розвитку української мови, які уособлювали М. Драгоманов та І. Нечуй-Ле-

вицький, вони виявляли парадоксальну сумісність, бо: а) фетишизацією літературно-мовного етнографізму звужували функційний потенціал українського слова, обмежуючи його рамками, за Драгомановим, *літератури сільської, мужицької, una literatura plebea*; б) примітивізували і плебеїзували свідомість українського читача, мимоволі закріплюючи стереотип української мови як мови літератури, а не мови літературної з притаманними для неї у функціях у царинах освіти, науки, культури; в) ігнорували або недооцінювали, як казав І. Франко, «цвіт нашої суспільності – інтелігенцію», без якої не могли здійснитися культурний та інтелектуальний прориви, становлення української модерної нації, а отже – і держави. Це підтвердив вихід на історичну арену Січового Стрілецтва – світоглядно виплеканого І. Франком того типу українця («хазяїна домовитого»), якого Україна не знала ще з козацьких часів. Невипадково Ю. Шевельов пов'язує формування «коло 1890 р. ... підвалин іншої ідеології й іншого стилю – назв'їм його умовно європеїзаторським» із тим фактом, що «уже височів в Галичині європеєць Іван Франко» [Шевельов 1992 : 67]. Саме Січове Стрілецтво, усвідомивши свою націєзахисну і націєтвірну роль в українській історії, стало альтернативою перманентному українському дуалізму, у т. ч. й мовному. Своїм пасіонарним чином воно дало ствердну відповідь на питання, яке І. Франко ставив ще 1895 р.: «Українці, незважаючи на стільки років зусиль, незважаючи на працю кількох поколінь і кількох геніальних одиниць, ще й нині стоять перед фатальним питанням «бути чи не бути».

Це був той поворотний пункт, ментально подоланий український рубікон, який став відповіддю української людини на нібито історично детерміновану її двоїстість – «*gente Ukrainus, natione Russus (Polonus)*». Для І. Франка аберазивність українофільських інтерпретацій була очевидною ще й тому, що вона дисонувала з однією із домінант його лінгвофілософської концепції – розумом-інтелектом. Цей культ *ratio*

в концептосфері Франка, тобто у створеному ним світі думки, підмітив ще С. Єфремов: він «... ratio vincit» («розум перемагає») написав на своєму прапорі». Тож, мабуть, не буде перебільшенням сказати: якщо інтелектуалізм був альфою і омегою для І. Франка в красному письменстві, то у царині науки він був його релігією.

Виклики часу у період наукової та публіцистичної діяльності І. Франка мали свої особливості. В умовах територіально-мовної роздвоєності України, деконцентрованої національно-культурного життя, соціальної зредукованості українського суспільства, позбавленого свого проводу – національної аристократії чи інтелігенції, панівним в українській когнітивній та відповідно і в мовній картині світу був етнографічний напрям. Він відображав стереотипні уявлення про дійсність у свідомості здебільшого неписьменного селянина із його майже законсервованим побутом і устроєм життя. Натомість формування модерної, якісно іншої суспільної свідомості важко уявити без науки: чим більше розвинута наука, тим культурно значущішими є досягнення народу.

Перед українською культурою, перед українським словом постало давно назріле історичне завдання – «здобувати, – за висловом Франка, – нові поля невідомих досі понять» [Франко 1980, 28 : 175]. Тож учений методично й цілеспрямовано реалізовував вироблену ним стратегію – вивести українську мову з манівців провінційності на європейські інтелектуальні обшири, зокрема шляхом розбудови й збагачення української наукової мови. І вивів: якщо опублікований словопоказник мови *лише поетичних творів І. Франка містить понад 35 тис. слів* (кількісно – це половина всього реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка) [Грещук 1998 : 688], то можна лише здогадуватися, яким би був словник наукової мови І. Франка.

Мірилом новаторської термінологічної практики Івана Франка слугуватиме лінгвокогнітологічна парадигма (від гр. *paradeigma* «приклад», «взірець»), тобто теоретико-методологічна модель, що розглядає мовні (термінні) явища у живому, нерозривному зв'язку тріади: *культура – свідомість – дискурс*. Лінгвокогнітологічна оптика своєю ідейно-науковою основою визначає засади (шляхи і засоби) розбудови національної когнітосфери та її репрезентанта – національно-мовної картини світу, обґрунтовує потребу інтелектуального прориву української мови далеко за романтично-етнографічні межі, окреслені в Словнику української мови за ред. Б. Грінченка. Завдяки інтелектуальній одержимості українського вченого національний мовно-культурний простір збагатився не тільки новими поняттями, що циркулювали в європейському науковому дискурсі, а й тими ідеями, які стали зав'язком новітніх міждисциплінарних наук, зокрема когнітивної лінгвістики.

Характерним прикладом розширення української концептуальної (поняттевої) картини світу є терміни й терміносполуки, що сприяли виробленню термінологічно-поняттевого апарату когнітивної лінгвістики: *духова діяльність людська* (31 : 65²), *рефлексія* (56), *роль несвідомого* (59), *спосіб пізнання* (77), *чисто розумові логічні зв'язки* (46), *сила розумового обмірковування* (65), *органічне думання* (62), *душевне зворушення* (64), *ресорційна сила нижньої свідомості* (62), *еруптивність нижньої свідомості* (64), *спосіб смислової перцепції* (72), *доношення імпульсів до мозку* (72), *органи власної внутрішньої діяльності* (77), *наукова індукція* (51), *психологічна діяльність* (59), *закон асоціації ідей* (65), *методи сучасної психології* (53), *експериментальний метод в психології* (59) та багато інших термінів-неологізмів, зафіксованих у фундаментальній праці вченого «Із секретів поетичної творчості» [Франко 1981, 31 : 45–119]. Об'єктом аналізу дослідник обирав

---

² Далі вказано лише сторінку названого тому.

широкий спектр питань мисленнево-мовленневої діяльності. Про тонке семантичне нюансування, розгалужену ієрархію понять свідчить сполучуваність опорних психологічних найменувань, наприклад: *психологія: метафізична або емпірична* (59), *фізіологічна* (59), *новіша* (54); *свідомість: верхня* (61), *нижня* (61), *окрема* (60), *суб'єктивна, рефлексивна* (73); «*я*»: *звичайне людське* (58), *наше внутрішнє* (46), *свідоме* (60), *якесь друге, несвідоме* (61); *образ(-и): повний, пластичний, живий* (73), *зверхнього світу* (73), *антропоморфні* (64), *побічні* (47); *психічний (-а, -е, -і): тип* (62), *устрій* (65), *особа* (60), *закони зціплення* (46), *копії* (65); *мозковий (-а, -і): матерія* (61), *центри* (73); *духовий (-а, -е, -і): організм* (46), *функція* (56), *енергія* (47), *діяльність людська* (65), *життя* (65); *несвідомий (-а, -е): елемент* (59), *пам'ять* (61), *несвідоме* (59).

На особливу увагу заслуговує один із наскрізних у терміновжитку І. Франка і водночас у сучасній когнітивній лінгвістиці термін *концепт*. Відразу зауважимо: його розуміння як у мовній практиці І. Франка, так і в сучасному дискурсі не можна вважати усталеним. В українській мові слово *концепт* з'явилося на початку XVII ст., що й засвідчує перша лексикографічна фіксація у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.: «(стп. *concept*, лат. *conceptus*) думка, замисел, задум, концепт» [Сл. XVI – I половини XVII ст.]. Як бачимо, латинізм *концепт* українська мова запозичила через посередництво польської, де воно з'явилося ще у XVI ст. зі значеннями: «задум, думка»; «проект, ескіз, начерк»; «дотеп» [SSEJP 1964]. В окресленому напрямі відбувався семантичний розвиток цього слова і в дискурсі Франка, де воно набуло таких варіативних значень: «гадка, міркування, думка» [3: 438]; «вигадка, фантазія» [18: 484]; «план» [19: 499]; «план, схема; думка, міркування» [20: 481]; «план, схема» [22:513]; «гадка, міркування» [23: 386]; «думка, ідея; проект, задум» [28: 425]; «думка, міркування, гадка» [30: 702]; «вигадка, фантазія, думка, план» [33: 510]; «думка,

поняття» [34: 541]; «думка, ідея, задум; дотеп» [39: 863]; «гадка, міркування» [40: 541]; «формулювання, думка» [42: 582]; «план, задум, начерк; вигадка, фантазія» [44: 675]; «думка, ідея, задум, міркування» [47: 731]; «гадка, міркування, думка, план» [48: 741]; «план, задум» [50: 647].

Оскільки семантична самореалізація слова-терміна здійснюється передусім у контексті, де оприявнюється його семантичний потенціал, то звернемо увагу на такі особливості: по-перше, впадає в око частота, семантична продуктивність і наскрізність використання цього слова у різних дискурсах І. Франка – науковому, публіцистичному, епістолярному, художньому. Причина криється в тому, що цей латинізм був досить поширеним через вплив польської мови у західноукраїнському мовному узусі, а саме – в побутовому міському мовленні із лексико-семантичними варіантами: «замисел, задум»; «жарт, дотеп» [ЛЛ 2012 : 381]. Показово, що цю лексему фіксує «Лексикон львівський: поважно і на жарт» із відповідною ілюстрацією до першого значення: «*Ну досить. Тоби було тільки... Ще вам дам одну раду: поки що не женіться, бо не стане у вас концептів*» [Там само : 381]. По-друге, попри дифузність значень, які важко відмежувати одне від одного, домінантною у трактуванні *концепту* є семема «думка, ідея», навколо якої організовується семантична структура цього слова; по-третє, на основі значення лексеми *думка* «продукт мислення; те, що сповнює чийсь свідомість», яке синонімізується зі словами *мисль, гадка, міркування, ідея, помисел; оцінка, судження, враження, погляд, розуміння, поняття, переконання, твердження, внутрішній голос* [ССУМ I : 476], *концепт* трансформувався, з одного боку, у філософсько-психологічний термін у значенні «формулювання, загальне поняття, думка, спосіб мислення», з іншого – як мисленнева категорія став ключовим поняттям когнітивної лінгвістики.

У когнітивній лінгвістиці вважається, що концепти як ментальні утворення народжуються в предметно-чуттєвих

образах. Це положення перегукується із думкою І. Франка, що «все, що ми знаємо, є продуктом наших змислів – тобто доходить із зверхнього світу до наших мозкових центрів за посередництвом змислів [...]. Поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання» [Франко 1981, 31 : 77]. Таке твердження може видатися абсолютизацією сенсорно-перцептивних відчуттів. Однак якщо зважити, що: по-перше, «роль наших змислів» [чуттів – Я.Я.] Франко трактує широко – «у приніманні вражень зверхнього світу і в репродукованні образів того світу назверх» [Там само : 77], тобто назовні; по-друге, «наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом: обік змислів, що приносять нам враження зверхнього світу, у нас є *органи власної внутрішньої діяльності* [курсив наш – Я.Я.], не зовсім залежні від змислових імпульсів, хоча нерозривно зв'язані з самою природою нашого організму» [Там само : 77], – то, скажемо так, все стає на свої місця.

Йдеться про структуру ментального утворення, яке сучасна когнітивна лінгвістика кваліфікує як *концепти*. Оскільки за концептом, зауважує В. Жайворонок, стоїть не лише предметна віднесеність, предметний смисл, а й слово-ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу... [Жайворонок 2004 : 25], то можна узагальнити: «Концепт – це й зміст поняття, і смисл (а частіше комплекс смислів) слова» [Там само : 25]. На думку В. Карасика, *концепт* – явище культурологічне й водночас етнолінгвістичне, адже кожна культура має своє генетичне коріння: «культурний концепт – це багатовимірне смислове утворення, у якому виділяється образно-перцептивна, поняттєва й ціннісна сторони» [Карасик 2004 : 109].

«Як основний осередок культури в ментальному світі людини» розглядає концепт Ю. Степанов [Степанов 1997 : 43]. Розкриваючи природу концепту, у своїй фундаментальній праці «Концепты: словарь русской культуры» дослідник на-

голошує: це «пучок уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань». Витоки цих складників концепту простежуємо у лінгвофілософській концепції І. Франка. Вони є результатом взаємодії «зміслових імпульсів» [Франко 1981, 31 : 77], тобто органів чуття, і «органів власної внутрішньої діяльності... Всі об'яви функції тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою «душа» [Там само : 77].

А далі вчений розкриває архітектоніку душі, виокремлюючи «кілька головних об'явів душевного життя»: *пам'ять, свідомість, чуття, фантазію, волю* [Там само : 77–78] (підкреслення І. Франка). Кожен із «об'явів» душі виконує певну функцію (на яких зупинимось нижче), причому «всі вони оперують матеріалом, якого їм достарчають наші змисли. А що поезія являється також результатом тих самих душевних функцій, то не диво, що і в ній змісловий матеріал мусить бути основою» [Там само : 78]. Тим більше «не диво», що «змісловий матеріал» буде відігравати інтегральну й універсальну роль під час концептуалізації (організації) світу. За ним можна пізнати, як формуються поняття, як структуруються знання про світ у свідомості людини, тобто як формується картина світу загалом. Цю картину світу розглядають як вихідний глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення, репрезентує суттєві властивості світу в розумінні її носіїв і є результатом всієї духовної активності людини [Постовалова 1988]. Осмислений світ відбивається у мові, причому його відображення має творчий характер і пов'язане із поширеною в сучасній когнітивній лінгвістиці метафорою *мовна картина світу*.

Тезу про національну своєрідність мовної картини світу, як і саму метафору, започаткував В. фон Гумбольдт, котрий стверджував: «У кожній природній мові є властивий тільки їй огляд світу» [Гумбольдт 1984 : 205]. І далі: «Різні мови – це не різні позначення того самого предмета; це різне бачення і відображення його... Всяка мова, позначаючи окремі

предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» [Там само : 205]. Тому, на думку В. Гумбольдта, «мову... можна порівнювати із мистецтвом. ...Як картини живописця, мова може бути більшою або меншою мірою адекватною до природи, приховувати або, навпаки, виявляти прийоми майстерності, зображати свій предмет у тих чи інших відтінках основного кольору» [Гумбольдт 1985 : 379].

Погляди В. Гумбольдта на мову як творчу діяльність поділяв і розвинув енциклопедично освічений І. Франко. Наголошуючи, що «з психологічного погляду... наша мова найбагатша на означення вражень зору» [Франко 1981, 31 : 78], він поглиблює характеристику мовної картини світу: «Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої шкали кольорів, цілої шкали тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл...» [Там само : 78]. Логічно вважати, що будь-яка мова, членуючи (категоризуючи) світ за основними, інваріантними параметрами (час і простір), відображає (концептуалізує) його водночас у свій неповторний спосіб. У сучасній когнітивній лінгвістиці набуло поширення твердження Ю. Апресяна, що «властивий мові спосіб концептуалізації дійсності почасти універсальний, почасти національно-специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов» [Апресян 1995 : 39].

У науковому дискурсі І. Франка поняття «образ світу» [Франко 1981, 31 : 77] відповідає сучасному лінгвістичному терміну *картина світу*. Усвідомлюючи творчий, інтерпретативний характер світобачення, вчений зауважує: «Ми знаємо зверхній світ не такий, як він є на ділі, а тільки такий, яким нам показують його наші змисли; поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання, і всі поступи наук і самого пізнання полягають на тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним змислом, матеріалами, які пере-

дають інші змисли, а надто в науковій і поетичній літературі маємо зложений безмірний запас таких же змислових досвідів, їх комбінацій і абстракцій, а також великий запас чуттєвих зворушень найрізніших людей і многих поколінь. ... Все те тепер є доменою властивої психології» [Там само : 77]. Цей постулат психологічної теорії І. Франка дозволяє виокремити ще дві картини світу, які сучасна когнітивна лінгвістика кваліфікує як *когнітивну і художню*.

Первинною постає когнітивна картина світу – такий ментальний образ дійсності, що сформований когнітивною свідомістю людини (народу) і є результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами чуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності у процесі мислення [Попова, Стернин 2007 : 52]. Як мовна, так і художня картини світу – явища похідні, вторинні. Вони омовлюють світ через систему уявлень національної мовної особистості. Саме мовна особистість – носій, творець та реалізатор картини світу: когнітивної, мовної, художньої. Їй належить безпосередня роль, за Франком, «у приніманні вражень зверхнього світу і в репродукуванні образів того світу назверх» [Франко 1981, 31 : 77], тобто у концептуалізації світу мовою. Мовна особистість виступає концентрованим оприявленням культурно-історичного досвіду «найрізніших людей і многих поколінь» [Там само : 77]. Власне культурно-історичний досвід задає когнітивну матрицю для розуміння світу, надає їй національно-специфічного забарвлення. Тому національна когнітивна картина світу, з одного боку, – певна абстракція, а з іншого – когнітивно-психологічна реальність, яка пов'язана із національним менталітетом. Попри семантичний різнобій у тлумаченні терміна *менталітет*, поділяємо думку, що це «сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та ін. особливостей мислення народу, соціальної групи чи індивіда, які проявляються у культурі, мові, поведінці і т. ін.» [ВТС : 518].

Змістове наповнення когнітивної картини світу залежить від соціокультурного контексту (сприятливого чи несприятливого), а отже – від характеру й рівня пізнання. Будучи синтезом концептосфери і стереотипів свідомості народу, національна когнітивна картина світу потребує постійного культурного підживлення, тих імпульсів, що сприяють її модернізації. Взаємодія когнітивної картини світу, мовної картини світу (відображеного засобами мови образу свідомості-реальності) та концептуальної (основи мовного втілення) впливає зі взаємодії двох діалектично пов'язаних, але, як відомо, не тотожних чинників – когнітивних і мовних. Власне когнітивні структури (за Франковою термінологією, «об'яви душевного життя») [Франко 1981, 31 : 77] виступають своєрідним фільтром і ретранслятором «образів світу». Цю функцію, на думку вченого, виконують згадувані вище «кілька головних об'явів душевного життя: *пам'ять*, тобто «можливість перераховування і репродукування давніх вражень або взагалі давніх імпульсів та змін у нашій організмі» [Там само : 78]; *свідомість* «можність відчувати враження, імпульси і зміни як щось окреме від нашого внутрішнього «я» [Там само : 78]; *фантазія* «можність комбінування і перетворювання образів, достарчуваних пам'яттю» [Там само : 78]; *чуття* «можність реагування на зверхні або внутрішні імпульси» [Там само : 78]; *воля* «можність звершення наших фізичних чи духовних сил в якимсь одним напрямі» [Там само : 78].

Франкове аналітичне розуміння архітекτονіки душі, супровідні дефініції до її «головних об'явів», розкриття психологічних й естетичних особливостей мовленнєвої (поетичної) діяльності свідчать про цілісне бачення когнітивних процесів завдяки заглибленості дослідника в приховані нурти людської психіки. Воно актуалізує питання, яке набуло і не втратило характеру дилеми: вербальним чи невербальним є наше мислення. Різнобій у трактуванні

цієї проблеми розмежував учених на вербалістів (М. Мюллер, Ф. Шлеермахер, Ф. де Соссюр та ін.) та антивербалістів (Ж. Піаже, Б. О. Серебреников, П. Я. Гальперін та ін.). Складність дослідження згаданої проблеми пояснюється насамперед неможливістю прямого спостереження цих процесів. Лише аналіз мовленнєвих (лінгвальних) результатів дозволяє висловити припущення стосовно «механізмів» процесу вербалізації [Бацевич 1997 : 30]. Ці механізми І. Франко, використовуючи термінологію тогочасного німецького естетика і психолога М. Десуара, пов'язував зі структурою свідомості, подвійної за своїм характером – «верхньої і нижньої» (Ober- und Unterbewusstsein) [Франко 1981, 31 : 61].

Не відмовивши собі в гіркій іронії, що в «нас є не тільки якась несвідома інтелігенція, але також несвідома пам'ять» [Там само : 61], учений констатує, що «...кожний чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм нутрі ще якийсь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання – одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу» [Там само : 60]. Саме у цій частині свідомості мислення є «безсловесним», та воно тут і не потребує його. Однак у процесі пізнання світу і себе у світі людина мисленнево «проговорює» свої дії, зокрема шляхом внутрішнього мовлення. «При цьому, потрібно зважати на те, що межа між власне когнітивним та лінгвальним є нечіткою, розмитою, оскільки наявні в мові засоби завжди когнітивно «опрацьовані», й навпаки, у випадку вербального мислення когнітивні механізми мають мовне оформлення» [Бацевич 1997 : 31].

У концепті як ментальному утворенні вербалізованою буде лише комунікативно-релевантна частина концепту, яка опирається на комунікативну свідомість і, звичайно, не вичерпує змісту концепту. Адже, крім значення мовних одиниць як елементів мовної свідомості, комунікативна свідомість

охоплює сукупність знань і механізмів (правила мовленнєвої комунікації, етикет, інтенцію, ситуативні знання дискурсу тощо) і своєю чергою є складовою когнітивної (глобальної) свідомості людини (народу). Якраз одиницею когнітивної свідомості слугують концепти. Їх сукупність утворює концептосферу народу (чи окремої людини), яка водночас є інформаційною базою мислення. У психолінгвістичній концепції І. Франка ця база зберігається завдяки «великій ресорпційній силі нижньої свідомості» [Франко 1981, 31 : 62], «бо робить сю нижню свідомість величезним, невичерпанним магазином думок і почувань, багатим шпихліром, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогісінько» [Там само : 62].

Розкриваючи природу неусвідомлюваної психіки, учений-новатор у своєму трактаті чітко окреслив ту концептуальну ідею, що випередила наукові положення аналітичної психології К.-Г. Юнга про *несвідоме особисте* і про *несвідоме колективне*. Згідно з юнгівським вченням, *несвідоме особисте* – це сукупність переживань, що були свідомими, а потім забулись або були витіснені у підсвідомість. Структурними одиницями *несвідомого особистого* є сукупність почуттів, спогадів і думок [ПЕ 2006, 226]. Натомість у *несвідомому колективному* ніби зосереджений досвід усього людства, досвід минулих поколінь. Несвідоме колективне при народженні через структури мозку передається конкретному індивіду, регулюючи його життєву поведінку. Оскільки кожний індивід є носієм несвідомого колективного через належність до людського роду і певної культури, то саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, потаємним, яке визначає особливості поведінки, мислення і почування [Там само : 226, 275]. Власне на ідеї несвідомого базується аналітична психологія, заснована К.-Г. Юнгом.

Методологічні витоки цього напрямку глибинної психології простежуємо ще у психолінгвістичній аргументації І. Франка. Вихідним положенням можна вважати твердження, «що в кожному особнику є також друге, несвідоме «я» [Франко 1981, 31 : 61]. З поняттям *несвідоме особисте* суголосне таке трактування І. Франка: «Все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворушилось у його душі і розбуджувало чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч звичайно скритим набутком його душі» [Там само : 62]. Аксиоматичною в аналітичній психології вважається думка, що «в житті індивіда несвідоме колективне існує поряд зі свідомістю і особистим несвідомим» [ПЕ 2006 : 226]. Взаємодію цих понять розкривають тонкі психологічні спостереження Франка: «Те, що в звичайнім житті називаємо «свідомість», се, по Десуаровій термінології, є верхня свідомість. Та під нею є глибока верства психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важне, а для багатьох людей далеко важніше, ніж уся, хоч і як багата діяльність верхньої верстви. Найбільша часть того, що чоловік зазнав в житті (це можна вважати імпульсами *несвідомого особистого* – Я.Я.), найбільша часть усіх тих сугестій [впливів – Я.Я.], які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду (чим не «прототип» *несвідомого колективного*. – Я.Я.), перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах» [Франко 1981, 31 : 61]. А далі вчений наголошує на «великій ресорпційній силі нижньої свідомості» [Там само : 62], роль якої часто є визначальною у людській діяльності: «Та й там, хоч неприступне для нашої свідомості, все те добро не перестає жити, раз у раз сильно впливає на наші суди, на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму. Отсе є та нижня свідомість, те гніздо «пересудів» і «упереджень», неясних поривів, симпатій

і антипатій. Вони для неї неясні власне для того, що їх основи скриті від нашої свідомості» [Там само : 61].

Варто зазначити, що в аналітичній психології К.-Г. Юнга провідна роль в структурі особистості теж відводиться *несвідомому колективному* [ПЕ : 275]. Сутність *несвідомого колективного* втілюється в *архетипах* – таких системно-структурних елементах людської психіки, які передаються спадково з покоління в покоління так, як успадковується конституція цілісного тіла індивіда. За Юнгом, усе інтелігентне життя індивіда має на собі архетипові відбитки [ПЕ : 31]. Не використовуючи терміна *архетип* як одного з фундаментальних в аналітичній психології, І. Франко наголошує на «великому законі непропащої сили» [Франко 1981, 31 : 61], який «має і в психології певне значення; що раз напечатано в комірках нашої мізкової матерії, се лишається нам на ціле життя, тільки що не все те може чоловік після своєї вподоби мати на свої послуги, а не раз треба якихось особливих обставин, щоби давно затерті враження прикликати знов до життя» [Там само : 61].

Можна стверджувати, що Франкове розуміння природи неусвідомлюваних форм психічної діяльності поглиблює сучасне осмислення *концепту*. Попри те що зміст цього поняття досить відчутно варіює у концепціях різних наукових шкіл й напрямів лінгвістичних досліджень (лінгво-логіко-філософському, психолінгвістичному, лінгвокультурологічному, лінгвопсихологічному) [Іващенко 2006 : 747], у його тлумаченні часто загострюється увага на усвідомлюваних типізованих фрагментах досвіду й недооцінюється значущість несвідомого. Прикладами типових інтерпретацій, що пов'язують концепт зі свідомістю (за Франком, з *верхньою свідомістю*), можуть послужити такі: концепт – «одиниця психічних ресурсів людської свідомості»; «дискретна одиниця колективної свідомості»; «одиниця повсякденної філософ-

ської (переважно) етичної свідомості» [КСКТ : 90; Слухай 2002 : 464; Арутюнова 1999 : 3].

Натомість роль *колективного несвідомого* у змістовому наповненні концепту є очевидною, якщо не визначальною. Провідник архетипного впливу – національний менталітет, який накладає відбиток на характер формування і розвитку концептів. Той факт, що менталітет народу виявляється у його характері, діях, комунікативній поведінці практично без контролю свідомості, «автоматично», засвідчує визначальний вплив архетипних стереотипів у людській діяльності. Саме ці стереотипи як своєрідні психологічні матриці, що вкарбовані в мозок спадково, впливають на зміст концептів, програмують відповідно до виробленої системи цінностей оцінки подій чи явищ. Власне тому концепти стають «культурно значущими, аксіологічно забарвленими і світоглядно зорієнтованими» [Арутюнова 1993].

Вплив архетипів відразу відчуває новонароджене дитя. Як зазначає відомий український нейрофізіолог Олег Кришталь, «щойно розплющивши очі у світ, дитина... знаходить себе на дитячому майданчику, підготовленому для нього попередніми поколіннями. Вона – спадкоємиця культури. Цей подарунок із минулого швидко облаштовується на «чистій дошці» її мозку. Завдяки цьому зворотному зв'язку світ швидко змінюється, а ми настільки ж швидко адаптуємося до його змін» [Кришталь 2012].

З когнітивного погляду *архетипи колективного несвідомого* забезпечують таке розуміння світу, яке притаманне певному етносу, скріплюють внутрішню єдність поколінь та взаємозв'язок культури, тобто утворюють свого роду загальні апріорні психічні та поведінкові програми [Іващенко 2006 : 69]. Щоб усвідомити, яким конкретним змістом наповнюються архетипи, доречно пригадати звернення відомого мислителя І. Ільїна: «Покажи мені, як ти віруєш і молишся, як виявляються в тебе доброта, геройство,

почуття честі й обов'язку; як ти співаєш, танцюєш і читаєш вірші; хто твої улюблені вожді, герої і пророки, – скажи мені все це, а я скажу тобі, якої нації ти син; і все це залежить не від твого свідомого вибору, а від духовного укладу твого несвідомого» [Ильин 1993 : 237].

Зауважимо, що із тріади тих, хто «всією своєю аргументацією силкувався згори накинути, сугестувати тобі свою думку» [Франко 1981, 31 : 45], – поет, учений чи літературний критик, – Франко розкриває механізм сугестії саме через «секрети поетичної творчості» [Там само : 45]. Напрошується питання: яка природа цих «секретів творчості»? Відповідь, яку дає І. Франко-науковець, закорінена у когнітивно-комунікативній площині: «...Кошти продукції сугестування на сих трьох шляхах неоднакові. Поет для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духову істоту, зворушити своє чуття, напружити уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз, репродуктивно, *в своїй душі* пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоби пережите могло вилитися в слова, якнайбільше відповідні дійсному переживанню...» [Там само : 45–46]. Оскільки це положення передуює розгляду «загальнопсихологічних основ, які мають рішучий вплив на процес поетичної творчості» [Там само : 54], маємо усі підстави говорити про Франкове осмислення не лише системного значення слова, його «відповідності реальній мовній дійсності» [Франко З. 1966 : 10–16]. У наведеній аргументації спостерігаємо також механізм виникнення й значення психолінгвістичного (психологічно реального) – коли слова мають укластися в форму, «яка би не тільки не затемнювала яркості того безпосереднього переживання, але ще й в додатку... будила в душі читача певні суголосні тони як часті якоїсь ширшої мелодії, збуджувала би в ній певні тривкі вібрації...» [Франко 1981, 31 : 46]. Сучасна когнітивна лінгвістика визначає психолінгвістичне значення

слова як той обсяг семантичних компонентів, який актуалізує слово у свідомості носіїв мови в єдності всіх семантичних ознак – більш чи менш яскравих, ядерних чи периферійних.

Психолінгвістичне чуття І. Франка, оперте на «здобутки новішої психології на полі естетики» [Там само : 54], підказувало, що окремі слова, які «уложилися у форму» (себто – лексикографічну дефініцію), можуть підносити «переживання понад рівень буденної дійсності», надавати йому «якесь вище, символічне значення», бути «рівночасно частиною, відгуком чогось давно пережитого і похороненого в пам'яті» [Там само : 46]. Такі слова як носії сугестії (впливу) поета здатні «зворушити так само внутрішню істоту читача, вводячи в неї нове зерно життєвого досвіду, нове *пережиття* (підкреслення І. Франка) і рівночасно зціплюючи те нове з тим запасом виображень та досвідів, які є активні або які дрімають в душі читачевій. Сказавши коротко: поет розширює зміст нашого внутрішнього «я», зворушуючи його до більшої або меншої глибини» [Там само : 46].

З огляду на те, що найчастіше репрезентантом концепту у мові вважають слово [Вежбицкая 1997 : 77–79; Арутюнова 1999 : 543–640], то за іменем, набутим концептом, постають такі багатовимірні утворення, які, за спостереженнями І. Франка, не лише мисляться, але й переживаються. Невипадково сучасні когнітивісти вважають концептом «інформацію, що переживається», «квант пережитого знання» [Карасик 2004 : 128, 361]. Розширюючи зміст нашого внутрішнього «я», ці одиниці колективного знання виступають результатом пізнавальної діяльності народу і концентрують у собі комплексну, енциклопедичну інформацію про об'єкт, або, за Франком, «запас виображень та досвідів». Такі ментальні утворення, що зберігають у пам'яті людини значущі усвідомлювані фрагменти досвіду, когнітивна лінгвістика кваліфікує як *концепти*.

Якщо до змісту думки, а значить – і до змісту концепту як ментального утворення можна наблизитись через слова, то механізм цього наближення простежуємо у виразно лінгвокогнітивістських Франкових міркуваннях: «Нам усім, і письменним, і неписьменним *годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролися і як дивилися на світ наші прадіди* (підкреслення наше. – Я.Я.). *Годиться нам знати й те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі й повазі і служило для виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого чуття*». У наведеному зверненні І.Франка до своїх сучасників, яке опирається на етично-когнітивний імператив «*годиться знати...*», сконденсовано низку ключових понять (переважно імпліцитних) новітньої міждисциплінарної науки – когнітивної лінгвістики. Це, по-перше, поняття *мовної картини світу і архетипної семантики* («*як дивилися на світ наші прадіди*» через «*наше слово*»); по-друге, якщо реалізувати цей імператив, то можна простежити закономірності формування *національного менталітету*, що проявляється передусім в характері, способі мислення і способі поведінки («*що думали, як боролися [...] наші прадіди*»), простежити через історичний розвиток національної концептосфери, зафіксованої у семантичному просторі «нашого слова», зміни у світогляді й аксіології українства («*ми не вчорашні*», «*наше слово було колись у честі й повазі*»), тобто певною мірою провести *концептуальний аналіз* попри відомий різнобій у тлумаченні цього поняття; по-третє, у наведеному контексті окреслено контури будови слова-концепту, зокрема його поняттєвого та аксіологічного (ціннісного) компонентів («*наше слово служило до виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого глибокого чуття*»); нарешті, тричі повторене ключове у звертанні слово *знати* стверджує, що джерелом формування *національної когнітивної картини світу* є знання про «*нашу бувальщину*», про національне буття, сформоване

у свідомості народу. Такі науково синтезувальні погляди Франка створили в українському мовознавстві підґрунтя для когнітивної лінгвістики (від англ. *cognition* – знання, пізнання, пізнавальна здатність), у якій функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Індивідуальний ідеологічно-культурний досвід носіїв мови генерує еластичність, нестійкість і рухомість концептів. Зміна змісту концептів викликає відповідні зміни і в концептосфері (концептосистемі) як упорядкованій сукупності концептів народу. Існує закономірність: чим багатша культура народу, його історичний і пізнавальний досвід, тим багатша його концептосфера. Порівняння унікальної Франкової концептосфери й тогочасної української засвідчує певний когнітивний парадокс, оскільки потужним розмахом інтелектуальної діяльності мислитель створив таку концептосферу, опосередковану авторською мовною картиною світу, яка незмірно більша і кардинально інша (культурно, ментально, вербально), ніж тогочасна національна українська концептосфера. Франкова концептосистема випрозорила ті когнітивні прогалини (точніше, поняттєво не пізнані острови) у різних сферах знань, зокрема політичній, які ще не були концептуалізовані свідомістю бездержавного українського народу, якщо концептуалізацію трактувати як осмислення нової інформації, що веде до утворення у свідомості концептів [Болдырев 2004 : 33–34].

Як людина, що світоглядно виростала в європейській культурі, сповідувала її цінності і випереджувала свій час (не тільки український), І. Франко не міг не виробити хай спочатку свою концептосферу, якою у перспективі можна було б розширити межі національного культурно-духовного світу. Якщо надати цій концептосфері ієрархічного характеру, то базовими одиницями тут будуть такі концепти, як *розум*,

поступ, нація, боротьба, дух, обов'язок, мова. Володіючи потужним смисловим потенціалом, ці концепти творили силове поле для духовного пробудження української людини. Тієї національно свідомої людини – «цілого чоловіка», що прагне свободи і справедливості. Формуванню національної ідентичності, консолідації українського суспільства на націє- і державотвірних засадах мала посприяти і сприяла вироблена Франком система ціннісних орієнтирів-концептів. Це означає, що в його унікально цілісній лінгвофілософській концепції згадані вище концепти набувають лінгвокультурної і водночас національно-екзистенційної значущості. Наснажені енергією націєтворення, вони зберігають свою актуальність і в нинішньому культурно-духовному просторі буття українського народу.

Адже слово (мову) мислитель розцінював як джерело і спосіб пізнання істини. Хоча самої лексеми *істина* в тексті філософської поезії «Якби ти знав, як много важить слово...» не зафіксовано, однак вона має виразне імпліцитне тло й апелює до внутрішнього духовного життя адресата-читача. Річ не лише в тім, що нелогічною була б відсутність одного з базових світоглядних концептів – *істини* – у концептосфері її постійного шукача і поборника – Івана Франка. На її невидиму «присутність» вказує усвідомлення людиною дуалізму її буття – реального світу й ідеального, «іншого», за Франком, світу, де можна «рости серцем». Натомість словники тлумачать *істину* як «достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей» [СУМ IV : 50]. Варто уточнити: крім епістемічного виміру в категоріях достовірного, раціонального знання, поняття *істини* формується і на трансцендентному, духовному рівні, збагачуючи таким чином екзистенційну структуру людини. Оскільки раціональну істину сприймають розумом, а ірраціональну – серцем, то, стверджує І. Франко, «...знання *предавнє відчутти треба, серцем зрозуміть*» [Франко 1976, 3 : 173]. Ця сентенція

може послужити когнітивно-комунікативним кредо, мета якого – оптимізувати взаєморозуміння у людській спільноті. Адже повне розуміння – це недосяжний ідеал, відстань до якого, однак, потрібно зближувати в тій чи іншій ситуації спілкування. Ця ж думка «знання *предавне відчути треба, серцем зрозуміть*», на наш погляд, корелює із лінгвокультурологічним розумінням концепту як «одиниці колективного знання, що скеровує до вищих духовних сутностей, має мовне вираження і характеризується етнокультурною специфікою» [Воркачев 2004 : 51–52].

У мовленнєвому акті вербалізується лише комунікативно мотивована частина концепту. Тому можна успішно засвоїти норми будь-якої літературної мови – осягнути концепти важче, бо вони не тільки мисляться, але й переживаються в глибинах того, що називаємо душею. Мало того, вони ще й увірюються (*увірене* – категорія М. Гайдеггера). А це потребує не тільки активізації розуму й емоцій, але й віри, внутрішнього, екзистенційного знання. Там, де закінчується влада розуму, там починається влада віри, яка живить серце: «Що темне для ума, для серця ясне й явне» [Франко 1976, 3 : 173]. Віра прилучає людину до благодаті, перетворює її душу: «І іншим би тобі вказався світ. Ти б серцем ріс» [Там само : 173], – звертається до читача поет-мислитель.

Поява у Франковій концептосфері поряд з концептом *розум* концептів *віра*, *серце* не просто розширила її межі – вона згармонізувала ідейні шукання Каменяра, допомогла подолати драматичний дуалізм у боротьбі із самим собою. Так утворився органічний симбіоз зовнішнього, раціоналістського *знання*, що єдиним джерелом і критерієм пізнання вважає розум, і внутрішнього, ідеалістичного *знання*, яке складає внутрішнє ество людини. В екзистенціалістській парадигмі це знання відповідає «якомусь іншому світові, заснованому на доброті, на совісності, на жертвовності, світові, абсолютно несхожому на той, у якому живемо ми... Ми носили це

знання в собі, не пам'ятаючи, звідки воно до нас прийшло, хто вклав його в наші душі...» [Марсель 1999 : 11–12]. Синтез знання зовнішнього, раціоналістського й внутрішнього, ідеалістичного поглиблює і збагачує смисл концепту, переводить його із площини власне ментальної (мисленневої) у площину духовну.

У вистражданому Франком усвідомленні, що можливості розуму потребують животворної віри, він світоглядно перегукується з вітчизняною *філософією серця* (Кирило Транквіліон Ставровецький, Йоаникій Галятовський, Памфіл Юркевич), зокрема з філософськими засадами Сковороди, який визнавав примат духу, тобто стояв на позиціях спіритуалізму (від. лат. *spiritus* – дух) і в цьому сенсі виявився предтечею екзистенціалізму. Як для Сковороди, так і для Франка уявлення про істину не було чимось суто філософським, абстрактно-духовним. Воно мало діяльнісне спрямування і самою життєвою позицією цих провідників духу протиставляло надмірно здогматизованому, формалізованому, поверхневому розумінню релігійного світу потребу благочесті, жертвовності. Порівняймо: Сковородинське: «Благочестя й церемонії – різні речі. Церемонія біля благочестя є те, що біля плодів лист, що на зерні луска, що при доброзичливості компліменти. Коли ж маска позбавлена своєї сили, у той час залишається одна лицемірна облудність» [Сковорода 2002 : 95]; Франкове:

*Не такого посту хоче Бог від нас,
щоб сушив ти тіло й дух приснав ураз.
Бо який пожиток тілом голод знати,
А без добрих вчинків духом умирати?
Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті
Гаряче молитися, к Богу припадати,
Поки там під тинном з голоду та стужі
Умирають бідні, зойкають недужі?»*

[Франко 1976, 2 : 190]

Ці нібито взаємозаперечні з погляду філософії матеріалізму концепти – раціоналістичний *розум* й ідеалістичні *дух, віра, серце*, – як два крила, стали надійним опертям у світоглядному розвої Франка, надали його думці ще більшого розмаху. Ці ж концепти – *віра, серце* – розвіюють міф про Франків «атеїзм», який, за визнанням самих духівників, був не так якоюсь спробою заперечення ідеї Бога, як постійною критикою церковників і богословів за те, що вони не встигали за духом часу, не були справжніми інтелектуальними провідниками народу.

Певна річ, зображати І. Франка в іпостасях послідовного метафізика чи кордоцентриста означало б мимоволі перебільшувати одні і применшувати інші грані стереоскопічного світобачення мислителя, штучно випрямляти його хоч і цілеспрямовану, однак непросту дорогу до істини, яку він «шукав собі сам» [Франко 1986, 50 : 115]. Шукав розумом, але при цьому опирався на віру, серце, «дух, що тіло рве до бою...».

Як слушно наголошує О. Пахльовська, «І. Франко став фактично гуманітарною академією всієї України «в одній особі» [Пахльовська 1998 : 23]. У цьому й полягає історичне значення когнітивної (пізнавальної) діяльності Франка-ученого: літературознавця, фольклориста, історика, філософа, економіста і, звичайно, мовознавця-когнітивіста – словом, людини, яка, за оцінкою О. Білецького, «розмахом своїх інтересів і творів нагадує тих «титанів», якими лишилися в нашій пам'яті діячі західноєвропейського Відродження...» [Білецький 2009 : 434–473].

1.5. Комунікативний кодекс автора і становлення сучасної теорії комунікації

Ми наблизимося до «Франка незнаного» (Є. Маланюк), якщо вектор нашого поступу на шляху пізнання

його як «цілого чоловіка» буде скерований на вирішення триєдиного завдання: увиразнити осягнені грані неосяжного Франкового таланту, відкрити нові та відійти від тих стереотипів, що набули характеру аксіом.

Мова в лінгвофілософській концепції Франка – це лише спосіб комунікації, на чому часто загострюється увага, а й спосіб світо- і себебачення, психоментальної самореалізації, зокрема через внутрішній голос. Саме внутрішній голос («якась таємна сила», за Франком) в екзистенційному вимірі є тією серцевиною людського «Я», що визначає поведінку людини (у т. ч. і комунікативну), будучи її внутрішнім цензором. Ілюстрацією значущості мови в духовній структурі людини є знамените Франкове порівняння мови зі шкірою: «Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючись ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: «*Pardon, ти не маєш до вибору* [підкреслення І. Франка. – Я.Я.]; в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» [Франко 2001 : 265].

Адже людина як духовна особистість завжди закорінена в архетипні пласти певної культури. На цьому ґрунті історично формуються стереотипи свідомості народу, які існують у психіці кожного його представника. Когнітивні стереотипи оприявнюються в типових реакціях (уявленнях, оцінках, висловлюваннях, діях) на стереотипні ситуації, тобто мають етнічно маркований характер і слугують своерідною культурною візитівкою мовця. Кристалізації когнітивних стереотипів, узгодженій поведінці представників етноспільноти сприяє тяглість культурних традицій, і, навпаки, – фрагментарність,

зредукованість чи нівелювання цих традицій розмиває ядро самої культури, деформує адаптивні моделі поведінки народу. Тому про комунікативну особистість слушно говорити не як про окремого мовця, а як про певний, культурно зумовлений тип комуніканта.

Концептуально значущою у лінгвофілософії І. Франка є думка про «якусь таємну силу в людській природі», що «каже» [Там само : 265]. Звідси випливає, що комунікація органічно поєднує зовнішнє (вербальне) мовлення й внутрішнє (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція). На основі цього методологічного положення в сучасній теорії комунікації розмежовують *інтраперсональну* (розмова з собою), *міжособистісну*, *групову*, *масову* комунікацію. Франкове розуміння комунікації закладає підмурівок для інтеракціональної ідеї в дослідженні когнітивної та комунікативної діяльності. На відміну від трансляційного (лінійного, механістичного) підходу, що реалізується на осі «трансляція інформації – її сприйняття», інтеракціональний підхід актуалізує роль власне людського чинника – взаємодію комунікантів, їх сугестію (за І. Франком). Власне сугестія (вплив), на думку І. Франка, є мотиваційним стрижнем у будь-якому дискурсі – поетичному, науковому чи літературно-критичному: «... Кождий, хто пише, чинить се в тім намірі, щоб піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий наукової аргументації, третій – критики» [Франко 1981, 31 : 45].

У результаті сугестії адресант у комунікативній ситуації досягає певного перлокутивного ефекту. Наведене Франкове положення – одне із базових у сучасній теорії комунікації. Воно семантично зближується із внутрішньою формою латинського *сottiniso* «роблю спільним, з'єдную» [ЕСУМ II : 545], від якого походить термін *комунікація*. Важливо зауважити, що первинним засобом впливу адресанта на адресата є не

слова, а «думки, чуття, виображення» – ті компоненти, які співвідносяться з мотиваційним («чуття, виображення») і когнітивним («думки») рівнями комунікативної особистості (за моделлю Ю. Караулова) і пізніше втілюються на вербальному рівні.

Дещо пізніше (1928 р.) подібне тлумачення комунікації висловить англійський літературний критик І. А. Річардс: комунікація існує тоді, коли одна людська свідомість (адресант) так діє на оточення, що цього впливу зазнає інша людська свідомість (адресат), і в цій другій свідомості виникає досвід, який подібний до досвіду в першій свідомості і викликаний певною мірою цим першим досвідом [див.: Кашкин 2007 : 85].

Тут доречно говорити про діапазон комунікативної симетрії, який залежить від того, наскільки еквівалентними між собою є когнітивні картини світу комунікантів, сформовані їх когнітивною свідомістю. На «глибокій верстві психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важне, а для багатьох людей далеко важніше, ніж уся, хоч і як багата діяльність верхньої верстви» [Франко 1981, 31 : 61], акцентує увагу й І. Франко. Екстраполюючи наведені вище висловлювання у площину комунікації, можна помітити: їх об'єднує немеханістичний, інтеракціональний підхід у розумінні комунікації, коли слово адресанта стає одним із засобів впливу на свідомість адресата, доступу до його концептосфери. В основі інтеракціональної парадигми – психологічний напрям, витоки якого пов'язуємо з іменами В. фон Гумбольдта, Г. Штейнтала, О. Потєбні. «Взаєморозуміння між особами, які розмовляють однією мовою, як доведено німецькими вченими, полягає не в зовнішній передачі відомого змісту, а у взаємному збудженні думки» [Потєбня 1993 : 189]. Актуалізація ідей психологізму сигналізує про логічність розширення дослідницької парадигми – від лінгвоцентричної до антропоцентричної й водночас про

відновлення замулених та призабутих джерел української мовознавчої думки, яка зусиллями О. Потєбні, І. Франка випередила їхній час і зберігає свою актуальність.

Це підтверджує політологічний дискурс Івана Франка, де ідеї психологізму набувають нових відтінків – не лише як засобу міжособистісного взаєморозуміння, а значно більше – як засобу консолідації українства. Кордони географічні чи політичні буде подолано тоді, коли зникнуть кордони психологічні у свідомості. Тому в націософському дискурсі І. Франка лейтмотивом звучить у різних варіаціях ідея соборності:

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.*

[Франко 2001 : 22].

Джерело соборності має бути виплекане самими ж українцями. Звичайно, кристалізація почуття національної єдності – процес тривалий і непростий, де промотором повинна виступати молодь. Власне до неї апелює вчений у своєму «Одвертому листі до гал[ицької] української молоді»: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* (підкреслення Франка) – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції» [Франко 1986, 45 : 405].

Проголошуючи націєтвірне когнітивне гасло – «чути себе українцями», Франко застерігав від «патріотичного» фразерства. Йдеться про явище, яке сучасна теорія комунікації трактує як комунікативну мімікрію. Її типологія у тогочасній політичній дійсності простежувалася у двох різновидах – у внутрішній мімікрії з боку тих, «що люблять видава-

ти себе за батьків і провідників народу» [Там само : 405] і зовнішній мімікрії з боку «асиміляційної роботи інших націй» [Там само : 404]. Перший різновид – це авторська мімікрія, коли комунікант видає себе за когось іншого; другий різновид – функціональна мімікрія, коли за декларованою метою приховується справжня мета. У політичному дискурсі комунікативні спритники першого гатунку виконують здебільшого псевдопатріотичну роль («... голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм» [Там само : 406]). І. Франко, за його ж самооцінкою, як «занадто великий ворог порожніх фраз» [Франко 1981, 31 : 31] розкриває наслідки безкритичного сприйняття «слів тих, які сим чи іншим випадком були поставлені «на чоло народу» [Франко 1986, 45 : 406] і створює не дуже привабливий ментальний портрет «патентованих патріотів» [Франко 1981, 31 : 31], нагадуючи: «скільки сорому та прикрості робили не раз українцям наші «національні», а властиво місцеві хиби – неточність, балакучість та пустомельство, брак характерності, індеферентність та моральна грубошкірність, байдужність до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності...» [Франко 1986, 45 : 407]. І тут же І. Франко як учений-когнітивіст дає свій рецепт внутрішнього одужання: «...сказати собі і покласти Ганнібалову присягу: віднині доложу всякого зусилля, щоб увільнитися від тих хиб, поводитися краще, працювати пильніше над собою» [Там само : 407]. Цей рецепт не має часових обмежень, бо схоже на те, що наша історія, як і наша планета, рухається по колу.

Щодо функціональної мімікрії, то вона пов'язана із розподілом політичної влади, точніше – її монополією в руках панівної нації. Вплив цієї делімітативної функції комунікації буде ефективним тоді, якщо «переконливим» буде пропаган-

дистське зомбування міфологемами свідомості адресатів. Для Франка-когнітивіста та політолога руйнівні наслідки впливу ворожої пропаганди були очевидні:

*Молотять день і ніч – не жито,
А людські мізки й душі скрито.
Де ран не бачиш, аж вкінці
Зміркуєш: отсю душу вбито.*

[Франко 1976, 2 : 458]

У цій діагностиці – першопричина хворобливого стану суспільства. Вона має, як бачимо, когнітивну, внутрішню і як наслідок – соціальну природу. Власне І. Франко – фундатор в українському мовознавстві ідей когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики, політичної лінгвістики (лінгвополітології). Це ті напрямки його багатогранної лінгвокогнітологічної діяльності, які ще не отримали належного висвітлення у сучасних лінгвістичних студіях. Українознавчого аналізу потребує створена тоді ж національна «школа політичного думання». Закладена в ній стратегія українського націє- і державотворення стала науковим орієнтиром для сучасної політології як системи знань про політику загалом і політичний розвиток України зокрема.

З усією могуттю свого таланту вченого і громадянина І. Франко розкривав приховані механізми всього, що виходило (писалося, говорилося, робилося) «поза рами нації» [Франко 1986, 45 : 284] і гальмувало її поступ, деформуючи передусім національну свідомість. Когнітивно проникливий зріз структури неусвідомлюваної психіки дозволив ученому побачити метастази того явища, яке у сучасній психолінгвістиці кваліфікується як маніпуляція людською свідомістю. У результаті комунікативна поведінка моделюється міфологемами-стереотипами, які адресат не завжди цілковито чи взагалі не усвідомлює.

Наведена вище поетична рефлексія І. Франка лаконічно й водночас містко відбиває природу нового відгалуження комунікативної науки – лінгвістики неправди (брехні). Ще задовго до роману-антиутопії Джорджа Орвела «1984» І. Франко, говорячи про «життя в Енгельсовій народній державі» [Там само : 341], передбачив, що для забезпечення «всеоможної сили» держава контролюватиме «життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занідіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. ... Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [Там само : 341]. Порівняймо в Орвела: «Новомова ... була розроблена для того, щоб обслуговувати ідеологію англоцу, або англійського соціалізму. Новомова повинна була не тільки забезпечити знаковими засобами світогляд і мисленнєву діяльність прихильників англоцу, але й зробити неможливими будь-які інші напрями думки» [Оруел 1989 : 52]. В умовах, зорієнтованих на вироблення «єдино правильного світогляду», поняття *комунікативної особистості* втрачає сенс. Адже її невід'ємна ознака – усвідомлення себе не лише як конкретного носія і репродуцента національної культури, а також як окремої особистості. Зрештою, десемантизується і сама комунікація в сенсі усвідомлення людиною світу і свого місця у ньому (що є істинним; що таке добро і зло; якими є концептосфери комунікантів і де вони перетинаються тощо).

Звуження горизонтів думки створює сприятливий експериментальний полігон для уодноманітнення дій адресатів в напрямку, запрограмованому маніпулятивними технологіями. Причому в реальному політичному дискурсі згадані вище різновиди мімікрії – авторська і функціональна – можуть перетинатися, бути взаємоперехідними. Цей синкретизм спостерігаємо у часто цитованому твердженні Франка, яке вважається квінтесенцією національно-екзистенційного мислення: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство

людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє *духове відчуження від рідної нації*» (підкреслення І. Франка) [Франко 1986, 45 : 284]. Як бачимо, на рівні комунікативної ситуації функції мімікують. Маркери однієї функції *«інтернаціональні ідеали», «вселюдські фрази»*, тобто авторської мімікрії (комунікант видає себе за когось іншого), насправді виконують роль зовсім іншої функції – функціональної мімікрії (за декларованою метою приховується справжня). Про неї зауважує Франко, «так ясно сі панове сього не скажуть, бо тут занадто виразно видно б було їх класовий і хатній егоїзм, їх нехіть до великої боротьби, до всякого ідеального (отже й національного) змагання...» [Там само : 280].

Типовим у такому комунікативному сугестуванні є використання особливого вияву інтертексту – випереджувальної інтертекстуальності: те, що вербалізується, проектується на завчасно підготовлений у масовій свідомості когнітивний ґрунт, який довірливо вбирає накидувані міфологемистереотипи. Особливість такого дискурсу полягає у відповідно зацентрованому відборі інформації. Він здійснюється за принципом «говорити те, що хоче чути адресат». Внаслідок цього інформативна функція комунікації по суті нівелюється – натомість дискурс політичного лідера, партії тощо виконує своєрідну психотерапевтичну роль. Їх «головна річ, – підкреслює І. Франко, – удержання політичного і соціального спокою, при якому б без перешкоди могла функціонувати та драбина, по якій одні ідуть вгору, а другі в долину» [Там само : 280]. Тому позірно-заспокійливе звернення «не викликайте вовка з лісу» [Там само : 280] насправді є лише закамouflьованою директивною справжньої інтенції «сильних світу сього»: «...дайте нам спокійно сидіти на посадах і добиватися маєтків, а там, коли ми будемо матися до-

бре і забезпечимо своїх дітей, то й цілій нації буде ліпше» [Там само : 280].

Самозрозуміло, такий інформаційний продукт, що сприяє збереженню нібито історично сформованого статус-кво, повинен мати свого споживача. Ним виступає передусім побутова свідомість наївного користувача комунікативної системи, або, за словами Франка, так званий «простий хлопський розум» [Там само : 278], який, за його ж аналітичною оцінкою, «не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом у жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабкість, ... що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії «простому хлопському розумові» не признаємо ніякої фахової компетентності, а вимагаємо фахового знання, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей «простий хлопський розум» як свідка або навіть як судю» [Там само : 278].

Йдеться про різні парадигми пізнання дійсності – «простим хлопським розумом» і «освіченим розумом». Парадокс, чи, швидше, закономірність полягає в тому, що їхні носії, будучи позірно представниками однієї культури, можуть розуміти одні й ті ж явища, зокрема політичної культури, по-різному. Причина з погляду лінгвокогнітології – у різних особистісних ментальних механізмах розуміння дійсності, так званих когнітивних стереотипах свідомості, які задіяні у кожного з комунікантів по-своєму. Попри те що менталітет індивіда пов'язаний з національним менталітетом, свій відбиток накладають також чинники особистісного характеру: рівень освіченості, культури, життєвого досвіду тощо. Ці чинники в комунікантів, певна річ, не можуть бути еквівалентними. Вони й створюють підґрунтя для формування «освіченого розуму» і «простого хлопського розуму». На це звертав увагу ще О. Потебня: «Освічений розум від кожної

думки домагається істини, від художнього твору – краси, від закладу – доцільності. У кожному народі багато не витримує такої перевірки і потрібна особлива любов до свого, щоби вважати казку про древні віки народної історії за істину, грубий образ темних віків – майстерним витвором мистецтва, немудрий закон – продуктом найглибшої державної мудрості. У багатьох народів натовп вірить у подібні речі, а ті, хто знає більше – не сміють йому перечити» [Потебня 1993 : 188].

Таке узагальнення не стосується Франка, котрий із характерною для нього безкомпромісністю виносить вердикт: «Ми не міркуємо, що сей розум ані *не простий* [підкреслення І. Франка], бо його кривили і кривлять тисячні упередження і самообмеження його кругозору, ані *не здоровий ...*» [Франко 1986, 45 : 278]. Власне оцей стереотип-міфологема «*простий хлопський розум*», як засвідчують реалії чи то минулого, чи сучасного політичного життя, часто майстерно використовувався й використовується маніпуляторами громадською думкою у своїх політиканських цілях (пор. сучасні гасла-заклинання на кшталт: «*народу потрібна стабільність!*»; «*своє слово повинен сказати народ!*»; «*хто нагодує народ?*» та ін., які інтенсивно актуалізуються під час виборчих кампаній). Часто найголосніше про це говорять ті, хто завтра здебільшого забуває про свої ж обіцянки перед народом-електоратом.

Існує багатий арсенал різних засобів пропаганди, які в теорії комунікації отримали назву *мімікрії елементів комунікації*: агресивне нав'язування імперативних ідеологем чи стереотипів, не наповнених жодним культурним змістом; опосередкована ідеологічна цензура, у тому числі самоцензура, табу на певні імена, події, слова, гасла, фрази; стереотипний (класовий) підхід до трактування «історичної пам'яті». Показовими у цьому контексті є цілі світоглядні блоки, відбиті, наприклад, у сучасній академічній історіографії народницького спрямування, де українське суспільство

послідовно ототожнено тільки із соціальними низами – «широкими народними масами», «експлуатованими класами», «пригнобленими селянами», котрі, звісна річ, влаштовують «селянські», «селянсько-козацькі повстання», здійснюють «антифеодальну» чи «національно-визвольну» боротьбу, «масово» опираються «полонізації й католизації» чи церковній унії і т. д., і т. п. – одним словом, завжди ведуть «справедливу боротьбу» проти «верхів», як правило, зрадливих, ледачих, підозрілих, недолюблених тощо.

Мало сказати, що такий соціокультурний образ українського суспільства («образ нас») наївний і застарілий. Через свій анахронічний характер він потенційно шкідливий, оскільки не викликає в адресата відчуття внутрішньої консолідації («образу себе») зі своїм народом, емоційної співпричетності до його історії, яка сприймається як «далека» і ніби «не наша» [Яковенко 2008 : 54]. Негативістські конотації, що супроводжують характеристику «верхів» (у термінології В. Липинського, «національної аристократії», «провідної верстви», «правлячої верстви»), підсилюють у свідомості адресата якусь меншовартість цього образу «нас».

Слід зауважити, що впливу народницького напрямку, пов'язаного з іменами М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова, зазнав й І. Франко. Не можна не помітити мотивів антиаристократизму, скажімо, у його повісті «Захар Беркут». Не заперечуючи соціального антагонізму й водночас не абсолютизуючи його, В. Липинський як ідейний натхненник державницького напрямку в історіографії слушно наголошував: «...бунти низів можуть валити держави, але з них ще ні одна нова держава в світі не повстала» [Липинський 1926 : 16].

У багатому арсеналі засобів комунікативної мімікрії часто використовуються політоніми-евфемізми: суспільство тотальної нестабільності, породжене соціальною розбалансованістю в сучасній Україні, розмиван-

ням соціальної бази, евфемістично називають «ринковим суспільством»; затяжна перманентна криза кваліфікується як «становлення молодого демократії»; напад на іншу країну (агресія) називається «примусом (примушенням) до миру». Остання ідеологема створює підґрунтя для продовження евфемістичного ряду, де опорне слово *примус* може набути нової валентності, саркастично викривлюючи тлумачення відповідних денотатів: *примус до тривалої відпустки* – звільнення; *примус до щедрості* – пограбування; *примус до одруження* – зґвалтування тощо. Всупереч логіці невинні стають винними. Адже не може країна здійснювати агресію на власній території, як і не може людина сама себе арештувати, грабувати і т. ін. Мимоволі на думку спадають «Побрехеньки» чеського письменника і філософа Карела Чапека – яскравий приклад комунікативної мімікрії у суспільно-політичному дискурсі: 1. Вони зрадницьки обстріляли наші літаки, що мирно скидали бомби. 2. Над переможеним: це він почав, не став би він захищатись, все було б спокійно. 3. Тиран – філософам: я буду діяти, а ви будете підшукувати основи для моїх дій.

Евфемізація предметних ситуацій не є такою безвинною, як може видатися на перший погляд. Вона призводить не тільки до підміни понять, але може змінити й психофізіологічний стан адресата, стереотипи його поведінки. У свідомості людини, зомбованої масовою психологічною обробкою через контрольовані ЗМІ й відповідно скеровані інформаційні потоки, нівелюється не тільки будь-яке критичне мислення, але й автентичне сприйняття політичних (чи інших) реалій. Затиснена лещатами зовнішньої чи внутрішньої несвободи, людина стає апатичною, зневіреною, а відтак – керованою істотою.

Подібні мутації відбуваються й зі суспільством у цілому: внаслідок інформаційно-психологічних маніпуляцій, воно на рівні підсвідомості не стає громадською спільнотою, а залишається зневіреним у собі атомізованим населенням, що існує за принципом «моя хата скраю...». Таке населення

можна програмувати й перепрограмувати, особливо під час виборчих кампаній, – залежно від «соціального замовлення». Місце відвойованого у свідомості плацдарму займають кумири – партії, блоки, їх лідери. Як правило, вони стають каліфами на годину, яких змінюють такі ж каліфи. Певна річ, у часи Франка, коли в Австро-Угорщині діяла ліберальна конституція, «політкібернетика» ще не набула сучасної «витонченості», але мала теж свої класичні засоби. За лінгвополітологічними оцінками науковця, «наші (і не наші) прихильники здорового хлопського розуму» [Франко 1986, 45 : 280], приміром, свій «класовий і хатній егоїзм» [Там само : 280] подавали в евфемістичній обгортці як «економічний прогрес» [Там само : 280], а «жолудкові ідеї – як «національно-економічні питання» [Там само : 280].

Звичайно, згадані вище різновиди комунікативної мімікрії не сприяють виробленню націєцентричного комунікативно-прагматичного поля, у якому б людина усвідомила свою ідентичність у різних вимірах: особистісному, історичному, етнокультурному, екзистенційному. Національно-ідентифікаційним кодом для комунікативної особистості виступає етнонім. Він дозволяє людині ототожнювати себе з певною культурою, в'яже її з родом, народом як у минулому, так і в майбутньому. Адже історія – це не тільки те, що було, але й те, що буде. Етнонім проектує політичну й комунікативну поведінку індивіда у соціальному та культурному доквілі. Особливої значущості набуває етнічний паспорт комунікативної особистості в полікультурному середовищі. Тут він виконує не лише культурно-генеративну (збагачувальну), а й порубіжну, ментально-захисну функцію самозбереження. У полікультурному просторі, в якому якраз жив і творив І. Франко (у Галичині на той час активно функціонували українська, польська, німецька мови, проживало багато національностей: поляки, німці, угорці, євреї, росіяни, вірмени, греки та ін.), етнонім стає

своєрідним маркером індивіда, яким він позиціонує себе як представник певної етноспільноти. На цьому ґрунті за принципом бінарної опозиції створюються етнокультурні *автостереотипи* і *гетеростереотипи*.

У міжкультурній комунікації, звісно, важливо розуміти множинність цінностей, спосіб думання одне одного. Однак не менш важливо зберегти при цьому свій спосіб, не розчинитися у полікультурному просторі. Така небезпека перед українським суспільством на початку Франкової діяльності була очевидною. Як зазначає В. Сімович, «час, у якому доводилось поетові починати свою діяльність, припадає на сімдесяті роки ХІХ ст. Розуміння народних потреб дуже невибагливе. Світогляд неширокий, думки заскорузлі... До того ж над кожною яснішою думкою нависав страшний гніт – і з боку центрального (австрійського – Я. Я.) уряду, і з боку польського краєвого уряду, бо своє суспільство малокультурне, залякане, безсильне» [Сімович 2005 : 19].

Пригадується класичне: «Як в нації вождів нема, тоді вожді її – поети». В умовах заблокованої і зредукованої культури поету як комунікативній особистості, що хоче зберегти своє ім'я-етнонім, свою національну ідентичність, потрібні до поетичного дару ще й неабияка громадянська, а отже – і комунікативна відвага. Тоді слово стає дією. Для цього потрібно бути й сильною мовленневою особистістю з відповідним комунікативним кодексом. Такою особистістю і був Каменяр.

З-поміж відомих рівнів комунікативної особистості основний – прагматико-мотиваційний. Напрошується дещо нелогічне питання: яка мотивація етнокультурної самоідентифікації того чи іншого комуніканта? Звичайно, відповідь «автоматична»: *патріотизм*, що у Словнику української мови визначається як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги» [СУМ VI : 97]. Однак смислове наповнення концепту *патріотизм* у дискурсі письменника своєрідне, понад

те – воно протиставляється певною мірою традиційному трактуванню, оскільки у Франковій когнітивній моделі його «*руський патріотизм*» має індивідуально-авторські семи: це не «*зворушливе почуття*» («то не сентимент») [Франко 1981, 31 : 31]; не «*почуття національної гордості*» («не національна гордість») [Там само : 31]. Далі у своєму семантичному розвитку політонім *руський патріотизм* в осмисленні Франка набуває контраверсійних складників: «*нелюбов до русинів*» («насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів уважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів» [Там само : 30]; «*нелюбов до Русі*» («Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти» [Там само : 31].

Наведені освідчення в «нелюбові», відступ від очікуваних масовою свідомістю класичних патріотичних зізнань може призвести до комунікативного конфлікту, досягнення перлокутивного ефекту навпаки (що пізніше й сталося). Але І. Франко як сильна комунікативна особистість відвертий перед собою і перед читачем-адресатом: «Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре її знаю, ... щоб не відчувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові. Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту і сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту?» [Там само : 31].

Можна визнавати чи не зовсім погоджуватися з інвективами письменника, категоричну тональність яких певною

мірою пояснює сполучуваність опорного слова *справжній* (-я) (*справжній громадський дух, справжня самопожертва, справжня любов*) як мірило екзистенційного змісту людини. Саме такого духовного озону потребувало тогочасне галицьке суспільство. Тож обраною тональністю звернення І. Франко, що «був зовсім європейцем і поступовою людиною» [Величко 1997 : 292], свідомо порушував з погляду теорії комунікації найважливіший принцип неконфліктного спілкування – максимуму кооперації.

Але він почував своїм громадянським обов'язком не вдаватися до органічно йому чужої і неприйнятної комунікативної мімікрії (на відміну від українських австро- чи москвофілів), а сказати своєму народові гірке слово правди. Тут бачимо Франка-громадянина і політика в іпостасі не когнітивного терапевта, а, сказати б, когнітивного хірурга – загалом дуже непопулярної, а тому малопоширеної комунікативної стратегії у політичному дискурсі. Але лікування (справжнє, звичайно) будь-якого організму, зокрема національного, не буває безболісним. І. Франко як теоретик і практик політичної комунікації дає ще один урок – говорити народові правду, якою б гіркою вона не була. Тому він непросто вписується у той набір стереотипних ознак, яким має відповідати сильна мовленнева особистість, зокрема «вмінню адекватно висловлювати власну думку з урахуванням реакції співбесідника» [Космеда 2006 : 21]. Без «урахування» голосу власного сумління, яке завжди було рушієм Франкової громадянської, а отже й комунікативної відваги, нам важко буде зрозуміти комунікативний кодекс автора, його засади комунікації, неодноримісну, аж до самозаперечення, комунікативну особистість загалом. Бо, з одного боку, чуємо: «...не люблю її [Русі] з надмірної любови» [Франко 1976, 2 : 179]; з іншого: «незважаючи на те, почуваю себе русином» [Франко 1981, 31 : 31]. У когнітивно глибинному вислові «*почуваю себе русином*» і оксюморонно-му «*не люблю з надмірної любови*», що не має одного слова-

відповідника, можна шукати розгадку до розуміння Франкового патріотизму, а звідси – до його непростого діалогу з Україною-Руссю. Усвідомлюючи, що цитованими вище констативами він навряд чи викличе комунікативну емпатію з боку адресата, автор певний своєї рації: «Відчуваю, що так уже сказав я не одне таке, за що потраплю під удари з різних боків, але нехай так і буде! Того, що я сказав, не візьму назад...» [Там само : 32]. Спостерігаємо виразну ілюстрацію ще однієї максими Франкового комунікативного кодексу: слово має бути дією, вчинком, і за нього треба вміти відповідати.

Концепт *патріотизм* у дискурсі Франка набуває тих смислових ознак, які формують національний хребет *концептуальної особистості* – «цілого чоловіка». Це:

1) *вірність обов'язку*: «До цього примушує мене почуття собачого обов'язку» [Там само : 31];

2) *усвідомлення свого національного і соціального коріння*: «Як син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук...» [Там само : 31];

3) *потреба бути вдячним за досягнення висоти духу*: «почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали» [Там само : 31];

4) *тяжка й водночас невідворотна ноша*: «мій руський патріотизм – ... то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі» [Там само : 31];

5) *суд власного сумління*: «Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням» [Там само : 31];

6) *історичний та онтологічний оптимізм*: «І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолюбтий і безпо-

радний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів» [Там само : 31].

Буття *концептуальної особистості* позначене «Духа печаттю» і має тривке національно-екзистенційне підґрунтя. Тому *концептуальна особистість*, тобто людина, наміри, мотиви, поведінка (зокрема комунікативна) котрої задані внутрішніми морально-духовними імперативами, – це незрівнянно більше, ніж просто *комунікативна особистість*, тобто людина, чиє спілкування задане певними соціально-культурними координатами. Концептуальна особистість – чи то окрема людина, чи нація як колективна особистість – постійно стремить до буття, сповненого людської гідності та свободи, і сама наполегливою працею, стійкістю духу й спротивом неправді творить навколо себе територію свободи. З таких особистісних і водночас взаємопритягальних, згуртованих спільною ідеєю територій вільних людей кристалізується нація і стверджується держава.

Концептуальна особистість, наголосимо ще раз, – це людина не лише суспільна, а й духовна, для котрої свобода – стан душі. Людина, яка відчуває свободу, є вільною. І таке відчуття – Божий дар. Бо, за Святим Письмом, Христос для того й приходив на землю, щоб залишити по собі вільних людей. Але свобода може стати і несвободою, якщо людина не буде усвідомлювати пріоритети національної свободи над індивідуальною (чи груповою, партійною). Нерозуміння, недооцінка, а то й підміна пріоритетних цінностей часто призводила в українській історії до фатальних наслідків.

В усі часи Україна «мала багато відважних і гарних людей, але не багато державних мужів», – із гордістю й водночас гіркотою зауважував митрополит Л. Гузар. Чи не тому П. Куліш критично діагностував, що українці здатні до будівництва культури, але не держави. Якраз у націє- і державотвірному річищі мав проявитись «руський патріотизм» у час, коли, за

оцінкою І. Франка, «руський народ... все-таки поволі підноситься» [Там само : 31].

Смислове наповнення слова *патріотизм* у Франковому дискурсі відчутно розширило межі його лексикографічного (системного) тлумачення. Воно водночас розширило концептосферу українського суспільства, наклало відбиток на його менталітет, озброюючи тими максимами, що сприяли національному самоствердженню. Так змінювались когнітивні стереотипи народу, сам тип української людини. За способом почування, мислення і чину вона перетворювалась із об'єкта історії в її суб'єкта. Маніфестантом української людини пасіонарного, державницького типу постало світоглядно виплекане Франком Січове Стрілецтво.

Відомий постулат про синергетичність слова переконливо стверджує новаторська когнітивно-комунікативна діяльність І. Франка, що була підпорядкована націєтвірним пріоритетам. Тому *слово* в унікально вивершеній лінгвофілософській концепції вченого набуло перформативного характеру, ставши *словом-чином* (пор. лат. *performato* «дію»). Можемо висновувати, що комунікативний кодекс І. Франка з характерними для нього засадами (інтелектуальна насиченість, правдивість, національно-екзистенційна спрямованість, толерантність, міжкультурна діалогічність, комунікативна відвага, відсутність комунікативної мімікрії, щирість, комунікативна дієвість, відповідальність за слово-вчинок, іронія й самоіронія, онтологічний оптимізм та ін.) постає вербальним втіленням його кодексу честі. Характеристика Мойсея:

*Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї*

[Франко 1976, 5 : 216].

є водночас і характеристикою автора цього твору.

РОЗДІЛ 2. ІВАН ФРАНКО ТА ПРОБЛЕМА МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОВНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

2. 1. Вплив націософського дискурсу мислителя на формування української мовної особистості пасіонарного типу

Термінознавча й термінотворча діяльність І. Франка припадає на період, що став переломним в історії розвитку української культури. «І коли 80-ті – 90-ті роки не обірвалися в нашій історії прірвою провансальства, отже національного небуття, то вдячні мусимо бути за це саме Франкові» [Маланюк 1962 : 122].

Адже українська мовна картина світу дофранкового періоду – консервативна, заархаїзована, оскільки відображала світосприйняття й світобачення передусім селянина – здебільшого малограмотного чи неосвіченого. Мовне осмислення суспільного буття як сукупність прийомів його семантичного відображення потребувало якісно іншого культурного смислотворення, активізації української наукової думки, а тому – вироблення національної термінології. Йшлося не лише про становлення наукового стилю української мови, розбудову його вербального фонду та синтаксичної структури. З огляду на словоцентричність української культури (П. Куліш, Г. Кониський, М. Драгоманов) відновленню потенційних можливостей українського слова мало сприяти перезавантаження української культурної свідомості, конкретно – інтелектуалізація її змісту.

Термінознавство для Франка-вченого й популяризатора української наукової мови – це передусім людинознавство. Власне українська людина, розширення пізнавальних горизонтів її світорозуміння, збагачення її духовно-культурного досвіду новітніми європейськими ідеями та смислами – об'єкт невсипущої й всебічної уваги Франка-енциклопедиста. Освоєння нових царин знань, інтеграція цілих масивів нових понять для термінологічної практики Франка – не самоціль, а засіб для плекання «духового життя»: «Чим ясніше і докладніше репродукуються ідеї в людській душі, тим ясніше мислення: чим більші і різномірні ряди ідей повстають за даним імпульсом, тим багатше духове життя» [Франко 1981, 31 : 65].

Прагнучи донести до українського читача ясність і прецизію [точність. – Н.Л.] репродукованих ідей «як першу основу наукової здібності» [Там само : 65], фундаторіві наукового стилю української мови важило повернути українство до самого себе, відновити його присутність у загальноєвропейському культурному просторі. Цю історичну місію реінтеграції мала б виконати українська інтелігенція, яка, за Франковою оцінкою, «далеко більше, ніж простий народ, відчуває оточуючі її обставини *політичні*, більше кермується ними в своїй письменській діяльності» [Франко 1981, 29 : 42]. Саме на неї була покладена «велика історична задача... – здвигнення нашої національної будови в усій її цілості» [Франко 1986, 45 : 404]. Актуальність взаємодії народу та інтелігенції засвідчують метафоричні образи, де народ подано як «*родиму скалу*», а інтелігенцію – як «*сталь*»: «Народ єсть тая *родима скала* на око холодна і пасивна. Але во внутрі її дримають іскри великого вогню. Треба доброї *сталі*, треба смілої і совісної праці, щоби з того каменю викресати іскру. Такою *сталлю* повинна стати інтелігенція» [Франко 1986, 46 : 317]. Той же мотив співпраці інтелігенції та народу з провідною роллю першої розвивають інші по-

зитивні метафори: «невідлучна часть народу», «часть серед других частей, зерно між зернами», «культурна і освітня закваска»; «Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як *невідлучна часть* народу... Вона повинна, як та *культурна і освітня закваска*, проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового зросту» [Франко 1986, 45 : 148]. Франкова візія інтелігенції створювала цілісну концепцію становлення рушійної сили українства. Лише така інтелігенція могла стати репрезентантом національної мовної особистості нового, пасіонарного типу на історичному етапі націєтворення.

На перший погляд, поняття *мовної особистості* є набуток сучасної лінгвістики (вперше сформульоване в книзі В. Виноградова «О поэтическом языке», 1980), проте його первинний зміст історично вкорінений в ту антропоцентричну парадигму, витоки якої простежуємо ще в мовній проблематиці В. фон Гумбольдта (людина і народ; мова і розуміння; мовне світобачення і дух народу; взаємодія і свобода) та його послідовників, зокрема в лінгвофілософському вченні І. Франка. Атропоцентричний підхід до трактування термінних явищ базується на тріаді *культура-свідомість-мовлення*, епіцентр якої – людська свідомість. Як засвідчує логіка історії, адекватну відповідь на історичний виклик спочатку знаходить дуже вузьке інтелектуальне коло носіїв певної доктрини – зазвичай, зі світоглядно сформованою національною ідентичністю. Вони виробляють ту форму суспільної свідомості, що згодом поширюється на решту суспільства. У результаті в надрах народу визріває прогресивна спільнота, яка стає ядром і рушієм націє- і державотвірних процесів, перетворюючи етнічну масу в окремішнього суб'єкта історії.

З погляду теорії комунікації цього суб'єкта можна кваліфікувати як національну комунікативну особистість. Її фундаментальна властивість – національне самоусвідомлення й самовизначення. Найвиразнішим ментально-культурним

втіленням цих категорій постає політично зріла інтелігенція. Саме вона напередодні приходу «великої доби» має виконати своє історичне призначення: «Як люди, обдаровані свідомістю і даром думки, ми всі повинні про се думати, думати більше і інтенсивніше, ніж про все інше, що нас цікавило досі. Бо приходить велика доба, і горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими» [Франко 1986, 45 : 402].

Репрезентантом національної комунікативної особистості може бути як окремих комунікант, так і культурно зумовлений тип комунікантів. На такій кореляції варто наголосити, бо тут спостерігаємо глибинну проблему взаємодії людини і соціуму, оскільки «воднораз із однаковою мовою вони повинні набути схожості в моралі та мати спільний (або національний) характер поруч зі своїм власним, притаманним кожному окремому індивідові» [Сусов 2009]. Специфіка базових доміант національного світобачення рельєфно виявляється у національній комунікативній поведінці як вияві специфічного комунікативно-психологічного феномена.

Включена в дискурс, комунікативна особистість водночас творить його, формуючи навколо себе комунікативно-прагматичний простір. Цей простір організований як силове (енергетичне) поле зі своїм центром (адресантом) та периферією (адресатом) [Сусов 2009 : 80–81]. Це означає, що в дискурсі втілюються індивідуальні психологічні особливості мовців, їхні почуття, бажання, мотиви, наміри, ідеали, знання тощо. Ці внутрішні прояви, за Франком, «Вашого власного «я» [Франко 1986, 45 : 401] структуруються в ієрархічній моделі мовної особистості, яку, на думку Ю. Караулова, формують три рівні: *прагматично-мотиваційний* (охоплює мету, мотиви, почуття, інтереси, постанови та інтенції, тобто ситуативний досвід), *когнітивний* (охоплює інтелектуально-аксіологічну сферу особистості, її картину світу, систему цінностей, тобто

соціальний досвід) і *вербально-семантичний* (лексикон особистості, її вербальний досвід) [Караулов 1987 : 246].

У процесі творення комунікативно-прагматичного поля мовна особистість трансформується в комунікативну, виявляючи себе в трьох параметрах: функціональному, когнітивному, мотиваційному. Природно, основним і базовим є мотиваційний. Він визначає спрямованість певних видів діяльності, зокрема когнітивної та комунікативної, їхній результат.

Особливої ваги в мотиваційному спектрі комунікативної особистості набуває почуття обов'язку. Власне на ньому загострює увагу І. Франко в «Одвертому листі до галицької української молоді»: «Ви, молоді приятелі, ... чи подумали Ви про значення тих подій для нашої нації, для нас усіх, для кожного з нас особисто? Адже ж всесвітня історія не історія героїв, а історія масових рухів і перемін; а ми ж кожен особисто хіба не часть тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни? Чи подумали Ви над сим, куди можуть повести нас ті рухи, якою луною в особистім житті кожного з нас можуть відбитися ті переміни і які обов'язки на кожного з нас накладає теперішня хвиля?» [Франко 1986, 45 : 401–402].

Звернемо увагу на комунікативний кодекс, який сповідує Іван Франко у формуванні особистості нового типу. Ключові слова у зверненні – «*ми*», «*кожний особисто*», «*кожний з нас*» – вказують на те, що, прагнучи досягти взаєморозуміння, реалізувати свою комунікативну мету і намір, адресант дотримується найголовніших принципів спілкування – кооперації та ввічливості. Вони дозволяють вбачати в кожному із адресатів комунікативну особистість із власним «я», що водночас є «частю тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни» [Там само : 401]. Намагаючись загострити в української інтелігенції почуття обов'язку, Франко прагне розкрити значущість образу свого співрозмовника, його завдання в національному поступі.

Довірливу, приятельську атмосферу спілкування з галицькою молоддю, у котрій мислитель хоче бачити новий тип мовної особистості – національно гідної й культурно соборної, з'єдиненої – передає куртуазний (витончено ввічливий) і водночас імперативний тон звертання: «Перед Вами стоїть задача й обов'язок – віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам. Чи і наскільки ми почуємося до того обов'язку, чи і наскільки совісно, розумно, обдумано візьмемося до його сповнювання, від того буде залежати в дуже великій мірі наша будучина яко нації, здібної зайняти місце в хорі інших культурних націй» [Там само : 404].

Орієнтиром у духовному й інтелектуальному поступі мовної особистості мають стати культурні ідеали. Вершинним ідеалом Франкової аксіологічної (ціннісної) системи був «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім» [Там само : 285]. Мислитель вказує на велику екзистенційну силу таких ідеалів, які навіть «поза межами можливого» [Там само : 284] «можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях...» [Там само : 284]. Націєтвірними прагненнями мають бути наснажені передусім пасіонарії-інтелектуали – особистості «великих умів і великих сердець», які «розігрівали мільйони сердець, будили рух, благородне змагання в мільйонах душ» [Там само : 294]. Як би там не було, вони змінювали ментальні стереотипи народу, раціонально-ірраціональні вектори його внутрішнього світу, що визначає національно-екзистенційну самотутність.

Характеризуючи такий спосіб бачення світу й себе у ньому, власне духовно-практичну діяльність людини, комунікативна лінгвістика оперує поняттям *сильної мовленнєвої особистості*. Вона має інтегративний, цілісний характер і синтезує в собі низку взаємопов'язаних ознак: енергію

думки, що втілена в «енергію» слова; широту мовленнєвої (дискурсної) діяльності як результат здобутих знань; вміння висловлювати інтелектуалізований зміст у демократичній формі, враховуючи, зокрема, «живу реакцію на «живе слово»; розвинуту рефлексивність, аналітизм мислення; вміння відповідати за «словесний вчинок» [Космеда 2006 : 20–21]. Як бачимо, характеристика сильної мовленнєвої особистості має історичну (діахронійну) та культурологічну зумовленість і водночас містить позачасові, «абсолютні» ознаки.

Поняття *сильної мовленнєвої особистості* наповнюється конкретним змістом у проекції на багатогранну постать Івана Франка, чия мисленнєво-мовленнєва діяльність максимально «унаочнює» названі вище системотвірні параметри й водночас виходить за її межі. Глибинно знаючи, «як багато важить слово» [Франко 1976, 3 : 172], сформував у собі «занадто великого ворога порожніх фраз» [Франко 1981, 31 : 31]. Він був речником свого покоління, своєї епохи та водночас критиком і цієї епохи, і ментальних вад соціуму, якого як «син народа, що вгору йде», прагнув бачити «у народів вольних колі» [Франко 1976, 5 : 214]. Зрештою, у культурно-політичному бутті українства І. Франко став явищем епохальним. Тому його комунікативна поведінка – це своєрідний комунікативний кодекс честі, бо у створеному цим «цілим чоловіком» комунікативно-прагматичному просторі постійно резонують інтелектуальна свобода, проникливий аналітизм, відданість правді і неприйняття запопадливої провінційності, сервілізму перед «власць імущими». У нього було мало друзів у середовищі «офіційно-порядної» галицької публіки, серед офіційних лідерів громадського руху: він не вписувався в їхнє загерметизоване коло, бо постійно ганив за лінивість й примітивність, провінційність і самозадоволення та волав про посилену дисципліну духу [Баган 1991 : 11]. Не міг викликати захоплення і створений Франком ментальний портрет «патентованих патріотів»-русинів: «Так мало серед

них знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру» [Франко 1981, 31 : 30].

Бачимо перед собою справжнього духовного провідника нації, який не боявся йти проти течії та зберігав у різних випробуваннях долі стоїцизм духу, часто підживленого гіркою іронією.

Ставлення І. Франка до інтелігенції було неоднорідним і потребує особливо уважного осмислення. В основі – завжди критично-аналітичне, воно зумовлене засадами його світогляду, які в процесі ідейних пошуків і під впливом віянь часу зазнавали змін. На шляху світоглядної еволюції він проходив через різні етапи: «романтичний», «соціалістичний», «позитивістський» і нарешті «ідеалістичний» [Баган 2004 : 169–170]. Зміни у світогляді І. Франка, що відбувалися в постійній борні «з самим собою», накладали відбиток на зміст оцінок тогочасних суспільно-політичних рухів, рушієм яких виступала інтелігенція. Його критичні характеристики стосуються як традиційних галицьких ідеологій москвофільства й народовства, так і новітніх доктрин: європейського лібералізму, а після світоглядного перелому – соціалізму й позитивізму. Пошук якісно нових ідейно-духовних основ для утвердження й розвитку нації, попри супровідні ідеологічні метання, які М. Драгоманов називав «скоками», вів і все-таки привів Франка до завершального періоду його потужної когнітивно-комунікативної діяльності – ідеалістичного (або націоналістичного). Саме на цьому етапі спостерігаємо інтенсивне й усебічне творення проекту модернізації української культурної ментальності. Саме на цьому етапі бачимо постійне звертання І. Франка до європейської філософської думки ідеалізму й здобутків психологічної науки. Вони мали прислужитися формуванню

й становленню концептуально іншої, власне національної мовної особистості, найповнішим втіленням якої повинна б стати інтелігенція.

Прообраз мовної особистості нового типу постає в працях націософського спрямування: «На склоні віку» (1901), «Поза межами можливого» (1900), «Ukraina irredenta» (1895), «Одвертий лист до галицько-української молодезі» (1905), «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906) та ін. Нового, націософського забарвлення, відповідно до викликів часу, набувають і ментальні орієнтири національної мовної особистості. Вони – першоумова й першооснова національного поступу, бо, за Франком, «осушення... ідеалу національної самостійності» залежить «тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього» [Франко 1986, 45 : 285]. З цією метою мислитель розгортає перед інтелігенцією цілісний проєкт національної ментально-культурної модернізації: «...Щоб слово сталося ділом, треба поперед усього, щоб наша інтелігенція була інтелігенцією, щоб позбулася своєї тісноглядної котерійності [групівщини – Н. Л.] та кастової зарозумілості. Треба духа толеранції і виrozumілості для відмінних особистих переконань, бо без такої виrozumілості не можлива ніяка широка організація. Треба духа свободи і любові до правди та до народу в публічній дискусії. Треба докладного і ненастанного пізнавання потреб і бажань народу. Треба щирого, безоглядного здруження з народом. Треба скільки можна закидати пусті формальності, ведучі до пустих спорів, а цінити діло не по формі, а по змісту. Треба не викликати ворогування і якої-небудь виключності в ділах національних та релігійно-обрядових...» [Франко 1986, 45 : 202].

Окреслений задум насажений здоровим національним оптимізмом, візією новітнього ментально-культурного поступу. Повтор ключового слова *треба* надає аргументації автора характеру перфомативності (спонуки до дії). Нагородження односпрямованих характеристик політичної си-

туації утворює ампліфікаційний ряд. Позаяк комунікативне звернення автора адресоване так званій *цільовій аудиторії* – інтелігенції, то, прагнучи зацікавити її націєтвірними вартостями та цілями, ритор закономірно використовує спеціалізовані мовні та ідеологічні ресурси. Вони увиразнюють лінію його комунікативної поведінки. Як досвідчений публічний промовець-націєтворець, Франко усвідомлює «стартову» різницю у світоглядних позиціях інтелігенції та народу і прагне духовно зблизити їх. Національній комунікативно-психологічній взаємодії мають послугувати окреслені конструктивні засади «безоглядного здруження». У своїй аргументації автор не вдається до дешевого популізму, до загравання з аудиторією шляхом так званого комунікативного погладжування чи маніпуляції її свідомістю, що часто спостерігаємо в риторичному дискурсі сучасних політиків чи громадських діячів. Показова стислість націософських підсумків мислителя: Франко майстерно послуговується методами і диктату, й адаптивного вслуховування в голос «щиро мислячих русинів». Творячи з них «свою» аудиторію – інтелектуалізовану, свідому своєї пасіонарної місії, автор виявляє до неї толерантне і прихильне ставлення: «Яка буде доля мого проекту, – я думаю, що осущення його не представляє надто великих трудностей, а разом обіцює величезні користі, і то в недовгій часі. Треба тільки доброї волі, доброго розуму і доброї діяльності. Чи найдуться ті три добрі речі у нашої інтелігенції – в тім питання» [Франко 1986, 45 : 203]. І завершує мислитель своє комунікативне звернення «в надії, що вони таки, хоч, може, не в такій мірі як треба, а все ж найдуться...» [Там само : 203].

Крізь призму запропонованого Франком проекту спостерігаємо формування спільних референцій автора й адресата. Такий двобічний процес психологічно-мовленневої взаємодії, коли цільова аудиторія (інтелігенція) змінюється в міру того, як ритор виявляє готовність і здат-

ність ставати її духовним спільником, у риторичі кваліфікується як явище ідентифікації. Політично-національна ідентифікація мала послугувати підґрунтям для вироблення спільної світоглядної бази, а в результаті – для утвердження національної самосвідомості як невід’ємної ознаки національно-культурної ідентичності. Адже націю як політично реалізовану спільноту творить передусім культура. Модерні слов’янські нації та держави спочатку поставали саме як культурницькі проекти. Принагідно І. Франко актуалізує націософську думку Яна Неруди – одного з організаторів національно-визвольного руху у 60-ті роки в Чехії: У зорях небесних великий закон / Написаний, золотолитий. / Закон над закони: свій рідний край / Над все ти повинен любити [Там само : 284].

Мовна ситуація в Україні та в Чехії кінця XIX – початку XX ст. унаслідок їхньої тривалої бездержавності мала типологічну подібність: якщо чеською мовою говорили здебільшого селяни, бо чеська інтелігенція була згерманізована, то українська інтелігенція теж була вражена «своїм» мовним дуалізмом: «gente Ukrainus, nationale Russus (Polonus)», тобто: за походженням – українець, за національністю – росіянин чи поляк.

Світло в кінці тунелю бездержавності мали запалити пасіонарні інтелектуали. Їхня боротьба за відродження мови, освіти, історичної пам’яті на першому етапі націєтворення сприяла б пробудженню національної самосвідомості, кристалізації національної культурної ідентичності, а потім з історичною закономірністю переходила б на вищий рівень – від культурного самоутвердження до політичного. Невипадково нацією називають «політично організований народ», «історичний народ» [Радевич-Винницький 2013 : 51], який має або прагне мати свою державу. У Франковому плані модернізації українського суспільного буття чітко окреслено шлях трансформації від культурного народу до

політичного організованого народу – нації, де особливу надію покладено «на серйозних, свідомих і статочних *мужів* [курсив наш – Н.Л.], повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею. Таких *мужів* потребує кожда нація і кожда історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода» [Франко 1986, 45 : 409]. Неважко вивести підтекст, що така свобода може усміхнутися нації тільки у власній державі.

Наведена вище цитата виявилась у перспективі ілюстрацією до слова *муж*, яке СУМ фіксує із містким суспільно-політичним значенням: «Державний, науковий, громадський і т. ін. діяч» [СУМ IV : 820]. У націєсофському дискурсі І. Франка позитивне конотативне забарвлення політоніма *муж* посилюється епітетами *серйозний*, *свідомий* і *статочний*. Такими мужами – ідейними послідовниками Каменяра – виявилися пасіонарні інтелектуали 20-их рр. ХХ ст. Це засвідчує, зокрема, факт культивування ними громадянського обов'язку як національного імперативу. Ці вчені (мовознавці, літературознавці, історики, філософи та ін.) всіма силами свого таланту сприяли національно-культурному відродженню 20-их рр., не маючи особливих ілюзій щодо декларованої політики українізації, яка згодом трансформувалася у боротьбу «на мовному фронті». Так, Є. Тимченко в листі до В.Гнатюка застерігав: «Не ідеалізуйте нашу державу. Це ще в певній мірі фікція. Влада в московських руках, і ми весь час боремось, щоб одного чудового ранку не опинитись в руках «єдиної, неделімої». Хто буде боронити українських інтересів, коли на чолі держави «чужі люде». У всякім разі не будьмо песимістами, працюймо усіма силами, наслідки будуть!» [Записки НТШ 1992]. І хоча невдовзі переважна більшість найвидатніших учених,

культурних діячів стали жертвами політичних репресій, а їх імена були вилучені з історії української науки і культури, вони своєю чесністю, жертовністю й самопосвятою явили в духовному просторі українства той «каменярський» тип особистості, що наświetлений у візії І.Франка: Ми знали се, і в нас не раз душа боліла, / І серце рвалося, і груди жаль стискав; / Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла, / Ані прокляття нас не відтягли від діла, / І молота ніхто із рук не випускав [Франко 1976, 1 : 68].

Усупереч домінантній деформаторській тенденції представляти українське суспільство на зламі ХІХ – ХХ ст. як малосвідоме, політично пасивне, у Галичині цього періоду поряд із національним мовно-культурним будівництвом спостерігаємо активізацію політичного руху: «серед народа розбуджено апетит до просвіти, до духовного і політичного життя» [Франко 2001 : 222]. Його змістом ставало витворення в умовах бездержавності української політичної нації як окремішнього суб'єкта історії. Це було очевидним тоді – ще більше увиразнилося з часом: «Західна вітка українського народу ще у ХІХ ст., – розмірковує Я. Дашкевич, – глибоко ввійшла в європейське суспільство, існувала політично структурована нація (краще структурована, ніж тепер), яка, незважаючи на різні політичні течії і напрями, вся від першої чверті жила єдиним бажанням: утворити незалежну Українську державу» [Дашкевич 2006 : 8]. Русійною силою українського політичного мислення став Франків імператив: «В нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась» [Франко 2001 : 46].

Справді, духовний діалог не має часових меж. Саме Іван Франко разом з Лесею Українкою виявилися предтечами творців національно-культурної революції – «Розстріляного Відродження» 20-их. Ожививши організм української культури «ін'єкцією європеїзму», вони безпосередньо підготували поворот українського суспільства до реінтеграції

в європейський культурний світ. Пізнання цього світу й себе у ньому нині не менш актуальне, ніж тоді. Воно увиразнить розуміння власної культури, власної історії, національної ідентичності загалом.

2. 2. Лінгвополітологічні акценти засновника національної «школи політичного думання»

Проблема дослідження політичного буття народу крізь призму його мови є багатовимірною і потребує комплексного, міждисциплінарного підходу. У парадигмі «кооперованих» антропоцентричних наук – як «здвоєних» (етнолінгвістика, психолінгвістика), так і «строєних» (етнопсихолінгвістика, етнолінгвокультурологія) – чільне місце посідає лінгвополітологія (або політична лінгвістика). Її провідне завдання – об'єктивно описувати й інтерпретувати лінгвополітичний стан соціуму, за особливостю політичної комунікації досліджувати специфіку політичного мислення, взаємодію мови, ідеології та влади, її мовну політику, відповідаючи таким чином на реальні запити суспільства у політичній сфері спілкування. Із квінтесенцією цієї інтердисциплінарної науки, що виникла на межі політології й лінгвістики, методологічно перегукується узагальнення І. Франка, яке можна вважати засадничим для української лінгвополітології: «...Всяке теотеризування, а особливо публіцистичне, має значіння тільки тоді, коли являється висловом, виясненням тих інтересів, тих почувань, течій, які наклюнулись або наклювються в суспільності, і без найтіснішого контакту з життям те розумування робиться сірою, безплідною доктриною...» [Франко 1986, 45 : 279]. Треба було володіти Франковим зором політичного аналітика, рефлексією соціального мислителя й талановитим пером публіциста, щоб сформувану стратегічну лінію цієї міждисциплінарної науки.

Іван Франко у своїх літературно-критичних працях, особливо наприкінці XIX – на початку XX ст., багато уваги приділяв проблемі національного самоусвідомлення, заперукою якого є мовно-культурне становлення комунікативної особистості (людини, нації, що є «колективним індивідом», «збірною особистістю»). У процесах націєосмислення та націєтворення мислитель важливу роль відводить так званій «неполітичній культурі», наголошуючи, що «само поняття «культури» містить у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.), що неполітична культура – *se contradactio in adjecto* (внутрішня суперечність – Н.Л.) [Там само : 281]. Оскільки український соціум через бездержавність тривалий час належав до «неісторичних» етносів, а тому перебував у ситуації колоніальної залежності від влади чужих держав, то в політичному дискурсі Франка аналітично й об'єктивно схарактеризовано мовну політику (мотиви й характер) чужих панівних режимів, мову влади, її функції, «мовні ігри» політиків, їхнє маніпулювання словами, закамуютьоване «фразистим патріотизмом» [Там само : 206]. Аналіз цих та інших питань українського політичного дискурсу продовжено у студіях сучасних лінгвістів – як вітчизняних (С. Єрмоленко, Н. Кондратенко, Л. Павлюк, Я. Радевича-Винницького, Г. Яворської), так і представників української діаспори (Б. Гарасиміва, В. Поморського та ін.).

У часи Франка (і не тільки тоді) перешкодою для національного мовно-культурного становлення була проблема національної ідентичності: «Хто ми? Чиїх батьків? Ким, за що закуті?». Та й не завжди когнітивний аспект ідентичності (знання про свій етнос, його прикмети, історію, стосунки з іншими етносами) узгоджувався з емотивно-аксіологічним аспектом (ставлення до свого етносу та своєї належності до нього) і часто призводив до роздвоєння самототожності людини (етносу). Іншими словами: національна амбіва-

лентність відплачувала спольщенням чи помосковщенням певної частини українського соціуму, передусім – інтелігенції, позбавляла її національного обличчя. Адже фундаментальною властивістю мовної особистості (людини, етнічної спільноти) є здатність до національного самоусвідомлення і самовизначення у процесі суспільної та комунікативної діяльності, де засобом особистісного (індивідуального) чи спільнотного (властивого етносові, субетносові, стратумові) позиціювання виступає етнонім. Як засіб національної самоідентифікації (*лат. identificare* «ототожнювати»), він набуває для людини особливої значущості, без якої вона не мислить себе як особистість, споріднена з власним народом. Побудовуючи своє буття у поліетнічному світі відповідно до внутрішньої природи, мовна особистість у такий спосіб зберігає свою автентичність, незважаючи на зовнішні (політичні, соціальні, культурні, мовні тощо) несприятливі чинники. Зіткнення з ними змушує мовну особистість розв'язувати одну зі стрижневих екзистенційних проблем – проблему політичної свободи, відповідальності й вибору.

У різноетнічних суспільствах, багатонаціональних державах підлеглий народ зазнає постійного тиску народу, котрий у державі панівний (титульний) і повною мірою використовує своє право на владу, монополізуючи різні сфери, зокрема мовно-культурну. Відомо ж: чия влада, того й мова. Унаслідок мовно-культурної нерівноправності, «освяченої» відповідною ідеологією в політичній сфері спілкування, виникли явища дифузної ідентичності (байдужих до неї «хохлів») та неадекватної ідентичності (ворожа налаштованість до неї «малоросів») [Радевич-Винницький 2013 : 223, 226]. Критично відповідаючи на гостро екзистенційні питання «І чом у нас відступників так много? І чом для них відступство не страшне? Чом рідний стяг не тягне їх до свого? [Франко 976, 5 : 88], Франко-лінгвополітолог аналізував дискурс політиків, особливості їхніх мані-

пулятивних стратегій і тактик, роль і характер імплікацій у політичній сфері спілкування. Та найбільше переймався мислитель плеканням зрілої мовної особистості (людини чи народу) – національно свідомої, освіченої, державотворчої, особливі надії та сподівання покладаючи на інтелігенцію. Чим сильніше він апелював до «усвідомлювання того народу в його національних, політичних і горожанських правах», тим різкіше осуджував «наш голосний фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм...» [Франко 1986, 45 : 406]. І. Франко занадто добре знав людську натуру «патентованих патріотів» [Франко 1981, 31 : 31], пафосна риторика яких накидала масовій свідомості, схильній простодушно сприймати все «на віру», політично угодницькі, сервілістські гасла-приманки. Вони мали двоїстий характер, бо прикривали егоїстичну «байдужість до важних загальних справ» [Франко 1986, 45 : 407]. В «Одвертому листі до галицької української молодезі» такий тип комунікативної поведінки оцінено семантично місткою лексемо-комполитом із прозорою внутрішньою формою «пустомельство» [Там само : 407]. Противагою духовній ледачості, безхарактерності, безкритичному сприйняттю суспільного життя має стати громадянська свідомість адресата: «Наша масова інерція, що приймає безкритично слова тих, які сим чи іншим припадком були поставлені «на чоло народу», стали послами, професорами, головами товариств і т. і., мусить уступити місце живій, критичній праці думок і готовності – все і всюди подати й свій голос у загальній справі, виконувати діяльно, на власне ризико, але з повною свідомістю своє горожанське право» [Там само : 406].

Це потребує від української спільноти духовної мобілізації, внутрішньої готовності стати вище від власного «простого хлопського розуму» [Там само : 278]. Бо «простий хлопський розум» не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом у жаднім

питанні, що вимагає дрібнішого дослідження і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабкість..., що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії «простому хлопському розумові» не признаємо ніякої компетенції, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей «простий хлопський розум» як свідка або навіть судію» [Там само : 278].

Франкове лінгвополітологічне вчення було реакцією на виклики самого життя українського народу, його прагнення знайти «поза межами можливого» свою стежку до «осушення... ідеалу національної самостійності» [Там само : 284]. Для цього слід було розв'язати цілий вузол проблем, зокрема лінгвополітологічних, які штучно, зі спритністю політичних шахраїв створювали прихильники «простого, здорового розуму». Науковець розкриває примітивну, облудну сутність міфологеми «простий, здоровий розум», якою послуговувалися у своїх «мовних іграх» політикани різного ґатунку. Володіючи багатим арсеналом комунікативної мімікрії (зовнішньої і внутрішньої), вони маніпулятивно жонґлювали «жолудковими ідеями» [Там само : 279], щоб затінити і витіснити з пробудженої свідомості українства ідеал політичної самостійності. Тож Франко-лінгвополітолог пропонує придивитися «з чисто методологічного погляду тому питанню, а радше сувоєві тих питань, які були підкладом згаданої газетярської політики» [Там само : 279].

Для характеристики маніпулятивних «мовних ігор» політиканів публіцистичне перо автора не шкодує іронічно-саркастичних оцінок, якими пронизана їхня комунікативна поведінка: «Нема нічого забавнішого, як бачити наглі перескоки з одного становища на друге у прихильників «простого, здорового розуму». Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність «жолудкових ідей», – а завтра глянь! Самі вони проти ідеалу політичної

самостійності виточують як першу гармату – ті самі жолудкові ідеї... «Наш народ бідний, його визискують усякі лихварі і здирці. Рятуймо свій бідний народ, підносім його економічно, а не гаймо часу на пусті мрії про далекі, до зреалізування неможливі ідеали». А післязавтра ті самі люди для потреб хвиливої полеміки знов змінять фронт і будуть кидати громи на ті самі жолудкові ідеї – і нічого собі» [Там само : 279].

Наведений текст стосується семантичного простору гри, у якому реалізуються типові для політичного дискурсу функції – емергентна й функція комунікативної мімікрії. Перша – емергентна – чітко простежується на рівні масової комунікації, коли адресант (мовець) – окрема особа або так званий *колегіальний комунікант* (партія, блок чи, як в окресленій конситуації, «*прихильники «простого, здорового розуму»*»), а адресат – народ. У такому комунікативно-прагматичному полі масовий адресат (народ) пов'язує свої наміри, сподівання, прагнення із тими, які «були поставлені «на чоло народу» [Там само : 406], ототожнюючи їх більшою чи меншою мірою з собою. Адже своєю ідеологією та діяльністю очільники народу мали б сприяти забезпеченню його інтересів у різних сферах суспільного буття: політичній, економічній, соціальній, культурній тощо. У своїй риторичі вони часто вдаються до ключових узагальнень на взірець *ми, наші виборці, наш народ* тощо. Політичні примовки «*наш народ бідний*», «*рятуймо свій бідний народ*» із позірною артикульованою гуманністю створюють ілюзію комунікативної емпатії. Як наслідок, міфологізований узагальнений комунікант виконує, з одного боку, об'єднувальну функцію, з другого – власне емергентну: звести всі комунікативні акти, всі висловлення до одного «середньостатистичного» – ніби спільного для всіх адресатів (народної маси). Орієнтованість політичної мови на масового адресата, її пристосування до змін, які переживає суспільство, призводить до семан-

тичного розмивання політичних термінів. Такої семантичної деспеціалізації зазнав, зокрема, політонім *народ*, ставши компонентом різних ідеологем.

Емергентна функція, локалізована в політонімі *народ*, перебуває в синкретичних відношеннях із функцією комунікативної мімікрії, коли адресант-політик (партія, блок тощо) прагне приховати свої справжні наміри. У таких випадках повідомлення досить часто має маркери однієї функції, однак насправді виконує іншу. З цього погляду у теорії комунікації розмежовують такі типи комунікативної мімікрії: *авторську* (комунікант видає себе за когось іншого) й *функціональну* (за декларованою метою приховується справжня) [Кашкин 2007 : 99–105]. У реальному політичному дискурсі можемо спостерігати одночасну дію цих функцій, що й засвідчує наведена вище політична, точніше – політиканська риторика популістів. Пропагований ними егоїстично-матеріалістичний культ «шлункових ідей» підміняв екзистенційно стратегічну мету – національну самостійність. Він пропонував народові стати ситим, але не вільним, а тому вів у політичне небуття.

Деструктивну функцію подвійної мімікрії (авторської та функціональної) виконувало галицьке москвофільство як різновид малоросійства. Під маскою миролюбної риторики воно насаджувало, за оцінкою Франка, «безмірний зріст сервілізму та чинопочитання серед інтелігенції, яким вона щосили старалася заражувати й народні маси» [Франко 1982, 37 : 80]. Фарисейську суть «різномастої купи людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу і його свідомости, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність», розкриває характерний вірш «Мир вам, браття, всім приносим», що на 30 років став своєрідним пісенним славнем-програмою для значної частини галицьких інтелігентів. Політичний смисл, що набуває слово *мир* у цій пісні, стане виразнішим, якщо

звернемо увагу на морально-психологічну характеристику, яку дає І. Франко москвофільській ідеології та її літературному апологету Іванові Гушалевичу – автору «темного слова» [Франко 1982, 35 : 7–73]: «Гушалевич сим разом оказався рідною дитиною свого часу – не бурливого 1848 року, а гнилої доби попередніх літ, ...оказався навіть віщуном, віднайшов у серці руського інтелігента грубі поклади інерції, тупости та апатії і відізвався до сих темних сил відповідним до їх смаку темним словом, піснею, якої кождий рядок виглядав так, немов би мав якийсь смисл, хоч і не мав його; удавав із себе щось високе та поважне, хоч напrawdę висловлював лише бездонну духову мізерію...» [Там само : 12–13]. Подальший лінгвополітологічний аналіз поглиблює маніпулятивну природу «*рутенського фарисейства, що під шумними фразами любить ховати зовсім не блискучі, дрібні, самолюбні та брудні заходи...*». Оскільки «*темним словом*» [Там само : 13], що затуманює, профанує народну свідомість, постає *мир*, то маніпулювання цим словом-симулякром викликає критичне несприйняття мислителя. Суб'єктивно-особистісний смисл, що формується на рівні індивідуального ставлення до пізнаного явища, дисонує з тими системними значеннями, які на лексикографічному рівні охоплює аналізована лексема *мир*. Пор.: 1) «відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода»; 2) «відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами, протилежне *війна*»; 3) «угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір»; 4) «спокій, тиша» [СУМ IV : 712].

Суб'єктивно-особистісний смисл лексеми *мир* у націософському дискурсі І. Франка дисонує також із так званим об'єктивно-суспільним смислом цієї ж лексеми в згаданій пісні І. Гушалевича, «що сталася, – за оцінкою Франка, – в 1848 р. немов девізом русинів, їх національним гімном, здобула собі відразу широку популярність...» [Франко 1982, 35 : 10]. Не буде перебільшенням стверджувати, що саме

наведені вище системні значення як підґрунтя об'єктивно-суспільного смислу намагався маніпулятивно прищепити у свідомості галицького соціуму москвофільський поет, експлуатуючи нездорову схильність «братів» до відступництва та пристосуванства. Пор.: Мир вам, браття, всім приносим, / Мир то наших отців знак, / Мира з неба всі днесь просим, / Чи багатий, чи бідак. / Мир да буде вівек з нами, / Бо де мир єсть, там і бог. / Мир нас злучит з небесами, / Сил ізліє на нас мног [Там само : 10].

Ключова в цьому тексті лексема *мир* – класичний приклад слова-симулякра в політичному дискурсі москвофілів. Його штучний пафос призводить до вивітрювання позитивної семантики й водночас нагадує про доречність застосування психолінгвістичної теорії значення, яка стверджує: почувши слово «*мир*», варто розгледіти, *хто* його вимовляє і з *якою метою*. Діагностичне тло створює мовленнєва ситуація (ситуативний контекст), що випрозорує суперечність між експліцитним (зовнішнім) та імпліцитним (внутрішнім) планами політоніма *мир*. Фальшивий пафос розкриває експресивно-оцінна характеристика засновника національної школи політичного мислення: «Кожде слово того гімну, як на ту пору, було кричущею брехнею» [Франко 1982, 35 : 10]. Семантичний контраст між декларованим і реальним породжує нову якість оцінки й актуалізує відповідне прагматичне значення цього слова як *політиканської ідеологеми*. Її маніпулятивну суть розвінчує подальша аргументація політика-публіциста, де шляхом ампліфікації увиразнено смислові відтінки наведеного вище контекстуального значення: «Ані русини не приносили нікому миру, бо самі, уперве збудившись, мусили своїм хоч би найскромнішим рухом заважати іншим та потроху гальмувати їх рухи; ані мир не був знаком наших отців, які, власне, лише війною та боротьбою здобули собі те, чим були, а миром та застоєм утратили все; ані, врешті, русини не мали причини просити

миру, бо мир мусив би знов приспати їх ледве що розбуджені сили» [Там само : 10].

Окрім повторення лексеми *мир*, у наведеному контексті спостерігаємо також повторення підсилювальної частки *ані*, щоб наголосити потрібну інформацію і концентровано передати вкрай негативне ставлення до так званих миротворців – «спеціалістів від роблення миру»: «Повиринали багато спеціалістів від роблення миру і згоди, багато підлих спекулянтів, кар'єровичів, інтригантів» [Там само : 11]. Як бачимо, висміюванню так званих *миротворців* служать синоніми *спекулянти*, *кар'єровичі*, *інтриганти* з виразною пейоративною функцією. Вони посилюють викривально-сатиричну конотацію, якою пронизана характеристика рутенства.

Руйнівну, підступну природу цього явища письменник характеризує через метафоричний образ *болота*. Навколо цього ключового слова об'єднується низка когнітивних метафор. Будучи внутрішньо пов'язаними, вони формують сценарій, у межах якого метафоричний образ обростає багатьма деталями. Показовими його означниками є когнітивні метафори *народні п'явки*, *хробацтво*. «Рутенство... підняло у нас свою голову і швидко показало себе силою, забруднило та висмоктало народний рух: верствою *рідкого болота* покрило всю історію Галицької Русі на довгі десятиліття. Сам Гушалевич був одним із пильних продуцентів і одною з жертв того *болота*» [Там само : 13]. Внутрішня потенція метафори, її сила впливу якраз у тому й полягає, що вона активізує когнітивні можливості читача, змушує його побачити нові, часто невидимі грані аналізованого явища: «І кождий русин мусив поневолі запитувати себе: невже й з усім тим *хробацтвом* треба мати мир і згоду, а не ворогування й боротьбу» [Там само : 11]. Окреслене риторичне запитання разом із аксіологічно зниженими когнітивними метафорами *народні п'явки*, *хробацтво*, *темні сили* програмуєть ще одне прагматичне значення політоніма *мир* – «психологічний стан

національних відступників, що сповідують спекулятивну, пристосуванську поведінку».

Причина послідовної переконотації слова *мир* у Франкових політичних текстах має культурно-історичне та психологічне підґрунтя, а саме: виклики національного буття і як відповідь – аналітичні лінгвополітологічні оцінки науковця. Вони породжують часто цілком протилежні до лексикографічних тлумачень смислові варіанти описуваного явища. Якісно іншого смислового навантаження надає слову й авторська іронія, побудована на асиметрії між планом висловлення (авторське, актуальне значення) і планом фіксованого змісту (лексикографічне значення). Як блискучий полеміст, Франко майстерно послуговувався усіма різновидами іронії, зокрема сарказмом. Уїдливе висміювання виразно проступає на конотативному тлі аналізованого політоніма *мир*: «...по гарячковім руху 1848 р. наша суспільність пішла за покликом свого чільного поета Гушалевича «Мир вам, браття, всім приносим» і жила справді мирно, так мирно, як, може, ніколи перед тим, а, певно, ніколи потім. І які ж то були результати того *миру*? Ось найважливіші: ...здичіння і розпиячення селянства, далеко більше, як було за панщини, пропущення без уваги усіх державних змін, що вже від половини 50-их літ перли Австрію на дорогу конституційного розвою, і повна непідготовленість народних мас до конституції, безмірний зріст сервілізму серед інтелігенції, ... і, нарешті, повна духовна безплідність інтелігенції...» [Франко 1982, 37 : 80]. Іронічне сприйняття політоніма *мир* викликає ампліфікаційний ряд, утворений повтором синонімічних лексем (*мирно, так мирно*), де другий компонент із підсилюваною часткою *так* уяскравлює саркастичні відтінки прагматичного значення. Іронічний план політичного дискурсу увиразнений антитезою, у якій лексичні антоніми *перед тим – потім* віддзеркалюють важливі часові протиставлення. Аксіологічно знижена характеристика «*результатів того миру*» розкрита

через контрасти іронічної двозначності, які породжують висновок, що суперечить очікуванням, тобто парадокс. Так визріває семантичний конфлікт між системним (лексикографічним) значенням політоніма *мир* й актуалізованим суб'єктивно-особистісним смислом.

Декодуванню закладеного в політичному слові політиканського змісту сприяє типова для Франка-полеміста діалектична фігура концесії. Удавано погоджуючись із аргументами й оцінками опонента з метою подальшого їх викриття, автор спирається на тези, сформульовані ніби від імені Гушалевича, за його логікою та в його стилістичній манері: «Згода! Спільна мета! Дуже гарна річ. Але, на жаль, галицькі русини 1848 р. не знали, в чім, властиво, лежить їх спільна мета, а до згоди почали швидко простягатися найрізніші брудні руки, що під покришкою миру і згоди раді були б потягти русинів за собою. Слова Гушалевича, що пропагував безоглядну згоду, не питаючи, з ким та за яку ціну, були не словами дійсного віщуна народного, а безмисним белькотанням чоловіка, що не знав дійсного життя і його задач і повторяв на віру пусті фрази, зачуті з інших уст» [Франко 1982, 35 : 11].

Використана письменником метафора-соматизм *брудні руки* проливає світло на справжню мету національних відступників. Їхня риторика поєднує в собі дві функції: авторської мімікрії, коли москвофільські ідеологи видавали себе за «спеціалістів від роблення миру» і функційної мімікрії, коли за декларованою метою «*під покришкою миру і згоди*» приховується справжня – «*потягти русинів за собою*» [Там само : 11]. На перетині цих двох функцій виникає ще один смисловий варіант слова *мир* – «егоїстична, безоглядна згода за будь-яку ціну». Ставлення до такого безпринципного миру автор передає асоціативними означеннями *якнайглибший, якнаймертвіший мир*. Якщо звести в єдине аксіологічне ціле пісню Гушалевича, то її мелодія викликає послідовно негативні порівняння; «*повільна, лінива, мов хід робучих волів, ...мов*

відвар дурійки, мов холодний подув реакції...» [Там само : 11], а текст оцінюється стилістично зниженими синонімами: *безмисне белькотання, пусті фрази* [Там само : 11].

Повернути народ до себе, до своєї історії, до своїх традицій, а головне – розбудити національну свідомість могла лише мова народу й виплекана ним культура. Не дивно, що у процесах націєосмислення та націєтворення провідна роль належить «лінгвістичним революціонерам», «філологічним паліям». Їхня діяльність у площині так званої «неполітичної культури» [Франко 1986 : 281] може мати далекосяжні наслідки, оскільки сприяє перетворенню народності на етнічну націю. Тож увага Франка-лінгвокогнітолога прикута до нового осмислення політоніма *неполітична культура*, а по суті – скерована на підтримку цієї доктрини М. Драгоманова всупереч бажанню її автора, котрий не толерував участі українців в активній політиці, вбачаючи в цьому вияв українського сепаратизму: «Далеко вище від сього егоїстично-матеріалістичного погляду [«простого, здорового розуму» – Н.Л.] треба поставити той, який пок[ійний] Драгоманов так завзято критикував і осуджував під назвою «неполітичної культури». Ся назва не зовсім добре характеризує саму річ» [Там само : 281]. А далі мислитель розвинув ідею культурної праці, яка на раціональних засадах мала б наблизити українство до реалізації «ідеалу національної самостійності» [Там само : 285]. Цей ідеал політично й духовно визначив і визначає новітню історію України. У цьому й полягає історичне значення, заслуга Івана Франка перед історією української політичної думки. «Бо ж годі заперечити, що відповідно ведена просвітня, літературна і загалом культурна робота навіть без мішання українців у активну політику могла б була з часом здобути українству певне, хоч і маленьке політичне значіння, а всі такі, зразу чисто ідейні й ідеалістичні рухи, переходячи в маси, мають те до себе, що захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних,

економічних і політичних інтересів, витягають людей на чимраз ширшу арену боротьби» [Там само : 282].

У націєтвірній концепції Франка всебічний культурний поступ набуває фундаментального і стратегічного значення для становлення національного буття. Національно-екзистенційні перспективи українства почасти окреслені в його винятково значущій націософській праці «Поза межами можливого» [Там само : 276-285]. Крізь призму терміна-політоніма *неполітична культура* учений стисло й переконливо розкрив суть явища, яке пізніше у соціолінгвістиці отримає термінну назву *linguistic loyalty*. Її українськими відповідниками слугують *мовна відданість* чи *мовний патріотизм*. На думку відомого американського дослідника Уріела Вайнрайха, цей конотативно забарвлений політонім можна трактувати і як *мовний націоналізм*. Зауважимо, з-поміж наявних різновидів націоналізму (економічний, територіальний, мовний, культурний тощо) мовний націоналізм – найпоширеніший. Він може бути досить різноликим: демократичним і тоталітарним, толерантним й агресивним, націєзахисним і націєруйнівним. Через свою різноликість *націоналізм* часто ототожнюється із *шовінізмом*. Так, у радянських словниках, а за інерцією і в деяких нинішніх українських лексиконах термін *шовінізм* трактується як різновид націоналізму. Але притаманною для радянського періоду міфологізованою політичною мовою замовчується, «що цей різновид має великодержавний характер, що йому властиве визнання свого права на уярмлення інших народів, що він спрямований на brutальне національне і соціальне пригнічення... (в словниках інших країн «соцтабору» прикмети шовінізму таки відзначалися): в умовах закамурфльованої в комуністичні гасла «імперії зла» це могло викликати небажані для режиму асоціації» [Радевич-Винницький 2013 : 187]. Унаслідок семантичного ототожнення *шовінізму* та *націоналізму* останній термін у політичній мові радянського періоду, що виража-

ла відповідну ідеологію влади, набув негативної конотації, а точніше – переконаотації.

Річ у тім, що політоніми *націоналізм*, *націоналіст* утворені від латинського слова *natiō*, за яким у другій половині ХІХ ст. закріпилося значення «політично організований народ», тобто спільнота, яка має чи прагне мати свою державу [Радевич-Винницький 2013 : 51]. Власне генетично первинного значення набуває слово *націоналізм* у націософському дискурсі І. Франка, конкретно – в розлогій статті «Огляд української літератури 1906 р.», яка зі зрозумілих причин не увійшла до виданого в 1976 – 1986 роках п'ятдесяти томного «Зібрання творів» письменника. Філософсько-політичне мислення Франка накреслює стратегічні ідеї, оперті на духовно-ментальні засади націоналізму. Звучання цих світоглядних ідей у Франковому тексті посилюють семантичні фігури антитези та ампліфікації, у які вплетена метафора ландшафту – *український ґрунт*: «Треба, щоб ті ідеї, оперті не на загальних доктринах, а на відчужанні інтелігенцією глибокої, кровної солідарності з українським народом і з *українським ґрунтом*, зробилися власністю широких гуртів тої інтелігенції, щоб це не були холодні теорії, мотивовані по книгах, а щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щира, гаряча готовність до праці і до жертви, щоб були тим, що цивілізована людськість називає живим національним почуттям і без чого нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» [Франко 2001 : 165]

Наведені вище світоглядні рефлексії цілком органічно вписуються в національно-екзистенційний (фактично націоналістичний) стиль мислення, який, на думку П. Іванишина, проявився в Івана Франка вже в ранній період життя і творчості [Іванишин 2006 : 45]. Він концептуально викристалізувався в 1890-ті рр., коли Франко розвинув багато націоналістичних положень, зокрема й про державну самостійність України. У статті «Наш погляд на польське

питання» (1883) мислитель наголошував: «найперша задача кожного народу є – стояти за своїми власними інтересами і дбати про своє власне утримання» [Франко 1986, 45 : 208]. З'ясовуючи геополітичні уроки в польсько-українських стосунках, він чітко сформулював національну геостратегічну засаду: «Польща для поляків, але Русь для русинів» [Там само : 217]. Це було сказано за 17 років (!) до знаменитої брошури М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900), що висувала гасло українського націоналізму «Україна для українців». Логічно й передбачливо окреслені Франком національні самостійницькі політологічні акценти дають підстави політологам вважати його першим теоретиком модерного українського націоналізму.

Так звані біоритми національного коду чітко прослуховуються і в поетичних творах: «Не пора...» (1880), «Ляхам» (1882), «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883), «Самбатіон» (1883), «Асиміляторам» (1889), «Великі роковини» (1898) та ін., без яких важко уявити поетичне ество Франка. Своїм ідейно-політичним звучанням вони суголосні з ідеологією націоналізму, якщо його трактувати з погляду поневолених, а не поневолювачів. Ще наприкінці ХІХ ст. видатний український вчений Олександр Потебня зауважив: «Є два роди націоналістів: які стоять на позиції тих, хто поглинає (А), і на позиції тих, кого поглинають (Б). Моральності, правди більше на боці останніх, про перших здебільшого можна сказати: «Може, ти, москалю, і добра людина, та шенелія (respective теорія) у тебе злодій». Вони носяться зі свідомістю своєї вищості («превосходства»): їх шлях до ідеалу людського розвитку – кращий; хто втирається йти, куди вони женуть, той грішить проти провидіння, проти розуму історії. Але на те можна заперечити, що бур'ян глушить і траву, і пшеницю, і т.п.» [Потебня 1993].

Щоб знюансувати Франкове політичне світобачення, доречно простежити семантичне наповнення терміна-політоніма *націоналізм*, зафіксованого в новітньому «Великому

тлумачному словнику сучасної української мови». Він охоплює три лексико-семантичні варіанти: 1) Ідеологія й політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу. 2) Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів. 3) Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм» [ВТС].

Як відомо, кожен національний рух потребує відповідної ідеологічної бази. Цілком закономірно, що в надрах Франкового націософського мислення визрівала відповідна ідеологія. Вона генерує в політичному смислотворенні автора ще одне значення терміна *націоналізм*: «Ідеологія, що опирається на глибинну солідарність з народом, сповідує національно-екзистенційні цінності: національний обов'язок, готовність до наполегливої праці і свідомої самопожертви заради справжніх ідеалів». Оточена конотативним ореолом, ця семема поглиблює семантичний потенціал аналізованого політоніма.

І. Франко ясно і чітко усвідомлював, що шлях українства до політично організованої спільноти пролягає через культурно-мовне становлення, через «неполітичну культуру» як вияв українського націоналізму. Він мав стати реакцією на тотальний чи то російський, чи польський шовінізм, бо, за його оцінкою, «московська «плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка» [Франко 2001 : 247]. Маючи націєзахисний і націєбудівний характер, такий націоналізм неминуче приводить до національного самоусвідомлення й політичного самоутвердження, а в результаті – до національної свободи.

Українські соціал-демократи не усвідомлювали пріоритету національного над соціальним. Аналізуючи їхню політичну платформу, Франко оперує поняттями, які вписуються в парадигму націоналістичного мислення: *національний характер*

[Франко 2001 : 172], *українство... як натуральний вислів своєї душі* [Там само : 172], *наперед українці* [Там само : 172], *виразний національний ґрунт* [Там само : 172]. Втім, вслухаймося в аналітичні застереження автора й звернімо увагу на смислове наповнення наведених вище ключових висловів, на чітко окреслені лінгвокогнітологічні засади: «Є ще одна, глибша хиба, що була джерелом їх [соціал-демократів – Н.Л.] хитання в самих основних поглядах, – вони не уявляли собі гаразд цього національного характеру, не відчули того, що вони ж *наперед українці, а потім соціал-демократи* [підкреслення наше – Н.Л.], трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів» [Там само : 172]. А далі спостерігаємо типовий для смислотворення письменника метафоричний сценарій ландшафту, що розгортається навколо образу *землі*. «Се ще одна наука, що і в такий інтернаціональних справах як соціалізм *здорові, органічні парості* можуть у кожному краю *виростати* тільки з виразного *національного ґрунту* і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться *цвітучою дійсністю*» [Там само : 172].

На думку Івана Франка, витoki політичних хитань соціал-демократів – передусім у внутрішній, ментальній площині, а саме – у відірваності від національного ґрунту, у роздвоєнні світогляду. Критичне несприйняття у науковця-лінгвокогнітолога викликала їхня публіцистична мова, у яку політики «не зуміли вложити душі та захопити нею ширші маси читачів». Риторичу такого типу він характеризував як «*сіру теорію*». Духовна закоріненість у рідний ґрунт стає джерелом ідейної й моральної сили в боротьбі за «дуже важні питання українського життя» [Там само : 163]. Про те, що ці питання набувають політичного, націєсофського значення, сигналізує лексема «*національний (-а, -е, -і)*, яка у згаданій статті розширила свою валентність, поєднуючись

зі словами: *життя* [Там само : 162], *обов'язок* [Там само : 165], *почуття*, *характер* [Там само : 172], *грунт* [Там само : 172], *єдність* [Там само : 173], *гордість* [Там само : 179]. Політичне становлення українського суспільства у Франковій статті «Огляд української літератури 1906 р.» відбивають також словосполучення з лексемою *український* (-а, -е, -і): *свобода* [Там само : 163], *дух* [Там само : 164], *політика*, *інтелігенція* [Там само : 164], *народ*, *письменство* [Там само : 165], *соціал-демократи* [Там само : 168], *товариства*, *газети*, *преса* [Там само : 163] тощо.

У процесах націєтворення важливого значення набуває проблема політичного виховання народної маси. «Прилюдною трибуною» [Там само : 163] повинна стати українська преса, яка, на думку українського вченого, має дбати не лише «про інформування своїх читачів» [Там само : 163], а зберігати в собі характерні прикмети «*власне українського духу, живого почуття одноцільної і окремої української політики...*» [Там само : 164].

Консолідаційну функцію в політичній комунікації з народною масою Франко вкотре відводить інтелігенції, яка має стати авангардом на шляху національного самоутвердження: «Без інтелігенції народна маса не піде наперед, не зорганізується, або й коли буде організуватися, то хіба для антикультурних диких поривів. На українську інтелігенцію, на її організацію, на вияв її політичних та культурних змагань звернена тепер цікавість усієї освіченої Європи, яка чує духом, що власне звідти може вийти ясне і розумне слово, що може вивести Україну та й усю Росію з дотеперішнього важкого кризису» [Там само : 164].

Вчитування в наведений текст, його «дешифрування» як необхідна умова когнітивно-дискурсного підходу актуалізує додаткове смислове навантаження ключового слова *інтелігенція*. На лексикографічному рівні його семантична структура охоплює два значення: 1. Люди розумової праці,

що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури. 2. Інтелігентність. [СУМ IV : 36]. У Франковому суспільно-політичному дискурсі термін *інтелігенція* в поєднанні з видовим прикметником-конкретизатором *українська* набуває нових смислових варіантів: це культурний і політичний провід українського суспільства; це й еліта, що своєю інтелектуальною діяльністю творить європейський суспільно-ціннісний простір. Окреслена семантична конфігурація політоніма *інтелігенція* зумовлена характером Франкового філософування, яке «здебільшого випливало з життєво-конкретних, насущних питань, хоча й уписувалося в універсальний масштаб цілокупного буття. Рідко коли мислителя цікавила сутність певної речі як така; йому, зазвичай, розходилося про її значущість для особистості, нації, суспільної чи наукової потреби, даного історичного моменту, і філософські питання він порушував задля вирішення конкретно-наукових, моральних чи суспільно-політичних проблем, а не в руслі загальносвітоглядних спекулятивних шукань» [Тихолоз 2002 : 111], характерних для мови політики – як тогочасної, так і нинішньої.

Розкриваючи синтетичний характер Франкового філософського світогляду, де не завжди чітко простежується демаркаційна лінія між «українськістю» та «європейськістю», дослідники стверджують: «Колосальний конгломерат філософської проблематики доби, цілий комплекс ідей різних часів і культур український мислитель перетопив у горнилі сумніву й віри на власну філософію, заломлену на життєву конкретику своєї доби і нації» [Там само : 113–114]. Тож закономірно, що на завершальному етапі світоглядної еволюції Франко постає, на думку І. Лисняка-Рудницького, речником «реального націоналізму» [Лисняк-Рудницький 1994 : 54–61], «принявши нові для себе ідеї примату духа, національної незалежності, ролі проводу і активної, збройної боротьби як шляху до

свободи» [Донцов 1991 : 151]. Ці ідеї через українську пресу та літературу мали дійти до адресата – української інтелігенції, котра на початку ХХ ст. була «політично невиробленою і хворою на загальноросійський доктринаризм, не привичною до оцінювання конкретних явищ, а тільки до теоретичних шаблонів...» [Франко 2001 : 164].

Громадянське зростання української інтелігенції асоціативно пов'язане з рідним ґрунтом. Власне цей метафоричний образ, за нашими спостереженнями, стає одним із центральних у націософському дискурсі І. Франка. Його смисловий потенціал розкрито через деталі сценарію «праця на рідній землі», що внутрішньо поєднує елементи одного контексту в різних творах. У публіцистичній статті «Двоязичність і дволичність», яка теж не потрапила в 50-томник, наголошено, що «*відірвання від рідного ґрунту*, поперед усього від рідної мови, мало фатальні наслідки» [Там само : 266] для провідного ідеолога галицького москвофільства Івана Наумовича. Застерігаючи, що «*широкі дороги... можуть на довгі роки одвести її [українську інтелігенцію. – Н.Л.] від рідного ґрунту*», письменник через типову для його смислотворення когнітивну метафору ландшафту *ґрунт* розгортає у статті «Огляд української літератури 1906 р.» цілу картину: «Цю інтелігенцію ловити, показом її *ґрунтових*, рідних інтересів, її найближчих громадянських обов'язків *прив'язувати до українського ґрунту* і до органічної *праці на ньому*, отсе перша і головна задача української інтелігентної преси і літератури» [Франко 2001 : 164].

Метафора ландшафту є вельми промовистою щодо тогочасного стану української суспільної свідомості, у яку потрібно було вкорінити, як в український ґрунт, ідею національного визволення. Її ж не можна зреалізувати без імперативу національного обов'язку, національного почуття. Для Франка-лінгвокогнітолога методологічно визначаль-

ним стає *етико-етноцентричний підхід* до розв'язання конкретних суспільно-політичних проблем, зрештою, як до будь-яких інших: наукових, моральних, філософських. Його політична мова попри її орієнтованість на масового адресата (народну масу) не вписується у стереотип про маніпулятивний характер мови типового політика – переважно кон'юнктурника. У Франковому політичному слові завжди нуртувала «одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям» [Франко 1976, : 282].

Викристалізовані «висновки науково-здисциплінованого інтелекту» мислителя [Маланюк 2008 : 123], його політично загострена здатність вловлювати виклики державної української дійсності і стратегічно передбачати завтрашню політичну реальність українського соціуму мають непроминальне значення. У науковому вимірі синтез живої політичної думки мислителя та його живого слова заклали в українській лінгвістиці основи лінгвополітології (політичної лінгвістики). Іван Франко постійно загострював увагу на тих національно-екзистенційних питаннях, які значущі й для сучасної політичної лінгвістики: лінгвополітичний стан соціуму; функції мови політичної комунікації; взаємодія мови влади і влади мови; дослідження маніпулятивних стратегій і тактик; мова політиків у політичній комунікації; моделювання у мовній свідомості базових концептів політичного дискурсу; аналіз імплікацій у політичному дискурсі тощо.

Франкова «школа політичного думання» визначала засади (шляхи й засоби) якісного оновлення національної політичної картини світу, а в практичній площині наближала українство до здійснення «ідеалу національної самостійності» [Франко 1986, 45 : 285] – політичної незалежності. У цьому й полягає феномен лінгвополітологічного вчення мислителя.

2.3. Особливості політичної мови на зламі XIX – XX ст.

Дослідження лінгвополітологічної проблематики зумовлене концептуальним спрямуванням нинішньої лінгвістичної науки до антропоцентричної парадигми, що ґрунтується на тріаді «культура – свідомість – мовлення». Оскільки «ми можемо дістатися до думки тільки через слова» [Вежбицкая 1999, 293], то одним із вузлових завдань лінгвополітології закономірно постає вивчення за мовленнєвою поведінкою специфіки політичного мислення. У соціально-психологічних характеристиках політичної комунікації та комунікантів гострої актуальності набуває проблема використання мови як засобу маніпуляції свідомістю, реалізація маніпулятивних стратегій і тактик. Окреслена проблема стала об'єктом досліджень американських і західноєвропейських лінгвістів (П.Серіо, Р. Мідоу, Д. Болінджер, Р. Блакар, Х. Вайнрих, Р. Водак, Т. ван Дейк, Р. Лакофф, Л. Лассвел, В. Клемперер та ін.). У 80-ті – 90-ті рр. XX ст. до проблематики політичної лінгвістики звернулися в колишніх країнах СРСР: спершу досліджували тоталітарну мову радянської епохи, що характеризувалася гаслами, ритуалізованістю, імітацією свята (А. Баранов, Ю. Левін, Н. Купина, С. Єрмоленко, Є. Рабинович, В. Алпатов та ін.), згодом вектор студій було спрямовано на теоретичне розроблення мовних особливостей організації політичного дискурсу (Е. Лассан, О. Шейгал, А. Белова, О. Романов, В. Козловський, О. Паршина, Л. Синельникова та ін.). Український політичний дискурс останніх років став предметом уваги не лише вітчизняних лінгвістів (Г. Яворської, Л. Ставицької, С. Єрмоленко, Н. Кондратенко та ін.), а й представників української діаспори в Канаді та США (Б. Гарасиміва, Л. Павлюк, В. Полковського й ін.) [Селіванова 2010 : 565].

Ще у 80-ті рр. XIX ст. фундаментальний підхід до характеристики політичної мови спостерігаємо в І. Франка. Він не просто розкривав, так би мовити, секрети політичної кухні, а виробляв в українського реципієнта критичне ставлення до бездержавної політичної дійсності, давав ключ для «пізнання політичних справ і інтересів» [Франко 1986, 45 : 202]. Привертають увагу пророчі візії мислителя, що постали системною ідеологічною протидією маніпуляційним стратегіям і тактикам – тодішнім чи нинішнім.

Головними функціями політичної комунікації сучасні лінгвополітологи вважають боротьбу за владу (агітацію за владу, захоплення й утримання влади), інтеграцію й диференціацію групових агентів політики; здійснення вербальних політичних дій та інформування про них; створення «мовної реальності» поля політики та її інтерпретацію; маніпуляцію свідомістю й контроль за діями політиків й електорату тощо [СЛЕ : 567]. Семіотичний простір політичного дискурсу формує мовна політика, зорієнтована на масового адресата. Для досягнення в політичній комунікації своєї мети політик-адресант використовує набутий комунікативний досвід, широкий арсенал вербальних та невербальних засобів. Тож мова політики театралізована, навіть карнавалізована, насичена знаками вербальної агресії, міфологемами [Там само : 266], а також «правильною» риторикою з ідеологічно привабливими для масової свідомості ключовими словами-політонімами. В умовах інформаційної агресії адресат-населення не відчуває й не усвідомлює, що він піддається відповідно зацентрованому маніпуляційному впливу, адже поряд із функцією маніпулювання реалізується функція комунікативної мімікрії.

Звісно, у дискурсних практиках кінця XIX – початку XX ст. набір політико-технологічних інструментів не був таким багатим, як у сучасних ЗМІ, зрештою, і слова *психотехнології* також не існувало. Однак політична мова як тоді,

так і тепер зберігає типологічну функційну подібність, що виявляється в боротьбі за владу. Невипадково політичне мислення І. Франка, його лінгвополітологічні погляди зацентовані на соціально-психологічних особливостях цієї мови. Так, у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878 р.) науковець-публіцист аргументовано й глибинно висміює та розвінчує механізм маніпуляційних стратегій і тактик, до яких вдаються, зокрема, західноєвропейські ліберали. У цьому аспекті показовою є їхня мовна поведінка (мовні засоби, риторичні прийоми, побудова аргументації тощо) й зміст політичних текстів (дескриптивний напрям політичної лінгвістики). У ліберальній риториці Франко простежив тенденцію до семантичного вихолощування слів, кон'юнктурного їх тлумачення: «Вже сама назва – *«лібералізм»* характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються. Що вона властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього вам, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [Франко 1980, 26 : 79] (підтекст: кожен цю назву тлумачить по-своєму, пристосовує до власної ідеології).

Франкове декодування імпліцитних смислів здійснюється через «занурення» в підводні течії політичної мови. Автор зауважує парадоксальну невідповідність між дефініцією політичного терміна й самою політичною реальією: «В теорії свобода, рівність, братерство, а на ділі «святе право власності», «вільна угода» з молодим робітником, а кінець кінців одне велике, широке і глибоке «я», котре обнімає, прикриває і задавлює всю прославлену свободу» [Там само : 80]. Франко дуже добре усвідомлював ті ідеологічні пастки, у які могло потрапити політично несформоване українство. Тож аналітичним скальпелем лінгвополітолога робив внутрішній зріз ідеологічної моделі чи комуністів, чи соціалістів, чи соціал-демократів і розкривав подвійну, фальшиву сутність їхнього «кермування» державою. Демократичне за формою,

за політичною мовою, це «кермування» стало б деспотичним за змістом у політичній реальності. Для стратегічного політичного мислення І. Франка такі «перспективи» були прогнозованими й прозорими.

Проникливий політичний зір, історична інтуїція підказали йому таку візію: «Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшеним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [Франко 1986, 45 : 341]. Франкова соціально-психологічна характеристика «*народної держави*» разюче дисонує з риторикою політичних доктринерів. Їхня політична мова – це словесна декорація для маніпуляції мовною свідомістю та здійснення соціальної влади. Ключове слово-політонім *народна держава* в політичній аргументації соціал-демократів набуває кон'юнктурного тлумачення, а в результаті – семантично вихолощується, деспеціалізується.

Слова, які слугують знаряддям пристосування до власної ідеології будь-якими способами, у політичній лінгвістиці (лінгвополітології) кваліфікуються як фантомні слова-симулякри. Вони типові в дискурсній практиці політичних маніпулянтів, де акцентовано увагу на ідеологічно привабливих політонімах *народна держава*, *соціальна демократія* [Там само : 341], *громадянський порядок* [Там само : 340] тощо, а натомість замовчувано наслідки політичного диктату влади. На дешифрування мімікрійної природи вербальних політичних дій скеровано риторичні запитання: «А хто

були б її [народної держави – Н.Л.] сторожі? Хто держав би в руках кермо тої держави? Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти» [Там само : 341–342].

Передбачливі перестороги зі знаменитої Франкової праці «Що таке поступ?» (1903) неабияк схвилювали Є. Маланюка, котрий присвятив Каменяреві окремі студії «Франко незнаний», «Франко як явище інтелекту» та з півстолітньої відстані часу (1956) риторично запитував: «Чи це не пророча візія великої людини, візія, що здійснилася до найменших деталей» [Маланюк 2002 : 123]. Порівнюючи висновки науково-здисциплінованого інтелекту Франка з найвищим світовим «ірраціональним візіонерством», поет і філософ-воїн констатує : «Року 1904 Франко вже оперує такими поняттями, як «всевладство» (ми сказали б – тотальність) дослівно – «комуністичної держави», «державний соціалізм», «тріумф нової бюрократії над матеріяльним і духовим життям суспільности...» [Там само : 123].

Візії Франка на природу виникнення тоталітарного суспільства стали наріжним каменем для сучасної політології. Щобільше, «пророчі остороги і стисло наукові висновки героїчного інтелекту Івана Франка» [Там само : 123] своєю націєтвірною спрямованістю і політичною проникливістю, методологічно-пізнавальним потенціалом дискурсної практики створили підґрунтя для становлення української політичної лінгвістики (або ж лігвополітології) – комплексної міждисциплінарної наукової дисципліни, що спрямована на дослідження взаємодії мови, ідеології та влади, конкретніше – на дослідження мовних засобів політичної сфери спілкування, політичної комунікації та маніпуляції масовою свідомістю. Створені Франком соціально-психологічні характеристики політичних комунікантів допомагали українському адресату

розгледіти за мовними засобами – особливо імпліцитними – специфіку політичної поведінки влади, сповідувану нею ідеологію, мета якої – легітимізувати «всевладність керманічів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільонами членів народної держави» [Франко 1986, 45 : 342].

Відомо, що політики не практикують конкретних визначень: у своїй риторичі із різною ідеологічною спрямованістю вони часто вдаються до використання наведених вище номінацій типу *спільна праця, спільна власність, народна держава, братерство, рівність, лібералізм* та ін. Через семантичне вивітрювання слова, зневагу до його біографії, зокрема до семантичного центру терміна-політоніма, такі фантомні слова-симулякри утворюють семантичний простір гри.

І. Франко завдяки інтелектуальному аналітизму, історичній інтуїції зумів добачити в доктринах соціал-демократів, лібералів зручну для них систему ідеологем, за словесно, закамуюльованою оболонкою останніх розгледіти їхню двоїсту, облудну суть. Добачене й «декодоване» він доносить до свого читача: коли думка набувала саркастичного забарвлення, мислитель вдавався до гранично виразних експліцитних засобів: «Я не силую», «я маю», «мені вільно» – ось вічний рефрен усіх ліберальних бесід. Кождий старається якнайбільше поля займати для власної свободи, а до других йому байдуже, – як «маєш» і ти, займай собі, а «не маєш», ну, то про мене вільно ти втопитися, вільно й повіситися, – у нас прецінь силування нема, ми ліберали» [Франко 1980, 26 : 80].

В аргументації лібералів нібито відсутні експліцитні засоби «силування», тобто вербальної агресії, характерної для мови політики. Однак політична практика західноєвропейських лібералів викликає у Франка скептичну оцінку, передусім через фальшиве пафосне теоретизування, облудність комунікативної поведінки, мета якої – приховати дволикість натури. Вона рельєфно проступає зі спостережень автора, де схарактеризовано «важніші ціхи західноєвропейського

лібералізму»: «Передовсім – неозначеність основного поняття *свободи*, а з другого боку, тісне, сліпе самолюбство, – а відси, конечно, виходить багато напівсмішних, напівсумних супротивностей межі словами а ділами. В бесіді вони часто люблять широкі, розмашні фрази, грімкі слова, а на ділі вони крайні матеріалісти, консерватисти та самолюби. Сеся дволичність підточує і підгризає всю їх натуру в самій глибині і видна в кожному їх поступі, надає всім їх ділам ціху нерішучості, необдуманості і недовговічності» [Там само : 80].

Наведені фундаментальні тези дають змогу збагнути неодноримірну, складну природу західноєвропейського лібералізму, який на галицькому суспільному ґрунті поставав «з каламутної мішанини клерикалізму, вузькоглядства та мертвого формалізму. ...Недостача видержки в діланні, страх перед критикою, перед аналізом і одвертим висказом своїх засад, фразерство і крутанина логічна надають нашому недавньому лібералізові ще туманніший і неясніший вигляд, ніж на Заході» [Там само : 83] (підтекст: не варто купуватися на ліберальну риторику й адекватно оцінювати суспільну практику).

Правдивість зображення, фактичність, щира, навіть пристрасна тональність у зверненні до читача надавали його публіцистичним творам характеру наукових роздумів, що пройняті вболіванням за долю людини, нації, держави. Франкова стаття «Наше теперішнє положення» у лінгвополітологічному аспекті є і нині на часі. Вслухаймося: «А супроти тих великих політичних сил... що ж робити нам, русинам? На кого нам надіятися, з ким в'язатися? Положення наше, безперечно, так сумне, що велика пора поглянути холодним, критичним оком на нього, зважити добре свої і противні сили і – що на тепер найважніше – позбутися всіх злудних [ілюзорних, примарних. – Н.Л.] надій, всіх безпідставних пересудів політичних, всіх неуправнених бажань і стремлінь, бо інакше всяка бесіда о якій-небудь поправі нашої долі буде

і вічно стане риторичною забавкою, набором пустих фраз» [Франко 1986, 46, кн.1: 310]. І. Франко виступає принциповим і послідовним критиком явища, яке в сучасній політології отримало назву *популізм*. Для того, щоб бути в політиці суб'єктом, варто «заямити собі основні закони всякої політики» [Там само : 310].

Прищеплюючи у свідомості народу філософію національної ідеї на раціональних засадах [Тихолоз 2002 : 115], І. Франко окреслює першоумову політичної суб'єктності через метафоричний образ «*моральної і матеріальної сили*»: «Доти ніщо нам надіятися на які-небудь уступства зі сторони наших противників, доки ми, мов безвладна колода, все будемо предметом для їх більше або менше фантастичних, а нам шкідливих експериментів» [Там само : 310]. Це концептуальне положення Франкового розуміння самодостатньої політики – «політики розумних людей» [Там само : 310] – варто б, за висловом самого письменника, «твердо собі заямити» [Там само : 311] і сучасному українському політикуму. У психолінгвістичному вимірі лексема *твердо* спрямовує читача не лише на запам'ятовування, а й на певний спосіб дій, пор. фраземи: *тверда рука; твердий на слово; тверде слово* [СУМ Х : 47]. Уже тоді в пафосній риторичній Франко лінгвокогнітологічним слухом вловив головну прикмету, що ставала своєрідною міною сповільненої дії для лібералізму як суспільного явища: це внутрішній і дуже гострий конфлікт між проголошуваними цінностями й реальними інтересами. Одним словом, – між цінностями і цінами.

Позачасову актуальність передбачливих застережень засвідчує і наш час, коли Європейський Союз набагато частіше підпорядковує свої дії інтересам, а не принципам, культурним і політичним традиціям, високим гуманістичним та демократичним ідеалам, які власне й зробили Європу Європою. Кризу глобалізації засвідчив, зокрема, референдум про вихід Британії з Європейського Союзу.

Висновки до розділу 2

Ідею української особистості нового, пасіонарного типу спостерігаємо в образах *каменярів* («Каменярі»), *вічного революціонера* («Гімн. Замість пролога»). Вони репрезентують художнє втілення *цілого чоловіка* як типу особистості у широкому, психокультурному розумінні цього слова. У баченні І. Франка найповнішим втіленням *каменярів, вічного революціонера* мала б стати національна інтелігенція – для реалізації засад громадянської поведінки: *«справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові»*.

Політична аналітика вченого, його лінгвополітологічна оптика зацентровані на соціально-психологічних особливостях політичної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема на комунікативній поведінці і змісті політичних текстів різнотипних адресантів: соціалістів, соціал-демократів, лібералів. Їхня риторика мотивована комунікативною мімікрією й прагненням вербально легітимізувати монополію своєї влади. Вона характеризується пристосуванням до власної ідеології політично привабливих номінацій на кшталт *братерство, рівність, спільна праця, народна держава* тощо, їхнім кон'юнктурним тлумаченням.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛЕКСИКА ІВАНА ФРАНКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НОВІТНЬОГО ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ

3.1. Тематична стратифікація Франкового політичного лексикону

Аксіоматичним є твердження, що терміни галузевих термінологій не існують ізольовано, а поєднані між собою спорідненістю в межах термінологічного поля. Теорію термінологічного поля висунув О. Реформатський, який зазначав, що поле для терміна – це певна термінологія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна [Реформатський 1969 : 51]. У цьому контексті поняття *термінологічне поле* синонімічне з поняттям *галузева термінологія*. Натомість поняття *лексика наукової мови*, на нашу думку, синонімізується із поняттям *макротерміносистема*.

Метафоричним образом-ідеєю *поля* активно послуговувався І. Франко, у науковому дискурсі якого лексема *поле* синтезує два значення: ширше – як макротерміносистема, вужче – як галузевої терміносистема. Перше, ширше значення ілюструє думка Франка, що «*поле нашої науки* [курсив наш – Н. Л.] таке ще тісне і так слабо управлене, що огляд усього, що на ньому появляється, не може забрати багато місця» [Франко 1986, 46, кн.2 : 166]. Зі значенням «макротерміносистема» корелює заголовок статті «3 поля нашої науки» [Там само : 166], а також інші контексти: на всіх *полях* духового життя, в науці, літературі і техніці [Франко 1986, 45 : 292]; величезні *поля* людського знання» [Там

само : 262]. Поліглот-енциклопедист, європейський учений із класичним філологічним вишколом, І. Франко своєю універсальною науковою діяльністю прагнув «українському слову... здобувати нові поля невідомих досі понять» [Франко 1982, 33 : 275], тобто галузеві терміносистеми. Пор. також: *поле політики* [Франко 1986, 45 : 289]; *поле будівництва та адміністрації* [Там само : 294].

Варто наголосити на термінно-поняттевому новаторстві вченого, бо йшлося про розширення термінологічних полів не тільки «канонічних», номінативно освоєних галузей (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), а й про формування нових, «неканонічних» терміносистем (психології, лінгвополітології, політекономії, філософії, військової сфери та ін.). Для І. Франка була очевидною гостра потреба інтелектуалізації української наукової мови загалом й окремих наук зокрема: «У нас не перестала існувати течія, що ділить науки на канонічні й неканонічні, дозволені русинові з погляду національного й недозволені. Займатися історією Русі, історією руської, а щонайвище слов'янської літератури, етнографією, лінгвістикою та бібліографією – вільно і похвально, але займатися теологією (оскільки вона не католицько-уніатська), природничими науками (оскільки вони не спожитковані в медицині), суспільними науками (оскільки вони вибігають поза рамки правничого факультету), по думці многих наших патріотів, для русина не слід і навіть небезпечно» [Франко 1986, 46, кн.2 : 166].

Тож не дивно, що термінологіка наукової мови (макротерміносистема) або, за висловом Франка, «наше наукове поле тісне не тільки з погляду на його об'єм, на масу наукової праці, а дуже часто з погляду на методу, на провідні ідеї...» [Там само : 168]. Новітніми ідеями, напрямками, течіями нуртувала й політологія (від гр. *politike* «мистецтво керувати державою» і *logos* «учення»), яка ще в стародавній Греції була наукою про керування державою, її ідеальні цілі,

правила керування. З погляду «многих наших патріотів» політологія теж належала до наук суспільно «небезпечних», «неканонічних». У когнітивному вимірі, за оцінкою Франка, це призводило «до затиснення нашого світогляду, до звуження наших духовних інтересів» [Там само : 167], а в мовному вимірі – приглушувало розвиток української політичної термінології, збіднювало її номінативно-поняттєвий, а водночас когнітивний та комунікативно-прагматичний потенціал.

З притаманною для філософа-аналітика історичною далекоглядністю І. Франко виробив стратегічну концепцію розбудови української наукової мови, зокрема політичної термінології, як загальнонаціонального мовно-культурного явища. Її реалізація вимагала розв'язання історично за давнених проблем методологічного характеру: а) вийти за межі «тісних думок і поглядів, в додатку ще й дуже тісного апарату наукового» [Там само : 168]; б) подолати «спорадичність наших наукових праць, брак в них внутрішнього зв'язку, систематичності» [Там само : 168]. Адекватною відповіддю на виклики новітньої доби мала стати інтелектуалізація української думки, вербально опертої на діалектичну єдність «національних і міжнародних елементів». Хоча на сьогодні ще не створено словника мови наукових та публіцистичних праць І. Франка, однак показовою в аспекті неологізації словника української літературної мови є його поетична творчість. За спостереженнями проф. В. Грещука, «порівняльний аналіз тридцятип'ятитисячного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка показав, що в поетичній творчості І. Франка вжито понад 15000 слів, які не були зафіксовані тодішніми найповнішими лексикографічними працями» [Грещук 1996 : 688].

Зауважимо, що термін *система* лише у Франкову добу (кінець ХІХ ст.) набув у мовознавчих працях більш-менш чіткого тлумачення. У науковому дискурсі І. Франка мова –

«систем голосових знаків для вираження... найрізномірніших думок і абстракційних понять» [Франко 1986, 45 : 104]. Політична термінологія в наукових і публіцистичних текстах І. Франка також має чіткі ознаки системності. Вона віддзеркалює єдність понять тієї сфери, яку вони репрезентують. Дослідити системну організацію термінології – значить описати семантичні розряди одиниць, що утворюють цю систему, простежити ієрархію зв'язків між ними на основі їхніх значень, основу яких формують поняття певної сфери знань. Системний характер термінології спирається, зокрема, на парадигматичні відношення, реалізовані в різних семантичних об'єднаннях: тематичних групах лексики, які розпадаються на підгрупи (чи мікрогрупи), ті – на синоніміїні ряди, антоніміїні пари тощо, які, зрештою, компонується з окремих слів.

Якщо виокремлення тематичних груп лексики ґрунтується на зовнішніх відношеннях – на класифікації самих предметів і явищ позамовної дійсності, то на основі лексико-семантичних зв'язків між словами, тобто на внутрішніх відношеннях, виділяються лексико-семантичні групи. На думку Ф. Філіна, «лексико-семантичні групи слів становлять об'єднання двох, кількох і більше слів за їхнім лексичним значенням», «власне мовні одиниці, продукт історичного розвитку тієї або тієї мови», «лексичні об'єднання з однорідними, зіставлюваними значеннями» [Філін 1972 : 525]. «Дослідження лексико-семантичних груп, їх історичного розвитку, – продовжує дослідник, – має важливе значення для лексикології в багатьох аспектах. Історія слова, яке є членом лексико-семантичної групи, не може бути вивчена в повному її обсязі без урахування історії цієї групи» [Там само : 557].

Політичну термінологіку, яка своїм обсягом перевершує всі інші категорії лексики в термінологічній системі І. Франка, можна класифікувати і за функціональними ознаками, і за семантичними. З функціонального погляду в складі

політичної термінології розрізняємо *власне політичні лексеми*, політичне значення яких формувалося одночасно з їх виникненням, і *контекстуальні політичні лексеми*, політичне значення яких реалізується в певних контекстах, термінологічних сполуках; пор., напр.: *рух і міжнародний робітничий рух, палій і палій війни* та ін. В основі контекстуальних політичних лексем часто лежать переносно-метонімічні й метафоричні переосмислення загальних значень слів [Бурячок 1983 : 53]. Такі значення будемо кваліфікувати в нашому дослідженні як контекстуальні, або актуалізовані, тобто смисли. Належність того чи того слова до політичної лексики здійснюватимемо на підставі таких критеріїв:

- наявність спеціальних ремарок у тлумачних словниках сучасної української мови;

- наявність пояснень або спеціальних дефініцій у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, загальнополітичних довідниках;

- частотність використання, функціональне навантаження лексеми (за умови поняттєвої співвіднесеності);

- наявність у відповідних лексем контекстуальних (актуалізованих) значень, відбитих у суспільно-політичних ілюстраціях – це щодо мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників.

Увиразнюючи роль контексту в семантичній визначеності терміна-політоніма, дослідник суспільно-політичної термінології А. Бурячок зауважує: «Треба мати на оці, що зміст поняття нерідко варіюється в дослідженнях різних авторів та в різних наукових школах. Для встановлення точності змісту такого терміна теж потрібний контекст, причому досить широкий. Ще більше зростає вага контексту, коли аналізуються соціально-політичні терміни, більшість яких набула загального поширення, стала загальнозрозумілою, а в ряді випадків детермінувалась, наповнившись новими семантичними відтінками. У зв'язку з цим при дослідженні їх

семантики не можна обмежуватися тільки суто спеціальними текстами, а слід звертатися й до художньої літератури [Там само : 17].

За семантико-поняттєвим принципом політичну термінологію розмежуємо на такі основні **тематичні групи**³:

- I. Лексика, пов'язана із системою організації держави.
- II. Лексика, пов'язана із суспільним ладом та історією.
- III. Лексика міжнародних відносин.
- IV. Загальна політико-економічна термінологія.
- V. Політико-філософська термінологія.
- VI. Політико-юридична термінологія.
- VII. Загальна військова лексика.

Терміни, пов'язані із системою організації держави, охоплюють:

1) назви центральних органів державної влади: *уряд* (276)⁴, *парламент* (294), *опозиція* (288), *урядова корпорація* (289), *міністерство внутрішніх справ* (368) та ін.;

2) назви керівників і представників найвищих органів державної влади та управління: *міністр* (289), *президент* (290), *віце-президент* (290), *державний урядник* (341), *пенсіоніст* (341), *міністр внутрішніх справ* (368), *чиновник* (353), *губернатор* (355);

3) назви місцевих органів державної влади й управління: *адміністрація* (294), *суд* (405), *земська управа* (368), *намісництво* (290), *рада* (290), *інституція* (358);

4) слова на позначення діяльності адміністративних органів та управління: *доктрина* (279), *постанова* (306), *рішення* (325), *указ* (376), *державний закон* (343), *реформа* (357), *ухвала* (334), *програма міністра* (369), *референдум*

---

³ За основу розмежування термінології на тематичні групи слугує класифікація А. Бурячка.

⁴ Цифра у дужках співвідноситься із 45-им томом І. Франка (І. Франко. Зібрання творів: У 50-ти т.), що висвітлює «Філософські праці» мислителя.

(276), голосування (340), ухвалювання законів (340), знішняя і внутрішня політика (352) тощо;

5) назви одиниць адміністративно-територіального поділу: село (276), місто (309), край (332), повіт (332), громада (333) та ін.;

6) назви, що виражають позитивні явища, події у виробничих відносинах, громадсько-політичному та культурному житті людей: політична самовлада (281), політична емансипація (290), політична діяльність (303), народне відродження (278), політична самостійність (279), консолідація нації (291), самостійна нація (281), культурна праця (283), національне самопізнання (291), національна свідомість (281), здемократизуватись (290), зреспубліканитись (290), загальна освіта (290), загальне голосування (290), вільнодумство (295), поступ (300), движуча сила поступу (344), ідеал національної самостійності (283), національний ідеал (283), ідейні й ідеалістичні рухи (282), педагогічні, економічні і політичні інтереси (282), вольне українське слово (282), національні змагання (284), народні сили (401), народолюбство (404), загальнолюдські культурні здобутки (404), національні права (408), горожанська і політична свобода (408), український партикуляризм (403);

7) назви негативних явищ, фактів і їхніх носіїв у громадсько-політичному, економічному та культурному житті суспільства: винародовнення (217), москвофільство (406), безладдя і недоумство політичне (208), політична безправність (281), цезаризм (290), бюрократія (294), русифікація (354), тоталітаризм (376), культурний застій і упадок (280), конфесійні, політичні та національні пересуди (408), приписи та доноси (356), утопія (280), класовий і хатній егоїзм (280), племінний і расовий шовінізм (291), ґрунт політично несвободний (281), жолудкові ідеї (280), економічний визиск (280), визискувати, визискувачі (281), політична безправність (281), апатія (281), духове відчуження (284), асиміляційна робо-

та (404), польсько-шовіністичні агітації (219), національна кривда (284), неволення (284), пародія конституційних форм (289), декаденція (291), збурення народу (294), національний притиск (290), здирство (294), пролетаризація мас, дегенерація поколінь (294), льокайство (295), бездержавство (346), неробство (323), безправство (334);

8) назви, що ілюструють боротьбу за встановлення влади: консолідування (284), революція (306), політичний процес (376), демонстрація (356), протест (356), маніфестація (356), політичне змагання (384).

Термінологіка, пов'язана із суспільним ладом та історією, складається з назв:

1) етнічних спільностей і державних об'єднань: українство (282), російство (282), германство (211), слов'янство (211), український народ (282), українська нація (282), українці (282), поляки (206), народність (276), народ (279), нація (280), держава (310), російська федерація (283), поляки-державники (207), унія (209), свободна федерація (209), громада (426), колонія (342) та ін.;

2) форм правління: авторитаризм (276), парламент (294), парламентаризм (289), рада державна (204), анархізм (292), лібералізм (350), царювання (308), народовладдя (292), автономія громади (333), республіканізм (295), демократія (295), федералістичний устрій (333), демократизм, імперіалізм, республіканізм, конституціоналізм (295), соціальна демократія (341), поліційна держава (341), народна держава (341), абсолютизм (290);

3) представників і прибічників тієї чи іншої форми державного правління: капіталіст (287), мілітарист (287), тиран (297), соціал-демократ (341) тощо;

4) династичних і придворних осіб, можновладців: цар (307), імператор (352), династія (352), цісар (331), король (331), наступник (352), володар (353), самодержець (353) та ін.;

5) політичних напрямів, партій і їх представників: *ліберал* (286), *народництво* (292), *анархіст*, *анархізм* (330), *комуніст* (334), *комунізм* (337), *соціал-демократична партія* (340), *соціал-демократи* (341), *лібералізм* (403), *націоналіст* (376), *український націоналізм* (424) та ін.;

6) характеру діяльності політичних організацій і партій, методів їх боротьби: *контраргуументація* (279), *консолідація* (291), *всевладна бюрократія* (354), *шовінізм* (291), *усталення законного правопорядку* (368);

7) населення, соціальних класів та їх представників: *буржуазія* (343), *пан* (376), *народ* (281), *робітницький стан* (283), *інтелігент* (290), *горожанин* (281), *репрезентант робітницької верстви* (289), *капіталістична верства* (296), *промислова верства* (296), *бюрократична верства* (296), *селянин* (296), *селянство* (342), *робітник* (340), *фабрикант* (340), *купець* (402), *богач* (340), *власитель* (343), *лендлорд* (342), *орендатор* (342), *пролетаріат* (357), *інтелігенція* (357), *адвокат*, *професор*, *журналіст*, *лікар та інтелігентний пролетарій* (402) та ін.;

8) понять соціального й національного гніту, класової та національно-визвольної боротьби, їх учасників: *кріпацтво* (349), *народна тюрма* (341), *дегенерація* (294), *духове відчуження* (284), *національна кривда* (284), *панування* (209), *політична безтактовність*, *самодержавіє й обрусеніє* (403), *руйнування й покорювання* (207), *німецьке хижачтво* (208), *неволення* (284), *національний притиск* (291), *тортури* (276), *русифікація* (354), *деморалізація* (354) тощо;

9) адміністрації, організації, закладів, служби, їх представників: *народна школа* (290), *намісництво* (290), *рада* (290), *спілка* (343) *товариство* (343), *наукова і культурна інституція* (358), *земська управа* (368), *загальноземська організація* (368), *сільськогосподарський комітет* (368), *громадська інституція* (369), *фірма* (354);

10) офіційно-ділових документів: *постанова* (276), *указ* (285), *розпорядження* (286), *закон* (434) та ін.;

11) репресивних органів, їхніх представників та їх діяльності: *арешт* (344) *тортури* (276), *шибениця* (358), *поліційна держава* (341), *народна тюрма* (341), *визиск робітників* (342), *кривдники* (344), *визискувачі* (344).

Лексика міжнародних відносин включає:

1) поняття міжнародного права, зокрема: *сусідня держава* (334), *цивілізований світ* (358), *внішня політика* (352), *міжнародні цілі* (284) тощо.

а) політико-правовий статус держави, країни, території: *незалежність* (286), *автономія* (354) *абсолютизм* (402), *самодержавство* (402);

б) політичні відносини між державами, народами: *війна* (344), *суспільні відносини* (346), *міжнародна праця* (335), *самодержавна ідея* (403), *доктрина самодержавія й обрусенія* (403), *політика руйнування, визискування та оглуплювання країн* (403), *доктринерський автократизм* (403) тощо;

в) міжнародні об'єднання, союзи: *конфедерація* (286), *міжнародний союз* (284), *європейська суспільність* (288), *конвенція* (376);

2) поняття, пов'язані з дипломатичною діяльністю: *дипломат* (287), *посольство* (305), *заява міністра* (367), *конгрес* (295), *мирова конференція* (353).

Політико-економічна термінологія охоплює:

1) загальні політико-економічні поняття: *економічний прогрес* (280), *матеріальні відносини* (276), *корпорація* (289), *панщина* (306), *економічне питання* (279), *економічний визиск* (280), *економічне невільництво* (280), *конкуренція* (284), *біржеві спекуляції* (298), *продукція* (342), *податок* (334) та ін.;

2) поняття, які стосуються політекономії капіталізму: *економічний матеріалізм* (283), *економічний фаталізм* (285), *капіталізм* (288), *капіталіст* (294), *приватна власність фабрик* (342), *приватна власність землі* (342), *нерівність маєткова* (339), *визискування праці робітників* (339), *фабриканти* (339), *пролетарії* (340), *великий купець* (340), *маси*

робучого люду (340), дармоїдство (340), буржуазія (343), багачі, урядники (343) тощо.

3) поняття, які стосуються соціалістичного укладу політико-економічних відносин: *спільність праці* (339), *класова єдність* (340), *спільна праця без визиску* (340), *спільне вживання плодів праці* (340), *загальне голосування* (340), *державні ради* (340), *народна держава* (340), *члени держави* (341), *духова муштра* (341), *всевладність керманічів* (342), *необмежена власть* (341) тощо.

Політико-філософська термінологія називає:

1) загальні філософські поняття: *матерія* (277), *світогляд* (296), *філософія* (292);

2) терміни естетики і культури: *культура* (281), *гуманізм* (276), *етичний ідеал* (283), *культурні ідеали* (284), *пориви європейської цивілізації* (284), *нігілізм* (299) та ін.;

3) терміни, що позначають філософські течії та їхніх представників: *абсолютизм* (283), *сентименталізм* (284), *лібералізм* (344), *філософи-елеати* (276), *раціоналізм* (292), *софістерія* (293), *песимізм* (293), *кавалерська філософія* (297), *індивідуаліст* (293), *протагоніст* (293), *ідеалізм* (358) тощо.

Політико-юридична термінологія репрезентує:

1) терміни, пов'язані з правом, законністю та правопорядком, зокрема:

а) із правотворчістю та законодавством: *закон* (281), *конституція* (289), *указ* (292), *конституційні реформи* (289), *регламентація* (294), *агент* (359), *право* (304), *національна виключність* (290) та ін.;

б) із системою прав, свобод і обов'язків громадян: *громадянство* (320), *обов'язок* (324), *власна воля й власна думка* (341), *свобідні люди* (341);

2) терміни, пов'язані з правопорушеннями: *злочин* (376), *вбивство* (352), *грабування* (354), *політичний злочин* (363), *деспоти* (342), *необмежена власність* (342).

3) терміни, пов'язані з юридичною відповідальністю та правосуддям: *свідок* (278), *судівництво* (294), *брехня* (355), *суддя* (296), *злочинець* (306), *заслання* (304), *ув'язнення* (311), *в'язниця*, (276), *кріпость* (358), *підземелля (кріпостей)* (358), *каторжні роботи* (358) та ін.

На особливу увагу в розбудові української політичної терміносистеми заслуговують військові терміни – своєрідний Франків «огонь в одежі слова». Вони найвиразніше характеризували «початок школи політичного думання» [Франко 1914, 12], оскільки були зумовлені запитом національного буття українського народу, його прагненням «не ридати, а здобувати, хоч сином, як не собі кращу долю в боротьбі» [Франко 1976, 1: 24]. З науково-методологічного погляду мілітарна термінологіка здобувала «українському слову справді нові поля», а головне – збагачувала українську політичну думку новими націософськими смислами. Невипадково мілітарною лексикою й асоціаціями визвольної боротьби пронизані Франкові імперативи в поезії «Великі роковини», що не увійшла до 50-томового зібрання творів письменника: *До великого моменту / Будь готовий кожний з вас, – / Кожний може стать Богданом, / Як настане слушний час. / Мовиш: «Нині інші війни». / Ну, то іншу зброю куй, / Ум гостри, насталюй волю, / Лиш воюй, а не тоскуй!* [Франко 2001 : 44].

Подальше нанизування контекстуальних синонімів формує ампліфікаційний ряд, де кожен із компонентів посилює характер дії громадянина-воїна: *Лиш борися, не мирися, / Радше впадь, а сил не трать, / Гордо стій і не корися, / Хоч пропадь, але не зрадь!* [Там само : 45]. За своєю природою І. Франко був і громадянином-воїном, чия поезія для М. Грушевського «звучала, як похідний марш, як військовий клич», а загалом Франкову творчість видатний історик отожднював з «національним подвигом».

Відтак природне й наскрізне використання військової термінології як органічної частини політичного лексикону спостерігаємо в текстах (публіцистичних, наукових, художніх) І. Франка. Широкий діапазон військових термінів сформував такі тематичні групи:

1) назви збройних сил держави, їх основних родів:

армія (31 : 235; 45 : 318, 319(6), 329; 178(2), 179 (2), 180(2), 181, 184(2); 47 : 425, 508, 511)⁵, *військо* (31 : 202, 221, 236, 245; 37 : 554, 559, 557; 47: 425(3), 426(3), 430(2), 444, 445(3), 457, 461, 474(2), 476, 480, 489, 501(3), 502(5), 503, 504(2), 505, 506(2), 507(7), 508(5), 509(6), 510(2), 511, 512(2), 513(3), 514(4), 515(4), 516(3), 517, 533; 45 : 171(6), 172(2), 173(6), 174(4), 175, 176, 177(2), 178(3), 173(2), 180(4), 181, 182(3), 183, 184(2); 318, 324, 333, 334(2)), *дружина «військо»* (45 : 172; 47 : 432, 447), *артилерія* (31 : 235; 45 : 173, 318), *кіннота* (31 : 195, 45 : 173, 318), *піхота* (45 : 173, 183, 318(2)), *гвардія* (45 : 183);

2) назви військових з'єднань (одиниць):

батальйон (45 : 178, 184), *рота* (45 : 183), *полк* (37 : 133, 163; 45 : 174, 183; 47 : 507, 508, 511, 545), *орда* (37 : 551), *рать* (37 : 560); *фланг* (37 : 557; 47 : 509), *варта* (37 : 293), *залога* (47 : 507), *тактичні формації* (45 : 183); *вояцька верства* (37 : 121), *невербовані вояки* (47 : 508), *наємна дружина* (47 : 506);

3) назви учасників бойових дій, військових звань, посад:

ватажок (31 : 221; 47 : 510; 428, 515), *воєвода* (31 : 229; 47 : 426(2), 427(2), 428(4), 484(2), 485, 493, 496, 502, 506, 535 (3)), *комендант* (31 : 248), *гренадер* (37 : 290), *генерал* (47 : 506(2)), *полководець* (47 : 511(2), 430; 45 : 173), *офіцер* (37 : 293; 45 : 181, 183 (2)), *адміраліція* (45 : 181), *наємник* (31 : 195), *противник* (31 : 219, 47 : 458, 507), *рекрут* (45 : 175, 184), *месник* (47 : 502), *завойовник* (45 : 176), *напасник* (47 : 461), *рицар* (47 : 434),

⁵ Тут перша цифра вказує на том за 50-томним зібранням творів Івана Франка, друга цифра – на сторінку відповідного тому, третя (у дужках) – на частотність вживання лексеми на вказаній сторінці.

провідник (47 : 457, 508; 45 : 175), панцирник (45 : 185), ручницяр (45 : 181), розвідчик (47 : 507(2)), боєць (47 : 512), войовник (47 : 426, 495, 496), воїн (37 : 554), бранець (31 : 245; 47 : 502, 514), втікач (47 : 511), муж «воїн» (45 : 174, 175(2), 176(2), 178, 179, 180(8), 181(3), 183), союзник (37 : 133, 161; 47 : 495, 510, 514), солдат (37 : 293), сапер (45 : 318), супротивник (38 : 510), лазаретна помічниця (45 : 182), командуюча військова власть (45 : 184), військова старшина (47 : 513), найздник (47 : 503), головний комендант (47 : 425), утікач (47 : 514), утікачі-солдати (москалі) (38 : 509), уоружений (45 : 170), улан (37 : 290), убійник (45 : 332), вояк (31 : 200, 235; 36 : 30; 37 : 122; 45 : 166, 174, 176, 179, 181, 182(2), 183; 317, 318(2), 330, 332; 47 : 426, 502, 506, 507, 509, 515, 516, 526, 528, 545).

4) найменування боеприпасів:

порох (45 : 318), куля (45 : 173, 183, 185), динаміт (45 : 332).

5) назви спорядження:

збруя (45 : 166, 172, 173, 183(2), 184), малі щити (47 : 429), залізні панцири (45 : 185), шолом (47 : 435), сталевні панцири (45 : 173), панцир (31 : 205; 45 : 185(4), 186, 181(3); 47 : 429);

6) назви зброї, її елементів:

зброя (31 : 195; 37 : 292; 47 : 458, 507(2), 517; 45 : 318), озброєння (45 : 181), шилет (45 : 332), торпеда (45 : 186), стріла (47 : 470, 474, 514), спис (31 : 205; 45 : 318; 47 : 429, 458, 470, 471, 495, 514), скалковий карабін з гладкою люфою (45 : 183), сокира (45 : 30), самопал (31 : 205), огняна машина (45 : 319), морські самодвижучі торпеди (45 : 186), механічні гавбиці (45 : 319), лук зі стрілами (45 : 318), карабіни-репетієри (45 : 319), кам'яне оружжя (45 : 302), наконечник (47 : 475), плаваючі батареї (45 : 184), дерев'яний дво- або трипокладовець (45 : 184), спис (45 : 301), вістря до копій, сокир, стріл (45 : 301), бронзовий меч (47 : 421), бойова сокира (47 : 470), бомба (45 : 318, 330(3), 332), армата (45 : 318), гвинтовий гінтерлядер (45 : 183(2)), гвинтовані гармати (45 : 185), гармата (45 : 172, 179, 181(3), 184(4), 185(5), 186), карабін (45 : 318(2), 183, 184),

револьвер (45 : 332(2)), пищаль (45 : 182), панцирові плити (45 : 185), оружжя (45 : 170(2), 172(3), 173(2), 179 (2), 180, 182, 183; 301(2), 317(2), 318(3), 319, 315), огнестрільна зброя (45 : 173), огнестрільне оружжя (45 : 170), меч (31: 205; 37 : 554; 45 : 318, 467, 470, 501, 512, 514), молот (45 : 301(2)), лук (47 : 460(3), 458, 463);

7) назви військових суден:

човен (45 : 185, 186), военний корабель (45 : 185(4), 186), галера (37 : 160), козацький кораблик (37 : 133), панцирний корабель (45 : 181, 186);

8) назви військових об'єктів, оборонних споруд:

касарня (45 : 182), воєнна установа (45 : 179, 176), окоп (31 : 248), укріплення (47 : 425);

9) назви, що співвідносяться з родом військових занять:

воєнне ремесло (45 : 171(2), 176), військова служба (45 : 171(3), 174 (2), 178(2), 180(2), 319; 47 : 545), примус військовий (45 : 180), повинність військова (45 : 181), рекрутський побір (45 : 180(2));

10) назви військових дій (конфліктів), їхніх наслідків:

ворожнеча (45 : 325, 343, 469), убити (47 : 468(2), 469(2), 473, 503, 512; 45, 301), завойовний похід (47 : 489), стягти (31 : 250), служити (47 : 503; 45 : 179, 180), старшувати (45 : 333), тортурування (31 : 253, 245), нищення (45 : 181), нівечити (47 : 457), ограбити «спустошити» (47 : 427), провадити (військо) (47 : 474), полягти (47 : 517, 507, 506, 426), покорити (47 : 481), погроза (45 : 330), заворогувати (47 : 469), збунтуватися (31 : 222), знищення (45 : 170), грозити (37 : 291), грабування (47 : 440), воєнна поміч (47 : 436), ворогувати (45 : 343), ворогування (45 : 170(6)), воювати (31 : 205; 45, 173, 317(2), 343; 47 : 516; 427, 479, 496, 500), воювання (45 : 172, 183(4), 318(2); 47 : 426, 510, 547), вимордувати «вбити» (47 : 498(2)), вбійство (45 : 330), вбити (33 : 137; 47 : 425, 502, 512), бити (45 : 319), бійка (47 : 426, 516, 517), битися (47 : 458, 474), боронити (47 : 461), боротися (45 : 313, 326, 348,

47 : 515), *побіда* (33 : 138; 45 : 178, 319; 47 : 504, 507, 509, 513, 545), *зруйнувати* (31 : 222; 33 : 138; 47 : 489), *дань мечами* (47 : 488), *похід* (37 : 561, 164, 556; 47 : 426, 427, 430, 433(2), 436, 439(2), 444, 447, 476, 484, 489(2), 502, 503, 504, 510), *повстати* (31 : 196; 47 : 481), *мститися* (47 : 427), *мордувати* (45 : 330), *улягти «загинути»* (47 : 461), *умерти* (31 : 220; 45 : 306), *бути побитим «переможеним»* (47 : 457), *воєнний суд* (47 : 512), *судити* (45 : 318), *спліндрувати* (47 : 502), *спустошення* (47 : 489, 502), *спустошити* (47 : 482, 503, 508), *тікати «відступати»* (31 : 253, 222; 47 : 461), *освободження* (45 : 170), *прогнати* (47 : 479), *потерпіти поразення* (47 : 506), *поранити* (47 : 528), *поразення* (47 : 430, 501, 511(2)), *полонення* (37 : 559), *полон* (47 : 502(2), 512, 514), *погибнути* (47 : 506), *повбивати* (47 : 457, 502, 510, 528, 494, 497, 514), *побідити* (47 : 502, 511, 512(2), 488; 469(2)), *перемога* (47 : 461), *перемогти* (45 : 329), *розсипати «перемогти»* (47 : 478), *розбивати* (37 : 293, 47 : 509, 501, 502, 511, 512, 514), *загибель* (31 : 222), *загибнути* (45 : 319), *зруйнування* (37 : 164), *знищити* (37 : 554), *відхід* (31 : 239), *вибух* (31 : 196, 224; 45 : 169, 180, 308), *впасти «бути переможеним»* (47 : 457), *втекти* (47 : 511), *випустити (на волю)* (47 : 502), *відбити (напад)* (47 : 430(2)), *вибухти* (45 : 178; 47 : 490, 505), *вирок* (47 : 437), *визволення* (47 : 502), *вигибти* (45 : 308), *удар* (31 : 196; 45 : 168, 173; 47 : 502, 515), *товчок «удар»* (45 : 168), *повивати* (31 : 250, 222; 45 : 185), *побити «перемогти»* (47 : 512), *побороти* (31 : 221, 47 : 502), *поборювання* (47 : 497), *різанина* (45 : 165, 177(2)), *різня* (31 : 241, 239), *розбій* (45 : 314(2)), *карати* (45 : 318; 47 : 475), *завідництво «змагання»* (45 : 181), *герць* (31 : 253), *битва* (31 : 199, 216, 222, 235(2), 236; 45 : 171, 173, 176(2); 47 : 426, 444, 451, 458, 468, 474, 489, 506(2), 509(2), 510(3), 512(3), 513(3), 514, 514(3)), *боротьба* (37 : 131, 163; 31 : 219; 45 : 168, 179, 301, 311(2), 325, 329(9), 343, 344(2), 347(9), 348; 47 : 443, 458, 503, 509), *бій* (31 : 235; 45 : 170, 171, 173(2), 179, 312; 47 : 461(2), 502, 506(5), 509, 512, 529), *війна* (31 : 195, 198, 202, 204,

247, 248; 46 : 165 (14), 166(18), 167(6), 168(4), 169(5), 170(10), 171(3), 172, 173, 174, 175, 176(3), 177, 178(2), 179(3), 180(2), 181(2), 183(3), 184(3); 302, 319(3); 47 : 429(2), 430(3), 436, 440, 445, 451, 461, 478, 482, 485(2), 486, 487, 490, 491, 494, 496(4), 503, 505(3), 508, 510, 512(2), 513, 516, 533, 547);

Військова галузь на межі XIX – XX ст. зробила значний поступ, і мова виробляла відповідні лексичні позначення, що співвідносяться з тактикою і стратегією бойових дій. Це висвітлюють назви, які у військовому лексиконі утворюють найбільшу групу:

укріпити (31 : 253), *устоятися* (31 : 247), *уступити* «*відступити*» (47 : 461), *усмирення* (45 : 166(2)), *установлення бойових рядів* (47 : 510), *бойова лінія* (47 : 511), *гінтерлядеровий огонь* (45 : 183), *виступити до бою* (47 : 506), *водити під мечі* (47 : 494), *воєнна стопа* (47 : 427), *воєнна тактика* (45 : 173), *воєнна замішка* (45 : 177), *воєнна акція* (47 : 533), *добувати меч* (47 : 461), *звести битву «битися»* (47 : 509), *збити (з місця)* (47 : 504), *здобути перевагу* (47 : 458), *йти походом* (47 : 480), *карабіновий вогонь* (45 : 183), *лінійова служба* (45 : 178), *лінійна служба* (45 : 181), *оружна перевага* (45 : 168), *оборона крайова* (45 : 176), *рушити походом* (47 : 436), *ставити опір* (47 : 428), *схоронитися «заховатися»* (31 : 253), *середня лава* (47 : 506), *ставити чоло* (31 : 247), *стояти табором* (47 : 506), *стріляти* (47 : 463, 511; 37 : 293), *стичка* (47 : 513, 515), *тактика* (45 : 173(2)), *уцілення* (45 : 184), *цілити* (45 : 182), *штурм* (37 : 560, 239), *шпійонська служба* (31 : 213), *штурмувати* (31 : 251), *повстати* (31 : 196, 47 : 481), *відсіч* (31 : 250), *лінія* (45 : 180(4), 183), *напір ворогів* (47 : 514), *нападати* (37 : 161; 47 : 509), *напад* (31 : 241; 37 : 163; 45 : 182; 47 : 425(2), 427, 430(2), 433, 440, 459, 501, 505, 507(2), 508, 514, 517, 534), *натиск* (45 : 178; 47 : 508), *опанцирення* (45 : 185), *оборона* (45 : 181, 182 (2); 47 : 438, 526, 527, 529, 534), *обступити* (47 : 502), *облога* (31 : 202, 239, 241, 248; 47 : 425(2), 501, 502, 514), *ограбувати* (37 : 291), *облягати* (47 : 457, 510, 501),

пустошити (47 : 513, 457), провадження війська (47 : 506), провід центру (47 : 507), поєдинок (47 : 502, 503(2)), погром (47 : 444; 31 : 226, 235), погоня (45 : 173; 47 : 511), пліндрувати (47 : 506), переслідувати (47 : 502), розставити ряди (47 : 507), руйнувати (31 : 221, 214; 45 : 305, 345), піти в розсіпку (47 : 506), розтаборитися (47 : 430), розкладати табір (47 : 510), розставлявання бойових рядів (47 : 506), рекрутчина (45 : 174(2), 175), рекрутація (45 : 174(2), 175(3), 176 (2), 177), колонізація (47 : 421, 439, 449), загрозити (47 : 475), завоювати (47 : 440, 458, 515), завоювання (45 : 168; 47 : 487, 503), зібрати військо (47 : 480), звербувати (45 : 175; 47 : 426), захопити (31 : 250 (2), 47 : 474), зайняти (47 : 425, 510, 479, 502), заалармувати (військо) (47 : 505), здобути (47 : 430, 436, 489, 510), затримати (військо) (47 : 444), злучитися «об'єднати армії» (47 : 426), вилазка (47 : 425), вербуватися (45 : 171), вербунок (45 : 176), вишикуватися (37 : 554), відступлення (45 : 183), вишубовувати «тренувати» (45 : 178), відплата (45 : 168), вдарити «напасти» (47 : 430, 445), відступати (47 : 508), виступити проти (47 : 458(2)), відперти (47 : 430), вирядити (військо) (47 : 509), вибиратися на війну (47 : 429), втекти (47 : 461), вціляти (45 : 184), вивести військо (47 : 153), атака (47 : 514), бути в стані «бойова готовність» (45 : 178) тощо.

Складне й часто суперечливе становлення українських військових термінів на зламі XIX – XX ст. засвідчують описові конструкції, що використовував І. Франко на позначення певних понять: *спосібний до оружжя* (45 : 180), *не служачий в війську* (45 : 182), *зобов'язаний до військової служби* (45 : 171), *завойовані люди* (45 : 318), *приряди воєнні* (45 : 318) та ін.

Варто зауважити, що виокремлені групи й підгрупи політичної лексики не є замкненими, різко відмежованими: кожна з них містить слова, які за значеннями можуть одночасно належати до двох і більше лексико-тематичних груп і підгруп. Наприклад, слово *влада* – міжгалузевий термін:

у значенні «право керувати державою, політичне панування» входить до складу юридичної термінології, а в значенні «керівні державні органи; уряд» [СУМ I : 701] може стосуватися власне політичної лексики. Слово *капітуляція* в прямому значенні «припинення збройного опору й здача переможцеві на певних умовах, запропонованих ним» входить до складу військової лексики, а в переносному значенні – «відмова від боротьби, визнання безсилля перед ким-, чим-небудь» [СУМ IV : 95] уживається в дипломатичній практиці.

Ознаки системності політичних понять у текстах Франка скріплюють і синтагматичні відношення. Їх реалізатором виступають, зокрема, найпоширеніші в корпусі означень-політонімів лексеми *політичний* і *національний*. Атрибутивна сполучуваність цих слів відбиває багатовимірний спектр питань, які були об'єктом аналізу вченого-політолога: *політичний* (-а, -е, -і) *характер* (45 : 428), *самостійність* (45 : 280), *значіння* (45 : 282), *ідеали* (45 : 285), *чинники* (45 : 281), *самовлада* (45 : 281), *безправність* (45 : 281), *емансипація* (45 : 290), *інтереси* (45 : 282), *погляди* (45 : 282), *змагання* (45 : 423), *поле* (45 : 283).

У відображенні аспектів політичного буття українського народу значущою є семантична вага політоніма *національний* (-а, -е, -і): *розвій* (45 : 278), *змагання* (45 : 280), *свідомість* (45 : 281), *самостійність* (45 : 283), *ідеал* (45 : 281), *українська справа* (45 : 281), *кривди та поневолення* (45 : 284), *притиск* (45 : 291), *потреби* (45 : 291), *життя* (45 : 291), *інтереси* (45 : 343), *значення* (45 : 424), *ідеї* (45 : 425), *форма* (45 : 425), *принцип* (45 : 429), *синтеза* (45 : 430), *почуття* (45 : 406), *питання* (45 : 406), *характер* (216 : 172). Власне українське розуміння *національного* відбивають аналітичні словосполучки *національна українська справа* (45 : 281), *всеукраїнське національне почуття* (45 : 406) тощо.

Активне використання означень політонімів *політичний* (-а, -е, -і) і *національний* (-а, -е, -і), розширення їхньої спо-

лучуваності сигналізувало про якісні зміни в семантичному просторі української політичної термінології: а) відбивало багатовимірність «політичного світу»; б) сприяло актуалізації в конкретному вживанні суміжних значень іменникових лексем; в) засвідчувало інтенсивність заповнення номінативно-поняттєвих лакун особливо за рахунок термінів-словосполучень.

Новітнє політичне знання в політичному дискурсі Івана Франка набуло вербального втілення у термінах-політонімах, переважна більшість яких – безпосередні запозичення з інших мов: *агітатор* [ВНУС : 34]⁶, *виборці* (8), *урна* (224), *ухвала* (14), *пропаганда* (31), *агітація* (32), *союзник* (7), *партія* (6), *фракція* (34), *опозиція* (12), *конституція* (305), *самостійність* (1), *ідеолог* (4), *інтелігенція* (5), *донкіхотство* (3), *маніфестація* (35), *переговори* (209), *нелегальний* (303), *монополія* (308), *монархія* (4), *поборювання* (2), *полонізований* (1), *космополітичний* (31), *протегований* (4), *дебати* (15), *ліберал* (1), *реформіст* (311), *доктрінер* (317), *славянофільство* (4), *романтизм* (3), *консерватизм* (4), *анархізм* (33), *соціалізм* (30), *буржуазія* (32), *вивласнення* (14), *абсолютізм* (6), *автономіст* (6), *ініціатор* (33), *протест* (6), *преференція* (203), *процесуватися* (323), *судівництво* (317), *правительство* (11), *міністерство* (171), *губернатор* (317), *бюрократія* (317), *намісництво* (313), *корпорація* (12), *реформа* (32), *консуляція* (172), *делегація* (12), *акціонер* (4), *експльоатація* (4), *денунціяція* (208), *дезорганізація* (5), *розпарцелювати* (202), *конфіскація* (4), *деморалізація* (34), *відшкодоване* (318), *бюджет* (171), *звіт* (8), *ініціатива* (11), *ініціатор* (33) тощо.

Наведені вище та багато інших термінів-політонімів відбивають не лише відмінність у лексиконі «Словаря української

---

⁶ ВНУС: Франко І. В наймах у сусідів // Франко І. Писання. – Т. 7. – 1914. – Далі після прикладів покликаємося лише на сторінку (у дужках) цієї книги.

мови» за ред. Б. Грінченка і політичному дискурсі І. Франка, а якісно інші методологічні підходи до розвитку української мови: консервативний, етнографічний – з одного боку та модерний, європеїзаторський – з іншого. Власне останній напрям увібрав ті «слова, які з великою долею ймовірності треба сприймати як такі, що їх в українську літературну мову того часу ввели І. Франко та його сучасники. Серед них чимало лексичних новотворів, скалькованих і запозичених слів та слів, що побутували в розмовному мовленні але на той час ще не стали надбанням української літературної мови» [Грещук 1998: 688]. Зіставний аналіз тридцятип'ятитомного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка оприявнює цілі номінативно-поняттєві лакуни ще не омовленої української політичної сфери. Завдяки потужній термінологічній практиці вченого відбувалось їх інтенсивне освоєння за рахунок: а) однослівних термінів-політонімів – як українських новотворів (*відшкодуване, переговори, вибори, виборці, союзник, протест, судівництво, неробство, поборювання*), так і здебільшого прямих запозичень з інших мов (*агітація, бюрократія, еліта, конституція, ліберал, реформіст, консерватизм, абсолютизм, партія, анархізм, коаліція, деморалізація* та ін.); б) термінів-словосполучень, що увиразнюють зацікавлення вченого-політика через атрибутивну сполучуваність найчастотнішої лексеми *політичний* (-а, -е, -і): *азбука, арештант, декорація, аспірації, атрофія, безсилість, анальфабетизм, визиск, злочин, відносини, питання, напрям, праця, погляди, порядки, становище, справи, факт, поле, територія, нива, тіло, організм, розвій, занепад, реставрація, партія, організація, роль, програма, самостійність, сила, мрії*. Уведені в літературне мовлення із розмовного, тобто реактуалізовані Франком, вони стали надбанням сучасної української політичної термінології.

Заслужують на увагу маловживані сьогодні слова і словосполучення із політичного дискурсу Франка, які уможливають хоча трохи відчутти особливості живого слова Франкової доби. З погляду мовного сьогодні більшість тогочасних книжних лексем потребують додаткового тлумачення: *бесідник* (промовець), *основник* (один із засновників партії), *справоздання* (судовий звіт), *виставність* (показовість), *меценас*, *оборонець* (адвокат), *прокуратор* (прокурор), *присяглий* (присяжний), *сучасні і потомні покоління*, *розправа* (судовий процес), *канцеліст* (судовий писар), *видівня публічна*, *вносити в тямку народу*, *законодатний сейм*, *обов'язок чемності*, *зносини з робітниками*, *обрахунок з власним сумлінням*, *статися чолобитником*, *політичне освободження*, *загальна безрадість*, *безвиглядність*, *підхлібити* (підлестити), *палата послів*, *палата панів*, *сейм краєвий*, *правиця* (праві політичні сили), *розпарцелювати* (поділити), *певник* (доведене положення), *юджено* (нацьковувано) *та ін.*

У корпусі мовно-виражальних засобів письменника впадає в око низка авторських неологізмів – так званих «кованих» слів: *двигач* (керівник), *сторонництво* (одномудці), *назадництво* (повернення до старого, віджилого), *поступування* (спрямованість уперед), *всевладство* (тотальність), *вужькоглядство*, *спроневірися* (зневірися), *здемократизуватися*, *зреспубліканиститися*, *політичне усамовільнення* (політична свідомість), *почуття собачого обов'язку* (відданість суспільним ідеалам), *патентовані патріоти* (псевдопатріоти, політичні фразери) та ін. Народжені у термінологічній лабораторії І. Франка, авторські новотвори увиразнюють теоретичні засади вченого-новатора. У поєднанні загального та індивідуального і витворюється мовна картина світу автора, за якою – його світосприймання та світобачення.

Звичайно, далеко не всі слова, які «викував» чи реaktуалізував Франко у політичних текстах, успадковані сучасною українською літературною мовою: одні були

витіснені лексемами, що відповідали нормам українського словотворення: *кружок* (гурток), *правительство* (уряд), *властитель* (володар, державець), *побіда* (перемога); інші (запозичені слова) замінено українськими дериватами: *екзекутива* (покарання), *легіслятива* (узаконення), *гумбуг* (брехня, ошукання), *абдикація* (відмова, зречення), *диспенза* (дозвіл); траплялись і просто невдалі утворення: *здрухотати*, *вिवласнення*, *підбуритель*, *рядительство*, *ворушня*.

Відзначаючи працю галичан як один із важливих чинників у формуванні й утвердженні української наукової мови, австрійський дослідник Міхаель Мозер зауважує: «Поza всяким сумнівом, на статус беззастережно літературних можуть претендувати лише мови з добре розвинутими термінологічними системами. Для модерної цивілізації характерною є наявність глибокої галузевої диференціації, що кидає повсякчасний виклик новітнім мовам. Процес вироблення нових термінологічних систем ніде і ніколи не відзначався простотою. Так є від самого початку, тобто від появи оригінального терміна в котрійсь мові, й аж до постановки проблеми його пристосування до правил іншої мови, для якої він має бути запозичений у той чи інший спосіб» [Мозер 2008 : 684].

Поштовх до становлення української суспільно-політичної терміносистеми дали революційні події 1848 – 1849 років в Австрії, у складі якої перебувала Західна Україна. «Якою була їхня [українців. – Н.Л.] реакція, коли по революції для кожного австрійського закону передбачено його переклад «руською» мовою, причому в період із 1849 по 1852 рр. ці «руські» переклади вважалися за «автентичні», тобто мали таку ж юридичну силу, як німецькі оригінали?» [Мозер 2008, 684–685]. Ствердити цю «юридичну силу» на мовному рівні мала лексикографічна праця «Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов Ав-

стрії», 1851), співукладачем якої був Яків Головацький. Як і з якою вагою циркулювала суспільно-політична термінологія у мовленні українського Львова кінця XIX – початку XX ст., відбиває певною мірою «Лексикон львівський: поважно і на жарт» (2012), автори якого – львівські мовознавці Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. На думку лексикографів, «українці Галичини за різних обставин намагалися бути співтворцями літературної мови, уживали її в багатьох сферах своєї діяльності: побуті, літературній творчості, освіті, наукових студіях, виробляючи свої підходи до витворення мовної системи загалом» [ЛЛ, 2012 : 12]. Саме тут у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., – за оцінкою Ю. Шевельова, – українською мовою почали говорити, а далі вже впевнено говорила українська наука в найрізноманітніших її галузях [Шевельов 2003 : 10].

Утіленням структурно-семантичної еволюції політичного словника, виявом новаторського характеру української політичної думки можна вважати збірник політичних статей І. Франка «В наймах у сусідів». За оцінкою самого ж автора, цією працею він давав «початок школи політичного думання, якого в такій формі і в такій об'ємі не має, мабуть, ні одно слов'янське письменство» [Франко 1914, 7 : 12]. Випереджаючи свій час, І. Франко модернізував українську політичну думку, наснажив її новітніми поняттями, якщо модернізацію трактувати як процес якісного культурного оновлення на основі власної національної традиції. Цілком логічно виникає потреба висвітлити Франкову термінологічну спадщину як репрезентанта новітнього політичного знання в аспекті її історичної тягlosti. Не зайвим видається також осмислити цю спадщину ще й під оглядом модернізації національної політичної картини світу. Увібравши всю сукупність політичних знань народу про політичну дійсність, політична картина світу вербалізується в двох іпостасях – як інформаційна база національної свідомості і як когнітивно-психологічний «образ

нас». Він простежується у пізнавальній, духовно-практичній діяльності національної мовної особистості (людини, етнокультурної спільноти), стереотипах її поведінки.

Якщо транспонувати поняття Франкової концептуальної (поняттевої) картини світу на сучасний політичний дискурс, то виявимо чималий корпус спільних політонімів. Він охоплює різноманітні лексико-тематичні групи, сформовані із термінів на позначення:

– органів державної влади: *парламент* (ВНУС : 309; СУМ VI : 61)⁷, *уряд* (320; X : 483), *комітет* (7; IV : 247), *суд* (306; IX : 821), *адміністрація* (6; i : 20), *інстанція* (16; IV : 33), *міністерство* (171; IV : 742), *канцелярія* (307; IV : 90);

– політичних партій, об'єднань, соціальних груп: *фракція* (17; X : 640), *опозиція* (15; V : 720), *делегація* (305; II : 236), *асоціація* (11; 1 : 67), *партія* (6; VI : 78), *суспільність* (1; V : 174), *товариство* (15; X : 159);

– політичних форм правління, устроїв, течій: *демократія* (5; II : 239), *демократизм* (7; II : 6239), *держава* (205; II : 248), *автономія* (6; I : 13), *парляментаризм* (307), *парламентаризм* (VI : 71), *лібералізм* (29; IV : 506), *централізм* (307; XI : 198), *абсолютизм* (6; I : 5), *шовінізм* (9; XI : 505), *анархізм* (33; I : 42), *капіталізм* (311; IV : 93);

– політичних та історичних процесів: *революція* (3; VIII : 475), *маніфестація* (2; IV : 622), *переворот* (2; VI : 146), *диктатура* (3; II : 375), *регрес* (307; VII : 480), *реформа* (31; VIII : 519), *прогрес* (250; VIII : 159), *пленум* (15; VI : 576), *протест* (6; VIII : 313), *перевибори* (16; 139), *голос* (34; II : 115), *санкція* (251; I3 : 54), *корупція* (12; IV : 302), *рівноправність* (1; VIII : 552).

– документів, законів, ухвал: *документ* (310; II : 356), *конституція* (305; IV : 366), *закон* (35; III : 154), *проект* (307;

⁷ Далі після прикладів вказано цифри, які співвідносяться: перша цифра – зі збірником І.Франка «В наймах у сусідів» (ВНУС), друга і третя цифри – зі Словником української мови в 11-ти томах.

VII : 176), *постанова* (14; VII : 367), *декрет* (15; II : 236), *резолуція* (1; VIII : 488), *звіт* (320; III : 488), *статут* (12; IX : 671), *протокол* (208; VII : 323), *петиція* (317; VI : 344), *апеляція* (307; I : 54), *контракт* (316; IV : 269).

Впадає в око, що переважна більшість запозичених термінів – це інтернаціоналізми. Отже, маючи відносно сприятливі умови для комунікативної відтворюваності – першооснови функціонування спеціальної лексики, українська політична термінологія ставала невід’ємним атрибутом українського мовного доквілля як віддзеркалення суспільно-політичної дійсності. У процесі становлення української терміносистеми відбувалась апробація й популяризація термінів-політонімів, їх удосконалення та відбір.

3.2. Джерела і шляхи формування політичного словника автора: лексикографічний аспект

3.2.1. Термінна деривація

У пору активної інтелектуальної діяльності І. Франка постало гостре, пекуче питання творення, вживання й розвитку національної термінологіки. Причому проблема *національного* в тогочасному соціолінгвістичному контексті набувала подвійної складності, позаяк передбачала: а) вироблення й розвиток єдиної української літературної мови; б) створення загальнонаціональної наукової мови, ядро якої формують терміни. Ішлося, по суті, про піднесення української мови на якісно вищий рівень розвитку, що вимагало іншої методології. Вона мала стати наріжним каменем для вироблення модерного типу мови з характерними для неї джерелами оживлення та провідними тенденціями подальшого розвитку.

І. Франко як стратег новітньої термінологічної практики (як усномовної, так і письмоволітературної) ясно усвідомлював її основу – загальнонародну мову, за його оцінкою, – «справді репрезентантку національної єдності» [Франко 1986, 37 : 207]. Інтелектуалізація мови покликана адекватно реагувати на виклики часу, відбиваючи широким впровадженням термінологічної лексики здобутки передової думки. Згідно з методологічними настановами І. Франка, «кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви» [Там само : 207].

Цим міркуванням учений розглядає наукову мову як невід'ємний функціональний різновид літературної мови. Усвідомлюючи насущну потребу інтелектуалізації українського слова, Франко-науковець і популяризатор новітньої термінології на імпліцитному рівні застерігає від штучного протиставлення загальноповживаного слова та терміна, що інколи простежуємо в сучасних лінгвістичних студіях. Щобільше, свою живучість і поліфункційність літературна мова зберігатиме доти, «... доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [Там само: 207]. Такі слова сучасна дериватологія трактує як реактуалізовані, тобто введені в літературне мовлення з розмовного [Гре-щук 1998 : 688].

Закономірно, що основне джерело термінного збагачення у Франковому політичному лексиконі – власномовні ресурси. Похідні терміни репрезентують ті ж способи словотвору, які характеризують літературну мову: морфологічний, семантичний, синтаксичний (з його лексико- і морфолого-синтаксичним різновидами). Найбільшу продуктивність

серед аналізованих похідних слів виявляє морфологічний спосіб, де чільне місце посідає афіксація, тобто творення термінів-політонімів за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, конфіксів, флексій. Саме афіксація є важливим цементувальним чинником у системній організації термінології, оскільки «в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [Панько 1979 : 121].

Переважає більшість уживаних Франком похідних слів – це різнотипні суфіксальні іменникові деривати, утворені за допомогою суфіксів:

- **-анн(я)-, -енн(я)- на позначення абстрагованої предметної дії:** панування (нації) (284)⁸, консолідування (284), убагородження (289), голосування (290), розпорядження (306), завоювання (310), обрахування (318), оподаткування (319), поборювання (490), парадкування (407), переродження (407), поневолення (334), визискування (338), кривдження (424), окруження (428) тощо;

- **-ник на позначення особи за певною ознакою:** робітник (322), невольник (322), урядник (333), речник (349), противник (430), чиновник (355);

- **-ість-** на позначення:

- а) **властивостей ознак осіб, предметів, суспільних феноменів** тощо: рівність (322), безхарактерність (406), грубошкірність (407), малоосвітність (407), некультурність (407), нелюдяність (332), вільність (333), забобонність (325), несправедливість (325), власність (334), незгідність (336), спільність (336), продажність (349), культурність (428), інтернаціональність (430), націоналістичність (434), безправність (281), перспективність (280), безвихідність,

---

⁸ У дужках вказано сторінку 45-го тому за 50-томним зібранням творів Івана Франка.

бездіяльність (282), вірноконституційність (430), супротивність, тіснозорість (260) та ін.;

б) абстрактних понять: суспільність (335), людність (424), народність (338), національність (428);

• **-ств(о)/-цтво на позначення:**

а) абстрактних понять: безправство (334), братерство (325), противенство (342), багатство (345), бездержавство (346), кріпатство (348), невільництво (280), аматорство (424), западництво (424), християнство (325), верховодство (428), насильство (430), бездійство, неробство (328), проводирство, підхлібство (146), розбійництво (342);

б) збірних понять: селянство (242), товариство (424), українство, людство (436), московство, шкільництво (408), громадівство (426);

• **-аці(я) зі значенням абстрагованої дії:** асиміляція (404), мобілізація (409), регламентація (427), бюрократизація (427), агітація (438), організація (438), катехизація (436), емансипація (426), націоналізація (428);

• **-изм (-ізм) на позначення:**

а) суспільних напрямків: лібералізм (424), республіканізм (424), націоналізм (424), соціалізм (426), соціал-демократизм (428), комунізм (334), анархізм (330);

б) узагальнено-абстрагованих характеристик за відношенням до дії, якості, властивості: містицизм (428), фаталізм (428), еволюціонізм (431), матеріалізм (431), деспотизм (433), гуманізм (438), формалізм, патріотизм, цинізм, фанатизм, сервілізм, софізм, скептицизм, романтизм, провінціалізм та ін.;

Менше зафіксовано похідних, утворених від дієслівних та іменних основ за допомогою суфіксів: **-ар:** орендар, бідар та ін.; **-тель:** проситель, губитель, віритель, властитель, будитель, правитель тощо; **-ист(-іст):** шовініст, фаталіст, юрист, софіст, мораліст; **-ик, (-чик):** філантропчик, плавунчик, богачик, бароник.

Окрему групу політонімів-новотворів становлять **складні та складносуфіксальні похідні на позначення:**

а) осіб: *чорнороби* (426), *білороби* (426), *братолюбець*, *земледержець*, *низькопоклонник*, *живодер*, *народовольці* (428);

б) конкретних предметів: *тризуб*, *смолоскип*;

в) абстрактних понять: *народолюбство* (406), *самоповага* (407), *кривоприсяжництво*, *віровідступництво*, *свободомовність*.

Термінотворча практика І. Франка, оперта на власномовні дериваційні ресурси, сприяла розбудові національної політичної терміносистеми і в такий спосіб руйнувала міф про українську мову як про мову «лише для домашнього обихода».

Особливо важливими в становленні української термінології кінця XIX – початку XX ст. стали терміни-словосполучення. Збагачення словотвірної архітекτονіки по суті новим пластом термінологічних одиниць – термінами-словосполученнями – було вагомим кроком української мови в її науковому поступі. Одиниці цього структурного типу в пору бурхливого розвитку науки й техніки виявляють чи не найбільшу активність. Оскільки «термін не тільки іменує поняття, але й відображає якоюсь мірою зміст поняття», то, «мабуть, ця остання властивість терміна приводить до потреби створення здебільшого складених термінів, тобто термінів-словосполучень, які здатні повніше відобразити ознаки понять» [Даниленко 1977 : 95]. Як свідчать наукові й публіцистичні праці І. Франка, в освоєнні термінологічних перелогів терміни-словосполучення давали, образно кажучи, щедрі сходи.

У націософському дискурсі Івана Франка, зокрема в статтях «На склоні віку», «Поза межами можливого», «Що таке поступ?», «Одвертий лист до української галицької молодіжи», «Подуви весни в Росії», «Суспільно-політичні погляди Драгоманова», аналітичні терміни посідають чіль-

не місце. З погляду кількісного складу можна виокремити дво-, три- та багатокомпонентні терміни-політоніми. Кожен вид аналітичних термінів має обмежену кількість структурних моделей, які відображають морфологічний склад терміносполучень та характер синтаксичного зв'язку між компонентами.

Складниками двокомпонентних термінів можуть бути і політичні терміни, і нетермінологічні одиниці. Вони будуються за моделями:

• **Т + Т** – обидва компоненти мають термінологічний характер:

пропедевтика соціології (278)⁹, політична самостійність (278), економічний чинник (279), економічний визиск (280), культурний застій (280), економічний прогрес (280), політична безправність (281), матеріальна продукція (284), міжнародний союз (284), матеріальні відносини (285), європейська цивілізація (284) європейська суспільність (288), робітницький стан (288), конституційні форми (289), політична емансипація (290), відродження національностей (291), національний сепаратизм, расовий шовінізм (291), соціальна демократія (295), абсолютивний дух (295), матеріальний інтерес (324), права громад (330), федералістичний устрій (333), автономія громади (333), анархістичний ідеал (333), громадський устрій (333), орган власті (333), державний закон (334), державні податки (334), приватна власність (335), верстви суспільності (336), верстви дистрибуції (336), суспільний лад (336), розвій суспільності (336), суспільна власність (336), християнська громада (336), напрями соціалізму (338), нерівність маєткова (339), народна держава (340), державна власть (340), соціальна демократія (341), державний урядник (341),

---

⁹ Тут і далі вказано сторінку 45-го тому за 50-томним зібранням творів Івана Франка.

поліційна держава (341), народна тюрма (341), всевладність керманічів (342), громадська політика (342), державний закон (343), право власності (343), релігійний ідеал (343), соціалістичний лад (344), міжнародний соціал-демократизм (344), принцип нації (344), освітня нерівність (344), поступ багатства (345), дарвіністична наука (347), прогресивні речники (349), офіційні документи (350), соціалістичні ідеї (350), парламентарна практика (350), практична діяльність (351), внутрішня політика (352), чиновницьке самовладство (352), суспільна вартість (352), опір самовладі (353), земські депутації (353), мiрова конференція (353), всевладна демократія (354), державна народність (354), система русифікації (354), визискування суспільності (356), соціалістична суспільність (356), революційна боротьба (358), теорії перевороту (359), національний фанатизм (360), радикальна партія (360), самодержавний чиновник (361), комунальні інституції (361), політичний злочин (362), суспільні інституції (362), законні обов'язки (362), державна рада (363), цензурний тиск (366), громадська свідомість (367), заява міністра (367), адміністративна самоволя (368), земське оподаткування (372), революційна пропаганда (373), право адміністрації (372), економічний матеріалізм (283) та ін.;

• **Т + Н** – перший компонент – термін, другий не має чіткої термінологічної природи:

емансипація селян (294), пролетаризація мас (294), дегенерація поколінь (294), ідеалістичний рух (282), матеріальні відносини (285), суспільна нерівність (324), правовий порядок (349), етнічні одиниці (350), капіталістична верства (296), емансипаційні здобутки (296), суспільні сили (351), громадська праця (359), комуністичний погляд (336), соціальні пута (296) та ін.

• **Н + Т** – перший із компонентів не є політичним терміном, а другий має суспільно-політичний характер:

• **Н** (іменник) + **Т** (іменник):

ряд інституцій (358), гнилизна режиму (360), обсяг компетенції (363), заходи комітетів (364), довір'я правительства (366), цілі просвіти (367), усунення самоволі (368), шлях терору (367), почуття самооборони (374), почуття законності (375), обсяг прав (368), година капіталістів (340), зв'язок з державою (315), часи гуманізму (276), усунення визиску (280), розширювання права (311), вибування мілітаризму (291), плекання бюрократії (294), вістря опозиції (288), гомін протестів (278).

• **Н** (прикметник) + **Т** (іменник):

усна пропаганда (374), спокійний розвій (374), власні збори (375), безумовна заборона (375), трагічний інцидент (370), теперішня війна (368), неясний закон (363), теперішній президент (344), величезне противенство (345), найбільші деспоти (342), великий фабрикант (340), повне поневолення (334), висока цивілізація (311), людська політика (329), власна суспільність (350), тиха абдикація (350), одурілий чиновник (354), необмежена монархія (319), загальне голосування (290), найвища езекутива (290), основна емансипація (291).

• **Н** (дієслово) + **Т** (іменник):

доводити до руїни (318), завести конституцію (319), позаводити фабрики (320), запевнити панування (323), підлягати законам (329), плекати науку (334), запевнити поступ (339), робити заколот (342), обмежувати свободу (330), піддержувати фірму (353), підпирати шахрайство (354), висаджувати армію (356), продумати історію (330), добиватись прав (289).

• **Т** + **Н** – перший із компонентів словосполучення має термінологічний характер, а другий – нетермінологічний, а саме:

• **Т** (прикметник) + **Н** – іменник:

економічна точка (288), політична точка (288), капітальне питання (288), національні різновидності (291),

суспільне життя (278), економічні питання (280), політичний спокій (280), соціальний супокій (281), національне змагання (280), економічний інтерес (281), політичне значіння (282), національні кривди (284), державне життя (311), цивілізований чоловік (315), державні добра (в значенні «багатства») (318), анархістичний погляд (330), самосвідоме життя (349), правовий порядок (349), ліберальні погляди (350), цензурні обставини (350), абсолютичний дух (290), шовіністична справа (291), бюрократична верства (296), міжнародні цілі (284), етнографічні межі (282), емансипаційна благодать (294), економічне питання (279).

• **Н + Н** – обидва компоненти – нетермінологічні одиниці:

• **Н** (прикметник) + **Н** (іменник):

важке здобування (280), рішучий відпір (282), людське діло (291), зразки терпіння (294).

Проаналізовані структурні моделі можуть бути складниками багаточленних терміносполук, а саме:

• **(Т + Т) + Н** – поєднання двох термінів і одного нетерміна: сфера матеріального життя (278), удержання соціального спокою (280), соціальна динаміка часу (280), емансипація національного самопочуття (291), інтенсивніша культурна праця (283), основник анархістичних поглядів (230).

• **Н + (Т + Т)** – поєднання одної нетермінологічної одиниці з двома термінами:

усунення економічного визиску (280), оклик «неполітичної культури» (282), основа державної політики (291), пориви європейської цивілізації (284), людський громадський устрій (333), підвалина політичної емансипації (290), улпшення державних інституцій (370).

• **Т + (Н + Т)** – почергове поєднання терміна, нетерміна і терміна: вік великої праці (299), історія людської цивілізації (283), свідоме дурення народу (294), вік великого фарисейства (299), ідея загального прогресу (380), епоха нових конкістадорів (292).

- **Н + (Т + Н):**

удержання політичного спокою (280), успіх національної справи (281), порція національної виключності (291), цілий суспільний будинок (332).

- **Т + (Т + Т):** *перспектива економічного невільтства (280), марксіський економічний матеріалізм (282), емансипаційна боротьба против капіталізму (294), проводирі соціальної демократії (295), ідеал політичної самостійності (279), відродження і консолідація нації (291), пародія конституційних реформ (289), джерело феміністичного руху (298), дискреційне право адміністрації (350), права робітницького стану (289), племінні і расові шовінізми (291).*

Постулат про стислість і лаконічність терміна вимагає коректив. Уважаємо, що критерій стислості терміна – радше бажаний, аніж реальний, оскільки понад 70 % термінів у сучасних різних терміносистемах – це словосполучення, які слугують основним джерелом збагачення новітньої термінології. Витоки окресленої тенденції виразно ілюструє термінологічна практика Івана Франка.

3.2.2. Іншомовні терміни-запозичення

Кожна мова, розвиваючись у конкретних історичних координатах, зазнає закономірного впливу інших мов. Його механізм, характер та інтенсивність стануть зрозуміліші, якщо розглядати згаданий процес на основі кількох вимірів: часового, географічного, соціокультурного і міжнародного, а отже – і міжмовного.

На такому підході базується сучасна теорія мовних контактів. На думку В. Акуленка, мовні контакти варто розглядати «як один із аспектів творчості у мові» [Акуленко 1997]. У пошуках номінаційних засобів для втілення нового поняттєво-семантичного змісту мовець може спиратися не лише на можливості системи власної мови, а й знаходити

стимул і взірєць для створення знака в тій чи тій формі у мові іноземній. Реалізація цього стимулу здійснюється засобами власної мови згідно з її закономірностями і нормами.

Хоча у 70–80-х рр. XIX ст. українська мова відчутно розширила межі книжної лексики, зокрема термінологічної, завдяки впливу цілої плеяди інтелектуалів європейського рівня (письменників П. Куліша, М. Старицького, історика В. Антоновича, літературного критика і публіциста М. Драгоманова, мовознавця П. Житецького, етнографа П. Чубинського, композитора М. Лисенка та ін.) і, звісно, завдяки діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка – першого українського наукового центру з трьома секціями (після реформи 1892 р.): історико-філософічною, філологічною і математично-природописно-лікарською, проблема розбудови політичної терміносистеми не втратила своєї гостроти й українському слову доводиться й далі інтенсивно освоювати номінативно-поняттєві лакуни.

Загалом засвоєння лексичних запозичень збігається з внутрішніми потребами й можливостями термінотворення та є процесом закономірним, як закономірні контакти між етнокультурами. На зламі XIX – XX ст. Галичина перебувала в складі Австро-Угорської імперії, отже, у німецькомовному середовищі. Тож не дивно, що німецькі запозичення активно закріплювалися у тогочасній західноукраїнській мовній практиці. Це зумовлено певними історичними чинниками:

а) інтенсивними економічними, культурними, політичними зв'язками Галицького князівства (X – XII ст.) з німецькими землями; цей етап завершився німецькою колонізацією Галичини й Буковини, що супроводжується (з другої половини XIV ст.) поширенням Магдебурзького права на цих теренах;

б) тривалим перебуванням Галичини (з 1772 до 1918 рр.), Північної Буковини (1774 – 1918 рр.) і частково Закарпаття (1526 – 1918 рр.) у складі Австрії. У таких історичних умовах

значну частину німецьких утворень українська мова засвоювала безпосередньо. Цілком природно, що в південно-західних говорах осіли ті лексичні запозичення, яких немає в українській літературній мові.

У семантично-номінаційних процесах ХХ ст. вплив німецької мови зберігся. Male того, він посилювався, хоча, як засвідчують спостереження, був неоднаковий: за дещо спрощеною схемою – у Західній Україні більший, на Наддніпрянщині – менший. Цю тенденцію відбиває праця І. Франка «В наймах у сусідів».

Для характеристики запозичень актуальне розмежування історичних та етимологічних джерел, яке утруднюють так звані множинні етимології (поняття «множинні етимології» увів румунський мовознавець Ал. Граур; подальше розмежування історичних джерел, етимологічних джерел та етимологічного матеріалу обґрунтував В. Акуленко). З погляду теорії мовних контактів етимологічним джерелом є мова-продуцент, тобто та, в якій виникло слово; етимологічним матеріалом слугує мова, засобами якої воно утворене; історичне джерело – це мова-посередник у міжмовних контактах.

Для більшості запозичених германізмів, адаптованих у наукових текстах І. Франка, німецька мова виконує функцію продуцента: *партія* – нім. *Partei*; фр. *partie*; лат. *partio* (ЕСУМ, 4; 501); *банк* – нім. *Bank*; фр. *banque*; іт. *banca* (ЕСУМ, 1; 309); *кошт* – нім. *Kost*; пол. *koszt* (ЕСУМ, 3; 99); *рента* – нім. *Rente*; фр. *rente*; лат. *redo* (СІС, 428); *процент* – нім. *Prozent*; іт. *per cento* (ЕСУМ, 4; 614); *біржа* – нім. *Börse*; фр. *bourse*; лат. *bursa* (ЕСУМ, 1; 342); *такса* – нім. *Taxe*; лат. *taxo* (СІС, 482); *агент* – нім. *Agent*; фр. *agent*; лат. *agens* (ЕСУМ, 1; 99); *каста* – нім. *Kaste*; фр. *caste*; порт. *casta* (ЕСУМ, 2; 480); *асиміляція* – нім. *Assimilation*; пол. *asymilacja*; фр. *assimilation*; лат. *assmilatio* (ЕСУМ, 1; 40); *капітал* – нім. *Kapital*; фр. *capital* (СІС, 207); *канонір* – нім. *Kanonier*; фр. *canonier* (ЕСУМ, 2; 365); *карабіни* – нім. *Karabin*; пол. *karabin*; фр. *carabine* (ЕСУМ, 2; 381);

абсолютизм – нім. *Absolytismus*; фр. *absolutisme*; лат. *absolutus* (СІС, 9); *протест* – нім. *Protest*; лат. *protesto* (СІС, 404); *ідеал* – нім. *Ideal*; фр. *ideal* (ЕСУМ, 2; 289); *арешт* – нім. *Arrest*; фр. *arrest*; лат. *arrestum* (ЕСУМ, 1; 305); *ініціатива* – нім. *Initiative*; фр. *initiative* (ЕСУМ, 2; 305); *провокація* – нім. *Provocation*; лат. *provocatio* (ЕСУМ, 4; 591).

Запозичення – це результат і прямих міжмовних контактів, і багатоступеневої міграції. На кінець XIX – початок XX ст. основним посередником була польська мова. Варто зазначити, що проблема полонізмів в українській мові й досі дискусійна. Тут спрацьовують не тільки лінгвістичні чинники, а й культурно-історичні і навіть політичні. Як аргумент на підтвердження значного впливу польських запозичень на поповнення лексичного фонду української мови часто використовують словник-реєстр «полонізмів», складений без необхідного й достатнього аналізу історико-етимологічних матеріалів. На тривалість такого тенденційного підходу вказує і Ф. Філін: «Майже будь-яке слово, спільне для української, білоруської і польської мов і невідоме в давньоруській та російській мовах, визначалось як явний полонізм. Під час вирішення питання про походження слова потрібні спеціальні дослідження, а не загальні упереджені твердження» [Філін 1972 : 621]. Як слушно зауважує Л. Матвеева-Ісаєва, «після того, як була виявлена довільність і ненауковість дотеперішнього підходу до української мови, що змушував бачити в кожній українсько-польській словниковій зустрічі полонізм української мови, – цілий ряд слів може бути звільнений від підозри без детального аналізу, оскільки безпідставність зарахування їх до запозичень із польської мови стане очевидною, як тільки ми підійдемо до них без упередженості» [Матвеева-Ісаєва 1954 : 88].

Неупереджений аналіз лексичного матеріалу дає підстави розмежовувати полонізми в працях І. Франка на дві групи:

1) слова власне польського походження: *повіт* – пол. *powiat*; *округ* – *okręg*; *посілість* – *posialodłość*; *вирок* – *wyrok*; *закон* – *zakon*; *бунтування* – *buntowanie*, *роззброєння* – *rozzbrojenie*, *утримання* – *utrzymanie*, *вартість* – *wartość*, *стоваришення* – *stowarzyszenie* у значенні «товариство», «партія», *кошторис* *kosztorys* та ін.;

2) слова – західноєвропейізви і латинізми, що увійшли до української мови через посередництво польської, тобто польська мова є історичним джерелом: *агент* – пол. *agent* – нім. *Agent* (ЕСУМ, 1, 45); *банкрут* – пол. *bankrut* – фр. *banqueroute* – нім. *Bankrott* (ЕСУМ, 2, 135); *делегація* – пол. *delegacja* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); *інстанція* – пол. *instancja* – лат. *instantio* (ЕСУМ, 2, 308); *губернатор* – пол. *gubernator* – лат. *gubernator* (ЕСУМ, 1, 611); *капітуляція* – пол. *kapitulować* – лат. *capitulare* (ЕСУМ, 2, 373); *асигнація* – пол. *asygnować* – лат. *asygnare* (ЕСУМ, 1, 92); *оренда* – пол. *orenda* (ЕСУМ, 4, 211); *ліцитація* – пол. *licytacja* – лат. *licitatio* (ЕСУМ, 3, 273); *конфіскація* – пол. *konfiskować* – лат. *confisco* (ЕСУМ, 2, 560); *делегат* – пол. *delegat* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); *акт* – пол. *akt* – лат. *akt* (ЕСУМ, 1, 57); *облігація* – пол. *obligacja* (ЕСУМ, 4, 137); *адміністрація* – пол. *administracja* – лат. *administrare* (ЕСУМ, 1, 49); *акція* – пол. *akcja* – лат. *aktio* (ЕСУМ, 1, 59); *дебати* – пол. *debaty* – фр. *debat* (ЕСУМ, 2, 19); *інтелігенція* – пол. *inteligencja* – лат. *intellegentia* (ЕСУМ, 2, 309); *делегат* – пол. *delegat* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); *авторитет* – пол. *autorytet* – нім. *Autorität* (ЕСУМ, 1, 44); *аларм* – пол. *alarm* – нім. *Alarm* (УСНМ, i, 62); *маєстат* – пол. *majestat* – лат. *mājestās* (ЕСУМ 3, 358); *кардинал* – пол. *kardynał* – лат. *cardinalis* (ЕСУМ, 2, 390); *канцелярія* – пол. *kancelaria* – лат. *cancellaria* (ЕСУМ, 2, 367); *компетенція* – пол. *kompetencja* – лат. *competentia* (ЕСУМ, 2, 542) та ін.

Частину нових понять та мовних форм засвоювала українська термінологія з романських мов. В аналізованих працях І. Франка зафіксовано, зокрема, такі франкізми

(французька мова як етимологічне джерело): *федералізм* – фр. *federalizer* (СІС, 522); *бюджет* – фр. *budget* (СІС, 80); *кадастр* – фр. *cadastre* (СІС, 202), *аванс* – фр. *avance* (ЕСУМ, 1, 40); *баланс* – фр. *balance* (ЕСУМ, 1, 124); *капітал* – фр. *capital* (ЕСУМ, 2, 372); *бюро* – фр. *bureau* (ЕСУМ, 2, 315); *бюрократ*, *бюрократія* – фр. *bureaucrate*, *bureauekratie* (ЕСУМ, 2, 215); *акціонер* – фр. *actionnaire* (ЕСУМ, 1, 59); *анахронізм* – фр. *anachonisme* (ЕСУМ, 1, 71); *експерт* – фр. *expert* (ЕСУМ, 2, 160); *контрабанда* – фр. *contrebände* (ЕСУМ, 2, 557).

Термінологічний фонд української політичної лексики поповнило чимало франкізмів, які етимологічно взаємодіяли із латинською мовою. До цієї групи належать: *буржуазія* – фр. *bourgeoisie* – лат. *burgus* (СІС, 79), *комітет* – фр. *comite* – лат. *committo* (СІС, 233), *соціалізм* – фр. *socialisms* – лат. *socialis* (СІС, 464), *революція* – фр. *revolution* – лат. *revolutio* (СІС, 419), *реформа* – фр. *reformte* – лат. *reform* (СІС, 433), *реакція* – фр. *reaction* – лат. *reaction* (СІС, 416), *фінанси* – фр. *finance* – лат. *finantia* (СІС, 528), *фонд* – фр. *fond* – лат. *fondus* (СІС, 523), *боніфікація* – фр. *bonification* – лат. *bonifico* (СІС, 73), *міністр* – фр. *ministre* – лат. *minister* (СІС, 307).

Припливу латинізмів сприяла й німецька мова: *культ* – нім. *Kult* – лат. *cultus* (ЕСУМ, 3, 137); *агітація*, *агітатор* – запозичення з німецької мови *Agitation*, *Agitator*, що походять від лат. *agitāre* (ЕСУМ, 1, 46); *інсинуація* – через західноєвропейські мови [нім. *insinuation*] запозичено з латинської (ЕСУМ, 2, 307); *президент* – через нім. *Präses* – з лат. *praeses* (ЕСУМ, 4, 551); *протест* – через нім. *Protest* – з лат. *protesto* (ЕСУМ, 4, 605); *генерація* – нім. *Generation* – від лат. *generatio* (ЕСУМ, 2, 494); *емігрант*, *еміграція* – нім. *Emigrant*, *Emigration* – від лат. *ēmigrāne* (ЕСУМ, 2, 165); *концесія* – нім. *Konzession* – з лат. *concessio* (ЕСУМ, 2, 562) тощо.

В аналізованих працях І. Франка виявлено значну кількість **лексем** з латинським **суфіксом -ація-** на означення **предметної дії**:

цивілізація (338), націоналізація (343), русифікація (354), деморалізація (354), абдикація (352), пауперизація (280), федерація (283), централізація (424), емансипація (426), корпорація (426), регламентація (427), бюрократизація (427), агітація (435), репрезентація (нації) (437), маніфестація (378), ліцитація (303).

Причину неологізаційної строкатості запозичених термінів (германізми, полонізми, росіянізми, латинізми) М. Драгоманов вбачав передусім у різновекторних уподобаннях українофілів-наддніпрянців і галичан: «Українці, коли пишучи зустрічаються з терміном, котрого нема в українській сільській мові, то, аби не брати російського слова, беруть польські, а, навиворот, галичани, которі, по понятним причинам немало заносять у свою річ полонізмів, іногді, щоб одрізнитись од поляків, беруть терміни російські, а часом ті і другі, щоб не сказати ні по-польському, ні по-російському, кажуть по-латинському або й по-німецькому. Од цього новоукраїнська, або лучче українофільська, мова літературна кидається у очі своєю пестротою» [Драгоманов 1970 : 179]. На вироблення загальноукраїнської термінології наклали відбиток не тільки регіональні особливості в інтелігентному мовленні наддніпрянців і наддністрянців, а й світоглядна полярність останніх. Відтак в «язиковому полі» Галичини проростали т. зв. «москалізми», «рутенізми», «провінціалізми», «полонізми». Так чи так, у мовленні галицької інтелігенції, опертому на діалектне підґрунтя, спостерігаємо широке використання чужомовних слів. Вони сприяли передусім освоєнню нових понять для інтелектуального виразнення думки. Про природність запозичень у слововжитку інтелігенції кінця ХІХ ст. свідчить хоча б той факт, що у текстах Франка і його сучасників-галицьких авторів книжна іншомовна лексика, навіть не асимільована українською вимовою, виступає як стилістично нейтральний компонент мовлення. Раціональне осмислення суспільного життя з уведенням нових словесних

засобів – константа мовлення інтелігента в різних ситуаціях: на офіційному рівні й у щоденному побуті, у діалогічному мовленні та внутрішньомонологічних розмірковуваннях [Ціхоцький 2007 : 121]. Використання української мови в усіх сферах суспільного життя, її когнітивна здатність висловлювати «інтелігентні думки і почування» співзвучна стратегічній меті мислителя-націєтворця – витворити з української національної мови «мову цивілізованого народу».

В аспекті інтелектуалізації західноукраїнського мовного варіанту привертає увагу відчутний і закономірний вплив польської мови, чие міжмовне посередництво інтенсивно заповнювало український термінологічний вакуум. Функціонування польської мови в тогочасних адміністративних установах, взаємодія польської та української мов в усному спілкуванні, видання польськомовної преси у Галичині, врешті-решт Франкова праця «В наймах у сусідів», що була результатом багатолітньої «журналістської поденщини на польській ниві», – усе це сприяло проникненню полонізмів у мовлення галичан [Сербенська 1992 : 91–92]. Завдяки посередництву польської мови в розмовне та писемне галицьке мовлення входила інтернаціональна лексика, зокрема суспільно-політична та загальнонаукова термінологія [Жовтобрюх 1964 : 112]. Апробовані й у Франковому газетному дискурсі, політоніми-інтернаціоналізми вливалися в потік української книжної лексики : *агітація, агент, апеляція, декларація, документ, дискусія, конференція, комісар, парламент, консерватизм, тероризм, соціалізм, опозиція, конституція, диктатура, патріотизм, космополітизм, демократизм* тощо.

У термінологічній практиці освічених галичан простежуємо також пуристичні тенденції. Вони виявилися в: а) умисному униканні інтернаціоналізмів і їх заміні русизмами, перейнятими із москвофільського «язичія»: *всеобщее прощенье* – лат. *amnestia*, нім. *Amnestierung*; *подобіє* –

лат. *analogia*, нім. *Analogie*; б) доборі до німецького терміна українських відповідників, один із яких успадкований сучасною термінологією : *Anarchie* – *безначальство, безлад*; *Gewerbschatt* – *промисловецтво, ремісництво*; *Klage* – *скарга, жалоба, позив*; *Handel* – *торгівля, купля, купіцтво*; в) штучному «куванні» слів, що не витримали випробовування часом : *вишествіє, виходство* – *еміграція*; *тископечатня* – *друкарня*; *рудительство* – *дирекція*; *еднатель*, *діловщик* – *агент*.

Окреслені пуристичні тенденції фіксує німецько-український словник юридично-політичної термінології, що ввійшов у серію «*Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs*» (1851) («Юридично-політична термінологія для слов'янських мов Австрії»). Видання цієї унікальної в історії слов'янських мов лексикографічної праці було продиктоване практичними потребами : раціональне керування державою, де проживали слов'янські народи (українці, поляки, чехи, словаки, серби, хорвати, словенці), вимагало своєрідного правознавчого «лікнепу» – упорядкування управлінської термінології державних юридичних документів для їх публікації німецькою та слов'янськими мовами. За проектом спеціальної комісії, яку започаткували відомі слов'янські вчені В. Караджич, Ф. Міклошич, Я. Головацький, К. Ербен на чолі з П.-Й. Шафариком, основний корпус національних термінологій мали сформувати терміни, подібні за етимологією і зовнішньою формою.

Однак реалізувати задумане було завданням далеко непростим, бо виявилось, що термінів співтотожної будови і звучання (наприклад: *einstimig* – українське: *одноголосний*, чеське: *jednohlasny*, сербське і хорватське *jednoglasan*), які б могли ідентифікувати інтерслов'янські термінологічні системи, у всіх слов'янських мовах не так уже й багато. Головним чином кодифікуються ті терміни, що вживалися вже раніше (власні і запозичені). В основу нових слів вводилися корені, які в кожній слов'янській мові шляхом калькування

несли ідею німецького слова-взірця: *перенаселення* – нім. *Übervölkerung*, *концентрування* – *Konzentration*, *вигорювання* – *Produktion*, *доходність* – *Rentabilität* [Панько, Мацюк, Кочан 1994 : 41, 45].

Іван Франко, для котрого юриспруденція була свого роду «нездійсненим бажанням» [Франко 1986, 48 : 240], широко використовував у своїх творах (наукових, публіцистичних, художніх) німецькі політичні терміни – успадковані та нові. Їх впровадження мало розширювати культурні обрії українства, європеїзувати на рідномовному ґрунті його свідомість, аби «не стати одноманітним наслідуванням чужих взірців, а бути органічним виявом духовних потреб і культурних інтересів» [Франко 1984, 41 : 89].

У загальномовній ситуації кінця XIX – початку XX сторіччя німецька мова ставала відчутним продуцентом міжнародної лексики в науковій сфері, поширюючи свій вплив на центральноєвропейський ареал. Тож в умовах, коли «науковий рух можливий лише в Австрії» [Франко 1982, 33 : 17], інноваційний внесок німецької мови в українську був стимуляційним і сприяв її інтегруванню в європейський культурний простір.

3.2.3. Метафорична концептуалізація українського політичного буття: комунікативно-прагматичний аспект

У політичній термінологічній лексиці української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. відбувалися відчутні кількісні і якісні зміни. Джерелом лексичної неологізації були три взаємодоповнювальні процеси: 1) поповнення лексичного складу за українськими словотвірними моделями; 2) використання термінів-словосполучень; 3) запозичення чужомовних термінів. Водночас

українська політична терміносистема збагачувалася не тільки новими лексичними одиницями на позначення політичних понять, а й новими значеннями наявних лексем, коли слово в результаті метафоризації чи метонімізації набувало термінологічного значення, отримуючи новий денотативно-сигніфікативний зміст.

Однак традиційне пояснення метафори як різновиду вторинної термінологічної номінації є недостатнім для пізнання її природи в комунікативно-прагматичному вимірі. В. Телія слушно наголошує, що народження метафори тісно пов'язане з концептуальною системою носіїв мови, їхньою мисленнево-мовленневою діяльністю, із системою оцінок, які є поза мовою й лише вербалізуються в ній, несучи усвідомлену, якісно нову інформацію про предметний світ; метафора розкриває ще не відомі грані самого змісту понять, що входять у її структуру [Телія 1988 : 32]. Завдяки когнітивним можливостям метафора виконує важливу мислетвірну функцію.

У поглядах на метафору (компаративному, інтеракціоністському, субститутивному) найбільшого поширення набув когнітивний підхід, що вивчає роль і місце метафори як образного засобу в мисленні й пізнанні. Когнітивне пояснення метафори задане її антропометричністю. Вона виявляється через ментальний характер (онтологічний аспект) і пізнавальний потенціал (епістемологічний аспект). Названі аспекти отримують своє відображення у мовному образі, покликаному створити новий зміст про семантичний референт. Творення мовної метафори ґрунтується на здатності людини вловлювати та формувати асоціативні зв'язки між поняттями. У процесі пізнавальної діяльності, розмірковує Х. Ортега-і-Гассет, «метафора потрібна нам не тільки для того, щоб завдяки отриманій назві зробити нашу думку доступною для інших людей, вона потрібна нам самим для того, щоб об'єкт став доступним нашій думці» [Ortega-

у-Gasset 1962 : 71]. Невипадково метафору вважають одним із провідних способів відображення національної когнітивно-мовної картини світу, а водночас і важливим елементом відображення семантичної структури світу автора тексту.

Привертає увагу насиченість Франкового політичного тексту метафорично-образним матеріалом. У ньому закумуляовано здебільшого абстрактні поняття, які безпосередньо не виявляються у відчуттях. У процесі метафоризації відбувається перенесення емпіричного простору, що спостерігається чи відчувається, на той, що не перебуває на поверхні й безпосередньо не спостережуваний. Останній метафорично осмислюється й залучається до загальної поняттєвої системи культурно-мовної спільноти. Специфікація цього мисленнєвого процесу полягає в тому, що «ми розуміємо одну сферу досвіду в поняттях іншої сфери» [Селіванова 2010 : 391]. У людському сприйнятті, скажімо, *влада* метафорично асоціюється з *висотою*, *верхом*; інформаційний простір часто усвідомлюється і переживається в термінах мілітарних (*війна*, *атака*, *захист*, *контратака*, *бомба*, *міна*, *блокада* тощо), а *вибори* відображаються в спортивних термінах (*перегони*, *старт*, *тур*, *лідер*, *аутсайдер*, *фініш* та ін.). Завдяки когнітивним метафорам у свідомості людини породжуються нові знання.

Термін *когнітивна метафора*, запропонований Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, дає змогу розмежувати мовні засоби вираження й когнітивні процеси метафоризації. Наукова вартість когнітивної ідеї Дж. Лакоффа та М. Джонсона полягає у вивченні явищ дисперсності метафоричного вислову і систематизації виниклих метафор на відміну від попередніх традицій, де метафори досліджувались оказіонально у зв'язку з конкретними текстами. Увесь величезний метафоричний простір людських уявлень про власний досвід структурований так само, як і лексичний простір, – за тематичними й концептуальними групами, які стосуються

різних сфер теоретичної і практичної діяльності. Ключові опорні елементи, які систематизують уявлення про функціонально спеціалізовану мережу образних засобів і слугують своєрідним риштуванням у просторі поняттєвих зв'язків, Дж. Лакофф та М. Джонсон назвали *концептуальними метафорами* [див. : Павлюк 2007, 74].

Пізнаючи через образ нові грані осмислюваних явищ, називаючи їх і формуючи новий смисл, нове значення, метафора виконує номінативну, когнітивну, художню та смислотвірну функції. Натомість у традиційних дослідженнях метафори аналізувалися дві її функції: 1) як засобу створення поетичного образу; 2) як засобу формування нових значень слова за аналогією чи схожістю між предметами.

Когнітивні можливості метафори оприявнюються особливо в тих сферах, що насичені абстрактними поняттями, почасти – в політичній. Тут переплітаються інтереси, амбіції, мотивації, інтенції різних представників суспільства. У процесі комунікації відбуваються складні й різновекторні процеси впливу на інтелект, почуття й волю адресата чи адресанта, де проявляється персуазивна функція метафори. Оскільки метафори мови групуються навколо ключових слів, «використання кожного із елементів концептуальної групи спричиняє ефект голограми: деталь анімує споріднені елементи метафоричного образу, розгортає цілу картину» [Там само : 77]. Таку сукупність взаємозв'язаних елементів однієї ситуації, одного контексту в когнітивній теорії називають *сценарієм*.

Поняття *метафоричного сценарію* стосується принципу встановлення семантичних паралелей між двома тематичними групами. Розрізняють сферу-джерело (*source domain*), або донорську зону, і сферу-ціль (*target domain*), або реципієнтну зону. Сфера джерела є більш зрозумілою, конкретною й пов'язана з антропоморфними чи неантропоморфними сценаріями. Залежно від тематики метафоричного сцена-

рію, заданого метафоричним означником, розрізняють: *метафори тіла, політики, війни, гри, клімату, ландшафту, рослинного та тваринного світу* тощо. Як бачимо, метафора – універсальний спосіб мислення та організації пізнання світу в різних сферах людської діяльності.

В аспекті нашої теми привертають увагу ті метафоричні перенесення, що стосуються способу сприйняття й організації (концептуалізації) багатовимірної політичної дійсності: найрізноманітніших явищ, процесів, дій, подій, течій, партій, діячів. Метафорична характеристика наочно й переконливо розкриває політичний і культурний стан тогочасного українського суспільства, характер його свідомості. Позаяк ця свідомість гостро потребувала світоглядної модернізації, то Франкова метафорична концептуалізація українського політичного буття була виразно націєтвірною. Спираючись на пізнавальний і соціальний досвід народу, вона виходила далеко за його межі, бо несла не просто «стандартні уявлення» про бездержавницьку українську дійсність, а формувала нові концепти чи вдосконалювала наявні, наповнюючи їх новими смислами, генеруючи якісно нову систему оцінок і цінностей (аксіологію).

Лінгвокогнітологічний підхід до «пізнання політичних справ і інтересів» [Франко 1986, 45 : 202] розкриває ще невідомі грані концептуальних понять національної концептосфери. Як слушно зазначає О. Сербенська, «роль політичної метафори насамперед у тому, що вона... виховує читача, робить його політично мудрішим. Це не просто образ, як звично було бачити. Політичні метафори можуть стати концептуальними моделями, що нав'язують певний стиль дій, допомагають формувати суспільну свідомість, дають змогу не тільки фіксувати стан справ, а й виявляти загальні тенденції у зміні наших уявлень про певні явища» [Сербенська 1996].

Франкова метафорична концептуалізація політичного буття постає унікальною картиною світо- й смислотворення. Вона оприявнюється в тих типових метафоричних сценаріях, які вплетені в тканину його мовомислення. Явища, процеси, дії суспільно-політичного характеру автор найчастіше характеризував в антропоцентричних й антропоморфних категоріях, себто за людським «образом і подобою». Завдяки метафорам тілесності багатовимірний і непростий політичний світ ставав зрозумілішим і наближенішим, набуваючи властивостей живої істоти: політичний *розум* [Франко 1986, 45 : 210]; стерти з *лиця* землі [Там само : 218]; простягнути до нас *руку* згоди [Там само : 220]; нагромадження багатства в *одних руках* [Там само : 281]; *руки* всієї нації [Там само : 290]; обняти своїми *раменами* всю землю [Там само : 209]; багатства зібрані в *немногих руках* [Там само : 323]; обняти *душею* всю Україну [Там само : 425]; ідейна *фізіономія* Драгоманова [Там само : 432]; політичні *погляди* Драгоманова [Франко 2001 : 282]; методологічний *погляд* [Там само : 279]; тоді ми сміло змогли б вважатися народом великим і свідомим своєї *сили організмом* [Там само : 218].

Персуазивна сила «тілесних» метафор зростає тоді, коли вони висвітлюють внутрішній психологічний стан людини. Високі «реєстри» людської психіки передають метафоризовані значення лексем *розум* (*ум*) і *серце*: політичний *розум* [Франко 2001, 45]; високі революційні *уми* [Франко 1986, 45 : 293]; ідеали... можуть запалювати *серця* широких кругів людей [Там само : 284]; викормлені *сердечною кров'ю* народу [Там само : 219]; ...се знання прадавнє Відчути треба, *серцем* зрозуміть [Франко 1976, 3 : 173]. Не вимагають особливих пояснень метафори *великі ум* і *великі серця*, які дають лаконічну й водночас семантично містку аксіологічну характеристику активним творчим суб'єктам суспільного розвитку. Цікаво, що в поетичному дискурсі Франка лексеми *ум*, *серце* можуть метафоризуватись і на ґрунті антонімії

відношень, віддзеркалюючи таким чином концептуальні опозиції тексту: «Що темне для ума, для серця ясне й явне» [Там само : 173].

Однак їх не можна розривати – розум і серце. Сфера логосу (*λογος* – розум) органічно поєднана зі сферою відчуттів (*кардіа* – серце) і на певному етапі пізнання «перетікає» в неї. *Розум серця* відкриває людині нові горизонти бачення світу й себе у світі. «І іншим би тобі вказався світ:/Ти б серцем ріс» [Там само : 173].

Унікальна Франкова метафора *рости серцем* закладає у слові *серце* високий екзистенційний смисл – «непоборне стремління до духовної висоти». Ідея кордоцентризму невіддільна від смислотворення мислителя, від його дискурсу. За спостереженнями дослідників, слово *серце* наскрізно функціонує, зокрема, у його поетичному дискурсі (понад 1000 фіксацій). Така частота вживання стає закономірною для світовідчування людини, яка з метафоричною виразністю окреслила свої взаємини з народом: «Я син народа, що вгору йде...». Духовні узи скріплені також кордоцентризмом, бо, зауважує Є. Маланюк, «ми є кордоцентричний нарід» [Маланюк 2008 : 77].

У процесі збагачення національної когнітосфери новими знаннями «науково-здисциплінованому інтелекту Франка» [Маланюк 1962 : 123] доводилося, з одного боку, вбирати прогресивні віяння часу, з іншого – долати живучі анахронічні стереотипи так званого «здорового хлопського розуму» [Франко 1986, 45 : 277]. У Франковому розумінні цей метафоричний образ набуває якраз «нездорової» конотації, що має чітке викривально-сатиричне спрямування: «Пробуйте ви так званому «здоровому хлопському розумові» втолкувати, що відьма не може літати на кочерзі, не може перекидатися в собаку, не може доїти жаб і ящірок. Він, може, буде притакувати вам, може, буде й сам сміятися з такої віри, але проте в душі буде твердо переконаний, що

якби на Юра опівночі знайшов відьму на обійстю і вдарив її батоном або уздечкою, то рано з того батога або з тої уздечки потече молоко» [Там само : 277].

У наведеному тексті Франко-ритор майстерно використовує такий поширений засіб полемічного викриття як дисфемізм, мета якого – уїдливе висміювання особи чи явища, наголошування на їхній примітивності. Традиційні маркери дисфемізації вислову – супровідні авторські ремарки *так звані* й лапки як вияв семантично зниженої оцінки. Перехід від позитивного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) наповнення терміна *розум* до негативного закріплює метафорично-іронічна авторська інтерпретація, що виникає навколо сполучуваності соматичної назви: «Значить – *простий хлопський розум* не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом в жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої практики [...] Ми не міркуємо, що сей розум ані не *простий*, бо його *кривили* і *кривлять* тисячні упередження і самообмеження його кругозору, ані не *здоровий*, бо він властиво здобуток тисячних генерацій і розумових течій, не раз дуже *хорих* і *уломних*» [Там само : 278].

Варто зазначити, що протилежна за змістом оцінка того самого явища в полемічному дискурсі породжує контраст семантики. Через метафоричний образ *простого, здорового* хлопського *розуму* автор висловлює своє ставлення до поширеної в політичній риториці ідеологеми, за якою – спрощені, спримітизовані уявлення про явища, події. У них важко знайти точки перетину з базовим значенням терміна *розум* – «здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність» [СУМ VIII : 838].

Ще одним прикладом маніпуляції свідомістю народу є метафора «тілесності» *жолудкові* ідеї [Франко 1986, 45 : 279]. Як і в наведених вище прикладах, якісно інше прагматичне навантаження стрижневого слова *ідея* зумовлене новою спо-

лучуваністю. Вона породжує нову якість оцінки: «Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність *«жолудкових ідей»*, – а завтра глянь. Самі вони проти ідеалу політичної самостійності виточують як першу гармату ті самі *жолудкові ідеї...*» [Там само : 279]. Іронічний контекст у поєднанні з новим варіантом сполучуваності актуалізує в метафоричному образі *жолудкові ідеї* авторське значення «буденні, вузькі, сповнені корисливості інтереси». З погляду компонентного аналізу окреслене тлумачення теж семантично відходить від базового лєсикографічного значення стрижневого слова *ідея* – «поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу» [СУМ VIII : 11]. Про семантичне знецінення виразно аксіологічного терміна *ідея* засвідчує тон дисфемізації, яким послуговується в комунікативно-прагматичному полі автор.

Предметом постійного аналізу Франка-політолога була політична поведінка польської влади. Він нещадно критикував її асиміляційну політику щодо українства, розкривав подвійність стандартів «шляхетської рецепти», що декларувала вдавану лібералізацію політичного життя. Для оптимізації контакту між політичним текстом і читачем автор послуговується метафорами тіла (*око*, *жолудок* (шлунок): «Змодифікована шляхетська рецепта ось яка: поступати обережно, давати народові просвіту *про око*, добробут *про око*, самостійність *про око...* аби народ сими *про око* благадателями не попсував собі *жолудка*» [Франко 1986, 45 : 323].

Фразема із соматичним компонентом *про* [людське (чуже)] *око* має два значення: а) для порядку, заради пристойності; для годиться; б) для створення певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь [СУМ V, : 666–667]. Ритмічне повторення стійкого вислову *про око* в кінці кожної однорідної частини фрагмента тексту (епіфора) активізує

увагу читача, нагнітає емотивно-експресивну напруженість. Вона накладається на іронічну-саркастичну тональність автора, який майстерно використовує лексичний інструмент іронії – антифразис. У наведеному тексті слова *шляхетська*, *благодать* набувають іронічного звучання, а по суті – негативно забарвлених значень. Прагматично оновлені в політичному тексті Франка, наведені лексеми розширюють свою семантичну структуру новими, іронічними значеннями. Відходячи від усталеного їх трактування, Франко розкодує «рецепти» маніпулятивних стратегій політичного дискурсу. Так формувалася політична грамотність українського суспільства, його націє- і державотвірні орієнтири.

В епіцентрі пильної й постійної уваги мислителя – політична поведінка українства, плекання національної політичної свідомості. У своїх оцінних судженнях він закономірно використовував метафоричні образи, пов'язані з життєвим циклом (народження – дитинство – молодість – зрілість): *плекання* мови, письменства, школи, народної освіти і т. п. [Франко 1986, 45 : 281]; *будити* рух [Там само : 294]; *колиска* всякої просвіти [Там само : 341]; ім'я Драгоманова перестало бути *страхополохом* на політичних *дітей* [Там само : 423]; становище українського народу як *самостійної* нації в *розвитку* духових зв'язків [Там само : 282]; ідеал політичної *самостійності* [Там само : 279]; політична *несамостійність* якоїсь нації [Там само : 280].

Суперечливі реалії політичного життя, його непроста динаміка відтворюються також у метафорах життєвого циклу: абсолютистичний дух *грається* в *півжмурки* з народами, показує їм раз таку *цяцьку*, то знов іншу [Там само : 295]; під *доглядом* держави [Там само : 341]; *плекання* бюрократії [Там само : 294]; держава *опікується* чоловіком від *колиски* до *гробової дошки* [Там само : 341]; проти думки про український сепаратизм... він [Драгоманов] не переставав протестувати

до кінця життя; над нами як нацією була б висипана могила [Там само : 437].

З дослідницького погляду контекстуально-інтерпретаційний аналіз метафоричних перенесень у політичних текстах Франка необхідно проводити невідривно від еволюції його світогляду. За такої умови за різними типами метафор можна розгледіти різні напрями його світоглядної еволюції, зокрема ідеалістичний (середина 1890-х – 1900-і рр.), з яким і співвідноситься досліджуваний нами націософський дискурс. За оцінками франкознавців, «у ці роки в поета з'являються войовничі, наступальні мотиви, такі чужі його ранньому пацифізмові. Національні ідеали мають утвердити воїни Ісуса Навина («Мойсей»), ті, що силою зброї завоювали «землю обітовану», тобто незалежність і свободу. Дух вічного завойовництва, агресії і водночас зневаги до рабства хоче прищепити українцям І. Франко. Це вірші «Вийшла в поле руська сила...», «Конкістадори» та ін.» [Баган 2003 : 10–11] Стрижневі метафоричні образи зосереджено вже в заголовках згаданих поезій, які породжують відповідні мілітарні асоціації. Вони покликані змінити психологію мирних і покірних грекочіїв, прищепити у свідомості українського суспільства войовничий дух конкістадорів. «Або смерть, або перемога! – / Се наш оклик бойовий» [Франко 1976, 3 : 105].

Однак не можна зводити Франкове тлумачення метафоричного образу *конкістадорів* лише до значення «наступальні дії у військовій сфері». Постійно примножуючи для розвитку нації ідейно-духовні здобутки, мислитель прагнув налаштувати українство на каменярьський поступ у духовній сфері. Тому стрижнева сема 'завойовник', успадкована від прямого значення термінологіки *конкістадори* (ісп. *conquistador* «завойовник») «іспанські авантюристи, що після відкриття Америки в кінці XV ст. завоювали там ряд територій» [Франко 1986, 45 : 539], проявляє свою метафоричність у переносному авторському значенні «героїчні завойовники

у духовній, технічній та ін. сферах»: «Ми ввійшли в епоху нових *конкістадорів*, *геройський* вік таких *завойовників* у духовній сфері, як Гумбольдт, Нібур, Гротенд, Дарвін, або таких *героїв* техніки, як Стефенсон, Нобель, Едісон, Рентген» [Франко 1986, 45 : 292]. Наведений метафоричний сценарій ілюструє образне переростання мілітарної концепції в духовну чи технічну.

Питома вага *військових* метафор стає відчутною при висвітленні сфери геополітики: *вибух* польських стародержавних аспірацій у Львові [Там само : 205]; велика *побіда* западної культури [Там само : 205]; *місія* їх [поляків] лежить не в *руйнуванні і покорюванні* братнього руського краю, а в *обороні* слов'янщини проти німців [Там само : 207]; *сильна оборона* границь [Там само : 208]. До використання мілітарних асоціацій стимулює зіткнення протилежних ідеологій, світоглядів, підходів до розв'язання суспільно-політичних проблем: «А післязавтра ті самі люди знов змінять *фронт* і будуть кидати громи на ті самі жолудкові ідеї» [Там само : 279]; шукати *захисту* для вольного українського слова [Там само : 282]; епоха нових *конкістадорів* [Там само : 292]; *геройський* вік таких *завойовників* у духовній сфері; *воювати* парадоксами [Там само : 296]; *побивати* тяженьким *тараном* філософію [Там само : 97]; мертва *духова муштра* [Там само : 341]; *войовнича* партія [Там само : 433]; *войовничий* західноєвропейський соціалізм та соціал-демократизм [Там само : 434].

Мілітарний характер політичної поведінки, зростання чи спадання напруги в політичних іграх-війнах актуалізує термінолексему *боротьба* і спільнокореневі політоніми. Зазвичай вони вживаються в багатьох метафоричних стереотипних висловах: соціальна *боротьба* [Там само : 279]; *боротьба* за права робітників [Там само : 289]; се вже не *боротьба* за емансипацію, а *боротьба* за рівність [Там само : 289]; І друга половина XIX в. ... *бореться* під тим самим *стягом* [Там само : 293].

Часто *військові* метафори співіснують і конкурують із метафорами *родинних, етичних стосунків*. За різними типами метафор постають різні бачення політичного процесу, різні політичні психології: конструктивна, яка заснована на рівноправних і союзницьких стосунках між народами, і загарбницька, колонізаторська, керована ідеологією зневаги до сусідніх народів, намаганням їх підкорити та асимілювати. Показовою для метафоричного відтворення різних політичних настанов є Франкова характеристика польсько-української геополітики: «А між тим скільки-то горя, *братніх уособиць і руїни* покликала за собою *диверсія* поляків від заходу на схід!» [Там само : 211].

У наведеному контексті метафоричний сценарій розгортається навколо військового терміна *диверсія*. Крім фіксованої в словнику базової семантики «військова операція, здійснювана для відвертання уваги противника від місця, де готується головний удар» [СУМ II : 270], ця лексема набуває контекстуально переносного значення «загарбання чужих територій», синонімізуючись із терміном *експансія*. Абсурдність деструктивних політичних дій підкреслюється оксимороном *братні уособиці*, що побудований нелогічним поєднанням слів за принципом максимальної семантичної парадоксальності. Оксиморонна характеристика посилюється семантичним контрастом між зовнішнім і внутрішнім планами, породжуючи в лексемах *братній, брат* іронічне конотативне забарвлення: «Замість *боронити* себе, а з тим і всю Слов'янщину від *походу* німців, поляки своєю *нещирістю* і політичною *безтактовністю* та *жадобою* панування над своїми ж *братами* *піднімали проти себе* всіх, з ким тільки ввійшли в ближчі зношення, *підняли проти себе* руський народ...» [Там само : 211]. Авторський вислів *піднімати (підняти) проти себе* синонімізується з *військовою фразеєю піднімати (підняти) зброю (меч, сокиру і т. ін.) «починати воювати, виступати проти кого-небудь зі зброєю в руках або намірюватися вбити когось»* [СУМ VI : 464].

Віддзеркаленням наведеного геополітичного конфлікту слугує семантичний конфлікт лексичних одиниць: «*політична безтактовність та жадоба панування над своїми ж братами*».

Боротьба на знищення інших народів виявилася, підсумовує І. Франко, згубною для самої ж Польщі. Такий підсумок підштовхує до використання метафорики *смерті*, яка логічно завершує сценарій «спроби реставрації історичної Польщі». Внутрішня потенція метафоричного сценарію реалізується в «похоронних» асоціаціях: «Перті з заходу німцями, вони [поляки] перлись самі на схід, шукаючи тут панування і збагачення і находячи *гріб*. В тім *гробі* лягла остаточно й ціла історична Польща, безславно, покрита ганьбою. Її *погробовці*, що силувались іменно на тих окраїнах знов *воскресити* її з *гробу*, забули про те, що хто *погиб* безславно і *похоронений в не своїй землі*, той не *воскресне ніколи*» [Там само : 211]. В окресленому сценарії лексема *гріб* метафоризується в контекстуальному значенні «історична смерть держави».

Негативні явища політичного життя, критична характеристика його суб'єктів та об'єктів часто висвітлюються в медичних термінах – компонентах сценарію «хвороби, патології»: *слабість* економічна і політична; дивна *апатія* і знеохота до українства; *хоробливий* сентименталізм фантастів; *дегенерація* цілих поколінь; *засліплені* своєю партійною *вужькоглядністю*; культурний *застій*; громадські, суспільні *слабості*; *шалений* культ Наполеона; фатальною *сліпотою* здаються бути *поражені* ті провідники Польщі і щодо вибору союзників та помічників; *болюче* противенство між бідними та багатими; день і ніч *сліпають* та *надриваються* інші робітники... *гарячково* невпинною працею; *найтяжча рана* теперішнього порядку; *корчі* ненависті; *лихорадочне* напруження умів; правительство *сліпе* та ін. Метафоризуючись у політичних контекстах, означники сценарію розширюють

свою семантичну структуру шляхом довантаження новим, політичним смислом.

Постійним об'єктом Франкової критики було таке патологічне явище в житті галицької інтелігенції, як *язичіє*, яке він називав «*каліченою* російсько-церковно-галицькою мовою». Це штучне, макаранізоване утворення співвідноситься з похідним значенням слова *калічений*: «ламаний, неправильний (про мову, слова)» [СУМ IV : 78]. І. Франко метафорично чітко діагностував витоки «сього язикового москвофільства»: «се наша *органічна слабість*, а не жодна вина» [208, 313–314]. Як лінгвополітолог, він аналітично розкривав руйнівну суть тих, «котрі або не пишуть по-українськи, або *калічать* свою рідну мову, щоб доказати її неспосібність до літературного розвитку». Зaslугою вченого було те, що він «оголив соціальні, політичні і психологічні корені *язичія*», розгледів руйнівні наслідки його впливу на культурно-політичне буття українства [Сербенська 1990, 337–348]: *язичіє* підточувало не тільки структуру мови, а й структуру соціально зредукованого українського суспільства, його ідентичність, бо відривало від українського культурного берега ту частину інтелігентів, які «рішилися пристати до великоруського берега, плюнути на малорущину...».

У такому соціолінгвістичному контексті словосполучення *калічити рідну мову*, звісно, не можна зводити до власне лінгвістичного значення «вимовляти неправильно: перекручувати, ламати (про мову, слова)» [СУМ IV : 78], тобто порушувати мовні норми. Через оксиморонну характеристику, побудовану на нелогічному, абсурдному поєднанні слів, мислитель закладає у слові *калічити* націософську оцінку «духовно відчужуватись від рідної нації».

Вияви політичного впливу на людину (народ), на її внутрішній стан часто описано також у медичних термінах. Метафоризуючись у політичних контекстах, вони семантично збагачуються ще й політичним значенням чи відтінком.

Наприклад, семантична структура лексеми *заражатися*, що охоплює традиційне пряме значення «сприймати заразу» і звичне переносне значення «переймати, сприймати що-небудь від інших» [СУМ III : 286], увиразнилася завдяки авторському метафоричному образу *заразитися радикалізмом* новим семантичним відтінком. Його ядром є сема 'сприймати, засвоювати прогресивні політичні ідеї'. Освіживши конотацію, автор дає ніби нове життя відомому метафоричному значенню, робить його об'єктом подвійної оцінки. Семантико-експресивний і стилістичний ефект індивідуального смислотворення стане зрозумілішим із широкого контексту: «[Селяни] мушили викрастися з-під панського ока, бо їх пильно стережено, щоб не *заразилися радикалізмом*, а вони, проте, повезли його насіння з собою по селах» [Франко 2001 : 223]. Авторська позитивна конотація, закладена в політонімі *радикалізм*, пов'язана з політичною діяльністю Франка, який 1890 р. разом з однодумцями створив Українську радикальну партію. Вона орієнтувалася на ті ідеї соціалізму, що матеріялізувалися в більшості європейських країн (після 1918 р.) у формі поміркованої соціал-демократії.

Франкова політична оцінка у статті «З кінцем року», що не увійшла до 50-томового видання його творів, дає імпульс до переосмислення не лише загального значення слова *заразитися* «сприймати заразу», тобто «мікроорганізми, що є збудниками інфекційних хвороб» [СУМ III : 287], а й стимулює переконаотацію – з негативної на позитивну. Цьому сприяє супровідний образ *насіння*, який посилює свою метафоричність: окрім переносного лексикографічного значення «зародок, джерело чого-небудь» [СУМ V : 188], він актуалізує авторський семантичний варіант «прогресивні політичні ідеї».

Політична метафора дає змогу не лише образно трактувати складні соціальні явища, а й виявляти їхню приховану, подвійну природу. Так, демаскуючи тактику політичної

боротьби львівських поляків, що базувалася на імперській ідеї відновлення великої історичної Польщі «від моря до моря» (у кордонах 1772 р.) й була сповнена зневаги до інших народів, асиміляторства та владних підступів, І. Франко вдається до використання складного *будівельного* сценарію. Його розгортання відбувається навколо ключового слова *відбудування*. Як політичний лінгвіст і психолог, автор випрозорює справжню стратегічну сутність декларованих геополітичних намірів, мімікрійну риторіку польських політиків, бо «при всіх діланнях, мовах і заявляннях полякам ходить тільки про *відбудування* Польщі, що австрійська конституція, австрійський парламент і теперішнє домінуюче становище поляків в Австрії, – що все це тільки *вигодні сходи*, котрі мусять їх швидше чи пізніше *запровадити* в пожаданий *храм* Польщі «od morza do morza» [від моря до моря. – Н. Л.] [Франко 1986, 45 : 204]. Використовуючи для характеристики імперської ідеї патологічні метафори «*політичний нерозум*» [Там само: 208], «*недоумство політичне*» [Там само: 208], «*нещасні змагання до відбудування історичної Польщі*» [Там само: 215], Франко аналізує деструктивну, антиукраїнську суть шовіністичної ідеї знову ж таки в категоріях будівництва, де основний компонент сценарію «відбудування» викликає протилежну асоціативну реакцію: «Ми всіма силами є і мусимо бути противні *реставрації* тої Польщі на руських і других непольських землях. Ми мусимо протестувати проти *відбудування* історичної Польщі в якій-будь *формі*: чи шляхетській, чи навіть демократичній, бо ми знаємо дуже добре, що всяка Польща в давніх *границях* значить для нас майоризацію, притиск, упослідження і – винародовлення» [Там само : 217].

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз Франкового політичного лексикону виявляє в лексемі *відбудування* нові семантичні грані: вона втрачає свою позитивну семантику «відновлювати що-небудь зруйноване» [СУМ I : 559], а набуває

авторського переносного значення «винародовлення». Через переосмислення будівельного терміна *відбудування*, яке передбачає не тільки творення, але й руйнацію національної споруди, мислитель давав імпульс українському читачеві до політично зрілого думання, спрямовував на певний спосіб поведінки, у т. ч. комунікативної.

Під час використання метафори, розмірковує А. Річардс, у нас виникають дві думки про дві різні речі, до того ж ці думки взаємодіють між собою в середині одного-єдиного вислову, значення якого якраз і є результатом цієї взаємодії [Річардс 1990 : 46]. Основою поєднання цих двох думок слугує порівняння, у результаті чого окремі семи первинного значення, зокрема потенційні, важко вловимі, переходять до переносного значення. Так, у політичному тексті чималого поширення набувало використання *гастрономічного* сценарію, коли приховані, закулісні вияви політичної діяльності передаються образом *кухні*: «Політики, друже мій, так як *кухня*. Зазирнеш до середини, як що робиться, то й *апетит* тобі відбере» [Франко 1986, 45 : 295]. Імплицитна сема 'скрите, приховане', абстрагуючись від конкретної реалії, переноситься зі сфери побутової в політичну і стає ядреною в метафоризованому (індивідуально-художньому) політичному значенні лексеми *апетит* «бажання пізнати політичну дійсність» (від *апетит* «бажання їсти, охота до їди» [СУМ I, 54]). Свою метафоричність лексема *апетит* посилює також за рахунок довантаження новим, ідеологічним відтінком авторського значення «прагнення бути суб'єктом духовного і політичного життя» (від *апетит* «прагнення до чого-небудь» [СУМ I, 54]). Пор.: «Серед народа розбуджено *апетит* до просвіти, до духовного і політичного життя. Народ тисячами горнеться на всякі віча і збори, підставляє карк під жандармські кольби, слухає промови, хапає книжки і допитується за щораз новими» [Франко 2001 : 227].

Контекстуальне політичне значення лексеми *апетит* увиразнюється асоціативними конкретизаторами *родинного* (народ *горнеться* на всякі віча і збори) і *військового* сценаріїв, позначеного фразеологічною сполукою із живою внутрішньою формою *підставляти карк під жандармські кольби* «ставити себе під загрозу бути вбитим або пораним кулею, ножем і т. ін.» [СУМ VI : 506].

Політична метафора в націософському дискурсі І. Франка вкотре виявляє перетворювальну силу шляхом актуалізації потенційних (прихованих) сем, які виконують двоєдину функцію контекстуального (індивідуально-художнього) значення слова: передають різноаспектну додаткову інформацію і водночас авторську суб'єктивну модальність. Тож завдання читача (слухача) як співтворця комунікативно-прагматичного поля – «уловлювати», *що* несуть політичні метафори. Їхній смислотворчий та асоціативний потенціал цементує ті різнотипні сценарії, з якими образно корелює тогочасна політична дійсність.

Еволюцію людської свідомості, атмосферу соціально-політичного життя метафорично відбиває сценарій світу неорганічної природи, де означники тексту співвідносяться з фізичними властивостями. Їхній носій – *фізична* метафора – дає можливість зримо побачити матеріалізацію суспільних ідей за параметрами «глибини», «ширини», «висоти», «сили», «маси», «тиску» тощо: *сила* поступу [Франко 1986, 45 : 310]; зробити *рівновагу* між поступом багатства, знання і штуки і *зростом* добробуту та розвою всеї народної *маси* [Там само : 324]; маєткова та суспільна *нерівність* [Там само : 324]; *маса* людності [Там само : 424]; *глибша* ідея [Там само: 424]; деспотичний *тиск* держави [Там само: 426]; тепер *сила* наша лежить більше в наших цілях [Франко 2001 : 218]; *огріти маси* народні [Франко 2001: 217]; *розчетвертована* Русь [Там само: 218]; лояльність правдива, *тверда* і *кріпка* [Там само: 219]; дружне *супротивлення* всієї

українсько-російської суспільності (здається, була колись така пора) [Там само: 221].

Когнітивна сила *фізичної* метафори виявляється у процесі формування наших уявлень про певні суспільні явища. Взаємозв'язок фізичного та соціального універсумів реалізується у відповідних сценаріях: «Всі такі, зразу *чисто* ідейні й ідеалістичні *рухи*, переходячи в *маси*, мають те до себе, що захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, витягають людей на чимраз *ширшу* арену боротьби» [Франко 1986, 45 : 282]. «Ті самі думки [міститися українству і політично, і літературно під одним дахом з російством] пробував Драгоманов з властивою йому *силою* і категоричністю *ширити* і в Галичині, та тут вони зустріли рішучий *відпір*» [Там само : 282]. За *фізичними* метафорами останнього сценарію заховані різні концепції, що характеризують різні бачення політичного й культурного розвитку українства.

Постійну тривогу й критику мислителя викликало явище галицького москвофільства як різновиду малоросійства. Він проникливо розкрив, частково через фізичні асоціації, ментальні причини духовного і мовного відступництва значної частини галицького соціуму, а саме «глибоку психологічну проблему, якої коріння сягає малодосліджених досі тайників – зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами *звуків*, що називаємо рідною мовою» [Франко 2001 : 265]. Псевдопатріотичну діяльність москвофілів, притаманну їм комунікативну мімікрію Франко діагностував *фізичною* метафорою «язикове *роздвоєння*» [Там само: 267]. Воно полягало в «намаганні писати для *простого* люду *чистою* народною мовою, але про «*вищі*» справи і навіть у приватних листах уживати язичіє, що мало бути сурогатом і переходити до російської мови» [Там само: 267].

Витоки ж «язикового роздвоєння», як уже згадувалося, – у психологічній площині, у «внутрішньому роздвоєнні» [Франко 2001 : 265], у «неприродньому психічному роздвоєнні». Власне сема 'внутрішній розлад' є опорною в метафоризованому значенні лексеми *роздвоєння*, похідної від *роздвоїтися* – «позбавлятися цілісності (почуття, ставлення, погляду): приходиться до стану внутрішнього розладу» [СУМ VIII : 663].

Метафоричний образ *роздвоєння* пронизує весь текст статті «Двоязичність і дволичність», що не увійшла до 50-томового видання творів письменника. При цьому загальноживане значення слова зазнає закономірних семантичних змін через контекстуальне прирощення смислу. Його актуалізації сприяє заголовок статті, з яким корелює супровідний метафоричний образ: *двоязичність* асоціюється із *язиковим роздвоєнням* [Франко 2001 : 267, 268, 269]; *дволичність* – із *внутрішнім роздвоєнням* [Там само: 265, 266, 268]. Органічність їхнього впливу на духовну структуру людини передає трикомпонентне словоспоучення зі стрижневим метафоричним компонентом: *внутрішнє язикове роздвоєння* [Там само: 269].

Постійний повтор *фізичної* метафори, її використання в різних контекстах сприяє виникненню тих потенційних сем, що передають додаткову когнітивну інформацію і відповідну авторську модальність. Вони стають підґрунтям для контекстуального (авторського, індивідуально-художнього) значення слова *роздвоєння* «болюча внутрішня трагедія». Окреслене смислове навантаження закріплює синонімія *фізична* метафора «розрив у душі Наумовича» [Там само : 267], а особливо персоніфікація *фізичної* метафори: «І те *роздвоєння* мститься на нім» [Там само: 268].

Укотре осмислюючи причини «болючої внутрішньої трагедії» [Там само: 266] людей, «що могли б були зробитися пожиточними діячами на рідній ниві, людей талановитих і працюючих, але перейнялися «нешасною манією – міняти свою

рідну мову на чужу» [Там само : 266], учений-лінгвополітолог виносить на основі фізичної асоціації суворий присуд – «*відірвання від рідного ґрунту, поперед усього від рідної мови*» [Там само: 266] обернулося внутрішньою трагедією (а не просто «внутрішнім розладом», згідно з лексикографічним тлумаченням терміна *роздвоєння*) не тільки для Наумовича й інших апологетів галицького москвофільства (А. Петрушевича, М. Устияновича, І. Гушалевича, Я. Головацького, Ю. Яворського та ін.), а й для «геніального українця» [Там само: 266] Миколи Гоголя. Траєкторію його долі автор окреслює теж метафорами *фізичного* сценарію: «У Гоголя *прудкий хід* на недосяжні височини артизму, та на тих височинах *заворот* голови, внутрішнє *роздвоєння*, чорні сумніви і *упадок* у дебрі містицизму» [Там само: 265].

Фізичні метафори є продуктивними також тоді, коли потрібно передати зростання суспільної напруги. Її експресію відтворюють лексеми, які, термінізуючись у політичному мовленні, оприявнюють свою внутрішню семантичну потенцію. Прагматичне навантаження метафоризованих політонімів підсилюють контекстуальні синоніми на взірєць *здушити, затруїти, зломити* тощо. Вони передають тривогу автора за «народне життя по сей і по той бік Збруча» [Там само: 221], де «переважну *рухову силу* виявляє *назадництво*»: «...щоб у народі *здушити* решту почуття морального, *затруїти* сумління підростаючих поколінь, *зломити* все, що могло б бути на перешкоді *темним силам, уґрунтувати* – бачиться, на віки вічні – панування облуди і кривди людської» [Там само: 221].

Звернемо увагу, що метафоричне переосмислення загальних значень задане спільною семою 'руйнування українськості'. Вона домінує у значенні політоніма з прозорою внутрішньою формою *назадництво*, до тлумачення якого подаються авторські синоніми: «*лакейська погорда* до власного

народу, лакейське прислужництво, бліда безхарактерність» [Там само: 221].

Мислитель постійно нагадує про місію інтелігенції – «встояти на становищі просвітителя та *провідника* народного» [Там само: 223]. Він метафорично рельєфно окреслив загрози, які підстерігали український соціум, здебільшого селянський, з боку тих, чия «ясно виточена і не раз із цинізмом висказувана мета, щоб ми не дійшли ні до чого путнього і були і надалі тим *гноєм*, на котрім би міг *виростати* і *пишатися* перед світом їх *пишноцвіт*» [Там само: 222]. У наведеному тексті впадає в око використання авторських метафор, що пов'язані з працею селянина на землі. Центром метафоричного сценарію є лексема *гній*, навколо якої групуються інші асоціативні конкретизатори: *виростати*, *пишатися*, *пишноцвіт*. Їхній асоціативний зв'язок сприяє закріпленню за центральною лексемою контекстуального політичного значення «те, що використовується іншими як місцевий соціальний матеріал».

Драматичне загострення суспільної ситуації відбивають інтраперсональні метафори. Внутрішню роздвоєність передають різні компоненти з особовим займенником *ми*, що виражають, з одного боку, позитивну конотацію політонімів, а з іншого – семантично знижену. Їхнє протиставлення відбиває сценарій із *побутовими* та *військовими* метафорами, які увиразнені мілітарними фраземами: «Або *візьмімо* всі свої сили *докупи* і *силкуймося* *встояти* в тій конкуренції, або *зложімо* заздалегідь *зброю* і скажімо собі, що ми *сміття* і *січка*, добра на *нашу* для інших...». Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що побутові лексеми *сміття*, *січка*, *паша* внаслідок авторського метафоричного переосмислення довантажуються політичним значенням «те, що позбавлене політичної значущості, конкурентноздатності, історичної відтворюваності». Воно розширює метафоричність лексеми *сміття*, зафіксовану у словниковій статті: «Те, що не

має значення, цінності; що-небудь зайве, непотрібне» [СУМ IX : 409]. Внутрішній розлад має бути подоланий: «Систематична праця на кожному полі» [Франко 2001 : 222], – закликає Франко, відтворюючи звичне переносне значення лексеми *поле* «поприще, сфера діяльності».

Із цим значенням лексема *поле* генерує свою метафоричність в інших контекстах *ландшафтного* сценарію: «Перебігай на *поле* політики» [Франко 1986, 45 : 289]; «Чи назвеш емансипацією те, що в ХІХ віці зроблено на *полі* будівництва та адміністрації; «*поле* науки, промислу, штуки» [Там само: 312].

Ландшафтний сценарій у структурі Франкової політичної метафори задає аналогії між іншими системами понять і породжує нові політичні знання: невольники стались головним *джерелом* їх багатства [Там само : 209]; вона [*течія*] повстала на *грунті* політично несвободнім [Там само : 281]; розумові *течії* [Там само : 278]; головне *джерело* феміністичного руху [Там само : 298]; які ідеали лежать у *межах* можливого, а які вибігають поза ті *межі* [Там само : 278]; етнографічні *межі* української нації [Там само : 282]; поза *межами* можливого [Там само : 284]. Спільна сема метафор ландшафту – ознака 'простір'. Вона сприяє термінізації значень загальноновживаних слів, їх трансформації у політоніми.

Разом зі словами семантичного поля *грунт, море, поле* системно формується єдиний метафоричний сценарій, що передає складний зв'язок політичних ідей із землею, на якій проживає людина, тобто з ідеєю хтонічності: «Ідеал національної самостійності... один тільки може дати *поле* до повного розвитку. І навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили *тонули* в общеросійськiм морі, а ті, що лишилися на *своєму ґрунті*, попадали в зневіру і апатію. ...Брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичнiм *полі*, був головною трагедією в житті Драгоманова» [Там само : 283].

За нашими спостереженнями, найбільшу смислову вагу в метафорах ландшафту акумулює у візії Франка образ *землі*. Пригадаймо: Земле, моя всеплодющая мати, / Сили, що в твоїй живе глибині, / Краплю, щоб в бою сильніше стояти, / Дай і мені [Франко 1976, 1 : 28]. У наведеному контексті образ *землі* вражає своєю синергетичністю завдяки прирощенню смислів – морально-етичних і політичних. Вони випрозорюють українське розуміння свободи, яке завжди у свідомості народу-сіяча і водночас народу-воїна було закорінене в рідну землю. Адже земля у світовідчутті українця – не лише годувальниця: це також джерело життєдайної внутрішньої сили, незнищенності національного духу, мало того – це ще й власна територія свободи. Українська кордоцентрична душа сприймала землю як щось рідне, святе. Звідси – і народна візія землі як матері [Яремко 2015 : 356–357].

Носіями якісно нової інформації про політичну дійсність виступають сценарії світу органічної природи. У них простежуємо складний зв'язок суспільно-політичного життя з поняттями, що стосуються природи, рослинного і тваринного світу. Людина в такому світі живе споконвіку, і тому органічно для її світосприйняття зіставляти флороморфізми, тобто назви рослинного світу, із політичними явищами. Образному трактуванню складних політичних явищ сприяють лексеми *дерево, коріння, пень, гілля, парость, кора, стебло, листя, цвіт, плоди, овочі, зерно, трава, гриб, дуб; коренитися, розростатися* та ін. Вони стають компонентами сценарію для характеристики політичного устрою держави, політичних напрямків, стосунків між владою і народом: «... натомість у Австрії помимо хваленої опіки (вона на дуже строкатім коні їздила) *деревице* нашого духового і політичного життя вийшло мізерною *карелючкою*, покритою поганими *паростями* та *грибами*, а зате дуже рідкими і дрантивами *плодами*». «Панщина для хлопа значила ненастанну кривду, темноту, здичіння і втрату почуття людської гідності... Та запитаєте,

може: відки ж узялися, з яких соків вирости ті порядки» [Франко 1986, 47 : 15].

Боротьба за існування характерна і для світу природи, і для світу людини (суспільства). Як здоровому росту дерева перешкоджає хробаччя та гусениці, так і розвиток тогочасного українського народу глушила панщина. Оцінюючи роль цісаря у скасуванні панщини, Франко використовує метафори органічної природи: «Цісар не обчищував уже панщи́зняка *дерево* з *хробаків* та *гусильниць*, не відтинав сухі *гілки* та погані *парості*, а прикладав сокиру до самого *кореня*» [Там само : 36]. У наведеному сценарії спостерігаємо чітку опозицію сем: 'те, що росте' корелює із 'тим, що глушить'. Окреслена кореляція посилює зчеплення елементів сценарію, їхню взаємозалежність та взаємозумовленість.

Однак Франко-політик не мав особливих ілюзій щодо ліберальної австрійської конституції 1867 р. Його правдо- і волелюбна натура органічно не сприймала сервілізму містечкових патріотів із «народовецького табору», які профанували політичну поведінку малоосвіченого народу, формували не політичну зрілість, а стереотипи догідливості й прислужництва: «Ми всі русини і повинні держатися купи, і ми, наперед усього ми, повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити у нього ще того й того. Ані основ конституційного життя, ані азбуки економічної та соціальної науки ніхто не пробував вияснити народові. До самого 1880 р. вся маса нашого народу жила в поглядах, що найвищу і одну власть у державі має цісар, що він може все зробити і від його волі все залежить» [Франко 1986, 46, кн. 2 : 15].

Стереотипи сервілізму Франко спростовує на основі близьких для народного сприйняття означників – метафор *ландшафту* і *рослинного* світу: «В абсолютній державі дуже багато залежить від особи верховода чи верховодів, а принаймні самим верховодам так здається, що від них ба-

гато залежить. Правда, дійсних історичних *течій* вони ані змінити, ані зупинити не можуть, а ілюзія їх всемогутності полягає на тім, що вони не одному і не в однім можуть пошкодити, а декому й допомогти. Вони можуть *зрубати* найкраще *дерево*, *закаламутити* *найчистішу* *воду*, але не можуть наказати *рости* й *найменшій травці*, ані викликати з *землі* *найменшої пори*» [Франко 1986, 46, кн.2 : 15]. Окреслені *ландшафтний* та *рослинний* сценарії розгортаються навколо слова *верховод*. Лексикографічне значення продиктоване самою внутрішньою формою лексеми *верховод* – «впливова людина, що відіграє керівну роль у певному середовищі, у своєму оточенні» [СУМ I : 336]. У Франковому тексті семантика назви помітно «політизується» в напрямку звуження ореолу всемогутності, яким оточений керівник держави в народних уявленнях. Підтекстовим смислом автор іронічно натякає: в політичній дійсності такі уявлення часто ілюзорні, а тому не варто абсолютизувати владу правителя.

Лінгвополітологічні оцінки Франка доносили до читача справжню, а не декларативну суть популярних політичних гасел – зазвичай словесно гарно «упакованих» і прикрашених, але безплідних. Власне через метафоричний образ *безплідного стебла* передається критичне ставлення мислителя до демократизму й лібералізму: «... мені недостатній демократизм і лібералізм, який від кінця XVIII ст. зумів чудові теоретичні гасла «вільності, рівності і братства» наповнити змістом, повним суперечностей, обманів, бруду, егоїзму і фальші, і який у нас в Галичині виглядає наче *стебло*, вкрите *листя*м і навіть багате *квітками*, але зовсім без *плодів*» [Франко 1986, 45, кн.2 : 269]. Треба було володіти загостреним національно-історичним чуттям, щоб передбачити девальвацію вартостей, проголошуваних демолібералами в сучасній Європі, зокрема в Україні. Політична дійсність, за Франком, «повна суперечностей», і дуже непросто її таким «наповнити змістом», щоб він узгоджувався з теоретично

привабливими політологічними тлумаченнями аналізованих термінів-політонімів. Пор.: *демократія* «форма політичної організації суспільства, яка визнає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи»; *лібералізм* «система соціально-економічних і політичних поглядів, яка захищає свободи і права особи, приватну власність, демократію, громадянське суспільство, договірний характер державної влади, конкуренцію тощо».

У політичному тексті І. Франка збагачує свою семантику і політонім *анархія* завдяки метафорам рослинного світу: «А між тим *анархія*, котрої побороення диктатор поставив собі задачею, якраз під його владою *розрослася* і пожерла всі *здорові зароди* і ширші заміри революції» [Франко 1986, 46, кн.1 : 40]. Як бачимо, додаткове прагматичне навантаження політоніма *анархія* посилюється використанням різноманітної імпліцитної інформації, а саме: поєднанням пресупозиції «відомо, що у політиків слова і дії часто не збігаються» і підтексту «подвійні стандарти політичної поведінки небезпечні і руйнівні для суспільного поступу». Пор. лексикографічне тлумачення політоніма *анархія* : «стан суспільства, в якому відсутні організована влада, закони, немає певних обов'язкових норм поведінки і безвладдя» [СУМ I : 43].

Імпліцитні семи твердості, стійкості, незламності закладені в метафоричному образі *дуба*. Саме з ним асоціюється український народ, який здатний витримати політичний тиск з боку поляків, очиститися від паразитичних суспільних напластувань: [поляки] «можуть бути певні, що сильний і здоровий *дуб* швидко обтрусить з себе брудні *нарости* й *гриби*, які *процвітають* на хворобливому й *порохнявому дереві*» [Франко 1986, 46, кн.2 : 268]. У Франковому осмисленні метафоричний образ *дуба* переростає в образ-символ, який «пов'язаний із давніми віруваннями. Це дерево-тотем, яко-

му поклонялися наші предки, приносячи йому жертви, за біблійними оповідями, дуб – священне дерево. Основні компоненти символічного значення – «міць», «сила», «стійкість», «козак» [Кононенко 2001 : 203].

Метафоричний образ дуба цілком органічний у смислотворенні письменника. Він утверджує непохитну віру в політичну весну рідного народу, неминучий прихід якої наблизить єдність українських людей. Такий лейтмотив доносить до читача поезія «Розвивайся ти, високий дубе», що через яскраво виражене ідейно-політичне спрямування не увійшла у 50-титомове зібрання творів письменника: Розвивайся ти, високий дубе, / Весна красна буде! / Розпадуться пута віковії, / Прокинуться люди. / Розвивайся ти, високий дубе, / Весна красна буде! / Гей, уставаймо, єднаймося, / Українські люди! [Франко 2001 : 23]. Перевтіленню образу в символ сприяють соціальний досвід, фонові знання, зумовлені реаліями навколишньої дійсності (геопсихічними умовами, особливостями побуту, історико-культурними чинниками тощо). Вони й підтримують символічне значення [Там само : 139].

Образно-символічного значення набуває ще одна метафорична назва зі сфери органічної природи – *сухий пень*, що використовується водночас як заголовок Франкової статті «Сухий пень». У цій словесній формулі передається глибинний зміст, пов'язаний з народними уявленнями про добро і зло, гідність і підлість, інші морально-етичні норми. Ідеться про Емський указ 1876 р., спрямований на придушення національного мовно-культурного відродження, подальше зросійщення українського населення. І. Франко переконливими фактами й дошкульними характеристиками висловлює своє ставлення до Росії жандармів і чорносотенців, до цинічної та фальшивої політики російської влади: «На шляху того питання [українського] стоїть *сухий пень* – указ 1876 р., не тільки завада в комунікації, але соромна пляма на Росії, на

всій історії відносин між двома «руськими» народностями. Сим указом, виданим у переддень «освободительної» війни Росії за слов'ян, російське правительство а ргіогі поклало на всіх своїх нібито народо- і свободолюбних заходах печать фальші, нещирості, фарисейства» [Франко 2001 : 278]. При колоритній характеристиці імперської політики «російського правительства» письменник послуговується метафорами, які передають вкрай негативну оцінку: *соромна пляма*, що асоціюється із семою 'бруд', *печать* фальші, нещирості, фарисейства, що через абсурдне, нелогічне поєднання слів асоціюється зі спільною семою 'обман'. Пор. лексикографічне значення слова: *печать* «відбиток на папері, що засвідчує правильність, чинність документа або забезпечує цілісність, недоторканість чого-небудь» [СУМ VI : 346].

Заголовок передбачає особливе смислове навантаження. Він виступає актуалізатором різних текстових категорій: *інформативності*, що виявляється в ономасіологічній, номінативній функції заголовка – називати текст за його найважливішою темою; *модальності*, що реалізується через використання автором емоційно-оцінних слів; категорій *проспекції* і *прагматичності*, мета яких – зацікавити читача, встановити з ним контакт, щоб переконати у правильності авторської аргументації.

Як основний актуалізатор концепту (ідеї) твору, заголовки має семантичну специфіку: «в ньому одночасно здійснюється і конкретизація, і генералізація значення. Перше відбувається за рахунок прив'язування до певної ситуації, представлені в тексті...; генералізація, що йде слідом за конкретизацією, пов'язана з включенням у розшифровку заголовка численних значимостей різних елементів художнього тексту, що і дозволяє заголовку стати знаком типового, узагальнюючого концепту» [Павлюк 2006]. Так, вільне словосполучення *сухий пень* спочатку набуває метафоричного значення «перешкода на шляху когось чи чогось», а потім

образ переростає в символ перешкоди на шляху будь-якого суспільного розвитку. Основні компоненти символічного значення – ‘перепона’, ‘шкідливе’, ‘непотріб’, – зазвичай негативні. Тож для адекватного сприйняття концепту твору автор часто іде на спеціальне пояснення того, що він хотів сказати заголовком. Декодування істинного змісту заголовка потребує від читача осмислити текст у всьому обсязі, тобто пройти відстань разом з автором «від» і «до». Тільки при опорі на весь текст можна досягнути повний зміст заголовка.

Ретроспективне вчитування наводить на думку, що через центральний метафоричний образ *сухого пня* висвітлено також справжнє політичне обличчя «великоруської суспільності». Її характеристика передається за допомогою яскравих, експресивних метафор *тіла*: «та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (за виїмком немногих, високих *умом і серцем* одиниць) так само, як її бюрократія» [Франко 2001 : 280]; «... і знов не піднявся з-посеред російської суспільності ані один смілий і рішучий *голос* в обороні українського слова, ані один грімкий протест проти соромного указу» [Там само : 280]; політичну зрощеність російської суспільності та імперської бюрократії передає метафора *родинних зв'язків*: «російська бюрократія *невідродна дочка* російської суспільності [Там само : 280]. Зведені воедино, ці метафори змальовують не вельми привабливий портрет «великоруської суспільності» в оцінці І. Франка. Критичність авторської характеристики не змінила й політична весна 1905 р., яка при персоніфікації названа «*брехливою, фарисейською*» [Там само : 280] і за спільною семою асоціативних означень ‘обман’ протиставляється узвичаєному переносному значенню «світле, радісне почуття» [СУМ I : 341]. Пор. у Франка: «Прийшла й остання весна [1905 р.] – *брехлива, фарисейська...*» [Франко 2001 : 280].

Наведемо приклади інших метафор, пов'язаних із неантропоморфним рослинним сценарієм: *безплідна док-*

трина [Франко 1986, 45 : 279]; *вибування* мілітаризму при кінці XIX в. [Там само: 279]; «мов *літорослі з пня, виростили* і соціальні, і політичні форми суспільності» [Там само: 283]; «праця й цивілізація *цвіла*»; *органічний ріст* новочасних суспільностей [Там само: 291], *корінь* зла [Там само: 330], *плоди* праці [Там само: 334], приватна власність є *терном* у нозі дальшого поступу [Там само: 336], *підтяти корінь* усякого поступу й *розвою* [Там само: 342], *насіння* радикалізму [Там само: 223]; продукування шляхетського *пишиноцвіту* на основі *мужицького поневолення* [Франко 2001 : 246].

Часто люди, заангажовані в політиці, їхні дії в політичній оцінці Франка асоціюються із зоонімами, тобто назвами тваринного світу. Основним компонентом *зоологічно-етологічного* сценарію виступають назви з тематичної групи «безхребетні тварини», що зреалізували свою метафоричність у звичних переносних значеннях: *слимак* «безхарактерна, слабовільна, нікчемна людина» [СУМ IX : 353]; *хробак* «жалюгідна, нікчемна, слабка людина» [СУМ IX : 150]. З погляду компонентного аналізу в окреслених значеннях спостерігаємо спільну сему 'нікчемна людина'. Проти осіб такого суспільного типу постійно було скероване політичне вістря Франкової публіцистичної думки. Звідси – і характерне для публіцистичного дискурсу письменника використання дисфемізму, мета якого – уїдливе висміювання якоїсь особи чи явища: «суспільні *слимаки* настільки розважні та *боязкі*, щоб перед бурею *поховати ріжки* і знов же настільки *боязкі* та розважні, щоб тільки обережно і то лише для власної користі *висувати їх*, – а таких завсіди і в кожній суспільності, а особливо в передових добах, *найдеться досить*». Або: «*Яка дика радість опанувала тоді всіх наших політичних анальфabetів! Кілько хробаччя повилазило наверх!*» [Франко 1986, 46, кн.2 : 310].

Завдяки викривально-сатиричним пасажам Франка-публіциста й політолога усталені переносні значення зба-

галилися прихованою семою 'те, що суспільно шкідливе, небезпечне; що паразитує на комусь чи чомусь'. Метафоричні образи *слимаків*, *хробаччя* виявили інші, приховані ознаки природи «політичного анальфабетизму» [Там само : 310]. Порівняймо: *анальфабет* – «неписьменна, неграмотна людина; неук» [СУМ I : 42]. Неприязнь і зневагу ще більше підсилює збірна форма *хробаччя* як типовий граматичний інструментарій дисфемізації метафорично схарактеризованих осіб.

Сема 'те, що паразитує', яка була імпліцитною в метафоричних образах *слимаків*, *хробаччя*, набуває аксіологічної (оцінної) конкретики в загальномовному переносному значенні зооніма *п'явка* «жорстокий експлуататор; кровопивця» [СУМ VIII : 416]. Порівняймо пряме лексикографічне значення: *п'явка* – «прісноводна тварина типу кільчастих черв'яків, більшість видів якої живиться кров'ю тварин, до тіла яких вона присмоктується» [Там само: 416]. Підставою для виникнення переносного політичного значення послуговувалася функціональна подібність порівнюваних предметів. Вона й дала поштовх для утворення окремої моделі політичної метафори.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз актуалізує різнобічний потенціал політичної метафори в комунікативно-прагматичному полі: не лише *номінативний* (бути засобом вторинної лексичної номінації в термінології), *креативний* (образно трактувати складні політичні явища), *емотивний* (емоційно забарвити інтерпретацію виразною експресивною формою), а й *пізнавальний* (надати звичному поняттю іншого смислу, виявити ще не пізнану грань політичної реалії) та *персуазивний* (переконати у правильності аргументації). Різнобічні функції політичної метафори розширюють діапазон її впливу на адресата, а в результаті – змінюють звичні, часто односторонні, стереотипні уявлення про певні явища.

У цьому контексті заслуговують на увагу Франкові трактування політичних понять *соціальний супокій* [Франко 1986,

45 : 281], *емансипація селян* [Там само: 294]. Прихована суть політиканства, мімікрійна політична поведінка безпринципних політиків асоціюється у сприйманні Франка зі згадуваним метафоричним образом *п'явок*: негативному смислового наповненню цього образу передує наголошувана автором соціальна закономірність: «Чим більше багатів у центрі, тим більше бідноти довкола; чим більше нагромадження багатства в одних руках, тим більші простори займає зубожіння мас» [Там само: 281]. А далі аргументація вибудовується навколо центрального метафоричного образу: «Соціальний супокій, се найкраща гарантія для *п'явок* – висисати їх жертви. Що великі соціальні *п'явки*, *нассавшись* хоч і до надлюдських розмірів, можуть навіть пальцем не кивнути для добра тої нації, якої *соками* вони *наситилися*, се доказують нам приклади наших домашніх Харитоненків, Терещенків і братії їх» [Там само: 281].

Наведений зоологічно-етологічний сценарій є типовим для відтворення проблеми соціальної нерівності. Він сприяє поняттєвому «перекодуванню» зооніма *п'явки* у термін-політонім, закріплюючи його перехід із однієї сфери в іншу відповідною сполучуваністю – *соціальні п'явки*.

Власне завдяки сполучуваності з метафоричним образом термін-політонім має перспективу розгортання, яка може бути семантично зреалізованою в різних смислових прирощеннях – іноді досить несподіваних. Так, термін *емансипація* в лексикографічному вимірі програмує оцінно позитивне сприйняття: «звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень» [СУМ II : 476]. Здавалось би, таку ж асоціативну реакцію мав би викликати двокомпонентний політонім *емансипація селян*. Одначе когнітивний перелом у позитивно усталене тлумачення терміна *емансипація* вносить приєднаний метафоричний образ *п'явок*, що складає у контексті аксіологічну опозицію політоніму *емансипація селян*: «Бо візьмім... *емансипацію*

селян. Чи не було се в добрій половині надання голого права і відібрання землі? І чи разом із тою славленою *емансипацією* селян не прийшла також *емансипація* всяких п'явок, лихварів та здирців?» [Франко 1986, 45 : 294].

Аналітичним чуттям лінгвополітолога І. Франко розгледів за привабливою риторикою про надання права селянам справжню мету можновладців – «відібрання землі». Сема 'економічний визиск', яку продукує метафоричний образ «всяких п'явок, лихварів та здирців», стає домінантою в індивідуально-авторському значенні, що, звісно, не входить у словникове тлумачення терміна *емансипація*. Ритмічним наростанням риторичних запитань посилюється негативна конотація політоніма й водночас виявляється концептуальна позиція автора. Про неї контекстуально сигналізує якісно інша інтерпретація аналізованого суспільно-політичного явища: «Чи назвеш *емансипацією* те, що в ХІХ віці зроблено на полі судівництва та адміністрації? Я назвав би се скорше регламентацією, систематичним плеканням бюрократії так могутньої, розгалуженої і кошовної, якої не було ще, мабуть, ніколи на світі» [Там само: 294]. На авторську негативну характеристику *емансипації* накладається знижено-іронічний тон, лексичним інструментом якого слугує двічі використаний антифразис «та *славлена* *емансипація*». Актуалізація в означенні *славлена* протилежного значення «ганебна» призводить до семантичного вихолощування слова *емансипація*, його кон'юнктурного (здебільшого, пафосного) тлумачення. Лінгвополітологічні спостереження Франка застерігають українського читача від політичної наївності, від маніпуляційних пасток політичного дискурсу, коли за гарною словесною формою-номінацією приховано протилежний зміст: «І не диво, що на споді... *славленої* *емансипації* сидить нужда, пролетаризація мас, дегенерація цілих поколінь», – резюмував мислитель.

Номінації, як-от *соціальний супокій, емансипація* тощо, у сучасній політичній лінгвістиці кваліфікуються як фантомні слова-симулякри, що утворюють семантичний простір гри [СЛЕ : 566]. Вони формують типовий лексичний інструментарій у маніпулятивних стратегіях політичного дискурсу, що прагнуть ідеологічно впливати на свідомість адресата за будь-яку ціну й будь-якими способами. Супровідним наслідком таких дискурсних практик є деспеціалізація політичних термінів.

Франкова аргументація доводить, що протипагою словам-симулякрам витупають політичні метафори, які образно доносять найголовніше, виводять на поверхню приховану суть політичних реалій. Щобільше, вони висвітлюють особливість Франкової наукової мови, яка пронизана не тільки очікуваними (закономірними) термінами-поняттями, а й термінами-образами. Саме образи-політоніми часто стають епіцентрами метафоричних сценаріїв. Закладений у них пізнавально-оцінний потенціал створює той прагматичний ореол, що уяскравлює лінгвокультурний зміст терміна-політоніма.

3.3. Імпліцитні текстові засоби в націософських працях Івана Франка

У будь-якому висловлюванні, безперечно, закладено більше, ніж сказано. З погляду лінгвістичної прагматики адресатові (інтерпретатору) доводиться розплутувати заплутане, витягуючи із висловлювання приховане, не озвучене, розкривати (за Г. Грайсом, вираховувати) імплікатури, тобто інтерпретувати не тільки те, що було сказано прямо, а й те, що мається на увазі, є імпліцитним текстовим смислом. До слова, термін *імплікатура* (*implicature*) пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який (що) мається на увазі (на думці), який (що) домислюється, недоговорений»;

implication «прихований смисл, натяк». Ці слова зберігають генетичний зв'язок із латинськими: *impleo* «наповнюю», *implico* «вплітаю, заплутую; тісно поєдную» та *implicatio* «сплетення, переплетення»; «уміле уведення, використання» [Сусов 2009 : 144]. Тож проблема імпліцитного текстового смислу нерозривно пов'язана з проблемами інтерпретації, що здійснюється шляхом інференції (логічного виведення) і пов'язана з когнітивною (мисленневою) діяльністю людини. Саме в ментальній сфері локалізується і відбувається інференційний підхід, актуалізуються енциклопедичні знання адресата (читача, слухача), глибини його внутрішнього світу.

Аналіз студій останніх десятиліть свідчить про посилену увагу до використання імпліцитних засобів у процесі комунікації. Особливої уваги ця проблема набуває у політичному дискурсі. Вона стала об'єктом досліджень у працях Ф. Бацевича, І. Денисюка, С. Шаховського та ін.

З-поміж комунікативно поширених типів імплікативності (*текстових імплікацій, пресупозицій, імпліцитної предикативності, підтексту, еліптичних засобів мовлення*) у Франкових творах, присвячених інтелігенції, спостерігаємо поєднання різних засобів текстової імпліцитності, зокрема пресупозицій та імплікацій. *Пресупозиціями* (або, за іншою термінологією, *презумпціями*) кваліфікуються такі імпліцитні компоненти тексту, які автор вважає істинними і відомими адресатові, через що вони не потребують спеціальних засобів своєї номінації. Натомість *текстова імплікація* – це *імпліцитність синтагматичного характеру*, в основі якої лежить формальна відсутність елементів *консеквентної* (послідовної) частини логічної схеми «якщо А, то Б», де найчастіше буває невираженим Б. Прагнення адресата «відчитати» в тексті *прихований соціальний смисл* вимагає від нього *широкого світогляду*, відповідно сформованої інтелектуальної ідентичності. На знання читачами тогочасної мовно-культурної ситуації в Галичині зорієнтоване Фран-

кове звернення «до галицької української молодезі» з його імперативом – «віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам» [Франко 1986, 45 : 404]. У цьому мікротексті спостерігаємо поєднання пресупозиції «розбудова української національної культури здійснювалася на соборній основі» та імплікації «до періоду колоніальної залежності від Росії Наддніпрянська Україна історично і культурно стверджувала національний поступ».

У політичному дискурсі І. Франка імплікації, за якими відтворюється прихований соціальний смисл, є органічними й аналітично виразними. Такими смислами наповнена стаття «Що таке поступ?», де глибинне осмислення політичних процесів переплітається з майстерністю публіцистичної оцінки. Вона стосується, зокрема, фальшивої позиції комуністів, чії сентенції викликають у мислителя неприховану іронію. На їхню думку, «приватна власність, що є терном у нозі дальшого поступу, а также джерелом нерівності і несправедливості між людьми, повинна бути скасована» [Там само: 336] (імплікація: бо інакше вона буде перешкодою на шляху утвердження соціальної справедливості). А далі читаємо: «*Спільна праця і спільна власність* (підкреслення І. Франка) – се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад» [Там само: 336] (імплікація: інакше не сформується деклароване комуністами суспільство соціальної справедливості). Протиставлення двох лексичних антонімів-політонімів *приватна власність – спільна власність* (антитеза) віддзеркалює концептуальні опозиції в доктрині комуністів, на думку яких корінь соціальної несправедливості – у приватній власності. Її негативне сприйняття прихильниками спільної власності подається через ряд метафоричних образів – «*терна у нозі дальшого поступу*», «*джерела нерівності і несправедливості між людьми*», де кожна когнітивна метафора посилює характеристику явища. Низкою

імплікатур мислитель аргументовано й іронічно розвінчує фальшиву тактику комуністів, які прагнули цинічно використати свою доктрину «для осущення комуністичних думок» [Там само: 338]: «Спільність! Добре то казати: спільність... Що для одного красне й добре, може бути менше красне і менше добре для другого. Не досить сказати: спільна власність» [Там само: 337]. (Імплікація: така однолінійна риторика ігнорує складнощі суспільного буття, бо деіндивідуалізує людину, бачить у ній матеріал для соціальних експериментів).

Логічно вмотивованою у структурі Франкового тексту виникає дубітація, яка демонструє авторський сумнів із приводу складної оцінки соціальної проблеми: «Коли б навіть було можливо завести таку спільність між людьми, про яку думали комуністи, то все-таки ця спільність мусила би мати певні труднощі. Від біди можна би допустити можливість тісної спільності між людьми одної народності, одної мови, одної віри, одного ступеня цивілізації, хоча і тут спільність високоосвічених городян з низькоосвіченими, іноді *напівдикими селянами* являється дуже сумнівною» [Там само: 338] (пресупозиція: адресатові (читачеві) відомо, що в тогочасній Галичині селяни здебільшого були неграмотні). Проблема декларованої комуністами спільності ще більше загострюється, коли переходить у міжетнічну чи міжцивілізаційну площину. Франкове критичне мислення продиктувало низку риторичних запитань: «Але як увявити собі потім відносини між різними народами та ступенями цивілізації? Чи й між ними буде спільність, чи ні? А коли не буде, то чи не почнеться між комуністичними суспільностями та сама боротьба та тяганина, що йде тепер без комунізму? Або коли одна спільність прийме комунізм, а її сусіди ні?» [Там само: 339] (підтекст: комуністичне теоретизування відбігає від реальних обставин суспільного життя).

Окрім текстових імпліцитних засобів, І. Франко використовує й підтекстові. За ними відтворюється смисл, до-

несення якого (на відміну від притекстового) до адресата входить у приховані комунікативні наміри автора. Для Франкового підтексту характерне його поєднання з натяками, що за своєю смисловою завуальованістю виступають різновидами пресупозицій. Розпочинаючи «одвертого листа до галицької української молодезі», І. Франко так позиціонує свої комунікативні наміри: «Те, що я хочу сказати Вам, мої молоді приятелі, таке велике й радісне і zarazом таке важке та прикре, що я бажав би, щоб се сказали Вам якісь авторитетніші від мене уста, щоб се сказав Вас хтось, кого Ви найбільше любите і поважаєте і кому найбільше довіряєте, щоб воно могло ввійти в Ваші серця як могутній імпульс до нового життя, як вітхнення до нової праці...» (підтекст: повідомлювана інформація буде мати суспільну значущість; натяк: усвідомлення суті грядущих історичних подій може стати для адресата (галицької інтелігенції) рушієм для творення нового життя).

Однак варто зауважити, що імплікатури будуть логічно вивідні (інференційні), якщо комунікативно-прагматичний простір мовця спиратиметься на провідні критерії комунікативного кодексу – критерій істинності (відповідність дійсності тому, про що йдеться у спілкуванні) і критерій щирості (вірність комуніканта собі, своїй сутності). Не зраджуючи своєму внутрішньому імперативу – «допомогти Україні» [Франко 1986, 45 : 407], «звернути увагу всієї суспільності на ту велику історичну хвилю, якої наближення чуємо всі» [Там само: 409], політичний мислитель у своєму зверненні до «молодих приятелів» вдається, звичайно, і до виразних експліцитних засобів й оптимально увиразнює новітню візію. Вона має чітко окреслений націєтвірний вектор: «Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свободних формах життя в Росії, *величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю*» (підкреслення І. Франка) [Там само: 404].

Франко по-когнітивістськи проникливо усвідомлював усю складність цієї історично за давньої проблеми, розв'язання якої вимагало передусім суттєвих змін у ментальній сфері українства – «перебудови Вашого власного «я» відповідно до нового світогляду» [Там само: 401]. Без духовного переродження апіорі було неможливо подолати «величезні труднощі тої задачі» [Там само: 404], у якій «застає Україну нова доба» [Там само: 404]. Першоосновою подолання цілого ряду нагромаджених історико-культурних перешкод стає формування нової культурної ідентичності на широкій когнітивній (пізнавальній) основі: «Без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без перейнятого освітніми і народолюбними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, яке могло би бодай на першій гарячій порі заспокоювати всі духові потреби величезної маси, без преси, яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свобідної культурної праці, без надії на сильну фалангу вповні свідомих і на висоті *сучасної освіти* стоячих репрезентантів у законодатних тілах, і без міцної опори в масах *народу та інтелігенції*... наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів» [Там само: 404]. Написаний понад сто років тому (1905), «Одвертий лист...» не втратив своєї національно-екзистенційної значущості й нині, коли перед сучасним українством постають новітні виклики глобалізації.

Бачимо перед собою *цілісний, науково виважений і модерний проект розбудови українського культурного простору*. Він наснажений потребою його радикальної інтелектуалізації, бо породжений власне «*науково-здисциплінованим інтелектом Франка*» [Маланюк 1962 : 123], його унікальним історичним чуттям. Воно підказує: без системної і невсипущої праці не

відбудеться український культурний та інтелектуальний поступ, а залишиться на стадії задуму (підтекстовий смисл: за намірами мають іти дії; натяк: наша бездіяльність веде до політичного небуття).

Наведений мікротекст побудований за принципом періоду, у якому спостерігаємо ритмічне наростання поширених однорідних членів речення із повторюваним прийменником *без*, що наголошує потрібну інформацію та концентровано виражає емоційне ставлення до неї. Ритмічне наростання повторів-застережень переходить у логічне підсумовування в завершальній частині, що насичена когнітивними метафорами: «Україна... в ролі *ковадла*, ... або в ролі *крілика*»). Позаяк згідно з когнітивною теорією метафора не лише формулює, а й формує думку, то Франкові політичні метафори стають своєрідними етичними настановами-застереженнями, ігнорування яких може призвести до фатальних для України політичних наслідків.

Особливістю Франкового підтексту є досить часте вплетення в його канву іронічних та саркастичних натяків. Їхнє функціонально-комунікативне навантаження додає ключовим термінам-політонімам семантико-стилістичних відтінків, активізує думку адресата. Так, розкриваючи функції «*Енгельсової народної держави*» [Франко 1986, 45 : 341], з метою проникнення в її справжню суть письменник вдається до метафоричного образу-порівняння із «*всеволодною паннею*» [Там само: 341]. Іронічну тональність неважко відчутти в тих лінгвополітологічних узагальненнях, які проектує І. Франко на завтрашню *народну державу*. «...По думці соціал-демократів, держава – розуміється, будуча *народна держава* – мала статися всеволодною паннею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби

всіх своїх горожан, регулює, ... кілька кождий чоловік має працювати, а кілька спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кілька в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей, і аби живі могли чим вигодуватися». Завдяки іронічним натякам, підсиленним метафоричним образом *держави* «як добре заведеного годинника» [Там само: 341], набуває додаткових конотативних нашарувань і термін-політонім *соціальна демократія*: «Отся віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета *соціальної демократії*. ... Життя в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви» [Там само: 341] (підтекст: накинутий ідеальний образ держави не відповідатиме дійсності; натяк: така риторика маніпулятивна, бо «приховує справжню, тоталітарну суть «народної держави»). Далекосяжні наслідки створення такої держави, їхній ментально руйнівний характер, вербально замаскований, за оцінкою Франка, «мнимою свободолобністю», мислитель передбачив ще у статті «Із історії робітничого руху в Австрії» (1886р.) Переосмисливши свої ж попередні оцінки, захоплення соціалізмом, він критично й психологічно зримо оприявнює «програму, основу на доктринах Маркса і Енгельса, якій, не вважаючи на її мниму свободолобність, у основі лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більше душ і думок людських» [Франко 1914, 7 : 37] (імплікація: захоплення свободолобними гаслами призведе до духовного занепаду).

Як громадський діяч, І. Франко завжди перебував в епіцентрі подій, які переживало українське суспільство і які могли сприяти його культурно-політичному буттю. Певним чинником таких змін мали послужити вибори, право на які в Галичині та Буковині, що перебували у складі до Австрії, забезпечувала відносно ліберальна австрійська конституція 1867 р. В аспекті громадянських прав у царині освіти по-

казовим є § 19, де зафіксовано: «Усі народності держави, що належать до різних рас, рівноправні: кожна має непорушне право зберігати й плекати свою національність і мову» [Шевельов 2008]. І хоча на південно-західній Україні, на відміну від підросійської, українська мова не була заборонена в громадському житті, проте мало не в кожному окремому випадку, щоб відстояти конституційне право в культурній, економічній та політичній сферах, «українці мали витримати зтяжну й запеклу суперечку з польською адміністрацією, до послуг якої стояв весь бюрократичний апарат» [Там само: 41–44].

У такій суспільно-політичній атмосфері неабиякої ваги набувала громадянська відповідальність виборців, здебільшого вихідців із села. Не випадково термін-політонім *громадянин* і в західноєвропейських мовах, і в російській походить од слова «*місто*», «*город*», а в українській від «*громада*» – поземельне селянське об'єднання [Там само: 38]. Власне цій українській громаді адресує Франко «Десять заповідей для виборців». Привертає увагу сам заголовок, який визначає комунікативно-прагматичну спрямованість звернення. Він актуалізує у свідомості адресата ті релігійні сценарії, які перекликаються з «Десятьма заповідями Божими» і, звичайно, відомі Франковому читачеві. Звідси неважко вивести пресупозицію, побудовану на попередньому релігійному знанні виборців: вибори – це для громади свята справа.

Перш ніж виголосити «Десять заповідей...», автор зосереджує зусилля на соціальній і психоментальній особливостях своєї цільової аудиторії, котру він прагне зацікавити відповідними вартостями та цілями. Тож у процесі аргументації спостерігаємо відповідні мовні та ідеологічні ресурси, зокрема метафоричне звертання-політонім «*брати виборці*», завдяки якому у свідомості адресата імплікативно оживає сакральна фразема «*брати християни*». Згідно з когнітивною теорією розгортається метафоричний сценарій, де простежуються семантичні паралелі між двома тематич-

ними групами – між *сакральною* метафорою (імпліцитною, невербальною) і *політичною* метафорою (експліцитною, вербальною). Варто звернути увагу, як Франко-ритор і водночас політичний наставник-громадянин творить «свою аудиторію: «Подаємо вам тут, брати виборці з менших посілостей, десять рад, як маєте держати ся в день виборів, аби як найменше зазнати неприємностей, а як найбільше мати певність, що ваш голос буде пошанований і ваш кандидат одержить більшість». І завершує вступне слово імперативом: «Прочитайте їх уважно та заховайте в пам'яті». Позаяк елементи метафоричного сценарію взаємопов'язані, і одна сфера, відома адресатові (сфера – джерело), генерує метафори для іншої сфери (сфера – ціль), створюються передумови для виникнення імпліцитного смислу. Він захований, почасти у пресупозиції, яку використовує автор, актуалізуючи спільний досвід, спільні попередні відомості комунікантів. Вони стосуються сакрального вислову «*брати християни*».

Усвідомлення «Десяти заповідий для виборців», закладеного в них пресупозиційного смислу скріпить духовну спорідненість громади, перетворить її із об'єкта політичних маніпуляцій у політичного суб'єкта.

Далі автор пропонує читачеві, власне, ті «десять заповідий...», якими він повинен керуватися в день виборів. Вони наповнені різнотипною імпліцитною інформацією. Спробуємо цю «виборчу» дистанцію пройти разом із адресатом-виборцем і водночас почути у висловленнях більше, ніж сказано.

1. *Кожий виборець має перед громадою та перед сусідами дати слово честі, що в день виборів, поки вибір не скінчиться, не візьме до рота ніякого напою, крім води, ані ніякої страви, крім своєї домашньої* (підтекст: вибори – це суспільно важлива справа; натяк: виборець має бути тверезим, не продавати свій голос за дармову страву).
2. *Виборці з одного села, а також знайомі виборці з поблизьких сіл повинні їхати до міста й весь час побуту*

в місті бути разом. Жаден виборець від хвилі вирушення з дому аж до закінчення голосовання та оголошення висліду виборів не повинен ані хвилю бути сам, не повинен відставати від своєї компанії, коли не хоче стягнути на себе підозріння, що також при голосованню піде наперекір компанії (підтекст: вибори потребують громадянської солідарності).

3. *Кождий виборець повинен пильнувати своєї карти легітімаційної як ока в голові, та не показувати її нікому, крім урядників, які мають право про се читати, [...] й не віддавати карти нікому, тільки комісії, що засідає при голосованню (підтекст: кожен голос цінний; натяк: картою можуть скористатися для спотворення результатів виборів).*
4. *Жоден виборець нікому, крім людей знайомих та довірених, не повинен сказати, на кого думає голосувати. Раз змовившись між собою, на кого мають голосувати, виборці не повинні те ім'я викрикнути по вулицях, відгрозуватися ним кому-небудь і т. ін. (підтекст: вибори – це іспит на громадянську консолідацію, що потребує зрілої політичної поведінки). Якраз на деталях поведінки виборця акцентує увагу І. Франко в наступних заповідях, де частіше використовуються імплікації, рідше – засоби підтексту.*
5. *Виборці не повинні ані на ринку, ані по вулицях, ані по шинках зупинятися, ані приставати до будь-яких збіговищ, сварок та суперечок. Всякі збіговища, всяку глоту [...] виборець повинен оминати якнайстаранніше (імплікація: бо через непередбачувані конфлікти, провокації виборець може не скористатися правом голосу).*
6. *Виборці повинні вибратися з дому та бути на місці виборів вчасно, аби при самім почині виборів були вже на місці, [...] аби всі в сам час були в салі виборчій*

- і могли допильнувати вибору комісії (імплікація: щоб не допустити маніпуляції результатами голосування).*
7. *Ті, що віддали свій голос, не повинні зараз відходити, але мають зачекати аж до самого кінця виборів, поки не буде оголошений вислід голосування (підтекст: треба виявити громадянську позицію, щоб в разі потреби захистити свій голос).*
  8. *Ні на які зачіпки, ні на які погрози, обіцянки або наруги з боку невідомих людей, жидів або навіть органів публічної власти чесні виборці не повинні ані оглядатися, ані сердитися, ані відповідати (імплікація: цим неминуче скористаються політичні опоненти, що прагнуть вивести виборця із рівноваги).*
  9. *При вході до салі виборці не повинні тиснутися, ані штуркати, але стояти спокійно, свобідно, аби скрізь було вільне місце для переходу... Чим спокійніше та порядніше будуть держати себе виборці, тим менше причин матимуть жандарми й поліціянти мішатися до них (імплікація: інакше представники чужої влади (жандарми, поліціянти) використають привід позбавити виборця права голосу).*
  10. *В самій салі виборів кожен виборець повинен держатися спокійно та достойно. Кожний виборець повинен добре тямити ім'я, прізвище та стан свого кандидата, аби не перекрутити ані одного слова, бо в таким разі і комісія може уповноважити (скасувати, визнати нечинним – Н.Л.) його голос (підтекст: не можна давати підстав виборчій комісії для скасування голосу виборця).*

Цей своєрідний кодекс виборця в осмисленні Франка має стати імперативом до дії : «Тих десять заповідий нехай затямить собі кождий чесний виборець». Знаючи й цінуючи релігійні переконання свого адресата, автор завершує «десять заповідий...» сакральним фразеологічним висловом:

«Стереженого Бог стереже». Він актуалізує пресупозицію, за якою постає духовний світ людини, її віра, почуття. Показовим є композиційне розташування пресупозицій, пов'язаних з імпліцитним релігійним смислом: ними текст розпочинається («Десять заповідей...»), ними ж і завершується («Стереженого Бог стереже»).

Наведені щойно заповіді написані «на злобу дня»: вони впливали із конкретної суспільно-політичної ситуації, що склалася (чи складалася) напередодні виборів. Тож в основі своїй вони мали конкретно-прикладний характер і були своєрідним політичним «лікнепом» для пересічного виборця «з менших посіlostий».

Закладені Франком підвалини з теорії комунікації і політичної лінгвістики формували в українства критичне мислення, вчили розпізнавати за декларованими мовними засобами справжню суть політичної влади, мімікрійний характер комунікативної поведінки. Її мета – вербально легітимізувати «все-владність керманічів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільонами членів народної держави» [Франко 1986, 45 : 342]. Зрозуміло, така мета завуальовувалася відповідною риторикою. Її маніпулятивний зміст вимагав від реципієнта вміння читати «між рядками», тобто здогадатися про прихований зміст написаного, сказаного, за експліцитним – розгледіти імпліцитне.

Висновки до розділу 3

Номінативно-поняттевий континуум Франкової мовної картини світу віддзеркалюють тематичні групи політонімів, виокремлені за семантико-поняттевим принципом. Потужною і різнобічною інтелектуальною діяльністю вчений-новатор розширював термінологічні поля не тільки, за його характеристикою, «канонічних», номінативно освоєних царин (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), а й «неканонічних», зокрема *суспільних наук*.

Відображенням новітнього політичного знання є зіставний аналіз Франкового політичного лексику та «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, у якому простежуємо цілі номінативно-поняттєві лакуни ще не омовленої української політичної сфери. Завдяки новаторській термінологічній практиці вченого відбувалось їхнє інтенсивне освоєння за рахунок: а) однослівних термінів-політонімів – як українських новотворів (*відшкодуване, переговори, вибори, неробство, поборювання*), так і здебільшого прямих запозичень з інших мов (*агітація, бюрократія, еліта, конституція, ліберал*); б) термінів-словосполучень, де яскравою ілюстрацією зацікавлень ученого-політика є атрибутивна сполучуваність лексеми «*політичний (-а, -е, -і)*»: *азбука, арештант, декорація, аспірації, атрофія, безсилість, анальфабетизм, визиск, злочин, відносини, питання та ін.* Уведені в літературне мовлення із розмовного, тобто реактуалізовані Франком, вони стали надбанням сучасної української політичної термінології.

У корпусі мовно-виражальних засобів письменника впадає в око низка авторських неологізмів – так званих «кованих» слів: *двигач* (керівник), *всевладство* (тотальність), *вузькоглядство*, *патентовані патріоти* (псевдопатріоти, політичні фразери). Народжені в термінологічній лабораторії І. Франка, авторські новотвори уяскравлюють теоретичні засади мовознаця-новатора. У поєднанні загального та індивідуального і витворюється мовна картина світу автора, за якою – його світосприймання та світобачення.

Випереджаючи свій час, І. Франко модернізував українську політичну думку, наснажив її новітніми поняттями. Основним джерелом номінативно-поняттєвої розбудови Франкової політичної терміносфери були україномовні засоби й способи – синтетична й аналітична деривація. Більшість уживаних Франком морфологічних дериватів – це відприкметникові й віддієслівні іменники. Особливо важ-

ливими в модернізації української політичної термінології в аналізований період стали терміни-словосполуки. Активне використання одиниць цього структурного типу вмотивоване додатковими, уточнювальними характеристиками понять. В аналітичному словотворенні І. Франка переважають двокомпонентні терміносполуки (*політична самостійність, система русифікації*), менше поширені трикомпонентні (*зріст національних сепаратизмів, епоха нових конкістадорів*).

Констатуємо, що в семантично-номінаційних процесах кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли «*науковий рух можливий лише в Австрії*» (І. Франко), німецька мова ставала провідним продуцентом міжнародної лексики (інтернаціоналізмів) в українській політичній термінології.

Політичний і культурний стан українського суспільства, характер його свідомості у досліджуваний період точно й переконливо розкриває Франкова *когнітивна метафора* (термін Дж. Лакоффа і М. Джонсона) як одна із форм концептуалізації багатовимірної політичної дійсності. Через метафоричний образ пізнаються нові грані предметів, явищ, дій, подій, течій, партій, діячів тощо, а в результаті задаються відповідні контекстуальні значення, нові смисли. Дисперсність метафоричного вислову спостерігаємо на основі стрижневих слів, навколо яких групуються елементи метафоричного сценарію – антропоморфного чи неантропоморфного.

Імпліцитна текстова інформація актуалізує в комунікативно-прагматичному просторі адресата його енциклопедичні (фонові) знання, вимагає від нього широкого світогляду, сформованої інтелектуальної й національної ідентичності. Тому під час декодування прихованого змісту написаного схарактеризовано використання різнотипних засобів імпліцитності – текстових, де переважають пресупозиції та імплікації, та підтекстових, що часто поєднуються з іронічними та саркастичними натяками.

РОЗДІЛ 4 . ПІЗНАЮЧИ ФРАНКОВУ КОНЦЕПТОСФЕРУ...

4.1. Проблема тлумачення *концепту* і його структурна модель

Складним і дискусійним було й залишається тлумачення ключового поняття когнітивної лінгвістики – *концепту*. Різномірній його інтерпретації зумовлений низкою чинників: 1) міждисциплінарним характером концепту, що використовується в цілому комплексі наук, зокрема в лінгвополітології та лінгвокультурології; 2) багатогранністю самого феномена, притаманних йому властивостей, які відкриває суб'єкт-дослідник; 3) складністю структури, яка інтегрує, окрім інваріантного поняттєвого компонента, аксіологічні (емоційно-оцінні, ціннісні) компоненти, що мають соціо-психокультурну зумовленість; 4) належністю концепту до індивідуальної або колективної (загальнонаціональної, групової, регіональної) свідомості; 5) змістовим наповненням концепту залежно від наукової чи «наївної» картини світу; 6) методами та процедурами опису й аналізу концептів тощо [Маслова 2004 : 47; Пименова 2011 : 54; Приходько 2008 : 46; СЛЕ : 293].

Різні погляди на природу концепту спричинили різні напрями його осмислення, де основними виступають: лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Жайворонок, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, Г. Слишкін, Н. Слухай, Ю. Степанов та ін.) і семантико-когнітивний (М. Болдирев, І. Голубовська, Т. Космеда, О. Кубрякова, М. Полюжин, З. Попова, Й. Стернін, Т. Радзівська, М. Скаб та ін.). У межах лінгвокультурологічного підходу концепт

постає такою інтегральною одиницею, що породжена історико-культурною свідомістю народу та наділена культурною значущістю: тут спостерігається асоціативне нашарування культурних смислів на основне значення слова [Жайворонков 2004 : 30]. Така взаємодія дає підстави говорити про цілісну сутність концепту: психічну, культурну та мовну. Адже «свідомість – сфера перебування концепту, культура його детермінує, а в мові концепт опредметнюється» [Карасик, Слышкин 2001 : 76]. Щодо політичних концептів, то цього статусу можуть набути лише ті явища політичної сфери, які стали «неначе згустками культури у свідомості людини» [Степанов 1997 : 40].

Позаяк саме у свідомості здійснюється взаємодія мови й культури, то будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є водночас і когнітивним. Семантико-когнітивний напрям інтерпретації концепту визначає концепт як ментальну, цілісну й неподільну оперативну одиницю нашої свідомості, яка відображає зміст набутих знань, досвіду, результатів усієї діяльності людини та пізнання нею навколишнього світу [Кубрякова 2009 : 70]. У концептах – «квантах знання» – уміщено те, що людина знає чи думає про національне буття, невіддільною частиною якого вона є. Оскільки свідомість людини невидимими, але відчутними узами поєднана із життям мовно-культурної спільноти, то концепти набувають закономірної етносемантичної специфіки. Будучи за своєю природою етноцентричною, свідомість національної мовної особистості здатна створювати такі світоглядні етапони, цінності, що служать своєрідними орієнтирами в її мисленнево-мовленнєвій діяльності. Звісна річ, вони накладають відбиток на зміст концептів, які, набувши аксіологічного (ціннісного) потенціалу, стають своєрідним духовним відбитком, духовною копією, можна сказати, ідеальної дійсності. Адже прагнення ідеалу глибинно вкорінене у людському естві. Пригадаймо Франкове: «Ми мусимо

серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його...» [Франко 1986, 45 : 285]. Чи не тому концепти «не тільки мисляться, а й переживаються» [Степанов 1997].

Концепти як багатовимірні ідеалізовані утворення об'єктивуються в мові. Семантичний простір мови, а ширше – дискурс забезпечує доступ до змісту концептів. Тому ідучи в пізнанні складної і суперечливої природи концепту *від культури до свідомості* (лінгвокультурологічний напрям), ми неминуче пройдемо дорогу *від свідомості до мови* (семантико-когнітивний напрям). Поєднанню цих взаємодоповнювальних напрямів сприятиме синкретичний, а саме когнітивно-дискурсний підхід. Його квінтесенція: «кожне явище може вважатися адекватно описаним і роз'ясненим тільки тоді, якщо воно розглянуте на перехресті когніції та комунікації» [Кубрякова 2004 : 16]. Обмін знаннями, реалізований через дискурс, з одного боку, формує зміст концепту, з іншого – шлях до його пізнання.

Хоча в сучасній парадигмі лінгвоенциклопедичного знання трактування поняття «*концепт*» помітно варіюється (крім названих, виокремлюють ще лінгво-логіко-філософський, психолінгвістичний, лінгвопсихологічний напрями), звернемо увагу на інваріантні ознаки цього феномена: з погляду структури концепт є різноsubstrатною одиницею; він соціо-психо-культурно зумовлений і має рухомі межі; концепт є основною ментальною одиницею національної свідомості, що генерує національну культуру; у змісті концепту сфокусовано ті ознаки, які функціонально значущі для певної культури; упорядкована сукупність ментальних одиниць, які відтворюють пізнану народом дійсність, формує національну концептосферу; зафіксована у системних значеннях слів інформація про суспільне буття – один із шляхів проникнення у національну концептосферу, бо будь-яка вербальна репрезентація концепту апіорі є обмеженою.

Що ж до стратифікації концепту, яку розуміємо як внутрішню структурну організацію компонентів, що формують його зміст, то у лінгвоконцептології поширена думка про трикомпонентну структуру концепту: «образ, певне інформаційно-поняттєве ядро і деякі додаткові ознаки» [Попова, Стернин 2007 : 105]. Якраз оці «деякі додаткові ознаки» є найбільше дискусійними і зумовлюють ряд питань, пов'язаних із проблемою стратифікації концепту, а саме: які існують принципи структурування концепту; які компоненти формують структуру концепту у двоєдиній іпостасі – як ментального утворення і як одиниці етнокультури; як пов'язана стратифікація концепту зі структурою комунікативної особистості; як взаємодіє слово (політичний термін) і концепт; які причини вербальної лакунності концепту?

Структурування концепту моделюється за двома принципами – польовим і рівневим (ієрархічним). Польова модель охоплює образ (перцептивний і когнітивний), інформаційний зміст (мінімум когнітивних ядерних ознак, що ідентифікують денотат концепту), інтерпретаційне поле, що об'єднує різні ділянки периферійних когнітивних ознак: оцінну зону, енциклопедичну зону, регулятивну зону, соціально-культурну зону, пареміологічну зону [Там само: 106–114].

Оскільки формування змісту концепту здійснюється передусім через різнобічну діяльність людини, зокрема – комунікативну, то природно розглядати структуру концепту в органічному зв'язку зі структурою комунікативної особистості. У сучасній теорії комунікації комунікативна особистість трактується не лише як окремий мовець, але також як певний, культурнозумовлений тип комуніканта. Опіраючись на трирівневу модель мовної особистості Ю. Караулова [Караулов 1984 : 68], в ієрархічно організованій моделі комунікативної особистості теж можна виокремити три рівні: прагматико-мотиваційний (охоплює наміри, мотиви); когнітивний (його одиницями є поняття, що формують кон-

цептуальну картину світу як результат когніції (пізнання) позамовної дійсності); вербально-семантичний (вербальний досвід комуніканта, комунікативна компетенція). Кожному рівню відповідає своя одиниця: образ, поняття, аксіологічний компонент. Впадає в око певна структурна подібність польової та рівневої моделей концепту. Така синхронність зумовлена його іманентним розвитком, типологічно схожим структуруванням знань у свідомості людини. У мовленнєвому акті вербалізується лише комунікативно релевантна частина цього дискретного утворення, яка, певна річ, не вичерпує всього його змісту. Адже значна частина концепту (і, можливо, більша) залишається за «вербальним кадром».

Відсутність вербалізації стосується передусім образу – репрезентанта мотиваційного, домовного рівня. Цей рівень є опорним у структурі комунікативної особистості. У ньому ніби зосереджений досвід соціуму, який через структури мозку передається індивідові при народженні, регулюючи його життєву поведінку. В аналітичній психології цей компонент психічної структури особистості кваліфікується як колективне несвідоме [ПЕ : 275]. За Юнгом, зміст колективного несвідомого не набувається в індивідуальному досвіді – він існує в *душі* уже від народження у вигляді архетипів, які успадковуються від предків, як успадковується конституція тіла [Там само: 397]. Із цим положенням юнгіанської концепції перегукується висловлена дещо раніше (1898 р.) теза І. Франка про «ті сугестії [впливи. –Я.Я.], в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду» [Франко 1981, 31 : 61]. При цьому кожен індивід є носієм колективного несвідомого через належність до певної культури. Тому саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, прихованим, яке «забарвлює» національний менталітет – особливості почування, мислення і поведінки комунікативної особистості. Якщо виходити з того, що архетип давніший, ніж культура [Баронин 2000 : 47], то саме

архетипні стереотипи визначають унікальність світовідчуття певного етносу, формують його таким, а не інакшим... У цьому полягає своєрідна «матрична» функція архетипів як першооснови комунікативної особистості.

У контексті певної культури архетипи наповнюються етнокультурним змістом і виявляються в образах. Будучи завжди чуттєвим за своєю формою, образ як психічне явище може бути за змістом як чуттєвим, так і мисленневим (когнітивним). «Називаючи звичайний предмет, [...] кожний вкладає в слово своє уявлення – більш чуттєве чи більш розумове, більш живе, образне чи більш близьке до мертвого позначення...» [Гумбольдт 1984 : 166]. Таким образ постає і в структурі концепту. У перцептивному образі відображено ті ознаки, що сформовані за допомогою відчуттів (зорових, слухових, нюхових, смакових, дотикових та ін.). Найбільш поширеними й інформативними є зорові образи. Когнітивний образ формується тими ознаками, що породжені метафоричним осмисленням предмета чи явища (так званою когнітивною чи концептуальною метафорою) [Пименова 2004 : 14]. Когнітивний образ «прив'язує» абстрактний концепт до матеріальної навколишньої дійсності, яка часто у давньому народному світосприйманні набувала анімістичних ознак. Цьому сприяла анімістична віра предків, що сповідувала культ одухотвореної природи. Він і став, – зауважує В. Жайворонок, – основою первісного світогляду, релігійного за своїм характером [ЗУЕ : 3]. Для давнього народного світосприймання органічним було злиття духовного й матеріального («душею й тілом»).

Це підтверджує формування змісту абстрактних концептів внутрішнього світу людини, до яких належить, наприклад, концепт *душа*. Прикметною ознакою українського концепту *душа* є його концептуалізація через асоціативний потенціал метафори *собор*: в соборі можна *звіряти душу, відвести душу, душею чутти*. Оскільки душа – це Боже

створіння, то застерігають «не кривити душею», оберігати її від спокуси (про грішників кажуть: «Продав чортові душу», «Душа в нього рогата») [Там само: 209], звідки і лайливі вирази: «проклята (чортова, іродова та ін.) душа»). Коли, за християнськими уявленнями, душа відділялась від тіла, людина «віддавала Богові душу».

Когнітивний образ *душі* дає підстави говорити про складні психічні процеси, які відбуваються на домовному рівні і дають імпульс для зародження так званої архетипної семантики. Вона «прочитується» у характерних психоповедінкових архетипах, що сукупно відбивають риси тої чи тої національної «душі». «Ми встановили, – стверджує І.Ільїн, – що національність людини визначається не довільно, а укладом її інстинктів і її творчого акту, укладом її безсвідомого і, більш за все, укладом її безсвідомої духовності» [Ильин 1993 : 237].

На думку багатьох дослідників проблем менталітету, українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером, «кордоцентричністю», сентиментальністю, ліризмом тощо. Невипадково «українське слово *душа* позначає один з основних концептів української картини світу» [Скаб 2008 : 14]. Формування та розвиток концепту *ДУША* спеціально розглядається у дослідженні М. Скаб «Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери» (2008). Органічну цілісність людини і слова висвітлює монографія А. Загнітка «Слово у душі – душа у слові» (1997). Наявність архетипної семантики, яку еманують когнітивні чи чуттєво-наочні образи, відбивають типові реакції – асоціації: народні збори – *віче*; дзвін (дзвеніння) – *церква*; національно-визвольні змагання – *козак*; кобзар – *Т. Шевченко*. Вони є своєрідним *мірилом* етнокультурної ідентифікації.

У психічному житті людини колективне несвідоме існує поряд зі свідомістю, воно живить її. Йдеться про вплив

так званого механізму каузальної атрибуції на поведінку комунікативної особистості у стереотипних ситуаціях, її уявлення про дійсність. Не маючи достатньо інформації про людину, один комунікант намагається розкодувати поведінку іншого комуніканта шляхом приписування йому певних намірів, мотивів, думок і почувань – того, що є серцевиною національного менталітету. Звідси випливає, що спосіб поведінки (зокрема комунікативної) визначається передусім укладом колективного несвідомого. Ця теза певною мірою полемізує із загалом логічним і поширеним твердженням, що менталітет формується під впливом економічних умов, політичних змін, соціально-політичних процесів, природних явищ, контактів з іншими етнічними групами і т. д. У такому тлумаченні поняття «менталітет» якраз недооцінюється вплив архетипів на формування внутрішнього ества комунікативної особистості.

Розрив між ланками тріади, які формують національний менталітет, – спосіб почування, мислення і поведінки, – призводив в історичному вимірі, на думку українського філософа Юліяна Вассіяна, до поразок українства: «Не думаємо так, як почуваємо, і не хочемо так, як думаємо, – ось форма українського душевного неладу, що його причиною є саме згадана посередність почуття, що створила сприймально-індивідуалістичний людський тип, який нездібний перемогти власну безвладність динамікою волі як способом чинного життя». Тому важливо, щоб структура концепту попри її нежорсткий характер мала стійку основу. Адже саме на ранніх етапах етногенезу закладаються ті знання, які формують центральну зону культури (або культурне ядро), що залишається незмінною протягом усього історичного буття народу [Уфимцева 2006 : 238]. Якраз ця зона (внутрішній образ «нас») забезпечує цілісність когнітивних стереотипів народу, а на особистісному рівні (образ «себе») – бути своїм для своїх.

Найчіткіше структурованою частиною концепту виступає поняття. Воно сигналізує про еволюцію концепту від образного компонента до власне мисленнєвого (раціонально-логічного). Поняттєвий складник концепту формує основу значення слова і охоплює той мінімум когнітивних ознак, у яких простежується концептуалізація (осмислення) денотата на логіко-раціональному рівні. Цей інформаційний мінімум конститує ядро значення слова (сигніфікат), навколо якого формується його прагматична (конотативна) і периферійна частина у межах мовної картини світу. Адже людина, пізнаючи певний предмет чи явище, водночас передає і своє ставлення до нього. Маючи спільну когнітивну природу, значення і концепт є продуктами діяльності різних видів свідомості – відповідно мовної і когнітивної, тобто частини і цілого.

Для поняття, що втілюється у значенні слова вербально-логічними засобами, не характерне етномовне варіювання. Напрошується питання: якщо поняття – результат логічного мислення, а концепт – ще й лінгвокреативного, це лінгвокультурний феномен загалом, то чи можна в лінгвокультурному аспекті говорити про поняття, що позначаються термінами?

Сучасні мовознавці звертають увагу, що основною тенденцією в розвитку мови науки, семантичний каркас якої формують терміни, є втрата «жорсткості», «строгості логіки» і набуття «м'якості». Це дає підстави характеризувати мову науки як явище поліморфне [Налимов 1974 : 102]. Поліморфність мови науки можна пояснити різними чинниками: відходом від характерного для неї панлогізму, іманентної герметичності, суперечливістю і мінливістю наукового простору, виникненням інтегральних дисциплін тощо. Поліморфність мови науки бачимо, зокрема, в її тяжінні до загальнонародної мови, лексичні одиниці якої є субстратом терміна, у процесах термінізації/детермінізації

тощо. Така зрощеність дає підстави вважати, що межа між науковим і побутовим поняттями є умовною, оскільки «у свідомості людини немає двох світів – світу строгих, глибоких наукових понять і поверхових, бідних понять про речі, достатніх для їх розмежування. Наука, звичайно, висуває підвищені вимоги до значення своїх термінів, але принципової різниці між науковим і побутовим поняттями не повинно бути» [Никитин 1988 : 44]. В усякому разі, спільний сигніфікат, що об'єднує загальноживане слово і термін на логіко-раціональному рівні, сприяє синкретизму їх змістових структур.

Тому суперечливим видається прагнення розкрити природу терміна на основі чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) підходів. В основі першого, дескриптивного, підходу – часто цитована думка Г.О.Винокура, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово, яким би тривіальним воно не було, і що терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [Винокур 1939 : 5]. Згідно з логічним (нормативним) підходом, терміни розглядались якраз як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням. Для них були «сконструйовані» цілі системи вимог, яким нібито повинні відповідати «справжні терміни»: однозначність терміна, лаконічність, точна співвіднесеність з поняттям, відсутність синонімії, омонімії і т. д.» [Головин, Кобрин 1987 : 5]. Названі нормативні вимоги «спрацьовували», якщо термін розглядався у сфері фіксації – у статичній терміносистемі. Звідси випливало, що поза певною термінологією (термінологічним полем) «слово втрачає свою характеристику терміна» [Реформатский 1969 : 51]. Окреслені нормативні критерії створили підґрунтя для упорядкування і стандартизації термінології, її свідомого регулювання, результатом чого стали свого часу державні, галузеві й міжнародні стандарти і терміни, їх визначення, збірники рекомендованих термінів, десятки термінологічних

словників, багато з яких, як відомо, виконували нормативну функцію.

Однак абсолютизація принципу уніфікації термінів виявляє закладену у ньому суперечність: якщо використання цього принципу було закономірним і необхідним у технічній термінології, то його застосування, наприклад, у політичній сфері з її різними системами цінностей та ідеологій означало б штучне препарування політичної культури на догоду жорстко-однозначному лінійному детермінізму. Іншими словами: якщо *комп'ютер* і в Африці *комп'ютер*, то семантизація політичних термінів *держава, нація, свобода, диктатура, демократія* та ін., їх розуміння є нетотожним не те що в різних етноспільнотах, але й у межах єдиної мовної спільноти (між різними політичними партіями, соціальними групами, індивідами). Ці відмінності знаходять вираження у політонімах – таких лінгвістичних одиницях, що співвідносяться зі сферою політичних знань, на основі яких моделюються мовні і мовленнєві (сміслові) структури як засіб експлікації цих знань. Нині спостерігаємо поступовий перехід від світоглядно моністичної, спрощеної, лінійної політичної картини світу, породженої монопольним пануванням офіційної ідеології, до менш зраціоналізованої, плюралістично суперечливої і водночас реалістичнішої картини світу.

Мовною реакцією на оцінку політичних реалій є виникнення у значенні політоніма поряд з сигніфікативним (логічним) компонентом супровідного конотативного варіативного компонента. Етномовне варіювання цього компонента суперечить логічному погляду на семантику терміна, що потребує чітко окреслених, дискретних значень, позбавлених конотативних сем. У сучасній теорії комунікації семантика слова характеризується як нечітка, культурно й ситуативно зумовлена множинність, а дискретність семантики кваліфікується як міф. Адже характерною рисою свідомості

людини є не лише її здатність осмислювати пізнані предмети чи явища, але й оцінювати їх – залежно від системи цінностей. Якраз на інтерпретаційному, стохастичному (ймовірнісному) характері значення наголошують лінгвокогнітологи, які вбачають у ньому відображення не стільки об'єктивних ознак предмета, скільки тих властивостей, які важливі з погляду того чи іншого етносу [Вежбицкая 1992 : 5]. Тут виявляється одна із семантичних універсалій, коли слова різних мов, що позначають один і той же денотат, збігаються за сигніфікативним компонентом, але відрізняються за конотативним. Цього не позбавлені навіть слова-інтернаціоналізми, багато з яких належать до розряду «хибних друзів перекладача» через певні розбіжності у їх значенні, які є причиною неточностей і викривлень під час перекладу.

Як явище міжкультурної комунікації, переклад спричиняє зіткнення не лише лексичних та граматичних систем, але й менталітету мовців, їхніх культур – автора й перекладача. Канони перекладацького мистецтва потребують не просто бездоганного знання мовних норм, а й заглиблення у культурний контекст, у світовідчуття письменника, його систему цінностей. Адже будь-який переклад приречений на асиметрію у міжкультурній комунікації хоча б через незбагненність ірраціонального, підсвідомого світу митця, тобто через невидимий бар'єр духовно-психологічного характеру між комунікантами. Тому твердження поета «хай слово мовлене інакше, та суть в нім наша застається» (П.Тичина) викликає певні сумніви. Бо чому тоді, за спостереженнями перекладачів, у підряднику, який точно відтворює порядок слів оригіналу, не відтворюється сам оригінал: слова ті самі, а суть – інша. Красномовне свідчення асиметрії, що закономірно виникає у міжкультурній комунікації, – відповідь Г. Гегеля французькому філософові Кузену, який запропонував німецькому філософові зробити популярний виклад його вчення французькою мовою. Як відомо, Гегель відповів, що

його теорію не можна перекласти ні стисло, ані популярно, ані французькою [див.: Широков 2001 : 122].

Ще одне свідчення неодноразової оцінки суспільно-політичних реалій – розширення дослідницької парадигми від мовоцентричної (лінгвістики іманентної, «в самій собі і для себе») до антропоцентричної. За таким розширенням постає потреба розмежовувати два типи значень: лексикографічне (системне) і психолінгвістичне (психологічно реальне). Самозрозуміло, що психолінгвістичне значення значно ширше і глибше, ніж його лексикографічний варіант. Сукупно вони співвідносяться з концептом як комунікативно релевантна частина й етноментальне ціле.

Розмежування значень на лексикографічне і психолінгвістичне базується на ідеї О. Потєбні про «ближче» значення слова, загальновідоме, спільне для всіх мовців і «дальше» значення, особистісне, яке охоплює, звичайно, і емотивно-оцінні ознаки. Прихильники потєбніанської традиції в сучасній семасіології мовному (лексикографічному) значенню протиставляють смисловий зміст (смысл) слова – величину ситуативну й контекстуально зумовлену. При цьому відбулася корекція у погляді на відношення між значенням і смыслом: якщо цей зв'язок донедавна здебільшого розглядався тільки в одному напрямку – від значення до смыслу (значення в системі мови і його реалізація в мовленні), то А. Бондарко слушно загострює увагу на здатності цих одиниць «до взаємних переходів, до перекодування» [Бондарко 1978 : 39] – індивідуального в узуальне, на ґрунті якого знову проростає індивідуальне. У такій моделі взаємопереходів неважко побачити генетичні відношення між цими корелятивними категоріями, де генетично первинним буде смысл як вияв певного, варіативного ставлення до дійсності, а мовне значення – як вторинне, узагальнене, інваріантне відображення предмета чи явища. На думку дослідників, у структурі смыслу варто розмежовувати два вияви: об'єктивно-суспільний і суб'єктивно-

особистісний [Алефиренко 2005: 80]. Об'єктивно-суспільний смисл визначається тією спільною семантикою слова, яка усвідомлюється всім етномовним колективом, репрезентантом якого виступає комунікативна особистість. Тож за своїм характером він узуальний. Суб'єктивно-особистісний смисл визначається ставленням індивіда до усвідомлюваних предметів дійсності крізь призму індивідуальної концептосфери. Будучи залежним від рівня знань, характеру уявлень, оцінок, життєвого досвіду індивіда, він має оказіональний характер.

Звичайно, окреслена вище стратифікація смислу умовна, тому що межі між об'єктивно-суспільним смислом і суб'єктивно-особистісним розмиті через дифузність і водночас органічність відношень між концептуальною сферою народу й індивідуальною концептосферою. Така взаємодія надає слову синергетичної властивості, коли воно стає засобом не лише пізнання світу, але й, за словами О. Потебні, «засобом розуміння самого себе. Розуміти себе можна по-різному: чого я в собі не помічаю, те для мене не існує і звичайно не може бути виражене мною у слові. Тому ніхто не має права вкладати в мову народу того, чого сам народ у своїй мові не знаходить» [Потебня : 102]. У проєкції на концепт народ (людина) омовлює в його змісті те, що вважає для себе культурно, а тому й комунікативно значущим.

Когнітивно-комунікативна діяльність мовця не може не зазнавати етнокультурного впливу, не може бути соціально відстороненою – вона завжди більшою чи меншою мірою аксіологічна, навіть коли позірно аполітична. Будучи культурно, соціально детермінованою, ця діяльність постає джерелом для виникнення у значенні терміна-політоніма додаткових конотацій – лінгвокультурних смислів. Вони актуалізуються в психологічному значенні і поглиблюють зміст концепту. Національно-культурна маркованість конотацій як у лексикографічному, так і в психолінгвістичному значеннях

служує будівельним матеріалом для утворення у структурі концепту ще одного компонента – аксіологічного. Саме аксіологічний компонент з лінгвокультурного погляду постає ядрним в омовленій частині концепту. Як слушно зазначає А. Приходько, поняття лише тоді стає концептом, коли воно валоризується, тобто обростає певними ціннісними асоціаціями [Приходько 2008 : 54].

Але яким би концептуально глибоким, проникливим і всебічним не було дослідження живих комунікативних процесів (дискурсу) у зв'язку з культурою народу, лінгвокультурології посилено проникнути у концептосферу народу настільки, наскільки вона вербально виражена. Але ж, як відомо, значна частина концепту може й не мати об'єктивації мовними засобами. Щобільше, вербальна комунікація (зовнішнє, діалогічне мовлення) може бути засобом комунікативної мімікрії мовця, підтверджуючи таким чином відому максиму Талейрана: «Мова дана людині, щоб приховувати свої думки». «Свої думки» людина розкриває у внутрішньому мовленні, формами якого служать потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція.

Як вважають психологи, внутрішнє мовлення виникло на порівняно високому рівні еволюції людини як результат її природного бажання пізнати світ і себе у світі. У внутрішньому мовленні виявляється автентичність *буття* людини, яке в екзистенційному вимірі не те саме, що *життя*: «Буття й життя не збігаються. Мое життя завжди буде здаватися мені нетотожним із тим, яке я ношу всередині себе і яке є справжнім, хоча зовнішні реальності гальмують та вилучають його» [Марсель 1999 : 315–316]. Методологічну суголосність з цим філософським положенням виявляємо у художньому просторі Лесі Українки, який був чутливим не лише до різних проблем «життя щоденного», а й стримів до вищих ідеальних сфер буття: «Коли втомлюся я жит-

тям щоденним, Щоденним лихом, що навколо бачу, Тоді я думку шлю в світи далекі, Блукає погляд мій в країні мрії» [Леся Українка 1975 : 57].

Показово, що в екзистенційно-гуманістичній філософії розмежовують зовнішні для людини знання, і ті, які складають її внутрішнє ество [Марсель 1999 : 315–316], – найособистіші, які умовно назвемо внутрішніми. Якщо виходити з опорного положення сучасної когнітивної психології, що визначальну роль у поведінці суб'єкта відіграють знання, то саме внутрішні знання виступають рушієм-режисером людської поведінки. Внутрішні знання – це те, у чому людина дорівнює сама собі, своїй іманентній сутності, досягає гармонії, зливаючись зі своїм «Я».

Внутрішні знання стають тим невидимим комунікативним містком, на якому адресант і адресат можуть зближуватися або розходитися – залежно від їх світоглядної спорідненості чи віддаленості. Річ у тім, що в процесі внутрішньої еволюції людини істинні знання перетворюються на переконання, які людина цінує і якими керується у повсякденній когнітивно-комунікативній діяльності. На відміну від інформації, ці знання не можна купити, продати, взяти чи вкрати. Світоглядна суголосність є необхідною умовою досягнення між комунікантами консенсуальної взаємодії за допомогою слів. Тому у концепції У. Матурани феномен комунікації залежить не від того, *що передається*, а від того, *що відбувається* в адресаті. Відтак нікого не можна переконати раціональним шляхом у тому, у що він до цього сам – в неусвідомленій формі – «не вірив» [Кашкин 2007, 107]. Ніби продовжуючи цю думку, основоположник діалогічної філософії мови М. Бахтін підкреслює: «Ми, насправді, ніколи не вимовляємо слова і не чуємо слова, а чуємо істину чи неправду, добре чи зле...».

При дослідженні структури концепту впливає проблема вербалізації його компонентів. Вона пов'язана з реалі-

зацією принципу комунікативної релевантності (ефективності). Згідно з теорією релевантності Д. Вілсона, Д. Шпербера, релевантними можуть бути не тільки висловлювання мовців, але й не озвучені ними думки [Шпербер, Уилсон 1988 : 212–257]. Проблему комунікативної релевантності слова, його доречності і значущості загострено відчують ті, чиє поетичне слово часто синонімізується із вчинком. Будучи відповідальними за слово, вони своїми імплікативними смислами, своїм свідомо *немовленим* можуть виразити більше, ніж сказано. Бо, за Л.Костенко, все-таки «слово – прізвище думки тепер, а частіше – її псевдонім») [Костенко 1989 : 8]. До того ж бувають такі гранично актуальні конситуації спілкування, коли «...всі слова були уже чиймись [...], а ти їх маєш вимовити вперше!» [Там само: 138]. А то й взагалі «...про це не треба говорити» [Там само: 344]. Так твориться не просто синергетичне комунікативно-прагматичне поле між адресантом (автором) і адресатом (читачем), а «високовольтна лінія духу» (Л. Костенко), яка, природно, недосяжна для мовної вербалізації.

Тому виявом імпліцитної поведінки комунікативної особистості може бути свідоме мовчання, точніше, – красномовне мовчання. Розмежовуючи категорії *казання* і *мовлення* у своїй філософії мови, М.Гайдеггер зауважує: «Казання і мовлення – це не одне й те ж. Хтось може говорити, говорить без угаву, і все це ні про що не каже. А хтось мовчить, він не говорить, і в *немовленні* може сказати багато чого» [Гайдеггер 2007 : 113]. Категорію *немовленого* М. Гайдеггер трактує з позицій екзистенціалізму – невідривно від категорій *адоративного* (втаємниченого) і *увіреного* : «*Немовлене* – це не лише те, що позбавлене озвучування, а й неказане, ще не показане, те, що ще не сягнуло з'яви. Те, що взагалі мусить зоставатися немовленим, затримується у неказаному, як непоказувальне перебуває у прихованому, – це таємниця. Увірене мовить як присуд у сенсі наданого, мовлення якого навіть не потребує озвучення» [Там само].

Сучасні екзистенціалісти в особі Г. Марселя говорять про реабілітацію поняття, якому «після найретельнішого аналізу» дають назву *потойбіччя* (підкреслення Г. Марселя) [Марсель 1999 : 12]. Воно передбачає вихід за межі повсякденності, на трансцендентний рівень. Цей рівень дає відчутти, що існує щось таке втаємничене, імпліцитне, що неможливо досягнути розумом, а лише дотиком серця у сакральному значенні цього слова. Пригадаймо виразні екзистенціалістські мотиви Франкової думки: «...Знання предавнє відчутти треба, серцем зрозуміть. Що темне для ума, для серця ясне й явне... І іншим би тобі вказався світ. Ти б серцем ріс» [Франко 1976, 3 : 173]. Екзистенціалістську межу проведено: там, де закінчується влада розуму, там починається влада серця, віри. Вона змінює оптику світосприйняття й світовідчуття. Тому будь-якої мови можна навчитися більшою чи меншою мірою – з концептами складніше, бо вони не тільки мисляться й переживаються, але й увіруються. А це потребує активізації не лише розуму й емоцій, але й віри, особливого психічного стану людини.

Згідно з філософією екзистенціалізму, предтечею якого можна вважати Григорія Сковороду, центральним ядром людського «Я» є віра. На думку філософів, це також форма знання, переконання, істина (віра від лат. *veritas* «істина»). Як філософський термін *віра* використовується «для позначення особливого екзистенційного, духовного акту людської життєдіяльності, який не визначається лише практичними, емпіричними чи теоретичними засадами його своєрідності, змісту, основ і критеріїв; одна з найважливіших специфічних здатностей людини сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне; сприймати не підтвержені соціально-історичним чи індивідуальним практичним або ж пізнавальним досвідом, не обґрунтовані емпіричними, експериментальними чи логічними засобами знання, цінності, норми та ідеали як істинні, автентичні характеристики об'єктивної реальності [ФЕС : 2002]. Як зазначає

«Психологічна енциклопедія», «сила *віри* така велика, що перевищує аргументацію логічних доказів і їх підтверджень об'єктивними фактами. Як особливий психологічний стан людини *віра* є об'єктивним явищем і відображає не тільки конкретний предмет, а й ціннісне та емоційне ставлення до нього» [ПЕ 2006 : 70]. Якщо концепт стає концептом передусім завдяки аксіологічному (ціннісному) компоненту, то вірі як одній з наріжних світоглядних категорій тут належить особлива роль.

Віра творить із людини не просто неповторну особистість, а особистість духовну. Вона ошляхетнює її буття, надає йому вищого сенсу. При цьому, за Франком, «вирішальне значення має не те, у *що* ми віримо, а *як* ми віримо» [Франко 1981, 31 : 118]. На жаль, значення *віри* у СУМі не генерує (та й не могло генерувати) тих семантичних відтінків чи варіантів, що притаманні цьому слову. Його семантичний обсяг обмежується такими семемами: 1) упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь; 2) те саме, що *довір'я*; 3) *рел.* визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного [СУМ I : 679].

Нині, коли релігія і наука розглядаються не як антиподи, а як складові частини більш загального феномена – культури, а в когнітивному (пізнавальному) аспекті – як вузлові елементи (наукові і філософсько-релігійні знання) конструювання когнітивної картини світу, смислової новизни набуває висновок, до якого свого часу дійшов Вольтер: «Якщо б Бога не було, його слід було б вигадати». «Різниця між сучасністю та вольтерівськими часами полягає в тому, що нині, з позицій сучасної науки, – слушно зауважує відомий фізик-теоретик і водночас культуролог А.Свідзинський, – Бога не треба вигадувати: він є невід'ємним, що більше – вирішальним елементом сучасного світобачення. Отже, релігія все одно має і зараз ґрунтуватися на вірі, на інтуїтивному усвідомленні потреби у вищій істині та моральності» [Свідзинський 2009 : 152].

Звичайно, віра як трансцендентний вимір екзистенції не підлягає ні теоретичній, ні практичній об'єктивації, а відтак – пізнанню. Тож їй важко розраховувати на місце у структурі концепту. Однак якщо відійти від «української вузької спеціалізації, секуляризації, «прив'язування» тільки до інтелекту і практично повної відірваності від інших способів осягнення світу (інтуїтивного, підсвідомого, містичного)» [Бацевич 1997 : 297–303], то стане зрозуміло, що йдеться зовсім не про пошук чорної кішки в темній кімнаті. У своїй структурній еволюції концепт приречений на вербальну лакунність, що в чистому вияві виявляється на трансцендентному рівні буття людини. Тут людська ідентичність комунікативної особистості набуває цілості і водночас утаємниченості, що дозволяє називати завершальний компонент структури концепту адоративним (утаємниченим). Він поєднує комунікативну особистість з вищими смислами буття, лежить за порогом свідомості (це *увірене*, за М. Гайдеггером) і не підлягає вербальному декодуванню. Тому можна маніпулювати свідомістю, але неможливо маніпулювати вірою.

За змістовим наповненням концепту, цілістю його структури можна судити про рівень соціо-психо-культурної самореалізації комунікативної особистості. Неврахування чи недооцінка якогось із компонентів збіднює діяльність (мисленнєву, духовну, мовленнєву) комунікативної особистості, її буття.

Проведена вище стратифікація концепту відбиває тенденцію, коли, за спостереженнями В. Манакіна, «у сучасних лінгвістичних дослідженнях, а втім, як і в інших царинах знань, спостерігається повільне й обережне просування до поєднання в одному фокусі власне наукових, філософських і релігійних уявлень про світ і людину» [Манакин 2004 : 24]. На думку одного з провідних українських кібернетиків Ю. Белова, «ми стоїмо перед синтезом гуманітарних наук, природничих наук і релігії, перед синтезом метафізики й куль-

тури. Адже інакше феномен людини збагнути неможливо» [Стріха 2007 : 137].

За нашим структурним зрізом концепт постає цілісним етноментальним утворенням, що має складну (чотирикомпонентну) рівневу будову. Його структуру формують образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти, які співвідносяться із відповідними рівнями комунікативної особистості: мотиваційним, когнітивним, вербально-семантичним та трансцендентним. Це дає підстави говорити про взаємодію та взаємовплив концепту і комунікативної особистості, зокрема через їх духовне обрамлення. Адже *духовне* є основою концепту на домовному рівні – у царині колективного несвідомого; *духовне* постає й еволюційним піком концепту на надмовному (трансцендентному) рівні, де сягає вершини особистості (за «вершинною психологією» Л. Виготського). Можна тільки уявити, яка частина концепту набула вербального втілення, а яка залишилась за межами семантичного простору мови.

4.2. Феномен концепту у візії Івана Франка

У сучасній лінгвістиці не існує усталеного визначення *концепту*. Аналізуючи гносеологічне становлення цього поняття, звернемо передусім увагу на ті сучасні тлумачення, з якими більшою чи меншою мірою перегукуються його трактування у лінгвофілософській концепції І. Франка.

До осмислення *концепту* вчений підходив ще задовго до того, як цей термін «вперше у вітчизняній науці ... використав С. А. Аскольдов-Алексеев 1928 р.» [Попова, Стернин 2007 : 30]. Активне вживання слова *концепт* як терміна спостерігаємо з початку 90-х років: він став дуже популярним у російській та українській лінгвістиках як один із головних термінів в апараті когнітивної лінгвістики [Скаб, 2008 : 22].

Показово, що в українській мові термін *концепт* виник на початку XVII ст. [Словник XVI – I половина XVII ст.] через посередництво польської мови, де він з'явився ще у XVI ст. зі значеннями: «задум, думка»; «проект, ескіз, начерк»; «дотеп» [SSEJP 1964]. У дискурсі Франка його зміст розвивався з наголосом на ментальнісному наповненні (якщо ментальність трактувати як «інтелект, розумові здібності»; «психіка, психічний склад» [ВТС: 508]. Науковий аналіз органічного зв'язку «нашої мізкової матерії» [Франко 1981, 31: 61] і «нижньої свідомості», де захована «глибока верства психічного життя, що звичайно лежить в тіні» [Там само: 61], скрупульозно розкрито в знаменитому трактаті «Із секретів поетичної творчості», конкретніше – у другому розділі «Психологічні основи» [Там само: 54–76]. Пізніше в такому річищі почали розвиватись ідеї когнітивної лінгвістики і її основного поняття – «концепт».

У спеціальному словнику когнітивних термінів за редакцією О. Кубрякової зафіксовано: «*концепт* (*concept*, *konzept*) – термін, що служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини» [КСКТ 1996]. Подібне тлумачення спостерігаємо і в Базовому словнику лінгвістичних термінів: *концепт* – це «оперативна змістова одиниця мислення, квант структурованого знання. Зміст концепту включає відомості про об'єкти та їх властивості; про те, що людина знає, думає, передбачає, гадає про об'єкти світу».

Впадає в око розгалужена семантична структура слова *концепт*, наскрізність його використання у різних дискурсах І. Франка: науковому, публіцистичному, епістолярному, художньому. Попри дифузність значень, які важко відмежувати одне від одного, семантичним центром у трактуванні *концепту* виступає семема «думка, ідея». На основі значення лексеми *думка*, яке синонімізується зі словами *мисль*, *гадка*,

міркування, ідея, помисел; оцінка, судження, враження, погляд, розуміння, поняття, переконання, твердження, внутрішній голос [ССУМ I: 746], *концепт* трансформувався, з одного боку, у філософсько-психологічний термін у значенні «формулювання, загальне поняття, думка, спосіб мислення», з іншого – став ключовим поняттям когнітивної лінгвістики, акумулюючи в собі народжену у свідомості ідею.

За О. Кубряковою, «*концепт* – це деякий окремих смисл, деяка ідея, що є у нас у свідомості, але, за всіма ознаками, головне, що така ідея існує як оперативна одиниця в процесах думки...» [Кубрякова 2004: 316]. Як зазначає Ю. Степанов, «*концепт* – ідея, що охоплює абстрактні, конкретно-асоціативні і емоційно-оцінні ознаки, а також спресовану історію поняття» [Степанов 1997: 41–42]. Звідси висновуємо, що *концепт* співвідноситься з явищами культурологічним та водночас психологічним, зумовлених історико-культурними чинниками. Розмежовуючи часто ототожнювані терміни *поняття* і *концепт*, Ю. Степанов зауважує, що, на відміну від понять, концепти – «предмет емоцій, симпатій та антипатій, а інколи й зіткнень» [Там само: 43], бо пов'язані із суб'єктивним, внутрішнім світом людини, її духовними цінностями.

Відтак у лінгвокультурологічному вимірі, що передбачає дослідження живих комунікативних процесів у зв'язку з матеріальною, соціальною або духовною культурою конкретної мовної спільноти, невід'ємними ознаками цих ментальних одиниць стають «переживаність» й аксіологічність, причому не стільки оцінне ставлення до явищ дійсності, скільки ціннісне, яке відбиває його значущість у світогляді людини.

Франкове заглиблення в нурти «нижньої свідомості» розкриває джерело формування цих духовно-культурних орієнтирів – *концептів*: «Бо все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворушилось у його душі і розбуджувало його чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч зви-

чайно скритим набутком його душі» [Франко 1981, 31: 62]. Лексичне значення слова *набуток* «те, що набувають працею, затрачаючи силу й енергію» [СУМ V: 22] імплікує у наведеному контексті підтекстовий смисл: «бо воно того вартує», вступаючи у синоніміїні відношення із терміном *концепт*. У когнітивістському вимірі ці ментальні утворення «асоціюються» із «глибоко захованими скарбами своєї душі» [Франко 1981, 31: 62], надаючи їм ціннісного характеру. Семи 'цінність' і 'переживаність' відчитуємо в метафоричних образах «*магазину думок і почувань*» [Там само: 62], «*багатого шпихліру, котрого засіки* [курсив наш. – Я.Я.] при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе *скарби*, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогосінько» [Там само: 62].

Франкова думка про «велику ресорпційну силу нижньої свідомості» [Там само: 62–64] суголосна із судженням тих науковців-когнітологів, які вважають, що в основі концепту лежить колективне несвідоме, архетип. Завдяки архетипам зберігається культурно-національний досвід і духовні традиції, а в результаті забезпечується стійкість і спадковість концептосфери народу чи окремої людини. За Франком, «майже кожний чоловік має в собі величезне багатство ідей і почувань, хоча мало хто може і вміє користуватися ними» [Там само: 62]. Подоланню розбіжності між Я-реальним (якою людина є) і Я-ідеальним (якою людина прагне стати), послуговуючись термінами психологічної Я-концепції [ПЕ 2006 : 398], сприяє особиста пізнавальна діяльність людини, у тому числі – її комунікативна діяльність (спілкування, читання, навчання), самовиховання. Якраз названі чинники є основним джерелом формування концептів. Тож цілком слушно називати культурні концепти «повсякденними аналогами світоглядних термінів» [Арутюнова 1999 : 617].

До таких «світоглядних термінів» у націософському дискурсі І. Франка належать концепти *революціонізм*, *«цілий чоловік»*, *народ*, *нація*, *поступ*.

Для їхньої характеристики адекватним вважаємо той концептуальний аналіз, в основі якого – синергетика слова-імені концепту у синтезі різнотипної семантики: *мовної* (етимологія слова, з'ясування усіх можливих значень та способів вживання, встановлення частотності, визначення словотвірного гнізда, парадигматичні та синтагматичні відношення цього концепту з іншими словами), *когнітивної* (психолінгвістичне значення), *прагматичної* (значення мовця) та *культурної* (історична довідка про досліджуване явище, визначення місця та ролі концепту в приказках та прислів'ях, фразеологізмах, художній літературі, засобах масової інформації).

4.3. «Як багато важить слово...» у Франковому тексті

У сучасній семасіології традиційним об'єктом є значення. Множинність дефініцій, що окреслюють це поняття, ілюструють ту типову в науці ситуацію, коли вчені дивляться в одному напрямку, але бачать не одне і те ж – аж до самозаперечення. Так, наприклад, у праці К. Огдена та А. Річардса «Значення значення» подано 16 тлумачень [Селіванова 1999 : 10]. Нині кількість інтерпретацій ключового поняття семасіології відчутно збільшилася, що пов'язано з розширенням наукової парадигми – від лінгвоцентричної, згідно з якою мова розглядається як об'єктивно існуюча самодостатня система, до антропоцентричної, де у центрі уваги опинилася людина, її світо- і себепізнання, відображене у мовленнєвій (комунікативній) діяльності. У сучасних семасіологічних студіях знову отримує друге дихання діяльнісно-антропоцентричний підхід до значення. Він спрямований «на встановлення

зв'язку його глибин з культурно-історичним буттям народу, енергетично-психологічним та соціальним його існуванням» [Петренко 1997 : 12].

Такий підхід присвічує ідея В. фон Гумбольдта про духовно-енергетичну (духовно-динамічну) сутність мови, її спорідненість із народом – творцем мови. Засади антропоцентризму у мовознавстві успішно розвивали й збагачували В. Вундт, Г. Штейнталь, О. Потебня, зокрема у праці «Думка і мова» (рос. «Мысль и язык») (1862р.). Питання «як много важить слово» [Франко 1976, 3 : 172] у духовній структурі людини (народу) було об'єктом лінгвокогнітологічних рефлексій Івана Франка. Його внесок у розуміння духовної синергетики рідної мови, попри увагу до концепції Франка-мовознавця, ще потребує відповідних міждисциплінарних студій.

Актуальність дослідження значущості слова у концептосфері І. Франка підсилює той факт, що лінгвофілософські ідеї В. фон Гумбольдта були наприкінці XIX ст. певною мірою призабуті, а на початку XX ст. навіть витіснені структуралізмом [Бацевич 2009 : 84]. І. Франко розумів, що таку розкіш – розглядати мову в її іманентному вимірі «як річ у собі і для себе» – можуть собі дозволити наукові репрезентанти мов державних націй. У тогочасному соціокультурному контексті політично й територіально розкраєної України мова ставала не просто засобом спілкування, тим більше не «системою правил сполучуваності й вживання знаків» з погляду Ф. де Соссюра, а вузловим засобом формування й утвердження національної ідентичності, вагомим націє-і державотвірним чинником. До характеристики такої ситуації доречно прикладається думка Ю. Шевельова, що коли пишеш про історію мови державної – пишеш про історію мови; коли ж ідеться про мову бездержавну, то пишеш про боротьбу за її державність. Перед Франком як національним Мойсеєм і вченим-новатором постало історично задавнене завдання – кардинально модернізувати, як сказали б сучасні

когнітологи, національну концептосферу, самі світоглядні орієнтири українського суспільства, принаймні його інтелектуального проводу, в напрямку утвердження «ідеалу національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним» [Франко 1986, 45 : 285]. Термін *національна концептосфера* трактуємо як сукупність *психоментальних* утворень (концептів), що відображають пізнану народом дійсність, його інформаційну базу мислення. Разом зі стереотипами свідомості, що мають культурну зумовленість, концептосфера творить когнітивну картину світу. Звісно, чим багатша культура нації, її література, наука, мистецтво, історичний досвід, тим інформативно багатша її концептосфера як сфера знань, а в результаті – виразніша і когнітивна картина світу. Маючи інтегральний, загальнонародний характер, когнітивна картина світу постає своєрідним психоментальним образом-інваріантом дійсності, що реалізується у когнітивній (мисленнєвій) і комунікативній діяльності носіїв певної мови.

Розглядаючи мову не як продукт діяльності (*ergon*), а саму діяльність (*energeia*), В. фон Гумбольдт зауважував: «Живе мовлення є першим й істинним станом мови: цього не можна забувати, досліджуючи мову, якщо ми хочемо увійти в живу сутність мови» [Гумбольдт 1984 : 70]. Екстраполюючи цю думку на площину когнітивної лінгвістики, можна сказати: якщо ми хочемо пізнати внутрішній світ людини, ми повинні її почути – коли людина розкажує про когось чи про щось, вона передусім розповідає про себе. Мимовільний автобіографізм засвідчує і сам І. Франко, коли у листі до Агатангела Кримського зізнається : «Майже всі мої писання плывуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони [...] є частки моєї біографії» [Франко 1986, 50 : 109]. У наведеній Франковій рефлексії проглядається одна з антиномій мови – антиномія мови і мислення: будучи засобом утворення думки, мова

не в змозі вербально передати глибини духу, оскільки світ внутрішніх почуттів значно ширший за співвідносний із ним світ слів. Звідси – і відповідно розставлені письменником акценти, коли центр ваги у мовленнєвій (творчій) діяльності переноситься не на розумові пояснення («резони»), а на «чуття», «серце». Відтак у лінгвофілософській концепції Франка художнє мовлення постає не так явищем логіконцентричним, як кордоцентричним. Не випадково образ *серця* у його творах є лейтмотивним, наскрізним, актуалізуючи ті смислові варіанти слова *серце*, які не мають лексикографічного відбиття у системі мовних значень одинадцятитомного «Словника української мови» (СУМ). Йдеться про *серце* як: 1) джерело творчості, душевного натхнення, відсутність якого призводить до внутрішньої порожнечі: «*Серця! Серця! Серця! [...]* *А серце вижерла гадюка*» [Франко 1976, 3 : 170]; 2) онтологічний орієнтир: «*Ти б серцем ріс*» [Франко 1976, 3 : 173]; 3) вияв кордоцентризму, притаманного українській ментальності: «*Та се знання предавнє, відчуті треба, серцем зрозуміть*» [Там само: 173]; 4) вияв життєвої стійкості, моральної сили: «*Той наймит – наш народ. Все серцем молодий, думками все високий, Хоч топтаний судьбою*» [Франко 1976, 1 : 61].

Тож перефразовуючи відомий імператив Й.-В. Гете, можна сказати: «Хто хоче зрозуміти поета, мусить іти у його світ». І тут передусім потрібно усвідомити, «як много важить слово...» [Франко 1976, 3 : 172], відчуті нурти духу, «що тіло рве до бою» [Франко 1976, 1 : 22] і хоч би боковим зором схопити огром його концептосфери. Саме так – бодай дотично, тому що концептосферу (людини чи народу) як сферу знань (зовнішніх і внутрішніх) можна осягнути настільки, наскільки вона є омовленою, словесно вираженою. Значна і, мабуть, більша частина концептосфери та її репрезентанта – слова-концепту може не мати словесного втілення і залишається у надрах внутрішнього мовлення (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція). Бо ж справді,

далеко не кожне відчуття чи пережиття можна передати словами: не випадково сучасні когнітивісти називають концептом «інформацію, що переживається», «квант пережитого знання». Те, що залишається незвученим, поза вербальним кадром, у філософії екзистенціалізму трактується як *немовлене*. Категорію «немовленого» Мартін Гайдеггер розглядає невідривно від категорій «адоративного» (втаємниченого) і «увіреного»: «Хтось мовчить, він не говорить, і в немовленні може сказати багато чого. *Немовлене* – це не лише те, що позбавлене озвучування, а й неказане, ще не показане, те, що не сягнуло з'яви. Те, що взагалі мусить зоставатися немовленим ... Це таємниця» [Гайдеггер 2007 : 213]. Йдеться насамперед про трансцендентний рівень комунікативної особистості, де *слово* набуває потужної енергетики, де його духовна сила сягає апогею. На цьому рівні *слово* виступає як носій таємниці. Адже те, у що людина вірить, не потребує слів і не підлягає словесному декодуванню. Це молитва серця і духу. Будучи незвученою, неказаною, вона все одно стає почутою. Саме так молився Мойсей, і Господь почув його молитву:

*Серцем молився Мойсей
і скорботою духу цілого;
І говорив йому Бог:
«Що так до мене кричиш?
Хоч ти заціпив уста
Так, що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут,
Як твоє серце кричить*

[Франко 1976, 2 : 192],

Перед нами – феномен безмірної сили віри. Дійсно, серцевиною енергетики *слова* виступає не його властивість набувати смислових обертонів, а здатність бути духовною силою у житті народу чи окремої людини.

Як зауважує З. Гузар, «Франко з юних літ у глибинах свого духу жив Біблією (ще в гімназії він перекладав Книгу Йова)». Тому «релігійна свідомість як форма і спосіб індивідуального та загального буття була глибоко вкорінена в ество І. Франка. Він не тільки фундаментально знав Святе Письмо – він ним жив» [Гузар 2008 : 17]. Так розвіюється донедавна поширюваний міф про атеїзм І. Франка.

У лінгвофілософській концепції І. Франка *слово*, живе, протейчно мінливе – «одно сердечне, теплеє слівце» [Франко 1976, 3 : 172] і «одно сердите, згїрднее слівце» [Там само : 172] – набуває анімістичних ознак. Вони простежуються у філософській поезії «Якби ти знав, як много важить слово...», яку можна назвати одою слову. Підкреслюючи його духовно-енергетичний потенціал, поет вдається до дев'ятикратного озвучення – «якби ти знав...». Цей вислів обрамлює кожную дев'ятирядкову строфу: ним вона починається (анафора), ним і закінчується (епіфора), окрім четвертої строфи. Звичайно, він емоційно підсилює образ *слова*, внаслідок чого риторичне звернення набуває тональності благання-нагадування. Але емоційна насиченість є лише тлом, що має увиразнити пізнавальну (когнітивну) енергію, яка акумулюється в *слові*. Особливо якщо це Слово Євангельське. Звідси – ті ремінісценції, що перегукуються з євангельськими оповідями, зокрема: початок вірша «Якби ти знав, як много важить слово...» – це алюзія до Євангелія від Івана: «Спочатку було Слово» [Святе Письмо 1992 : 113], так само як і завершення вірша : «Не бійтеся! Се я» – алюзія звернення Ісуса Христа до апостолів у човні під час бурі [Євангелія від Марка 1992 : 55]. Маємо ще одне обрамлення (алюзіями): воно ніби символізує те опертя, завдяки якому людина може бачити над собою високе небо і «рости серцем» [Франко 1976, 3 : 173]. Тяжіння до неба, до вищих смислів буття власне і робить людину людиною як особистістю духовною.

Вплітаючи у канву поезії «Якби ти знав...» Євангельські ремінісценції, мислитель розкриває магічну і містичну силу *Слова* того, хто до своїх учнів «в бурю йшов по гривах хвиль розлогих» [Франко 1976, 3 : 173] – Ісуса Христа. *Слово* Спасителя у сприйнятті І. Франка – дар і диво. Магічним, на думку автора, воно може ставати і в устах людини. Причому цей вплив може бути двояким – як позитивним, так і негативним, залежно від того, якою енергетикою заряджає своє *слово* сама людина. Полярний вплив *слова* на людину висвітлено в антитезах, пор.:

*Якби ти знав, як багато важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серце як чудово
Вигоює – якби ти знав оце!*

[Франко 1976, 3 : 172].

А з іншого боку:

*Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить, і поганить,
І троїть на весь вік, – якби ти знав оце!*

[Там само: 172].

Якщо оперувати категоріями комунікативної лінгвістики, І. Франко розкриває залежність перлокутивного акту від іллокутивного мети мовця, його інтенційного стану, пов'язаного зі станом свідомості. Однак пізнати, «як багато важить слово», ми зуміємо, мабуть, тоді, якщо спробуємо вслухатися у філософський лейтмотив Франкової поезії, а не обмежимося лише інструментальним підходом до трактування мовленевого акту, виконати який, за теорією Дж. Остіна, значить: побудувати висловлювання зі слів даної мови за правилами її граматики; забезпечити висловлювання смислом і референ-

цією, тобто співвіднести з дійсністю; надати висловлюванню скерованості, що перетворює його в іллокутивний акт; (англ. *illocutionary act*, тобто вияв комунікативної мети у процесі висловлювання (термін Дж. Остіна); викликати очікувані наслідки (англ. *perlocution*, тобто вплинути на свідомість чи поведінку адресата, створити нову конситуацію спілкування» [Ахманова 1996 : 412].

В окресленій моделі комунікації людина розглядається як механізм, дії якого можуть бути описані чіткими регламентованими правилами. Словам тут відводиться лише функція засобів комунікації, основне завдання яких – передавати певну інформацію. У механістичному підході не береться до уваги комунікативне середовище, ситуативний контекст, реальне (психолінгвістичне) значення слова тощо. Але ж вербальна комунікація – це лише видима, точніше, озвучена частина ества. Крім цієї видимої, комунікативно-релевантної, є невидима частина, яка може бути навіть важливішою у комунікації, ніж вербальна. Це «світ почувань, внутрішні «стихії» ества, бурі й негоди серця» (Є. Маланюк). В усякому разі, мовленнєвий акт є вторинною інтеракцією, опосередкованою мовними знаками. У поведінково-мисленнєвій діяльності комунікантів прерогатива належить когнітивній картині світу – тим стереотипам свідомості людини, які мають на неї безпосередній вплив.

Очевидно, це мав на увазі М. Бахтін, засновник діалогічної філософії мови, коли підкреслював: «Ми, насправді, ніколи не вимовляємо слова і не чуємо слова, а чуємо істину чи неправду, добре чи погане... Слово завжди наповнюється ідеологічним чи життєвим змістом і значенням» [див.: Кашкин 2007 : 11–12].

З погляду гуманістичної психології смислова наповнюваність слова залежить від характеру Я-концепції, тобто інтегрованого образу власного Я, на основі якого людина формує свої стосунки як з іншими людьми, так

і з собою. Рушієм, що постійно стимулює людину до самовдосконалення, є розбіжність у структурі Я-концепції між Я-реальним (уявлення про себе в певний момент) та Я-ідеальним (уявлення про те, яким повинен стати суб'єкт), орієнтуючись на моральні норми [ПЕ : 398]. Дорогу до себе І. Франко називав «стати [...] перед власним сумлінням» [Франко 1981, 31 : 31]. Справді ж бо, цінність людського життя вимірюється не довжиною – скільки літ прожито, а висотою – як прожито. Долаючи життєві бездоріжжя, людина прагне осягнути вершини духу. Той, хто не ігнорує морального самовдосконалення, внутрішнього росту, постає не лише мовною чи комунікативною особистістю, а й концептуальною, тобто, за Франковою оцінкою, «цілим чоловіком».

На завершальному етапі внутрішньої біографії Франка дороговказом на цьому шляху стає національний ідеал. Власне «брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичній полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань» [Франко 1986, 45 : 283], – констатує І. Франко. Усвідомлюючи новизну концепту *національний ідеал*, його лакунарність в заблокованій бездержавністю українській когнітивній картині світу, І. Франко закладає у неї той ембріон національної свідомості, що був покликаний кардинально змінити бездержавний менталітет українця, а відтак – і українське буття. І знову підвалинами цього мегаконцепту стають концепти *розум* і *серце*. Коли вони зливалися, голос мислителя набував пророчої сили: «...Ми мусимо серцем почувати свій *ідеал*, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоби наближуватись до нього, інакше він не буде існувати, і ніякий містичний фаталізм не сотворить його...» [Там само: 285]. Такий філософсько-методологічний підхід вченого і громадянина є класичним прикладом національно-екзистенційного

мислення, яке кардинально змінювало стереотипи свідомості його народу.

«Метафізичні мотиви» в концептосфері Франка мають виразні націософські акценти. Власне філософська складова концепції Франка впливає, на нашу думку, із двох джерел: раціоналістичного, декартівського за своєю природою, що апелювало до сили знань, до людського розуму – одного із «тих кондукторів», за висловом Франка, що «як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать...» [Там само: 346]; напрям другому джерелу, національно-екзистенційному, ірраціональному за своєю природою, задавав згаданий вище націєтвірний імператив. Якраз взаємодія цих джерел вперше в історії української філософської думки проголошувалася як наріжний камінь «ідеалу національної самостійності».

Чи усвідомлював І. Франко, що трансформування концепту «національний ідеал» з його індивідуальної концептосфери у концептосферу народу – процес непростий і тривалий? Аж дуже добре. Звернемо увагу на окремі смислові семи, які актуалізуються у суцільному фрагменті статті «Поза межами можливого» : 1) «неможливість найближчого здійснення цього ідеалу»: «Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [Там само: 284]; 2) «об'єктивна, твереза оцінка історичної складної ситуації» : «Нехай і так» [Там само: 284]; «історичний шанс» : «Та не забуваймо, що тисячні стежки, які ведуть до його осушення, лежать просто під нашими ногами...» [Там само: 284]; 3) «потреба національної свідомості і злагоди»: «тільки від нашої свідомості того, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього» [Там само: 284]; 4) «ймовірність зійти на історичний маргінес»: «чи, може, звернемо на зовсім інші стежки» [Там само: 285].

Синергетика слова на осі *адресант-адресат* зростає й від того, що значна частина творів І. Франка має автобіографічне підґрунтя. Тоді особливо виразно проявляється «спосіб малювання складного людського чуття» [Франко 1976, 2 : 120]. Це спостерігаємо, зокрема, у збірці «Зів'яле листя», яку загартований життєвими випробовуваннями (у т.ч. політичними) поет називав «ліричною драмою». Душу ліричного героя-автора переповнюють суперечливі почуття. Він сподівається почути слова, енергія яких здатна викликати хвилю безмірної і бурхливої радості в його душі:

*Якби ти слово прорекла мені,
Я б був щасливий, наче цар могутий,
Та в серці щось порвалось би на дні,
З очей би сліз потік полявся рвучий*
[Там само: 123].

Але психологічний стан героя-автора різко змінюється, коли він чує: «Не надійся нічого!» [Там само: 126].

*Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задривав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груді
Биттям тривожним не зглушило ті
Слова страшні: «Не надійся нічого»*
[Там само: 126].

У наведеній вище строфі насвітлено певний синергетичний парадокс. Річ у тім, що озвучене слово «величезною владою впливає на душевне життя спершу того, хто це слово вимовляє, а потім – [...] від доторкування до душі, енергією» – на того, кому воно адресується [Флоренский 2006 : 241]. У цій конситуації озвучені слова для мовця-адресанта були звичайними, тому і сказані «рівно, спокійно, твердо»; для

адресата-ліричного героя вони були «слова страшні». Тож власне синергетичної взаємодії, тобто поєднання двох енергій, коханої і героя-автора, не відбулося, і причина цього – різний стан душі, неподілене кохання.

На психологічному рівні енергетичний вплив слова може виявитись у тому, що «слово концентрує енергію духу, ніби наповнюється ним» [Там само: 250]. Постає питання: а як матеріалізується *енергія слова* на мовному рівні?

Згідно з філософською концепцією П. Флоренського, пізнавальна енергія, яку концентрує слово і завдяки якій комунікативна особистість може магічно впливати на світ і на інших людей, формується усіма складниками лексеми: звуковим комплексом, формальною структурою (морфемою), яка пов'язує звучання і значення, але передусім – своїм значенням (семемою). Власне семема визначає магічну функцію слова [Бацевич 2009 : 132]. Але цієї функції слово не виявить, якщо воно не буде кимось сказане і кимось почуте. Якраз на осі комунікації оприявнюється його синергетична властивість.

Тому у своєму трактаті «Із секретів поетичної творчості» мотиваційною основою спілкування І. Франко вважає вплив на душевне життя співрозмовника: «Кожний, хто пише, чинить се в тім намірі, щоб піддати, сугестувати (тобто навіювати, впливати – Я.Я.) другим якісь думки, чуття, виображення...» [Франко 1981, 31 : 45]. Самозрозуміло, що цей вплив на адресата буде настільки відчутним, наскільки буде викликати довір'я той, хто говорить (адресант). Чи не тому визначальною причиною відсутності взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування (т.зв. комунікативної девіації) з погляду психолінгвістики є не так недостатня комунікативна компетенція адресанта (зокрема погане володіння засобами мовного коду), як сама особистість мовця. Іншими словами: перш ніж усвідомити зміст сказаного, треба подумати, *хто* це сказав. Тому, наприклад, такі широко вживані сьогодні терміни-політоніми як *свобода*, *держава*,

незалежність, закон у різних мовців мають різне смислове навантаження, передусім у прагматичному (конотативному) компоненті. У світі здевальвованих цінностей неминуче знецінюється і слово – відбувається т.зв. вивітрювання його змісту. Тих «занадто завзятих патріотів, [...] що мають уста, повні Польщі» чи України, а «серце холодне до недолі» народу [Там само : 32], Франко називав «патентованими патріотами» [Там само : 32]. У політичних реаліях сучасної України така оцінка не втратила своєї актуальності.

Як «син народа» [Франко 1976, 2 : 186], поет усім своїм еством відчував дух рідної мови. Адже «характер народу й особливості його мови разом і за взаємної згоди з'являються із недосяжної глибини духу» [Потебня 1993 : 32]. Ідею мовного етноцентризму розвивав І. Франко, коли, безпомилковим чуттям оцінював переклад Євангелія українською мовою за національно-екзистенційною міркою – «духом народної мови» [Франко 1980, 37 : 66]. Не «язикові доктрини», а «щире чуття» [Там само : 67] духу рідної мови є, на думку мислителя, першоосновою пізнання глибин Євангелія: «Виходить прецікава річ, що найстарший переклад, Пересопницьке Євангеліє, являється з сього погляду взірцем, якого не досягли ані Лободовський, ані Куліш з Пулюєм і з яким зрівнявся один Морачевський, зрікшись всякої язикової манірності та глибоко вникнувши в *дух української народної мови*» (підкреслення наше – Я.Я.) [Там само : 66]. Звернемо увагу: на завершальному (ідеалістичному) етапі світоглядної еволюції Франкова оцінка рідної мови зазнає помітної переакцентації.

Варто зупинитися на зіставленні місця і значення мови в ієрархії цінностей Франка-позитивіста та Франка-ідеаліста. Позитивістський підхід ілюструють відповідні міркування: «Мова, хоч і який коштовний скарб, не є все таки найвищим скарбом; що життя народу і його розвій, придбання економічні, громадські і духові є скарби далеко важніші, для котрих мова є тільки одним із способів» [Франко 1980, 28 : 175].

Можна припустити, що мотиви обездуховненого раціоналізму, практицизму нав'язані впливом Михайла Драгоманова, – за оцінкою І. Франка, «могутньої і в високій мірі суцільної особи» [Франко 1986, 45 : 423], який попри те вважав, що «про сталість національних ознаків і говорити смішно» й культивував просвітницько-утилітарне бачення мови: «Мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта». І далі: «Мова не святощ, не пан людини, а слуга. Література мусить нести у маси народу просвіту якнайлегшим способом» [Драгоманов 1970, 2 : 162]. Однак примат демократично-ліберальних засад над національним ідеалом був неприйнятним для Франка-ідеаліста, який пізніше скаже: «Брак віри в національний ідеал [...] був головною трагедією в житті Драгоманова» [Франко 1986, 45 : 283]. Після ідейної трансформації письменник-мислитель розглядає мову як духовну силу, що пронизує усе людське єство, заторкує в ньому глибинні почуття. На етапі світоглядного ідеалізму для нього стають нерозривними поняття *ідеал національної самостійності, народ, рідне слово*:

*Задарма в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуґа
І все, чим може вгору дух підняться?
[Франко 1976, 5 : 212].*

За Франком, джерелом синергетики рідного слова виступає закладена в ньому духовна сила народу, його прагнення бути вільним. Чи не тому поштовхом до національного відродження завжди є боротьба за рідну мову? Проникаючи у суспільну свідомість, рідне слово в цьому процесі відіграє особливу роль – націє- і державотвірну, щоб «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного, культурного й політичного життя,

відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла [Франко 1986, 45 : 404]. У таких соціокультурних умовах особливої ваги набуває мовна стійкість як окремої людини, так і всього етносу. І тут Франко велику надію покладає на рідне слово:

*О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!*

[Франко 1976, 5 : 212].

Поет свідомий духовної сили рідного слова, яке «в хвилю ту блаженну» стає «більше від самого себе» [Флоренский 2006 : 269]. І при тому більше подвійно: будучи самим собою, воно у двоєдиній іпостасі виступає і суб'єктом, і об'єктом пізнання. Так відбувається поєднання двох енергій: людини як творця рідного слова і рідного слова як творця людини. Ця взаємодія і породжує явище синергії (від.гр. *συνεργεία* «спільна енергія»), у якому оприявнюється творче кредо поета: «[...] Щоб душа твору була частиною моєї душі» [Франко 1986, 50 : 115].

Взагалі пізнання людини через слово – це лише наближення до таїни, якою є сама людина. Рідній мові у цьому процесі належить особлива роль, оскільки вона служить символічним синергетичним середовищем між зовнішнім і внутрішнім світами людини [Бацевич 2009 : 55]. Наука не володіє таким інструментарієм, що дозволив би проникнути у найпотаємніші куточки внутрішнього світу, тим більше якщо йдеться про універсум письменника, вченого, мислителя – явище, унікальне не лише в українській, але й у світовій культурі. Щоб збагнути феномен І. Франка, осмислити й переосмислити в контексті сьогодення, його передусім треба прочитати, тобто почути. Адже ще з часів античності відомо: «Заговори, щоб я тебе побачив».

4.4. Франкова концептосистема як спосіб модерного смисло- і світотворення

4.4.1. Концепт *революціонізм*

Коли окреслюємо взаємодію концептосфери і концепту, то маємо на увазі передусім їх взаємозумовленість, побудовану на гіперо-гіпоніміїчних відношеннях: концептосфера як загальне, родове поняття реалізується у концепті – частковому, видовому понятті, з одного боку; з іншого – концепти є будівельним матеріалом для концептосфери. Міждисциплінарний (крос-галузевий) характер поняття *концепт*, що функціонує у дискурсі філософів, логіків, психологів, культурологів та ін., зумовив широкий діапазон його інтерпретацій. Ці інтерпретації корелюють з певними напрямками у сучасній когнітивній лінгвістиці, де провідними є *лінгвокультурологічний* (В. Жайворонок, В. Кононенко, М. Скаб, В. Карасик, В. Колесов, Ю. Степанов, А. Вежбицька, Є. Бартмінський та ін.) і *семантико-когнітивний* (З. Попова, Й. Стернін, І.Голубовська, О. Бабушкін, М. Болдирев, О.Лукашевич та ін.). Синтезом цих підходів є *когнітивно-дискурсний* напрям, що реалізується на осі «*культура – мова – свідомість*».

Ключем до пізнання природи концепту, його значущості у концептосфері (національній, індивідуальній) може послужити опертя на органічний зв'язок двох утворень: первинного, а саме структури комунікативної особистості (за трирівневою моделлю мовної особистості Ю. Караулова), і вторинного, похідного – структури власне концепту. У сучасній теорії комунікації *комунікативна особистість* трактується не лише як окремих мовець, але і як певний, культурно зумовлений тип комуніканта. Щодо концепту, то за нашим структурним зрізом він постає цілісним, відносно стійким етноментальним утворенням, що має складну

(чотирикомпонентну) ієрархічну будову. Його структуру формують *образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти*, які співвідносяться із відповідними рівнями комунікативної особистості: *мотиваційним (архетипним), когнітивним, вербально-семантичним та трансцендентним*. Така полірівнева структура комунікативної особистості актуалізує Гумбольдтівську аксіому, що «людина уся не вкладається у межі своєї мови; вона більша від того, що можна виразити у словах» [Гумбольдт 1985 : 349]. Адже вербальний рівень є лише частинкою Я-комунікативної особистості, натомість за вербальним «кадром» може залишитися її внутрішнє, духовне життя – глибинне, невидиме і часто непідвладне озвученню. Це, можна сказати, когнітивна універсалія, яка лише увиразнює закономірну асиметрію між Я-внутрішнім, імпліцитним і Я-зовнішнім, омовленим.

Навіть коли мовна картина світу матеріалізується в унікальній 50-томній (і далеко не повній) творчій спадщині Івана Франка, вона все одно не вичерпує його концептосфери, позаяк концептосферу людини (народу) як інформаційну базу свідомості та мислення, як сферу знань (зовнішніх і внутрішніх) можна досягнути настільки, наскільки вона є омовленою, словесно вираженою.

Досліджуючи у когнітивно-дискурсному аспекті концепт *революціонізм*, ми водночас порушуємо, здавалось би, з'ясовану, але все ж таки актуальну проблему: був чи не був І. Франко революціонером? «Звичайно, так», – без роздумів скажуть ті, чиї знання про І. Франка не виходять за межі недавніх стереотипних ярликів типу «революціонер-демократ», «войовничий атеїст» тощо. «Звичайно, ні», – не менш впевнено заперечать ті, хто сприймає його постать через протилежну, «патріотичну» оптику. І все ж...

Тут доречно звернути увагу на лексикографічне наповнення слова *революціонер*, яке в «Словнику української мови» має два значення: 1. «Переконаний діяч революції,

учасник революційного руху» [СУМ VIII : 474]. Якщо йдеться про класове розуміння революції, то його заперечував сам письменник: «Під словом «всесвітня революція» я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину...» [Франко 1986, 48 : 111]. Друге значення слова *революціонер*: 2. «Той, хто робить переворот, відкриває нові шляхи розвитку в якій-небудь галузі» [СУМ VIII : 474]. В аспекті цього значення *революціонізм* І. Франка є більш ніж очевидним. Однак хіба можна у параметри зазначеної дефініції увібгати огром титанічної й універсальної Франкової праці: поет, прозаїк, драматург, перекладач, учений-енциклопедист, чий науковий обшир охоплював чи не всю гуманітарну царину знань й інтегрував українську думку в європейський ментально-культурний простір. Так, випускаючи у світ 1914 р. перший том статей суспільно-політичного змісту, опублікованих у польських і німецьких часописах (1886–1896 рр.), коли довелось трудитися «в наймах у сусідів», І. Франко зазначав: «... Я маю почуте, що даю в отсій книжці початок *школи політичного думаня* (підкреслення І. Франка), якого в такій формі і в такім обемі не має мабуть ні одно славянське письменство. ...Самі тільки статі суспільно-політичного змісту, ширшого від наших вузко краєвих справ, обіймуть три томи...» [Франко 1914 : 7]. Ці перекладені ним же статі – це теж «Франко незнаний» (Є. Маланюк), позаяк вони не увійшли ні в п'ятдесятитомне видання творів, ні в пізніші, пострадянські збірки.

У царині літератури, на думку З. Гузара, «творчість письменника позначена тяжінням до модерного письма, його поетика – це вже явище ХХ ст.» [Гузар 2008 : 2]. В українському мовознавстві ідеї вченого заклали підвалини для становлення сучасної психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, політичної лінгвістики (лінгвополітології), випередивши на століття тогочасну філологічну думку. І не тільки філологічну, і не тільки українську. А завдяки

лексикону, реалізованому мовною практикою І. Франка (особливо в науковому стилі), українська мова на межі ХІХ–ХХ ст. зробила, безсумнівно, революційний крок, освоївши не те що номінативно-поняттєві лакуни, а цілі острови у різних галузях знань: філософії, політології, психології, економічній сфері, військовій та ін. Така потужна інтелектуалізація української мови підняла її на вищий, науково-пізнавальний щабель і водночас розвіяла міф про неї як мову лише «для домашнього вжитку». Якраз через розширення функціональних можливостей української мови, оперте на її пізнавальне наснаження європейськими імпульсами новітнього знання, втілювалась Франкова програма «послідовної і цілеспрямованої європеїзації української культури в цілому» [Пахльовська 1998 : 21]. Характер посправжньому *революційної* інтелектуально-культурної діяльності мислителя допомагає зрозуміти внутрішня форма семантично спорідненого слова *революція*, що в перекладі з латинської *revolūtiō* означає «переворот» [ЭСФ II : 456]. Зусиллями Івана Франка, а невдовзі – і Михайла Коцюбинського й особливо Лесі Українки пробивав собі дорогу модернізаційний напрям у розвитку української культури. Мовленнєвий портрет української національної особистості в їхньому дискурсі набував не бачених досі граней, пов'язаних із когнітивним переломом у розвитку лексичного складу української літературної мови.

Та виражальні можливості навіть найбільшої лексикографічної праці не здатні відобразити семантичні глибини живого слова, «бути виразом поглядів, почувань і інтересів різних верстов і різних інтелектуальних кругів» [Франко 1982, 33 : 242–243]. Адже значення слова у словнику не вичерпує його семантичного потенціалу, який оптимально може проявитися в контексті – не тільки вербальному (мовному і мовленнєвому), але й невербальному, безсловесному (ситуативному): тут важливо не лише, *що* говориться, але

й хто говорить і з якими намірами. А контекст, наприклад, у поезії «Гімн» вказує, що *революціонер* – це передусім «Дух, що тіло рве до бою...» [Франко 1976, 1 : 22]. Якраз це значення слова *революціонер* із власне Франковим прикладом-фразеологізмом *вічний революціонер* мало б бути, на нашу думку, першим, базовим в ієрархії значень з погляду семантичної еволюції слова. Адже завжди дія, чин (зокрема революційний) живиться в екзистенційному вимірі духом. Але не тільки з образом *духу* асоціюється образ *вічного революціонера*. У ньому закладене цілісне Франкове розуміння іманентної природи національного менталітету, складниками якого є «дух, наука, думка, воля» [Там само : 22]. Така синтетична модель створює підґрунтя для усвідомлення часто вживаного сьогодні (в етно-, психо-, соціолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, теорії комунікації та інших відгалуженнях гуманітарних наук) терміна *національний менталітет*, який трактуємо як особливості способу почування, мислення і поведінки, зумовлені архетиповими стереотипами народу, його колективним несвідомим. За цими стереотипами, які виявляються у різних культурах по-своєму, у неповторному поєднанні свого, національного й спільного з іншими народами, можна визначити етнокультурну належність людини. Адже у несвідомому заховане все наше минуле; воно подібне до пуповини, що прикріплює окрему людину до її роду і народу [Ранк 1999 : 14–15]. Колективне несвідоме сприяє виробленню національної ідентичності, воно живить її. Адже, як відзначають етнопсихологи, архетип давніший, ніж культура.

До слова, пригадаймо, що поняття «*колективне несвідоме*» увів в аналітичну психологію швейцарський учений (психолог, культуролог) К.-Г. Юнг. За Юнгом, зміст колективного несвідомого не набувається в індивідуальному досвіді – він існує в душі уже від народження у вигляді архетипів, які успадковуються від предків і регулюють життєву поведінку людини [ПЕ : 226]. Як мудро сказали б Франкові краяни,

не читаючи науки Юнга: «Таким ти сі вродив, і нема на то ради», – і мали б тут рацію.

А тепер, повертаючись до І. Франка, звернемо увагу на таку характерну деталь: ще задовго до появи свого знаменитого трактату «Із секретів поетичної творчості» (1898–1899), а тим більше – до концепції К.- Г. Юнга про колективне несвідоме, двадцятичотирирічний І. Франко у поетичній формі (!) говорить про ту ж екзистенційну категорію – про *дух*, що

*«... від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде»*

[Франко 1976, 1 : 22].

Це уже пізніше в згаданому вище трактаті вчений розвине по-науковому революційну думку про «ті сутестії (впливи. – Я.Я.), [...], в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду» [Франко 1981, 31 : 61]. Показово, що логічній аргументації Франка-вченого передувала глибока інтуїція Франка-поета. На думку сучасних психологів-експериментаторів, «інтуїтивне рішення завжди передує логічному... Логічне вирішення творчого завдання завжди виникає на базі інтуїтивного, тобто тоді, коли завдання фактично уже вирішене» [Пономарев 1976 : 194]

Оскільки дух є серцевиною менталітету, йому належить визначальна роль у його кристалізації. Тому будь-який окупант, намагаючись упокорити народ, позбавляя його автентичної історії – цього життєдайного джерела духу. Історія скріплює історичну пам'ять нації, її визвольні традиції всупереч маніпулятивним намаганням якщо не стерти з пам'яті ці традиції, то хоча б замовчати чи спотворити. Зараз цю деструктивну функцію нівелювання національно-історичних цінностей системно і систематично

виконує масова культура, видаючи «на-гора», конвеєрним способом, безкінечні телесеріали, неінформативні новини, різноманітні шоу-«токовища». Соціалістичний реалізм з його однополюсною культурою «пиши (говори, роби) так і не інакше» перевтілюється у нібито демократичний антипод: «пиши (говори, роби) так як хочеш», а насправді мімікрував теж у безкультур'я культури, зокрема політичної. Як результат, український інформативний простір існує в паралельних вимірах: з одного боку – нібито свобода слова, а з іншого – спотворена політична реальність.

Варто зауважити, що примат духу в структурі менталітету полегшує із загалом логічним і поширеним в когнітивній лінгвістиці твердженням, що менталітет формується під впливом економічних та політичних умов, природних явищ, міжетнічних взаємин і т. д., тобто під впливом зовнішніх чинників. Це справді так, різниця в деталях: спосіб почування, мислення, опертий на архетипи, на генетичний код, якраз визначає спосіб поведінки, умови життя в цілому, а не навпаки. Не применшуючи впливу середовища як вияву зовнішніх (політичних, економічних, соціальних та ін.) чинників, хочемо підкреслити домінуючу роль внутрішніх стимулів, вольового начала як рушійної сили особистості (соціуму). Тому в однакових зовнішніх умовах люди поведуться по-різному – залежно від особистісного вибору.

На думку данського філософа-екзистенціаліста Сорена К'єркегора, людина постійно вирішує проблему вибору («Aut-Aut», «Або-або») – етичного або естетичного. Естетичний досвід підпорядковує людину подіям: естетично переживаючи подію, людина пасивно зазнає на собі її впливу. І навпаки, роблячи етичний вибір і послідовно керуючись ним, здобувається на справжню свободу. Вона підкоряє собі реальність, впливає на її розвиток, а відтак і будує майбутнє. Подібні етичні виміри актуалізуються у Франковому дискурсі, розширюючи смислове поле концепту *революціонізм*. Зро-

бити етичний вибір – це, за І. Франком, «стати перед власним сумлінням», яке, подібно до рентгена, просвічує людину. Це уміння бути моральним [етичний від гр. τεχνη «етика» («уміння бути моральним») – ЕСУМ II : 172] всупереч диктату не вельми сприятливих зовнішніх обставин. Постійна пульсація власного сумління скріплює моральну структуру людини, розвиває те, що І. Франко називав «почуттям собачого обов'язку» [Франко 1981, 31 : 31]. Звичайно, серед його сучасників було немало особистостей, які теж керувалися етичним вибором, але лише поодинокі – як він, Леся Українка, Василь Стефаник і, звісно, митрополит Андрей Шептицький – були наділені тим внутрішнім націєтвірним аристократизмом, тою суб'єктивною незалежністю, з якої «починається реальна свобода культури і реальна суверенність держави» [Пахльовська 2005 : 48]. Це був *революціонізм* титанів духу, що наближав добу державності.

Так, на зусібічні поради примиритися з «історичною реальністю», мовляв, «так склалося історично», Леся Українка залишалася вірною своєму вибору: «Мені морально неможливо признати політичну прірву (історичну, як казав Куліш) за прірву реальну, і поки я не скинулася спогаду про абсолютно невільну Україну, я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулася при гірших умовах».

Яким би вербально насиченим не був текст, він не в змозі передати ту велич стоїцизму, яка пронизує ці рядки. Закладений у них аксіологічний потенціал асоціюється не просто з певними смислами, а передусім з творцем цих смислів – самим автором. Тому в індивідуальних концептосферах І. Франка та Лесі Українки однією із закономірних точок перетину є *громадянське сумління*, семантичні компоненти якого частково входять в асоціативно-образне поле концепту *революціонізм*. У «творчості державних одиниць» [Теліга 1992 : 115] слово *сумління* розширює межі лексикографічного значення «усвідомлення й почуття

моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання, совість» [СУМ ІХ : 838]: у І. Франка – це ще «почуття собачого обов'язку» [Франко 1981, 31 : 31]; у Лесі Українки – «невіддільний голос душі»: «Можна все згнітити, за винятком голосу душі – він дасть себе почути».

Зауважимо широке коло асоціативних зв'язків, яке породжує слово-стимул сумління у складі усталених номінацій: *втратити сумління; залишати на сумлінні; із спокійним (з чистим, з ясним) сумлінням; іти (чинити, діяти) проти власного сумління; обтяжувати своє сумління; не має ні сорому (ні честі), ні сумління* [СУМ ІХ : 838]. У багатьох стійких сполуках слово сумління зближується зі словом *совість*, утворюючи таким чином синонімічні відношення і ще більше уяскравлюючи емоційно-оцінні характеристики: *для заспокоєння (очищення) сумління – для очищення совісті; лежить на сумлінні – лежить на совісті; муки (докори, докір) сумління – муки (докори, докір) совісті; немає (нема) ні сорому (ні честі), ні сумління – немає ні сорому, ні совісті; нечисте сумління – нечиста совість; прокинулось сумління – заговорила совість; сумління мучить – совість мучить; як велить (підказує, наказує) сумління – як велить (підказує) совість* [СУМ ІХ : 838]. Ілюстрацією останнього прикладу є поетичні рядки Лесі Українки:

*Хто наказав: не кидай зброї,
Не відступай, не падай, не томись?
Чому я мушу слухати наказу?
Чому втекти не смію з поля честі...*

Імперативні інтонації, що звучать з душі, або, згідно зі структурою концептуальної особистості, з вершинного, трансцендентного рівня людського ества роблять етичний вибір незворотним.

Дві геніальні особистості – Іван Франко і Леся Українка – великі не тільки у своєму етичному максималізмі, але й у своєму опорі: долаючи спротив умов бездержавності, зневіру чи нерозуміння з боку офіційного українського оточення, отих, за оцінкою Франка, «занадто завзятих патріотів» [Франко 1981, 31 : 32], зрештою, майже постійний фізичний біль, що вилився пізніше у фізичну неспроможність писати, вони є втіленням того унікального, надзвичайно рідкісного синтезу, коли, за словами Ф. Ніцше, «в одній особистості геній творчості й пізнання злито з моральним генієм...» [Ницше 1999 : 120]. Та якщо таким вибуховим людям ми багато чим зобов'язані, то за це їм також багато подаровано, наприклад: щось на зразок «вищої моралі» [Там само : 957].

Перебуваючи на недосяжній для інших висоті духу, вони, проте, залишались людьми – кожен зі своїми сумнівами, розчаруваннями, а то й зривами. Їхні психологічні домінанти, що випливають з мотиваційного рівня особистості, мають свої особливості: якщо для світовідчужання Лесі Українки визначальним був оптимістичний трагізм, то психологічною домінантою І. Франка був, сказати б, стриманий оптимізм. Порівняймо: у Лесі Українки читаємо: «[...] у нас, на Україні, ще багато мусить загинути марне (чи, може, так буде здаватися, що марне?), поки що-небудь людське вийде. І я, і всі мої товариші, певне роковані на марну згубу, та й нехай би, якби ж з того просвіток був колись...»; в І. Франка: «І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолюбий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів». І завершує свої рефлексії оптимістичним акордом: «Отже, варто працювати для цього народу, і *ніяка праця не піде намарне* [Франко 1981, 31 : 31] (підкреслення наше. – Я.Я.). Тому для читача образ *вічного революціонера* на

підсвідомому рівні сприймається як художнє віддзеркалення його прототипу – самого автора твору, настільки звучить в унісон їхній внутрішній голос – голос сумління.

Цікаво, що Франкове розуміння менталітету, відбите крізь призму образу *вічного революціонера*, виходить за межі згаданої вище тріади (особливостей почування, мислення і поведінки). Воно опирається ще й на науку, утворюючи в такий спосіб потужний психоментальний синтез – за-поруку перемоги народу над «пільмою бездержавності»:

*Дух, наука, думка, воля –
Не уступить пільмі поля,
Не дасть спутатись тепер.*

[Франко 1976, 1 : 24]

Наука для могутнього Франкового розуму була не лише способом пізнання світу і себе в ньому – вона була його релігією й мала при цьому націєтвірний характер. Апологетом і співцем розуму-інтелекту називав І. Франка Є. Маланюк. Чи багато знайдеться у світовій літературі поетів, які б присвячували свої сонети науці? Франко присвячував:

*Хоч вічно злий тиран її вбива
І переслідують підніжки власти,
Хоч пільма рада в гріб її укласти,
Проте вона вовік – вовік жива*

[Франко 1976, 3 : 338].

Революціонізм І. Франка в духовній царині стане промовистим й усвідомленим, якщо уявимо собі ту суспільну атмосферу, у якій йому довелося жити і творити. Пригадаймо благословення поета, що нагадує швидше крик душі у вірші з промовистою назвою «Моєму читачеві» (1905):

*Благословлю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й щиру душу
І щоб ти не зазнав сирітства духового,
В якому я свій вік коротать мушу*
[Франко 1976, 3 : 102].

Пригадаймо психологічну автобіографічність творів письменника, що підтверджував і сам автор у листі до А. Кримського: «Майже усі мої писання пливуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями, усі вони [...] є частки моєї біографії» [Франко 1986, 50 : 109]. І ми краще усвідомимо драматичний смисл Франкового «сирітства духового». Імплицитне підтвердження такого душевного стану можна вивести з психологічного підтексту його ж Передмови до збірки «В наймах у сусідів»: «...мені довелося попрацювати чимало, так сказати, в наймах у сусідів, заробляти на своє вдержане працею в польських та німецьких періодичних видавництвах» [Франко 1914, 7 : 5]. Однак першопричина «сирітства духового» захована, звичайно, не в особистісній площині. Його витоки – в тогочасних умовах (політичних, соціальних, психологічних, культурних) галицького суспільства, яке і не могло, і не хотіло («не так тії вороги, як добрії люди») зрозуміти і гідно оцінити велич свого сучасника: його не допускали до викладання на кафедрі Львівського університету, виключали з товариства «Просвіта», не приймали до НТШ, звинувачували у «валєнродизмі», оголошували політичним трупом, нарешті, часто вдавали, що його просто не знають у товариствах «офіційно-порядної» галицької публіки і т. ін.

Вслухаймося в сповідальну Франкову самооцінку: «Оглядаючи ся своїми споминами в ті часи, проведені «в наймах у сусідів», я з чистою совістю можу сказати, що вони зовсім не були страчені ані для мене особисто, ані

навіть для інтересів нашого народу, для яких я власне в тім часі зробив, здаєть ся мені далеко більше, ніж котрий будь із наших найвиднійших діячів того часу» [Там само : 6].

Та універсум І. Франка, котрий мислив категоріями завтрашнього дня, був ментально надто обтяжливим для тих, «чия національна свідомість, – як зауважує В. Сімович, – мірялася більшим або меншим прив'язанням до уніатської церкви, до чистоти її обрядів. Український патріотизм виявлявся любов'ю, і то часто на словах, до блискучої минулості Галича з князями та боярами та якоюсь неясною ненавистю до Польщі, проявлявся замилюванням до юліанського календаря та буквів старої церковної азбуки». І. Франко бачив Україну по-іншому, ніж, як сам говорив, «патентовані патріоти» – тодішні чи теперішні. І ту, яку бачив, як міг, наближав. По-каменярьськи: «п'ядь за п'ядею». Навіть тоді, коли й писати вже не міг своїми руками, він жив великою Надією – державного самоутвердження українського народу: «Нехай мені буде вільно висловити при тім надію, що тяжка історична проба, яку переживаємо тепер у другій половині 1914 р., не вийде на шкоду українського народу, але буде початком нової доби його успішнішого розвою. Quod felix, faustum forlunatumgue sit»¹⁰ [Там само : 12].

«Великим співцем Надії» називають І. Франка сучасні дослідники [Гузар 2008 : 29]. Оскільки між поняттями «надія» і «свобода», на думку філософів-екзистенціалістів, існує внутрішній зв'язок [Марсель 1999 : 55] то Франкова *Надія* набирала виразних національно-екзистенційних акцентів. Вона була відповіддю на виклик «тяжкої історичної доби», яку переживав український народ в 1914 р., коли «неісторичні» нації, всупереч присуду основоположників марксизму, творили свою державність. Ще недавно (1900 р.) усвідомлюючи, що «ідеал національної самостійності в усякім погляді,

---

¹⁰ «Щоб був щасливий, найщасливіший» (лат.).

культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [Франко 1986, 45 : 285], І. Франко переконливо вірив у «розвидняючийся день» свого народу: «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватися до нього, інакше він не буде існувати» [Там само : 285].

Ця максима мислителя, пронизана імперативом *мусимо*, конкретизує смисл концепту *революціонізм*, пов'язуючи його з поняттями *обов'язок*, *громадянське сумління*, тобто з морально-етичним вибором. У розумінні І. Франка етика, яку він називає «найвищою наукою» [Там само : 39], – «то є поняття істинності, справедливості, правди, приязні та добра. Ці поняття є основою моральності...» [Там само : 39]. Акцентуючи увагу у світоглядних засадах І. Франка на «ідеалі національної самостійності», було б не виправданою помилкою не бачити його «двійника» – етичного ідеалу, якому вчений відводить визначальну роль: «Етика вчить жити людину по-людськи – вона керує завжди і всюди її кроками; вона змінює тваринну природу людини і облагороджує, – і в такий спосіб робить її здатною до сприйняття щастя як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного...» [Там само : 40]. І далі: «Щоправда, нині ще далеко до здійснення цього великого етичного ідеалу, але наука і життя, хоча й повільно, прагнуть до нього; кожний вчинок, що диктується справжньою людською моральністю в душі, прискорює його...» [Там само : 40]. Взаємозумовленість цих двох, сказати б, спарених світоглядних орієнтирів – *ідеалу національної самостійності й етичного ідеалу* – забезпечували цілісність і гармонійність системи цінностей мислителя, їх націоцентричну спрямованість.

Нам видається доцільним наголосити на тому, що саме примат етичного вибору над політичною доцільністю ставав одним із концептуальних стрижнів Франкової «школи політичного думання». Увібравши антиколоніальні,

націєтвірні і націєзахисні, у суті своїй націоналістичні ідеї, ця школа ставала фактично програмою модернізації українства на соборній основі. При цьому варто пам'ятати, що фундатором новітньої української політичної школи була людина, що мала неабиякий досвід ідейно-політичних баталій і на власному гіркому досвіді пізнала смак «політичної кухні» зсередини. І. Франко могуттю свого державницького мислення, титанічною працею вченого і письменника пропагував та утверджував в українській когнітивній картині світу, в українській політичній думці потребу злиття двох націоцентричних концептів – «ідеалу національної самостійності» й «високого етичного ідеалу». Такий симбіоз є проявом революціонізму у модернізаційному значенні цього слова: «який може викликати докорінні зміни, перетворення в якій-небудь галузі або веде до них» [СУМ VIII : 475].

Духом революціонізму пройнята уся «культурно-національна стратегія І. Франка» (О. Пахльовська), скерована на фундаментальне оновлення національного буття. Рушієм модернізації стає національна ідея й громадянське сумління, «громадянський мус». Діалектне слово *мус* пов'язане із німецьким запозиченням *müssen* «мусити» [ЕСУМ 3 : 539] й означає «необхідність, нагальна потреба, обов'язок» [ЛЛ : 466]. Прагматичне забарвлення цього слова характеризують галицькі прислів'я: *мус – великий пан* «обов'язок понад усе»; *мус перше по Бозі* «про важливість обов'язку в людських стосунках». А ще в Галичині кажуть: *на мус* «з обов'язку, через силу» [ЛЛ : 466]. Саме внутрішні імперативи можуть кардинально змінити буття як окремої людини, так і цілого народу. Методологічну сутність Франкового світоглядного універсуму концентровано передають такі націософські роздуми: «Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу –

отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [Франко 1986, 45 : 345].

Примат етичного вибору над політичною доцільністю явив альтернативу до відомого у політичній практиці принципу «мета виправдовує засоби», продовженням якого стала не менш відома максима «моральне те, що корисне для революції». І. Франко проникливо розгледів дворушницьку суть цієї вельми специфічної «моралі», культивування якої в «Енгельсовій народній державі» перетворювало б цю державу, на думку Франка, у «величезну народну тюрму» [Там само : 341]. На жаль, ці гіркі, але вкрай правдиві передбачення підтвердилися в українській історії після 1917 р. цинічно здійсненими голодоморами, репресіями і концтаборами.

Проникливість Франкового історико-суспільного осмислення також розвіювала «малоросійський міф» про московське «братерство». Відповідаючи 1905 р. на виклики часу, І. Франко застерігав «всіх тих, хто любить колисатися в колисці ілюзій, хто надіється, що великі національні концесії спадуть нам самі собою в подолок разом із грушками ліберальних реформ...» [Франко 2001 : 281]: «Українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа *українського слова, українського розвою* (підкреслення І. Франка) чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (за виїмком немногих, високих умом і серцем одиниць) так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» [Франко 2001 : 279–280].

Як не прикро це усвідомлювати, але Франкові слова виявилися вкотре пророчими: анексія Криму – цьому свідчення. Сьогоднішня загарбницька, окупаційна війна Росії на Донбасі – ще одне свідчення. Якщо б український політикум не перебував постійно і донедавна у полоні ліберально-інтернаціоналістських ілюзій; якщо б на сході України протягом десятиліть не викорінювалась українська ідентичність і самосвідомість, названа «українським буржуазним націоналізмом»; якщо б систематично і системно не витравлювалися на Донеччині всі вияви українського культурного життя (українська школа, українська мова, українська пам'ять...) як пережитки ворожої ідеології; якщо б роль «захисників» трудового люду не перебрали ненависники незалежності України – українська історія могла б скластися інакше. Якщо б читали Франка...

Постійно поборюючи цинічні підступи домашнього і колоніального українофобства, І. Франко залишався непоборним праведником віри в *«ідеал національної самостійності»* й у *«великий етичний ідеал»*. Тим більшою є значущість цих націоцентричних концептів у сформованій ним школі політичного мислення. Щодо культивування етичного вибору у сучасній політичній дійсності, то він кон'юнктурно, часто з «патріотичним» пафосом, тільки декларується або й узагалі ігнорується. Натомість на непроминальну вартість морального начала звертав увагу ще Аристотель: «Якщо ми йдемо в знаннях уперед, а в моральності назад, то ми йдемо не вперед, а назад».

Успіх поступу буде забезпечений – рано чи пізно – тоді, коли провідниками на шляху державотворення будуть особистості, не позбавлені донкіхотства. Кажучи про донкіхотство, маємо на увазі не так класичне розуміння значення цього слова – «поведінку наївного мрійника, фантазера, який марно бореться за нездійсненні, далекі від реального життя ідеали [СУМ II : 367], як «тип ставлення до

життя», «лейтмотив самопочування у світі», «саму духовну структуру людини» [Дзюба 2006, 1 : 68].

І в цьому сенсі «хіба не донкіхотами були ті незліченні – і голосні, і безіменні – в світовій історії, котрі ставили свою честь і свободу своєї землі вище за добробут і саме життя?» – риторично запитує І. Дзюба [Там само : 63]. Особливо це стосується «забутих» сторінок української історії, яка часто писалася не для нас і не про нас. Нині мусимо відходити від сумнівних стереотипів радянської історіографії і відновлювати як альтернативу історичній амнезії те, що було (бо було!), зокрема імена тих, хто цю історію творив. І творить сьогодні, у час дуже непростого становлення незалежності України. Новітніми донкіхотами в українській історії стали Герої Небесної сотні і ті захисники Вітчизни, які жертвовно виборювали й виборюють цю незалежність на сході України.

Не випадково серед численних концепцій сучасної політології, котрі стосуються перетворення етносу в державну націю, привертає увагу теорія пасіонарності. «Пасіонарність – це ознака, яка виникає внаслідок мутації (пасіонарного поштовху) та утворює всередині популяції певну кількість людей, що мають посилене тяжіння до дії. Це – *пасіонарії*» [Політологія 2001 : 186]. Політологічне значення оцінного слова *пасіонарії* збагачують синоніми-фраземи *лицарі ідеї і чину*, *лицарі абсурду*. Першу фразу виявляємо у політичному дискурсі Дмитра Донцова – яскравого представника правого крила в українській політичній думці. Характеризуючи потребу для української суспільності людини пасіонарного типу, він наголошує, що українці мусять виступити у боротьбі за незалежність як єдиний моноліт. А це можливо лише тоді, коли їх (українців) провід очолить когорта справжніх *лицарів ідеї і чину*. [Там само : 50–51].

Ілюстрацією того, що у визвольному русі не завжди визначальними є закони формальної логіки, а щось значно вище – воля до свободи і готовність до самопожертви в ім'я

цієї свободи, служить характерна фразема *лицарі абсурду*. Персоніфікованим втіленням цього вислову виступає його автор – Олена Теліга. Яким незбагненно значущим смислом наповнений-переповнений цей фразеологічний вислів?! Як знак вторинної номінації, своїм виникненням і функціонуванням він зобов'язаний первинному образу тих людей, чиє світовідчуття Олена Теліга характеризує словами: «Шалена любов до життя і шалена погорда смерти». І продовжує: «Це тип людей, який своїми ідеями, своїми жертвами ніколи не гнітить свого оточення; навпаки, його захоплює і пориває за собою» [Теліга 1992 : 99].

Натомість «проблема цивільної відваги» (О. Теліга) неминуче породжує проблему національної атрофії, власного безсилля, бо для національного організму стає звичним стан бездержавності: «Потрібний не лише герой, а й світ, вартий його» (Т. Карляйль). «Бо ніде, як у нас, не було стільки поодиноких героїв, найсміливіші вчинки яких зависали в повітрі, бо довкола стояла суцільна маса льокаїв, яка кидалася помагати не їм, а «правдивим панам»... Тому були у нас *лицарі абсурду* і власне така маса, що ідею цих лицарів обертала в абсурд своєю байдужістю до неї і чемністю та терпимістю супроти ворогів. Тому то тими *лицарями абсурду* були у нас не лише герої Базару, Крут, Білас і Данилишин, а й такі постаті, як Шевченко, Міхновський, Олена Пчілка, Франко і Леся Українка...» [Там само : 106].

«Донкіхотська невідхильність громадянської честі й совісті, невідмовленість від самого себе» [Дзюба 2006, 1 : 63], яку сповідували Іван Франко і Леся Українка, засадничо перегукується із виниклою пізніше екзистенціалістською «позитивною філософією надії» [Марсель 1999 : 60]. Адже своєрідність екзистенційного світосприйняття полягає в тому, що основна увага приділяється безпосереднім виявам людського буття через невидимі порухи душі, отой дотик серцем (пригадаймо літургійне: «*Вгору піднесімо серця*»). Показовим

у цьому плані є спостереження відомого мовознавця Юрія Степанова, який на одній із конференцій, пояснюючи різницю між концептом і поняттям, сказав, що за поняття людина не піде боротися й проливати кров, а за концепти – піде, якщо говорити, наприклад, про такі концепти, як *батьківщина*, *прапор Вітчизни* та ін. [Манакин 2004 : 24].

Окреслений контекст засвідчує, що в екзистенційному вимірі об'єктивна істина існує мовби сама по собі, незалежно від людини, тоді як суб'єктивна істина, на думку класика французького екзистенціалізму Габрієля Марселя, спонукає до самопожертви, до звитяги [Марсель 1999 : 6]. Цей філософ, наводячи «приклад патріота, який не бажає втрачати надію на визволення своєї батьківщини, що перебуває в даний момент під чужоземним ярмом», ніби озвучує Франкові візії: «Навіть коли він [патріот] розуміє, що сам він не має жодного шансу стати свідком сподіваного визволення, він переносить здійснення своїх прагнень поза власне існування, він усім своїм єством відмовляється припустити, що ніч, яка насунула на його країну, може тривати вічно» [Там само : 57–58].

І «розвидняючийся день» як провісник державної доби настав. Маніфестантом української людини державного типу – суб'єктом, а не об'єктом історії – постало світоглядно виплекане Франком Січове Стрілецтво. Усвідомлюючи світоглядну спорідненість, Січові Стрільці у некролозі, надрукованому 1916 р. у львівському журналі «Шляхи», так оцінили непоправну втрату Каменяра: «На бойовому шляху України впав перший жовнір першого ряду першої чети каменярської сотні [...], впав не з крісом, а з молотом [...]. Не кинув він каменярського молота. Той молот сам випав йому з його колись сильної долоні. Вилом у скалі проламаний. На зарослі шляхи боротьби за волю і свободу країни перейшло пробитим виломом нове покоління...» [«Шляхи» 1916].

Звернемо увагу на асоціативно-смысловий потенціал мілітарного сценарію, що розгортається навколо когнітив-

ної метафори «перший жовнір першого ряду першої чоти каменярської сотні» із домінантним епітетом *перший*. Така оцінка, по-перше, співзвучна із самооцінкою самого Франка, який ототожнював себе не з «гетьманом», не з «керманичем», як титулювали його на банкеті під час ювілейного свята 1898 р., а з тим «добрим вояком, [...] що любив лише йти в ряді», але тут же зізнавався: «Я любив йти в ряді [...], але – такого ряду не було... І се було моє нещастя, я крутився, як вівця, і, замість йти уже протертою дорогою, сам мусив протирати її» [Франко 1981, 31 : 311].

Це була трагедія генія, чий революційний поступ «за щастя й волю» виявився непосильним для сучасників; по-друге, оцінка, висловлена Січовими Стрільцями і ними тут же увиразнена: «Іван Франко – се перш усього Каменяр першого ряду» [«Шляхи» 1916], опосередковано апелює до тих новітніх тверджень, що «Франко – не каменяр» (Т. Гундорова), а відтак слід «деканонізувати Франка-Каменяра»; по-третє, з характеристики 1916 р., що прозвучала як скорбний і трагічно величний реквієм по непоправній втраті, неважко вивести підтекстовий смисл: історично успішною буде та нація, яка може себе захистити, точніше, яка озброєна подвійно – як зовнішньо («з крісом»), так і внутрішньо (на екзистенційному рівні) – усвідомленням свого історичного призначення. Бо «де бракує волі, там нема історії, що є в першу чергу маніфестацією характеру», – наголошував український філософ-воїн Ю. Васисян; по-четверте, розгорнута когнітивна метафора розширює значення слова *воїн*, позначаючи ним того, «хто воює, б'ється з ворогом» [СУМ I : 725] не лише «з крісом, а й з молотом» як символом духу, стану душі людини, одержимої прагненням «сею скалу розбить». Таке прагнення було лейтмотивом життя самого І. Франка. Звідси – наведена вище метафорична оцінка розкриває Франка в іпостасі Каменяра, більше того – Каменяра-першопрохідця і будівничого нації, а в цьому сенсі – і революціонера. «Каменярство Франкове, – зауважував

М. Зеров, – не випадковий образ, це його заповітний настрій, його звичайне самоозначення» [Зеров 1990 : 2007].

Отже, філософія революціонізму в окреслених вище смислових проявах органічно вкорінена в авторській «школі політичного думання». Опіраючись на взаємодію двох вузлових націонацентричних концептів – «ідеалу національної самостійності» й «високого етичного ідеалу», Франкова школа ставала рушієм модернізації української нації на шляху до державотворення. Це були ті підвалини-концепти, які дали підстави Є. Маланюкові сказати: «... Тунель був прорубаний, і неволя, неволя інтелектуальна, надлюдським трудом Франка була переможена» [Маланюк 2002 : 119].

4.4.2. Концепт «цілого чоловіка»

Ідея «цілого чоловіка», яку сповідував І. Франко, нерозривно поєднана з його концептосферою, з його непростою (аж до самозаперечення) дорогою «до себе». Пізнання цієї дороги було і залишається притягальним для різних іпостасей людинознавства, і звичайно, для когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополотології (політичної лінгвістики), психолінгвістики, підвалини яких в українському мовознавстві закладав якраз І. Франко. Окреслити зміст цієї ідеї, архітектоніку моделі «цілого чоловіка», її зв'язок з аксіологією національної мовної особистості – одне із вузлових завдань нашого дослідження.

Семантичний обсяг «цілого чоловіка» потрібно розкривати; безумовно, в координатах його діяльності. Прийнято вважати, що діяльність людини має два основні вектори – когнітивний і комунікативний, які співвідносяться з відповідними рівнями концепту – когнітивним і вербально-семантичним. При цьому недооцінюється мотиваційний аспект діяльності, який пов'язаний з базовим рівнем концепту – прагматико-мотиваційним (потреби, інтенції, цілі, мотиви). Адже пер-

шопричиною життєво необхідної кожній людині комунікації є якраз потреби самої людини як істоти суспільної.

На комунікативному аспекті потреб наголошують американські дослідники теорії комунікації Р. Дімлбі і Г. Бертон. За їхньою концепцією, потреби розмежовуються на чотири групи: особисті (поговорити з другом з метою отримати певну суму грошей), соціальні (поговорити з народом для отримання кредиту довіри), економічні (поговорити з представником постачальника з метою отримати кредит) і творчі (поговорити з метою самовираження: artistic expression) [Dimbleby, Burton 1998 : 15]. Характерно, що в основі такої так званої комунікативної стратегії закладені виразно утилітаристсько-індивідуалістичні мотиви, скеровані передусім на задоволення власних потреб. Однак постає питання: чи можна призначення комунікації зводити лише до рівня «поговорити» з тою чи тою вузькопрагматичною метою? У такій інтерпретації одна із функцій мови – комунікативна – набирає досить звуженого, поверхневого характеру. Абсолютизація *прагматичного* в системі потреб блокує еволюцію свідомості, не дає змоги виробити власні духовні цінності. Їхня відсутність у концептосфері людини породжує екзистенційну порожнечу, яку не можна компенсувати по суті нічим: ні примарними успіхами, ні позірною самовпевненістю, ні «суперкомунікабельністю», за перлокутивним ефектом якої часто простежується спроба втекти від себе.

Культу побутово-матеріального, зовнішнього світу, якщо він ставав нічим не стримуваною і не обмежуваною самоціллю багатства заради багатства, І. Франко протиставляв неповторність внутрішнього світу – «скарби духу»

*Хто здобуде всі скарби земні
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духу загубить*

[Франко 1976, 5 : 261].

З огляду на вагу гуманістичного чинника в ієрархії потреб людини більшого поширення набула концепція одного із засновників гуманістичної психології американського вченого А.-Г. Маслоу. Згідно з його теорією мотивації, потреби людини мають ієрархічний характер й утворюють своєрідну піраміду, сформовану з п'яти рівнів: 1) фізіологічні потреби (нижчий рівень); 2) потреби в безпеці (в широкому сенсі слова); 3) потреба в любові, прихильності і належності до певної соціальної групи; 4) потреба в повазі й визнанні; 5) потреба в самореалізації, що полягає у здійсненні своїх здібностей і талантів, творчих потенцій, втіленні «себе» (вищий рівень) [ПЕ 193; БПС 276]. Логічним втіленням цієї теорії мотивації стало утворення в річищі гуманістичної психології Я-концепції – відносно стійкої системи уявлень особистості про себе, яка ґрунтується на усвідомленні й оцінюванні своїх фізичних, інтелектуальних, характерологічних, соціальних та інших властивостей. За критеріями концепції, кожна людина – це синтез Я-реального, тобто якою людина є, і Я-ідеального, або якою вона хотіла б чи повинна стати, орієнтуючись на моральні норми [БПС : 636-637].

Зрозуміло, чим менша розбіжність між окресленими лініями, тим людина внутрішньо ближча до самої себе, тим більше вона відповідає своїй суті. У цій концепції закладена ідея пошуку людиною власної ідентичності.

Осердям Франкового гуманістичного світогляду був ідеал гармонійно розвинутої людини, у якій «дух і тіло – одно суть» [Франко 1986, 45 : 189]. Такий методологічний підхід концептуально схоплений у колоритному художньому портреті «цілого чоловіка»:

*Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,*

*Людське горе смутить,
А добро веселить –
Той цілий чоловік*

[Франко 1976, 1 : 29].

«Цілий чоловік» І. Франка діє в конкретних суспільно-політичних умовах, намагаючись знайти адекватні відповіді на виклики часу. Бо так якось складалась українська історія, що часто набувала актуального звучання відома Маланюкова сентенція про вождів-поетів. У контексті тогочасної української політичної дійсності, де було «так мало [...] справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи» [Франко 1981, 30], важливо було відновити у свідомості втомленої бездержавністю нації концепти *віри в себе, боротьби й свободи*, дати їй ті ментально-світоглядні орієнтири, котрі б сформуvalи нову модель поведінки українця – як «хазяїна домовитого» [Франко 1976, 5 : 214].

Свобода – це прерогатива мислячих і діяльних. Тому на етапі націєтворення «головне завдання писателя, – наголошував І. Франко, – порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думки». Звідси – й розширення функцій його поетичного слова, мисле- й свободотворчого водночас:

*Ти, розуме-бистроуме,
Порви пута віковії,
Що скували думку людську.*

[Франко 1976, 1 : 33]

Коли І. Франко розпочинав свою діяльність (сімдесяти роки XIX ст.), «політична зрілість нашого народу в Галичині, – за оцінкою В. Сімовича, – була тоді дуже мізерна». Звісна річ, дуже непросто було прищепити цінність свободи у свідомості такого соціуму, до того ж соціально зреду-

кованого (переважно селянського). Його концептосфера зі зрозумілих причин була когнітивно одноплановою і архаїчною. Водночас внутрішній світ нечисленної й нібито освіченої української інтелігенції роз'їдали занепадницькі комплекси малоросійства (у галицькому варіанті – рутенства) і безмірної лояльності до чужої влади. Як результат, «в Україні довго панувала благодушна атмосфера мирних гречкосіїв, надії, що чужа влада здобріє, змилюється і сама дасть людям свободу і справедливість» [Баган 2003 : 6]. І. Франко як прозорливий аналітик-політолог розумів ілюзорність подібних сподівань, які аж ніяк не сприяли насущним потребам націє- і державотворення. Тож напередодні «великого моменту» [Франко 2001 : 44] важливо було створити запит на якісно інший тип поведінки української людини – критично мислячої, волелюбної і дієвої. Як показав подальший розвиток подій, такий тип «цілого чоловіка» в особі Січового стрілецтва народився навіть швидше, ніж І. Франко передбачав, – «поза межами можливого» [Франко 1986, 45 : 285].

Та для того, щоб змінився тип поведінки, слід було модернізувати, ментально оновити спосіб мислення провідної верстви українства: викристалізувати у його свідомості прагнення бути вільним «у народів вільних колі» [Франко 1976, 5 : 214]. Адже це природний іманентний стан, природний спосіб буття людини, звичайно, у «рідній хаті» [Франко 2001 : 23] – власній державі. Лише відновивши своє національне буття в цій історично успадкованій «хаті» («в нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась» [Франко 2001 : 46]), людина ментально доросте до себе. Якраз до стану внутрішньої свободи (*пряmostoяння*, як сказав би В. Стус) цей народ повинні повернути звернені до нього риторичні запитання з анафоричним «Невже»:

*Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?
Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і заприсяг на вірність?*

[Франко 1976, 5 : 212]

Міф про нібито історичну приреченість України повинна розвіяти в мислячої по-українськи людини історична пам'ять. Вона наснажує народ (людину) внутрішньою енергією, яка переходить від одного покоління до іншого, в'яже спільною історичною ниткою «і мертвих, і живих, і не-народжених земляків». На архетипному рівні кожна нація володіє успадкованими структурами історичного досвіду. У ньому закодовані стереотипи національної поведінки. Звісно, ці стереотипи є різними у народі державного, у народі бездержавного і в народі, що не має держави, але прагне її мати. Саме в останній іпостасі бачив свій народ І. Франко, нагадуючи йому – сьогодні «замученому, розбитому» – про ним же вироблений в процесі визвольної боротьби національний характер, що виростає із горіння «серць», жертвовної «найсвятішої любові»:

*Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?
Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців?*

[Там само : 212]

Зі звернення до історичної пам'яті, що повертає особистість (людину чи націю) «до себе», логічно вивести

імпліцитний текстовий смисл: «Пора діяти! «Пора для України жити!» [Франко 2001 : 23] Якраз імператив дії, скерованої на здобуття державності, повинен стати провідним мотивом у поведінці «цілого чоловіка».

Проста й очевидна істина нагадує: за державність треба боротися. Боротьба виступає як альтернатива зневірі, наріканням на важку долю, які так властиві сентиментальній національній вдачі і часто нагадують про себе й сьогодні. У візії І. Франка єдиний спосіб покращити долю –

*Не ридать, а добувати,
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.*

[Франко 1976, 1 : 24]

Такими мотивами керується «вічний революціонер» – художня іпостась «цілого чоловіка». До тих, у кого виникає дилема – «Йти в небезпечний бій Чи гнутись плазом?» [Франко 1976, 1, 89], поет звертається з дружнім закликом: «Друже сердечний мій, ходімо разом» [Франко 1976, 1 : 89].

Окреслені приклади доводять, що слово у дискурсі, а саме у соціально-політичному контексті набуває тих смислових конотацій, котрі не мають лексикографічного вияву. Філософія боротьби, яку сповідує «цілий чоловік» Франка, була альтернативою також іншим живучим психоментальним комплексам – «хатаскрайності» чи «якось-то буде» [Франко 1976, 1 : 101]. Той, хто дотримується тактики виживання будь-якою ціною, уникає чи боїться боротьби, рано чи пізно приречений на поразку. Таку позицію можна назвати внутрішньою зрадою себе. Відтак байдужість переростає у неминучий цинізм, бо «той, хто зрадив, – констатує Карл Ясперс, – втрачає повагу до самого себе». Така людина порушила приписи екзистенціалізму: не обманювати себе, а діяти,

виходячи зі своїх морально-етичних засад. Вона неминуче зазнає подвійної поразки – уже в боротьбі із самим собою.

Зауважимо, значення фраземи *боротьба з [самим] собою* тлумачиться як «долання в собі якогось бажання, почуття» [СУМ I : 220]. Наведений вище контекст додає до цього значення ще й інших семантичних відтінків: «суд власного сумління». Як бачимо, концепт *боротьба* об'єднує в собі цілий комплекс вимірів: суспільно-політичний, філософський, психологічний, морально-етичний. Таке інтегральне розуміння *боротьби* притаманне ментальності «цілого чоловіка», кредо якого – «лиш боротись – значить жить» [Франко 1976, 1 : 36].

Людина, яка стає на шлях боротьби за національну ідею, мабуть, менш за все переймається особистим комфортом, сказати б, себевлаштуванням у соціальному світі. Ця ідея не була чимось ефемерним для Франкових «Каменярів», у яких впізнаємо найбільш свідому частину українства – інтелігенцію. Каменярі – це ще одна іпостась художнього втілення концепції «цілого чоловіка». Поява цих аристократів духу в українському художньому дискурсі збагатила не просто художню картину світу – вона суттєво вплинула на відновлення автентичних смислів в українській етноментальності, явивши у героях-каменярах зразки «справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові». Це щось значно більше, ніж самореалізація у згаданій вище концепції мотивації А. Маслоу. Могутню своєї віри ці будівничі нового світу підводять адресата до висновку: скала бездержавності не фатальна, не вічна, а тому пора «сесю скалу розбить» [Франко 1976, 1 : 66].

Заглиблення в художній текст як необхідна умова когнітивно-дискурсного підходу дозволяє виявити ті «слова, що мають додаткове смислове навантаження, оточені конотативним ореолом і нерідко одержують символічну функцію» [Арутюнова, 2001]. Таким семантично-містким

словом є *каменярі*. У лексикографічному аспекті ця лексема охоплює три лексико-семантичні варіанти, пов'язані домінантною семою «робітник»: 1. «Робітник, що видобуває каміння в кар'єрі; каменолом». 2. «Робітник, що обтесує каміння». 3. «розм., рідко. Фахівець, майстер мурування» [СУМ IV : 82]. Лексикографічне тлумачення є складником психологічно реального (психолінгвістичного) значення, актуалізовані семантичні компоненти якого об'єднують додаткові значення, асоціативні, аксіологічні та ін. ядерні чи периферійні ознаки. Вияв такої смислової конфігурації уможливить наблизитись до розуміння змісту цінностей *каменярів*, а через них – до духовно спорідненого «цілого чоловіка».

У суспільно-політичному контексті *каменярі* набули нових семантичних варіантів: це і самовіддані борці за «нове життя, добро нове» у світі; і справжні громадяни батьківщини, які «в одну громаду скуті святою думкою»; і жертовні альтруїсти, які усвідомлювали свою приреченість, та «молота ніхто із рук не випускав» [Франко 1976, 1 : 68]:

*І кождий з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею зогниють.*

[Франко 1976, 1 : 66]

Спосіб мислення і поведінки *каменярів* символізує того «цілого чоловіка», того Великого Каменяра, яким був сам І. Франко. За оцінкою М. Рильського, у збірнику «З вершин і низин», до якого входять і «Вічний революціонер», і «Каменярі», І. Франко стає перед нами насамперед як громадянин і боєць [Рильський 1956 : 270]. Мислити категоріями боротьби заради людського добра, дихати боротьбою, перебувати у ній – то перманентний стан душі «цілого чоловіка».

Тому образ *каменярів* є органічним для внутрішнього єства поета.

За своєю семантикою *каменярі* асоціюються зі словом *камінь*, що має місткий символічний зміст: це «символ єдності й сили; у християнстві – один із символів Христа»; а ще – «символ буття, означає міць і гармонійне примирення із самим собою» [ССКУ : 110]. Духовна спорідненість Франка і його «двійника» – *каменярів* є очевидною. Тому *каменярі*, у яких втілено внутрішній стан самого поета, символізують «на шляху поступу» ще й дорогу «до себе».

Духовну суголосність поета і *каменярів* вербально об'єктивують багатократно повторювані займенники *ми, нас, кожний*, де авторське *я* нероздільне від колективного *ми*: «А далі тисячі таких самих, як я» [Франко 1976, 1 : 66]. Це зовсім не означає, що в окреленій ситуації людина знеособлюється, розчиняючись у соціумі, навпаки: тут доречніше говорити про синкретизм двох типів особистості – окремої національної людини і колективної людини – нації. В основі взаємоперехідного зв'язку – усвідомлення своєї національної ідентичності, того, що І. Франко назвав «чути себе українцями» [Франко 1986, 45 : 405].

Ця проблема ставала актуальною в умовах тогочасного (а втім, і нинішнього) українського суспільства. Якщо проявом національної ідентичності є, зокрема, комунікативна поведінка людини (термін Е. Сепіра), то в «Каменярах» спостерігаємо три лінії цієї поведінки: ліричного героя-поета, *каменярів* і загалу. Зрештою, поведінка поета і *каменярів* мотивована спільною «святою думкою», тому по суті є симетричною. Натомість поведінка загалу комунікативно асиметрична, якщо комунікацію розглядати ширше – не лише як обмін інформацією у різноманітних процесах спілкування, а й як обмін думками, знаннями, почуттями, діями. Звичайно, слово «обмін» вжито у метафоричному значенні, бо ж ідеться про зв'язок ідеями, схемами поведінки тощо

за внутрішньою формою цього латинського слова (від лат. *communis* «роблю спільним; з'єдную» [ЕСУМ : 545]. На такій основі виникає інтеракціональний різновид комунікації, що передбачає взаємодію учасників діалогу (полілогу), у процесі якого виробляються спільні (до певної межі) уявлення про соціум і свою роль у ньому. Однак та соціально-психологічна атмосфера, що сформувалася навколо учасників непрямого мовленнєвого акту – каменярів і пересічного загалу, – аж ніяк не сприяє такій взаємодії, бо *«друзи й недрузи, гнівнії та сердиті, і нас, і намір наш, і діло те кленуть»* [Франко 1976, 1 : 68]. З погляду комунікативної девіатології тут доречніше, мабуть, говорити про комунікативний провал, що призводить до неможливості подальшого спілкування. Однак причини, що унеможливають діалог, варто шукати не у власне мовленнєвій площині (скажімо, у недостатній комунікативній компетенції адресата – загалу, що полягає у недотриманні ним правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу), а в площині концептосфери як сукупності концептів у свідомості людини (етносу), що зумовлює різні оцінки явищ чи подій – залежно від аксіологічної шкали. Ті концепти, які посіли чільне місце у концептосфері каменярів (*свобода, боротьба, національна ідея*), не прижилися поки що у свідомості пересічної людини – здебільшого неосвіченої й національно апатичної. А тому вони не набули світоглядної значущості: загал про них не те що не говорить – вони йому ментально незрозумілі, якщо трактувати ментальність як спосіб бачення світу і себе у світі.

Та відсутність чи брак знань – це не остання перешкода для засвоєння названих вище концептів, оскільки, крім когнітивного рівня, структуру концепту формує, а точніше, вивершує трансцендентний рівень [Яремко 2009 : 68] – сфера віри. Відомий когнітивний терапевт Умберто Матурана зауважував, що феномен комунікації залежить не від того, *що передається*, а від того, *що відбувається в адресаті*. І наголо-

шував: нікого не можна раціональним способом переконати у тому, у що він до цього часу – в неусвідомленій формі – сам не вірив. Натомість у «Каменях» читаємо:

*І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.*

[Франко 1976, 1 : 68]

Джерелом високої духовності людини є *віра*. Вона не просто додає «упевненості в чомусь, у здійсненні чогонебудь» [СУМ I : 679]. Віра веде людину до онтологічно найшляхетнішого кроку – до свідомої самопожертви. Давно зауважено, що особистість у режимі трансценденції тяжіє до вищих вимірів буття. Це дає їй змогу навіть під час невдачі відчувати себе духовно не переможеною. «Ось і виходить, що існують вищі смисли, які, – на думку українського мислителя С. Кримського, – підіймаються над оцінками успіху та поразками, і є історичні діяння, герої яких надихаються метою, що є більшою за ціну конкретних поразок чи перемог» [Кримський 2008 : 299]. Виявом духовного й інтелектуального подвигу було жертвне життя І. Франка. Концепт *жертвності* у системі цінностей поета має особливу значущість – цю духовну властивість людини він цінував «над усе»:

*Та над усе ціню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сім життю
За правду, за добро, за волю.*

[Франко 1976, 1 : 59]

Одне із положень лінгвістичної прагматики націлює адресата пізнати у тому чи іншому висловлюванні більше,

ніж сказано, тобто: з експліцитного (матеріально вираженого, омовленого) вивести імпліцитне (внутрішнє, невиражене). Таке «декодування» на глибинному (когнітивно-семантичному) рівні пов'язане з проблемою інтерпретації почутого (прочитаного). Це дозволяє актуалізувати у тому чи іншому слові (висловлюванні) його потенційні смисли, які наповнюють прагматичне (суб'єктивне) значення. Наприклад, виокремлене із наведеного Франкового тексту слово *приняв* (*прийняв*) у словнику має значення: «терпіти, пережити що-небудь» [СУМ VII : 625]. Натомість у складі фраземи *прийняти на себе*, яка виводиться із цього ж тексту, компонент *прийняти* набуває додаткового значення «страждати за чийсь біль, біду, горе, переймати на себе» [Там само : 625].

Сучасники І. Франка, життя якого проходило на їхніх очах, зазначали, що «як одну з головних задач цілого чоловіка вважав він, щоб

*Піт і кров до людськості скарбниці,
До поступу будови докладати,
Добра собі в добрі усіх шукати.*

[Промова О. Колесси 2003 : 236].

Високими духовними мотивами керувався поет у житті – ці ж мотиви стали провідними у його творчості: «щоб душа твору була частиною моєї душі» [Франко 1986, 50 : 115]. Ідея гуманізму домінує у його поемах «Мойсей», «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «Святий Валентій», «По-людськи», у притчах і легендах. Чи багато знайдеться у світовій літературі письменників, у яких так органічно було б поєднане Я-поета і Я-ліричного героя, життєва дорога і творча? І. Франко створив такий синтез, і в цьому теж проявилася цілісність його особистості.

Дорога, якої він «шукав собі сам» [Там само : 311], «сам мусив протирати її» [Франко 1981, 31 : 311], не зовсім впи-

сується в модель мотивації А. Маслоу з її ієрархією потреб, де наголошується, що кожна вища потреба задовольняється лише після задоволення нижчих [ПЕ 2006 : 260]. Життя особистості (людини, нації), діяльність якої, зрозуміло, є полімотивованою, значно багатша і різноманітніша за будь-які схеми. Це підтверджує українська історія, конкретно – історія української культури, тяглість якої стверджували своєю діяльністю її видатні особистості. В умовах бездержавності, всупереч насаджуваному «никакого малоросийского языка нет, не было и быть не может», вони стверджували, що українська мова, культура, історія, кажучи словами І. Франка, «ще не вмерла і не вмере» [Франко 2001 : 45]. Звичайно, як кожна людина, вони мали, за А. Маслоу, «потребу в безпеці», «потребу в любові і прихильності», «потребу у визнанні та оцінці» [ПЕ 2006 : 193]. Та чи були задоволені ці потреби? У «Рефлексії» І. Франка відтворено комунікативний контекст, у якому важко було сподіватися на розуміння навіть у межах однієї культури, з боку спільномовного адресата – рідного краю. Однак попри очевидні труднощі у налагодженні комунікативного каналу між адресантом і адресатом, інтенції поета залишаються незмінно великодушними: допиваючи «затроєний пугар», він звертається зі словами благословення:

*Важке ярмо твоє, мій рідний краю, [...]
Благословлю тебе! [...]
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найкращії сини.
Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те каміння,
Яким в відплату за плодючеє насіння
Ще при житті обкидувано їх.*

[Франко 1976, 2 : 183]

В аксіологічному аспекті такий контекст ще більше уяскравлює альтруїстичну жертвність, яка була не тільки домінантою творчості поета, але й домінантою його життя. Без почуття самопожертви життя для нього не мало сенсу. Це було б уже не Франкове життя: «А щодо себе самого, я завжди держався тої думки: нехай пропадає моє ім'я, але нехай росте і розвивається руський народ» [Франко 1981, 31 : 310]. Недарма у всі часи на шкалі духовно-моральних цінностей найвище ставилося почуття самопожертви заради роду (безкорислива материнська любов), народу (почуття патріотизму), всього людства (подвиг Прометей, Христа, Гуса, Бруно).

Іван Франко надто добре усвідомлював суперечливість людини, поведінка якої піддається постійним випробуванням і ніколи не застрахована від помилок. Оглядаючись на пройдений шлях, він із самокритичною гідністю визнавав: «Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок, але хто ж, роблячи якесь діло, не помилявся?» [Там само : 310]. Тож людині дуже непросто у своїй діяльності (когнітивній чи комунікативній) постійно бути у власних очах цілісною особистістю. Та все ж таки вона повинна «хоч хвильку» пізнати цей момент істини – бути «цілим чоловіком».

*Тож сли всю життя путь
Чоловіком цілим
Не прийдесть тобі буть –
Будь хоч хвилечку ним*

[Франко 1976, 1 : 29].

У лінгвофілософській концепції І. Франка «цілий чоловік» – це людина мисляча і водночас людина моральна. Лише у такому синтезі вона може бути концептуальною особистістю і розкрити свою сутність. Якщо дії мислячої людини скеровані передусім на саморозбудову когнітивних структур, щоб, за Франком, «пізнати себе», то моральна

людина прагне виробити такі духовно-етичні основи, які б дозволили їй утвердити у суспільстві своє онтологічне призначення, за оцінкою мислителя, – «жити по-людськи» [Франко 1986, 45 : 40]. Світоглядне становлення «цілого чоловіка» І. Франко розглядав крізь призму передусім двох наук – психології, яку він називав «наукою про людську душу» [Там само : 38], і етики – «найвищої науки» [Там само : 40]. Комплексний (міждисциплінарний) підхід простежуємо в таких положеннях: «мисляча людина перш за все прагне пізнати себе, зважає на свої дії і старається погоджувати їх із своїми думками; розглядає і впроваджує свої поняття, відчуття і замислюється над їх суттю. Цьому міркуванню відповідає наука психологія» [Там само : 38].

Франкове осмислення психології створює підґрунтя для сучасного когнітивістського розуміння концепту: з одного боку – як одиниці пізнання, передусім самого себе; з іншого – як синтезу поняття, відчуття, оцінки, що виявляються в процесі пізнавальної діяльності людини. Думка вченого суголосна із твердженням сучасної когнітивної психології, що концепти, будучи інтегральними одиницями інтелекту, включають у себе всі рівні когнітивних структур [Когнітивна психологія 2002 : 276]. Якщо врахувати, що пізнавальна діяльність мовної особистості виявляє себе як на рівні свідомих (чуттєве та раціональне пізнання), так і підсвідомих (інтуїція, автоматизм і т. ін.) структур [ВЭФ : 795–796], то цілком слушно розглядати концепти як щось більше, ніж просто дискретні ментальні одиниці (логічні поняття). Будучи результатом пізнавальної діяльності, концепти містять загальнолюдські, національні та індивідуальні ознаки.

Важлива роль у виробленні аксіології (системи цінностей) людини належить етиці. Як зазначає І. Франко, «етика вчить людину жити по-людськи – вона керує завжди і всюди її кроками; вона змінює тваринну природу людини і облагороджує, – і в такий спосіб робить її здатною до

сприйняття щастя як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного, що ґрунтується на узгодженій праці всіх людей і на братській взаємній любові» [Франко 1986, 45 : 40].

У цих міркуваннях мислителя порушено одвічну філософську проблему – проблему людського щастя. Це той концепт, який постійно резонує в душі кожного і який кожен трактує по-своєму – залежно від своїх аксіологічних стереотипів. Для Франка визначальним мірилом щастя стають духовно-моральні критерії. Завдяки їм людина сприймає щастя не лише в індивідуальному вимірі – «як внутрішнє самозадоволення», але й у суспільному. Для цього вона «му-сить виробити в собі певні поняття про життя з людьми, про обходження з ними; то є поняття *істинності, справедливості, правди, приязні та добра* [підкреслення наше. – Я.Я.]. Ці поняття є основою моральності» [Там само : 40], – стверджує І. Франко. Утворюючи спільний асоціативний ряд, ці ж поняття поглиблюють розуміння концепту *щастя*.

Слідом за автором доходимо висновку: лише морально здорова людина може бути екзистенційно щасливою. Одухотворене буття набуває особливого сенсу в образі людини з «уклонним тілом»:

*В здоровому тілі здорова душа,
Та часто буває не варта гроша,
В уклонному тілі буває душа,
Що красою весь світ і Бога втіша*

[Франко 1976, 3 : 205].

Красивою душа стане тоді, коли людина буде, кажучи словами Франка, «рости серцем» [Там само : 172]. Ідея духовного росту синхронізується з ідеєю духовного розуму, бо «се знання предавнє відчути треба, серцем зрозуміть» [Там само : 172]. Взаємопроникність і взаємозумовленість *раціонального* (розуму) і *морального* (серця) нагадує явище

сполучених посудин. А ще повертає нас до витоків української філософської традиції – «філософії серця», яка асоціюється, зокрема, з сентенцією Сквороди: «...щоб серце й думка у нас була одна» [Скворода 2002 : 93]. Тож «підійми від землі думки свої і зрозумій людину в собі...» [Там само : 118] – на такий внутрішній камертон налаштовував пізнання людини український філософ.

Знання моральне, знання, наповнене совістю, – це та когнітивно-екзистенційна опора, на якій розбудовували свої концептосфери наші мислителі. Як і людина Сквороди, «цілий чоловік» І. Франка – істота вертикальна. Це означає, що з погляду аксіології життя вимірюється не в довжину, а в висоту. Тобто не кількістю прожитих років, а сходинками ціннісного підйому до ідеалу, до високих моральних критеріїв [Кримський 2008]. Лише на цьому шляху – вгору – людина може пізнати себе, наблизивши хоч якоюсь мірою своє Я-реальне до Я-ідеального. Лише на цьому шляху людина може, за оцінкою Лесі Українки, «своїм життям сама до себе дорівнятись». На вертикальній траєкторії себе- і світопізнання наголошував у своїй «етиці обов'язку» І. Кант: «Дві речі сповнюють душу завжди новим і дедалі сильнішим подивом й благоговінням, чим частіше і довше ми про них розмірковуємо, – це зоряне небо наді мною й моральний закон у мені» [Кант 2007 : 8].

Не підвладні вербальному декодуванню високі корелятивні смисли «зоряне небо наді мною» і «моральний закон у мені» можуть послужити ще одним свідченням того, що завершальним рівнем у структурі комунікативної особистості є трансцендентний. Без цього рівня неможливе творення духовних цінностей. Їхня непроминальна вартість закономірно нагадає про себе під час різного роду випробувань. Часто буває так, що той, хто сповідує духовні цінності в ім'я високої мети, не досягає цієї мети. Таким постає головний герой твору «Мойсей» в однойменній драматичній

поемі Франка. Протягом сорока років провадив він єврейське плем'я у Палестину, долаючи на цьому шляху великі труднощі, але сам так і не ступив на омріяну землю. Це духовний вибір пасіонаріїв. Оцінюючи історичну місію давньоєврейського пророка, Ю. Шевельов підкреслює: «Мойсеєве життя, хоч схиблене з погляду логіки історії, було цільне, було чесне, було героїчне і головне, було доцільне. Так, Мойсей був «проводирем незрячих». Він кликав гебреїв до Палестини, яка сама в собі мало чого варта. Але безмірно вартісним був порив до неї, бо він творив духовні цінності і творив передумови для творення їх у майбутньому. Раю нема, але рай є – у поступі, у русі, у творчості...» [Шевельов 1998 : 92].

Кожна нація народжує свого Мойсея. Для України на її шляху до державності таким Мойсеєм був Іван Франко. І в цьому сенсі його ім'я набуло символічного значення.

Щоправда, було б невиправданою ілюзією вважати трансцендентний рівень, сказати б, постійним місцем «прописки» комунікативної особистості. Не варто уникати і неможливо уникнути суспільного життя з його різнобічною комунікацією – психологічно комфортною і девіативною, як і неможливо знехтувати щоденним добробутом. Тяжіння людини до високих цінностей не відкидає цього загалом природного матеріального мотиву поведінки. Йдеться про акценти – примат духовного над матеріальним. Відчуття високого неба над головою супроводжувало все життя Івана Франка. Тому таким семантично значущим є концепт *неба* у космосі Франкового Слова: це і високий етичний ідеал; це і постійна точка опори в різних життєвих колізіях; це і стан його душі. За аналітичним спостереженням З. Гузара, «Франко не тільки фундаментально знав Святе Письмо – він ним жив» [Гузар 2008 : 17].

Шукаючи відповіді на банальне, але одвічне філософське питання: що є щастя? – Франко проектує своє розуміння на «цілого чоловіка»: «Наскільки чоловік може бути щасливим

у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації» [Франко 1986, 45 : 345]. З цього погляду розмежування «особистого щастя» й «громадського щастя» стає умовним: одне без іншого втрачає свій концептуальний зміст. Адже в іншої людина пізнає себе. Взаємопізнанню сприяє комунікація: думками, почуттями, намірами, волевиявленнями, нарешті – словами і діями, що мають конкретного адресата: людину, громаду, націю. Однак можна говорити чи діяти і не бути почутим. Імовірність комунікативної емпатії зростає, коли перманентною ознакою когнітивної чи прагматичної діяльності стає духовне начало. Це першооснова поступу «цілого чоловіка»: «Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертвоє тіло без живої душі в ньому» [Там само : 345]. Розвиваючи свою філософію щастя, І. Франко говорить про закономірну лакунарність цього концепту у свідомості будь-якої людини, оскільки повне щастя недосяжне: «Повного особистого щастя, не заколоженого ніякими пристрастями, чоловік не досягне ніколи; та проте він весь вік старається та силкується поправити своє життя, усувати прикrostі, добитися щастя» [Там само : 345].

У Франковій концепції «цілого чоловіка» *щастя* – явище екзистенційне, глибинне і водночас це явище «рукотворне», зримає: антропоцентричну основу має чимала кількість фразем із компонентом *щастя*: *приносити щастя*; *мати щастя*; *пробувати щастя*; *щастя чути*; *щастя твоє*; *купатися в щасті* [СУМ 11 : 574] та ін. Оця «рукотворність» (пор.: *кожен сам коваль свого щастя*) переводить *щастя* із категорії трансцендентної у категорію морально-етичну, аксіологічну, бо добро чи зло мають своє практичне втілення, своїх адресантів і адресатів. У Франковому дискурсі *громадське щастя* – це теж за своєю природою ідеал, недосяжний «рай на землі», опонентом якого виступає всюдиусує і різнолике

зло. Та поборюючи це зло, люди перетворюються із інертної, збайдужілої до всього маси у громадянське суспільство, у народ. І знову тут нагадує про себе концепт *боротьба*: «Так само всі ми знаємо, що й повного громадського щастя, повного, так сказати, раю на землі люди не діб'ються ніколи. Але ще не рація, щоб ми закладали руки і байдужно дивилися, як міцний душить слабого, як багач кривдить та висисає бідного, як одиниці кривдять та руйнують сотки й тисячі людей» [Франко 1986, 45 : 345]. І далі: «Чи буде, чи не буде з того рай на землі, а ми борімося з кожним поодиноким лихом, з кожною поодинокую кривдою...» [Там само : 345].

Консолідуючим ідеалом, який І. Франко методично й наполегливо уґрунтовував у національній когнітивній картині світу, був «*ідеал національної самостійності*» [Там само : 283]. Зауважимо, що в семантичному аспекті трикомпонентний термін-політонім *ідеал національної самостійності* синонімізується з двокомпонентним терміном *національна ідея*. Епіцентром їхньої взаємодії постає спільне поняття – *своєї соборної самостійної держави*.

Набувши національно-культурної значущості, ці словосполучення завдяки закладеній у них аксіологічній (ціннісній) синергетиці стають іменами концептів у Франковій концептосфері. При цьому концепт *ідеал національної самостійності* конкретизує асоціативні зв'язки узагальненого концепту-гіпероніму *національна ідея*, який характеризується складною психолінгвальною структурою, а на мовному рівні – багатоступеневою семною організацією. На думку Л. Краснової, «національна ідея, відчуття любові до власної землі, до свого народу, його історії, до мови, якою поет мислить, якою звертається до Бога, – завжди все це було притаманне кожному значущому в історії літератури поетові» [Краснова 2014 : 14]. Концепт *національна ідея* має глибинний смисл, не завжди усвідомлюваний, а тому – й не сповна

омовлений: «Національна ідея – це й політика, причетність до неї, може, навіть і неусвідомлювана» [Там само : 14].

Як виважений, критично мислячий політик, І. Франко усвідомлював відчутний розрив між Я-реальним свого знедоленого народу (тобто яким він тоді був) і Я-ідеальним (яким він хотів його бачити). Джерело, що наснажить народ знайти свій шлях серед «тисячних стежок», він бачить у соціально-психологічній площині: «Тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки» [Франко 1986, 45 : 285]. І вкотре Каменярь апелює до стрижневих концептів у внутрішньому світі «цілого чоловіка» – *до розуму і до серця*. Їхній синтез є надійним опертям будь-якої особистості і дає їй змогу адекватно відповідати на виклики часу: «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати...» [Там само : 285]. У цьому висловлюванні, сконденсованому навколо анафоричного дієслова *мусимо*, простежуємо стоїчну далекоглядну мудрість мислителя-державника. Хоча «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім» [Там само : 285], на час Франкового звернення (1900 р.) до українства знаходився, за його оцінкою, «поза межами можливого», однак без цього ідеалу не може сформуватися національно-культурна ідентичність людини (народу). Вона є запорукою їхнього суспільно-політичного і духовного поступу.

Наведений вище імператив (*мусимо серцем почувати, мусимо розумом уяснювати, мусимо вживати всіх сил*) – це своєрідний маніфест, у якому окреслено методологічні засади дієвого патріотизму. Закладений у тексті імпліцитний смисл актуалізує пресупозицію, що стосується загально-людських універсалій: історична доля народу зміниться тоді, коли зміниться сам народ, перетворившись із об'єкта

в суб'єкт історії. Лише за такої умови «обважніла, незграбна, сентиментальна» раса [Франко 1981, 31 : 31] стане самодостатньою нацією. В авторському «*мусимо*» насвітлено низку показових моментів, що виявляють нові штрихи в поведінці (у т. ч. комунікативній) «цілого чоловіка» – самого ж Франка. По-перше, апеляція не лише до розуму, а й до серця засвідчила певну світоглядну еволюцію мислителя. Вона полягала у відході від приписів позитивізму з його «тиранією інтелекту», «розумом владним без віри основ» і заглибленні в психологічну естетику ХІХ ст., в кордоцентричне світосприйняття, так притаманне українському еству. Невипадково образ *серця* є наскрізним у художньому дискурсі І. Франка.

По-друге, нерозривний зв'язок *розуму і серця* у психоментальній структурі «цілого чоловіка» у змістовлює ідею духовного розуму як вузлового засобу і способу досягнення «ідеалу національної самостійності». Культивування морального інтелекту важко вписується в наше політичне сьогодення з його поверховим прагматизмом й етичним мінімалізмом, задекорованими псевдопатріотичною риторикою. Окреслену тенденцію відбиває сучасний політичний лексикон, де відбулася тотальна семантична девальвація слів. Як наслідок, «слово семантично вивітряється, стаючи порожнім...», – констатує Г.-Г. Гадамер [Гадамер 2001 : 48].

Йдеться не так про семантичне знецінення термінів-політонімів, як про знецінення гуманітарних цінностей, потоплених у потоках демагогії. А втім, на цій хвилі виринає й інша тенденція – тривіалізація всього (політики, культури, історії, національного менталітету, мови і т. ін.), що пов'язане із національною ідентичністю. Це один зі способів маніпулятивного насадження комплексу національної меншовартості. Внаслідок зомбування приглушується на підсвідомому рівні почуття національної гордості, яке завжди спонукає до національної свободи. І хоча в міжкультурній

комунікації природнім є прагнення того чи того народу ідентифікувати себе за принципом бінарної опозиції «своє»-«чуже», проте такої специфічної, упередженої уваги з боку чужинців зазнають передусім ті народи, що відновили чи прагнуть відновити свою державність. У час діяльності І. Франка тривіалізація національно-культурної ідентичності проявлялася, наприклад, у формуванні стереотипних уявлень про українців як народ «*ropów i chłorów*» – такі переносні автостереотипи (як хтось думає про нас) простежувались у комунікативній поведінці поляків. Зрештою, це типова поведінка чужих панівних режимів щодо колонізованих ними народів, що трактувались чи трактуються як такі, «яким чогось бракує, не настільки позитивні, як їхні поневолювачі, такі, що мають спільні риси зі слабшою статтю, чия доля мала залишитись у руках їх опікунів – чоловіків» [Томсон 2007 : 57]. Всупереч накидуваним стереотипам ще більшої значущості набували цінності, сповідувані «цілим чоловіком», де домінує притаманний його поведінці громадянський обов'язок.

По-третє, власне з концептом *обов'язок* асоціюється анафоричне слово *мусимо*. Це модальне дієслово, яке в граматичному аспекті виконує допоміжну функцію в дієслівному складеному присудку, у семасіологічному вияві стає потенційним носієм ядерної семи поняття *обов'язок*. Цьому сприяє як зацентроване повторення слова *мусимо*, так і його значення (*повинен, повинна, повинне, повинні*). Показово, що лексеми *обов'язок, повинність* утворюють синонімічний ряд у «Російсько-українському словнику у трьох томах» [РУС 2 : 276], у «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського [ПСС : 249], а в «Російсько-українському словнику складної лексики» цього ж автора відповідником до рос. *быть обязанным* є укр. *мусити* [ССЛ : 322].

В умовах, коли національно-культурному поступу, окрім закономірних в умовах бездержавності зовнішніх перепон, довелося долати ще й внутрішні перепони (з одного

боку – провінційну запопадливість галицьких москвофілів перед «великоруським берегом»; з іншого боку – культурну обмеженість народництва з його фетишизацією всього етнографічно-селянського), надзвичайно важливо було утвердити у свідомості прогресивної частини української спільноти – передусім інтелігенції – імператив обов'язку перед «руським народом». За характеристикою І. Франка, він «сьогодні хоч і бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу, і ніяка праця не піде на марне» [Франко 1981, 31 : 31]. Для «цілого чоловіка», як і для самого поета, характерне загострене відчуття власної відповідальності за долю народу, яке він називав «почуттям собачого обов'язку» [Там само : 31]. Авторська фраза з атрибутивним конкретизатором при опорному слові *обов'язок* надає його значенню додаткової конотації: «віддане служіння своєму народові».

Відчуття обов'язку перед іншими людьми ошляхетнює саму людину, надає сенсу її життю. Відсутність цього концепту у внутрішньому світі людини створює екзистенційну порожнечу. Сучасні психологи звертають увагу, що найпоширеніший сучасний вид депресії – це відсутність сенсу життя. «Багато людей, добравшись до меж зовнішнього простору, освоївши соціальний пласт, реалізувавши фінансові мрії – впираються у край. У межі свого світу. І далі ходу немає. Можна йти лише всередину себе. А там – незвідана територія, а там страшно. І завдання в ній невидимі. І провідників нема. І звичний спосіб мислення вже не допомагає», – констатує С. Ройз. Своєрідним антидепресантом, який дозволяє «йти всередину себе», виступає почуття морального обов'язку. Як засвідчує «Історія політичної думки», «в основі суспільства й моралі лежить потреба в тому, щоб кожна людина почувалася частиною чогось більшого й тривкішого за її ефемерне існування.

Спільноти тримаються вкупі не силою хитро вирахованого егоїзму, але почуттям членства обов'язку – почуттям того, що індивід має своє місце в спільноті, хоч би і якнайнижче, та що індивід є морально зобов'язаний нести той тягар, якого традиційно кладе на нього його суспільне становище» [Себайн, Торсон 1997 : 543].

Поняття *обов'язку* є водночас і моральною, і суспільно-політичною категорією. У Франковому дискурсі звернемо увагу на асоціативний зв'язок концепту *обов'язок* з чимось важким і водночас невідворотним – з тягарем, який зобов'язана нести людина. Подібне асоціативно-образне порівняння додає нових смислових граней: «Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то *тяжке ярмо* [підкреслення наше. – Я.Я.], покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням [Франко 1981, 31 : 31]. У суспільно-політичному контексті смисловий потенціал концепту *обов'язок* реалізується також через семантичні зв'язки зі словами *гідність*, *честь*. Порівняймо: за словником, *обов'язок* означає «те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління» [СУМ V : 548]; *гідність* означає «усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку» [СУМ II : 65]; значення *честі* – це «сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці» [СУМ XI : 316]. Звідси – *справа честі* «те що визначає гідність особи, колективу і т. ін.» [СУМ XI : 317]. Неважко помітити, що в основі лексикографічних значень цих слів закладено взаємозв'язок інтегральних сем – «*особисте*» і «*громадське*». Оскільки лексикографічне значення повністю входить у психолінгвістичне (психологічно ре-

альне) значення слова, пов'язане зі свідомістю людини, то саме взаємодія *особистого й громадського* стає невід'ємною ознакою поведінки «цілого чоловіка». Показово, що лексичне значення слова *обов'язок* у СУМі ілюструє думка І. Франка із його статті «Поза межами можливого»: «Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя [...] простому народові» [СУМ V : 548]. Когнітивно місткою є вжита письменником фразема *почувати себе до обов'язку*, себто «відчувати обов'язок перед собою». У цій фраземі, на жаль, не зафіксованій у СУМі, закодовано Франкове розуміння моральної сутності людини. Пріоритет *обов'язку* як моральної категорії простежуємо у синонімійних фраземах: *мус – великий пан* «обов'язок – понад усе»; *мус перше по Бозі* «про важливість *обов'язку* в людських стосунках [ЛЛ : 466].

Власне *обов'язок* є онтологічним орієнтиром *на дорозі до себе*. Це, мабуть, найважча, а часто і небезпечна дорога, яку долає людина. Маючи почуття *обов'язку*, людина виявляє свою гідність і в такий спосіб залишається, зрештою, людиною. Це необхідна передумова, щоб вона як особистість могла відчувати себе щасливою. Хоча б «хвилево», у деякі моменти життя.

Подібне відчуття, зауважмо, можливе навіть у політиці. У всякому разі, перший канцлер Федеративної Республіки Німеччини Конрад Аденауер, котрого доволі скупий на похвалу В. Черчіль назвав «найрозумнішим німецьким політиком із часів Бісмарка», спостеріг: «Щастя не в тому, щоб досягти великих успіхів і утримати досягнуте. Щасливий той, хто виконує *обов'язок* і діє відповідно до своїх принципів, навіть якщо при цьому зазнає поразки». Те, що розцінюється як *поразка* в політично-ситуативному вимірі «придушення громадсько-політичного руху, невдача в політичній боротьбі» [СУМ VII : 246], може набувати іншого аксіологічного смислу у духовному вимірі. Тоді межа між концептом *поразка* і кон-

цептом *перемога* стає досить умовною. Бо завжди на шкалі суспільних вартостей духовними переможцями сприймалися ті, хто вважав справою честі виконати свій обов'язок до кінця, навіть ціною власного життя, захищаючи свободу й незалежність Батьківщини. Для них, кажучи словами О. Теліги, «боротьба й життя – синоніми. Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя» [Теліга 1992 : 97]. Такий вияв світорозуміння сприяв утвердженню кращих рис у загальнонародному менталітеті.

Прагнення діяти всупереч несприятливим обставинам характерні для «цілого чоловіка» І. Франка:

*Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!*

[Франко 1976, 1 : 54]

Про стан незламної сили духу сигналізують нагороджені фразеологічні синоніми, які створюють підґрунтя для ампліфікації. Завдяки наявності у семантиці фраземи місткого конотативного компонента фразеологічне значення цілісно складніше і багатше, ніж лексичне, у якому основним виступає денотативно-сигніфікативний компонент, порівняймо: *перти проти рожна* «домагатися свого всупереч волі, бажанню кого-небудь, набагато сильнішого; іти наперекір» [СУМ VIII : 600]; *плисти проти течії* (хвиль) «діяти самостійно, всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям» [СУМ X : 106]; *важкий хрест нести* «переживати великі труднощі, незгоди; страждати» [СУМ I : 278]. Семантична наповнюваність конотативного компонента фразеологічних одиниць є сприятливим потенційним резервуаром для виникнення різнотипної імпліцитної інформації. Проблема інтерпретації, що впливає із такої інформації, полегшується завдяки подібному розумінню цих загально-

вживаних фразеологізмів. Наведені у тексті фраземи доносять до комуніканта пресупозицію: так велить обов'язок.

Особливість пресупозицій полягає в тому, що вони ґрунтуються на спільних для комунікантів фонових знаннях (конвенційній інформації про історію, політику, культуру тощо), а тому потребують відповідно сформованої світоглядної бази. Імпліцитний смисл, що також стосується громадянського обов'язку, простежуємо в імперативних, вольових інтонаціях, з якими поет звертається до адресата:

*Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!*

[Франко 2001 : 45]

Антитезою обов'язку виступає поняття *зради*, яка так часто роз'їдала український національний організм, підточувала самі основи української національної концептосфери, закладену в ній систему духовних цінностей. Відсутність національної сконсолідованості болем відлунювала у Франковому естві і ставила «незручні» питання: «І чом відступників у нас так багато? І чом для них відступство не страшне?» [Франко 1976, 5 : 88]. У сучасній українській політичній дійсності ці питання аж ніяк не риторичні.

Ідея-образ «цілого чоловіка» вражає своєю багатогранністю. Він живий, як і сам Франко, який попри всі «дні журби», що їх не пошкодувала для нього доля, любив життя у всіх його проявах: і коли «лупав скалу» бездержавності, і коли зазнавав «сирітства духового», і коли йому «тричі [...] являлася любов». Стоїчно витримуючи удари долі, він не ремствував: «Я не жалуюсь на тебе, доле» [Франко 1976, 2 : 134] –

навпаки, чуємо піднесено життєлюбне: «Я буду жити, бо я хочу жити» [Франко 1976, 1 : 87].

Обставини бездержавності України спонукали І. Франка своєю науковою, письменницькою, громадянською діяльністю витворити такий новітній тип особистості – «цілого чоловіка», без якого було неможливе відновлення власної державності. Цьому мало сприяти утвердження в національній свідомості націєвірних концептів *боротьба, свобода, Україна, обов'язок* та ін. Як показують спостереження, при всіх модифікаціях Франкової когнітивної картини світу, пов'язаних зі світоглядною еволюцією письменника, інваріантним концептом залишався *національний ідеал*. Він був провідним на шляху перетворення етносу в націю.

У Франковій моделі «цілого чоловіка» бачимо тип особистості в широкому, психокультурному розумінні цього слова, якщо «під особистістю розуміти не тільки неповторність внутрішнього світу індивіда, а й індивідуальну неповторність нації, бо вона сама є історичною особистістю» [Кримський 2008 : 349]. Таке тлумачення відчутно розширює денотативний обсяг лексеми *особистість*, яка у словнику фіксується як «конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки і т. ін.; індивідуальність, особа». Ілюстрацією до цієї дефініції послужив контекст Франка: «Відрізнявався він від других тим, що в грі його особистість українця виявлялась не простакуватою, млявою, а повною внутрішнього життя і значення» [СУМ V : 778–779]. У наведеному словосполученні *особистість українця* лексема *особистість* набуває ще й узагальненого значення: «національна особистість».

Поглиблюючи психолінгвістичне розуміння значення слова *особистість*, зауважимо, що, окрім виявлених вище смислових нашарувань, «особистість означає здатність бути вірним самому собі, зберігати самототожність у кон'юнктурних ситуаціях, що постійно змінюються»

[Кримський 2008 : 349]. Перед загрозою мовно-культурної асиміляції виявом самототожності може бути й мовна стійкість. Вона теж увиразнює духовне обличчя особистості, надаючи йому загальнолюдських і водночас індивідуальних національних рис. Якраз через окремішні прикмети людина (нація) впізнає себе, усвідомлює власне Я. Це необхідна і визначальна умова Франкового гуманізму: «найцінніше і найкраще в кожному чоловіці [...] се його індивідуальність, його духовне обличчя зо всіма його окремішніми прикметами. Чим більше таких прикмет, чим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини. До таких прикмет, що відповідають складові душі [...], належить і мова» [Франко 1982, 33 : 276].

Акцентування на внутрішньому світі особистості підводить до думки, що структуру концепту (образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти) як етноментального утворення природно розглядати у зв'язку не лише з мовною (мовленневою) особистістю, а у всій повноті людського буття і поведінки – з цілісною особистістю. Це дає підстави на основі когнітивно-дискурсного підходу виокремити ще один тип особистості: окрім *мовної*, *мовленнєвої*, і *концептуальної особистості*. Така диференціація зумовлена невиправданим ототожненням названих різновидів. *Мовна особистість* (термін був уведений В. Виноградовим, хоча імпліцитне окреслення цього поняття простежується ще у працях В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, М. Десуара, О. Потєбні, І. Франка, О. Шахматова та ін.) співвідноситься передусім з мовною компетенцією індивіда як носія мови, його знанням мови на усіх мовних рівнях (фонологічному, словотвірному, лексичному, морфологічному, синтаксичному). *Мовленнєву особистість* трактуємо як комуніканта, що у процесі комунікативного акту породжує і передає інформацію, впливаючи нею на адресата, чи сам сприймає й інтерпретує її, зазнаючи психолінгвістичного впливу адре-

сата – залежно від ступеня психологічно-комунікативної сумісності. Звичайно, ця сумісність ніколи не може бути абсолютно симетричною. А тому комунікативна поведінка вербально не вичерпує глибинного змісту *концептуальної* особистості.

Можна назвати три основні причини такої асиметрії: по-перше, скільки б співрозмовники під час діалогічної комунікації, що передбачає адресантно-адресатну інверсію (адресант стає адресатом, і навпаки), не прагнули пізнати один одного через комунікативний портрет, все одно буде розкодована лише частина внутрішнього світу кожного із мовців, бо, крім світу реального (те, що людина робить), існує світ потенційний (у якому існують віра, бажання, ілюзії, наміри, використані та втрачені можливості тощо). Синтезу цих двох світів гранично не розкриває жодна комплексна інформація, яку особа підсвідомо, «автоматично» повідомляє про себе в комунікації. Тож будь-яка біографія незрівнянно повніша за вербальну фактографію. По-друге, як би це парадоксально не звучало, але має рацію Х. Борхес, коли наголошує: «Нема на землі людини, яка могла б із певністю розказати, хто вона» [Борхес 1994 : 103]. На цю закономірну когнітивно-комунікативну лакунарність накладається власне мовна недоговореність: будь-яке монологічне мовлення не може бути з погляду повноти викладу повністю оприявненим, позаяк, нагадував І. Франко, «насправді ніхто не може похвалитися тим, щоб знав вповні свою мову» [Франко 1982, 33 : 277]. По-третє, скільки б ми не пізнавали мікрокосм людини та її творчу діяльність, у ній залишається те екзистенційно недосяжне, що не піддається навіть уявленню. Це сфера таїни.

Вдумаймося у Франкове одкровення: «Мое я – то мій світ, а у ньому / Стільки незвісного, таїн і безодень, Америк багато» [Франко 1976, 3 : 341]. Тому кожна людина по-своєму є Колумбом – передусім самого себе. Та попри неосяжність і недосяжність власного і чийогось Я, людина

повинна освоїти ще один засіб комунікації, містичний і водночас дійсний, – «мову душі»: «Мовою душ говоріть до душі, піднімайте уяву на висоту, де горить віковічна ідей оріфлама» [Там само : 341]. Це та висота, яка невидимими і втаємниченими узами душі поєднує людину з новою, духовною дійсністю. Ця дійсність виходить, звичайно, за межі фізико-біологічного світу та дає змогу людині пізнати і розвинути закладене у ній духовне начало. «Тільки ця дійсність відкриває їй перспективи цілком нових вимірів буття [...]. У цьому полягає її особлива роль у світі й одночасно необхідне джерело небагатьох, або ж ніколи не досягнутих перемог» [Ingarden 2000 : 19]. Тому трансцендентний рівень є вершинним у структурі *концептуальної особистості*, або, за висловом Франка, «цілого чоловіка». Саме на цьому рівні певна частина концептів (*віра, дух, совість*) в індивідуальній свідомості взагалі не підлягає вербалізації.

Не випадково в екзистенційному вимірі розмежовують «зовнішнє для людини знання і те, яке складає для людини її внутрішнє ество» [Марсель 1999 : 6]. Для *мовленнєвої особистості* посилено реалізувати лише частину знань, лише певний фрагмент тієї національно забарвленої концептосфери, вмістищем якої виступає сама національна людина, або, за термінологією К. Ясперса, «людина з народу». Підкреслимо: саме з народу, а не з маси, антиподом якої, за оцінкою німецького філософа, виступає народ: «його варто відрізнити від маси. Народ структурований, усвідомлює себе у своїх життєвих підвалинах, у своєму мисленні й традиціях. Людина з народу має особисті риси характеру також завдяки силі народу, що служить йому основою».

Такий же фундаментальний підхід до проблеми формування національної особистості – нації – спостерігаємо у візії І. Франка. Його бачення шляхів формування цієї особистості передбачає «освідомлювання і розбуджування мас, праця над їх просвічуванням в кождім напямі, отже,

не тільки господарським і історично-національним, але, поперед усього, політичним та суспільним. Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета...» [Франко 2009 : 277]. А далі висновок: «Тільки тоді ми здобудемо собі політичну силу на своїм ґрунті; тільки така інтегральна, всестороння праця зробить нас справді чимсь, зробить нас живою одиницею серед народів» [Франко 2009 : 278]. Франкове визначення «жива одиниця серед народів» може послужити дефініцією для терміна-політоніма *нація*, що семантично синонімізується зі словосполученням *національна особистість*.

Невід'ємною рисою концептуальної особистості (людини, нації) є її здатність до усвідомлення себе як національної особистості. Національна самоідентифікація стверджується, зокрема, через етнонім. Особливої значущості набуває етнонім у поліетнічному просторі, мотивуючи так чи інакше поведінку комуніканта. Національну особистість як психокультурний тип, без якого немислиме національне буття, у бездержавні часи Франка ще треба було сформувавши. Тому і проїнята націєтвірними соборними інтенціями увага провідника національного поступу до справи «українського духового життя»: «Ми вважаємо справу також важною, що кождий Українець по сей чи по той бік Збруча мусить виробити собі про неї якесь виображення, бо вона доторкає самої сути його національного чуття, доторкає будущини...» [Франко 2009 : 278]. У цій тезі можна розгледіти Франкове розуміння етноніму не лише як форми, а передусім як способу і мети національного сомоствердження. Звідси – й означальний займенник *кождий*, що підкреслює самостійну роль особи в досягненні стратегічної мети. При цьому словосполучення *кождий Українець* вступає у гіпоніміїні відношення з терміном-політонімом *національна особистість*.

Завдяки органічному зв'язку з народом (пригадаймо поетове «Я син народа...») людина зберігає себе як цілісна,

концептуальна особистість. Земля народу була джерелом сили і життєвої стійкості також і для поета. Цю аксіологічну універсалью засвідчує звертання до персоніфікованого адресата – землі-матері:

*Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені*

[Франко 1976, 1 : 28].

Якщо «нація без державності є покалічений людський колективний організм» [Винниченко 1991 : 8], то І. Франко надто добре усвідомлював, що шлях його народу до державної нації – процес тривалий і складний. Адже його «цілий чоловік» у світоглядному аспекті виходив далеко за межі стереотипних поглядів та уявлень тогочасної української суспільності і був для неї значною мірою незрозумілим. Однак попри стіну байдужості, на яку неминуче наштовхувався нечисленний прошарок української інтелігенції, ще гострішою ставала потреба в концептуальних особистостях, озброєних інтелектом і прагненням наблизити «розвидняючийся день»: «Освічена одиниця починає виростати духом понад голови сірої, темної маси, [...] бажає проявити себе з усіма своїми особистостями і прикметами на ділі, в духовій творчості» [Франко 1980, 28 : 77].

Наші спостереження уможливають узагальнення. *Концептуальна особистість* – це такий лінгвопсихокультурний тип, що синтезує усі вияви буття і особливості поведінки (зокрема комунікативної) національної людини, вертикальну структуру котрої вивершує сформована у її свідомості система духовних цінностей. Наявність цінностей обов'язкова у структурі особистості. Без них її концептосфера буде зредукованою, та й сама людина буде почувати себе не «цілим

чоловіком», не «людиною з народу», а людиною з маси, яка, за означенням К. Ясперса, «не структурована, не має самосвідомості, однорідна, позбавлена будь-яких примітних ознак, традицій, ґрунту – вона порожня». Підміна духовних устремлінь вузькопрагматичними мотивами поведінки симптоматична: вона свідчить про ті прогалини у когнітивній картині світу людини (чи народу), на місці яких у свідомості створюються так звані інертні зони, тобто коли певні концепти (як-от: *обов'язок, самоповага, свобода* та ін.) є доступними, але не цінними. А оскільки національна когнітивна картина світу виявляється у типовій поведінці спільноти у стереотипних ситуаціях, то саме у світоглядній порожнечі виникає й відповідне ставлення до дійсності, яке має різні назви, але однакову конотативну характеристику: *споживацьке, егоїстичне, вегетативне* тощо. Втрата чи знецінення цінностей породжує загальну атмосферу цинізму і деградації, атомізує суспільство, що аж ніяк не сприяє утвердженню національно-культурного буття.

Атомізовані зневірою зони простежуються і в суспільно-політичній площині. Щоправда, тут вони можуть мати свою специфічну природу, зумовлену комунікативною мімікрією, коли за декларованою, позірною метою адресанта-політика приховується інша, справжня мета. Йдеться, скажімо, про таке поширене у комунікативному дискурсі явище, як випереджувальна інтертекстуальність. Його мета – донести до масової свідомості ту інформацію, яку сподіваються почути комуніканти. Часта повторюваність нібито популярних у народі концептів на зразок *демократія, право, держава* має створити видимість спільної концептосфери – адресанта-політика і адресата-громади. Для І. Франка подвійність такої комунікативної мімікрії була прозорою й очевидною. Воа спричинила не вельми приємні асоціації з кухнею: «Політика, друже мій, так як кухня. Зазирнеш до середини, як що робиться, то й апетит тобі відбере» [Франко 1986, 45 : 295]. Сучасна українська політична дійсність не дає підстав для переоцінки.

Якщо провести паралель із комунікативним портретом сучасного політика, то вербальні контури цього портрета дуже часто співвідносяться з терміном *політикан*, який у СУМі тлумачиться як «політичний ділок, неперебірливий у засобах досягнення своєї мети; безпринципний політик, інтриган» [СУМ VII, 81]. Такі конотації не мають інтегральних сем із формулою громадянської відповідальності, яку вивів і сповідував Іван Франко:

*Кожен думай, що на тобі
мільйонів стан стоїть,
що за долю мільйонів
мусиш дати ти одвіт*

[Франко 2001 : 45].

Цей імператив був органічним для І. Франка, котрий життям і творчістю (науковою, художньою) утверджував й утвердив ідею концептуальної особистості – «цілого чоловіка». Зважаючи на автобіографізм творчості письменника, межа між автором і створеним ним образом «цілого чоловіка» справді умовна: він весь був у народі, а народ – у ньому.

4.4.3. Концепти *народ, нація*

Характерна ознака суспільних текстів – насиченість словами із сигніфікативною семантикою. У процесі оцінки суспільних явищ вони апріорі одержують свій прагматичний заряд і належать до лексики із так званим прагматичним або (вужче) конотативним ореолом (пор. [Загнітко 2006 : 191– 197]). Формування прагматичного ореолу відбувається у філософсько-світоглядних, ментально-світоглядних, етнокультурних координатах світо- і себебачення, тобто за межами системного (лексикографічного) значення слова. Традиційно отримуючи в політичних контекстах до-

даткове смислове навантаження, терміни-політоніми часто виконують не тільки оцінну, а й екзистенційно-ціннісну функцію. Завдяки розширенню функцій на позитивній шкалі оцінок суспільних явищ терміни з виразним аксіологічним (ціннісним) забарвленням тяжіють до концептів, у значеннєвій структурі яких власне ціннісний компонент є визначальним. Невипадково культурні концепти називають «повсякденними аналогами світоглядних термінів». У функційному вимірі «світоглядні терміни» стають епіцентрами живого комунікативно-прагматичного поля.

У відібраних для аналізу текстах І. Франка роль таких епіцентрів на різних етапах світоглядної еволюції, за самохарактеристикою мислителя, виконували політоніми *народ*, *нація*, *поступ*. Вони пронизують увесь політичний дискурс Франка, формуючи прагматичний ореол навколо своїх системних значень. Це засвідчує зіставна характеристика семантично подібних, але не тотожних термінів *народ* і *нація*. Якщо у Словнику за ред. Б. Грінченка слово *народ* однозначне [Гр. II : 516], то в СУМі його семантична структура охоплює чотири лексико-семантичні варіанти: 1) населення держави, жителі країни; 2) форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я); 3) трудящі маси експлуататорського суспільства – більшість населення країни; 4) *тільки одн.* взагалі люди, перев. у великій кількості // певна кількість людей, які мають що-небудь спільне (у поведінці або зовнішньому вигляді) [СУМ V : 174]. Помітну семантичну еволюцію забезпечило прирощення власне політичних значень, зокрема витлумачених на основі т. зв. класового підходу до оцінки суспільного явища: «трудящі маси експлуататорського суспільства».

З огляду на історичну мінливість суспільно-політичної дійсності логічно простежити: 1) змістове наповнення політоніма *народ* в осмисленні І. Франка; 2) семантичні механізми перетворення концепту *етнос* у концепт *нація*; 3)

виявити їхню власне політичну сутність у контексті сучасної політичної думки.

Оскільки основним принципом і прийомом когнітивно-дискурсного аналізу вважається поглиблене «вчитування» в текст, знаходження в ньому тих показників смислу [Кононенко 2008 : 19], що виникають у прагматичному ореолі значень слів, то в межах нашого дослідження особливу увагу звернемо на метафоричну концептуалізацію політичної дійсності в інтерпретації Франка. Саме когнітивний заряд метафори оптимально сприятиме виявленню внутрішніх потенцій смислу.

Ідею трансформації *народу* в *націю* передають метафори *тіла*. У метафоричному осмисленні автора народ асоціюється з «великим і свідомим своєї сили *організмом*» [Франко 2001 : 218]. Вторинна номінація послугувала виникненню у соматичного терміна *організм* «будь-яке живе тіло, істота» звичного переносного значення «неподільно зв'язані в одне ціле частини чого-небудь» [СУМ V : 739]. Цілісність *народу* як соціально-психологічного *організму* людина усвідомлює відповідно до своїх когнітивних можливостей та за власним «образом і подобою». Супровідні означники метафоричного *анатомічного* сценарію прив'язані до ключового образу *організм* і реалізуються в «діагностичних» термінах, які взаємодіють із *фізичними* і «*родинними*» термінами. У Франковому політичному контексті вони послідовно метафоризуються в значеннях, пов'язаних з політичною сферою: «найтяжча *рана*, котра тепер *обезсилює* наступ в Галичині, – це *розчетвертовання* нашої землі і нашого народу і цілковита *відірваність* наша від *величезної маси братів* наших за кордоном», – діагностує політичний мислитель у праці «Теперішня хвиля а русини» [Франко 2001 : 218], що не увійшла до 50-томового видання. І запитує: «Чи ця *рана* не може бути *загоєна*? Раз тільки лиш *ослабне*, *розділяючи* нас, кордон, а ми зовсім іншими очима змогли б глядіти на

світ і на людей, тоді ми сміло змогли б вважатися *народом* (підкреслення І. Франка) [Там само : 218].

Взаємодія переосмислених *соматичних, фізичних і «родинних»* термінів формує широке асоціативне поле та допомагає метафорично розкрити національно-культурний стан *організму*, тобто *народу*, що був на межі XIX – XX ст. розділений (мовно, культурно, географічно, політично) між різними державами. Наведений метафоричний сценарій актуалізує в лексемі *організм* суто політичну семему «територіальна цілісність народу як необхідна умова його самоутвердження».

Внутрішня потенція центрального метафоричного образу *організму* реалізується через деталі сценарію «*націєтворення*»: «*витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю* (підкреслення І. Франка – Н. Л.), *суцільний культурний організм*, здібний до самостійного культурного й політичного життя» [Франко 1986, 45 : 404]. Звернімо увагу: утвердження українства, на думку мислителя, повинно здійснюватися не лише як «*етнічної маси*», тобто в мовному, релігійному, звичаєвому вимірах, а як *нації* – у політичному, державотвірному сенсі. Стрижневою семою у Франковому трактуванні політоніма *нація* є 'здатність до самостійного культурного й політичного життя'.

Тож семантичне наповнення метафоричного образу *організму*, з яким асоціюється *нація*, помітно еволюціонувало: поряд із ознакою 'культурне життя' воно збагатилось семою, дуже показовою для значення терміна *нація*, – 'здатність до самостійного політичного життя'. Воно полягає в тому, конкретизує І. Франко, щоб *організм* був «*відпорний* на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім *податний* на присвоювання собі в якнайменшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна *нація* і жодна хоч як сильна держава не може остоятися» [Франко 1986, 45 : 404].

До типових інструментів конструювання Франкового політичного дискурсу належить оцінка становлення нації у будівельних термінах, де процес націєтворення асоціюється з образом будови: «Будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного життя і розвою нації» [Там само : 284]. Традиційно центральним метафоричним образом у сценарії націєтворення є підвалина та синоніми *фундамент*, *основа*, *грунт* у їхньому звичному переносному значенні «база, опора чого-небудь»: «А якраз уже дано *грунт*, то й *будова* на ньому з часом *здвигнеться*» [Там само : 290]. «Головною *підвалиною* політичної емансипації народних мас я вважаю ... три загальники: загальну освіту, загальний військовий обов'язок і загальне голосування» [Там само : 290]. «На таких *фундаментах*, на таких *стінах* може з часом *здвигнутися* пишне, сміле *склепіння*» [Франко 1981, 31 : 309]. У лексемі *здвигнути* «підноситися, зводитися» [СУМ III : 522] в сполученні з політонімом *держава* проступає характерне політичне забарвлення: «Історія нам не показує ані одного приміру, щоб держава (народ), раз *вимазана* з ряду держав, *здвигнулася* коли-небудь після в своїй давній формі» [Франко 1986, 45 : 207].

Процес націєтворення в осмисленні І. Франка постає цілеспрямованим цілісним будівництвом, що потребує злагодженого соборного підходу. Ідею соборності відтворюють знову ж таки метафори «будови»: «От тут і стає перед нами, галичанами, а особливо перед вами, молоді приятелі, велика історична задача – допомогти російській Україні [...] у *закладинах* великої праці – *здвигнення* нашої *національної будови* в усій її *цілості*» [Там само : 404]. Коло авторських метафор розширила лексема з прозорою внутрішньою формою *закладини* «закладення фундаменту нової будівлі», що завдяки переосмисленому значенню поповнила синонімійний ряд будівельних термінів-метафор: *фундамент*, *основа*, *грунт*. У цьому ж ряді – і термін *рама*, що в результаті авторської

метафоризації набув подібного до згаданого тлумачення: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів...» [Там само : 284].

Засновник «школи політичного думання» наголошував, що формування і становлення нації не може здійснюватися «без *міцної опори* в масах народу та інтелігенції» [Там само : 404]. У наведеному контексті лексема *опора* проявляє свою метафоричність у звичному переносному значенні «сила, яка підтримує кого-небудь, на яку опирається хтось» [СУМ V : 723]. Ідея єдності широких народних мас та інтелігенції розвивається в іншому метафоричному варіанті будівельного сценарію: «Ми не будемо на наших темних братів глядіти, як на молодших братів, як на щось нижчого та гіршого, бо ми будемо знати, що в них-то якраз і лежить наша сила, що вони *підвалина*, а ми *дах*, що зміцнюючи їх, ми робимо добро не тільки для них, але і для себе» [Франко 1986, 45 : 190]. Якщо у наведеному контексті лексема *підвалина* зберігає загальновідоме переносне значення «база, опора, основа чого-небудь» [СУМ VI : 402], то *дах* на основі внутрішньої форми буквального значення «верхня частина будівлі, що служить їй покриттям» [СУМ II : 214] розширює свою семантичну структуру і, крім переносного значення «домівка, житло», стає носієм метафоризованої авторської семми «ідеологічна, наукова побудова; провідні принципи чого-небудь».

За Франком, першочергова, «верховна» роль у розбудові України належить інтелігенції, яка мала сформувати й розвинути ідеї для національного самоусвідомлення та пробудження до активного буття нації. І. Франко переконаний, що українство буде політично самодостатньою силою, коли житиме у своїй державі – «в нашій *хаті*» – [Франко 2001 : 46] під своїм *дахом*, а не під якимось інакшим, як

це пропонував М. Драгоманов: «Головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київський період було переконання про конечність *міститься* українству і політично, і літературно *під одним дахом* з російством» [Франко 1986, 45 : 285].

СУМ фіксує фразу *під одним дахом* у значенні «в одному приміщенні [СУМ II : 214]. Авторський задум іде далі загальнономовного значення, бо Драгоманівська формула співіснування українства з російством, як свідчить історія, – це неминуче підпорядкування чи поглинання українства. Саме такого авторського переосмислення – «замаскована форма асиміляції» – набуває цитована Франком фраза.

Вважаємо, що своєрідною точкою неповернення І. Франка до свого вчителя стало поняття *нація*: «В його [Драгоманова] духовім *арсеналі* не було поняття нації як чогось органічного, історично конечного, нерозривного і вищого над усяку територіальну організацію...» [Франко 1986, 45 : 438]. Франкове трактування надає поняттю *нація* історіософсько-екзистенційного смислу, що на комунікативно-прагматичному рівні відчутно збагачує словникове тлумачення терміна *нація* – «конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру» [СУМ V : 232–233].

Характерною у Франковій оцінці політичних поглядів М. Драгоманова є метафора з мілітарним компонентом «духовий *арсенал*». Відсутність у цьому «арсеналі» поняття *нація* не відкривало для українського етносу перспективи розвою – перетворення власне в *націю* як суб'єкта історії, що стремить до державної незалежності. Якраз мислення категоріями виборювання політичної незалежності не було характерним для соціалістичної програми М. Драгоманова, за оцінкою І. Франка, «принципально відмінної від войовничого

західноєвропейського соціалізму та соціал-демократизму» [Франко 1986, 45 : 434].

Ідея І. Франка як європейського мислителя творити націю, виборювати самостійне політичне життя «в нашій хаті»-державі навіть «поза межами можливого» [Там само : 284–285] гармоніює із західною концепцією *нації*. Вона ґрунтується на визначальній ознаці – національній державі або змаганні до неї. «Mit einem Stich ins Unmögliche» (Поза межами можливого), – як каже Чемберлен, – ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації», – [Там само : 284] наголошує Франко. На початковому етапі становлення *нації* особливо вагоме значення належить культурі. Взаємодія концепту *нація* та концепту *культура* є закономірною, позаяк культура сприяє кристалізації етнічної ідентичності (лат. *identicus* «однаковий, то-тожний»). Своєю чергою етнічна ідентичність опирається на два складники: 1) когнітивний (знання про свій етнос, його прикмети, історію, стосунки з іншими етносами тощо); 2) емоційно-аксіологічний (ставлення до свого етносу та своєї належності до нього, бажання зробити свій внесок у його поступ, відданість йому, етнічна солідарність тощо) [Радевич-Винницький 2013 : 223].

Політонім *етнос* запозичено з грецької мови – *ἔθνος* «громада, плем'я, народ» [ЕСУМ II : 173]: «давні греки, відрізняючи себе від не греків, саме останніх називали етносами. У такому розумінні діставали відображення культурно- побутові відмінності не греків. Вітчизняним еквівалентом цього терміна стало слово *народ*» [Політологія 2001 : 186]. У сучасній політології термін *етнос* тлумачиться як «велика група людей, об'єднаних спільною територією, стереотипами поведінки, мовою та компліментарністю».

У візії І. Франка потужним джерелом етнічного самоусвідомлення як необхідної умови націє- і державотворення постає культура: «Само поняття «культури» містить

у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.), що неpolітична культура – се *contradictio in adjecto*» [Франко 1986, 45 : 281], тобто внутрішня суперечність. А далі в розвитку концепту *нація* виявляють свої когнітивні можливості метафори «*руху*» та «*поля діяльності*», які ілюструють ідею переходу культурницького напрямку, поширеного в часи Франка, в напрям політичний: «Всі такі, зразу чисто ідейні й ідеалістичні *рухи*, переходячи в *маси*, [...] захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, *втягають* людей на чимраз ширшу *арену боротьби*» [Там само : 282]. У наведеному контексті терміни *рух* та *арена* в результаті метафоричного переосмислення актуалізують свої системні переносні значення: *рух* «громадська діяльність або масовий виступ, спрямований на досягнення певної мети» [СУМ VIII : 914]; *арена* «поле діяльності» [СУМ I : 58].

Цілком природно, що в етнічному самоусвідомленні велику надію І. Франко покладав на інтелігенцію. Саме вона як культурна еліта своєю різнобічною діяльністю (вивчанням фольклору, мови, історії, звичаїв і вірувань, укладанням словників, виробленням загальної етнічної культури) закладає культурні підвалини націєтворення і таким чином сприяє консолідації народу. До того ж консолідація повинна здійснюватися не лише на зовнішньому, культурно-просвітянському, а й на внутрішньому, екзистенційно глибинному рівні. Як невтомний речник соборності українських земель, він висуває за своєю суттю національно-когнітивістську засаду – «*чути себе українцями*»: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [Франко 1986, 45 : 405].

Звертаючись до внутрішнього світу української людини, І. Франко майстерно послуговується імпліцитними текстовими засобами. Особливу роль відіграють ті імплікації, за

якими відтворюється прихований національний смисл, як у наведеному вище контексті (імплікація: національна згуртованість потребує внутрішньої єдності). За фразею *чути себе* постає певна загадковість когнітивної діяльності, що, як відомо, не завжди піддається омовленню, а тому певна частина в структурі концепту може й не мати об'єктивної вербальними засобами. У лінгвофілософській концепції Франка «се знання предавнє, відчути треба, серцем зрозуміть. Що темне для ума, для серця ясне й явне...» [Франко 1976, 3 : 173]. Ідеться про ті форми пізнання, які найінтимніше пов'язані з душевним складом людини. Невипадково фразема *чути себе* синонімізується з іншою фразеологічною одиницею *душею чути* «відчувати» [СУМ II : 447]. На нашу думку, розширення складу фраземи компонентом-етнонімом *українці* надає їй полісемійного характеру: 1) «вважати себе кимось; 2) «сприймати інтуїцією, чуттям що-небудь»,

Такі семантичні трансформації наводять на думку, що «офіційні кордони» [Франко 1986, 45 : 405] між українцями буде подолано, коли зникнуть кордони внутрішні. У результаті метафоричного переосмислення термін *кордон* «межа, що розділяє території держав» [СУМ IV : 286] довантажується переносним авторським значенням «внутрішня межа між людьми». Мотиваційною ознакою семантичного переносу виступає інтегральна сема 'те, що розділяє'.

Уведення до складу фразеологічної одиниці *чути себе* етноніма *українцями* [Франко 1986, 45 : 405] проливає додаткове світло на смислове наповнення концепту *нація* в політичному дискурсі Франка. Етноніми співвідносяться, зазвичай з назвами країни чи території, на якій проживає *етнос*. Варто розмежовувати пряму співвіднесеність, коли назва країни утворена від етноніма (*чехи* → *Чехія*, *греки* → *Греція*) і зворотну (*Америка* → *американець*, *Україна* → *українець*). Етноніми такого типу у сучасному мовознавстві кваліфікуються як етнотопоніми» [ЭСЯ : 598].

Людина, котра усвідомлює власну ідентичність, закономірно ототожнює себе з певним етносом і відповідно моделює свою поведінку, зокрема комунікативну. Етнонім створює підґрунтя для пізнання світу і себе у світі за опозиціями «ми – не ми», «свої – чужі», «ми такі, а решта – інакші». Таке позиціонування не узгоджувалося з радянським політичним дискурсом, де формувалися міфологізований комунікант *радянська людина* і міфологізоване утворення *радянський народ* «нова, інтернаціональна спільність людей, що виникла в СРСР за роки соціалістичного будівництва» [СУМ V : 174]. Чи не тому в умовах «єдино правильного наукового світогляду» у Франкової фраземи *чути себе українцями* не було шансів потрапити до реєстру СУМу, який натомість фіксує фразеологізм *не чути себе* – «бути дуже схвильованим» [СУМ XI : 386].

Словникове замовчування характерне і для терміна *етнос*, якого також не фіксує це авторитетне лексикографічне видання. Про існування політоніма *етнос* підказує похідний від нього дериват *етнічний* [СУМ II : 491], а також слова-композиції з компонентом *етно-* : *етногенез* «походження народу» [Там само : 491], *етнограф* «фахівець з етнографії» [Там само : 49], *етнолог* «фахівець з етнології» [Там само : 491], *етнологія* «термін, що застосовується буржуазними вченими як синонім етнографії» [Там само : 491], *етнографія* «історична наука, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини; народознавство» [Там само : 491]. На думку етнологів й культурологів, самореалізація етносу можлива тільки в умовах політичної незалежності, гарантом якої виступає самостійна держава.

Її утвердженню, в оцінці Франка, сприятиме пріоритет національного «у сфері суспільного й політичного життя» [Франко 1986, 45 : 284]. Діагностуючи хворобу українських соціал-демократів, він лінгвокогнітологічно знюансував її

причини у статті «Огляд української літератури 1906 р.», що не увійшла до 50-томового видання його творів»: «Вони [українські соціал-демократи. – Н.Л.] не уявляли собі гаразд цього *національного характеру*, не відчули того, що вони ж *наперед українці*, а потім *соціал-демократи* [підкреслення наше. – Н.Л.], трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів» [Франко 2001 : 172].

Бачимо ще одне звернення мислителя до проблеми національної свідомості, яка заторкує глибини внутрішнього життя. На вербальному рівні про це сигналізують лексеми *уявляти, відчутти, душа*, у т.ч. і фразема з компонентом *душа: вложити (вкладати) душу* «робити що-небудь з любов'ю, з натхненням» [СУМ I : 696] та дуже характерне словосполучення *національний характер*. На імпліцитному рівні з наведеної вище Франкової діагностики можна вивести підтекстовий смисл: «національне повинно превалювати над партійним»; натяк: «українство треба відчувати, а не тільки декларувати». Щодо когнітивного терміна *національний характер*, без якого важко уявити *націю*, то він органічно увійшов до низки словосполучень із лексемою *національний*, які фіксуємо в аналізованому націософському дискурсі 45-го тому: *національний [-а, -е, -і] розвій* (278), *змагання* (280), *свідомість* (281), *самостійність* (283), *ідеал* (281), *кривди та неволення* (284), *притиск* (291), *потреби* (291), *голод* (291), *життя* (291), *інтереси* (343), *ідеали* (343), *значення* (424), *ідеї* (425)/, *форма* (425), *принцип* (429), *амбіція* (431), *нетолеранція* (438), *питання* (406) та ін. Найточнішу оцінку реалії передають ті аналітичні словосполучення, семантика яких відбиває власне українське розуміння національного: *національна українська справа* (281), *всеукраїнське національне почуття* (406).

Наведений перелік термінів-словосполучень відбиває широкий спектр питань, які обирав І. Франко об'єктом політичного аналізу і наповнював концепт *нація* новітніми державотвірними смислами.

Ядерним компонентом концепту *нація* є проголошений Франком «ідеал національної самостійності» [Франко 1986, 45 : 285]. Якраз навколо нього – «свого ідеалу» – навіть «поза межами можливого» [Там само : 285] формується *нація*. Це одне з тих понять, у яких, за оцінкою Є. Маланюка у статті «Франко як явище інтелекту», проявилася «пророча візія великої людини» [Маланюк 2008 : 123].

Термін *ідеал* і похідні *ідеальний*, *ідеалізувати* фіксує «Малорусько-німецький словник» Є. Желехівського, С. Недільського [СЖН I : 326]. Покликання на цю лексикографічну працю, а також на мовну практику П. Куліша спостерігаємо у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка, реєстр якого дублює лексеми *ідеал*, *ідеальний*, *ідеалізувати* [СЖН II : 196]. Термін *ідеал* як носій абстрактно-наукового поняття в політичному дискурсі Франка наповнюється конкретним культурно-політичним змістом. Семантичному виразненню гіпероніма *ідеал* сприяє гіпонімічне термінологічне сполучення *національної самостійності*, а далі зміст триєдиного, семантично неподільного поняття уяскравлюють видові конкретизатори – «в усякім погляді, культурнім і політичним»: «Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [Франко 1986, 45 : 285].

Семантично пов'язаний з політонімом *нація* політонім *націоналізм*. Його, на відміну від дериватів *націонал*, *національний*, *національність*, Словник за редакцією Б. Грінченка не фіксує. В осмисленні І. Франка цей інтернаціоналізм виявляє свій неоднозначний характер – як демократичний, так і тоталітарний: «Те, що для притисненого видається

притиском, се для його противника буде шуканням ширшого простору для власної нації. Принцип у обох один, а тільки сили нерівні» [Там само : 291]. А далі мислитель чітко й недвозначно окреслює можливі варіанти розв'язання проблеми міжнаціональних відносин: «Тут, очевидно, або один згине, або відносини сил мусять уложитися так, щоб обом можна було жити і розвиватися» [Там само : 291]. Звичайно, з погляду історичної перспективи привабливіший другий варіант, у якому закладено підтекстовий смисл: «Рівноправні міжнаціональні відносини просто так, само собою не уложаться»; натяк: «національну незалежність потрібно виборювати». Наведений контекст співвідноситься з тим значенням терміна *націоналізм*, який має позитивну конотацію: «Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів» [СУМ V : 232].

Для нації, що зазнала, за оцінкою Франка, «національного притиску», націоналізм виконує націезахисну й консолідаційну функції як противага поневоленого народу проти агресії поневолювача. Ідеологія останнього «проповідує... панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями» [Там само : 232]. Семи 'агресивність', 'войовничість', закладені в окресленому лексикографічному значенні терміна *націоналізм*, формують синоніміїні відношення з терміном-інтернаціоналізмом *шовінізм* (від франц. *chauvin* «войовничий» [ЭСФ IV : 434]) – такою формою націоналізму, «що пропагує національну винятковість, ненависть до інших національностей, розпалює ворожнечу між країнами й народами» [СУМ XI : 505]. У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського лексема *шовініст* є домінантною, до якої приєднались: *крайній націоналіст, ура-патріот, великодержавець, чорносотенець*. У Словнику української мови стійка сполука *великодержавний шовінізм* – це така реакційна

політика, що «спрямована на поневолення інших народів і на розпалювання національної ворожнечі між народами» [СУМ I : 319–320]; похідний політонім-комполітонім *великодержавник* увібрав семи твірного значення й означає «послідовник, поборник великодержавної політики, великодержавного шовінізму» [СУМ I : 320].

З погляду контекстуально-інтерпретаційного аналізу спостерігаємо якісно інше тлумачення терміна *шовінізм* у націософському дискурсі Франка, де актуалізується авторське значення «ідеологія, спрямована на відродження і консолідацію нації»: «А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, *односторонності чи, коли хочете, шовінізму*» [Франко 1986, 45 : 291]. Політична метафора *порція шовінізму* асоціюється з національними потребами, що вимагають постійного підживлення. Тому тема «*національні потреби*» розгортається через деталі сценарію «споживання їжі»: «Не бійтеся, коли *національні потреби* будуть заспокоєні, *національний голод* буде насичений, то *нація* відкине *шовіністичну страву*, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить» [Там само : 291].

І. Франко з твердим критицизмом і діалектичною ясністю оцінював «усі ті прояви в політичній, національній і соціальному житті» [Там само : 291], які постають за термінами-словосполуками *національний сепаратизм, племінний і расовий шовінізм*. У Франковому дискурсі вони відбивають не закономірно очікувану негативну прагматичну (конотативну, імплікативну, емотивну) оцінку, а радше стилістично нейтральну, що матеріалізується через метафори «рослинного» сценарію: «От тим-то, любі мої, я як не лякаюся хвилевого *вибування* мілітаризму при кінці XIX в., так само не думаю заломлювати рук над *зростом* різних *національних сепаратизмів, племінних і расових шовінізмів*. Усе те – ви-

плоти органічного росту новочасних суспільностей, свого роду *Flegeljahre* (хлоп'ячі роки (нім.) – Ред.), нехай і так, – але все-таки признаки *росту*, а ніяк не упадку, не декаденції» [Там само : 291].

Та сукупність переносних значень, яку генерує стрижневий метафоричний образ *росту*, допомагає зрозуміти, чому в діалозі «На склоні віку» поняття *національний сепаратизм, племенні і расові шовінізми* постають як закономірні етапи в історичному розвитку народів, які прагнуть бути суб'єктами, а не об'єктами історії.

Засновник української школи політичного мислення чітко усвідомлював і розумів, що на шляху звільнення від національно-соціального гноблення етнічні нації, отже, і українська, шукають ті засоби та методи боротьби, які диктує час та обставини і які сприяють національному самоствердженню. Тож «називати активну націєзахисну, націєтворчу позицію і діяльність Франка націоналізмом, національним патріотизмом, націонал-демократизмом, боротьбою за національну ідею чи ще якимось, – на думку Я. Радевича-Винницького, – це питання більше форми, ніж змісту, більше вербальне, ніж сутнісне» [Радевич-Винницький 2013 : 218].

«Ми завсігди були і єсьмо ворогами всяких змагань за вивищення одного народу з поневоленням другого», – підкреслював І. Франко. Отож політонім *націоналізм* у твореному ним комунікативно-прагматичному полі семантично зближується з нинішніми дефініціями цього терміна, зафіксованими у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»: «2. Рух, спрямований за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів; 3. Рух за збереження і розвиток національних традицій культури, мови, мистецтва і т. ін.; патріотизм» [ВТС]. Ілюстрацію цих значень бачимо в поетичних творах «Не пора» (1880 р.), «Ляхам» (1882 р.), «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883 р.), «Самбатіон» (1883 р.), «Асиміляторам» (1889 р.) та ін. Взагалі ідейно-світогляд-

ні настанови, які заманіфестовані в праці «Поза межами можливого», суголосні з ідеологією модерного українського націоналізму, почасти з класично-хрестоматійною працею Миколи Міхновського «Самостійна Україна».

Створюючи ідеологічно-комунікативний резонанс, Франкові ідеї націоналізму насичували новими смислами українську філософську й суспільно-політичну думку і створювали підґрунтя для якісної зміни суспільної і культурної ситуації. Таким чином викристалізовувалася класична взаємодія: людина творить ідею, ідея творить людину.

Мірилом не тільки культурного, а й політичного самоутвердження виступає національна мова. Справедливо національних будителів називають «лінгвістичними революціонерами», «філологічними паліями», «лінгвістичними націоналістами» [Радевич-Винницький 2013 : 184, 191]. Природно, концепти *народ*, *нація* органічно поєднані із концептом *мова*. Їх злитість зумовнена тими функціями, які в оцінці Франка виконує мова. Ідеться передусім про консолідаційну й відновлювально-націєтворчу функції. В умовах майже постійної територіальної, а отже – і політичної розділеності, коли «Полуднева Русь (... або Русь-Україна) з давніх давен, ще від часів князя Данила, перестала бути одноцільним організмом політичним, входила і входить в склад різних держав» [Франко 1981,29 : 40], згадані функції набувають особливої значущості. Оцінюючи історичну роль М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Устияновича та ін., «котрих справедливо вважаємо творцями галицько-руського відродження» [Там само : 43], І. Франко зазначав: «В думках їх, а особливо у М. Шашкевича, росли й ясніли далеко ширші замисли: витворити одноцільну полудневоруську мову і літературу і при їх помочі *воскресити* (підкреслення наше. – Н. Л.) цілу полудневоруську націю до нового життя духового і громадського» [Там само : 43].

Привертає увагу термін *воскресити*, який на комунікативно-прагматичному рівні засвідчує взаємопроникність терміносистем, коли зміна значень відбувається не тільки на основі загальноновживаних слів, а й на основі інших термінів. Етимологічно сакральний термін *воскресити* в результаті метафоричного переосмислення розвинув похідне значення «відновлювати що-небудь у політичній сфері». Смісловому переосмисленню дала поштовх спільна сема 'оживляти', присутня в прямому значенні цієї лексеми [СУМ I : 744].

Якщо звести всю сукупність метафоричних висловів, що формуються в прагматичному ореолі значень політоніма *мова*, у єдине концептуальне ціле, то виразно проступить цілий спектр метафоричних сценаріїв. Типологічно вони розмежовуються на два різновиди: антропоморфні й неантропоморфні. У націософському дискурсі Франка значущість мови в аксіології українців осмислюється передусім в антропоцентричних, а точніше – в етноцентричних та антропоморфних категоріях, бо загострюється увага на «зв'язку людської *психіки* з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно *органічними* системами звуків, що називаємо *рідною мовою* [підкреслення І. Франка]. Здається, що таке *рідна мова*? – запитує Франко. – Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що вадить мені при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючись ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей *людей з людьми*, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом *людей*. А тим часом якась таємна *сила в людській природі каже*: «Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові *вродився і виховався*, тої без *окалічення своєї душі* не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим *своєю шкірою*» [Франко 2001 : 265].

Прагнучи пізнати тайники людської душі, І. Франко занурюється в нурти людської психіки, простежує зв'язок між внутрішнім мовленням і думкою, еством людини, між

мовою як витвором народної мовної свідомості і психофізіологічною організацією індивіда. Саме ці положення, які методологічно суголосні з ідеями В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потєбні, стали засадничими для утвердження психологічного напрямку в українському мовознавстві. Випереджуючи наукові прозріння К.-Г. Юнга про «колективне несвідоме», Франко-когнітивіст загострює увагу на не завжди усвідомлюваних, потаємних особливостях людської психіки, «на якійсь таємній силі в людській природі», що «каже» в людині голосом людського сумління і є цензором та водночас режисером її поведінки. Сугестія цієї «таємної сили» посилюється модальними імперативами та егоцентричним займенником *ти*, що апелює до культурно-генетичної пам'яті: «в якій мові вродився і виховався». У структурі Я-концепції «таємна сила» співвідноситься з ідеальним «я», відкриваючи перед внутрішнім зором суб'єкта уявлення про те, яким він повинен стати, орієнтуючись на морально-етичні норми.

Такі виміри мовної самоідентифікації, усвідомлення «себе» органічні у Франковій парадигмі «цілого чоловіка». Згідно з аналітичною психологією К.-Г. Юнга, кожний індивід є носієм *колективного несвідомого* через належність до людського роду і культури, і саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, потаємним, яке визначає особливості поведінки, мислення і почування [ПЕ : 226]. Це колективне несвідоме нагадує про себе постійно, за висловом Франка, «відповідно до внутрішнього зрівноваженого «я»» [Франко 1982, 37 : 200].

Звернення Франка до «глибокої психологічної проблеми – зв'язку людської психіки з ... рідною мовою» – має націософське підґрунтя. Воно слугувало своєрідним світоглядним орієнтиром у мовній свідомості українців, у перспективі забезпечувало їх від «нешасної манії – міняти свою рідну мову на чужу» [Франко 2001 : 266]. Мислитель проникливо розкриває згубні, руйнівні наслідки цього явища як для ок-

ремої людини, так і для української культури загалом. У колі його соціально-психологічних, філософсько-світоглядних та етнокультурних спостережень – «духова діяльність» Миколи Гоголя, «відчуження геніального українця від рідної мови та його болюча внутрішня трагедія», а також – «трагедія нашого галицького москвофільства» [Там само : 266]. Першопричину виникнення цих фатальних явищ І. Франко вбачає передусім у ментальній площині, оперуючи «діагностичним» психотерапевтичним словосполученням «внутрішнє роздвоєння». «Отсе внутрішнє роздвоєння [підкреслення наше – Н.Л.] було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства» [Там само : 266].

Зауважимо, що психологічні зрізи «вершин» і «низин» людської свідомості часто мали особистісно-психологічне походження, були наповнені індивідуальним досвідом. У статті «Двоязычність і дволичність», що концептуально побудована на причинах і наслідках «внутрішнього роздвоєння», автор на підсвідомому рівні немовби сам проливає світло на себе «вчорашнього», на власні ідейні переконання, їхню еволюцію.

На цю непросту дорогу І. Франка «до себе» «з терном у носі», а психологічно – у душі звертав увагу ще 1926 р. Дмитро Донцов: «...він був цілий час «з самим собою у борні», і якраз у сім була найбільша трагедія його душі» [Донцов 1991 : 125]. Боротьбою «із самим собою» Д. Донцов називав внутрішню протиставленість засад Віри та Безвір'я, Інтуїції та Розуму, Духу і Матерії, Традиції і Прогресу, що роз'ятрювали Франкове ество.

Така поляризація світоглядних категорій нам видається дещо схематичною. То розходячись, то зближуючись, то переплітаючись, ці категорії творили єдину концептосферу (концептосистему) Вічного революціонера в царині думки й духу, котрий при цьому залишався «цілим чоловіком». Його внутрішній, драматичний – аж до самозаперечення – пізнавальний поступ увібрав у себе цілий комплекс ідей

різних часів і культур, колосальний конгломерат інтелектуальних, культурних і політичних викликів нового часу, які «український мислитель перетопив у горнилі сумнівів віри на власну філософію, заломлену на життєву конкретику своєї доби й нації» [Тихолоз 2002 : 114]. Особливості Франкового філософського обдарування дають підстави І. Денисюку стверджувати: «Франкові погляди необхідно трактувати як його власну, еволюційно складну філософську систему – «франкізм», у якій є оригінальна візія людського прогресу, гуманізму, обстоювання прав одиниці на свою суверенність і прав нації на самостійну, незалежну власну державу» [Денисюк 1998 : 16].

Когнітивний погляд на категоризацію ґрунтується на припущенні, що здатність людини переосмислювати дійсність пов'язана з її мінливим досвідом та уявленнями, світоглядною еволюцією, аксіологічними орієнтирами. З цього погляду психоментальний портрет Вічного революціонера, а не вічного антагоніста є більш природним для створеного Каменярем концепту «цілого чоловіка».

Уточнимо тлумачення термінів *категоризація* і *концептуалізація*, зміст яких через їхню взаємодію інколи не виправдано ототожнюється. *Категоризацію* трактують як осмислення об'єктів і явищ дійсності в межах категорій – узагальнених понять [Попова 2007 : 127]. Натомість *концептуалізація* – це осмислення нової інформації, що веде до утворення концепту [КСКТ : 93–94], тобто «процес утворення й формування концептів у свідомості» [Болдирев 2004 : 20]. Категоризація є, можна сказати, поняттєвим каркасом, на основі якого здійснюється концептуалізація.

На різних етапах внутрішньої біографії Франка окреслений вище поняттєвий каркас зазнавав модифікації. Як відомо, на початку своєї творчої діяльності він потрапив під вплив москвофільського середовища, увійшовши до складу редакції студентського журналу «Друг». Тут була

надрукована перша Франкова повість «Петрії і Довбуцуки», написана язичієм. Пізніше І. Франко оприявнив соціальні, політичні і психологічні корені цього патологічного явища в мовному житті значної частини галицької інтелігенції (цією макаронічною мовою писали свої твори історики Д. Зубрицький, А. Петрушевич, письменники та видавці І. Гушалевич, О. Духнович, І. Наумович, Б. Дідицький і навіть колишній соратник Маркіяна Шашкевича Яків Головацький), назвавши язичіє «старомодною язиковою мішаниною», «каліченою російсько-церковно-галицькою мовою», «варварсько-руською мовою» [Франко 1981, 29 : 46–49], безсистемною мішаниною «галицьких провінціалізмів, полонізмів, церковщини і московщини». Він усвідомив руйнівний вплив цього явища не лише на структуру мови, а й на українське суспільство – соціально не структуроване, політично й культурно дезорієнтоване.

Та це переосмислення світоглядних засад відбулося пізніше. Коли ж спробуємо зрозуміти, що привело Франка у табір москвофілів, підштовхнуло до москвофільського руху, то «сьогодні нам не треба забувати про ті конструктивні, вічні засади, які лежали в ідейних основах цього руху – засади європейського традиціоналізму і консерватизму, а значить – християнізму та ідеалістичного світогляду, антипрогресизму, читай – антиатеїзму» [Баган 1991 : 37].

Мовна еволюція І. Франка наповнює новими смислами концепт *мова*. Вона переконливо доводить, що здатність концептів розростатися й збагачуватися за рахунок індивідуального досвіду (інтелектуального, культурного, політичного, емоційного) зумовлює їхню аморфність і мінливість. Звернемо увагу в аналізованому дискурсі на ключове стале словосполучення *рідна мова*. Через прозору внутрішню форму й набуту семантичну спеціалізацію вона сприймається в одномовній спільноті однаково й не потребує тлумачень чи коментувань. Її асоціативний потенціал поєднаний з такими

онтологічно глибинними явищами, як *рідна земля, рідна мати, рідний народ, рідний край*. Відповідно розширюється прагматичний ореол у змісті цієї сталої словосполуки. В умовах, коли існує постійна загроза асиміляції (культурної, мовної, релігійної тощо, а відтак – ментальної), рідна мова стає засобом етнічного самозбереження, резервуаром і джерелом колективної історичної пам'яті, національної самобутності, символом ментальної стійкості. На мовному рівні цей політичний термін як носій логіко-поняттєвого начала (пор.: *рідна мова* – «мова, якою володіє певна особа з раннього дитинства (звичайно мова тієї національності, до якої належить особа» [СУМ VIII : 558]) через закладений у семантиці аксіологічний смисл трансформується в концепт – лінгвокультурний феномен.

Використання антропоморфної метафори, у якій *рідна мова* порівнюється зі шкірою, вельми красномовне. Ця когнітивна метафора зі стійким національно-екзистенційним підґрунтям, по-перше, сигналізувала читачеві, що мова – це не так спосіб комунікації, як спосіб психоментальної самореалізації, спосіб жити в злагоді із самим собою, зі своїм національним «я», зі своїм внутрішнім голосом, який Франко називав «якоюсь таємною силою»; по-друге, ще одна антропоморфна метафора «*окалічення своєї душі*» була застереженням тим практикам-утилітаристам в тогочасному українському соціумі, частина якого (маємо на увазі інтелігенцію) була або сполонізована, або зазнавала впливу москвофільства. Зрештою, вірусу москвофільства не уникнув і Франко, про що вже йшлося.

На те, що націєтвірний концепт *мова* в політичному дискурсі І. Франка є багатогранним і динамічним, вказують неантропоморфні сценарії. Ідею розвитку мови як душевного росту народу передають метафори, пов'язані з рослинним світом: «*Мова росте* елементарно, разом з душею народу» [Франко 1982, 37 : 246–247], «процес елементарного *росту*

нашої мови» [Там само : 205–206]. Лексема *рости* у наведеному контексті виявляє свою метафоричність у звичному переносному значенні «ставати вищим у культурному, моральному і т. ін. відношенні» [СУМ VIII : 884]. Через метафоричний образ *рослини* І. Франко розкриває природу мови як живого організму та застерігає від надмірної штучної регламентації: «Живий язик можна і треба студіювати як *живу рослину*, але не можна і не слід *засушувати* і запаковувати в мертві правила і формулки [Там само : 205–206].

Концепт *мова*, вербалізований метафорами ландшафту, асоціюється з чимось екзистенційно глибинним, породжуючи асоціативну модель: мовне буття – це *море*, у якому людина – *човен*. Ідею ж глибини можна передати на основі метафор *моря*, де метафоричний концепт обростає асоціативними компонентами. «Одиноким *якорем* рятунку для такого чоловіка, обік основної освіти, може бути гаряча і непохитна любов до рідної мови і до рідного народу. Вона давала б його хиткому *човну* той доконче потрібний *баласт*, без якого нема рівного і *певного курсу*» [Франко 2001 : 266]. Завдяки внутрішньому потенціалу концепт підпорядковує собі низку асоціативно пов'язаних метафоричних висловів, що творять в уяві читача цілу картину.

Продуктивним матеріалом є вивчення слова на позначення концепту в його синоніміїних зв'язках з іншими словами, які уможливають багатогранну характеристику психоментального утворення. Переливаючись різними семантичними відтінками в дискурсі письменника, терміни-політоніми збагачують лексикографічне тлумачення загальновідомих слів, розкривають ті уявлення про концепт, що формує автор як творець комунікативно-прагматичного поля. Значний смислотворчий потенціал виявляє синонімія із *мовою* лексема *слово*.

Насвітлюючи, «як много важить слово» в аксіологічному вимірі І. Франка, беремо до уваги розмаїтий спектр

його функціонування: гносеологічний, світоглядний, культурний, моральний, ідеологічний, психологічний, міжособистісний та ін. (часто межа між ними умовна). Згадані виміри оприявнюють смисловий ореол концепту *слово*, який, звичайно, непосильний для лексикографічного тлумачення (зрештою, це і не передбачають завдання словника). На лексикографічному рівні *слово* охоплює такі значення: 1) мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу; 2) мова, мовлення; 3) висловлювання, фраза; 4) обіцянка виконати що-небудь; 5) прилюдний виступ, промова де-небудь; 6) жанр літературного твору у формі ораторської розповіді; 7) літературний текст до вокального твору [СУМ IX : 370].

У комунікативно-прагматичному полі концепт *слово* суттєво розширює межі лексико-семантичної характеристики, поповнюючи фіксовані визначення. Це засвідчують когнітивні метафори, що виникли на ґрунті певних асоціацій:

слово – живий організм:

Руська інтелігенція... старалась *оживити*, огріти маси народні, *розбудити* в них *живим* словом свідомість і самопізнання [Франко 2001 : 217]; ...то, чень, в новім, великім людськім храмі хтось *добрим* словом і мене згадає; цензура *душила* всяке *вільніше* слово; слово *не вмерло* [Франко 1981, 31 : 268]; *сильне* поетичне слово; одно *сердечне, теплеє* слівце [Франко 1976, 3 : 172]; одно *сердите, згіднеє* слівце [Там само : 172].

слово – лік:

Якби ти знав, як много важить слово.../ Глибокі *рани* *серця* як чудово/ *Вигоює* – якби ти знав оце! [Там само : 172];

слово – отрута:

Якби ти знав, які глибокі *чинить рани*.../ і *троїть* на весь вік, – якби ти знав оце! [Там само : 172];

слово – стихія:

Задарма в слові твому *іскряться*/ і сила, й м'якість, дотеп і потуга [Франко 1976, 5 : 212]; ...*огню*, щоб ним слово

налити, / Душі стрясать *громовую* дай власть, / Правді служи-
ти, неправду *палити* / Вічну дай страсть [Франко 1976, 1 : 28];
О, якби *хвилю* вдать, що слова слуха, / І слово вдать, що
в *хвилю* ту блаженну / Вздоровлює й *огнем* живущим *буха*
[Франко 1976, 5 : 212]; / *Вогонь* в одежі слова [...];

слово – дух:

Словом *сильним*, мов трубою, / Міліони зве з со-
бою, – / Міліони радо йдуть, / Бо се *голос* духа чуть [Франко
1976, 1 : 22].

Переломлене через творчу практику митця, *слово* кон-
центровано передає багатство неповторного душевного
світу, ідейно-духовні засади його творчості. Їхній високий
смысл розкривається через образно-асоціативний діапазон,
опертий на метафоричні перенесення.

Отже, ідея Франка як європейського мислителя тво-
рити націю «в нашій хаті»-державі навіть «поза межами
можливого» [Франко 1986, 45 : 284–285] перегукується
із західною концепцією нації. Вона базується на визначаль-
ному атрибуті нації – національній державі або змаганні до
неї. З погляду компонентного аналізу сема ‘*державність*’
розмежує значення політонімів *народ*, *нація*. Використані
Франком когнітивні метафори є чимось більшим, ніж засіб
комунікативного впливу у сфері політичної культури. У тих
метафоричних сценаріях, що генерують позитивний прагма-
тичний (конотативний, імплікативний, емотивний) ореол,
викристалізуються ціннісні характеристики суспільних
явищ. Уведення ціннісних критеріїв в осмислення буття
сприяє перетворенню терміна як носія сигніфікативної
(поняттєвої) семантики у концепт як умістище світоглядних,
культурних смислів.

Поглиблене «вчитування» в текст, що постає як поєднан-
ня матеріально виражених (експліцитних) та невиражених
(імпліцитних) авторських смислів (контекстуальних, індиві-
дуально-художніх значень), наближає адресата до адекватного

розуміння суспільної ситуації кінця XIX – початку XX ст., коли український народ був розділений (мовно, культурно, географічно, політично) між різними державами. Ідею трансформації *народу* в єдину, соборну *націю* передають переосмислені *соматичні, фізичні, будівельні* терміни, які в межах метафоричних сценаріїв набувають політичного (ідеологічного) значення.

Ядерний компонент політоніма *нація* – проголошений Франком «ідеал національної самостійності». Якраз навколо нього – «свого ідеалу» – викристалізовується нація. Як ніхто інший в українській політичній та культурній історії мислитель збагатив національну інтелектуальну думку і відповідно до викликів часу модернізував політичний дискурс саме в націософському річищі.

4.4.4. Концепт *поступ*

У Франковому політичному дискурсі поняттю-ідеї *поступ* належить особливе місце. За спостереженнями дослідників, мислитель «через призму поняття *поступ* розглядав рішуче всі сфери й проблеми. Поступ був центральною категорією, навколо якого укладався світогляд Франка і в молодому, і – з певними застереженнями – зрілому віці» [Тихолоз 2002 : 115]. Для висвітлення цієї наскрізної та багатогранної ідеї потрібно враховувати різні чинники: філософські, історичні, етнічні, психологічні, власне мовні й інші. Сукупно вони дають змогу наблизитися до Франкового осмислення концепту *поступ*.

Аналізуючи смислову реалізацію політоніма *поступ*, доречно відштовхнутися від лексикографічного тлумачення слова-поняття. Не буде перебільшенням стверджувати, що освоєння номінації пов'язане із західноукраїнською мовною практикою, до того ж у двох значеннях – нетермінологічному (загальнонародному) і термінологічному. «Словарь україн-

ської мови» за ред. Бориса Грінченка фіксує лексему *поступ* із такими тлумаченнями: 1) крок, поступ; 2) прогрес, рух вперед [Грінченко III : 373]. Ілюстрацією для першого значення послуговували «Галицько-руські народні приповідки», які зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко; для другого значення – поетичні рядки галицького поета Данила Млаки «За правду, поступ, волю кожен з нас на смерть готов», які перекликаються, оминаючи пафосний надрив, з Франковим «Революціонером»: «Дух, що тіло рве до бою, / рве за поступ, щастя й волю». Звернемо увагу: поряд з універсальними людськими цінностями – *щастям* і *волею*, І. Франко наголошує на приматі *поступу*. У «Лексиконі Львівському», крім згаданого *поступ* у значенні «прогрес» [ЛЛ : 588], зафіксовано політоніми-неологізми, яких немає у Словнику за ред. Б. Грінченка: *поступовець* «прогресивна людина» [Там само : 588], *поступовий* «передовий, прогресивний» [Там само : 588]. Зауважимо, що в похідних метафоричних значеннях спільною і стрижневою є сема 'рух уперед'. Вона наскрізна в дериватах, зареєстрованих у СУМ: *поступальний* «спрямований уперед; позначений поступом» [СУМ VII : 383], *поступальність* «абстрактний іменник до *поступальність*» [Там само : 383], *поступально* «присл. до *поступальний*» [Там само : 383], *поступовець* 1) «прихильник повільного, поступового розвитку, ворог рішучих, революційних заходів»; 2) «прогресивна людина, поборник соціального прогресу» [Там само : 386]; *поступування* «те саме, що *поступ*» [Там само : 386].

Франкова візія *поступу* виходить далеко за межі часто одновимірних словникових тлумачень, інколи не позбавлених т. зв. класового, вульгарно-соціологічного підходу з відповідною негативною конотацією, пор.: *поступовщина* «погляди й тактика ліберальних та опортуністичних політичних партій чи угруповань, що протиставляли революційній боротьбі орієнтацію на незначні, поступові соціальні реформи, здійс-

нювані урядом експлуататорської держави» [Там само : 386]. Індивідуально-авторське розуміння поняття-ідеї *поступ* виявляється у відповідних текстах письменника, особливо рельєфно – у фундаментальній науковій праці «Що таке поступ?», безпосередньо присвяченій окресленій проблемі. Генератора нових смислів аналізованого політоніма бачимо насамперед у метафорі, яка не тільки образно відбиває складні політичні явища, а й виявляє ще не пізнані їх грані.

У зв'язку з тим, що особливості трансформації авторського смислу залежать від характеру дискурсу, доречно розглянути процес розгортання смислової конфігурації політоніма *поступ* у різних метафоричних сценаріях. Саме вони породжують контекстуальні прагматичні значення. Рушієм їх виникнення стали домінантні в лексикографічному значенні семи, що трансформувалися в смислоутворювальні. Ідеться про ознаки 'траєкторія руху' та 'характер руху', які виявляють інші, суперечливі грані природи *поступу*, створюючи підґрунтя для нових трактувань. При цьому означники однієї групи можуть перебувати в синонімії-них відношеннях з означниками іншої групи. Так, значення «нерівномірна, хвилеподібна (зигзагоподібна) траєкторія суспільного розвитку» можна передати за допомогою:

а) сценарію «долання шляху»: «От якими *крутими дорогами ходить* іноді *поступ людський*». «Ми бачили, що *дорога того поступу* була *не проста* ані *одностайна*; що певні місця, *осягнувши досить високий поступ, упадали*» [Франко 1986, 45 : 344]. «На се одна відповідь: *шукають дороги до поступу*, але не такого як *досі*» [Там само : 345]. «*Людський поступ* іноді ніби *цофається назад*, спочиває довгі віки, аби потім *обхідною дорогою дійти* до тої цілі, при якій давно-давно був уже, здавалося, *дуже близько*» [Там само : 307]. Франкове осмислення природи *поступу*, його оцінні метафоричні характеристики дають підстави стверджувати: траєкторія *поступу* у філософському світорозумінні мислителя історично не була

прямолінійною й послідовною. Поряд із «поступом наперед» він бачив також «поступ назад». Однак життєдайним джерелом його різнобічної (наукової, літературної, політичної) діяльності була віра в «поступ наперед». Як слушно наголошує Б. Тихолоз, «поняття розвою завше лежало в основі його наукової діяльності й художньої творчости; тому Франкова філософія з повним правом може бути кваліфікована як *філософія розвою*» [Тихолоз 2002 : 115].

б) сценарій «стихії»: «Той *поступ* не йде рівно, а якомсь хвилями: бувають *хвилі високого підйому*, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я, потім *хвиля знов підіймається*, знов по якімось часі *опадає* і так далі» [Франко 1986, 45 : 309]. Метафоричний сценарій «стихії» типовий для виникнення контекстуального значення «непередбачуваний, конструктивно-деструктивний характер руху»: «Той *поступ* не держиться одного місця, а йде мов *буря з одного краю до другого*, лишаючи по часах *оживленого руху* пустоту та занепад» [Там само : 309]. «... Той *поступ* буде для нього не добродієм, а *пожежею і спалить* його та змете з землі» [Там само : 313].

Розширенню конотативного ореолу політоніма *поступ* відчутно сприяють означники *будівельного* сценарію. Позитивні семантичні асоціації викликає метафоричний образ *підвалини*, за яким проступає семантико-поняттєвий профіль будівлі, споруди. Метафоризуючись у суспільно-політичному контексті, слово *підвалина* актуалізує ще одне значення терміна *поступ* «духовна споруда, життєдайною основою якої є людські цінності»: «Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе *основна підвалина* всякого *поступу*; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [Там само : 345].

У структурі Франкової візії поступу поряд з будівельною метафоричною концепцією співіснує технічна метафорика:

«Поступ цілої людськості – се величезна і дуже складна машина» [Там само : 346]. За характером метафоричних перенесень можна пізнати не лише особливості Франкового «політичного думання» [Франко 1914], а й дух часу. Розшифровуючи зв'язки між означниками тексту, важливо відчитати той смисл, у т.ч. символічний, якого не експлікують словникові абстрактні значення. Такий символічний потенціал закладено у слові *машина*, у семантичну структуру якого входить і застаріле значення «поїзд, паровоз» [СУМ IV : 657]. Основним символом тодішнього поступу якраз був поїзд [Грицак 2006 : 223], тобто та ж машина, через метафоричний образ якої реалізується, на нашу думку, символічне значення слова *поступ* «складний механізм, рушійною силою якого є загальнолюдські, поступові ідеї». Технічний образ опирається на антропометричні семи, формуючи відповідний *синтетичний сценарій*: «Вона [машина] порушується силою, на яку складаються тілесні й духові сили всіх людей на світі; ані одному чоловікові, хоч який би він був сильний та здібний, ані одній якійсь громаді годі запанувати над рухом тої машини, годі керувати нею» [Франко 1986, 45 : 346].

Антропометричність наведеної вище політичної метафори бачимо в її образності, в орієнтації на адресата – на його здатність розгадати метафору не тільки інтелектуально, через поняттєвий вимір, а й образно, оцінно та ціннісно, тобто через аксіологічну призму.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що розширенню прагматичного ореолу політоніма *поступ* сприяють конотації, які в нових контекстах можуть мати не лише позитивне аксіологічне забарвлення (як у словниковому, фіксованому значенні), а й негативне. Цю тенденцію посилює *морально-етичний сценарій*, який закріплює за терміном *поступ* актуалізоване авторське значення «веління часу, ігнорування здобутків якого призводить до духовного самознищення»: «Так звані «дикі», некультурні, первісні на-

роди... тепер один за одним щезають з лиця землі, оскільки не можуть присвоїти собі здобутків *поступу*. Вимирання, щезання *непоступових* людей іде тепер сто раз швидше, ніж ішло давніше» [Там само : 313]; «... *поступ*, не раз *непрошений гість*, заходить у найглухіші закути, продирається крізь найтвердіші кордони. Кожний народ, кожда громада *мусть* *познайомитися* з ним, а хто не хоче чи не може присвоїти собі *добрих* його боків, той швидко зазнає на собі *злих* – голоду, хороб, горівки, *деморалізації* – і пропаде від них» [Там само : 313–314].

Внутрішня потенція політичної метафори, пов'язаної з метафоричними сценаріями поняття-ідеї *поступ*, текстурально реалізується переважно в аксіологічно позитивних прагматичних значеннях. У політичному смислотворенні мислителя позитивне прагматичне наповнення аналізованого політоніма якраз визначальне. Тому так природно у структурі Франкової політичної метафори виникає метафоричний образ *квітки*, з якою асоціюється *поступ*. Через деталі *флористичного сценарію* «розведення рослини, її культивування» політонім *поступ* виявляє інші властивості своєї природи, на основі чого виникає значення «те, що створюється для духовних потреб людини»: «Ходить о те, щоб ту чудову квітку «*поступ*», що досі *росла* якось дико, раз тут, а раз там, тікала з одного краю в другий, лишаючи по собі пустині, – щоб її присвоїти, розщепити по всій землі хоч, може, не рівномірно, то все ж настільки, щоб ніхто на світі не був виключений від її добродійств» [Там само : 313]. «Квіткова» концепція *поступу* семантично зближує це слово з іншим – *розвій*, що синонімізуються на ґрунті семи 'розвиток' [СУМ VIII : 635]: «Як у цілій природі, так і в *розвою* людства керму держать два могутні кондуктори, ... а то голод і любов» [Франко 1986, 45 : 346]. «І коли рівночасно будемо тямити про важкі обставини, серед яких відбудувати той *розвій* і до крайності сумний стан того суспільного і духового

грунту, на яким виростає наша письменниця [Леся Українка – Я. Я., Н. Л.], то сам факт її постійного *розвою* і власне такого *розвою* будемо вважати доказом незвичайної сили її таланту» [Франко 1981, 31 : 255].

Позаяк великі надії та сподівання в духовному розвої народу Франко покладав на інтелігенцію, то закономірно постає взаємодія концепту *поступ* із концептом *інтелігенція*. Ідею нерозривної єдності народу та інтелігенції І. Франко реалізує на основі *професійного й родинного* сценаріїв. Їхні означники формують колективний метафоричний образ, з яким співвідноситься завдання інтелігенції: «Наперед з народом! – кажемо ми. Інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього як його *брат*, як *рівний*, як *свій*, повинна стати *робітником*, як він, повинна стати для нього і *адвокатом*, і *лікарем*, і *вчителем*, і *порадником*, і *покажчиком* в ділах господарських, і *добрим сусідом* та *помічником* у всякій нужді» [Франко 1986, 45 : 148]. Кожен з означників є носієм домінантної семи, прив'язаної до колективного образу інтелігенції: *брат*, бо зміцнить духову спорідненість; як *рівний*, бо утвердить соціальну рівність; як *свій*, бо укріпить душевні узи; як *робітник*, бо наполегливою працею примножить матеріальні здобутки; як *адвокат*, бо захистить від беззаконня; як *лікар*, бо залікує душевні рани й порятує від апатії та зневіри; як *учитель*, бо навчить і виховає; як *порадник* і *помічник*, бо підтримає в господарюванні; як *добрий сусід*, бо в слухний час прийде на поміч і виручить у «всякій нужді».

Сукупність згаданих вище сем актуалізує у Франковому контексті ще одне значення терміна *інтелігенція* – «провідник народу у різних сферах суспільного життя». Закономірно, що сучасники І. Франка теж бачили його на подібній суспільній висоті. Тематичний ряд *професійного* сценарію продовжують терміни-означники, у кожному з яких закладена сема 'провідник': «На які різні гідності мене підносили сьогодні!

Зробили мене *гетьманом*, яким я ніколи не був і не хотів бути; зробили мене *керманичем*, хоч я, придившись правдивим *керманичам* на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене *проводирем*, хоч я любив лише йти в ряді...» [Франко 1981, 31 : 310].

Виникає запитання: ким же бачив себе І. Франко? Відповідь знаходимо в «Промові» з нагоди святкування 25-річного ювілею його наукової і літературної діяльності, де варто звернути увагу на метафоричну самохарактеристику: «Двадцять і п'ять літ я був тим *пекарем*, що *пече хліб* для щоденного вжитку. Я завсігди стояв на тім, що наш народний розвій має бути *міцною стіною* [...]. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий *твердий камінь*, але, певно, найбільше буде того *труску і цементу*, котрим я заповнював *люки і шпари* [Там само : 308].

Ідея жертвовної праці наświetлюється через типовий *професійний* сценарій, за метафоричними перенесеннями якого проступає профіль інтелігента пасіонарного типу – одночасно і *пекаря*, і *муляра* в духовній сфері. Оскільки за метафоричною номінацією захована зазвичай оцінка чи самооцінка, вражає неспівмірність між реальною жертвовною працею мислителя, його, за характеристикою Є. Маланюка, «інтелектуальним подвигом» і підкреслено скромною самооцінкою: «Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей» [Там само : 308–309].

Внутрішній світ автора, його взаємини з народом передаються через *родинний* сценарій: поряд із безпосередньою самоідентифікацією «яко *син* селянина, вигодований твердим *мужицьким хлібом*» [Там само : 309] співіснує метафорична «*син* народа, що вгору йде». А далі цілком очікувано виникають метафори із сакральної сфери – *заповіді*. Вони допомагають зрозуміти духовний стоїцизм автора, його поступ «на чесне, праве діло»: «Я почував себе до обов'язку віддати працю

свого життя тому простому народові» [Франко 1981 : 309]. Тож цілком закономірно в структуру самоусвідомлення увійшли дві *заповіді*, які «я відмалку засвоїв собі... Перша, то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці» [Там само : 309]

Франкові звороти «я почував себе до обов'язку», «я відмалку засвоїв собі дві заповіді» вказують на глибоку внутрішню гармонію автора, яку імплікує поєднання особового та зворотного займенників (*я – себе, собі*).

Духовну спорідненість народу та інтелігенції відтворює образ *поля* в значенні «поприще, сфера діяльності» [СУМ VII : 62], яке конкретизується прикметниковими означеннями термінологічного характеру: *поле релігійне, етичне, економічне*: «Вона [інтелігенція – Я. Я., Н. Л.] повинна вести його [народ – Я. Я., Н. Л.] з *поступом* часу, повинна вчити його вільнодумства на *полі релігійнім*, правдивої гуманності на *полі етичнім*, [...] дружності і асоціації на *полі економічнім*» [Франко 1986, 45 : 149]. Терміни-словосполучки *поле релігійне, поле етичне, поле економічне* з постпозитивними означеннями, тобто непрямым порядком слів, наголошують, з одного боку, на різнобічній діяльності інтелігенції, з іншого – програмують різні варіанти *рослинного сценарію*. Поєднуючи метафори рослинного світу з метафорами ландшафту, І. Франко постійно підкреслював, що інтелігенція буде тоді національною, коли стане «частию серед других частей, зерно між зернами» [Франко 1986, 187]. Він нагадував українським соціал-демократам, що «здорові, органічні парості можуть у кожному краю *виростати* тільки з виразного *національного ґрунту* і тільки тоді вони [...] зробляться *цвітучою* дійсністю» [Франко 2001 : 172].

Його засмучувало існування серед нашої суспільності і навіть серед її *цвіту* – інтелігенції – «сильної і глибокої течії, що веде до затиснення нашого світогляду, до звуження наших духових інтересів...». Альтернативою таким

деструктивним, когнітивно ізоляціоністським тенденціям, що окреслені за допомогою *фізичних* метафор «затиснення нашого світогляду», «звуження наших духових інтересів», Франко бачить *все*, зокрема інтернаціональне, що забезпечує «життя і розвій нації», і закликає ці парості загальної культури «пересаджувати на наше поле»: «усі нові думки, нові ідеї, винаходи людського розуму, все, що прояснює людський світогляд, влегшує людську працю, ущасливлює людське життя, все, що йде до світла, вольності, щастя, повинна тота інтелігенція, мов *чужоземну*, але *сильну рослину*, *пересаджувати* сквапно на наше поле, *защеплювати* пильно в серця і поняття нашого народу. Вона повинна вести його з *поступом* часу...» [Франко 1986, 45 : 148–149].

Порівняння – один із різновидів метафоричності в широкому розумінні цього слова. В аргументації І. Франка порівняння *поступу* (синонім *розвій*) із «чужоземною, але сильною рослиною» дуже показове. Системно й послідовно обстоюючи «вагу національного питання, т. є. розвою народності у всіх її питомих формах», учений доносить водночас ідею глибокого національного збагачення через «джерельні» *метафори* – «через пильне *черпання* із спільних нам усім *криниць* загальнолюдської освіти і цивілізації» [Франко 1981, 29 : 42]. Характерним є також спосіб аргументації вченого, де бачимо: а) ритмічне наростання повторюваного займенника *весь* (*всі, все*), що «означає щось як ціле, неподільне, взяте повністю» [СУМ I : 343]; б) підсумовування та логічний висновок («Вона [інтелігенція] повинна вести народ наперед, піднімати його до себе, а не вертатись до нього назад» [Франко 1986, 45 : 149]). Керівна роль *інтелігенції* чітко окреслена на рівні опозицій «*вести наперед – вертатись назад*»). Типова авторська візія збагачує концепт *інтелігенція* ще одним смислом – «*провідник народу* в різних сферах діяльності». У позитивних дефініціях-постулюваннях, пов'язаних із поняттям *розвою*, образ «чужоземної, але сильної *рослини*» налаштовує українського

читача на позитивну рецепцію ідеї інтернаціоналізації в національному розвитку та вказує на концептуальну позицію автора. Вплив метафори в процесі аргументації і на розум, і на почуття адресата відбиває її двоєдину функцію: *пізнавальну* (показати невідоме через відоме) та *персуазивну* (переконати в бажаному аксіологічному вимірі).

Прагматичне навантаження *флористичних* метафор змінюється, якщо вони асоціюються з негативними суспільно-політичними тенденціями. Патологічним явищем у мовному житті значної частини галицької інтелігенції було язичіє, що мало «усі прикмети *гриба*, що *точить дерево*: сам *непродуктивний*, він не тільки *відділював* себе від живої южноруської мови, але старався *шкодити* їй, *плюгавити* її, *загиджувати* в очах нетямущих» [Франко 1981, 29 : 166]. Звернемо увагу на послідовно негативні конотації, які нагромаджує згаданий метафоричний образ *гриба*, формуючи ампліфікаційний ряд із синоніміїних лексем *шкодити*, *плюгавити*, *загиджувати*.

Проникливим зором соціального аналітика та мовознавця-антропоцентриста вчений розгледів підступність «етимологічної доктрини, на вид невинної, наукової, консервативної», яка, однак, «довела до витворення язикового і ідейного макаронізму та *гібридизму*, якому подібного дарма було б шукати в цілій слов'янщині» [Там само : 166]. Руйнівний вплив язичія, за оцінкою Франка, не обмежувався тільки мовною сферою, а мав соціальне, політичне й психологічне коріння, бо відривав і так нечисленну українську інтелігенцію від української культури, від українського соціуму, підштовхував її «до великоруського берега» [Там само : 166]. Актуалізоване з контексту значення «патологічне явище, що перешкоджає національному поступу, руйнує його соціальну, політичну і психологічну основу» закріплює в межах *рослинного* сценарію інша *флористична* метафора, з якою асоціюється «*москвофільство язикове*». Воно «не помагає нам до національного *розвою*, як *ржа* не помагає

стеблю до зросту». Франкове розуміння руйнівної сили язичія виявляє ті смислові грані, які розширюють словникове тлумачення цього явища як суто мовного: «Язичіє – один із типів штучно витвореної книжної мови в Західній Україні ХІХ ст. У час активного формування літературної мови на народній основі використання язичія було анахронізмом, воно гальмувало становлення загальнолітературних мовних норм» [ЕУМ : 813].

Отже, семантичним джерелом політичної метафори стало тяжіння поняття *поступ* до різних груп означників, пов'язаних з певними сценаріями (антропоморфними й неантропоморфними). Вони створюють додаткові можливості для нюансування комплексу смислів, що виникають у комунікативно-прагматичному полі автора. Усвідомлення ціннісної сутності поняття-ідеї *поступ* на різних етапах (романтичному, соціалістичному, позитивістському, ідеалістичному) світоглядної еволюції Франка сприяло перетворенню аналізованого терміна-політоніма в культурний концепт. Невипадково в Галичині Івана Франка вважали одним із найвідоміших речників поступу, а один із його псевдонімів – Ігнацій Поступовський.

Висновки до розділу 4

Витоки проблем, до яких звертається сучасна когнітивна лінгвістика (взаємозв'язок мови і мислення; головні функції мови; вплив людини на мову і мови – на людину), простежуємо ще у філософії мови В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя і О. Потебні – основоположників психологічного напрямку у мовознавстві. Засадничі вектори цього напрямку : інтерес до людини як носія і творця мови (антропоцентричний принцип); прагнення досліджувати мову в тісному зв'язку з «народним життям» і «народною психологією» (принцип

етноцентризму), у реальному функціюванні і вживанні (діяльнісний принцип); погляд на мову як засіб взаєморозуміння тих, хто користується цією мовою (телеологічний принцип). Згадані антропологічні принципи заклали основи для формування нової лінгвістичної методології.

На час розвитку лінгвістичного психологізму припадає науково-мисленнева діяльність І. Франка. Завдяки наснаженій інтелектуалізмом культурно-подвижницькій праці кардинально змінювалася національно-когнітивна картина світу, формуючи у свідомості бездержавного українського суспільства «ідеал національної самостійності» й «високий етичний ідеал». Тому такими органічними в аналізованій концептосфері (концептосистемі) є *революціонізм*, «цілий чоловік», *народ*, *нація*, *поступ* і, звісно, *мова*. Системна і постійна взаємодія націоцентричних концептів через Франкове слово якісно оновлювала ментальний портрет українства, його мислення, цінності, устремління – від «народу, замученого, розбитого» до «хазяїна домовитого» у «своїй хаті» – державі.

У лінгвофілософській концепції І. Франка *слово* дуже «много важить» і постає підмурівком духовної структури людини, екзистенцією її душі. Коли жива рідна мова як носій енергії в'яже тривкими, «так дивно органічно узами» людину з мовою родини, роду, народу, вона стає синергетичною в часі і просторі.

З огляду на наскрізну аксіологічну домінанту у смисловій реалізації концептів-політонімів обґрунтовано закономірність виникнення у їхній структурі ціннісного компонента, завдяки якому поняття стає власне концептом. Реалізовано основний прийом і принцип когнітивно-дискурсного аналізу – поглиблене вчитування в текст з метою оприявлення контекстуальних (авторських) значень. Їхній актуалізації сприяло залучення культурних, філософських, історичних, етнічних, психологічних й інших позамовних чинників.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що прагматичний ореол стрижневих політонімів стає рельєфнішим, яскравішим завдяки реалізації антропоморфних та неантропоморфних метафоричних сценаріїв. Вони створюють додаткові можливості для нюансування комплексу смислів, які в нових контекстах генерують метафори : *анатомічні, мілітарні, медичні, будівельні, технічні, флористичні* тощо. Уведення аксіологічних (ціннісних) критеріїв у характеристику політичного буття сприяє перетворенню терміна-політоніма як носія сигніфікативної (поняттєвої) семантики у концепт – умістище світоглядного, екзистенційного змісту.

Концептогенність терміна задана комунікативно-прагматичним полем, де термін розкриває свій смислотворчий потенціал і може набувати ціннісної значущості. Перехід терміна у концепт спостерігаємо у метафоричній самохарактеристиці І. Франка, змістом життя котрого були *народ і поступ* : «Тим двом провідним зорям, здається, я не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя». Незважаючи на усі випробування, яких доля для нього не шкодувала, мислитель ніколи не втрачав *віри* у свої вистраждані ціннісні орієнтири.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Осердям лінгвофілософського вчення Івана Франка-термінознавця і термінотворця є осмислення наукової мови як живого, цілісного, національного організму. Звідси і методологічно антропоцентрична (лінгвокогнітологічна) характеристика її ядра – терміна, його природи : характеру, ознак, значення, функцій. Взнявши на себе історичну ношу «гуманітарної Академії всієї України в одній особі» (О. Пахльовська), вчений-енциклопедист здійснював системну і систематичну європеїзацію українського мовно-культурного простору, виробив стратегічні засади розвитку загальноукраїнської наукової мови.

Як революціонер у царині думки і духу, що називав себе «semper tiro» («завжди учень»), І. Франко не творив науку для науки. Уся його наукова, зрештою, як і суспільно-політична, публіцистична, перекладацька, критична, видавнича діяльність були підпорядковані завданням національного поступу. Змісту багатогранної й титанічної праці не вичерпує далеко не повне 50-томове зібрання творів І. Франка. Він глибинно й усебічно модернізував національну когнітивну картину світу, наснаживши її новими знаннями, ідеалами, смислами, поняттями, а в результаті – новими термінами на позначення упроваджуваних понять.

Новаторська діяльність ученого була спрямована на примноження термінних здобутків, за його оцінкою, не лише в «канонічних» царинах (літературознавстві, мовознавстві, історії, правознавстві), а й на творення «справді нових полів», тобто нових терміносистем (філософії, психології, політології,

військової та економічної сфер). У процесі універсальної термінологічної практики вироблявся й утверджувався науковий стиль української літературної мови. Широке використання в наукових, публіцистичних і художніх творах І. Франка термінної лексики, значний відсоток котрої складали запозичення, сприяло виробленню українського інтелігентного мовлення. Його невід'ємна ознака – інтелектуальність, що опиралася на взаємодію внутрішніх ресурсів української мови та інтернаціональної термінології, зокрема суспільно-політичної та загальнонаукової. Велетенський вплив Івана Франка на процеси інтелектуалізації української мови викристалізовував українську наукову оптику, сигналізував про новаторський характер омовлення світу й «нас» у світі.

Завдяки інтелектуальній одержимості вченого українська лінгвістична думка насаждалася тими загальноєвропейськими поняттями, що стали засадничими для розвитку міждисциплінарних наук нового типу: *когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики, лінгвополітології (політичної лінгвістики)*. У цілому вони досліджують взаємодію когнітивних механізмів, структур людської свідомості, позамовних та мовних явищ, пов'язаних із процесами пізнання й процесами перероблення і зберігання знань, формуючи таким чином лінгвокогнітологічну парадигму сучасних наук про мову, об'єднаних принципом антропоцентризму (від *antropos* «людина»). Оскільки серцевину кожної антропоцентричної науки творять міждисциплінарні терміни, маємо підстави кваліфікувати лінгвістичне новаторство науковця-мислителя як квінтесенцію сучасного антропологічного термінознавства.

Етноцентричний характер терміна зумовлений самою природою людини, свідомість якої закорінена в архетипні пласти національної культури. Самоідентифікація національного «Я» оприявнюється у зовнішньому мовленні на осі «адресант – адресат» й/або у внутрішньому мовленні,

у внутрішньомонологічних розмірковуваннях чи в автодіалозі, коли, за І. Франком, «якась таємна сила в людській природі каже» голосом сумління : «Pardon, ти не маєш вибору, в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою». У лінгвофілософському вченні мислителя спостерігаємо нині утверджений підхід до природи слова-терміна як функціонального, дискурсного явища, що реалізує своє синтетичне (логіко-прагматичне) значення в комунікативно-прагматичному полі.

Обґрунтована І. Франком *теорія сугестії* засвідчує, що визначальним чинником творення триединого прагматичного (конотативного, емотивного, імплікативного) компонента у значеннєвій структурі терміна є не так мовний код, як код внутрішній, ментальність людини, її світогляд. У діапазоні функцій (*номінативної, сигніфікативної, дефінітивної, комунікативної, прагматичної, евристичної, когнітивної, класифікаційної*), що притаманні терміну в межах структуралістської та когнітивної парадигм, вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристика найрельєфніше простежуються в *когнітивній, прагматичній, персуазивній* функціях. Наслідок – закономірна семантична варіативність терміна.

Будь-яке світоглядно й політично не сформоване суспільство може потрапити в ідеологічні пастки. Через когнітивно-дискурсний аналіз підводних течій політичної мови висвітлено майстерність письменника-лінгвополітолога декодувати імпліцитні смисли в політичному дискурсі розмаїтих адресантів (комуністів, соціалістів, соціал-демократів, лібералів), розкривати подвійну, фальшиву сутність риторики, в основі якої – комунікативна мімікрія (авторська чи функціональна). У їхній «правильній» аргументації показова парадоксальна денотативно-дефінітивна невідповідність між тлумаченням терміна (*лібералізм, державний соціалізм,*

народна держава тощо) й реальним політичним явищем, що стає причиною семантичного вихолощування політоніма, перетворення у слово-симулякр.

Новаторство термінологічної практики І. Франка, його політичного словника рельєфно проступає на тлі реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Вузлова причина лексико-семантичних відмінностей – методологічні підходи, що репрезентували Б. Грінченко та І. Франко: консервативний, романтично-етнографічний – з одного боку та модерний, європеїзаторський – з іншого. Останній напрям згенерував той обшир новітніх політонімів (лексичних новотворів, скалькованих і запозичених слів), які віддзеркалюють реальний термінологічний внесок І. Франка та його сучасників у розбудову сучасної політичної термінології.

Кардинальна неологізація української політичної терміносфери здійснювалася в трьох взаємодоповнювальних рідинах: шляхом термінної деривації (синтетичної й аналітичної), іншомовних запозичень, семантичними змінами в наявному лексиконі. Творення політонімів-однословів найпродуктивніше реалізовувалося морфологічним способом, почасти суфіксальним різновидом. Неологізацію Франкового політичного лексикону утверджували терміни-словосполучення, що збагатили українську словотвірну архітектоніку новим пластом термінологічних одиниць і водночас дали імпульс структурно-семантичній еволюції української політичної термінології. Одиниці цього структурного типу виявляють найбільшу активність в освоєнні новітніх наукових понять. Серед складених назв Франкового політичного словника домінують двокомпонентні, менше поширені – трикомпонентні терміносполуки. У запозиченні іншомовних політонімів з європейських мов провідну функцію мови-продуцента виконувала німецька, що засвідчує німецько-український словник юридично-політичної термінології (1851 р.), виданий

у серії «Juridisch – politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs».

З погляду прагматики за майстерними, семантично місткими метафоричними оцінками, тобто за *конотативним компонентом*, пульсує жива думка мислителя (*поняттєвий компонент*), відчувається вболівання (*емотивний компонент*) і відповідальність за буття нації (*імплікативний компонент* прагматичного значення). Таке світовідчування і світорозуміння пронизує авторський націософський дискурс, у тканину якого вплетено метафоричні сценарії: *антропоморфні*, що зреалізовані в *анатомічному, мілітарному, родинному, будівельному* різновидах; *неантропоморфні*, що співвідносяться з *фізичним, ландшафтним, рослинним, зоологічно-етологічним* перенесеннями. Зведені воедино, вони образно розгортають картину української політичної дійсності кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз метафоричних перенесень виявляє той прагматичний ореол значень політонімів, що закумуляований передусім у ключових образах метафоричних сценаріїв. Їхня персуазивна сила створює ефект ланцюгової реакції, коли навколо метафоризованих політичних термінів виникають асоціативно споріднені метафоричні елементи. Особливе смислове навантаження припадає на метафоричні заголовки як основні актуалізатори ідеї твору. Декодування істинного смислу заголовка передбачає осмислення тексту у всьому обсязі, тобто проходження інтераційної (разом з автором) відстані «від» і «до».

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз політичної метафори актуалізує її потенціал: *номінативний* (бути засобом вторинної номінації в термінології), *креативний* (образно трактувати складні політичні явища), *емотивний* (емоційно забарвити інтерпретацію виразною експресивною формою), *когнітивний (пізнавальний)* (надати звичному поняттю іншого смислу, виявити ще не пізнану грань політичної реальності)

та персуазивний (переконати у правильності аргументації). Різнобічні функції політичної метафори розширюють діапазон її впливу на адресата, змінюючи таким чином звичні, часто односторонні, стереотипні уявлення про певні явища.

Позаяк у будь-якому висловлюванні закладено більше, ніж сказано, то висвітлено широкий діапазон різнотипних імплікатур у комунікативно-прагматичному полі І. Франка: *текстових*, де домінують пресупозиції та імплікації, та *підтекстових*, що часто поєднуються з іронічними та саркастичними натяками. Прагматичне навантаження додає відповідним термінам-політонімам додаткових семантично-стилістичних відтінків, посилює комунікативну синергетику. Виразність прагматичного ореолу політоніма забезпечують провідні критерії комунікативного кодексу автора: *критерій правдивості* (адекватне вербальне відтворення тодішньої політичної дійсності) та *критерій щирості* (вірність комуніканта своїм світоглядним засадам, сутності «цілого чоловіка»).

Проведений когнітивно-дискурсний аналіз концептів *революціонізм*, *«цілий чоловік»*, *народ*, *нація*, *поступ* характеризує їхню семантичну багатогранність і динамічність, коли ідеологічний ген політичного терміна еволюціонує в культурний концепт – генератор світоглядних, ціннісних смислів. Ядро Франкової концептосистеми сформували світоглядні терміни-концепти *народ* і *поступ*, які були, за метафоричною самохарактеристикою, «двома провідними зорями» різнобічної (*наукової, літературної, громадянсько-політичної*) й титанічної діяльності письменника-мислителя.

Лінгвістичне новаторство І. Франка оприявнює досягнення не тільки в царині лінгвістики. Усвідомлюючи виклики політичної доби – тодішньої чи завтрашньої, Великий Каменярь розгорнув модерний проект українського націє- та державотворення. Наріжним каменем став *«ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним»*.

Першоумову втілення цього ідеалу ще юний поет окреслив націєутверджувальним імперативом: «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити!». Бо самодостатнє національне буття потребує свого: «Нам пора для України жити!». Заснована І. Франком національна «школа політичного думання» потужно розбудувала не тільки українську політичну терміносистему – вона прищеплювала у свідомості українства історично перспективні смисли національного світотворення, закладала ідейно-духовну платформу для становлення української людини пасіонарного типу, втіленої в усимволізованих образах *Вічного революціонера*, *Каменярів* і *цілого чоловіка*. Вони виникли не тільки в невгамовній творчій уяві Франка-поета, тим більше – не в кабінетній тиші Франка-ученого, а органічно вигранені із жертвовного, сповненого борні, у т. ч. з «самим собою», «життя» Франкового. Позначені його «духа печаттю», вони й нині не втрачають сугестійної сили і непромінальної пізнавальної цінності.

Зміни в політичній реальності українського соціуму відбувалися навіть швидше, ніж І. Франко передбачав: «поза межами можливого» виникла 1914 р. перша новітня військова формація українського народу – «Українські Січові Стрільці». Це була подія, якій судилося стати доленосною в історії боротьби України за свою свободу і соборність: як без визвольних змагань Хмельницького не було б Мазепи, так і без Українських Січових Стрільців не було б листопадового зриву 1918 р., не було б Акту злуки 21 січня 1919 р., УНР і ЗУНР, не було б Визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Культ цих борців за українську ідею наснажував вояків УПА. Січове Стрілецтво – покоління новітніх Каменярів. Ці лицарі ідеї і чину сяяли, як і їхній Учитель Іван Франко, ті зерна волелюбності, на яких мала прорости українська державність.

Українська лінгвістична наука в боргу перед «Франком незнаним» (Є. Маланюк). Лінгвокогнітологічні за своєю суттю ідеї вченого-новатора на століття випередили тогочасну

українську (й не лише) мовознавчу думку й створили методологічне підґрунтя для постання новітніх антропоцентричних наук: *української лінгвополітології, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації*.

Не існує іншого способу осягнути велич історичної постаті, як через космос Франкового Слова. Відомий український учений Іван Ковалик свого часу виношував ідею видати «Словник мови поетичних творів Івана Франка», яка частково була реалізована: при житті професора опубліковано словопоказник мови лише поетичних творів, що містить понад 35 тис. слів. Кількісно – це більше половини реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Інші художні тексти, як і наукові, публіцистичні, чекають продовження надзвичайно актуального лексикографічного дослідження.

Омовлена мислителем-енциклопедистом його ж когнітивна картина світу постає у різних іпостасях: інформаційною базою для характеристики епохи на зламі XIX – XX ст.; невичерпним джерелом національної ідентичності й самоутвердження; сконденсованим у слові культурно-психологічним образом «нас». Пізнаючи Івана Франка, пізнаємо й себе...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Акуленко 1997 : Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 12–18.

Алексеева 1998 : Алексеева Л. М. Проблемы термина и терми-нообразования. Пермь : ПГНИУ, 1998. 120 с.

Алексеева 1998a : Алексеева Л. М. Термин и метафора. Пермь: Издательство Пермского университета, 1998. 250 с.

Алефиренко 2005 : Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики : монография. Москва: Генезис, 2005. 325 с.

Амосов 1965 : Амосов Н. М. Моделирование мышления и психики. Киев: Наукова думка, 1965. 303 с.

Андрухович 2002 : Андрухович Ю. Місце зустрічі Germaschka. *Критика : часопис. Рецензії, есеї, огляди*. Київ: ЗАТ «ВПОЛ», 2002. № 4–5. С. 33–36.

Антонович 2017 : Антонович В. Три національні типи народні. *Український історичний журнал*. 2017. № 3. С.171–190.

Апокрифи 2006 : Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. І. Апокрифи старо-завітні : Репринт. видання 1896 року. Передмова Ярослави Мельник. Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут франкознавства. Львів, 2006. 512 с.

Апресян 1995 : Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : Попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–67.

Арутюнова 1990 : Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1990. С.136–137.

Арутюнова 1999 : Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. Москва: Язык русской культуры, 1999. 896 с.

Аскольдов 1997 : Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. Антология* / под ред. В. П. Нерознака. Москва: Academia, 1997. С. 267–279.

Ахманова 1996 : Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Наука, 1996. 607 с.

Баб'як 1992 : Баб'як П. Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції*. Львів, 1992. Т. ССХХІV.

Баган 1991 : Баган О. Р. Іван Франко і теперішнє становище нації. Дрогобич: Відродження, 1991. 91 с.

Баган 2015 : Баган О. Між раціоналізмом і християнізмом (до проблеми світоглядної еволюції Івана Франка). *Іван Франко : інтерпретації* : зб. статей / відп. за вип. П. Іванишин. Дрогобич, 2015. С. 33–56.

Балли 1961 : Балли Ш. Французская стилистика. Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. 394 с.

Баронин 2000 : Баронин А. С. Этническая психология. Киев: Тандем, 2000. 264 с.

Барт 2002 : Барт Р. Основы семиологии. *Французская семантика : от структурализма к постструктурализму*. Москва, 2002. С. 297–300.

Басова 2011 : Басова Г. Хроніка. *Мовознавство*. 2011. №6. С. 92–94.

Бахтин 1986 : Бахтин М. Литературно-критические статьи. Москва: Художественная литература, 1986. 543 с.

Бацевич 2009 : Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 192 с.

Бацевич 1997 : Бацевич Ф. С. Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлень). *Мовознавство*. 1997. № 6. С. 30–36.

Бацевич 2004 : Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 342 с.

Белей 1995 : Белей Л. О. Літературно-художні імена-символи. *Культура слова*. 1995. Вип. 3. С. 63–77.

Біблія 2009 : Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2009. 1151 с.

Білецький 2009 : Білецький О. І. Українська література серед інших літератур світу. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Київ, 2009. С. 434–473.

Білявська 1988 : Білявська О. О. (Ред.), Безпальчук О. Я. (Упор.). Франко І. Я. Довідковий том. Київ: Наукова думка, 1988. 328 с.

Болдырев 2004 : Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 18–36.

Бондарко 1978 : Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. Москва: Наука, 1978. 176 с.

Борхес 1994 : Борхес Х. Собрание сочинений : В 3 т. Москва, 1994. Т. 2.

Брутян 1973 : Брутян Г. А. Язык и картина мира. *НДВШ. Философские науки*. 1973. №1. С. 108–111.

Брутян 1979 : Брутян Г. А. Очерки по анализу философского знания. Ереван: Изд-во «Айа-стан», 1979. 288 с.

Бублейник 1996 : Бублейник Л. В. Проблемы контрастивной лексикологии. Луцьк: Вежа, 1996. 158 с.

Будаев 2011 : Будаев Э. В. Сопоставительная политическая метафорология. Нижний Тагил: НТГСПА, 2011. 330 с.

Булаховський 1959 : Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ, 1959. 308 с.

Бурячок 1983 : Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. Київ, 1983. 246 с.

Бучко-Бучко 2013 : Бучко Г., Бучко Д. Історична та сучасна українська ономастика : Вибрані праці. Чернівці: «Букрек», 2013. 456 с.

Вандишев 2007 : Вандишев В. М. Дослідження і видання тексту Палей Крехівської – суттєвий внесок І. Я. Франка в історико-культур-

ний та філософський аналіз феномену релігії. П. Крехівська. *До історії походження і дослідження апокрифів*. Дрогобич: Вимір, 2007. С. 152–173.

Вандишев-Скотний 2008 : Вандишев В. М., Скотний В. Г. Релігієзнавчі студії Івана Франка : спроба визначення витоків. *Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка*. Львів, 2008. С. 910–917.

Васильєва 2008 : Васильєва М. О. Метафорична реалізація концепту ПОЛІТИКА в сучасному англomовному політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2008. 20 с.

Вассиян 1972 : Вассиян Ю. Твори. Т. I. : Степовий Сфінкс. Суспільно-філософські нариси. Торонто: Євшан-зілля, 1972. 288 с.

Вежбицкая 1999 : Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва: Языки русской культуры, 1999. 780 с.

Вежбицкая 2001 : Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Пер. с англ. А. Д. Шмелева. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 288 с.

Величко 1997 : Величко Г. Спомин про Івана Франка. Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. Львів: Каменярь, 1997.

Венжинович 2006 : Венжинович Н. Ф. Концептуальна й мовна картина світу як похідні етнічних менталітетів. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2006. Вип.14. С. 8–13.

Винницький 1983 : Винницький В. М. Відображення діалектної акцентуації прислівників у поетичній мові І. Франка. *Структура і розвиток говорів на сучасному етапі*. Житомир, 1983. С. 124–126.

Винокур 1939 : Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Москва: Тр. Московского института истории, философии и литературы, 1939. Т. 4. С. 3–54.

Вільчинська 2008 : Вільчинська Т. П. Демонолексика у поетичній картині світу І. Франка й Лесі Українки (семантико-стилістичний аспект). *Наукові записки Кіровоградського ДПУ ім. В. Винниченка. Філологічні науки*. Кіровоград, 2008. Вип. 75 (1). С. 26–30.

Возняк 1955 : Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. 196 с.

Войтюк 1981 : Войтюк А. Ю. Літературознавчі концепції Івана Франка. Львів: Вища школа, Видавництво при Львівському університеті, 1981. 184 с.

Войтюк 1998 : Войтюк А. Ю. Методологічні принципи І. Франка – літературознавця. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 269–271.

Воркачев 2004 : Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва: Гнозис, 2004. 192 с.

Воробйова 2011 : Воробйова О. П. Концептологія в Україні : здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14. №2. С. 53–63.

Гайдеггер 2007 : Гайдеггер М. Дорогою до мови. Пер. з нім. В. Кам'янца. Львів: Літопис, 2007. 230 с.

Гайдукова 2000 : Гайдукова В. К. К вопросу о логическом анализе языка (на примере концептосферического поля власти). *Русский язык*. 2000. №15/45. С. 8–13.

Галенко 1998 : Галенко І. Проблеми загального мовознавства в науковій спадщині Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 691–700.

Гачев 1988 : Гачев Г. Национальные образы мира. Москва: Прогресс, 1988. 441 с.

Гоголь 1979 : Гоголь Н. В. Тарас Бульба. Собрание сочинений : В 7-ми т. Москва : Художественная литература, 1979. Т. 2. С. 30–143.

Гойхман-Надеина 1997 : Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации. Москва: Инфра-М, 1997. С. 189–198.

Головин-Кобрин 1987 : Головин Б. М., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва: Высшая школа, 1987. 104 с.

Голубовська 2004 : Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2–е вид., випр. і доп. Київ: Логос, 2004. 284 с.

Гольберг 1998 : Гольберг М. Я. Іван Франко і методологічні засади сучасної славістики. *Людина і творчість: гуманістичні вияви*. Дрогобич, 1998. Вип. 6. С. 79–101.

Голянич 1997 : Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія. Івано-Франківськ, 2008. 180 с.

Городенська 1998 : Городенська К. Проблема словотвірної ідентичності в українській термінології. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 1998.

Грабовська 2007 : Грабовська І. Жіночі історії від Людмили Таран. *Сучасність*. 2007. № 8. С. 145–148.

Гриневиц-Сорокина 2005 : Гриневиц С. В., Сорокина Э. А., Скопюк Т. Г. Основы антропологической лингвистики (к лексикографическим основаниям эволюции мышления человека) : учебное пособие. Москва: Спутник, 2005. 113 с.

Грицак 2006 : Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. Київ: Критика, 2006. 632 с.

Гриценко 1996 : Гриценко П. Ю. Термінологічний словник сьогодні. *Українська термінологія і сучасність* : тези допов. Всеукр. наук. конф. Київ, 1996. С. 95–96.

Грозикова 1932 : Грозикова О. Чому Франко перед смертю не сповідався? *Діло*. 1932. 26 червня. (Ч. 139). С. 3.

Гром'як 1992 : Гром'як Р. Т. Поетика: Про визначення поетики в світлі естетичної концепції І. Я. Франка. Київ: Наукова думка, 1992. С. 16–21.

Грушевський 1993 : Грушевський М. Історія української літератури : У 6 т. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 391 с.

Гузар 2000 : Гузар З. П. Перехресні стежки поезії Івана Франка : книга для вчителя. Львів, 2000. 180 с.

Гузар 2008 : Гузар З. П. Вступ до франкознавства. Дрогобич: ДДПУ, 2008. 358 с.

Гумбольдт фон В. 1984 : Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984. 396 с.

Гумбольдт фон В. 1956 : Гумбольдт фон В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие челове-

ского рода. *Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков*. Москва: Прогресс, 1956. С. 68–86.

Гумбольдт фон В. 1985 : Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры. Москва: Прогресс, 1985. 450 с.

Гундорова 1996 : Гундорова Т. Франко – не «Каменяр». Мельборн: Університет ім. Монаша, 1996. 153 с.

Гуняк 2006 : Гуняк М. Ф. Палея Крехівська : До історії походження і дослідження апокрифів. Дрогобич: Вимір, 2006. 207 с.

Гуревич 1970 : Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе : учебное пособие. Москва: Высшая школа, 1970. 224 с.

Гадамер 2001 : Гадамер Г. Г. Герменевтика і поетика. Вибрані твори. Пер. з нім. К.: Юніверс, 2001. 288 с.

Грещук 1998 : Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX–поч. XX ст. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 686–690.

Грещук 2007 : Грещук В. Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство [Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика]. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника. Філологія*. 2007. Вип. XV–XVIII. С. 3–11.

Даниленко 1997 : Даниленко В. П. Русская терминология. Москва, 1997. 246 с.

Дашкевич 2006 : Дашкевич Я. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). *Роман Шухевич та його місце в історії України XX ст. Дослідницькі проблеми*. Львів, 2006. С. 3–12.

Дацишин 2005 : Дацишин Х. П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Теорія літератури» Львів, 2005. 18 с.

Дей 1981 : Дей О. І. Іван Франко. Життя і діяльність. Київ: Дніпро, 1981. 355 с.

Денисюк 1998 : Денисюк І. Франкознавство : здобутки, втрати, перспективи. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 16.

Демська-Кульчицька 2003 : Демська-Кульчицька О. Українська мова у європейському контексті. *Українська мова*. 2003. № 3–4. С. 140–149.

Демська 2011 : Демська О. Текстовий корпус : ідея іншої форми. Київ: НаУКМА, 2011.

Демський 1991 : Демський М. Т. Фраземіка епістолярію І. Франка в її стосунках з фраземікою в словнику української мови. *900 років Дрогобичу : історія і сучасність*. Тези доповідей міжвузівської краєзнавчої науково–практичної конференції (Дрогобич, 18–19 грудня 1991 р.). Дрогобич, 1991. С. 101–103.

Демьянков 1981 : Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке. *Вопросы филологии*. 2001. №1. С. 35–47.

Денисюк 1981 : Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. : монографія. Київ : Вища школа, 1981. 214 с.

Денисюк 2001 : Денисюк І. О. Невичерпність атома. Львів, 2001. 319 с.

Дзюба 1998 : Дзюба І. Між культурою і політикою. Київ : Сфера, 1998. 374 с.

Дзюба 1998 : Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. 276 с.

Дзюбо-Левківський 2001 : Дзюбо І. С., Левківський К. М. (Ред.). *Політологія*. Київ: Вища школа, 2001. 415 с.

Донцов 2010 : Донцов Д. Трагедія Франка. Літературна есеїстика. Дрогобич: Відродження, 1926. С. 168–174.

Донцов 1991 : Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. 342 с.

Драгоманов 1908 : Драгоманов М. Листи до І. Франка і інших. 1885–1887. Львів, 1908.

Драгоманов 1970 : Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Київ: Наукова думка, 1970. Т.2. С. 312 – 367.

Д'яков-Кияк-Куделько 2000 : Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «КМ Academia», 2000. 218 с.

Еко 2004 : Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Пер. з англ. Мар'яни Гірняк. Львів: Літопис, 2004. 384 с.

Єрмоленко 1999 : Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999. 398 с.

Єфремов 1926 : Єфремов С. Іван Франко : критично-біографічний нарис. Вид. 2-е, з додатками. Київ: Слово, 1926. 454 с.

Жаботинская 2008 : Жаботинская С. А. Принципы когнитивного анализа и феномен полисемии. *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства* [До 70-річчя професора В. В. Левицького] : зб. наук. праць. Чернівці: Книги, 2008. XXI. С. 357–368.

Жайворонок 1992 : Жайворонок В. В. Сучасний суспільно-політичний словник : процес оновлення. *Історія, стан і перспективи розбудови української термінології*: термінолог. зб. наук. праць. Київ, 1992. С. 23–35.

Жайворонок 2002 : Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.

Жайворонок 2004 : Жайворонок В. В. Етнологвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23–35.

Забужко 2013 : Забужко О. «Мойсей» і «бунт мас». Франко. Перезавантаження / упор. Б. Тихолоз, А. Беницький. Дрогобич: Коло, 2013. 276 с.

Завгородня 2000 : Завгородня Л. В. Природа стереотипу та стереотипні інновації у публіцистиці. *Семантика мови і тексту* : зб. ст. VI Міжнар. наук. конф. (26–28 вересня 2000 р.). Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 197–201.

Загнітко 1997 : Загнітко А. П. Слово у душі – душа у слові. Донецьк: Академія, 1997. 437 с.

Загнітко-Домрачева 2001 : Загнітко А. П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності : навч. посібник. Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. 56 с.

Закревська 1998 : Закревська Я. Внесок Івана Франка у розвиток науки про українські діалекти. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 652–656.

Залевская 2001 : Залевская А. А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта. *Метолододогические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 36–44.

Звягинцев 2001 : Звягинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 248 с.

Зеленько 2004 : Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько–психологічному осмисленні : монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 228с.

Зеров 1990 : Зеров М. К. Франко-поет. Твори : в 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2. С. 457–491.

Іванишин 2008 : Іванишин П. Націоналістичний тип герменевтичного мислення в Івана Франка. *Нагуєвицькі читання – 2007 : Іван Франко і сучасна Україна* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Дрогобич: Посвіт, 2008. С. 54–69.

Іванишин 2006 : Іванишин П. Печать духу : національно-екзистенціальна Франкіана. Дрогобич: Відродження, 2006. 96 с.

Іващенко 2001 : Іващенко В. Політоніми в інформаційно–мовному просторі «політичної картини світу». *Українська термінологія і сучасність* : зб. наукових праць. Київ : КНЕУ, 2001. С. 43–47.

Івшина 2011 : Івшина Л. Слово до читачів. Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди / за заг. ред. Лариси Івшиної. Вид. 1-е. К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2011. 800 с.

Ільїн 2008 : Ільїн В. В. Дух боротьби чи «воля до влади»? (Іван Франко і Фрідріх Ніцше). Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів, 2008. С. 575–581.

Ильин 1993 : Ильин И. А. Путь к очевидности. Москва: Республика, 1993. 431 с.

Ільницький 2000 : Ільницький М. М. Біль, обернений у слово (Про «Зів'яле листя» Івана Франка). *Дивослово*. 2000. № 8. С. 2–7.

Ільницький М. М. 2011 : Ільницький М. М. «І почулися тихі слова, мов сичання гадюки...» : символ змії у поезії Івана Франка і Василя Щурата. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Франкознавство*. Львів, 2011. Вип. 55. С. 81–87.

Каменская 1990 : Каменская О. Л. Текст и коммуникация : учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. Москва: Высшая школа, 1990. 151 с.

Кант 2007 : Кант І. Естетика. Львів: Аверс, 2007. 360 с.

Караванський 1994 : Караванський С. Секрети української мови. Київ: Кобза, 1994. 152 с.

Караванський 2001 : Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я». Київ: Академія, 2001. 240 с.

Карасик 2008 : Карасик В. И., Стернин И. А. «Антология концептов» как попытка создания лингвоконцептологической энциклопедии. *Лингвоконцептология*. Воронеж, 2008. Вып. 1. С. 33–39.

Карасик 2004 : Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепт, дискурс. Москва: Генезис, 2004. 390 с.

Караулов 1986 : Караулов Ю. Н. «Четыре кита» современной лингвистики, или о предпосылках включения «языковой личности» в объект науки о языке (от содержания науки к её истории). *Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке*. Москва, 1986. С. 33–52.

Каспрук В. Феномен вітчизняного застою. *Сучасність*. 2008. № 3–4. С. 5–15.

Кассирер 1995 : Кассирер Э. Культурология XX век. Антология : Философия символических форм : введение и постановка проблемы. Москва: Юристъ, 1995. С. 163–212.

Кашкин 2007 : Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации. Москва: Восток – Запад, 2007. 247 с.

Квіт 2008 : Квіт С. Масові комунікації : підручник. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянської академії», 2008. 206 с.

Кирилюк 1966 : Кирилюк Є. П. Вічний революціонер. Життя і творчість Івана Франка. Київ: Дніпро, 1966. 422 с.

Кісь 2002 : Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потєбні до гіпотези мовного релятивізму). Львів, 2002. 303 с.

Кісь 2007 : Кісь Р. Чи змарновані смислові ресурси Майдану? Сенс сенсоутворення. Дрогобич: Коло, 2007. 104 с.

Клименко-Карпіловська-Даниленко 2003 : Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Даниленко Л. І. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей. *Мовознавство*. 2003. № 2–3.

Книш 1956 : Книш І. Іван Франко та рівноправність жінок. У 100-річчя з дня народження. Вінніпег: з друкарні «Нового Шляху», 1956. 155 с.

Ковалевська 2001 : Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2001. 344 с.

Ковалик 1968 : Ковалик І. І. Принципи укладання Словника мови творів Івана Франка. *Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали*. Львів, 1968. С. 174–183.

Колегаєва 2007 : Колегаєва І. М. Просторово-часовий фактор у мовленнєвій комунікації (від дописемної до електронної). *Вісник Одеського національного університету. Серія : Філологія : Мовознавство*. 2007. Т. 12. Вип. 3. С. 90–97.

Колесов 1992 : Колесов В. В. Концепт культури: образ-понятіе-символ. *Вестник С. – Петербургского ун-та*. СПб, 1992. Сер. 2. Вип. 3 (№ 6). С. 30–40.

Колесса 2003 : Промова проф. доктора Олександра Колесси. Франко в школі. *Збірник науково-методичних праць*. Дрогобич: Коло, 2003. Вип. 1. С. 235–240.

Кононенко 1996 : Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу : зіставний аспект (на матеріалі укр. та рос. мов). *Мовознавство*. 1996. №6. С. 39–46.

Кононенко 1996 : Кононенко В. Символи української мови. Івано-Франківськ : «Плай», 1996. 272 с.

Корнійчук 2007 : Корнійчук В. С. «Який я декадент» (Василь Шурат і поезія «Зів'ялого листя»). *Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)*. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. С. 63–80.

Корнилов 2003 : Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: ЧеРо, 2003. 349 с.

Косач-Кривинюк 1970 : Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 935 с.

Космеда 2006 : Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка. Львів: ПАІС, 2006. 326 с.

Костенко 1989 : Костенко Л. Відмикаю світанок скрипичним ключем. *Вибране*. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.

Костомаров 1903 : Костомаров Н. И. Письмо к Данилевскому. *Киевская старина*. Київ, 1903.

Костомаров 1994 : Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / упоряд. П. Бетко та ін. Київ: Либідь 1994. 384 с.

Костомаров 2012 : Костомаров М. Дві руські народності. Серія «Броньбійна публіцистика» / за заг. ред. Лариси Івшиної. Вид. 2-е. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2012. 72 с.

Котович 2020 : Котович В. Ойконімія України як лінгвокультурний феномен : монографія. Дрогобич: Посвіт, 2020. 448 с.

Коцюба 2007 : Коцюба З. Г. Народне vs наукове тлумачення прислів'їв. *Мовознавство*. 2007. № 2. С. 73–83.

Коцюбинська 2004 : Коцюбинська М. Мої обрії. : В 2 т. Київ: Дух і літера, 2004.

Коцюбинська 1960 : Коцюбинська М. Х. Образне слово у літературному творі. Київ: Наукова думка, 1960. 188 с.

Кочан 1998 : Кочан І. Термінологічні проблеми у працях Івана Франка. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матері-

али Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 701–703.

Кочан 2008 : Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 423 с.

Кочерган 2004 : Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004. № 5. С. 12–22.

Кочерган-Космеда 2007 : Кочерган М., Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка. *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 104–107.

Краснова 2008 : Краснова Л. В. Іван Франко – Анна Ахматова : «Зів'яле листя». Поетика перекладу. Дрогобич: Посвіт, 2008. 60 с.

Краснова 2009 : Краснова Л. В. Термін в словнику. *Актуальні проблеми сучасної термінології* : зб. наук. праць. Матеріали регіонального науково-практичного семінару. Дрогобич: Посвіт, 2009. С.6–13.

Краснова 2014 : Краснова Л. Поет і національна ідея. *У часпросторі Слова* : зб. наукових праць до 90-ліття від дня народження. Дрогобич: Посвіт, 2014. С. 14–22.

Красухин 2000 : Красухин К. Г. Слово, реч, язык, смысл : индоевропейские истоки. *Языкознание* : сб. статей / под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой. Москва, 2000. С. 23–44.

Кримський 2008 : Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.

Крип'якевич 1936 : Крип'якевич І. Історія українського війська. Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. 288 с.

Крупа 2005 : Крупа М. П. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 416 с.

Кубрякова 1991 : Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. Москва: Наука, 1991. 240 с.

Кубрякова 1995 : Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века. *Язык и наука конца XX века*. Москва: Рос. гуман. ун-т, 1995. С. 144–238.

Кубрякова 2004 : Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. №1. С. 6–17.

Кук 2005 : Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії. Львів: Сполом, 2005. 236 с.

Курас 2004 : Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ: Генеза, 2004.

Лакофф 1988 : Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 12–51.

Лакофф-Джонсон 1990 : Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990. С. 387–415.

Левицкий 2006 : Левицкий В. В. Семасиология. Винница: Нова книга, 2006. 512 с.

Левченко 2003 : Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Проблеми української термінології». 2003. № 490. С. 105–113.

Леонтьев 1993 : Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира. *Язык и сознание : парадоксальная рациональность : сб. статей* / отв. ред. Е. Ф. Тарасов. Москва, 1993. С. 16–21.

Лесик 1999 : Лесик В. Поема Івана Франка «Мойсей». *Дивослово*. 1999. № 7. С. 7–9.

Лесюк 2014 : Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 732 с.

Липинський 1926 : Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.

Липинський 1928 : Липинський В. Хам і Яфет : з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів: Поступ, 1928. 30 с.

Лисиченко 2004 : Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.

Лисиченко 2004 : Лисиченко Л. А. Динамічні процеси в українській мовній картині світу. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Вип. 15. Х. : ХДПУ, 2005. С. 122–130.

Лисняк-Рудницький 1994 : Лисняк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання. *Історичні есе* : В 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 54–61.

Лотман 2000 : Лотман Ю. М. Семиосфера. С.–Петербург: Искусство – СПб, 2000. 704 с.

Лужецька 2016 : Лужецька Н. Імпліцитні текстові засоби в комунікативно-прагматичному полі І. Франка. *Проблеми гуманітарних наук* : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія «Філологія»*. Дрогобич : Ред.-видав. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 38. С. 116–123.

Лужецька 2016 : Лужецька Н. Політична термінологіка Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання. *Культура слова*. Київ, 2016. Вип. 85. С. 168–175.

Лужецька 2017 : Лужецька Н. Формування мовної особистості нового типу в націософському дискурсі Івана Франка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 391–398.

Лужецька 2017 : Лужецька Н. Політична мова у лінгвополітологічній характеристиці Івана Франка. *Записки з українського мовознавства*. Одеса, 2017. Вип. 24. Т. I. С. 293–298.

Лужецька 2018 : Лужецька Н. Концепт *поступ* у політичному дискурсі Івана Франка. *Молодий вчений*. 2018. № 9. 1 (61. 1). С. 79–82.

Лужецька 2018 : Лужецька Н. Сміслова реалізація термінів-політонімів у наукових текстах Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук* : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія «Філологія»*. Дрогобич: Ред.-видав. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 42. С. 89–97.

Лук'янець-Кравченко-Озодовська 2000 : Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озодовська Л. В. Сучасний науковий дискурс : Оновлення методологічної культури. Київ: Центр практичної філософії, 2000. 304 с.

Маккормак 1990 : Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры. *Теория метафоры* : сборник : Пер. с англ., фр., нем., исп., польск.

яз.; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. Москва: Прогресс, 1990. С. 358–386.

Маланюк 1992 : Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1992. 80 с.

Маланюк 1995 : Маланюк Є. Франко незнаний. Книга спостережень : Проза. Київ: Атіка, 1995. С. 81–90.

Маланюк 2002 : Маланюк Є. Франко як явище інтелекту. *Українська література в загальноосвітній школі* : науково-методичний журнал. 03/2002. №2. С. 49–51.

Маланюк 2008 : Маланюк Є. Нотатники (1936 – 1968). Київ: Темпора, 2008. 336 с.

Маленко 2010 : Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків, 2010. 488 с.

Малиновська 1985 : Малиновська І. В. Роль ідеологічного фактора у формуванні семантики політекономічного терміна. *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 57–61.

Манакін 2003 : Манакін В. М. Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов. *Мовознавство*. 2003. № 4.

Манакин 2004 : Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знання, 2004. 326с.

Марсель 1999 : Марсель Г. Homo Viator : пролегомени до метафізики надії. Київ: Пульсари, 1999. 320 с.

Мартине 1963 : Мартине А. Основы общей лингвистики. Новое в лингвистике / сост., ред. и вст. ст. В. А. Звегинцева. Москва: Прогресс, 1963. Вып. III.

Масенко 2004 : Масенко Л. Мова і політика. К.: Соняшник, 2004. 120 с.

Маслова 2001 : Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие. М. : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

Маслова 2018 : Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие. М. : Флинта, 2018. 296 с.

Матвеева-Исаева 2003 : Матвеева-Исаева Л. В. О заимствованных словах. *Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та*. 1954. 120 с.

Матвіяс 2003 : Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Івана Франка. *Мовознавство*. 2003. № 1. С. 11–16.

Матурана 1995 : Матурана У. Биология познания. Язык и интеллект. Москва: Прогресс, 1995 С. 95–142.

Мацьків 2007 : Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич: Коло, 2007. 332 с.

Межжеріна 2006 : Межжеріна Г. В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі : монографія. Київ: Вид.центр КНЛУ, 2006. 448 с.

Мельник 2006 : Мельник Я. І остання часть дороги... Іван Франко : 1908–1916. Дрогобич: Коло, 2006. 439 с.

Мех 1999 : Мех Н. О. «...думками поле орю» (слово-думка у поетичних текстах Івана Франка). *Культура слова*. Київ, 1999. Вип. 52. С. 15–19.

Микитюк 2000 : Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський : мовчання і діалог. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2000. 187 с.

Митрополит Іларіон 1994 : Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. монографія. Вид. 2-е. К.: АТ «Обереги», 1994. 424 с.

Михайленко 1996 : Михайленко Т. Екстра- та інтралінгвістичні умови розвитку української військової термінології. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 1996.

Михальченко 2004 : Михальченко М. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи. Київ: Відродження, 2004.

Михаськів 2007 : Михаськів М. Історичний нарис сіл Сівки-Войнилівської і Мошковець. Львів: Ліга-Прес, 2007. 157 с.

Мірошниченко 2001 : Мірошниченко Л. Над рукописами Лесі Українки. *Нариси з психології творчості та текстології*. К., 2001. 263 с.

Мозер 2008 : Мозер Міхаель. Причинки до історії української мови : Деякі віденські причинки до вироблення українських термінологічних систем. Харків, 2008. 684 с.

Мойсієнко 2008 : Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань: Софія. 2008. 280 с.

Мороз 1966 : Мороз М. О. Іван Франко : бібліографія творів 1874–1964. Київ: Наукова думка, 1966. 447 с.

Набитович 2008 : Набитович І. Універсум SACRUM'У в художній прозі (від модернізму до постмодернізму). Дрогобич–Люблін: Посвіт, 2008. 599 с.

Никитин 1988 : Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. Москва: Высшая школа, 1988. 168 с.

Німчук 1992 : Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексичі української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 414 с.

Нінювський 2000 : Нінювський В. І. Поетичні форми Івана Франка : монографія. Львів, 2000. 316 с.

Ницше 1990 : Ницше Ф. Сочинения : В 2-х. Т. 1 : Литературные памятники. Москва: Мысль, 1990. 829 с.

Новосад 2000 : Новосад М. Г. Українська народна пісня в літературній творчості Івана Франка. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. II. С. 90–97.

Ольжич 1994 : Ольжич О. Дух руїни. По сторінках історії. Незнаному воякові. Заповідано живим. Київ: Фондація імені О. Ольжича, 1994. С. 282–297.

Ортега-и-Гассет 1990 : Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. Теория метафоры. Москва, 1990. С. 71.

Основи політичної науки : курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 2 : Політичні процеси, системи та інститути. Львів: Кальварія, 1997. 336 с.

Остин 1986 : Остин Дж. Л. Слово как действие. Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. Москва: Прогресс, 1986. Вып. XVIII.

Остроушко 2006 : Остроушко О. Концепти «Україна» і «народ» у текстах політичної реклами. *Семантика мови і тексту* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський центр ЦІТ, 2006. С. 271–273.

Павлюк 2006 : Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів: ПАІС, 2006. 120 с.

Павлюк 2007 : Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація. Львів: ПАІС, 2007. 168 с.

Пазяк-Номис 1993 : Пазяк М., Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. К.: Либідь, 1993. 768 с.

Панько 1992 : Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка. Львів: Світ, 1992. 190 с.

Панько-Кочан-Мацюк 1994 : Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 214 с.

Папуша 2001 : Папуша І. В. Символічна структура «Зів'ялого листя». *Українське літературознавство. Іван Франко : Статті і матеріали*. Львів, 2001. Вип. 64. С. 33–43.

Пахльовська 2005 : Пахльовська О. Етичний вибір і естетичний вибір : конфлікт і синтез. *Поетія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних* : матеріали круглого столу. Ред.-упоряд. Т. В. Шаповаленко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 105 с.

Пахльовська-Маланюк 1992 : Пахльовська О. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1992. 80с.

Пахльовська 2008 : Пахльовська О. Ave, Europa! : статті, доповіді, публіцистика. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. 656 с.

Пименова 2004 : Пименова М. В. Предисловие. Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово, 2004. Вып. 4. 208с.

Пименова 2011 : Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учебн. пособие. Москва, 2011. 176 с.

Півторак 2011 : Півторак Г. Українці: Звідки ми й наша мова. Сила м'якого знака / за заг. ред. Л. Івшиної. Київ, 2011. С. 174–220.

Піхманець 1998 : Піхманець Р. Психологічні концепції Івана Франка у світлі новітніх наукових відкриттів. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 313–319.

Плющ 1972 : Плющ П. П. Слово з глибин чулого серця. *Мовознавство*. 1972. № 2. С. 3–13.

Політична історія України 2002 : Політична історія України. ХХ століття : У 6 т. / ред. кол. : І. Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002–2003.

Політологія 1993 : Політологія / за ред. О. І. Семківа. Львів: Світ, 1993. 576 с.

Політологія 2001 : Політологія / за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. 2–ге вид., випр. і допов. Київ: Вища школа, 2001. 415 с.

Політологія 2006 : Політологія : навчальний посібник / за ред. Логвиної В. Л. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 304 с.

Полюга 1964 : Полюга Л. М. Полісемія і переносне вживання слів у поетичних творах Івана Франка. *Іван Франко – вчений* : тези доп. Х щорічн. наук. сесії, присвяч. вивченню творчості І. Я. Франка (м. Львів, 12–14 листоп. 1964 р.). Львів, 1964. С. 48–59.

Полюга 1965 : Полюга Л. М. Сміслові та стилістичні функції фразеологічних синонімів у поетичних творах Івана Франка. *Іван Франко : Статті. Матеріали*. Львів, 1965. С. 155–165.

Полюга 1977 : Полюга Л. М. Слово в поетичній творчості Івана Франка. Київ: Наукова думка, 1977. 176 с.

Полюжин 2006 : Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту. *Проблеми романо-германської філології* : збірник наук. праць. Ужгород: Ліра, 2006. С. 5–21.

Пономарев 1976 : Пономарев Я. Психологія творчества. Москва: Наука, 1976. 304 с.

Попова-Стернин 2004 : Попова З. Д., Стернин И. А., Карасик В. И., Кретов А. А., [и др.]. Введение в когнитивную лингвистику / под ред. М. В. Пименовой. Кемерово, 2004. Вып. 4. 209 с.

Попова-Стернин 2007 : Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2007. 314 с.

Потебня 1976 : Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. 613 с.

Потебня 1993 : Потебня А. А. Мысль и язык. Київ: СИНТО, 1993. 192 с.

Потебня 1989 : Потебня А. А. Слово и миф. Москва: Правда, 1989. 623 с.

Почепцов 1990 : Почепцов О. Г. Языковая ментальность и способ представления мира. *Вопросы языкознания*. 1990. № 6. С. 110–122.

Привалова 2005 : Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак : лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации : монографія. Москва: Гнозис, 2005. 472 с.

Прихода 2005 : Прихода Я. В. Концепт Європа в українській публіцистиці : когнітивно-лінгвістичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.08. Львів, 2005. 16 с.

Приходько 2008 : Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.

Пуряєва 2018 : Пуряєва Н. В. Літургійна лексика в староукраїнській лексикографії. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 48. С. 294–304.

Пуряєва 2001 : Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужебних предметів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 20 с.

Пшеничний 2006 : Пшеничний Є. «Остатня часть» дороги Івана Франка. Ярослава Мельник. І остатня часть дороги... Іван Франко : 1908–1916. Дрогобич: Коло, 2006. С. 8–10.

Радевич-Винницький 2010 : Радевич-Винницький Я. Іван Франко й український мовний націоналізм. *Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук початку ХХІ століття* : матеріали Всеукраїнської наук. конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. Дрогобич: Посвіт, 2010. С. 195–226.

Радевич-Винницький 2013 : Радевич-Винницький Я. Мовна складова національного буття : студії з української лінгвополітології. Дрогобич: Посвіт, 2013. 266 с.

Радзівєвська 1999 : Радзівєвська Т. В. Сумління й совість крізь призму української мови. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 31–39.

Регушевский 2004 : Регушевский Є. С. Франко Іван Якович. Енциклопедія «Українська мова». Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 775–776.

Реформатский 1969 : Реформатский А. А. Что такое термины и терминология? Москва, 1969. С. 46–54.

Рильський 1956 : Рильський М. Т. Твори у трьох томах. Київ, 1956. Т.3. С. 270.

Ричардс 1990 : Ричардс А. А. Філософія риторики. *Теорія метафори*. Москва: Прогресс, 1990. С. 44–47.

Руденко 2010 : Руденко Е. Н. Концепт «СВОБОДА» в восточно-славянском публицистическом дискурсе. *Язык – концепция – коммуникация* : тезисы докладов Международной научной конференции. Минск, 3–6 ноября 2010 г. С. 80–81.

Русанівський 1983 : Історія української мови. Лексика і фразеологія / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1983. 743 с.

Русанівський 1988 : Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988. 236 с.

Русанівський 2004 : Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. *Мовознавство*. 2004. № 4. С. 3–8.

Рябчук 2003 : Рябчук М. Дві України : реальні межі, віртуальні війни. Київ: Критика, 2003. 336 с.

Салевич 1996 : Салевич П. Я. Таїна «Горіхового зерна» *Дзвін*. 1996. № 8. С. 151–153.

Сваричевська 2009 : Сваричевська Л. Ю. Соціальні символи в повісті Івана Франка «Перехресні стежки». *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів, 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 97–105.

Свідзинський 2009 : Свідзинський В. В. Синергетична концепція культури. Луцьк, 2009. 696 с.

Себайн-Торсон 1997 : Себайн Джордж Р., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. Київ: Основи, 1997. 838 с.

Селиванова 2000 : Селиванова Е. А. Когнитивная ономаσιология. Київ: Фитосоціоцентр, 2000. 248 с.

Селіванова 2008 : Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля. Київ, 2008. 711 с.

Селіванова 2010 : Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля -К., 2010. 843 с.

Сеник 2005 : Сеник Л. Т. «Зів'яле листя» і «Пісня пісень». *Франкознавчі студії*. Дрогобич, 2005. Вип. 3. С. 246–257.

Сэпир 1965 : Сэпир Э. Положение лингвистики как науки. *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*. Москва: Просвещение, 1965. Ч. 2. С. 232–233.

Сэпир 1993 : Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / под. ред. и с предисл. А. Е. Кибрика. Москва: Прогресс, 1993. 655 с.

Сербенська 1990 : Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності. *Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка*. Праці філологічної секції. Львів, 1990. Т. ССХХІ. С. 337–348.

Сербенська 2006 : Сербенська О. А. Мовний світ І. Франка : статті, роздуми, матеріали. Львів: Вид-во Львівського у-ту ім. І. Франка, 2006. 371 с.

Серебренников 1970 : Серебренников Б. А. К проблеме отражения человеческого мышления в структуре языка. *Вопросы языкознания*. 1970. №2. С. 4–16

Серебренников 1988 : Серебренников Б. А. Язык отражает действительность или выражает её знаковым способом. *Роль человеческого фактора в языке*. Москва: Наука, 1988. С. 70–86.

Середич 2009 : Середич М. С. До проблеми становлення терміносфери сучасної художньої ономастики. *Актуальні проблеми сучасної термінології* : матеріали регіон. наук.-практ. семінару. Дрогобич, 2009. С. 83–89.

Серль 1986 : Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Теория речевых актов. Москва: Прогресс, 1986. Вып. XVII.

Симоненко-Соколова-Коропенко 1993 : Симоненко Л. О., Соколова С. О., Коропенко І. В. та ін. Національні та інтернаціональні

компоненти в сучасних терміносистемах / відп. ред. Л. О. Симоненко. К.: Наукова думка, 1993. 236 с.

Симоненко 2004 : Симоненко Л. О. Термін. *Енциклопедія «Українська мова»*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 682.

Сімович 2005 : Сімович В. Іван Франко. Його життя і діяльність. Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. Львів, 2005. 234 с.

Сімонок 1998 : Сімонок В. П. Мовна картина світу. Взаємодія мов. Харків: Основа, 1998. 169 с.

Скаб 2008 : Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.

Сковорода 2002 : Сковорода Г. С. Розмова про істинне щастя / пер. укр. мовою, прим. В. О. Шевчука. Харків: Прапор, 2002. 280 с.

Скороходько 2006 : Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу). Київ: Логос, 2006. 99 с.

Скороходько 2008 : Скороходько Е. Точність терміна – міф чи реальність. *Українська мова*. 2008. №1. С. 69–79.

Слухай 2002 : Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. Київ, 2002. № 7. С. 462–470.

Слухай 2005 : Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. Київ: ВПІД «Київський університет», 2005. 167с.

Слышкин 2000 : Слышкин Е. Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса). *Языковая личность : институциональный и персональный дискурс* : сб. науч. тр. / под ред. В. И. Карасика, Е. Г. Слышкина. Волгоград: Перемена, 2000. С. 38–45.

Сміт 1994 : Сміт Н. Національна ідентичність / з англ. пер. П. Таращук. Київ: Основи, 1994.

Содомора 2006 : Содомора А. О. Іван Франко – поет болю й спротиву : діалог з античністю. *Студії одного вірша*. Львів: Літопис, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 283–320.

Содомора 2015 : Содомора А. О. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. Львів: Апріорі, 2015. 104 с.

Соколовская 1993 : Соколовская Ж. «Картина мира» в значениях слов : «семантические фантазии» или «катехизис семантики?». Симферополь: Таврия, 1993. 183 с.

Спогади 1997 : Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. Львів: Каменярь, 1997. 635 с.

Степанов 1995 : Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности. Язык и наука конца 20 века. Москва: Наука, 1995. 432с.

Степанов 2007 : Степанов Ю. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва: Языки славянских культур, 2007. 248 с.

Стецик 2016 : Стецик М. С. Поема Івана Франка «Мойсей» як лінгвоментальний феномен. *Проблеми гуманітарних наук* : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Дрогобич : Ред.-видав. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 38. С. 123–134.

Стишов 2003 : Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Вид. центр КНЛІД, 2003. 388с.

Столнейкер 2007 : Столнейкер Р. С. Прагматика. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1985. Вып. XVI. С. 419–438.

Стріха 2007 : Стріха М. Університетська наука в Україні : спроба діагнозу. *Сучасність*. 2007. № 7. С. 133–137.

Струганець 2007 : Струганець Л. В. Роль мовотворчості Івана Франка в процесі нормування лексико-семантичної системи української літературної мови. *Лінгвостилістика* : Об'єкт – стиль, мета – оцінка. Київ, 2007. С. 60–68.

Струганець 2012 : Струганець Л. В. Поняття «мовна особистість» в українському мовознавстві : Історіографічний аспект. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка*. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2012. Вип. 1. С. 172–180.

Супрун 1989 : Супрун А. С. Передмова. Н. Л. Бутенко. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів: Вища школа, 1989. С. 3–9.

Сусов 1988 : Сусов И. П. Деятельность, сознание, дискурс и языковая система. *Языковое общение : процессы и единицы : межвуз. сб. науч. трудов.* Калинин, 1988. С. 7–13.

Сусов 2009 : Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. Винница: Новая книга, 2009. 272 с.

Сюта 2013 : Сюта Г. Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові ХХ ст. *Українська мова.* 2013. №4 (48). С. 82–92.

Татаринов 1995 : Татаринов В. А. Направления и методы терминологических исследований. *История отечественного терминоведения. Очерк и хрестоматия : в 3 т.* Москва: Московский лицей, 1995. Т.2. 334 с.

Телия 1981 : Телия В. Н. Связанное значение слова в языке. *Типы языковых значений.* Москва: Наука, 1981. 269 с.

Телия 1988 : Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира.* Москва: Наука, 1988. С. 173–203.

Телия 1988а : Телия В. Н. Метафора в языке и тексте. Москва: Наука, 1988. 176 с.

Теліга 1992 : Теліга О. Сила через радість : збірник / ред. і прим. О. Жданович. Київ: Видавництво ім. О. Теліги. Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней, 1992.

Терлак 2010 : Терлак З. М. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 393 с.

Терлак 2016 : Терлак З. М. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Мій Измарагд»: у двох частинах. Частина перша: А–М. Львів: Апріорі, 2016. 426 с.

Тимошик 2008 : Тимошик Г. В. Рецепція біблійної пропріальної лексики у творчості Івана Франка : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження

Івана Франка, м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р. Львів, 2008. С. 121–139.

Тимченко 1992 : Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка. *Записки НТШ*. Праці філологічної секції. Львів, 1992. Т. 224.

Тихолоз 2002 : Тихолоз Б. Іван Франко-філософ. *Сучасність*. 2002. № 12. С. 106–119.

Тихолоз 2005 : Тихолоз Б. С. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії : Студії. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 210 с.

Тихолоз 2013 : Тихолоз Б. Doctor universalis. Франко. Перевавантаження / упоряд. : Б. Тихолоз, А. Беницький. Дрогобич: Коло, 2013. 276 с.

Тищенко 2000 : Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. К.: КДЛУ, 2000. 236 с.

Ткаченко 2003 : Ткаченко А. О. Мистецтво слова : вступ до літературознавства. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

Ткаченко 2006 : Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність : спроба сучасного синтезу. Київ: Грамота, 2006. 240 с.

Тодор 1999 : Тодор О. Перифрази у мові газет. Najnowsze dzieje jzykow slowianskich. *Українська мова*. Redaktor naukowy Switlana Jermolenko. Uniwersitet Opolski. Instytut Filologii Polskiej. Opole, 1999. С. 88–90.

Тодоров 1998 : Тодоров Ц. Теорії символу. Москва, 1998. 408 с.

Томсон 2007 : Томсон Ева. Уточнимо термінологію (До проблеми постколоніального дискурсу). *Урок української*. №7. 2007.

Українка 1975 : Українка Леся. Товаришці на спомин. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1. С. 130–131.

Українка 1975 : Українка Леся. Роберт Брюс, король шотландський. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 2. С. 41–55.

Українка 1976 : Українка Леся. Осіння казка. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 183–216.

Українка 1977 : Українка Леся. Голос однієї російської ув'язненої. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 8. С. 17–18.

Українка 1979 : Українка Леся. До А. Ю. Кримського. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. С. 370–373.

Уорф 1960 : Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. Москва: Прогресс, 1960. Вып. 1. С. 35–46.

Урисон 2004 : Урисон Е. В. Еще раз о СВОБОДЕ и ВОЛЕ. *Сокровенные смыслы : Слово. Текст. Культура* : сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 694–703.

Уфимцева 2002 : Уфимцева Н. В. Культура и проблема заимствования. Встречи этнических культур в зеркале языка. Москва: Наука, 2002. С. 152–170.

Фаріон 2003 : Фаріон І. Когнітивний аспект антропонімійної лексики. *Українська історична та діалектна лексика* : зб. наук. праць. Львів, 2003. Вип. 4. С. 336–341.

Фаріон 2015 : Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століття : мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. 656 с.

Федик 2000 : Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів: Місіонер, 2000. 300 с.

Федурко 2013 : Федурко М. Ю. Лингвокоммуникативная компетенция как компонент профессионального становления личности. *Сборник научных трудов Междунар. научно-практ. конференции*. Москва: Научград Королев, 2013. С. 499–505.

Федурко 2015 : Федурко М. Ю. Екологія мови в контексті моралі. *Вісник Прикарпатського університету*. Філологія. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 44–45. С. 245–250.

Филин 1972 : Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Ленинград: Наука, 1972. 654 с.

Філософія 1994 : Філософія : Курс лекцій : Навчальний посібник. І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, Г. І. Горак та ін. 2-е вид. К.: Либідь, 1994. 576 с.

Франкіана 2005 : Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. Львів, 2005. 234 с.

Флоренський 1990 : Флоренський Л. А. У водорозделов мысли. Москва: Правда, 1990. 448 с.

Флоренський 2011 : Флоренський П. А. Имена. Москва: Азбука, 2011. 320 с.

Франко 1958 : Франко З. Т. Мова творів Івана Франка. Київ: Радянська школа, 1958. 60 с.

Франко 1966 : Франко З. Т. У світі правди і гармонії. *Українська мова і література у школі*. Київ, 1966. №8. С. 10–16.

Франко 1968 : Франко З. Т. Мова поезії Івана Франка. *Українське літературознавство. Іван Франко*. Львів, 1968. Вип. 3. С. 91–97.

Франко 1985 : Франко З. Т. Мова інтимної лірики Івана Франка. *Мовознавство*. 1985. №5. С. 30–37.

Франко 2003 : Франко З. Статті, спогади, матеріали / упор. і наук. ред. М. А. Вальо. Львів, 2003. 388 с.

Франко 1914 : Франко І. В наймах у сусідів. Писання. Львів, 1914. Т. 7. 350 с.

Франко 1976 : Франко І. Передне слово до збірки «З вершин і низин». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 19–21.

Франко 1976 : Франко І. Гімн. Замість пролога. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 22–24.

Франко 1976 : Франко І. «Земле, моя всеплодющая мати...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 28.

Франко 1976 : Франко І. «Не забудь, не забудь...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 29–30.

Франко 1976 : Франко І. «Ой що в полі за димове?..». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 32–33.

Франко 1976 : Франко І. *Vivere memento. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 35–36.

Франко 1976 : Франко І. *Semper idem! Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 54–55.

Франко 1976 : Франко І. «Не довго жив я в світі ще...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 58–59.

Франко 1976 : Франко І. Наймит. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 60–62.

Франко 1976 : Франко І. Каменярі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 66–68.

Франко 1976 : Франко І. «Я буду жити, бо я хочу жити!...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 87–88.

Франко 1976 : Франко І. Корженкові. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 89.

Франко 1976 : Франко І. Яюсь-то буде! *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 101.

Франко 1976 : Франко І. Сідоглавному. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 184–185.

Франко 1976 : Франко І. «Я не жалуюсь на тебе, доле...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.2. С. 134.

Франко 1976 : Франко І. Рефлексія. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.2. С. 183–184.

Франко 1976 : Франко І. Декадент. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.2. С. 185–186.

Франко 1976 : Франко І. «Не такого посту хоче Бог від нас...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 190.

Франко 1976 : Франко І. «Молотять день і ніч – не жито...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 458.

Франко 1976 : Франко І. *Semper tiro. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.3. С. 101.

Франко 1976 : Франко І. Моєму читачеві. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.3. С. 102.

Франко 1976 : Франко І. Антошкові. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.3. С. 155–156.

Франко 1976: Франко І. «Вийшла в поле руська сила...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 156–157.

Франко 1976 : Франко І. «Якби ти знав, як много важить слово...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 172–173.

Франко 1976 : Франко І. Богач. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 191.

Франко 1976 : Франко І. Строфи. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 204–205.

Франко 1976 : Франко І. О. Лунатикові. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 267–268.

Франко 1976 : Франко І. Наука (Сонет). *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 338.

Франко 1976 : Франко І. «Всякий легенди співа...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 341.

Франко 1976 : Франко І. Похорон. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 54–89.

Франко 1976 : Франко І. Мойсей. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 201–264.

Франко 1980 : Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 74–93.

Франко 1980 : Франко І. «Тополя» Т. Шевченка. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 28. С. 73–88.

Франко 1980 : Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 28. С. 167–175.

Франко 1981 : Франко І. Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 40–50.

Франко 1981 : Франко І. Доповіді Міріама. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 116–121.

Франко 1981 : Франко І. Етимологія і фонетика в јужноукраїнській літературі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 150–169.

Франко 1981 : Франко І. Децо про себе самого. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 28–32.

Франко 1981 : Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.

Франко 1981 : Франко І. Леся Українка. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 254–274.

Франко 1981 : Франко І. Промова на 25–літньому ювілеї. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 308–310.

Франко 1981 : Франко І. Промова на банкеті під час ювілейного свята 1898 р. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 310–311.

Франко 1981 : Франко І. Сучасні польські поети. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 385–412.

Франко 1981 : Франко І. Із історії «москвофільського» письменства в Галичині. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 385–412.

Франко 1982 : Франко І. Михайло П[етрович] Старицький. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 230–277.

Франко 1982 : Франко І. Церковнослов'янський апокриф про 72 імені бога. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 35. С. 76–84.

Франко 1982 : Франко І. Стара Русь. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 79–110.

Франко 1982 : Франко І. Літературна мова і діалекти. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 205–210.

Франко 1986 : Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 24–40.

Франко 1986 : Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 76–139.

Франко 1986 : Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 140–150.

Франко 1986 : Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 187–203.

Франко 1986 : Франко І. Наш погляд на польське питання. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 204–220.

Франко 1986 : Франко І. Кому за се сором? *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 245–248.

Франко 1986 : Франко І. Поза межами можливого. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 276–285.

Франко 1986 : Франко І. На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 286–289.

Франко 1986 : Франко І. Що таке поступ? *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 300–348.

Франко 1986 : Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.

Франко 1986 : Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодіжі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 410–422.

Франко 1986 : Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 423–438.

Франко 1986 : Франко І. Наше теперішнє положення. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 1. С. 306–322.

Франко 1986 : Франко І. З поля нашої науки. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 166–178.

Франко 1986 : Франко І. До О. М. Рощкевич. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 48. С. 108–119.

Франко 1986 : Франко І. До М. П. Драгоманова. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 11–14.

Франко 1986 : Франко І. До М. П. Драгоманова. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 236–252.

Франко 1986 : Франко І. До А. Ю. Кримського. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 113–115.

Франко 1986 : Франко І. До Л. М. Драгоманової. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 311–318.

Франко 2001 : Франко І. [Із циклу] «Україна». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 22.

Франко 2001 : Франко І. Не пора, не пора, не пора... *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 23.

Франко 2001 : Франко І. Великі роковини. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 38–45.

Франко 2001 : Франко І. Гей, Січ іде. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 46.

Франко 2001 : Франко І. Огляд української літератури 1906 р. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 162–179.

Франко 2001 : Франко І. Теперішня хвиля а русини. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 214–219.

Франко 2001 : Франко І. Між своїми. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 220–244.

Франко 2001 : Франко І. *Ukraina irredenta. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 245–262.

Франко 2001 : Франко І. Двоязичність і дволичність. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 263–277.

Франко 2001 : Франко І. Сухий пень. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 278–282.

Франко 2001 : Франко І. До історії соціалістичного руху. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 400 – 423.

Франко 2004 : Франко І. Я. Вибрані твори. Т. 2 : Проза. Драматургія. Т. 3 : Літературознавство. Публіцистика. / упоряд. Скотний В. Г., Шалата М. Й. Дрогобич: Коло, 2004.

Франко 2009 : Франко І. З кінцем року. Нагуєвицькі читання. 2008 : Іван Франко і новітнє українство. Матеріали Міжнародної наукової конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. Дрогобич: Посвіт, 2009. С. 275–282.

Франко-Ключко 1956 : Франко-Ключко А. І. Франко і його родина : спомини. Торонто: «Ліга визволення України», 1956. 136 с.

Фромм 2004 : Фромм Э. Душа человека. Москва: Транзиткнига, 2004. 574 с.

Харитоновна 1998 : Харитоновна Т. Лінгво-когнітивна структура «картини світу» : матеріали Міжнар. славістичн. конф. пам'яті проф. К. Трофимовича. Львів: Літопис, 1998. С. 124–129.

Химинець 2011 : Химинець М. Д. Політична лінгвістика як наукова дисципліна. *Мова і культура (Науковий журнал)*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. Вип. 14. Т. VII(153). С. 206–211.

Хмель 1959 : Хмель С. Ф. Українська партизанка. Лондон, 1959.

Хомський 1972 : Хомский Н. Язык и мышление. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 122 с.

Хомський 2000 : Хомський Н. Роздуми про мову. Переклад з англ. Львів: Ініціатива, 2000. 251 с.

Ціхоцький 2006 : Ціхоцький І. Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 280 с.

Ченки 1996 : Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике : сходства и различия в теориях и целях. *Вопросы языкознания*. 1996. №22. С.68–78.

Чижевський 1991 : Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Нью-Йорк, 1991. 176 с.

Чижевський 1993 : Чижевський Д. Українська філософія. *Українська культура* : лекції за редакцією Д. Антоновича. Київ: Либідь, 1993. С. 167–196.

Шалата 1997 : Шалата М. Й. Син народу, що був «запертий в льох». *Година для праці настала*. Дрогобич: Коло, 1997. С. 75–79.

Шалата 2004 : Шалата М. Й. Світова великість поета. *Франко І. Вибрані твори: в 3-х т. Т. 1: Поезії, поеми*. Дрогобич: Коло, 2004. С. 7–80.

Шалата 2005 : Шалата М. Й. Коментарі. Іван Франко. «Мойсей». Дрогобич: Коло, 2005. С. 97–125.

Шаховський 1956 : Шаховський С. М. Питання майстерності і стилю в естетиці Франка. Слово про великого Каменяра. Київ: Художня література, 1956. С. 201–231.

Шаховський 1983 : Шаховский В. И. Эмоциональный компонент значения и методы его описания : учебное пособие к курсу. Волгоград: ВГПИ, 1983. 96 с.

Шевельов 1996 : Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / упоряд. О. Гузар. Львів; Нью-Йорк, 1996. 191 с.

Шевельов 2008 : Шевельов Ю. В. Вибрані праці: у двох книгах. Кн. I. : Мовознавство : Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Київ, 2008. С. 26–279.

Шевченко 1963 : Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє. *Повне зібрання творів* : У 6 т. Київ: Вид-во Ан УРСР, 1963–1964. Т. 1. С. 329–335.

Шипицына 1991 : Шипицына Г. М. Социальные компоненты в смысловой структуре семемы. *Русское языкознание*. 1991. Вып. 23. С. 14–29.

Широков 2001 : Широков В. Гуманітарна традиція і технологічний статус мови. *Мовознавство*. 2001. №3. С. 120–132.

Штось 1998 : Штось Г. Іван Франко сьогоднішній. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 47–50.

Щерба 1974 : Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / ред. Л. Р. Зиндер, М. И. Матусевич. Львів: Наука, 1974. 428 с.

Юнг 1991 : Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва: Ренессанс, 1991. 392 с.

Юнг 2013 : Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.

Явір 2013 : Явір Л. В. Символічне наповнення кольороназв у поезії Івана Франка. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич: Посвіт, 2013. С. 435–444.

Яворницький 1990 : Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : У 3 т. Київ, 1990. Т. 1. 319 с.

Яворская 2004 : Яворская Г. М. О концепте «ДОМ» в украинском языке. *Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура* : сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 716–728.

Яким-Пілько 2005 : Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей». Дрогобич: Коло, 2005. 416 с.

Яковенко 1993 : Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ: Наукова думка, 1993. 416 с.

Яковенко 2008 : Яковенко Н. Карфаген застарілих догм. *Сучасність*. 2008 р. № 5–6. С. 53–57.

Яковлева 1998 : Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова. *Вопросы языкознания*. 1998. №3. С. 43–73.

Яремко 2007 : Яремко Я. П. Семантика словесного знака: від лінгвоцентризму до антропоцентризму. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика*. Філологія. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 50–55.

Яремко 2008 : Яремко Я. П. Термін і дискурс. *Українська мова*. 2008. № 3. С. 64–72.

Яремко 2009 : Яремко Я. П. Роль Івана Франка у становленні сучасної теорії комунікації. *Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2009. № 10. С. 33–45.

Яремко 2009 : Яремко Я. П. Стратифікація концепту. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 60–69.

Яремко 2010 : Яремко Я. П. «Як багато важить слово...» у концептосфері Івана Франка : матеріали Всеукр. наук. конф. (с. Нагуєвичі, 28–29 серпня 2009 р.). Дрогобич, 2010. С. 251–259.

Яремко 2011 : Яремко Я. П. Концепт «цілого чоловіка» у дискурсі Івана Франка : когнітивно–комунікативний аспект. *Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Українознавчі студії*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2011. №11–12. С. 309–331.

Яремко 2012 : Яремко Я. П. Концепт політика в українському лінгвокультурному просторі. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету*. Серія : мовознавство. Тернопіль: Тернопільський нац. пед. університет ім. Володимира Гнатюка, 2012. Вип. 2(21) 2011. 1(22) 2012. С. 26–47.

Яремко 2013 : Яремко Я. П. Політична картина світу : особливості стереотипізації і функції політонімів. *Maria Curie – Sklodovska University in Lublin. Faculty of Humanities Branch of Ukrainian Studies. Spheres of Culture*. Lublin, 2013. С. 234–244.

Яремко 2013 : Яремко Я. П. Прагматичний компонент в соціо-політичеській термінології. Хуманитарні і соціальні науки. Університет «Проф. д-р. Асен Златаров», Бургас. Бургас, 2013. Том IX(4). С. 94–102.

Яремко 2015 : Яремко Я. Сучасна політична термінологія : на перетині когніції та комунікації. Дрогобич: Посвіт, 2015. 436 с.

Яремко-Лужецька 2017 : Яремко Я., Лужецька Н. Франкова теорія сугестії : комунікативно-прагматичний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич, 2017. С. 275–283.

Ясперс 1999 : Ясперс К. *Комунікація*. Київ: Либідь, 1999.

Anusiewicz 1995 : Anusiewicz J. *Lingwistyka kulturowa*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. С. 180.

Ashworth 1998 : Ashworth E. I. *Renaissance Philosophy of Language*. London – N.Y., 1998. Vol. 5. 450 p.

Bachleitner 1987 : Bachleitner G. *Sprachpatriotismus: Zur Semantik und Pragmatik neuer Fremdwörter*. Die politische Meinung. Juli/Aug. 1987. S. 18–34.

Bartmiński 1973 : Bartmiński J. *O języku folkloru*. Wrocław: PAN, 1973. 286 s.

Bartmiński-Tokarski 1993 : Bartmiński J., Tokarski R. *Definicja semantyczna: czego i dla kogo? O definicjach i definiowaniu*. Lublin, 1993. S. 23–42.

Boniecka 1998 : Boniecka B. *Tekst potoczny a dyskurs*. *Tekst : problemy teoretyczne*. Lublin, 1998. 268 s.

Brown-Levinson 1987 : Brown P., Levinson S. *Politeness : Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, 1987. 345 p.

Burgoon-Buller 1989 : Burgoon J. C., Buller D. B., Woodell. *Nonverbal communication. The unspoken dialogue*. N.Y., 1989. 286 p.

Dijk 1981 : Dijk T. A. van. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. The Hague; Mouton de Gruyter, 1981. 260 p.

Dimlbery-Burton 1998 : Dimlbery R., Burton G. *More Than Words. An introduction to Communication*. L., N.Y.: Routledge, 1998. 284 s.

Ingarden 2000 : Ingarden R. *Szkice z filozofii literatury*. Krakow: «Znak», 2000. 204 s.

Fillmore 1985 : Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 1985. Vol. 6. № 2.

Gibbs 1999 : Gibbs R. The poetics of mind : Figurantive thought, language and understanding. Cambridge University Press, 1999. 527 p.

Głodowski 2001 : Głodowski W. Komunikowanie interpersonalne. Warszawa, 2001. 164 s.

Grosse 1976 : Grosse E. Text und Kommunikation. Stuttgart; Berlin, 1976. 260 p.

Jackendoff 1992 : Jackendoff R. What is a Concept? Frames, Fields and Contrasts : New Essays in Semantics and Lexical Organization. Hillsdale, 1992. P. 191–209.

Lakoff 1972 : Lakoff G. Linguistics and natural logic. Semantics of natural language. Ed. by D. Davidson, G. Harman. Dordrecht, 1972. 320 p.

Lakoff-Johnson 1980 : Lakoff G. and Johnson M. Metaphors we live by. Chicago, London: University of Chicago Press, 1980. 256 p.

Langacker 1991 : Langacker R.W. Concept, Image and Symbol : The Cognitive Basis of Grammar. Berlin, New York, 1991. 395 p.

Leech 1983 : Leech G. N. Principles of Pragmatics. London–N. Y., 1983. 250 p.

Luzhetska 2018 : Luzhetska N. Ivan Franko as a founder of the Ukrainian linguopolitological thought. *Spheres of Culture*. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 2018. Vol. XVII. p. 275–284.

Ortega y Gasset 1962 : Ortega y Gasset J. El hombre y la gente. Madrid, 1962. Vol. II. 156 p.

Sprachphilosophie 1992 : Sprachphilosophie. Philosophy of Language. La philosophie du langage. Berlin–New York, 1992. Vol. 7.1; 7.2. 2088 p.

Wierzbicka 1997 : Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words. New York: Oxford University Press, 1997. 317 p.

Wilson-Sperber 2004 : Wilson D., Sperber D. Relevance Theory. Handbook of Pragmatics. Ed. by Laurence R. Horn and Gregory L. Ward. Oxford, 2004. P. 289–290.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЛФ – Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. I: Апокрифи старозавітні: Репринтне видання 1896 року / Передмова Я. Мельник. Львів, 2006. 512 с.

АСРЛ – Асоціативний словник української рекламної лексики / уклад. Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. Г. Ставченко. Одеса: Астропринт, 2001. 166 с.

Біблія – Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Переклад І. Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1159 с.+ 4 с. карт.

БПС – Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 672 с.

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.

ВЭФ – Всемирная энциклопедия: Филология. Москва: АСТ, 2001. 1312 с.

Гр. – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

Даль – Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Рус. яз., 1989–1991. Т. 1–4.

ДІУ – Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е вид., доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2001. 1135 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982–2006. Т. I–VII.

ЭСЯ – Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2000. 682 с.

ЗГС – Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник– довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

КОПС – Короткий Оксфордський політичний словник / пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ: Основи, 2006. 790 с.

КСКТ – Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва: МГЦ, 1997. 245 с.

КСЛТ – Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

КТШ – Доля: Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах / Авт.-упоряд. тексту В.Шевчук. Київ: Дніпро, 1993. 779 с.

ЛЗ – Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская. Київ: Наукова думка, 1964. 203 с.

ЛЛ – Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, К. Сімович, Т.Ястремська, Т. Дидик–Меуш. Вид. 2–е, доповн. і випр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серія «Діалектологічна скриня»). 852 с.

ЛПТФ – Лексика поетичних творів Івана Франка: методичні вказівки з розвитку лексики / упор. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. М. Полога. Львів: Вид-во ЛДУ, 1990. 264 с.

ЛСБ – Лексикон словенороський Памви Боринди / підгот. тексту і вст. стаття В. В. Німчука. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 323 с.

МАС – Словарь русского языка: В 4-х т. / под. ред. А. П. Евгеньевой. 3-е изд. стереотип. Москва: «Русский язык», 1985–1988.

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяк. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

ПЕ – Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006.

ПЛТ – Пінчук С. П. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук., Є. С. Регушевський. Київ: Наукова думка, 1966. 272 с.

ПСВ – Практичний російсько-український словник для військовиків: Друкарня Об'єднаної Військової Школи Червоних Старшин імені В.У.Ц.В.К'у, 1924. 195 с.

ПСС – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: Кобза, 1993. 471 с.

РС – Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. 390 с.

РУС – Русско-украинский словарь. 2-е изд., испр. Т. 1–3. Київ: Голов. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1982–1984.

САОІ – Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів: Вид-во при ЛДУ «Вища школа», 1989. 326 с.

СБДЯ – Бурячок А., Демський М., Якимович Б. Російсько-український словник для військовиків. Київ–Львів: Варта, 1995.

СБН – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 423 с.

СЕУМ – Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Довіра, 1998. 431 с.

СЖН – Желехівський Є. Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів, 1886. Т. 1–2.

СІС – Словник іншомовних слів / укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 662 с.

СІС – Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.

СК – Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е изд., испр.и доп. Москва: Академический проект, 2004. 992 с.

Сл. XIV – XV ст. – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. А–М. Київ: Наукова думка, 1977. 630 с.; Т. II. Київ: Наукова думка, 1978. 591 с.

Сл. XVI – I пол. XVII ст. – Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1994–2010. Вип. 1–15.

СПТ – В. Й. Бродовська. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові. 2-е вид. Київ: Вид. дім «Професіонал», 2005. 222 с.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3-х т. Москва: Книга, 1958.

ССКУ – Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. Київ: Міленіум, 2002. 260 с.

ССЛ – Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Київ: Академія, 1998. 709 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови : У 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Т. 1. К.: Наукова думка, 2001. 1040 с.; Т. 2. Київ: Наукова думка, 1999–2000. 960 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови: У 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1999. 1020 с.; Т. 2. Київ: Наукова думка, 2000. 954 с.

СУЖ – Ставицька Л. Український жаргон: Словник. Київ: Критика, 2005. 496с.

СУМ – Словник української мови: В 11 тт. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СФ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н.Трубачёва. Москва: Прогресс, 1964–1973.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. Київ: Наукова думка, 2003. 1098 с.

СЦОТ – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів: Свічадо, 2001. 160 с.

СЯ – Якубські С. і О. Російсько-український словник військової термінології. Київ, 1928. 216 с. Фотопередрук з післямовою Олекси Горбача. Мюнхен, 1993.

Тимч. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. Підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. У. Лиса. Київ–Нью-Йорк, 2002. Книги 1,2.

УДЛ – Українська діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1987. 267 с.

УМЕ – Українська мова: Енциклопедія. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

УНПП – Українські народні прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Шишанич та М. М. Пазяк. Київ: Дніпро, 1983. 390 с.

УРЕ – Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан. Вид. 2-е. Київ: Головна редакція УРЕ. 1977–1985.

УФС – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. Київ: Вища школа, 1984.

ФЕС – Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Київ: Абрис, 2002. 742 с.

ФС – Філософський словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. Москва: Политиздат, 1986. 590 с.

ФЭС – Философский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1989. 815 с.

ФПЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник–довідник / уклали О. І. Скопаненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2002. 735 с.

ХЦМ – Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 215 с.

ШСР – Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ: Наукова думка, 2004. 560 с.

BSEP – Brickner A. Słownik etymologiczny języka polskiego: W 5 t. Kraków: Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1964. T. II. Z. 4(9). 448 s.

JPT – Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs. Wien, 1851.

MESC – Machek V. Etymologický slovník jazyka ceskeho. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1997. 866 s.

SKDS – Mały słownik kultury dawnych słowian / pod red. E. Eeciejewicza. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990. 675 s.

SSEJP – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego: W 5t. Kraków: Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1964. T. II. 448 s.

KSS – Kopalinski W. Słownik symboli. Warszawa, 1997. 236 s.

РЕЦЕНЗІЯ
Ярослав Яремко

СИНЕРГЕТИКА ФРАНКОВОГО СЛОВА¹

*(Гузар З. Вступ до франкознавства.
Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 2008. 358 с.)*

Українська наука збагатилася давно очікуваним набуток – монографією відомого вченого Зенона Гузара «Вступ до франкознавства». Значущість цієї книги усвідомить кожен, хто більшою чи меншою мірою знайомий із життям і творчістю Івана Франка, з відомими і не дуже в читацькому світі франкознавчими дослідженнями. У сучасному франкознавстві як окремій галузі гуманітарної науки чільне місце посідають студії М. Возняка, О. Білецького, Є. Кирилюка, І. Денисюка, М. Гнатюка, Т. Гундорової, О. Забужко, М. Ільницького, Я. Мельник, Т. Салиги та ін. Помітний внесок у дослідження «перехресних стежок» свого великого країнина зробили науковці Дрогобицького державного педагогічного університету, що носить ім'я Каменяра: А. Войтюк, М. Шалата, М. Гольберг, О. Баган, П. Іванишин та ін.; добру опінію місту Котермака створюють «Франкознавчі студії» (редактор – Є. Пшеничний), видавані на філологічному факультеті нашого університету (у цих стінах навчався Франко-гімназист). Звичайно, у кожного «свій» Франко, своя інтерпретація його творчої спадщини. Натомість «пропонована книга, – як зазначено в анотації, – є першою спробою в такому жанрі». Відтак у дослідженні бачимо інтелектуально глибокий, психологічно проникливий та естетично вишуканий авторський погляд на літературу «як на вираження національної ідентичності, нашої сутності, нашої софійності» (с. 4).

---

¹ Дивослово. – 2010. – №1.

За такою зовні академічною, можна сказати, непретензійною назвою (бо «Вступ» до будь-якої царини знань має пропедевтичний, підготовчий характер) відкривається, за задумом дослідника, «космос Слова», або, як сказали б когнітологи, ціла концептосфера, ім'я якої – Іван Франко. У студіях проф. З. Гузара концептуально розв'язується триєдине завдання: увиразнюються осягнені грані неосяжного Франкового таланту, відкриваються нові і водночас деміфологізуються ті стереотипні твердження про письменника (як «революціонера-демократа», «войовничого атеїста» тощо), які спотворювали його постать.

Відомо, що коли людина розповідає про когось чи про щось, вона передусім розповідає про себе. Цю психолінгвістичну універсалію засвідчує І. Франко, коли в листі до А. Кримського зазначає: «Майже всі мої писання пливають з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони [...] є частки моєї біографії». Тож за мозаїкою творів, що були об'єктом літературознавчого аналізу, перед читачем постає *внутрішня* біографія письменника, його по-каменярьськи жертковий і неспинний пошук істини, якої він не мислив «поза рамами нації». Невипадково дослідник загострює увагу на психології творчості І. Франка, його постійному зануренні в глибини психіки героїв поетичних чи прозових творів. Тут маємо унікальний приклад органічного злиття художньої концепції письменника з його психологічною концепцією (праця «Із секретів поетичної творчості»), яка із закладеною в ній ідеєю про роль неусвідомлюваної психіки в житті людини на кілька десятиліть випередила положення К.-Г. Юнга (засновника аналітичної психології) про «колективне несвідоме», що при народженні передається конкретному індивідові, втілюється в архетипах і визначає поведінку людини. За Франком, саме нижня свідомість «раз у раз сильно впливає на наші суди,

на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму». Тому, розкриваючи психологічні основи художньої творчості письменника, дослідник слушно зауважує: «Образ автора присутній у кожному творі взагалі» (с. 337). Це означає, що образ ліричного героя часто має особистісно-психологічне походження. Наприклад, образ М. Драгоманова, що переслідував І. Франка в останні роки його життя, за припущенням Ю. Шереха, міг «жити у Франкові не зайдюю з околу, а одним з голосів душі поетової». А поему «Похорон» з порушеною в ній проблемою двійника, боротьби з самим собою С. Єфремов взагалі визначив як «психологічну автобіографію».

Щоб зрозуміти внутрішню біографію І. Франка, його світоглядну еволюцію, варто задуматися, «як багато важить слово» письменника, спробувати відчувати нурти «духу, що тіло рве до бою» і хоч би боковим зором охопити ту підкорену Каменярем «висоту, де, – за його словами, – видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали». Лише за такої умови можна збагатитися синергетикою Франкового Слова, коли воно стає більшим за самого себе, почасти усвідомити неосяжний огром його концептосфери. Саме частково і ніколи вповні, тому що концептосферу людини (народу) як інформаційну базу свідомості та мислення, як сферу знань (зовнішніх і внутрішніх) можна осягнути настільки, наскільки вона є омовленою, словесно вираженою. «Говори – і я тебе побачу», – казали древні. Інакше кажучи, якщо концептосферу як психоментальне утворення уподібнити до айсберга, то зримо оприявнюється лише омовлена і водночас аксіологічно (ціннісно) значуща частина. Адже, крім зовнішнього, діалогічного мовлення, існує ще й внутрішнє, егоцентричне мовлення: потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція.

Як зауважує Zenon Петрович, «Франко з юних літ у глибинах свого духу жив Біблією (ще в гімназії він перекладав

Книгу Йова)». Тому «релігійна свідомість як форма і спосіб індивідуального та загального буття була глибоко вкорінена в єство Франка. Він не тільки фундаментально знав Святе Письмо – він жив ним» (с. 17). Так розвіюється донедавній міф про «атеїзм» І. Франка.

«Вічна парадоксальність буття, його вічні суперечності. Та Іван Франко був великим співцем Надії» [с. 29]. Такою характеристикою вчений насвітлює ще одну грань Франка-мислителя, – щобільше, вносить, на нашу думку, корективи у генезу екзистенціалізму, однією із методологічних опор якого є, за висловом класика цього напрямку Г. Марселя, «позитивна філософія надії». Вважається, що екзистенціалізм як філософія буття виник у ХХ ст. й особливого розвитку набув у 40–60 рр., утверджуючи тезу: центральним ядром людського «Я» є дух (духовне), завдяки чому людина відчуває себе і як конкретна неповторна особистість, і як духовна істота. Невипадково в екзистенційному вимірі розмежовують зовнішні для людини знання, які часто ототожнюються з інформацією, і внутрішні, найособистіші, у яких людина дорівнює сама собі, своїй іманентній сутності, досягає гармонії, зливаючись зі своїм «Я», або, кажучи словами Франка, «із змістом нашого внутрішнього «Я». Ці істинні знання перетворюються в процесі пізнання на переконання, які на відміну від інформації не можна купити, продати чи вкрати. Коли західні екзистенціалісти віддають належне «тим рідкісним поетам (Г. Марсель про Р.М. Рільке. – Я. Я.), які уособлювали собою буття духу», вони несамохіть вписують сюди й І. Франка. На думку проф. З. Гузара, «збірка «Semper tiro» («Завжди учень») і цикл мудрості поета є його заповітом серця своєму народові». І далі: «Франкового творіння не можна досягнути поза буттям поетового духу у Святому Письмі, його філософії серця» [с. 89].

Дух є джерелом екзистенційної сутності людини, її онтологічного й історичного оптимізму. Саме такий оптимізм надихнув поета на рядки:

*Довго нас наруга жерла.
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере».*

Національно-екзистенційним світовідчуттям позначений художній універсум І. Франка, створена ним художня картина світу, за якою – таїна Слова. А ще впадає в око уміння вченого-франкознавця сконцентрувати увагу читача на позитивному. У цьому проявляється, за характеристикою психологів, гіпертимний тип особистості, невід’ємна ознака якого – здатність бачити у житті світле, життєствердне, попри те що неминучими у ньому є і «дні журби».

Вслухаймося в драму життя Франкового: «І хоч я жив, та все ж я не нажився», – говорить поет у своїх «Споминах». І. Франко відчував, що сили покидають його: від 1901р. він тяжко хворів. Однак, майже за 5 років до завершення життєвої дороги, видаючи свою збірку «Давне і нове» (1911), стоїчно розмірковував: «Отся збірка обіймає більше як 30 літ мого життя і може бути потрохи покажчиком важніших моментів та духовних течій того життя, що при всіх своїх прикростях не пройшло марно ані для мене, ані для нашої суспільності». І треба було по-справжньому любити буття з його «вершинами і низинами», свій народ, щоб продовжити так: «...коли я пускаю її в світ, мені хочеться висловити своє бажання, щоб від неї повіяло здоровим вітром національної свідомості, тверезого, при тім наскрізь поетичного розуміння життя, того найвищого скарбу чоловіка, в яким він ніколи не повинен зневірюватися». Досягнення такого екзистенційного синтезу дається нелегко: «Людина-творець мусить зазнати

тяжких випробувань долі, різних полярних внутрішніх станів і переживань. Це аксіома, яку підтверджує поетичний шлях Івана Франка» (с. 62), – узагальнює вчений. Ця аксіома була екзистенційно опорною для геніальної особистості І. Франка. «Геній – у творчості, у праці – неодмінно є марнотратником; що він витрачає себе, в тому його велич [...], – читаємо у Ф. Ніцше. – [...] Він виливається, він переливається, він витрачає себе, він не шкодує себе, – з фатальністю, приреченістю, мимовільно, як мимовільно виступає ріка зі своїх берегів. Та якщо таким вибуховим людям багато чим зобов'язані, то за це їм також багато подаровано, наприклад: щось на зразок *вищої моралі...*»

Світ поета дуже поліфонійний, наповнений різними образами, де провідними є образ *України*, образ *серця*, *царства духу*, образ *кохання*, образ *міста*, образ *лісу* та ін. Фундаментальне знання світового літературного контексту дає змогу науковцеві говорити про творче новаторство Івана Франка, вперше порушені ним теми, скажімо, про життя ще не народженої дитини (с. 80). Аналітичний «вгляд», естетична залюбленість дослідника у Слово Івана Франка ведуть нас у творчу лабораторію письменника. Цей унікальний своєю синтетичністю світ митця і вченого виводив українську культуру, зокрема літературу й науку, з манівців провінційності на європейські обшири. У його поетичних творах органічно звучать такі «непоетичні» слова як *знання*, *мозок*, *нерви*, *природа*, *сфера*, *інертність*, *атом*, *матерія*, *амеба*, *планета*, *ракета*, *кодекс* тощо. Небагато знайдеться у світовій літературі митців, поезія котрих так гармонійно була б наснажена не лише *emotio*, а й *ratio*. Як зазначено в анотації, «творчість Івана Франка позначена тяжінням до модерного письма, його поетика – це вже явище ХХ ст.»

І не тільки ХХ-го. Маючи своєю методологічною основою «філософію Дії, Творчості, Волі», тобто «філософію Чину для Вітчизни» (с. 76), яку сповідував І. Франко, ця

поетика є духовно-ментальною (мисленневою) протиположністю до наступу сучасного постмодернізму з його епатажним кривлянням, «пофігістським» цинізмом і нівелюванням духовних цінностей. «Духовною хворобою» називав І. Франко «зневіру у життя» і передбачав її руйнівні наслідки для національно-культурного організму, та й для людського організму загалом. Франкове світопочування і світорозуміння постає тією оптикою, що уможливорює «і в калюжі побачити зорі» (О. Довженко), протидіяти тому суспільному скепсису чи зневірі, що тиснуть на зусібіч не захищену людину в сучасній «проблематично незалежній Україні» (Л. Костенко). Така людина є зручною мішенню для зомбування несмішно примітивною, а часто – й енергетично руйнівною інформацією, поданою у всяких-різних телесеріалах, ток-шоу (наприклад, під вивіскою «Свободи слова»), але відповідно зацентрованою маніпуляторами людською свідомістю. Показово, що в сучасній західній науці поняття «масова культура» ототожнюють з поняттям «анархія», хоча тут доречніше говорити про «керований хаос», оскільки масова культура, як і масове суспільство конструюється і підживлюється політикою влади, якій більше імпонує, звісно, масове суспільство (згадаймо: *трудоючі маси, пролетарські маси* тощо), ніж громадянське.

Та нам важить інше. Прочитання І. Франка, яке маємо у виданій монографії, притягує читача способом мислення, шляхетними почуваннями дослідника, прагненням донести те, що відчув і побачив сам франкознавець. Така діалогічна манера, за якою відчувається спокійна філософська мудрість ученого, уміння цінувати в житті саме життя, не узгоджується, на перший погляд, з вимогами наукового стилю, що відводить авторові роль безстороннього передавача інформації, де вияв емоцій нібито порушує канони наукового дискурсу. Однак науковці помітили, що кардинальні відкриття у природничих і гуманітарних науках можливі там, де стереотипи руйнуються. Як на підтвердження цієї думки,

у наукових студіях З. Гузара раз у раз чуємо оцінки: «Який колосальний скарб»; «Скарби найкращі душі молоді...» (с. 30); «Високі і несумнівні авторитетні Христові Слова» (с. 37); «Ніщо не може спинити переможного поступу духу у світі» (с. 330); «Як шляхетно звучать такі Франкові слова; «...люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу» (с. 348).

Бо чи можна тримати свої емоції при собі, коли йдеться про людину, чия націє- і державотворча діяльність була долею для України. Це підтвердило світоглядно виплекане Франком Січове Стрілецтво, що стало втіленням української людини державницького типу – суб'єктом, а не об'єктом історії. І чи можна авторське, яскраво індивідуалізоване пізнання космосу Слова Івана Франка увібгати в прокрустове ложе строгих стандартизованих текстів? Тож не дивно, що науковий виклад у «Вступі до франкознавства» набуває, так би мовити, поетично-публіцистичної тональності: «Та сила духу нашого народу безмежна. Все перемогли наші люди за океаном» (с. 46); «Кордоцентрична ідея, так властива українській душі, завершується у Христі» (с. 89). Інколи ця тональність має іронічне звучання: «Знайома історія: завойовники вважали себе «визволителями» і вимагали від завойованих любові» (с.80). І страшно обурювалися, коли від тої «любові» завойовані бралися за зброю, своєю волелюбністю підтверджуючи імператив Каменяря: «Нині вчися побіждати, завтра певно побідиш».

Показова ознака рецензованої праці, власне не характерна для типової наукової монографії, – довірливі звернення до читача, котрого автор сприймає як співрозмовника-однодумця: «Бачимо, як міцніє у Франка національно-етичний імператив, як кристалізуються шляхи його світоглядного і творчого синтезу» (с.92). «Господарювали на нашій землі знайди, які не мали ані крихти позитивних почуттів до цієї землі і до її людей» [с. 139]. Ненав'язливо і водночас перекон-

ливо дослідник викликає в адресата небайдуже ставлення до порушеної проблеми, що не втратила своєї актуальності: «Вдумаймося в поему І. Франка «Похорон» – і нам стане зрозумілішим, чому «маємо те, що маємо» навіть тепер у Самостійній Соборній Українській Державі» (с.58). Ще більше зміцнює місток «автор-читач» те, як уміло знаний фахівець веде нас «стежками Франка», його героїв, зокрема тими «стежками», які сховався майбутній письменник у Дрогобичі. Це місто, у якому він прожив одинадцять років, залишило в його пам'яті нестертий слід: тут він здобував освіту; сюди не раз приїздив чи приходив пішки з рідних Нагуевич і в пізніші роки. Звідси – і багатство конкретних пластичних деталей, які формують у його творах власне дрогобицький колорит: автентична топографія, топоніміка (зокрема мікротопоніміка), описи природи, персонажів, з яких чимало змальовано з реальних прототипів (детальніше про малу батьківщину І. Франка див. у книзі: Гузар Зенон. Місто Івана Франка – Дрогобич. – Дрогобич: видавець Сурма С., 2008. – 192с).

Звичайно, у такому виразно індивідуалізованому науковому творі, яким є рецензований «Вступ до франкознавства», важко уникнути (та й чи варто?) дискусійних моментів. А надто коли йдеться про неодновимірну, багатогранну постать Івана Франка. Таким каменем спотикання залишається, здавалось би, продискутоване-передискутоване питання: чи був Франко революціонером? З-поміж різних оцінних висловлювань франкознавця маємо досить промовисту відповідь і на це питання: «Скажемо відразу, що І. Франко ніколи революціонером не був...» (с. 4). І все ж... Якщо сприймати І. Франка крізь призму не класової революції, а пізнавальної, то, скажімо, у сфері літературознавства ідейно-творчий революціонізм І. Франка є очевидним; щодо мовознавства, то у цій царині його ідеї заклали підвалини для сучасної психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, те-

орії комунікації, лінгвополітології (політичної лінгвістики), випередивши на ціле століття тогочасну філологічну думку. І не тільки українську, і не тільки філологічну. Чи не тому ми називаємо цього Титана праці і думки нашим сучасником?! Але це вже окрема тема.

Грунтовна, неординарна праця Зенона Гузара, видана за сприянням ректора Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка проф. В. Г. Скотного, безумовно, є вагомим внеском у розвиток франкознавства. Вона суттєво розширює обрії франкознавчої думки, з чим і вітаємо шановного автора. Пригадую, в одному зі своїх інтерв'ю Зенон Петрович зауважив: «Для того, щоб Франка зрозуміти, його передусім треба прочитати, а потім – осмислити». З. П. Гузар зумів наблизитися до таїни його творчості і розумом, і серцем, оприявнивши таким чином синергетику Франкового Слова.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

**Ярослав Яремко
Наталія Лужецька**

**ІВАН ФРАНКО І ПОСТУП
НОВІТНЬОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

**Львів
Видавництво «Апріорі»
2021**

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09(092)"18/19"
Я 72

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника
(протокол № 2 від 19 травня 2020 р.)

Науковий редактор – **Грещук Василь Васильович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

- **Федурко Марія Юліанівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;
- **Струганець Любов Василівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;
- **Пуряєва Наталія Володимирівна**, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Яремко Ярослав.

Я 72   Іван Франко і поступ новітньої лінгвістики / Ярослав Яремко, Наталія Лужецька. - Львів : Видавництво "Апріорі", 2021. - 436 с.

ISBN 978-617-629-719-2

У книзі висвітлено лінгвістичне новаторство Івана Франка-термінознавця і термінотворця, чиї лінгвокогнітологічні за своєю суттю ідеї на століття випередили тогочасну українську (й не лише) мовознавчу думку й створили методологічне підґрунтя для постання новітніх міждисциплінарних наук: української лінгвополітології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації. Окреслено історичну значущість мислителя-енциклопедиста в модернізації українського мовно-культурного простору, становленні й розбудові української наукової мови та її репрезентанта – терміносистеми, у створенні національної школи політичного мислення. Шляхом когнітивно-дискурсного аналізу омовлено особливості ключових Франкових концептів як способу авторського смисло- і світотворення.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, учителів та тих читачів, які цікавляться проблемами антропологічного термінознавства й лінгвістичного франкознавства.

На обкладинці зображено пам'ятник Іванові Франкові в м. Івано-Франківськ

ISBN 978-617-629-719-2

© Ярослав Яремко, Наталія Лужецька, 2021
© Видавництво «Апріорі», 2021

*Світлій пам'яті
Дорогого Чоловіка Ігоря,
чию шляхетність душі, любов
та розуміння відчуваю всюди і повсякчас,
присвячується.*

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади І. Франка як термінознавця і термінотворця: міждисциплінарний вимір	18
1.1. Термін у лінгвофілософській концепції Івана Франка	18
1.2. Франкова <i>теорія сугестій</i> : прагмалінгвістичний аспект	24
1.3. Ідеологія як джерело формування прагматичного значення політичного терміна	34
1.4. Іван Франко – фундатор ідей української когнітивної лінгвістики	43
1.5. Комунікативний кодекс автора і становлення сучасної теорії комунікації	76
Розділ 2. Іван Франко та проблема модернізації українського мовно-культурного простору кінця ХІХ – початку ХХ ст.	96
2.1. Вплив націософського дискурсу мислителя на формування української мовної особистості нового, пасіонарного типу	96
2.2. Лінгвополітологічні акценти засновника національної «школи політичного думання»	109
2.3. Особливості політичної мови на зламі ХІХ – ХХ ст.	131
Розділ 3. Політична термінолексика Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання	140
3.1. Тематична стратифікація Франкового політичного лексикону	140

3.2. Джерела та шляхи формування політичного словника автора: лексикографічний аспект	165
3.2.1. Термінна деривація	165
3.2.2. Іншомовні терміни-запозичення	174
3.2.3. Метафорична концептуалізація українського політичного буття: комунікативно-прагматичний аспект.....	183
3.3. Імплицитні текстові засоби в націософських працях Івана Франка	218
Розділ 4. Пізнаючи Франкову концептосферу... ..	233
4.1. Проблема тлумачення <i>концепту</i> і його структурна модель	233
4.2. Феномен <i>концепту</i> у візії Івана Франка	253
4.3. «Як багато важить слово...» у Франковому тексті	257
4.4. Франкова концептосистема як спосіб модерного смисло- й світотворення	272
4.4.1. Концепт <i>революціонізм</i>	272
4.4.2. Концепт <i>«цілого чоловіка»</i>	293
4.4.3. Концепти <i>народ, нація</i>	329
4.4.4. Концепт <i>поступ</i>	355
Загальні висновки	369
Список використаної літератури	377
Список умовних скорочень	418
Рецензія. Ярослав Яремко. Синергетика Франкового Слова (Зенон Гузар. Вступ до франкознавства. – Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – 358 с.)	424

ВСТУП

У сучасних термінознавчих студіях помітна тенденція до динамічного розгляду терміна як лінгвокультурного явища, семантично реалізованого на перетині когніції та комунікації. Показовим є розширення дослідницької парадигми від структуралістської (логікоцентричної) до лінгвокогнітологічної (антропоцентричної), що розглядає мовні факти невідривно від людини, її системи пізнання світу й себе у світі. Комплексний підхід уможливорює висвітлення не лише класифікаційно-логічного характеру термінології, а й лінгвокультурного, через який виявляються суб'єктивні, прагматично забарвлені властивості терміна.

З цього погляду антропоцентричні візії І. Франка-термінознавця й термінотворця якраз на часі. Розвиваючи ідеї В. фон Гумбольдта, О. Потебні та їх послідовників про нерозривний зв'язок мови з «народним життям» і «народною психологією» [Гумбольдт 1984], І. Франко теж загострював увагу на «глибокій психологічній проблемі, якої коріння сягає малодосліджених досі тайників людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [Франко 2001 : 265]. В умовах тогочасної бездержавності України мовні проблеми в осмисленні Франка виходять далеко за лінгвістичні межі й набувають радикальнішого звучання через «внутрішнє роздвоєння», «також язикове роздвоєння», врешті-решт, їх не можна роз'єднати – «через внутрішнє язикове роздвоєння» [Там само : 265]. Якраз концептуальні, за своєю суттю лінгвокогнітологічні ідеї мислителя, що з опертям на корпус міждисциплінарних термінів-неологізмів сформу-

вали методологічну основу українського антропологічного термінознавства, становлять **об'єкт нашого дослідження**.

Іван Франко, що своєю універсальною й титанічною інтелектуальною діяльністю створив цілу епоху в історії української культури, не продукував, однак, науку заради науки – як «річ у собі». Син свого народу й свого часу, він послідовно й цілеспрямовано наснажував «поле нашої науки» [Франко 1986, 46, кн.2 : 166] новітніми знаннями, тісно пов'язував культурно-мовні й загальнофілософські проблеми з конкретикою політичного буття української людини. Тож лінгвофілософська концепція автора має виразний національно-екзистенційний характер, що рельєфно проступає в мовній картині світу засновника (за Франковою ж характеристикою) української «школи політичного думання» [Франко 1914, 7 : 12] і відповідної політичної культури. «Неполітична культура – се *contradiktio in adjecto*» [Франко 1986, 45 : 281], тобто внутрішня суперечність, – наголошував І. Франко.

Предмет наукової розвідки – новаторство І. Франка як термінознавця-антропоцентриста і філософа-націєтворця у проєкції на новітню лінгвокогнітологічну парадигму.

Варто зауважити, що термінологічна проблематика в мовному космосі Івана Франка часто привертала увагу науковців (В. Ірещук, І. Ковалик, Т. Космеда, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький, Я. Яремко). У царині лінгвістичного франкознавства досліджувався, зокрема, його вплив на розвиток окремих терміно-систем: економічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонова, Н. Лужецька), філософської (О. Новоставська). Різні за обсягом, змістом, хронологічною й методологічною вартістю, франкознавчі студії апіорі не вичерпують характеристики Франкової картини світу, бо: по-перше, будь-яка когнітивна картина світу як явище ментальне, первинне незмірно ширша за відбиту у слові мовну картину світу – явище вторинне, по-

хідне; по-друге, назріла потреба нового, міждисциплінарного підходу до характеристики концепції Франка-термінознавця й термінотворця, почасти його внеску у становлення й розвиток української лінгвокогнітологічної парадигми (когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики); по-третє, неупереджене націософське прочитання авторських текстів (наукових, публіцистичних, художніх) засвідчує, що Франкове історико-філософське осмислення тогочасного українського буття не тільки не втратило своєї національно-екзистенційної значущості, а й потребує актуалізації смислів на сучасному етапі непростого українського державотворення. Зрештою, кожне покоління намагається пізнати в мисле- й мовотворчості генія *свого* Франка і *по-своєму* його інтерпретує.

Феномен Франкового слова, універсалізм його багатогранної постаті спричинили той потік мовознавчих студій, які оформилися в лінгвістичне франкознавство¹ – самостійну інтердисциплінарну науку, що постає на межі франкознавства та лінгвістики й досліджує спільні (стикові) для них проблеми. Становленню й розвитку цієї наукової царини сприяли різні покоління франкознавців, у чиїх розвідках висвітлено низку аспектів діяльності письменника-мислителя: його мовний стиль (О. Білецький, М. Возняк, З. Гузар, І. Денисюк, С. Єфремов, Ф. Жилко, М. Зеров, В. Корнійчук, І. Ощипко, О. Сербенська, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, І. Ціхоцький, М. Шалата); мовознавчі погляди (М. Возняк, Г. Клочек, Т. Панько, І. Фаріон, В. Русанівський, О. Сербенська, Л. Струганець, Ю. Шевельов, Я. Яремко); націософський вимір (О. Баган, А. Войтюк, З. Гузар, І. Денисюк, П. Іванишин, Є. Маланюк, І. Набитович, О. Пахльовська, Я. Радевич-Винницький,

---

¹ Термін *франкознавство* увів до наукового обігу академік Михайло Возняк, започаткувавши новий розділ – вивчення світогляду Івана Франка.

Т. Салига, Б. Тихолоз, М. Федурко, І. Фаріон); лінгвокогнітивний аспект (Н. Бабич, Т. Вільчинська, І. Єременко, М. Скаб, М. Федурко); психолінгвістичний (Ф. Бацевич, Т. Біленко, В. Будний, С. Єрмоленко, Т. Космеда, Г. Сjuta, І. Фізер); лінгвоісторіографічний (Д. Гринчишин, Г. Дидик-Меуш, У. Добосевич, В. Німчук); лексикографічний (І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга, С. Пінчук, Є. Регушевський); лінгвопоетика та лексика художнього тексту (О. Білецький, О. Горбач, В. Грещук, І. Денисюк, І. Дмитрів, С. Єрмоленко, Я. Закревська, І. Ковалик, М. Лесюк, Л. Невідомська, В. Сімович, М. Стецик, З. Франко, Л. Худаш, М. Шалата, М. Яким та ін.), зокрема діалектна (Д. Бандрівський, В. Винницький, Я. Закревська, М. Зубрицька, Л. Коць-Григорчук, І. Матвіяс, М. Онишкевич), ономастична (Л. Белей, Г. Бучко, Д. Бучко, В. Котович, О. Сколоздра, З. Франко) та ін.

Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, комплексна характеристика термінів-політонімів (від гр. *politike* «мистецтво управління державою» і *опута* «ім'я») у націософському дискурсі І. Франка потребує спостережень не лише за їхнім лексикографічним значенням, а й за прагматичним наповненням. Цей аспект відповідно вимагає методологічно іншого вектора аналізу, який заглибить дослідника в лінгвофілософську сферу мислителя, розкриє аксіологічний потенціал терміна-політоніма, тобто допоможе збагнути за сказаним недомовлене, імпліцитне, щоб вловити таким чином авторські інтенції. У контексті нашого дослідження важливими є не так кількісні зміни в політичному лексиконі І. Франка, а якісні, прагматичні, що висвітлюють модернізаційні, націєтвірні зрушення в українській політичній думці на зламі ХІХ – ХХ ст. Безперечно, генератором формування модерної української картини світу та її репрезентанта – політичної термінології – був І. Франко. Донедавна ці аспекти діяльності вченого-новатора також не були належно висвітлені, що й визначає *актуальність* наукової праці.

Закцентована актуальність дослідження зумовила його **мету** – на основі міждисциплінарного, комплексного (лексикографічного, когнітивного та прагматичного) аналізу політичного словника в дискурсі Івана Франка осмислити лінгвістичне новаторство вченого як термінознавця і термінотворця, фундатора українського антропологічного термінознавства. Окреслена **мета** передбачає розв'язання таких **основних завдань**:

- виявити в лінгвофілософській концепції І. Франка ті ідеї, що стали основоположними для міждисциплінарних наук нового типу : української когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології (політичної лінгвістики);
- висвітлити природу (характер, ознаки, значення, функції) політичного терміна в наукових текстах ученого-мислителя, обґрунтувати закономірність триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) компонента в значеннєвій структурі політоніма;
- дослідити прагмалінгвістичний вектор Франкової теорії сугестії;
- схарактеризувати особливості формування української мовної особистості нового, пасіонарного типу на етапі націєтворення;
- осмислити історичне значення Франкової «школи політичного думання» у становленні української лінгвополітології;
- розробити тематичну стратифікацію політичної термінолексики автора, з опертям на зіставний лексикографічний аналіз простежити її історичну тяглість і джерела неологізації;
- виявити смисловий потенціал Франкової політичної метафори та в її межах виокремити сценарії метафоричної концептуалізації;

- декодувати різнотипні засоби імпліцитності в націософському дискурсі мислителя;
- змодельювати структуру концепту як цілісного психоментального утворення в нерозривному зв'язку з ієрархічною структурою комунікативної особистості;
- шляхом когнітивно-дискурсного підходу окреслити смисловий ореол ключових політичних концептів Франкової концептосфери : *революціонізм*, *«цілий чоловік»*, *народ*, *нація*, *поступ*.

Джерельною базою дослідження стали передусім наукові й публіцистичні праці І. Франка, через які лейтмотивом проходить утверджуваний мислителем *«ідеал національної самостійності»*: «Наш погляд на польське питання» (1883), «На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901» (1900), «Поза межами можливого» (1900), «Що таке поступ?» (1903), «До історії соціалістичного руху» (1904), «Ідеї» і «ідеали» галицької москвофільської молодезі» (1905), «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906) тощо; праці, що не увійшли до зібрання творів у 50-ти томах: «Теперішня хвиля а русини» (1883), «Ukraina irredenta» (1895), «З Новим роком» (1897), «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), «Двоязичність і дволичність» (1905), «Сухий пень» (1905), «До історії соціалістичного руху» (1904); збірник статей «В наймах у сусідів» (1914р.), який Іван Франко визначав як «школу політичного думання».

Методологічна основа дослідження базується на міждисциплінарних принципах, що розкривають взаємозв'язок *культури-свідомості-мовлення*. Гетерогенний характер об'єкта наукової розвідки зумовив вихід за межі вузько раціонального, редукаціоністського трактування природи політичної термінології і необхідність залучення лінгвокогнітологічного аналізу, у результаті уможливлується її стереометрична кваліфікація.

Звернення до української особистості нового типу («цілого чоловіка», за Франком) як рушія когнітивно-культурного поступу надасть змогу простежити взаємодію мовних і прихованих мисленневих структур, що можуть бути реконструйовані за мовними фактами. Тому поєднання принципів логікоцентризму, системоцентризму – з одного боку та антропоцентризму (етноцентризму, егоцентризму) – з іншого скероване на висвітлення полівимірного, міждисциплінарного змісту лінгвістичного новаторства Івана Франка.

Мета і завдання наукової праці, а також специфіка її об'єкта і предмета зумовили використання *дослідницьких методів*. У межах *загальнонаукових методів* релевантними виявилися *спостереження, індукція й дедуція, аналіз і синтез, опис, моделювання та кількісний аналіз*, застосовані для теоретичного осмислення, систематизації, узагальнення та об'єктивного наукового трактування феномена багатогранної постаті Івана Франка : письменника, науковця, філософа, культурного і громадського діяча – справді «вічного революціонера» в царині духу. У дослідженні використано і низку *спеціальних методів*. У лінгвоісторіографічному аспекті актуалізовано методологічну суголосність базових положень сучасної когнітивної лінгвістики, теорії, комунікації, лінгвополітології та ідей лінгвофілософської концепції І. Франка. Для характеристики авторського політичного дискурсу служив комплексний підхід у синтезі *структуралістського (власне мовного) та лінгвокультурологічного*, скерованого на пізнання живих комунікативних процесів у взаємодії з культурою (зокрема політичною) народу. У межах *структурного методу* застосовано: *дистрибутивний аналіз* (для встановлення характеристики і функціональних властивостей політичного терміна на підставі його оточення у Франкових текстах, що уможливило перегляд усталених у семантиці уявлень про природу терміна (його значення, характер, ознаки, функції);

типологічний аналіз (для виокремлення тематичних груп та структурно-словотвірних типів термінів-політонімів); *зіставний* (для зіставлення політичного лексикону І. Франка із сучасною термінолексикою та лексиконом попередніх епох); *компонентний* (орієнтований на дослідження значенневої структури слова, уточнення денотативно-сигніфікативного та конотативного значень політонімів). У межах *лінгвокультурологічного підходу* використано процедури: *контекстуально-інтерпретаційного аналізу* (для з'ясування індивідуальних смислів Франкової політичної метафори); *когнітивно-дискурсного* як серцевини концептуального аналізу (для встановлення смислової реалізації ключових концептів в комунікативно-прагматичному полі автора). Для аналізу особливостей мовної ситуації останньої чверті ХІХ – початку ХХст., тогочасних мовних тенденцій і формування української особистості нового, пасіонарного типу прислужився *соціолінгвістичний метод*.

Наукова новизна дослідження: 1) концептуально висвітлено багатогранне новаторство Івана Франка як: а) основоположника українського антропологічного термінознавства, чії ідеї стали базовими для міждисциплінарних наук нового типу: когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, політичної лінгвістики; б) потужного інтелектуала-будівничого й архітектора української наукової мови, чия термінологічна практика кардинально збагатила (кількісно та якісно) українську поняттєву картину світу, зокрема політичну; в) модернізатора національної концептосфери в напрямі угрунтування націє-і державотвірних концептів («*цілий чоловік*», *народ*, *нація*, *поступ*, *революціонізм*); г) творця української «школи політичного думання», що започаткувала національну політичну науку (політологію) й водночас утверджувала доленосну роль колективної особистості нового типу – національної інтелігенції; 2) осмислено антропоцентричну (етноцентричну) природу (характер,

ознаки, значення, функції) політичного терміна в лінгвофілософській концепції І. Франка; 3) доведено закономірність виникнення в значеннєвій структурі терміна-політоніма поряд із сигніфікативним компонентом також триєдиного *прагматичного* (*конотативного, імплікативного, емотивного*) компонента як носія ідеологічного гена, породженого комунікативно-прагматичним полем мовця; 4) здійснено комплексну (лексикографічну, когнітивну та прагматичну) характеристику політичного словника науковця-філософа наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; 5) описано особливості авторської метафоричної концептуалізації тогочасного політичного буття; 6) змодельовано стратифікацію концепту як цілісного психоментального утворення.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вона узагальнює та методологічно розвиває основні засади лінгвофілософської концепції І. Франка в контексті сучасної антропоцентричної наукової парадигми. У цьому річищі запропоновано новий напрям лінгвістичних досліджень – *антропологічне термінознавство*. Теоретичні положення дослідження крізь призму антропоцентризму (етноцентризму, егоцентризму) поглиблюють сучасне вчення про термін, розкривають полівимірну значеннєву структуру терміна-політоніма, визначають прагмалінгвістичний характер Франкової теорії сугестії. Методологічне поєднання структуралістської й антропоцентричної парадигм сприяло висвітленню нових граней у лінгвістичній характеристиці двох взаємопов'язаних феноменів – терміна й концепту. Загострено увагу на Франковому осмисленні природи концепту. Уведено в науковий обіг поняття «*концептуальна особистість*», когнітивний прототип якого – образ «*цілого чоловіка*» в дискурсі Івана Франка. Це поняття може прислужитись у спектрі тих наук про мову, що культивують засади людиноцентричності та спільноточентричності й спираються на аксіологію як учення про цінності. Актуалізація унікально цілісної лін-

гвофілософської концепції І. Франка сприятиме розв'язанню й досі актуальних лінгвонаціологічних проблем, теоретичній розбудові лінгвістичного франкознавства та українського термінознавства загалом.

Практична цінність роботи визначається тим, що низка її положень може бути використана у викладанні таких базових академічних курсів, як вступ до мовознавства, загальне мовознавство, лексикологія, історія української мови, а також спецкурсів з українського термінознавства, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, лінгвокультурології, лінгвістичного франкознавства тощо.

Структуру колективної монографії сформували відповідні розділи, автори яких: підрозділи «Термін в антропологічній науковій парадигмі Івана Франка», «Франкова теорія сугестії й прагматичний характер терміна-політоніма», «Ідеологія як джерело формування прагматичного значення політичного терміна» – Ярослав Яремко, Наталія Лужецька; підрозділи «Іван Франко – основоположник ідей української когнітивної лінгвістики», «Комунікативний кодекс автора і становлення сучасної теорії комунікації», «Проблема тлумачення *концепту* і його стратифікація», «Феномен *концепту* у візії Івана Франка», «Як много важить слово...» у Франковому тексті», «Концепт *«цілого чоловіка»*, «Концепт *революціонізм* – Ярослав Яремко; розділи «Іван Франко і проблема модернізації українського мовно-культурного простору кінця ХІХ – початку ХХ ст.», «Політична термінологіка Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання», підрозділи «Концепти *народ, нація*», «Концепт *поступ*» – Наталія Лужецька.

Складаємо щиру подяку науковому редакторові монографії, докторові філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Василеві Васильовичу Ґрещуку та науковим рецензентам: Марії Юліанівні Федурко, докторові філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Любові Василівні Струганець, докторові філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; Наталії Володимирівні Пуряєвій, кандидатові філологічних наук, старшому науковому співробітнику Інституту української мови НАН України.

*Які чуда прозріння ба й пророчости
творив інтелектуальний подвиг Франка...
Але тунель був прорубаний і неволя, нево-
ля інтелектуальна , надлюдським трудом
Франка була переможена.*

Євген Маланюк

*І. Франко став фактично гуманітар-
ною Академією всієї України «в одній особі».*
Оксана Пахльовська

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІВАНА ФРАНКА ЯК ТЕРМІНОЗНАВЦЯ І ТЕРМІНОТВОРЦЯ : МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ВИМІР

1.1. Термін в лінгвофілософській концепції Івана Франка

Пізнання особливостей Франка-мовознавця буде адекватним, якщо характеризувати створену й реалізовану ним теорію терміна в координатах антропоцентричної парадигми, а точніше – на основі когнітивно-дискурсного підходу. Він виявляється в конкретному комунікативно-прагматичному полі – у взаємодії адресанта і адресата: «Зміст терміна цілком розкривається через його реальне функціонування, через даний «метасинтаксис» [СЛТ 1996 : 8]. Термін *когнітивний* поряд із базовим значенням «пізнавальний» набув також інших лексико-семантичних варіантів: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [Кубрякова 2004 : 9]. А тому дослідницька оптика вимагає зосередження не лише на очевидному, омовленому, а й на прихованому, імпліцитному, що проступає лише з контексту, з його глибини, відтак допомагає збагнути смислову самореалізацію слова. Це приховане спонукає до пошуків, мотивує не просто читати текст, а прочитувати, відчитувати у сказаному ті смисли, які імпліковані в підтексті та затексті.

Як складна лінгвосеміотична структура, Франків текст потребує особливої уваги та актуалізації культурних, соціальних, історичних, психологічних, власне лінгвальних та

ін. чинників, активізації набутих (енциклопедичних) знань читача. Декодування текстового смислу увиразнить Франкову візію наукової мови загалом і терміна зокрема, наблизить до адекватної оцінки історичного внеску вченого-новатора в національну терміносферу. Комплексне, динамічне та антропоцентричне дослідження характеру цієї мовної одиниці уможливорює дискурс як найважливіша категорія комунікації.

Зміщення акцентів від формально-семіотичної парадигми до соціосеміотичної (crosscultural lexicology) зумовило переакцентацію функцій терміна: з номінативної та дефінітивної на когнітивну й комунікативну. Власне останні функції розкривають діалектичну взаємодію мисленневих (когнітивних) та мовленневих (комунікативних) чинників під час вербалізації фрагментів позамовної дійсності. Як зазначає О. Кубрякова, «кожне мовне явище може вважатися адекватно описаним і роз'ясненим тільки тоді, якщо воно розглянуте на перетині когніції та комунікації» [Кубрякова 2004 : 16]. Якраз на цьому стику викристалізовується прагматичне значення слова, що акумулює в собі поряд із конотативним емотивний та імплікативний компоненти.

Особливо виразно прагматичне тло радіують терміни-політоніми. «Суспільно-політичний словник, – зауважує В. Жайворонок, – як одна з мікросистем загальномовного словника народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак... Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [Жайворонок 1992 : 25]. Тож у проекції на значеннєву структуру терміна-політоніма дискусійним видається твердження, що «...значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» [Панько, Кочан, Мацюк 1994 : 154]. Абсо-

лютизація денотативно-сигніфікативної співвіднесеності терміна почасти дисонує із думкою В. фон Гумбольдта, що «людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери [позамовної дійсності] не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом» [Гумбольдт 1984]. Суб'єктивістський характер пізнання політичної дійсності знаходить відображення у прагматичному компоненті значення терміна-політоніма, що може варіюватися під впливом культурних, політичних, психологічних та ін. чинників. Тож навряд чи є можливим увібгати в якусь сталу дефініцію зміст політонімів на взірець *народ, нація, поступ*. Ці стрижневі, світоглядно засадничі у Франковому націософському дискурсі слова виходять далеко за межі позначуваних ними понять й унаслідок етнокультурної значущості набувають характеру концептів.

Когнітивно-дискурсний вимір Франкової візії терміна дає змогу уникнути абсолютизації чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) принципів у характеристиці цієї мовної одиниці. Дескриптивний підхід пов'язаний із часто цитованою думкою Г. Винокура, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово, хай яким тривіальним воно не є, і що терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [Винокур 1939 : 5]. У межах логічного (нормативного) підходу терміни трактують як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням, що мали відповідати в межах терміносистеми певним нормативним вимогам (однозначність, лаконічність, семантична точність терміна тощо) [Головин 1987]. У термінознавчому дослідженні В. Даниленко наведено 19 різних дефініцій терміна, яких на сьогодні стало ще більше [Даниленко 1997].

Варто зауважити: попри унікальну філологічно-філософську ерудицію вченого, його багатогранну термінотворчу практику у напрямку розбудови «другого поверху» української літературної мови – національної наукової термінології,

у Франка немає декларативно цілісної, структурно монолітної теорії терміна. Його термінознавчі погляди-роздуми перлами розсипані й матеріалізовані в різних дискурсах: науковому, публіцистичному, філософському, а також поетичному. Адже Франко, як наголошує більшість дослідників його творчості, – це передусім поет думки [Білецький 2009 : 469]. Поетом «інтелектуального, гетеанського роду» називав його Є. Маланюк [Маланюк 1962 : 88]. Із цією сентенцією перегукується характеристика сучасного письменника, перекладача А. Содомори, котрий бачить у Франкові поета-новатора і водночас поета-мислителя, якому близькі були стоїчні засади – «прагнення простору й світла. З висоти свого творчого зросту він озирає хтозна чи кому іншому доступні своєю розлогістю обрії. Саме на тих, духовних, теренах він реалізував свою мрію про «вольний простір» [Содомора 2015 : 64], оскільки вірив в очисну, визвольну силу науки: «З світочем науки Против брехні й тьми...» [Франко 1976, 1 : 55]. Відтак наука, розум стає для Каменяря зброєю, інтелектуальна можуть якої була підпорядкована націє- і державотворчим пріоритетам.

Якщо звести в єдине ціле міркування вченого про природу терміна, то в них виразно простежується антропоцентричний (етноцентричний) підхід до оцінки мовних явищ. Він акумулюється в думці Франка, що «мова росте елементарно – разом з душею народу» [Франко 1982, 33]. Такий соціосеміотичний вектор методологічно збігається із новітнім трактуванням терміна як динамічного, прагматично забарвленого мовного знака, зумовленого відповідною етнокультурною матрицею світобачення. Невипадково в новітніх мовознавчих науках, сформованих на міждисциплінарних принципах (когнітивна лінгвістика, лінгвістична прагматика), розмежовують значення: *психолінгвістичне* (психологічно реальне), *прагматичне* (тут і вже) і *лексикографічне* (системне). Взаємодія цих значень базується на тріаді : *культура – свідомість – мова*. Це означає, що ті цілі

системи вимог, яким згідно з логічним (або нормативним) підходом нібито повинні відповідати справжні терміни (системність, точна денотативно-сигніфікативна співвіднесеність, відсутність конотації, відсутність синонімії тощо) [Головин 1987], у реальному мовному житті радше бажані, ніж дійсні. Найусталеніше, несуперечливе визначення терміна спостерігаємо, зокрема, в енциклопедії «Українська мова»: «Термін (лат. *terminus* – рубіж, межа) – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, культури, техніки тощо» [Симоненко 2004 : 682]. У річищі логічного (нормативного) трактування провідними функціями терміна вважаються номінативна та дефінітивна, тобто здатність якнайточніше передавати суть позначуваного поняття. Тож цілком логічно постає питання: чи тільки з поняттям співвідноситься термін? Чи справді згадані функції є вузловими?

Так, в основі терміна – сигніфікат як інваріант значення. Однак Франко не був «кабінетним» ученим, тому інтелектуалізму мислителя було не властиве будь-яке доктринерство, будь-яке прагнення впакувати буття наукової мови і її репрезентанта – терміна – в якісь обмежувальні схеми. Він критично зауважував: «Доктрина – се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси. Доктрина – се уніформ, се зроду централіст, що задля абстракційних понять не щадить конкретних людей» [Франко 1986, 45 : 403].

Розкриваючи логіко-психологічний механізм творення наукової мови, Іван Франко аналітично з'ясовує особливості наукового мислення. Оскільки в його основі – *ratio* як першооснова пізнання, то це мислення зорієнтоване передусім на об'єктивно-реальне знання про дійсність: «Він [учений – Я. Я., Н. Л.] відкликається до розуму. Його мета – розширити обсяг знання, поглибити розуміння механізму, яким сплітаються і доконуються явища» [Франко 1981, 31 : 46]. Проте сугестія [вплив – Я. Я., Н. Л.] вченого не обмежується

його суто розумовою рефлексією, осмисленням «чисто розумових, логічних зв'язків» [Там само : 46]. Картину світорозуміння, тобто узагальнені поняттєві форми, увиразнюють світопереживання, за Франковою термінологією, – «чуття» [Там само : 46]. У проєкції на структуру значення терміна дві парадигми світоосягання – світорозуміння й світопереживання – співвіднесені з концептуальним (логіко-поняттєвим) і триєдиним прагматичним (конотативним, імплікативним, емотивним) компонентами значення терміна. Органічну взаємодію логіки та прагматики спостерігаємо в конкретному дискурсі: «Правда, і тут його [вченого] сугестія, звичайно, не є чисто розумова, хіба де-небудь у математиці. Адже ж наші розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розвивати масу старих зціплень, які там вже були давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить і чуття, що є постійним і немінучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу» [Там само : 46].

Звідси випливає, що в наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна вплітаються й прагматично-оцінні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм ученого йде поряд із «чуттям» публіциста. Такий синтез мовної концептуалізації дійсності рельєфно відбитий у лінгвополітологічному дискурсі І. Франка, де інформація потребує ідеологічно переконливого спрямування. Зрештою, аксіологічно (оцінно) суб'єктивний вектор наукової та публіцистичної думки засвідчує сам автор: «І в своїй науковій і публіцистичній праці я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань...» [Франко 1986, 50 : 115]. Наукова аргументація

вченого, його сугестія, за Франком, має інтегрально-синкретичний характер. Вона надає відповідного синкретичного характеру ядру наукової мови – термінам. Взаємодіючи та взаємопроникаючи, логіко-поняттєвий і прагматичний (конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти значення терміна ніби сигналізують про доречність і закономірність розширення дослідницької парадигми – від структуралістської (логікоцентричної) до лінгвокогнітологічної (антропоцентричної). Їхні комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення дають підстави трактувати політичний термін як слово або словосполучення, що співвідноситься з предметом чи явищем політичної сфери, має синкретичну значеннєву структуру й семантично самореалізується у комунікативно-прагматичному полі.

Витоки лінгвокогнітологічної парадигми простежуємо в наведених вище аналітичних міркуваннях науковця-енциклопедиста. Оперті на Франкову теорію сугестії, вони започаткували новий, інтердисциплінарний етап у розвитку української термінознавчої думки і створили методологічне підґрунтя для становлення новітніх інтегральних дисциплін: *когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики*. Синтез Франкових лінгвокогнітологічних ідей давав українському читачеві ключ для входження в проблематику антропологічного термінознавства.

1.2. Франкова теорія сугестії: прагмалінгвістичний аспект

У сучасному мовознавстві набуває утвердження думка, що шлях до пізнання природи терміна лежить через аналіз основних функцій: *когнітивної* (тобто пізнавальної, внутрішньої) і *комунікативної*, якщо трактувати комунікацію не лише як обмін словами, а в широкому значенні – як обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки й т. п.,

тобто за внутрішньою формою латинського слова *continnisio* «роблю спільним, поєдную, спілкуюсь» [Кашкин 2007 : 7]. Ці ж функції – *когнітивна* та *комунікативна* – є провідними в концепції терміна Івана Франка. Їхня взаємодія розкриває простір для реалізації значення, яке лінгвістична прагматика кваліфікує як *прагматичне (суб'єктивне)* [Сусов 2009 : 256]. Воно програмується комунікативною поведінкою мовця через сугестію. До слова, термін *сугестія* в український науковий узус (не буде перебільшенням стверджувати) увів І. Франко. Зафіксоване у СУМІ [СУМ ІХ : 821], лексикографічне значення «вплив на волю і почуття людини; навіювання» ілюструється цитатою з праці Франка «Із секретів поетичної творчості». Цей виразно міждисциплінарний термін (психологічний, лінгвістичний, філософський) є наскрізним в лінгвофілософській концепції І. Франка поряд з іншими дериватами «*сугестувати, сугестування*» [Франко 1981, 31 : 45], яких, до речі, СУМ не фіксує.

Власне через сугестію, через вплив на адресата кожен із мовців організовує своє комунікативно-прагматичне поле з позицій егоцентризму, виражаючи таким чином свою комунікативну інтенцію. Іншими словами, лінгвістична прагматика бере на озброєння не просто принцип антропоцентризму, а принцип егоцентризму. На цьому варто наголосити, бо саме в комунікативно-прагматичному полі, яке творять адресант і адресат, а не в термінологічному полі, не в межах терміносистеми відбувається семантична реалізація терміна. Його семантичного обсягу не вичерпує тим більше лексикографічне (або системне) значення, яке відбите в словниках згідно з принципом редуccionізму, тобто мінімуму ознак, включених у дефініцію. Пригадаймо спостереження іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета: «У словнику слова – це можливі значення, але вони нічого не кажуть... Слово є словом не інакше як тоді, коли тільки мовлене ким-небудь кому-небудь. Тільки таким чином, функ-

ціонуючи як конкретний живий факт, що спрямований від одного людського ества до іншого, слова мають вербальну реальність. Розглядати слово інакше – означає перетворювати його в абстракцію, спотворювати...» [Ortega -i- Gasset 1962 : 121–122]. Дещо пізніше діяльнісно-прагматичні засади розвинув у своїй концепції лінгвістичної прагматики І.Л. Сусов, опираючись на лінгвофілософські вчення В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Л. Вітгенштейна, Ч.С. Пірса, Ч.У. Морріса та ін. : «Сьогодні ми добре розуміємо, як застаріли наші уявлення про те, що мова є замкнута в собі, протиставлена мовленню, самодостатня і самоорганізована система знаків, що редукціоністський підхід, який вимагав вивчати мову в самій собі і для себе, не веде до розуміння справжньої сутності мови. Від об'єктивізованого, деперсоналізованого уявлення про мову ми поступово переходимо до особистісного, діяльнісного уявлення про неї» [Сусов 2009 : 217], зокрема про слово-термін.

Ментальна сфера мовця (комуніканта) й пов'язана з нею комунікативна поведінка були об'єктом зацікавлення І. Франка-науковця в його вже хрестоматійній праці «Із секретів поетичної творчості». У ній спостерігаємо методологічну суголосність із сучасним трактуванням прагматики, коли «вихідною точкою аналізу [комунікативного процесу] вважається комунікативна інтенція» [Там само : 253] в розумінні «внутрішня спрямованість на певну ціль» (від лат. *intentio* «прагнення, намір»). Із постульованим розумінням поняття «інтенція» перегукується Франкове міркування : «Очевидно, кождий, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий наукової аргументації, третій – критики» [Франко 1981, 31 : 45]. Тим комунікативним містком, завдяки якому слово «спрямоване від одного людського ества до іншого» [Там само : 45], але який залишається за вербальним кадром, у невидимій ментальній площині, є сугестія. Безперечно,

вона накладає живий відбиток на прагматичне (суб'єктивне) значення терміна.

Адже сугестія потрібна для того, щоб переконати. Оскільки в науковому дискурсі основна інформація сконденсована в термінах, то вони одночасно з інформативною (референтною) функцією виконують у комунікативно-прагматичному полі також персуазивну функцію (функцію переконування). Її суть полягає в тому, щоб змусити адресата (слухача) сприйняти інформацію в бажаному для адресанта (мовця) аксіологічному вимірі. Від ефективності впливу і на розум, і на почуття слухача якраз залежить персуазивна потужність наукової аргументації, а відтак її опорних компонентів – термінів.

Далі шляхом психологізування вчений поглиблює розуміння механізму, як слова обростають додатковими, суб'єктивними смислами. Тут діє не тільки прагнення мовця «накинути, сугестувати тобі свою думку» [Там само : 45]. За аналітичним спостереженням І. Франка, «коли він [учений] говорить або коли ви читаєте його виклад, то без огляду на його і вашу волю самі його слова викликають у вашій уяві величезні ряди образів, не раз зовсім відмінних від тих, які бажав викликати в вас автор... Значить, те, що ми назвали поетичною сугестією, є почасти і в науковій сугестії» [Там само : 46–47]. Виявом власне наукової сугестії є побічні образи [Там само : 47], які сучасна лінгвістична прагматика кваліфікує як смисли. Визначальним для розуміння смислу є контекст. Чим ускладненішою постає взаємодія між «значенням слова» і «значенням мовця», чим більше узалежнюється (з погляду автора чи інтерпретатора) окреме висловлювання від контексту, чим ширший конотативний ореол проступає навколо слова, тим більше підстав використовувати у когнітивно-дискурсному аналізі поняття *смислу*. Проводячи розмежування між значенням слова та смислом, французький семіолог Ц. Тодоров трактував «значення» як присутній в лек-

сиконі «спільний знаменник» різноманітних уживань слова, а «смысл» – як наслідок взаємодії значення з контекстом: «У реальному мовленні ми маємо справу лише зі смыслом, а значення є частиною лексикону – слів, які розглядають у парадигматичному плані. Єдина емпірична реальність – це смысл...» [Тодоров 1998 : 98].

Способом передачі смислу слугують конотації, породжені контекстом – конкретним, ситуативним, або ж масштабнішим, культурним. У першому випадку суб'єктом смислотворення є конкретна людина, зосібна вчений, чия логічна аргументація, раціонально сконструйований алгоритм переконування не позбавлені, за І. Франком, поетичної сугестії. І попри те, що «мусить учений боротися з сею поетичною сугестією, отже, поперед усього з мовою, – відси йде, напр., конечність витворювати наукову термінологію...» [Франко 1981, 31 : 47], слова-терміни неминуче генеруватимуть те прагматичне тло, яке поряд із об'єктивним світорозумінням виражатиме суб'єктивне світопереживання адресата. На думку аналітичного Є. Маланюка, головними чинниками «всякої творчості є емоція та інтелект, чуття і мисль, серце і розум» [Маланюк 1968 : 85]. Гармонійне співіснування цих взаємозв'язаних начал характерне для наукового мислення І. Франка, звичайно, при визначальному впливі ratio, бо навіть у поетичній творчості «світ його почувань, внутрішні «стихії» його ества, бурі й негоди його серця є... завжди контрольовані потужною, але й формотворчою! – силою розуму» [Там само : 86].

Плідно працюючи в багатьох наукових галузях (філософії, психології, політекономії, політології, літературознавстві, фольклористиці, мовознавстві), новатор-енциклопедист насичував свою наукову мову тими смислами, що сприяли інтелектуальному розвою української думки. Щобільше, вони викристалізовували в українській спільноті відчуття власної національної ідентичності, розвивали філософію

національної ідеї на раціональних засадах. У цьому його заслуга перед історією української думки [Тихолоз 2002 : 115].

Невипадково М. Бахтін смислами називав «відповіді на (за)питання». Якщо розглядати прагматику як вияв внутрішнього світу комунікантів, то смисл постає комунікативно-прагматичним феноменом, що стосується передовсім внутрішнього світу (почуттів, емоцій, оцінок, психологічних і вольових станів, культурних впливів тощо) учасників спілкування – адресанта та адресата. Від цих чинників залежить інтерпретація прагматичного значення терміна, у якому закладена сутєстія комуніканта, його світовідчуття. Як слушно зауважує Р. Кісь, «смисл – не одиниця значення, а одиниця світорозуміння і світосприйняття. У смисли імпліковані менталітет, світовідчуття людини» [Кісь 2002]. Декодуванню смислів, зокрема в політичній комунікації, сприяє наявність пресупозицій, себто спільних знань, спільного досвіду, ідеологічної спорідненості учасників спілкування. Взаємно перетинаючись і накладаючись, прагматичні значення термінів-політонімів і закладені в них конотації як спосіб реалізації смислів формують інтегральне комунікативно-прагматичне поле.

Квінтесенцією націософського дискурсу українського мислителя, його термінологічної практики є творення соборного комунікативно-прагматичного простору українства. Він «зшивається» з конкретних комунікативно-прагматичних полів, творених адресантом й адресатом. Ниткою, що поєднує суб'єктів-комунікативів мегапростору, слугує усвідомлення національної ідентичності. Вироблення спільної політичної мови українства мало стати в історичній перспективі тою ціннісною платформою, яка б сприяла культурному і політичному самоутвердженню народу. Кардинальної модернізації потребувала національна когнітосфера. Бачимо, що для Франкових текстів, пов'язаних із націєтвірною проблематикою, типовим стає звернення до суспільної свідомості, до

внутрішніх екзистенційних глибин українського читача. Відповідного переосмислення набувають когнітивно-екзистенційні імперативи – «якнайосновніше змінити курс нашого національного корабля, настроїти всі наші думки, плани, програми на інший діапазон. Ми мусимо навчитися *чутися себе українцями* (підкреслення І. Франка) – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [Франко 1986, 45 : 405].

У наведеному націєтвірному імперативі спостерігаємо діалектичне поєднання соціологічного підходу до творення соборного комунікативно-прагматичного простору із морально-психологічним.

Розвиваючи думку про «наукову сугестію», про «побічні образи», які «забирають значну частку вашої духової енергії» [Франко 1981, 31 : 47], І. Франко утверджує ще одну тезу антропологічного термінознавства як новітнього напрямку лінгвістичних досліджень – про закономірність комунікативної асиметрії в науковому мовленні. Це спостереження свого часу обґрунтував О. Потєбня: «Ніхто не розуміє слова саме так, як інший... Кожне розуміння є водночас нерозумінням, всяка згідність в думках – водночас і розбіжність. Адже той, що слухає, розуміючи створює власну думку» [Потєбня 1989 : 44]. Важливо зауважити, що комунікативна асиметрія виникає спочатку мимоволі: суб'єкти мовленнєвої інтеракції її творять несвідомо. «Се значить, – за Франком, – що в кождім осібнику є також друге, несвідоме «я» [Франко 1981, 31 : 61]. Опираючись на нові для тогочасної науки здобутки експериментальної психології (В. Вундт, Г. Штейнталь, М. Десуар, К. дю Прель), мовознавець-новатор прояснює роль *несвідомого*, зокрема в науковому дискурсі: «Велика сила спостережень, зібраних в остатніх часах, довела нас до розуміння того факту, що кождий чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий

суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділан-ня – одним словом, має всі прикмети того, що становлять психічну особу» [Там само : 60].

Комунікативна асиметрія програмується, ясна річ, і «свідомим «я» [Там само : 61] адресанта чи адресата, їхнім бажанням «всією своєю аргументацією... накинути, сугестувати тобі свою думку» [Там само : 45]. Результат «доконання [здійснення] сугестії», отриманих «коштів продукції сугестування» [Там само : 45], за висловом Франка, буде залежати від того, хто із комунікантів має більшу так звану ілокутивну силу, втілену у висловленні. Це пов'язано із комунікативним статусом, котрий впливає на перебіг інтеракції, на тип комунікативної взаємодії – кооперативний чи конфліктний.

У таких умовах увиразнюється роль когнітивної функції терміна, концептуальне осмислення якої спостерігаємо в науковій аргументації І. Франка. Його теорія сугестії тісно пов'язана зі «способом пізнання» [Там само : 77]: «Всі поступи наук і самого пізнання полягають на тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним змістом, матеріалами, які передають інші змісли [чуття в найширшому, естетико-психологічному значенні цього слова – Я. Я., Н. Л.] [Там само : 77].

Підкреслимо, що «психологічні основи» та «естетичні основи» є вузловими структурними розділами в «секретах поетичної творчості» [Там само : 45–119], які розкриваються, зокрема, через теорію сугестії. Вона заглиблена в нурти «подвійної свідомості» – «верхньої і нижньої» [Там само : 61] і семантично зближується з сучасним тлумаченням когніції як процесу пізнання, відображення дійсності свідомістю людини. Власне «свідомість» є інтегральною семою у семантичній структурі терміна «когнітивний», що, як відомо, окрім базового значення «пізнавальний», набув іншого, психологічно забарвленого: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [Кубрякова 2004 : 9].

З огляду на те, що термін *сугестія* та споріднені з ним деривати *сугестувати*, *сугестування* є наскрізними в лінгвофілософській концепції мислителя, звернемо увагу на трактування цього слова в міждисциплінарному вимірі. Наукову тяглість ключового терміна *сугестія* відбивають сучасні лексикографічні джерела. Словник української мови фіксує найзагальніше, семантично універсальне розуміння цього слова: «Вплив на волю і почуття людини, навіювання» [СУМ IX : 821]. У Словнику синонімів української мови синонімійний ряд сформували лексеми: *навіювання* (цілеспрямований вплив на волю й почуття людини), *навіяння*, *сугестія* [ССУМ I : 870]. Конотативна забарвленість слова *сугестія* посилюється у «психологічних» визначеннях. Так, у «Психологічній енциклопедії» його значення висвітлюється через наведений вище дублетний ряд *навіювання*, або *сугестія* з етимологічною ремаркою (лат. *suggero* «навіюю, раджу») «спрямований вплив на свідомість і поведінку людини або групи людей із метою створення в неї певного психічного стану або спонукання до певних дій» [ПЕ 2006 : 215]. Позаяк «за допомогою *навіювання* можна викликати різні уявлення, відчуття, емоційні стани, зміни сомато-вегетативних функцій тощо» [Там само : 215], то в термінологічному тлумаченні співіснують різні конотованості слова – як позитивна чи нейтральна («*навіювання* є одним із компонентів звичайного спілкування»), так і негативна («але може бути і спеціально організованим видом комунікації, розрахованим на некритичне сприймання інформації» [Там само : 215]. В аспекті компонентного аналізу значення слова ядерними семами є «*уявлення*», «*відчуття*», «*емоційні стани*» з інтегральною семою «*різні*». Натомість «Большой психологический словарь» (2003) акцентує на негативній конотованості, трактуючи *навіювання* як «вид цілеспрямованого впливу на поведінку та свідомість людини (чи групи людей), унаслідок чого людина (група людей) усупереч наявній фактичній інформації

(добутій із пам'яті) визнає існування того, чого в дійсності не існує, чи діє всупереч своїм намірам чи звичаям» [БПС 2003 : 78]. Такий стан дискомфорту чи психологічної напруги призводить, по суті, до когнітивного дисонансу. Найпоширенішим варіантом розв'язання внутріособистісного конфлікту є зміна форм поведінки чи інтерпретації ситуації, а часто – зміна переконань людини.

Коли в процесі комунікації між її суб'єктами, де кожен творить своє комунікативно-прагматичне поле з позиції егоцентризму, виникають когнітивні суперечності чи конфліктні ситуації, закономірно порушується комунікативна взаємодія. Через домінування одного з мовців (адресанта) відповідно підвищується рівень його сугестування на адресата, внаслідок чого комунікативно-прагматичний простір останнього може звужуватися. Коли ж ігноруються конвенції спілкування, а інтеракційна (діалогічна) модель комунікативної діяльності перетворюється у трансляційну (лінійну), є підстави говорити про поглинання (нівелювання) комунікативного простору адресата чи закріплення за ним периферійного статусу. Такий цілеспрямовано одnobічний прояв сугестування, мета якого – розширити межі власного комунікативно-прагматичного поля за рахунок звуження поля іншого, можна назвати сугестивною експансією.

Наведені спостереження дають підстави вважати, що обґрунтована Іваном Франком теорія сугестії проклала місток до сучасної теорії комунікації, яка стверджує: важливо не так те, що говорить, а те, що відбувається у свідомості адресата. Іншими словами: визначальним у формуванні так званого прагматичного або конотативного ореолу (В. Телія, А. Загнітко, Н. Клименко) є не так комунікативний код (мова), як код внутрішній, когнітивний, ество людини, її душа. Цей внутрішній код матеріалізується в сугестії.

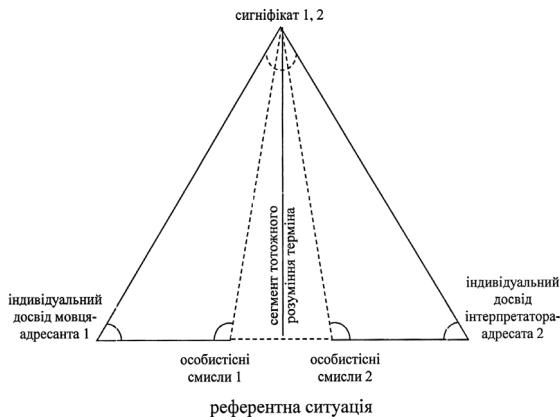
1.3. Ідеологія як джерело формування прагматичного значення терміна-політоніма

Якщо сугестивну дію екстраполювати в площину політичної комунікації, то її вплив можна віднайти в термінах-політонімах. Джерелом сугестивної дії стає ідеологія. Традиційне, класичне визначення *ідеології* наведено в «Короткому Оксфордському політичному словнику»: «Ідеологією можна назвати будь-яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ. Ідеологія має забезпечувати певне пояснення, як речі та явища стали такими, якими вони є, давати настанови для дій, забезпечувати критерії, які дають змогу відрізнити істину від неправди, слушні аргументи від неслухняних, а також якусь визначальну віру, – чи то в Бога, чи то в провидіння, чи то в історію» [КОПС, 2006 : 261–262]. Згідно з політологічною дефініцією, «ідеологія – упорядкована, струнка система поглядів, що виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну певних суспільних відносин» [Логвина 2006]. Хай як відрізняються варіанти трактувань ідеології, універсальна ознака всіх термінологічних тлумачень – їх акцент на конотативній маркованості ідеології. Завдяки цій властивості вона розкриває свій сугестивний потенціал, оскільки вказує політиці систему ідеалів та цінностей, до якої остання має прагнути.

Ідеологія апріорі впливає на продукти політичного дискурсу – терміни-політоніми. Органічний компонент їхньої значенневої структури – ідеологічний ген. Він дає підстави кваліфікувати номінації, семантично пов'язані з політичною сферою, як ідеологічні терміни. Ідеологічна сема посилює свою сугестивну спрямованість у комунікативно-прагматичному полі, співтворці якого – адресант (центр поля) й адресат (периферія). У процесі мовленнєвої інтеракції вони

ідеологічно або зближені, або ж, навпаки, дистанційовані. Зона перетину – когнітивні структури комунікантів, їхня свідомість. Однак ступінь когнітивно-комунікативної симетрії не варто перебільшувати, тому що кожен із мовців позиціонує власний світогляд, власний погляд на суспільне буття і пов'язані з ним оцінки та дії.

Якщо проблему тотожності/нетотожності розуміння терміна в референтній ситуації спроектувати у формі двох трикутників, то з погляду психолінгвістики точками дотику будуть тільки вершини трикутників, що накладаються на сигніфікативний компонент. Натомість інші частини трикутників, що корелюють з індивідуальним досвідом, а тому – особистісними смислами, власними інтерпретаціями, формують комунікативно асиметричний простір адресанта та адресата. За обсягом він значно більший, ніж сегмент розуміння, що збільшує ступінь егоцентричного навантаження в прагматичному значенні слова-політоніма. У результаті термін набуває закономірної семантичної варіативності (див. рисунок).

Показовим щодо різнотлумачень політонімів є такі міркування Франка-мовознавця: «Що таке *космополітизм*, і я досі докладно не знаю. Знаю тільки, що майже кождий

з тих, котрі уживають цього слова, розуміють під ним що іншого» [Франко 1986, 45 : 245]. Лінгвополітологічні спостереження І. Франка засвідчують, що семантично неоднозначними стають здебільшого ті терміни-політоніми, що є своєрідними суспільно-політичними маркерами часу: «Вже сама назва *«лібералізм»* характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються: що воно властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [Франко 1980, 26 : 79]. Намагаючись «зложити характеристики західноєвропейського лібералізму» [Там само : 79], І. Франко як практик-термінотворець і термінознавець загострює увагу на проблемі відповідності терміна суті означуваного ним поняття: «Як бачимо, лібералізм виходить із основного поняття вольності, свободи. Свобода, безперечно, хороша річ, ні, не річ, а поняття, але *се поняття таке широке, що остаточно се слово стає для вираження всіх його відтінків затісне»* [Франко 1980, 26 : 79–80] [Курсив наш].

Франкове лінгвополітологічне мовомислення застерігає читача від тих суперечностей, своєрідних підводних рифів, які приховують у собі терміни-політоніми, маючи здатність бути засобом маніпуляції масовою свідомістю. Відтак декларативно позитивна дефініція політоніма далеко не завжди оприявнена суспільно-політичною практикою: «...абстрактний термін *«свобода особи, друку»* і т. ін. зовсім іще не дає інституцій, потрібних для культурного розвою на національному ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого» [Франко 1982, 249].

Наведений приклад розкриває, згідно з Франковою теорією сугестії, прагматичну функцію політичного терміна, що полягає в його здатності впливати на свідомість адресата. Цей вплив стимулює когнітивна особливість політичних термінів, що синтезують у собі єдність наукової (наукових понять) та широкої побутової свідомості (загальнонародних,

стереотипних уявлень про суспільну дійсність). У діапазоні функцій, які, на думку В. Лейчика, притаманні терміну (номінативна, сигніфікативна, дефінітивна, комунікативна, когнітивна, евристична, класифікаційна) [див.: Селіванова 2006] вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристику розкриває синтез когнітивної, прагматичної та персуазивної функцій. Сугестивна спрямованість прагматичної функції сприяє збагаченню системного (зокрема переносного) значення, яке в процесі мисленнево-мовленнєвої діяльності суб'єктів спілкування (адресанта та адресанта) трансформується в актуальне, тобто в смисл. У ньому закладене світовідчуття комуніканта, його внутрішня реакція на політичні аспекти буття українського народу. Вона генерує культурологічні конотації слова, які сигналізують: смисл – категорія екзистенційна: його не вчать, а переживають, ним наповнюють життя [Павлюк 2006 : 24].

Смислотворчий потенціал такого типу акумулюють терміни з позитивним аксіологічним ореолом. Подібну прагматичну чутливість у Франковому політичному тексті виявляє, наприклад, термін «*народовець*» на позначення представників тієї політичної партії, що мала стати «невідлучною частию народу» [Франко 1986, 45 : 190]. Щоб сконцентрувати увагу читача на смисловій значущості цього політоніма, автор вдається до дубітації. Як фігура звертання, вона допомагає виразити сумнів у правильній інтерпретації аналізованого терміна: «Але чи кожний же то з нас вдумався добре в значіння того слова «*народовець*», чи кожний передумав ясно консеквенції [висновок, результат, послідовність – Я. Я., Н. Л.] того слова, чи кожний знає, до чого воно нас зобов'язує?» [Там само : 190].

Відповідь на поставлене триєдине запитання «захована» у метафоричному образі *зерна*: «Називаючись демократами, ні, народовцями, ми повинні раз назавсідги сказати собі, що ми невідлучна часть народу, і то не якась верства в народі,

але так-таки частъ серед других частей, зерно між зернами. Що ми що-небудь розумієм і вчилися, се ще не повинно змінити нашої істоти, не повинно зробити нас із зерна пшениці зерном кропиви; се тільки зробило наше зерно пліднішим, поживнішим, багатшим в благодатні соки» [Там само : 190]. За центральним метафоричним образом зерна проступає символічний смисл – символ землі. Він розшифровується через метафоричний сценарій, означники якого передають асоціативний зв'язок між об'єктами – людиною та землею. Наведена асоціативна модель породжує відчуття органічної спорідненості («зерно між зернами») внутрішньої структури людини та її діяльності зі структурою землі, її рослинним світом. Звісна річ, вельми непросто вербалізувати той смисловий потенціал слова-терміна *народовець*, який на імпліцитному, прихованому рівні часто дорівнює підсвідомому сприйманню, а тому не входить і не може входити у словникове тлумачення. Закономірність імплікативного компонента в структурі прагматичного значення допомагає зрозуміти, чому точність терміна – це той семантичний орієнтир, до якого термін постійно наближається, але в реальному комунікативно-прагматичному полі він не може сягнути верхньої межі на шкалі «точності».

Смислові перетворення типові для загальноновживаних слів, семантика яких слугує основою для виникнення термінового політичного значення. Воно співіснує разом з іншими лексико-семантичними варіантами полісеманта, формуючи його семантичну структуру.

Розглянемо значення і смисл слова *брат* у досліджуваних політичних текстах. Пор.: «Подаємо вам тут, *брати виборці* з менших посіlostей, десять рад, як маєте держатися в день виборів» [Франко 1914, 222–224]. «Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим, але конкретним *братом* охоронить нас від абстракції і док-

тринерства, поведе наш національний розвій простою вірною дорогою» [Франко 1981, 31 : 310]. У процесі переосмислення прямого значення слова *брат* «кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері» [СУМ І : 227] сема «*родинні стосунки*» трансформується у сему «*світоглядна спорідненість*». У результаті за лексемою *брат* закріплюється метафоричне значення «близька, своя людина; одnodумець, друг», зафіксоване у словнику [СУМ І : 227].

Попри те що метафоричні значення стали системними, вони не позбулися свого експресивно-сислового динамізму завдяки притаманній значенню дифузності, тобто змінному переходу смислових компонентів значення від інтенціональних до імплікаціональних, і навпаки. Тому та сама метафора може набувати різних смислів залежно від контексту [Алефиренко 2005 : 75]. При цьому на мовне значення можуть накладатися енциклопедичні та ситуативні знання суб'єкта про предмет номінації, через актуалізацію яких передається його оцінне ставлення. Воно генерує так званий суб'єктивно-особистісний смисл, що формується в ситуативному контексті (вказівка на суб'єктів спілкування, соціальні ролі учасників, час, місце, умови спілкування тощо). Знаючи комунікативну ситуацію, можна вивести смисл, закладений у слові. Так, розкриваючи історію своєї габілітації на викладання української літератури у Львівському університеті й те, що їй передувало, І. Франко з неприхованою іронією зауважує: «Скажу тільки коротко, що відтоді ще кілька разів арештовували мене і завжди випускали на волю без судового процесу; що, незважаючи на це, я закінчив університет і навіть, на превеликий гнів деяких моїх близьких *братів-русинів*, наважився скласти з відзнакою докторат зі славістики у Відні та габілітуватися на викладання української літератури у Львівському університеті! Об'єднаній коаліції урядових сфер з інкармерованими українцями вдалося врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було

б моє викладання. «Бійтеся Бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуді він ходить!» Так кваліфікував мою кандидатуру *брат* – той самий, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень» [Франко 1981, 31 : 30].

В аналізованому контексті слово *брат* термінізується шляхом метафоризації й набуває виразного політичного забарвлення. Цьому сприяє іронічна тональність висловлення, побудована на протилежності між планом змісту слова (прямим, буквальним значенням) і планом змісту висловлення (значенням мовця). Антифразис як лексичний інструмент іронії надає слову *брат* протилежної, оцінно зниженої конотації, яка разом із мотивацією висловлювання визначає негативний суб'єктивно-особистісний смисл «псевдопатріот-конформіст; корислива і лукава людина». Позаяк такої семантичної трансформації термінізоване загальноживане слово *брат* набуло у політичному контексті автора, то за своїм характером наведений смисл є оказіональним, хоча типовим власне для політичних текстів письменника.

Семантичну трансформацію загальноживаного слова *брат* засвідчує й поетичне мовлення. Воно особливо багате на риторичні фігури, фігури думки, словесні фігури та тропи, що по-своєму впливають на позиційну семантику терміна. Додаткові можливості для нюансування смислу політоніма створює, зокрема, синтаксичний паралелізм, де завдяки іронічному звучанню оцінні семи прямого значення слова *брат* можуть зазнати перекомотації. Пор.: *Ти, брате, любиш Русь. / Я ж не люблю, сарака! / Ти, брате, патріот, / А я собі собака. / Ти, брате, любиш Русь, / Як хліб і кусень сала, – / Я ж гавкаю раз в раз, / Щоби вона не спала. / Ти, брате, любиш Русь, / Як любиш добре пиво, – / Я ж не люблю, як жнець / Не любить спеки в жниво. / Ти, брате, любиш Русь, / За те, що гарно вбрана, – / Я ж не люблю, як раб / Не любить свого пана* [Франко 1976, 1 : 184–185].

Окреслений вище аксіологічний слід слова *брат* проступає у кожній строфі й закріплюється повторенням конструкції: «Ти, брате, любиш Русь». Зіставлення двох лексичних і контекстуальних антонімів («*Ти, брате, патріот, а я собі собака*») пронизує весь текст і формує розгорнуту антитезу, що віддзеркалює відповідні світоглядні опозиції. Цю опозиційність увиразнює апеляція до почуттів адресата – постійне риторичне звертання *брате*, у якому не можна не відчутти уїдливого висміювання, гіркого докору (сарказму). За допомогою фігури антифразису, що програмує протилежне до прямого авторське значення, розкривається механізм маніпулятивних стратегій політичної риторики псевдопатріотів. Усупереч конвенційним уявленням, «патріотичним» штампам спостерігаємо такий лінгвополітологічний погляд, де метафоризований термін-політонім *брат* втрачає свою первинну «братську» семантику. Так пізнається справжня, сервілістська суть «фразистого патріотизму» [Франко 1986, 45 : 206]. Неочікувана перекомотація терміна-політоніма дає підстави стверджувати, що в процесі семантичної самореалізації він виконує поряд із когнітивною функцією також прагматичну й персуазивну (функцію переконування).

Варто зауважити, що оцінні нашарування в значенні політоніма *брат* мають історико-культурне походження. Вони актуалізовані у вірші «Сідоглавому», адресованого лідерові «народовців» Ю. Романчуку, котрий дорікав Франкові браком патріотизму та рекомендував йому усунутись від громадської й політичної діяльності. Натомість любов до Русі самого «Сідоглавого», попри весь пафос, наскрізь лицемірна, бо вона асоціюється з матеріальним – світом речей («хліб і кусень сала», «добре пиво», «гарно вбрана») і розкриває в політонімі *брат* контекстуальне значення «лицемірна людина; псевдопатріот». Таку ж негативну конотацію містить у собі лексема *патріот*, що синонімізується зі словом *брат* (*Ти, брате, патріот...*) (контекстуальні синоніми).

Загалом суб'єктивно-особистісний смисл програмується комунікативною інтенцією адресата (осмисленою чи інтуїтивною), – вона й визначає внутрішню програму мовлення. Комунікативні наміри мовця можуть стати зрозумілішими, прозорішими завдяки тону висловлення. У психологічному аспекті він впливає на емоційно-психологічну сферу адресата, допомагає закріпити бажаний для мовця аргумент, а в комунікативному – посилює семантичну варіативність терміна. Ще О. Потєбня зауважував: «...у нашому мовленні тон відіграє дуже важливу роль і нерідко змінює його смисл. Тільки тон дає нам можливість здогадуватися про почуття, ... яке недоступне для нас із мови». Неважко збагнути, яким буде тональне забарвлення аналізованих політонімів *брат*, *патріот* з огляду на закладений у них суб'єктивно-особистісний смисл.

Отже, термін-політонім у досліджуваному націософському дискурсі І. Франка співвідноситься в плані змісту, з одного боку, з інваріантним, узуальним (лексикографічним) значенням, а з другого – набуває в комунікативно-прагматичному полі конкретного, суб'єктивно-особистісного смислу, який постає величиною варіативною, okazіональною.

Причина семантичної варіативності політичного терміна, зміни його конотації – не тільки зміна позамовного контексту (історичного, культурного, ідеологічного тощо), а й національно-специфічний спосіб мислення мовної особистості. Це означає, що поряд з егоцентричним вектором у комунікативно-прагматичному полі діє етноцентричний. Його вплив загострено виявляється у тих, за оцінкою І. Франка, «головних термінах» [Франко 1981, 31 : 388], що акумулюють в собі «основи національної філософії»: «Дарвінізм, еволюціонізм, матеріалізм, детермінізм – се головні терміни, за котрі іде боротьба і котрі вони [позитивісти – Н.Л.] силкуються переробити по-своєму як основи нової національної філософії, нових поглядів на життя, історію і штуку

[мистецтво. – Н.Л.]. В ім'я тих нових окликів починається безпощадна критика старих пережитих напрямів і поглядів» [Там само : 388].

Зауважимо, що етноцентричного забарвлення набувають навіть терміни-інтернаціоналізми. Адже за кожною природно сформованою термінологією закономірно постає етнічна культура, яка задає соціуму відповідну когнітивну оптику для бачення світу й себе у світі – так звану когнітивну картину світу. Вона й зумовлює етноцентричність політичного терміна.

Природно, що у процесі пізнавальної діяльності людина керується не лише *ratio*, а й *emotio*, передаючи своє ставлення, свою оцінку до пізнаного об'єкта. Саме через прагматику проявляється синергетика слова, коли воно в процесі комунікації стає більшим за самого себе: зафіксоване у словнику абстрактне значення збагачується смислом – чи суб'єктивно-особистісним, чи об'єктивно-соціальним. Окрім того, під час когнітивно-дискурсного аналізу потрібно враховувати, що було сказано прямо, а що заховано в імплікатурах. Сам термін «імплікатура» пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який домислюється, недоговорений», *implication* «прихований смисл, натяк», які походять від лат. *implicatio* «заплутаність» [Сусов 2009 : 144]. Якраз в імплікатурах приховано багато смислових можливостей слова.

1. 4. Іван Франко – фундатор ідей української когнітивної лінгвістики

У парадигмі новітніх лінгвістичних досліджень однією з вузлових проблем є взаємодія мови, ментальності й культури, а якщо ширше – мови й свідомості. Вона виходить поряд із цариною мови у площину суміжних наук – філософії, психології, культурології, логіки, соціології та інших сфер знань, детермінуючи таким чином потребу підходу,

який можна розглядати як антропоцентричний, лінгвокогнітологічний, міждисциплінарний. Виявом такого підходу слугує лінгвофілософська концепція Івана Франка. Його міркування «про питання мовні» [Франко 1982, 37 : 205] на осі «людина – в мові і мова – в людині» методологічно суголосні із новітньою «*НАВІЩО/ЧОМУ-лінгвістикою*», яка, треба думати, має дати відповіді на питання не «Як побудовані, організовані мовні одиниці?», а «Для чого, чому вони є в мові, які їх функції?» [Грещук 2009 : 24]. Відтак досить не просто увібгати лінгвістичне новаторство мислителя-енциклопедиста в стереотипну характеристику «мовознавчі погляди І. Франка». Ідеї вченого випередили, за визначенням дослідників [Кочерган, 2007 : 107], на століття тогочасну філологічну думку і засвідчують тяглість традиції в лінгвістичному осмисленні ідей когнітивної науки (англ. *cognitive science*) – міждисциплінарної сфери знань, пов'язаних із людиною. Майже в кожній гуманітарній науці виокремився когнітивний вектор і когнітивний аналіз, скерований на дослідження спільного предмета – когніції як процесу пізнання буття і процесу отримання, зберігання та трансформації знань, які відбуваються у свідомості і, звичайно, недоступні для безпосереднього спостереження. Внутрішній зміст когніції відбиває семантична еволюція терміна *когнітивний*, що, окрім базового значення «пізнавальний», набув також: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [Кубрякова 2004 : 9].

У модерній, за своєю суттю лінгвокогнітологічній парадигмі І. Франка вперше в українській гуманітарній науці порушено комплекс проблем, що є актуальними для сучасної когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, а саме: «як багато важить слово» [Франко 1976, 3 : 172]; що є «змістом нашого внутрішнього «я»» [Франко 1981, 31 : 46]; «нашого внутрішнього, немовби з нами народженого світу, – відбиттям нашої

думки» [Франко 1986, 45 : 31], або ж, як сказали б сучасні когнітологи, національної ментальності, якщо її трактувати як «характерний склад розуму, своєрідний спосіб мислення і ставлення до дійсності певного народу. Національна ментальність передуює виробленню національної свідомості, яка тільки на її підставі й може розвинути...» [Ткаченко 2006 : 5]; чому «плекання мови» є важливим «політичним чинником» (неполітична культура – *se contradictio in adjecto* «внутрішня суперечність» [Франко, 1986, т. 45 : 281]; який зв'язок між «духовним обличчям», «духовною фізіономією», «складом душі» [Франко 1982, 33 : 276] та мовою; яка роль «закону непропащої сили» [Франко 1981, 31 : 61] у взаємодії мисленневих і комунікативних чинників у процесі себе- і світопізнання; що таке «подвійна свідомість», почасти, в чому полягає «велика ресорпційна сила нижньої свідомості» [Франко 1981, 31 : 62]; чому «знання предавнє відчуті треба, серцем зрозуміть» [Франко 1976, 3 : 172]; які суспільно-психологічні витоки «язикового роздвоєння» – глибокий психологічний проблем, якого коріння сягає малодосліджених досі тайників...» [Франко 2001 : 23]; як взаємодіють «закони асоціації ідей» і «духова діяльність людська» [Франко 1981, 31 : 65] та багато ін.

Розплутуючи клубок окреслених проблем, вловимо ту когнітивну нитку, яка приведе в царину антропоцентричної НАВІЩО/ЧОМУ-лінгвістики. Думка Є. Маланюка про «Франка незнаного», саме в іпостасі мовознавця-новатора, не втратила своєї актуальності і нині.

Із власне когнітивного погляду мова трактується як складова людського розуму, що нерозривно пов'язана з мисленням, сприйманням, засвоєнням, пам'яттю і вивчає народження мовлення, його зв'язок «з процесами перероблення і зберігання знань, із самою організацією знань у голові людини, з добуванням знань під час мовлення і їх об'єктивацією в мовних формах, а отже, з процесами категоризації

і концептуалізації досвіду людини і т. д.» [Кубрякова 1988 : 7]. Новий когнітивний сенс у трактуванні категоризації базується на припущенні, що здатність людини до категоризації пов'язана з досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою [Кочерган 2003 : 25].

Антропоцентричні (від гр. *anthrōpos* «людина») засади утверджував в українському мовознавстві енциклопедично освічений І. Франко. Його різнобічна наукова (термінознавча і термінотворча) діяльність припала на час активізації в європейському мовознавстві лінгвістичного психологізму. Розвиваючи ідеї основоположників цього напрямку В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потебні про органічність розвитку мови з «народним життям» і «народною психологією» [Гумбольдт 1984 : 372], про головні функції мови, взаємозв'язок мови і мислення, вплив людини на мову і мови – на людину, Іван Франко прищеплював в українському лінгвістичному пізнанні якісно нове, націософське розуміння природи наукової мови. Йшлося про омовлення не тільки царин, за оцінкою вченого, «канонічних» (мовознавства, літературознавства, історії та правознавчої сфери), а й «неканонічних» (психології, філософії, політології). Стратегічна мета їх термінного освоєння – наснажити національну думку «новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації» [Франко 1982, 37 : 207] і таким чином подолати «неволю, неволю інтелектуальну» [підкреслення Є. Маланюка, 1962 : 121] українства.

У межах Франкового націософського підходу до пізнання науки про мову виокремлюємо когнітивно-дискурсний напрям. Його методологічний вектор скерований на осмислення мовних (термінних) явищ крізь призму тріади «культура – свідомість – мовлення». Полівимірна характеристика терміна створила в українському мовознавстві методологічне підґрунтя для постання антропологічного термінознавства загалом і конкретних міждисциплінарних

наук зокрема: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології (політичної лінгвістики). У найзагальніших рисах вони сформували українську лінгвістичну когнітологію (лінгвокогнітологію) як комплексну науково-лінгвістичну парадигму, компоненти якої завдяки спільному предмету – когніції, спільному дослідницькому матеріалу – мовним засобам і найголовніше – спільному творцю мисленнево-мовленневої діяльності (лінгвокультурній спільноті) перебувають між собою у комплементарних, взаємодоповнювальних відношеннях.

Оскільки в процесі пізнання і самопізнання постійно виникає потреба увиразнити грані культурно-антропологічного портрета комунікативної особистості (людини, народу), її світобачення, світовідчуття і світоприймання, то ряд названих вище «спеціалізованих» лінгвокогнітологічних дисциплін відкритий для поповнення новими науками. Іншими словами, лінгвокогнітологічна парадигма перебуває в перманентному стані еволюції і «приречена» бути відкритою, неповною і взаємозалежною: з одного боку, її існування зумовлене виникненням автономних міждисциплінарних наук, з іншого – вона сама стимулює їхнє народження і розвиток, скеровуючи антропоцентричний підхід у певний (усталений чи новий) напрям. Попри дифузність і розмитість меж між «спеціалізованими» науками, власне антропоцентризм забезпечує динамічність, відкритість і ситемність лінгвістичних знань про людину.

Становлення лінгвофілософської концепції вченого нерозривно пов'язане з його мовно-світоглядною еволюцією, із внутрішньою біографією. У цьому постійному русі, постійному світоглядному еволюціонуванні – феномен багатогранності Франкового таланту, загадкової «невловимості» його постаті. Вважається, що мовознавчих студій Франка не так уже й багато – «понад двадцять лінгвістичних праць, заміток, рецензій українською, польською, німецькою

мовами, а також майже 150 праць, які мають безпосередню дотичність до мовознавства» [Регушевський 2004 : 775]. Така статистична констатація може виявитись неточною, і суть, звичайно, не в статистиці, а у звуженні методологічного погляду в оцінюванні мовних явищ, що характерний для Франкової антропоцентричної оптики. Учений ніколи не герметизував будь-яку проблему, у тому числі й мовну, в її іманентному стані – тільки «в самій собі і для себе». Усвідомлюючи, що доля мови залежить від її культурної ваги, соціальної бази, впливу політичних чинників (сприятливих чи руйнівних), він розглядав мову не лише як «спосіб комунікації людей з людьми» [Там само : 775], на чому часто акцентується увага, а невідривно від цивілізаційного поступу, омовленого у відповідній термінології, зокрема іншомовній та загальнонауковій. За Франком, кожна літературна мова тільки «доти жива і здібна до життя, доки має можливість збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації» [Франко 1982, 37 : 207].

На ідеалістичному етапі світоглядної еволюції І. Франка його мовознавчі погляди постійно звернені на одну з вузлових проблем сучасної лінвокогнітології – «глибокий психологічний проблем, якого коріння сягає малодосліджених досі тайників – зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо *рідною мовою*» (підкреслення автора) [Франко 2001 : 265]. Вчений звертає увагу на глибинний вплив підсвідомих чинників – «якоїсь таємної сили в людській природі» [Там само : 265], що нерозривно пов'язана з природою рідної мови, і «каже: «*Pardon, tu ne маєш до вибору*» (підкреслення автора); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути...» [Там само : 265]. У наведеному контексті І. Франко радикалізував думку В. фон Гумбольдта про зв'язок мови з «народним життям» і «народною психологією»,

підкресливши значущість рідної мови у духовній структурі людини.

Антропологічне тяжіння Франка-лінгвіста є характерним для його поглядів, висловлених у різний спосіб: чи то доривчо, «причинками», чи концептуально, скажімо, як у трактаті «Із секретів поетичної творчості» – своєрідному маніфесті естетичного психологізму в українській культурі ХІХ ст., чи в збірці статей «В наймах у сусідів» – тій «школі політичного думання», за висловом І. Франка, яка у єдності з індивідуальною концептосферою мислителя кардинально змінила когнітивну картину світу українства, стереотипи його свідомості, а відтак – політичну і комунікативну поведінку, ментальні устремління – від «народу замученого, розбитого» [Франко 1976, 5 : 212] до «хазяїна домовитого» [Там само : 214].

Шлях Франка «до себе» був непростим, суперечливим: «Прийшовши до Львова, до «Академічного кружка», – згадував І. Франко, – я опинився раптом серед спорів мовних і національних, котрі для мене були майже зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік» [Франко 1986, 49 : 244]. Цими панівними суспільно-політичними течіями були «язичіє» і народництво. Не загострюючи уваги на мовній патології «язичія», яке Франко називав «гібридним та макаронічним язиком», «старомодною мовною мішаниною», «каліченою російсько-церковно-галицькою мовою» [Франко 1981, 29 : 46–49], «чудернацькою мішаниною церковщини, російщини і польщини, розведеною на галицько-руським діалекті» [Франко 1981, 31 : 473], підкреслимо руйнівну силу цього явища в іншому, небезпечнішому вияві: язичіє спотворювало не просто структуру мови; як засіб для вироблення москвофільських доктрин, воно руйнувало соціальну структуру і без того зредукованого, ущербного українського суспільства, бо відривало від української культури її найбільш продуктивну, освічену частину – інтелігенцію. Виразним впливом язичія

позначені й перші твори І. Франка – збірки поезій «Баляди і розкази», повість «Петрії і Довбушуки», надруковані в ідеологічному рупорі студентів-москвофілів – журналі «Друг».

Пізніше, самокритично характеризуючи пройдені ним «ступні розвитку», як от мовні, Франко скаже: «Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мені в мін'ятюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови» [Франко 1976, 1 : 20–21].

Постає питання: які приховані імпульси підштовхнули двадцятирічного Франка до середовища москвофілів? Характерна деталь, яка свідчить про небезболісний пошук мовної самоідентифікації: того ж року І. Франко у першому листі до нареченої, написаному по-українськи (до того він писав 6 листів до О. Рошкевич німецькою мовою), щиро зізнається: «Німецька бесіда – то для мене модний фрак... Руська бесіда – то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть... Руська бесіда – то бесіда мого серця» [Франко 1986, 48 : 108]. Щодо приходу І. Франка у табір москвофілів, то причина полягає, мабуть, у неоднорівності, дволикості москвофільства: з одного боку, воно опиралося на притягальні для спраглого розуму Франка європейські цінності – традиціоналізм і консерватизм, апелювало в дусі тогочасної епохи (скажімо, течія фелібрижу у провансальському літературному відродженні Франції) до славного минулого і його церковнослов'янської мови, по-своєму сповідувало культ історичної романтики; з іншого боку – через провінційну запопадливість галицьких москвофілів-консерваторів перед «великоруським берегом»,

зорієнтованість на культурну і політичну вторинність, настрої історичної приреченості («якщо ми маємо втопитися, то краще у російському морі, аніж у польській калабані» [Грицак 2006 : 121]), москвофільство ставало тим «грибом, що точить дерево» [Франко 1981, 29 : 166].

Позбувшись впливу москвофілів, І. Франко потрапив у вир тих мовознавчих напрямів (натуралізм, психологізм, молодогораматизм та ін.), які нуртували в європейському лінгвістичному просторі і що тільки увиразнювали культурну прірву, у якій опинилася його рідна мова. Глибина цієї прірви випрозорювалася для І. Франка, енциклопедиста і поліглота, під час зіставлення концептуальної (поняттевої) картини світу, відповідно звербалізованої у мовних моделях державних націй, та архаїчної, культурно лакунарної української концептуальної картини світу. Усвідомлюючи складність мовно-культурної ситуації кінця ХІХ ст., І. Франко відчував гостру потребу радикальної зміни цієї ж ситуації. Потрібно було в умовах бездержавності дати власну відповідь на питання, поставлені тогочасною дійсністю, підняти рівень українського суспільного мислення на якісно іншу висоту. Шлях до неї пролягав через вироблення українського наукового дискурсу, інтелектуалізацію мови.

Своєрідність соціолінгвістичної доби в пору наукової та публіцистичної діяльності І. Франка полягала і в тому, що українській мові, окрім закономірних в умовах бездержавності зовнішніх перепон, довелося долати і внутрішні. Вони виникали з легкої руки не тільки москвофілів, а й українофілів: оскільки українська мова, на думку М. Костомарова, є тільки «надбанням простонароддя, хоч і немалочисленного, а все-таки такого, що перебуває на досить низькому етапі розвитку» [Костомаров 1903 : 16–17], то її призначення – бути мовою для «домашнього обихода». Мовну психологію того часу відтворює й імператив І. Нечуя–Левицького, виразного представника народовців: «Для літератури взірцем книж-

ного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом», себто «книжний літературний український язик повинен вироблюватись на ґрунті нового сільського язика, вигрібаючи з його мови термінологію..., він не повинен шукати нових слів в інших слов'янських язиках, хоч би і в церковнослов'янському» [див. : Шевельов 1996 : 33].

І. Франко з його геніальною інтуїцією й унікальною здатністю мислити категоріями завтрашнього дня, а ще – вміти мужньо, «з самим собою у борні», заперечити собі «вчорашньому» (соціалісту чи позитивісту), усвідомлював культурну обмеженість народництва з його фетишизацією всього етнографічно-селянського. Таке «вузькоглядство» (І. Франко) було історично неперспективним, а точніше – неконкурентноспроможним у виборюванні свого місця в мовно-культурному європейському просторі: воно призводило до «зниження рівня думки» (О. Потебня), позбавляло українську культуру (мову) іманентної авторепродуктивності і як наслідок – прирікало українство на культурний маргінес. Більше того, воно мимоволі лило воду на млин відомої теорії про «історичні» та «неісторичні» нації засновників марксизму, за безапеляційним присудом яких «природна та неминуча доля вмираючих націй полягає в тім, аби дати завершитися цьому процесові розкладу та поглинання сильними сусідами». Натомість «вмираючі нації», до яких зараховувалася більшість слов'янських, мали з цього приводу іншу думку та творили на народній основі свої національні мови і національні культури. І створили.

Так само не міг сприйняти І. Франко після світоглядного перелому демократично-ліберальну доктрину, апологетом якої був його великий учитель М. Драгоманов, – за словами Франка, «могутня і в високій мірі суцільна особа» [Франко 1986, 45 : 423]. І коли учитель, прихильник «проводу в народі думок поступових, а не старосвітської гнилизни й темноти» [Драгоманов 1908], у листі до свого учня радив

йому «намагатися висловлювати наші думки готовою мовою хлопів, а де не можна, то словотворення наші повинні робити в дусі народної мови і якомога зрозуміліше» [Там само : 324], то таке просвітницько-утилітарне бачення мови, зорієнтоване лише «на хлопський розум», було засадничо неприйнятним для лінгвістично новаторської концепції Франка з її стремлінням до всебічного розвитку української мови, послідовного і наполегливого інтелектуального прилучення до загальноєвропейського культурного дискурсу. «Треба мати на увазі, – зауважує Франко, – той оригінальний і зовсім не науковий демократизм Драгоманова, по якому український «народ» – се лише мужики та робітники, plebs, що говорить українською мовою. Коли б було можливе, що вся суспільність, уся інтелігенція перейнялась би таким «демократизмом», то над нами як нацією була б висипана могила» [Франко 1986, 45 : 437]. Адже культивування такого «демократизму» підсвідомо давало своєрідну індульгенцію на світоглядну інертність, на «малі справи», якими не можна було досягти «ідеалу національної самостійності...» [Франко 1986, 45 : 284]. Серйозною перешкодою для досягнення цього ідеалу був мовний дуалізм, наслідком якого став життєвий конформізм: в освіченому, широкому товаристві український інтелігент-малорос виявляв свою «цивілізованість» російською мовою, а перед українським мужиком говорив його мовою. Як визнавав М. Драгоманов, редактор заснованого у Женеві часопису «Громада», до редакції надходили листи від «найгарячіших українолюбців з радістю писати по-українському тільки про спеціально-краєві справи («домашній обиход»)». Для них просто було тяжко прочитати цілу книжку, та ще прозаїчну, по-українському» [Драгоманов 1919 : 76], оскільки не володіли розвиненим почуттям національної ідентичності.

Тож попри певну різність підходів до розвитку української мови, які уособлювали М. Драгоманов та І. Нечуй-Ле-

вицький, вони виявляли парадоксальну сумісність, бо: а) фетишизацією літературно-мовного етнографізму звужували функційний потенціал українського слова, обмежуючи його рамками, за Драгомановим, *літератури сільської, мужицької, una literatura plebea*; б) примітивізували і плебеїзували свідомість українського читача, мимоволі закріплюючи стереотип української мови як мови літератури, а не мови літературної з притаманними для неї у функціях у царинах освіти, науки, культури; в) ігнорували або недооцінювали, як казав І. Франко, «цвіт нашої суспільності – інтелігенцію», без якої не могли здійснитися культурний та інтелектуальний прориви, становлення української модерної нації, а отже – і держави. Це підтвердив вихід на історичну арену Січового Стрілецтва – світоглядно виплеканого І. Франком того типу українця («хазяїна домовитого»), якого Україна не знала ще з козацьких часів. Невипадково Ю. Шевельов пов'язує формування «коло 1890 р. ... підвалин іншої ідеології й іншого стилю – назв'їм його умовно європеїзаторським» із тим фактом, що «уже височів в Галичині європеєць Іван Франко» [Шевельов 1992 : 67]. Саме Січове Стрілецтво, усвідомивши свою націєзахисну і націєтвірну роль в українській історії, стало альтернативою перманентному українському дуалізму, у т. ч. й мовному. Своїм пасіонарним чином воно дало ствердну відповідь на питання, яке І. Франко ставив ще 1895 р.: «Українці, незважаючи на стільки років зусиль, незважаючи на працю кількох поколінь і кількох геніальних одиниць, ще й нині стоять перед фатальним питанням «бути чи не бути».

Це був той поворотний пункт, ментально подоланий український рубікон, який став відповіддю української людини на нібито історично детерміновану її двоїстість – «*gente Ukrainus, natione Russus (Polonus)*». Для І. Франка аберативність українофільських інтерпретацій була очевидною ще й тому, що вона дисонувала з однією із домінант його лінгвофілософської концепції – розумом-інтелектом. Цей культ *ratio*

в концептосфері Франка, тобто у створеному ним світі думки, підмітив ще С. Єфремов: він «... ratio vincit» («розум перемагає») написав на своєму прапорі». Тож, мабуть, не буде перебільшенням сказати: якщо інтелектуалізм був альфою і омегою для І. Франка в красному письменстві, то у царині науки він був його релігією.

Виклики часу у період наукової та публіцистичної діяльності І. Франка мали свої особливості. В умовах територіально-мовної роздвоєності України, деконцентрованої національно-культурного життя, соціальної зредукованості українського суспільства, позбавленого свого проводу – національної аристократії чи інтелігенції, панівним в українській когнітивній та відповідно і в мовній картині світу був етнографічний напрям. Він відображав стереотипні уявлення про дійсність у свідомості здебільшого неписьменного селянина із його майже законсервованим побутом і устроєм життя. Натомість формування модерної, якісно іншої суспільної свідомості важко уявити без науки: чим більше розвинута наука, тим культурно значущішими є досягнення народу.

Перед українською культурою, перед українським словом постало давно назріле історичне завдання – «здобувати, – за висловом Франка, – нові поля невідомих досі понять» [Франко 1980, 28 : 175]. Тож учений методично й цілеспрямовано реалізовував вироблену ним стратегію – вивести українську мову з манівців провінційності на європейські інтелектуальні обшири, зокрема шляхом розбудови й збагачення української наукової мови. І вивів: якщо опублікований словопоказник мови *лише поетичних творів І. Франка містить понад 35 тис. слів* (кількісно – це половина всього реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка) [Грещук 1998 : 688], то можна лише здогадуватися, яким би був словник наукової мови І. Франка.

Мірилом новаторської термінологічної практики Івана Франка слугуватиме лінгвокогнітологічна парадигма (від гр. *paradeigma* «приклад», «взірець»), тобто теоретико-методологічна модель, що розглядає мовні (термінні) явища у живому, нерозривному зв'язку тріади: *культура – свідомість – дискурс*. Лінгвокогнітологічна оптика своєю ідейно-науковою основою визначає засади (шляхи і засоби) розбудови національної когнітосфери та її репрезентанта – національно-мовної картини світу, обґрунтовує потребу інтелектуального прориву української мови далеко за романтично-етнографічні межі, окреслені в Словнику української мови за ред. Б. Грінченка. Завдяки інтелектуальній одержимості українського вченого національний мовно-культурний простір збагатився не тільки новими поняттями, що циркулювали в європейському науковому дискурсі, а й тими ідеями, які стали зав'язком новітніх міждисциплінарних наук, зокрема когнітивної лінгвістики.

Характерним прикладом розширення української концептуальної (поняттевої) картини світу є терміни й терміносполуки, що сприяли виробленню термінологічно-поняттевого апарату когнітивної лінгвістики: *духова діяльність людська* (31 : 65²), *рефлексія* (56), *роль несвідомого* (59), *спосіб пізнання* (77), *чисто розумові логічні зв'язки* (46), *сила розумового обмірковування* (65), *органічне думання* (62), *душевне зворушення* (64), *ресорційна сила нижньої свідомості* (62), *еруптивність нижньої свідомості* (64), *спосіб смислової перцепції* (72), *доношення імпульсів до мозку* (72), *органи власної внутрішньої діяльності* (77), *наукова індукція* (51), *психологічна діяльність* (59), *закон асоціації ідей* (65), *методи сучасної психології* (53), *експериментальний метод в психології* (59) та багато інших термінів-неологізмів, зафіксованих у фундаментальній праці вченого «Із секретів поетичної творчості» [Франко 1981, 31 : 45–119]. Об'єктом аналізу дослідник обирав

---

² Далі вказано лише сторінку названого тому.

широкий спектр питань мисленнево-мовленневої діяльності. Про тонке семантичне нюансування, розгалужену ієрархію понять свідчить сполучуваність опорних психологічних найменувань, наприклад: *психологія: метафізична або емпірична* (59), *фізіологічна* (59), *новіша* (54); *свідомість: верхня* (61), *нижня* (61), *окрема* (60), *суб'єктивна, рефлексивна* (73); «*я*»: *звичайне людське* (58), *наше внутрішнє* (46), *свідоме* (60), *якесь друге, несвідоме* (61); *образ(-и): повний, пластичний, живий* (73), *зверхнього світу* (73), *антропоморфні* (64), *побічні* (47); *психічний (-а, -е, -і): тип* (62), *устрій* (65), *особа* (60), *закони зціплення* (46), *копії* (65); *мозковий (-а, -і): матерія* (61), *центри* (73); *духовий (-а, -е, -і): організм* (46), *функція* (56), *енергія* (47), *діяльність людська* (65), *життя* (65); *несвідомий (-а, -е): елемент* (59), *пам'ять* (61), *несвідоме* (59).

На особливу увагу заслуговує один із наскрізних у терміновжитку І. Франка і водночас у сучасній когнітивній лінгвістиці термін *концепт*. Відразу зауважимо: його розуміння як у мовній практиці І. Франка, так і в сучасному дискурсі не можна вважати усталеним. В українській мові слово *концепт* з'явилося на початку XVII ст., що й засвідчує перша лексикографічна фіксація у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.: «(стп. *concept*, лат. *conceptus*) думка, замисел, задум, концепт» [Сл. XVI – I половини XVII ст.]. Як бачимо, латинізм *концепт* українська мова запозичила через посередництво польської, де воно з'явилося ще у XVI ст. зі значеннями: «задум, думка»; «проект, ескіз, начерк»; «дотеп» [SSEJP 1964]. В окресленому напрямі відбувався семантичний розвиток цього слова і в дискурсі Франка, де воно набуло таких варіативних значень: «гадка, міркування, думка» [3: 438]; «вигадка, фантазія» [18: 484]; «план» [19: 499]; «план, схема; думка, міркування» [20: 481]; «план, схема» [22:513]; «гадка, міркування» [23: 386]; «думка, ідея; проект, задум» [28: 425]; «думка, міркування, гадка» [30: 702]; «вигадка, фантазія, думка, план» [33: 510]; «думка,

поняття» [34: 541]; «думка, ідея, задум; дотеп» [39: 863]; «гадка, міркування» [40: 541]; «формулювання, думка» [42: 582]; «план, задум, начерк; вигадка, фантазія» [44: 675]; «думка, ідея, задум, міркування» [47: 731]; «гадка, міркування, думка, план» [48: 741]; «план, задум» [50: 647].

Оскільки семантична самореалізація слова-терміна здійснюється передусім у контексті, де оприявнюється його семантичний потенціал, то звернемо увагу на такі особливості: по-перше, впадає в око частота, семантична продуктивність і наскрізність використання цього слова у різних дискурсах І. Франка – науковому, публіцистичному, епістолярному, художньому. Причина криється в тому, що цей латинізм був досить поширеним через вплив польської мови у західноукраїнському мовному узусі, а саме – в побутовому міському мовленні із лексико-семантичними варіантами: «замисел, задум»; «жарт, дотеп» [ЛЛ 2012 : 381]. Показово, що цю лексему фіксує «Лексикон львівський: поважно і на жарт» із відповідною ілюстрацією до першого значення: «*Ну досить. Тоби було тільки... Ще вам дам одну раду: поки що не женіться, бо не стане у вас концептів*» [Там само : 381]. По-друге, попри дифузність значень, які важко відмежувати одне від одного, домінантною у трактуванні *концепту* є семема «думка, ідея», навколо якої організовується семантична структура цього слова; по-третє, на основі значення лексеми *думка* «продукт мислення; те, що сповнює чийсь свідомість», яке синонімізується зі словами *мисль, гадка, міркування, ідея, помисел; оцінка, судження, враження, погляд, розуміння, поняття, переконання, твердження, внутрішній голос* [ССУМ I : 476], *концепт* трансформувався, з одного боку, у філософсько-психологічний термін у значенні «формулювання, загальне поняття, думка, спосіб мислення», з іншого – як мисленнева категорія став ключовим поняттям когнітивної лінгвістики.

У когнітивній лінгвістиці вважається, що концепти як ментальні утворення народжуються в предметно-чуттєвих

образах. Це положення переформується із думкою І. Франка, що «все, що ми знаємо, є продуктом наших змислів – тобто доходить із зверхнього світу до наших мозкових центрів за посередництвом змислів [...]. Поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання» [Франко 1981, 31 : 77]. Таке твердження може видатися абсолютизацією сенсорно-перцептивних відчуттів. Однак якщо зважити, що: по-перше, «роль наших змислів» [чуттів – Я.Я.] Франко трактує широко – «у приніманні вражень зверхнього світу і в репродукованні образів того світу назверх» [Там само : 77], тобто назовні; по-друге, «наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом: обік змислів, що приносять нам враження зверхнього світу, у нас є *органи власної внутрішньої діяльності* [курсив наш – Я.Я.], не зовсім залежні від змислових імпульсів, хоча нерозривно зв'язані з самою природою нашого організму» [Там само : 77], – то, скажемо так, все стає на свої місця.

Йдеться про структуру ментального утворення, яке сучасна когнітивна лінгвістика кваліфікує як *концепти*. Оскільки за концептом, зауважує В. Жайворонок, стоїть не лише предметна віднесеність, предметний смисл, а й слово-ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу... [Жайворонок 2004 : 25], то можна узагальнити: «Концепт – це й зміст поняття, і смисл (а частіше комплекс смислів) слова» [Там само : 25]. На думку В. Карасика, *концепт* – явище культурологічне й водночас етнолінгвістичне, адже кожна культура має своє генетичне коріння: «культурний концепт – це багатовимірне смислове утворення, у якому виділяється образно-перцептивна, поняттєва й ціннісна сторони» [Карасик 2004 : 109].

«Як основний осередок культури в ментальному світі людини» розглядає концепт Ю. Степанов [Степанов 1997 : 43]. Розкриваючи природу концепту, у своїй фундаментальній праці «Концепты: словарь русской культуры» дослідник на-

голошує: це «пучок уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань». Витоки цих складників концепту простежуємо у лінгвофілософській концепції І. Франка. Вони є результатом взаємодії «зміслових імпульсів» [Франко 1981, 31 : 77], тобто органів чуття, і «органів власної внутрішньої діяльності... Всі об'яви функції тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою «душа» [Там само : 77].

А далі вчений розкриває архітектоніку душі, виокремлюючи «кілька головних об'явів душевного життя»: *пам'ять, свідомість, чуття, фантазію, волю* [Там само : 77–78] (підкреслення І. Франка). Кожен із «об'явів» душі виконує певну функцію (на яких зупинимось нижче), причому «всі вони оперують матеріалом, якого їм достарчають наші змисли. А що поезія являється також результатом тих самих душевних функцій, то не диво, що і в ній змісловий матеріал мусить бути основою» [Там само : 78]. Тим більше «не диво», що «змісловий матеріал» буде відігравати інтегральну й універсальну роль під час концептуалізації (організації) світу. За ним можна пізнати, як формуються поняття, як структуруються знання про світ у свідомості людини, тобто як формується картина світу загалом. Цю картину світу розглядають як вихідний глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення, репрезентує суттєві властивості світу в розумінні її носіїв і є результатом всієї духовної активності людини [Постовалова 1988]. Осмислений світ відбивається у мові, причому його відображення має творчий характер і пов'язане із поширеною в сучасній когнітивній лінгвістиці метафорою *мовна картина світу*.

Тезу про національну своєрідність мовної картини світу, як і саму метафору, започаткував В. фон Гумбольдт, котрий стверджував: «У кожній природній мові є властивий тільки їй огляд світу» [Гумбольдт 1984 : 205]. І далі: «Різні мови – це не різні позначення того самого предмета; це різне бачення і відображення його... Всяка мова, позначаючи окремі

предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» [Там само : 205]. Тому, на думку В. Гумбольдта, «мову... можна порівнювати із мистецтвом. ...Як картини живописця, мова може бути більшою або меншою мірою адекватною до природи, приховувати або, навпаки, виявляти прийоми майстерності, зображати свій предмет у тих чи інших відтінках основного кольору» [Гумбольдт 1985 : 379].

Погляди В. Гумбольдта на мову як творчу діяльність поділяв і розвинув енциклопедично освічений І. Франко. Наголошуючи, що «з психологічного погляду... наша мова найбагатша на означення вражень зору» [Франко 1981, 31 : 78], він поглиблює характеристику мовної картини світу: «Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої шкали кольорів, цілої шкали тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл...» [Там само : 78]. Логічно вважати, що будь-яка мова, членуючи (категоризуючи) світ за основними, інваріантними параметрами (час і простір), відображає (концептуалізує) його водночас у свій неповторний спосіб. У сучасній когнітивній лінгвістиці набуло поширення твердження Ю. Апресяна, що «властивий мові спосіб концептуалізації дійсності почасти універсальний, почасти національно-специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов» [Апресян 1995 : 39].

У науковому дискурсі І. Франка поняття «образ світу» [Франко 1981, 31 : 77] відповідає сучасному лінгвістичному терміну *картина світу*. Усвідомлюючи творчий, інтерпретативний характер світобачення, вчений зауважує: «Ми знаємо зверхній світ не такий, як він є на ділі, а тільки такий, яким нам показують його наші змисли; поза ними ми не маємо ніякого способу пізнання, і всі поступки наук і самого пізнання полягають на тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним змислом, матеріалами, які пере-

дають інші змісли, а надто в науковій і поетичній літературі маємо зложений безмірний запас таких же зміслових досвідів, їх комбінацій і абстракцій, а також великий запас чуттєвих зворушень найрізніших людей і многих поколінь. ... Все те тепер є доменою властивої психології» [Там само : 77]. Цей постулат психологічної теорії І. Франка дозволяє виокремити ще дві картини світу, які сучасна когнітивна лінгвістика кваліфікує як *когнітивну і художню*.

Первинною постає когнітивна картина світу – такий ментальний образ дійсності, що сформований когнітивною свідомістю людини (народу) і є результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами чуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності у процесі мислення [Попова, Стернин 2007 : 52]. Як мовна, так і художня картини світу – явища похідні, вторинні. Вони омовлюють світ через систему уявлень національної мовної особистості. Саме мовна особистість – носій, творець та реалізатор картини світу: когнітивної, мовної, художньої. Їй належить безпосередня роль, за Франком, «у приніманні вражень зверхнього світу і в репродукуванні образів того світу назверх» [Франко 1981, 31 : 77], тобто у концептуалізації світу мовою. Мовна особистість виступає концентрованим оприявненням культурно-історичного досвіду «найрізніших людей і многих поколінь» [Там само : 77]. Власне культурно-історичний досвід задає когнітивну матрицю для розуміння світу, надає їй національно-специфічного забарвлення. Тому національна когнітивна картина світу, з одного боку, – певна абстракція, а з іншого – когнітивно-психологічна реальність, яка пов'язана із національним менталітетом. Попри семантичний різнобій у тлумаченні терміна *менталітет*, поділяємо думку, що це «сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та ін. особливостей мислення народу, соціальної групи чи індивіда, які проявляються у культурі, мові, поведінці і т. ін.» [ВТС : 518].

Змістове наповнення когнітивної картини світу залежить від соціокультурного контексту (сприятливого чи несприятливого), а отже – від характеру й рівня пізнання. Будучи синтезом концептосфери і стереотипів свідомості народу, національна когнітивна картина світу потребує постійного культурного підживлення, тих імпульсів, що сприяють її модернізації. Взаємодія когнітивної картини світу, мовної картини світу (відображеного засобами мови образу свідомості-реальності) та концептуальної (основи мовного втілення) впливає зі взаємодії двох діалектично пов'язаних, але, як відомо, не тотожних чинників – когнітивних і мовних. Власне когнітивні структури (за Франковою термінологією, «об'яви душевного життя») [Франко 1981, 31 : 77] виступають своєрідним фільтром і ретранслятором «образів світу». Цю функцію, на думку вченого, виконують згадувані вище «кілька головних об'явів душевного життя: *пам'ять*, тобто «можливість перераховування і репродукування давніх вражень або взагалі давніх імпульсів та змін у нашій організмі» [Там само : 78]; *свідомість* «можність відчувати враження, імпульси і зміни як щось окреме від нашого внутрішнього «я» [Там само : 78]; *фантазія* «можність комбінування і перетворювання образів, достарчуваних пам'яттю» [Там само : 78]; *чуття* «можність реагування на зверхні або внутрішні імпульси» [Там само : 78]; *воля* «можність звершення наших фізичних чи духовних сил в якимсь одним напрямі» [Там само : 78].

Франкове аналітичне розуміння архітектоніки душі, супровідні дефініції до її «головних об'явів», розкриття психологічних й естетичних особливостей мовленнєвої (поетичної) діяльності свідчать про цілісне бачення когнітивних процесів завдяки заглибленості дослідника в приховані нурти людської психіки. Воно актуалізує питання, яке набуло і не втратило характеру дилеми: вербальним чи невербальним є наше мислення. Різнобій у трактуванні

цієї проблеми розмежував учених на вербалістів (М. Мюллер, Ф. Шлеермахер, Ф. де Соссюр та ін.) та антивербалістів (Ж. Піаже, Б. О. Серебреников, П. Я. Гальперін та ін.). Складність дослідження згаданої проблеми пояснюється насамперед неможливістю прямого спостереження цих процесів. Лише аналіз мовленнєвих (лінгвальних) результатів дозволяє висловити припущення стосовно «механізмів» процесу вербалізації [Бацевич 1997 : 30]. Ці механізми І. Франко, використовуючи термінологію тогочасного німецького естетика і психолога М. Десуара, пов'язував зі структурою свідомості, подвійної за своїм характером – «верхньої і нижньої» (Ober- und Unterbewusstsein) [Франко 1981, 31 : 61].

Не відмовивши собі в гіркій іронії, що в «нас є не тільки якась несвідома інтелігенція, але також несвідома пам'ять» [Там само : 61], учений констатує, що «...кождий чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм нутрі ще якийсь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання – одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу» [Там само : 60]. Саме у цій частині свідомості мислення є «безсловесним», та воно тут і не потребує його. Однак у процесі пізнання світу і себе у світі людина мисленнево «проговорює» свої дії, зокрема шляхом внутрішнього мовлення. «При цьому, потрібно зважати на те, що межа між власне когнітивним та лінгвальним є нечіткою, розмитою, оскільки наявні в мові засоби завжди когнітивно «опрацьовані», й навпаки, у випадку вербального мислення когнітивні механізми мають мовне оформлення» [Бацевич 1997 : 31].

У концепті як ментальному утворенні вербалізованою буде лише комунікативно-релевантна частина концепту, яка опирається на комунікативну свідомість і, звичайно, не вичерпує змісту концепту. Адже, крім значення мовних одиниць як елементів мовної свідомості, комунікативна свідомість

охоплює сукупність знань і механізмів (правила мовленнєвої комунікації, етикет, інтенцію, ситуативні знання дискурсу тощо) і своєю чергою є складовою когнітивної (глобальної) свідомості людини (народу). Якраз одиницею когнітивної свідомості слугують концепти. Їх сукупність утворює концептосферу народу (чи окремої людини), яка водночас є інформаційною базою мислення. У психолінгвістичній концепції І. Франка ця база зберігається завдяки «великій ресорпційній силі нижньої свідомості» [Франко 1981, 31 : 62], «бо робить сю нижню свідомість величезним, невичерпаним магазином думок і почувань, багатим шпихліром, котрого засіки при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе скарби, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогісінько» [Там само : 62].

Розкриваючи природу неусвідомлюваної психіки, учений-новатор у своєму трактаті чітко окреслив ту концептуальну ідею, що випередила наукові положення аналітичної психології К.-Г. Юнга про *несвідоме особисте* і про *несвідоме колективне*. Згідно з юнгівським вченням, *несвідоме особисте* – це сукупність переживань, що були свідомими, а потім забулись або були витіснені у підсвідомість. Структурними одиницями *несвідомого особистого* є сукупність почуттів, спогадів і думок [ПЕ 2006, 226]. Натомість у *несвідомому колективному* ніби зосереджений досвід усього людства, досвід минулих поколінь. Несвідоме колективне при народженні через структури мозку передається конкретному індивіду, регулюючи його життєву поведінку. Оскільки кожний індивід є носієм несвідомого колективного через належність до людського роду і певної культури, то саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, потаємним, яке визначає особливості поведінки, мислення і почування [Там само : 226, 275]. Власне на ідеї несвідомого базується аналітична психологія, заснована К.-Г. Юнгом.

Методологічні витоки цього напрямку глибинної психології простежуємо ще у психолінгвістичній аргументації І. Франка. Вихідним положенням можна вважати твердження, «що в кожному особнику є також друге, несвідоме «я» [Франко 1981, 31 : 61]. З поняттям *несвідоме особисте* суголосне таке трактування І. Франка: «Все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворушилось у його душі і розбуджувало чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч звичайно скритим набутком його душі» [Там само : 62]. Аксиоматичною в аналітичній психології вважається думка, що «в житті індивіда несвідоме колективне існує поряд зі свідомістю і особистим несвідомим» [ПЕ 2006 : 226]. Взаємодію цих понять розкривають тонкі психологічні спостереження Франка: «Те, що в звичайнім житті називаємо «свідомість», се, по Десуаровій термінології, є верхня свідомість. Та під нею є глибока верства психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важне, а для багатьох людей далеко важніше, ніж уся, хоч і як багата діяльність верхньої верстви. Найбільша часть того, що чоловік зазнав в житті (це можна вважати імпульсами *несвідомого особистого* – Я.Я.), найбільша часть усіх тих сугестій [впливів – Я.Я.], які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду (чим не «прототип» *несвідомого колективного*. – Я.Я.), перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах» [Франко 1981, 31 : 61]. А далі вчений наголошує на «великій ресорпційній силі нижньої свідомості» [Там само : 62], роль якої часто є визначальною у людській діяльності: «Та й там, хоч неприступне для нашої свідомості, все те добро не перестає жити, раз у раз сильно впливає на наші суди, на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму. Отсе є та нижня свідомість, те гніздо «пересудів» і «упереджень», неясних поривів, симпатій

і антипатій. Вони для неї неясні власне для того, що їх основи скриті від нашої свідомості» [Там само : 61].

Варто зазначити, що в аналітичній психології К.-Г. Юнга провідна роль в структурі особистості теж відводиться *несвідомому колективному* [ПЕ : 275]. Сутність *несвідомого колективного* втілюється в *архетипах* – таких системно-структурних елементах людської психіки, які передаються спадково з покоління в покоління так, як успадковується конституція цілісного тіла індивіда. За Юнгом, усе інтелігентне життя індивіда має на собі архетипові відбитки [ПЕ : 31]. Не використовуючи терміна *архетип* як одного з фундаментальних в аналітичній психології, І. Франко наголошує на «великому законі непропащої сили» [Франко 1981, 31 : 61], який «має і в психології певне значення; що раз напечатано в комірках нашої мізкової матерії, се лишається нам на ціле життя, тільки що не все те може чоловік після своєї вподоби мати на свої послуги, а не раз треба якихось особливих обставин, щоби давно затерті враження прикликати знов до життя» [Там само : 61].

Можна стверджувати, що Франкове розуміння природи неусвідомлюваних форм психічної діяльності поглиблює сучасне осмислення *концепту*. Попри те що зміст цього поняття досить відчутно варіює у концепціях різних наукових шкіл й напрямів лінгвістичних досліджень (лінгво-логіко-філософському, психолінгвістичному, лінгвокультурологічному, лінгвопсихологічному) [Іващенко 2006 : 747], у його тлумаченні часто загострюється увага на усвідомлюваних типізованих фрагментах досвіду й недооцінюється значущість несвідомого. Прикладами типових інтерпретацій, що пов'язують концепт зі свідомістю (за Франком, з *верхньою свідомістю*), можуть послужити такі: концепт – «одиниця психічних ресурсів людської свідомості»; «дискретна одиниця колективної свідомості»; «одиниця повсякденної філософ-

ської (переважно) етичної свідомості» [КСКТ : 90; Слухай 2002 : 464; Арутюнова 1999 : 3].

Натомість роль *колективного несвідомого* у змістовому наповненні концепту є очевидною, якщо не визначальною. Провідник архетипного впливу – національний менталітет, який накладає відбиток на характер формування і розвитку концептів. Той факт, що менталітет народу виявляється у його характері, діях, комунікативній поведінці практично без контролю свідомості, «автоматично», засвідчує визначальний вплив архетипних стереотипів у людській діяльності. Саме ці стереотипи як своєрідні психологічні матриці, що вкарбовані в мозок спадково, впливають на зміст концептів, програмують відповідно до виробленої системи цінностей оцінки подій чи явищ. Власне тому концепти стають «культурно значущими, аксіологічно забарвленими і світоглядно зорієнтованими» [Арутюнова 1993].

Вплив архетипів відразу відчуває новонароджене дитя. Як зазначає відомий український нейрофізіолог Олег Кришталь, «щойно розплющивши очі у світ, дитина... знаходить себе на дитячому майданчику, підготовленому для нього попередніми поколіннями. Вона – спадкоємиця культури. Цей подарунок із минулого швидко облаштовується на «чистій дошці» її мозку. Завдяки цьому зворотному зв'язку світ швидко змінюється, а ми настільки ж швидко адаптуємося до його змін» [Кришталь 2012].

З когнітивного погляду *архетипи колективного несвідомого* забезпечують таке розуміння світу, яке притаманне певному етносу, скріплюють внутрішню єдність поколінь та взаємозв'язок культури, тобто утворюють свого роду загальні апріорні психічні та поведінкові програми [Іващенко 2006 : 69]. Щоб усвідомити, яким конкретним змістом наповнюються архетипи, доречно пригадати звернення відомого мислителя І. Ільїна: «Покажи мені, як ти віруєш і молишся, як виявляються в тебе доброта, геройство,

почуття честі й обов'язку; як ти співаєш, танцюєш і читаєш вірші; хто твої улюблені вожді, герої і пророки, – скажи мені все це, а я скажу тобі, якої нації ти син; і все це залежить не від твого свідомого вибору, а від духовного укладу твого несвідомого» [Ильин 1993 : 237].

Зауважимо, що із тріади тих, хто «всією своєю аргументацією силкувався згори накинути, сугестувати тобі свою думку» [Франко 1981, 31 : 45], – поет, учений чи літературний критик, – Франко розкриває механізм сугестії саме через «секрети поетичної творчості» [Там само : 45]. Напрошується питання: яка природа цих «секретів творчості»? Відповідь, яку дає І. Франко-науковець, закорінена у когнітивно-комунікативній площині: «...Кошти продукції сугестування на сих трьох шляхах неоднакові. Поет для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духову істоту, зворушити своє чуття, напружити уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз, репродуктивно, *в своїй душі* пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоби пережите могло вилитися в слова, якнайбільше відповідні дійсному переживанню...» [Там само : 45–46]. Оскільки це положення передуює розгляду «загальнопсихологічних основ, які мають рішучий вплив на процес поетичної творчості» [Там само : 54], маємо усі підстави говорити про Франкове осмислення не лише системного значення слова, його «відповідності реальній мовній дійсності» [Франко З. 1966 : 10–16]. У наведеній аргументації спостерігаємо також механізм виникнення й значення психолінгвістичного (психологічно реального) – коли слова мають укластися в форму, «яка би не тільки не затемнювала яркості того безпосереднього переживання, але ще й в додатку... будила в душі читача певні суголосні тони як часті якоїсь ширшої мелодії, збуджувала би в ній певні тривкі вібрації...» [Франко 1981, 31 : 46]. Сучасна когнітивна лінгвістика визначає психолінгвістичне значення

слова як той обсяг семантичних компонентів, який актуалізує слово у свідомості носіїв мови в єдності всіх семантичних ознак – більш чи менш яскравих, ядерних чи периферійних.

Психолінгвістичне чуття І. Франка, оперте на «здобутки новішої психології на полі естетики» [Там само : 54], підказувало, що окремі слова, які «уложилися у форму» (себто – лексикографічну дефініцію), можуть підносити «переживання понад рівень буденної дійсності», надавати йому «якесь вище, символічне значення», бути «рівночасно частиною, відгуком чогось давно пережитого і похороненого в пам'яті» [Там само : 46]. Такі слова як носії сугестії (впливу) поета здатні «зворушити так само внутрішню істоту читача, вводячи в неї нове зерно життєвого досвіду, нове *пережиття* (підкреслення І. Франка) і рівночасно зціплюючи те нове з тим запасом виображень та досвідів, які є активні або які дрімають в душі читачевій. Сказавши коротко: поет розширює зміст нашого внутрішнього «я», зворушуючи його до більшої або меншої глибини» [Там само : 46].

З огляду на те, що найчастіше репрезентантом концепту у мові вважають слово [Вежбицкая 1997 : 77–79; Арутюнова 1999 : 543–640], то за іменем, набутим концептом, постають такі багатовимірні утворення, які, за спостереженнями І. Франка, не лише мисляться, але й переживаються. Невипадково сучасні когнітивісти вважають концептом «інформацію, що переживається», «квант пережитого знання» [Карасик 2004 : 128, 361]. Розширюючи зміст нашого внутрішнього «я», ці одиниці колективного знання виступають результатом пізнавальної діяльності народу і концентрують у собі комплексну, енциклопедичну інформацію про об'єкт, або, за Франком, «запас виображень та досвідів». Такі ментальні утворення, що зберігають у пам'яті людини значущі усвідомлювані фрагменти досвіду, когнітивна лінгвістика кваліфікує як *концепти*.

Якщо до змісту думки, а значить – і до змісту концепту як ментального утворення можна наблизитись через слова, то механізм цього наближення простежуємо у виразно лінгвокогнітивістських Франкових міркуваннях: «Нам усім, і письменним, і неписьменним *годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролися і як дивилися на світ наші прадіди* (підкреслення наше. – Я.Я.). *Годиться нам знати й те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі й повазі і служило для виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого чуття*». У наведеному зверненні І.Франка до своїх сучасників, яке опирається на етично-когнітивний імператив «*годиться знати...*», сконденсовано низку ключових понять (переважно імпліцитних) новітньої міждисциплінарної науки – когнітивної лінгвістики. Це, по-перше, поняття *мовної картини світу і архетипної семантики* («*як дивилися на світ наші прадіди*» через «*наше слово*»); по-друге, якщо реалізувати цей імператив, то можна простежити закономірності формування *національного менталітету*, що проявляється передусім в характері, способі мислення і способі поведінки («*що думали, як боролися [...] наші прадіди*»), простежити через історичний розвиток національної концептосфери, зафіксованої у семантичному просторі «нашого слова», зміни у світогляді й аксіології українства («*ми не вчорашні*», «*наше слово було колись у честі й повазі*»), тобто певною мірою провести *концептуальний аналіз* попри відомий різнобій у тлумаченні цього поняття; по-третє, у наведеному контексті окреслено контури будови слова-концепту, зокрема його поняттєвого та аксіологічного (ціннісного) компонентів («*наше слово служило до виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого глибокого чуття*»); нарешті, тричі повторене ключове у звертанні слово *знати* стверджує, що джерелом формування *національної когнітивної картини світу* є знання про «*нашу бувальщину*», про національне буття, сформоване

у свідомості народу. Такі науково синтезувальні погляди Франка створили в українському мовознавстві підґрунтя для когнітивної лінгвістики (від англ. *cognition* – знання, пізнання, пізнавальна здатність), у якій функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Індивідуальний ідеологічно-культурний досвід носіїв мови генерує еластичність, нестійкість і рухомість концептів. Зміна змісту концептів викликає відповідні зміни і в концептосфері (концептосистемі) як упорядкованій сукупності концептів народу. Існує закономірність: чим багатша культура народу, його історичний і пізнавальний досвід, тим багатша його концептосфера. Порівняння унікальної Франкової концептосфери й тогочасної української засвідчує певний когнітивний парадокс, оскільки потужним розмахом інтелектуальної діяльності мислитель створив таку концептосферу, опосередковану авторською мовною картиною світу, яка незмірно більша і кардинально інша (культурно, ментально, вербально), ніж тогочасна національна українська концептосфера. Франкова концептосистема випрозорила ті когнітивні прогалини (точніше, поняттєво не пізнані острови) у різних сферах знань, зокрема політичній, які ще не були концептуалізовані свідомістю бездержавного українського народу, якщо концептуалізацію трактувати як осмислення нової інформації, що веде до утворення у свідомості концептів [Болдырев 2004 : 33–34].

Як людина, що світоглядно виростала в європейській культурі, сповідувала її цінності і випереджувала свій час (не тільки український), І. Франко не міг не виробити хай спочатку свою концептосферу, якою у перспективі можна було б розширити межі національного культурно-духовного світу. Якщо надати цій концептосфері ієрархічного характеру, то базовими одиницями тут будуть такі концепти, як *розум*,

поступ, нація, боротьба, дух, обов'язок, мова. Володіючи потужним смисловим потенціалом, ці концепти творили силове поле для духовного пробудження української людини. Тієї національно свідомої людини – «цілого чоловіка», що прагне свободи і справедливості. Формуванню національної ідентичності, консолідації українського суспільства на націє- і державотвірних засадах мала посприяти і сприяла вироблена Франком система ціннісних орієнтирів-концептів. Це означає, що в його унікально цілісній лінгвофілософській концепції згадані вище концепти набувають лінгвокультурної і водночас національно-екзистенційної значущості. Наснажені енергією націєтворення, вони зберігають свою актуальність і в нинішньому культурно-духовному просторі буття українського народу.

Адже слово (мову) мислитель розцінював як джерело і спосіб пізнання істини. Хоча самої лексеми *істина* в тексті філософської поезії «Якби ти знав, як много важить слово...» не зафіксовано, однак вона має виразне імпліцитне тло й апелює до внутрішнього духовного життя адресата-читача. Річ не лише в тім, що нелогічною була б відсутність одного з базових світоглядних концептів – *істини* – у концептосфері її постійного шукача і поборника – Івана Франка. На її невидиму «присутність» вказує усвідомлення людиною дуалізму її буття – реального світу й ідеального, «іншого», за Франком, світу, де можна «рости серцем». Натомість словники тлумачать *істину* як «достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей» [СУМ IV : 50]. Варто уточнити: крім епістемічного виміру в категоріях достовірного, раціонального знання, поняття *істини* формується і на трансцендентному, духовному рівні, збагачуючи таким чином екзистенційну структуру людини. Оскільки раціональну істину сприймають розумом, а ірраціональну – серцем, то, стверджує І. Франко, «...знання *предавнє відчутти треба, серцем зрозуміть*» [Франко 1976, 3 : 173]. Ця сентенція

може послужити когнітивно-комунікативним кредо, мета якого – оптимізувати взаєморозуміння у людській спільноті. Адже повне розуміння – це недосяжний ідеал, відстань до якого, однак, потрібно зближувати в тій чи іншій ситуації спілкування. Ця ж думка «знання *предавнє відчути треба, серцем зрозуміть*», на наш погляд, корелює із лінгвокультурологічним розумінням концепту як «одиниці колективного знання, що скеровує до вищих духовних сутностей, має мовне вираження і характеризується етнокультурною специфікою» [Воркачев 2004 : 51–52].

У мовленнєвому акті вербалізується лише комунікативно мотивована частина концепту. Тому можна успішно засвоїти норми будь-якої літературної мови – осягнути концепти важче, бо вони не тільки мисляться, але й переживаються в глибинах того, що називаємо душею. Мало того, вони ще й увірюються (*увірене* – категорія М. Гайдеггера). А це потребує не тільки активізації розуму й емоцій, але й віри, внутрішнього, екзистенційного знання. Там, де закінчується влада розуму, там починається влада віри, яка живить серце: «Що темне для ума, для серця ясне й явне» [Франко 1976, 3 : 173]. Віра прилучає людину до благодаті, перетворює її душу: «І іншим би тобі вказався світ. Ти б серцем ріс» [Там само : 173], – звертається до читача поет-мислитель.

Поява у Франковій концептосфері поряд з концептом *розум* концептів *віра*, *серце* не просто розширила її межі – вона згармонізувала ідейні шукання Каменяра, допомогла подолати драматичний дуалізм у боротьбі із самим собою. Так утворився органічний симбіоз зовнішнього, раціоналістського *знання*, що єдиним джерелом і критерієм пізнання вважає розум, і внутрішнього, ідеалістичного *знання*, яке складає внутрішнє ество людини. В екзистенціалістській парадигмі це знання відповідає «якомусь іншому світові, заснованому на доброті, на совісності, на жертвовності, світові, абсолютно несхожому на той, у якому живемо ми... Ми носили це

знання в собі, не пам'ятаючи, звідки воно до нас прийшло, хто вклав його в наші душі...» [Марсель 1999 : 11–12]. Синтез знання зовнішнього, раціоналістського й внутрішнього, ідеалістичного поглиблює і збагачує смисл концепту, переводить його із площини власне ментальної (мисленневої) у площину духовну.

У вистражданому Франком усвідомленні, що можливості розуму потребують животворної віри, він світоглядно перегукується з вітчизняною *філософією серця* (Кирило Транквіліон Ставровецький, Йоаникій Галятовський, Памфіл Юркевич), зокрема з філософськими засадами Сковороди, який визнавав примат духу, тобто стояв на позиціях спіритуалізму (від. лат. *spiritus* – дух) і в цьому сенсі виявився предтечею екзистенціалізму. Як для Сковороди, так і для Франка уявлення про істину не було чимось суто філософським, абстрактно-духовним. Воно мало діяльнісне спрямування і самою життєвою позицією цих провідників духу протиставляло надмірно здогматизованому, формалізованому, поверхневому розумінню релігійного світу потребу благочесті, жертвовності. Порівняймо: Сковородинське: «Благочестя й церемонії – різні речі. Церемонія біля благочестя є те, що біля плодів лист, що на зерні луска, що при доброзичливості компліменти. Коли ж маска позбавлена своєї сили, у той час залишається одна лицемірна облудність» [Сковорода 2002 : 95]; Франкове:

*Не такого посту хоче Бог від нас,
щоб сушив ти тіло й дух приснав ураз.
Бо який пожиток тілом голод знати,
А без добрих вчинків духом умирати?
Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті
Гаряче молитись, к Богу припадати,
Поки там під тинном з голоду та стужі
Умирають бідні, зойкають недужі?»*

[Франко 1976, 2 : 190]

Ці нібито взаємозаперечні з погляду філософії матеріалізму концепти – раціоналістичний *розум* й ідеалістичні *дух*, *віра*, *серце*, – як два крила, стали надійним опертям у світоглядному розвої Франка, надали його думці ще більшого розмаху. Ці ж концепти – *віра*, *серце* – розвіують міф про Франків «атеїзм», який, за визнанням самих духівників, був не так якоюсь спробою заперечення ідеї Бога, як постійною критикою церковників і богословів за те, що вони не встигали за духом часу, не були справжніми інтелектуальними провідниками народу.

Певна річ, зображати І. Франка в іпостасях послідовного метафізика чи кордоцентриста означало б мимоволі перебільшувати одні і применшувати інші грані стереоскопічного світобачення мислителя, штучно випрямляти його хоч і цілеспрямовану, однак непросту дорогу до істини, яку він «шукав собі сам» [Франко 1986, 50 : 115]. Шукав розумом, але при цьому опирався на віру, серце, «дух, що тіло рве до бою...».

Як слушно наголошує О. Пахльовська, «І. Франко став фактично гуманітарною академією всієї України «в одній особі» [Пахльовська 1998 : 23]. У цьому й полягає історичне значення когнітивної (пізнавальної) діяльності Франка-ученого: літературознавця, фольклориста, історика, філософа, економіста і, звичайно, мовознавця-когнітивіста – словом, людини, яка, за оцінкою О. Білецького, «розмахом своїх інтересів і творів нагадує тих «титанів», якими лишилися в нашій пам'яті діячі західноєвропейського Відродження...» [Білецький 2009 : 434–473].

1.5. Комунікативний кодекс автора і становлення сучасної теорії комунікації

Ми наблизимося до «Франка незнаного» (Є. Маланюк), якщо вектор нашого поступу на шляху пізнання

його як «цілого чоловіка» буде скерований на вирішення триєдиного завдання: увиразнити осягнені грані неосяжного Франкового таланту, відкрити нові та відійти від тих стереотипів, що набули характеру аксіом.

Мова в лінгвофілософській концепції Франка – це лише спосіб комунікації, на чому часто загострюється увага, а й спосіб світо- і себебачення, психоментальної самореалізації, зокрема через внутрішній голос. Саме внутрішній голос («якась таємна сила», за Франком) в екзистенційному вимірі є тією серцевиною людського «Я», що визначає поведінку людини (у т. ч. і комунікативну), будучи її внутрішнім цензором. Ілюстрацією значущості мови в духовній структурі людини є знамените Франкове порівняння мови зі шкірою: «Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючись ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: «*Pardon, ти не маєш до вибору* [підкреслення І. Франка. – Я.Я.]; в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» [Франко 2001 : 265].

Адже людина як духовна особистість завжди закорінена в архетипні пласти певної культури. На цьому ґрунті історично формуються стереотипи свідомості народу, які існують у психіці кожного його представника. Когнітивні стереотипи оприявнюються в типових реакціях (уявленнях, оцінках, висловлюваннях, діях) на стереотипні ситуації, тобто мають етнічно маркований характер і слугують своерідною культурною візитівкою мовця. Кристалізації когнітивних стереотипів, узгодженій поведінці представників етноспільноти сприяє тяглість культурних традицій, і, навпаки, – фрагментарність,

зредукованість чи нівелювання цих традицій розмиває ядро самої культури, деформує адаптивні моделі поведінки народу. Тому про комунікативну особистість слушно говорити не як про окремого мовця, а як про певний, культурно зумовлений тип комуніканта.

Концептуально значущою у лінгвофілософії І. Франка є думка про «якусь таємну силу в людській природі», що «каже» [Там само : 265]. Звідси випливає, що комунікація органічно поєднує зовнішнє (вербальне) мовлення й внутрішнє (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція). На основі цього методологічного положення в сучасній теорії комунікації розмежовують *інтраперсональну* (розмова з собою), *міжособистісну*, *групову*, *масову* комунікацію. Франкове розуміння комунікації закладає підмурівок для інтеракціональної ідеї в дослідженні когнітивної та комунікативної діяльності. На відміну від трансляційного (лінійного, механістичного) підходу, що реалізується на осі «трансляція інформації – її сприйняття», інтеракціональний підхід актуалізує роль власне людського чинника – взаємодію комунікантів, їх сугестію (за І. Франком). Власне сугестія (вплив), на думку І. Франка, є мотиваційним стрижнем у будь-якому дискурсі – поетичному, науковому чи літературно-критичному: «... Кождий, хто пише, чинить се в тім намірі, щоб піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий наукової аргументації, третій – критики» [Франко 1981, 31 : 45].

У результаті сугестії адресант у комунікативній ситуації досягає певного перлокутивного ефекту. Наведене Франкове положення – одне із базових у сучасній теорії комунікації. Воно семантично зближується із внутрішньою формою латинського *сottiniso* «роблю спільним, з'єдную» [ЕСУМ II : 545], від якого походить термін *комунікація*. Важливо зауважити, що первинним засобом впливу адресанта на адресата є не

слова, а «думки, чуття, виображення» – ті компоненти, які співвідносяться з мотиваційним («чуття, виображення») і когнітивним («думки») рівнями комунікативної особистості (за моделлю Ю. Караулова) і пізніше втілюються на вербальному рівні.

Дещо пізніше (1928 р.) подібне тлумачення комунікації висловить англійський літературний критик І. А. Річардс: комунікація існує тоді, коли одна людська свідомість (адресант) так діє на оточення, що цього впливу зазнає інша людська свідомість (адресат), і в цій другій свідомості виникає досвід, який подібний до досвіду в першій свідомості і викликаний певною мірою цим першим досвідом [див.: Кашкин 2007 : 85].

Тут доречно говорити про діапазон комунікативної симетрії, який залежить від того, наскільки еквівалентними між собою є когнітивні картини світу комунікантів, сформовані їх когнітивною свідомістю. На «глибокій верстві психічного життя, що звичайно лежить в тіні, та проте не менше важне, а для багатьох людей далеко важніше, ніж уся, хоч і як багата діяльність верхньої верстви» [Франко 1981, 31 : 61], акцентує увагу й І. Франко. Екстраполюючи наведені вище висловлювання у площину комунікації, можна помітити: їх об'єднує немеханістичний, інтеракціональний підхід у розумінні комунікації, коли слово адресанта стає одним із засобів впливу на свідомість адресата, доступу до його концептосфери. В основі інтеракціональної парадигми – психологічний напрям, витоки якого пов'язуємо з іменами В. фон Гумбольдта, Г. Штейнтала, О. Потєбні. «Взаєморозуміння між особами, які розмовляють однією мовою, як доведено німецькими вченими, полягає не в зовнішній передачі відомого змісту, а у взаємному збудженні думки» [Потєбня 1993 : 189]. Актуалізація ідей психологізму сигналізує про логічність розширення дослідницької парадигми – від лінгвоцентричної до антропоцентричної й водночас про

відновлення замулених та призабутих джерел української мовознавчої думки, яка зусиллями О. Потєбні, І. Франка випередила їхній час і зберігає свою актуальність.

Це підтверджує політологічний дискурс Івана Франка, де ідеї психологізму набувають нових відтінків – не лише як засобу міжособистісного взаєморозуміння, а значно більше – як засобу консолідації українства. Кордони географічні чи політичні буде подолано тоді, коли зникнуть кордони психологічні у свідомості. Тому в націософському дискурсі І. Франка лейтмотивом звучить у різних варіаціях ідея соборності:

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.*

[Франко 2001 : 22].

Джерело соборності має бути виплекане самими ж українцями. Звичайно, кристалізація почуття національної єдності – процес тривалий і непростий, де промотором повинна виступати молодь. Власне до неї апелює вчений у своєму «Одвертому листі до гал[ицької] української молоді»: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* (підкреслення Франка) – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції» [Франко 1986, 45 : 405].

Проголошуючи націєтвірне когнітивне гасло – «чути себе українцями», Франко застерігав від «патріотичного» фразерства. Йдеться про явище, яке сучасна теорія комунікації трактує як комунікативну мімікрію. Її типологія у тогочасній політичній дійсності простежувалася у двох різновидах – у внутрішній мімікрії з боку тих, «що люблять видава-

ти себе за батьків і провідників народу» [Там само : 405] і зовнішній мімікрії з боку «асиміляційної роботи інших націй» [Там само : 404]. Перший різновид – це авторська мімікрія, коли комунікант видає себе за когось іншого; другий різновид – функціональна мімікрія, коли за декларованою метою приховується справжня мета. У політичному дискурсі комунікативні спритники першого гатунку виконують здебільшого псевдопатріотичну роль («... голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм» [Там само : 406]). І. Франко, за його ж самооцінкою, як «занадто великий ворог порожніх фраз» [Франко 1981, 31 : 31] розкриває наслідки безкритичного сприйняття «слів тих, які сим чи іншим випадком були поставлені «на чоло народу» [Франко 1986, 45 : 406] і створює не дуже привабливий ментальний портрет «патентованих патріотів» [Франко 1981, 31 : 31], нагадуючи: «скільки сорому та прикрості робили не раз українцям наші «національні», а властиво місцеві хиби – неточність, балакучість та пустомельство, брак характерності, індеферентність та моральна грубошкірність, байдужність до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності...» [Франко 1986, 45 : 407]. І тут же І. Франко як учений-когнітивіст дає свій рецепт внутрішнього одужання: «...сказати собі і покласти Ганнібалову присягу: віднині доложу всякого зусилля, щоб увільнитися від тих хиб, поводитися краще, працювати пильніше над собою» [Там само : 407]. Цей рецепт не має часових обмежень, бо схоже на те, що наша історія, як і наша планета, рухається по колу.

Щодо функціональної мімікрії, то вона пов'язана із розподілом політичної влади, точніше – її монополією в руках панівної нації. Вплив цієї делімітативної функції комунікації буде ефективним тоді, якщо «переконливим» буде пропаган-

дистське зомбування міфологемами свідомості адресатів. Для Франка-когнітивіста та політолога руйнівні наслідки впливу ворожої пропаганди були очевидні:

*Молотять день і ніч – не жито,
А людські мізки й душі скрито.
Де ран не бачиш, аж вкінці
Зміркуєш: отсю душу вбито.*

[Франко 1976, 2 : 458]

У цій діагностиці – першопричина хворобливого стану суспільства. Вона має, як бачимо, когнітивну, внутрішню і як наслідок – соціальну природу. Власне І. Франко – фундатор в українському мовознавстві ідей когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики, політичної лінгвістики (лінгвополітології). Це ті напрямки його багатогранної лінгвокогнітологічної діяльності, які ще не отримали належного висвітлення у сучасних лінгвістичних студіях. Українознавчого аналізу потребує створена тоді ж національна «школа політичного думання». Закладена в ній стратегія українського націє- і державотворення стала науковим орієнтиром для сучасної політології як системи знань про політику загалом і політичний розвиток України зокрема.

З усією могуттю свого таланту вченого і громадянина І. Франко розкривав приховані механізми всього, що виходило (писалося, говорилося, робилося) «поза рами нації» [Франко 1986, 45 : 284] і гальмувало її поступ, деформуючи передусім національну свідомість. Когнітивно проникливий зріз структури неусвідомлюваної психіки дозволив ученому побачити метастази того явища, яке у сучасній психолінгвістиці кваліфікується як маніпуляція людською свідомістю. У результаті комунікативна поведінка моделюється міфологемами-стереотипами, які адресат не завжди цілковито чи взагалі не усвідомлює.

Наведена вище поетична рефлексія І. Франка лаконічно й водночас містко відбиває природу нового відгалуження комунікативної науки – лінгвістики неправди (брехні). Ще задовго до роману-антиутопії Джорджа Орвела «1984» І. Франко, говорячи про «життя в Енгельсовій народній державі» [Там само : 341], передбачив, що для забезпечення «всеоможної сили» держава контролюватиме «життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занідіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. ... Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [Там само : 341]. Порівняймо в Орвела: «Новомова ... була розроблена для того, щоб обслуговувати ідеологію англоцу, або англійського соціалізму. Новомова повинна була не тільки забезпечити знаковими засобами світогляд і мисленнєву діяльність прихильників англоцу, але й зробити неможливими будь-які інші напрями думки» [Оруэл 1989 : 52]. В умовах, зорієнтованих на вироблення «єдино правильного світогляду», поняття *комунікативної особистості* втрачає сенс. Адже її невід'ємна ознака – усвідомлення себе не лише як конкретного носія і репродуцента національної культури, а також як окремої особистості. Зрештою, десемантизується і сама комунікація в сенсі усвідомлення людиною світу і свого місця у ньому (що є істинним; що таке добро і зло; якими є концептосфери комунікантів і де вони перетинаються тощо).

Звуження горизонтів думки створює сприятливий експериментальний полігон для уодноманітнення дій адресатів в напрямку, запрограмованому маніпулятивними технологіями. Причому в реальному політичному дискурсі згадані вище різновиди мімікрії – авторська і функціональна – можуть перетинатися, бути взаємоперехідними. Цей синкретизм спостерігаємо у часто цитованому твердженні Франка, яке вважається квінтесенцією національно-екзистенційного мислення: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство

людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє *духове відчуження від рідної нації*» (підкреслення І. Франка) [Франко 1986, 45 : 284]. Як бачимо, на рівні комунікативної ситуації функції мімікують. Маркери однієї функції *«інтернаціональні ідеали», «вселюдські фрази»*, тобто авторської мімікрії (комунікант видає себе за когось іншого), насправді виконують роль зовсім іншої функції – функціональної мімікрії (за декларованою метою приховується справжня). Про неї зауважує Франко, «так ясно сі панове сього не скажуть, бо тут занадто виразно видно б було їх класовий і хатній егоїзм, їх нехіть до великої боротьби, до всякого ідеального (отже й національного) змагання...» [Там само : 280].

Типовим у такому комунікативному сугестуванні є використання особливого вияву інтертексту – випереджувальної інтертекстуальності: те, що вербалізується, проектується на завчасно підготовлений у масовій свідомості когнітивний ґрунт, який довірливо вбирає накидувані міфологемистереотипи. Особливість такого дискурсу полягає у відповідно зацентрованому відборі інформації. Він здійснюється за принципом «говорити те, що хоче чути адресат». Внаслідок цього інформативна функція комунікації по суті нівелюється – натомість дискурс політичного лідера, партії тощо виконує своєрідну психотерапевтичну роль. Їх «головна річ, – підкреслює І. Франко, – удержання політичного і соціального спокою, при якому б без перешкоди могла функціонувати та драбина, по якій одні ідуть вгору, а другі в долину» [Там само : 280]. Тому позірно-заспокійливе звернення «не викликайте вовка з лісу» [Там само : 280] насправді є лише закамуюфльованою директивною справжньої інтенції «сильних світу сього»: «...дайте нам спокійно сидіти на посадах і добиватися маєтків, а там, коли ми будемо матися до-

бре і забезпечимо своїх дітей, то й цілій нації буде ліпше» [Там само : 280].

Самозрозуміло, такий інформаційний продукт, що сприяє збереженню нібито історично сформованого статус-кво, повинен мати свого споживача. Ним виступає передусім побутова свідомість наївного користувача комунікативної системи, або, за словами Франка, так званий «простий хлопський розум» [Там само : 278], який, за його ж аналітичною оцінкою, «не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом у жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабкість, ... що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії «простому хлопському розумові» не признаємо ніякої фахової компетентності, а вимагаємо фахового знання, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей «простий хлопський розум» як свідка або навіть як судю» [Там само : 278].

Йдеться про різні парадигми пізнання дійсності – «простим хлопським розумом» і «освіченим розумом». Парадокс, чи, швидше, закономірність полягає в тому, що їхні носії, будучи позірно представниками однієї культури, можуть розуміти одні й ті ж явища, зокрема політичної культури, по-різному. Причина з погляду лінгвокогнітології – у різних особистісних ментальних механізмах розуміння дійсності, так званих когнітивних стереотипах свідомості, які задіяні у кожного з комунікантів по-своєму. Попри те що менталітет індивіда пов'язаний з національним менталітетом, свій відбиток накладають також чинники особистісного характеру: рівень освіченості, культури, життєвого досвіду тощо. Ці чинники в комунікантів, певна річ, не можуть бути еквівалентними. Вони й створюють підґрунтя для формування «освіченого розуму» і «простого хлопського розуму». На це звертав увагу ще О. Потебня: «Освічений розум від кожної

думки домагається істини, від художнього твору – краси, від закладу – доцільності. У кожному народі багато не витримує такої перевірки і потрібна особлива любов до свого, щоби вважати казку про древні віки народної історії за істину, грубий образ темних віків – майстерним витвором мистецтва, немудрий закон – продуктом найглибшої державної мудрості. У багатьох народів натовп вірить у подібні речі, а ті, хто знає більше – не сміють йому перечити» [Потебня 1993 : 188].

Таке узагальнення не стосується Франка, котрий із характерною для нього безкомпромісністю виносить вердикт: «Ми не міркуємо, що сей розум ані *не простий* [підкреслення І. Франка], бо його кривили і кривлять тисячні упередження і самообмеження його кругозору, ані *не здоровий ...*» [Франко 1986, 45 : 278]. Власне оцей стереотип-міфологема «*простий хлопський розум*», як засвідчують реалії чи то минулого, чи сучасного політичного життя, часто майстерно використовувався й використовується маніпуляторами громадською думкою у своїх політиканських цілях (пор. сучасні гасла-заклинання на кшталт: «*народу потрібна стабільність!*»; «*своє слово повинен сказати народ!*»; «*хто нагодує народ?*» та ін., які інтенсивно актуалізуються під час виборчих кампаній). Часто найголосніше про це говорять ті, хто завтра здебільшого забуває про свої ж обіцянки перед народом-електоратом.

Існує багатий арсенал різних засобів пропаганди, які в теорії комунікації отримали назву *мімікрії елементів комунікації*: агресивне нав'язування імперативних ідеологем чи стереотипів, не наповнених жодним культурним змістом; опосередкована ідеологічна цензура, у тому числі самоцензура, табу на певні імена, події, слова, гасла, фрази; стереотипний (класовий) підхід до трактування «історичної пам'яті». Показовими у цьому контексті є цілі світоглядні блоки, відбиті, наприклад, у сучасній академічній історіографії народницького спрямування, де українське суспільство

послідовно ототожнено тільки із соціальними низами – «широкими народними масами», «експлуатованими класами», «пригнобленими селянами», котрі, звісна річ, влаштовують «селянські», «селянсько-козацькі повстання», здійснюють «антифеодальну» чи «національно-визвольну» боротьбу, «масово» опираються «полонізації й католизації» чи церковній унії і т. д., і т. п. – одним словом, завжди ведуть «справедливу боротьбу» проти «верхів», як правило, зрадливих, ледачих, підозрілих, недолюблених тощо.

Мало сказати, що такий соціокультурний образ українського суспільства («образ нас») наївний і застарілий. Через свій анахронічний характер він потенційно шкідливий, оскільки не викликає в адресата відчуття внутрішньої консолідації («образу себе») зі своїм народом, емоційної співпричетності до його історії, яка сприймається як «далека» і ніби «не наша» [Яковенко 2008 : 54]. Негативістські конотації, що супроводжують характеристику «верхів» (у термінології В. Липинського, «національної аристократії», «провідної верстви», «правлячої верстви»), підсилюють у свідомості адресата якусь меншовартість цього образу «нас».

Слід зауважити, що впливу народницького напрямку, пов'язаного з іменами М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова, зазнав й І. Франко. Не можна не помітити мотивів антиаристократизму, скажімо, у його повісті «Захар Беркут». Не заперечуючи соціального антагонізму й водночас не абсолютизуючи його, В. Липинський як ідейний натхненник державницького напрямку в історіографії слушно наголошував: «...бунти низів можуть валити держави, але з них ще ні одна нова держава в світі не повстала» [Липинський 1926 : 16].

У багатому арсеналі засобів комунікативної мімікрії часто використовуються політоніми-евфемізми: суспільство тотальної нестабільності, породжене соціальною розбалансованістю в сучасній Україні, розмиван-

ням соціальної бази, евфемістично називають «ринковим суспільством»; затяжна перманентна криза кваліфікується як «становлення молодого демократії»; напад на іншу країну (агресія) називається «примусом (примушенням) до миру». Остання ідеологема створює підґрунтя для продовження евфемістичного ряду, де опорне слово *примус* може набути нової валентності, саркастично викривлюючи тлумачення відповідних денотатів: *примус до тривалої відпустки* – звільнення; *примус до щедрості* – пограбування; *примус до одруження* – зґвалтування тощо. Всупереч логіці невинні стають винними. Адже не може країна здійснювати агресію на власній території, як і не може людина сама себе арештувати, грабувати і т. ін. Мимоволі на думку спадають «Побрехеньки» чеського письменника і філософа Карела Чапека – яскравий приклад комунікативної мімікрії у суспільно-політичному дискурсі: 1. Вони зрадницьки обстріляли наші літаки, що мирно скидали бомби. 2. Над переможеним: це він почав, не став би він захищатись, все було б спокійно. 3. Тиран – філософам: я буду діяти, а ви будете підшукувати основи для моїх дій.

Евфемізація предметних ситуацій не є такою безвинною, як може видатися на перший погляд. Вона призводить не тільки до підміни понять, але може змінити й психофізіологічний стан адресата, стереотипи його поведінки. У свідомості людини, зомбованої масовою психологічною обробкою через контрольовані ЗМІ й відповідно скеровані інформаційні потоки, нівелюється не тільки будь-яке критичне мислення, але й автентичне сприйняття політичних (чи інших) реалій. Затиснена лещатами зовнішньої чи внутрішньої несвободи, людина стає апатичною, зневіреною, а відтак – керованою істотою.

Подібні мутації відбуваються й зі суспільством у цілому: внаслідок інформаційно-психологічних маніпуляцій, воно на рівні підсвідомості не стає громадською спільнотою, а залишається зневіреним у собі атомізованим населенням, що існує за принципом «моя хата скраю...». Таке населення

можна програмувати й перепрограмувати, особливо під час виборчих кампаній, – залежно від «соціального замовлення». Місце відвойованого у свідомості плацдарму займають кумири – партії, блоки, їх лідери. Як правило, вони стають каліфами на годину, яких змінюють такі ж каліфи. Певна річ, у часи Франка, коли в Австро-Угорщині діяла ліберальна конституція, «політкібернетика» ще не набула сучасної «витонченості», але мала теж свої класичні засоби. За лінгвополітологічними оцінками науковця, «наші (і не наші) прихильники здорового хлопського розуму» [Франко 1986, 45 : 280], приміром, свій «класовий і хатній егоїзм» [Там само : 280] подавали в евфемістичній обгортці як «економічний прогрес» [Там само : 280], а «жолудкові ідеї – як «національно-економічні питання» [Там само : 280].

Звичайно, згадані вище різновиди комунікативної мімікрії не сприяють виробленню націєцентричного комунікативно-прагматичного поля, у якому б людина усвідомила свою ідентичність у різних вимірах: особистісному, історичному, етнокультурному, екзистенційному. Національно-ідентифікаційним кодом для комунікативної особистості виступає етнонім. Він дозволяє людині ототожнювати себе з певною культурою, в'яже її з родом, народом як у минулому, так і в майбутньому. Адже історія – це не тільки те, що було, але й те, що буде. Етнонім проектує політичну й комунікативну поведінку індивіда у соціальному та культурному докільлі. Особливої значущості набуває етнічний паспорт комунікативної особистості в полікультурному середовищі. Тут він виконує не лише культурно-генеративну (збагачувальну), а й порубіжну, ментально-захисну функцію самозбереження. У полікультурному просторі, в якому якраз жив і творив І. Франко (у Галичині на той час активно функціонували українська, польська, німецька мови, проживало багато національностей: поляки, німці, угорці, євреї, росіяни, вірмени, греки та ін.), етнонім стає

своєрідним маркером індивіда, яким він позиціонує себе як представник певної етноспільноти. На цьому ґрунті за принципом бінарної опозиції створюються етнокультурні *автостереотипи* і *гетеростереотипи*.

У міжкультурній комунікації, звісно, важливо розуміти множинність цінностей, спосіб думання одне одного. Однак не менш важливо зберегти при цьому свій спосіб, не розчинитися у полікультурному просторі. Така небезпека перед українським суспільством на початку Франкової діяльності була очевидною. Як зазначає В. Сімович, «час, у якому доводилось поетові починати свою діяльність, припадає на сімдесяті роки ХІХ ст. Розуміння народних потреб дуже невибагливе. Світогляд неширокий, думки заскорузлі... До того ж над кожною яснішою думкою нависав страшний гніт – і з боку центрального (австрійського – Я. Я.) уряду, і з боку польського краєвого уряду, бо своє суспільство малокультурне, залякане, безсильне» [Сімович 2005 : 19].

Пригадується класичне: «Як в нації вождів нема, тоді вожді її – поети». В умовах заблокованої і зредукованої культури поету як комунікативній особистості, що хоче зберегти своє ім'я-етнонім, свою національну ідентичність, потрібні до поетичного дару ще й неабияка громадянська, а отже – і комунікативна відвага. Тоді слово стає дією. Для цього потрібно бути й сильною мовленневою особистістю з відповідним комунікативним кодексом. Такою особистістю і був Каменяр.

З-поміж відомих рівнів комунікативної особистості основний – прагматико-мотиваційний. Напрошується дещо нелогічне питання: яка мотивація етнокультурної самоідентифікації того чи іншого комуніканта? Звичайно, відповідь «автоматична»: *патріотизм*, що у Словнику української мови визначається як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги» [СУМ VI : 97]. Однак смислове наповнення концепту *патріотизм* у дискурсі письменника своєрідне, понад

те – воно протиставляється певною мірою традиційному трактуванню, оскільки у Франковій когнітивній моделі його «*руський патріотизм*» має індивідуально-авторські семи: це не «*зворушливе почуття*» («то не сентимент») [Франко 1981, 31 : 31]; не «*почуття національної гордості*» («не національна гордість») [Там само : 31]. Далі у своєму семантичному розвитку політонім *руський патріотизм* в осмисленні Франка набуває контраверсійних складників: «*нелюбов до русинів*» («насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів уважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів» [Там само : 30]; «*нелюбов до Русі*» («Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти» [Там само : 31].

Наведені освідчення в «нелюбові», відступ від очікуваних масовою свідомістю класичних патріотичних зізнань може призвести до комунікативного конфлікту, досягнення перлокутивного ефекту навпаки (що пізніше й сталося). Але І. Франко як сильна комунікативна особистість відвертий перед собою і перед читачем-адресатом: «Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре її знаю, ... щоб не відчувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові. Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту і сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту?» [Там само : 31].

Можна визнавати чи не зовсім погоджуватися з інвективами письменника, категоричну тональність яких певною

мірою пояснює сполучуваність опорного слова *справжній* (-я) (*справжній громадський дух, справжня самопожертва, справжня любов*) як мірило екзистенційного змісту людини. Саме такого духовного озону потребувало тогочасне галицьке суспільство. Тож обраною тональністю звернення І. Франко, що «був зовсім європейцем і поступовою людиною» [Величко 1997 : 292], свідомо порушував з погляду теорії комунікації найважливіший принцип неконфліктного спілкування – максимуму кооперації.

Але він почував своїм громадянським обов'язком не вдаватися до органічно йому чужої і неприйнятної комунікативної мімікрії (на відміну від українських австро- чи москвофілів), а сказати своєму народові гірке слово правди. Тут бачимо Франка-громадянина і політика в іпостасі не когнітивного терапевта, а, сказати б, когнітивного хірурга – загалом дуже непопулярної, а тому малопоширеної комунікативної стратегії у політичному дискурсі. Але лікування (справжнє, звичайно) будь-якого організму, зокрема національного, не буває безболісним. І. Франко як теоретик і практик політичної комунікації дає ще один урок – говорити народові правду, якою б гіркою вона не була. Тому він непросто вписується у той набір стереотипних ознак, яким має відповідати сильна мовленнєва особистість, зокрема «вмінню адекватно висловлювати власну думку з урахуванням реакції співбесідника» [Космеда 2006 : 21]. Без «урахування» голосу власного сумління, яке завжди було рушієм Франкової громадянської, а отже й комунікативної відваги, нам важко буде зрозуміти комунікативний кодекс автора, його засади комунікації, неодноримі, аж до самозаперечення, комунікативну особистість загалом. Бо, з одного боку, чуємо: «...не люблю її [Русі] з надмірної любови» [Франко 1976, 2 : 179]; з іншого: «незважаючи на те, почуваю себе русином» [Франко 1981, 31 : 31]. У когнітивно глибинному вислові «*почуваю себе русином*» і оксюморонно-му «*не люблю з надмірної любови*», що не має одного слова-

відповідника, можна шукати розгадку до розуміння Франкового патріотизму, а звідси – до його непростого діалогу з Україною-Руссю. Усвідомлюючи, що цитованими вище констативами він навряд чи викличе комунікативну емпатію з боку адресата, автор певний своєї рації: «Відчуваю, що так уже сказав я не одне таке, за що потраплю під удари з різних боків, але нехай так і буде! Того, що я сказав, не візьму назад...» [Там само : 32]. Спостерігаємо виразну ілюстрацію ще однієї максими Франкового комунікативного кодексу: слово має бути дією, вчинком, і за нього треба вміти відповідати.

Концепт *патріотизм* у дискурсі Франка набуває тих смислових ознак, які формують національний хребет *концептуальної особистості* – «цілого чоловіка». Це:

1) *вірність обов'язку*: «До цього примушує мене почуття собачого обов'язку» [Там само : 31];

2) *усвідомлення свого національного і соціального коріння*: «Як син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук...» [Там само : 31];

3) *потреба бути вдячним за досягнення висоти духу*: «почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали» [Там само : 31];

4) *тяжка й водночас невідворотна ноша*: «мій руський патріотизм – ... то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі» [Там само : 31];

5) *суд власного сумління*: «Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням» [Там само : 31];

6) *історичний та онтологічний оптимізм*: «І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпо-

радний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів» [Там само : 31].

Буття *концептуальної особистості* позначене «Духа печаттю» і має тривке національно-екзистенційне підґрунтя. Тому *концептуальна особистість*, тобто людина, наміри, мотиви, поведінка (зокрема комунікативна) котрої задані внутрішніми морально-духовними імперативами, – це незрівнянно більше, ніж просто *комунікативна особистість*, тобто людина, чиє спілкування задане певними соціально-культурними координатами. Концептуальна особистість – чи то окрема людина, чи нація як колективна особистість – постійно стремить до буття, сповненого людської гідності та свободи, і сама наполегливою працею, стійкістю духу й спротивом неправді творить навколо себе територію свободи. З таких особистісних і водночас взаємопритягальних, згуртованих спільною ідеєю територій вільних людей кристалізується нація і стверджується держава.

Концептуальна особистість, наголосимо ще раз, – це людина не лише суспільна, а й духовна, для котрої свобода – стан душі. Людина, яка відчуває свободу, є вільною. І таке відчуття – Божий дар. Бо, за Святим Письмом, Христос для того й приходив на землю, щоб залишити по собі вільних людей. Але свобода може стати і несвободою, якщо людина не буде усвідомлювати пріоритети національної свободи над індивідуальною (чи груповою, партійною). Нерозуміння, недооцінка, а то й підміна пріоритетних цінностей часто призводила в українській історії до фатальних наслідків.

В усі часи Україна «мала багато відважних і гарних людей, але не багато державних мужів», – із гордістю й водночас гіркотою зауважував митрополит Л. Гузар. Чи не тому П. Куліш критично діагностував, що українці здатні до будівництва культури, але не держави. Якраз у націє- і державотвірному річищі мав проявитись «руський патріотизм» у час, коли, за

оцінкою І. Франка, «руський народ... все-таки поволі підноситься» [Там само : 31].

Смислове наповнення слова *патріотизм* у Франковому дискурсі відчутно розширило межі його лексикографічного (системного) тлумачення. Воно водночас розширило концептосферу українського суспільства, наклало відбиток на його менталітет, озброюючи тими максимами, що сприяли національному самоствердженню. Так змінювались когнітивні стереотипи народу, сам тип української людини. За способом почування, мислення і чину вона перетворювалась із об'єкта історії в її суб'єкта. Маніфестантом української людини пасіонарного, державницького типу постало світоглядно виплекане Франком Січове Стрілецтво.

Відомий постулат про синергетичність слова переконливо стверджує новаторська когнітивно-комунікативна діяльність І. Франка, що була підпорядкована націєтвірним пріоритетам. Тому *слово* в унікально вивершеній лінгвофілософській концепції вченого набуло перформативного характеру, ставши *словом-чином* (пор. лат. *performato* «дію»). Можемо висновувати, що комунікативний кодекс І. Франка з характерними для нього засадами (інтелектуальна насиченість, правдивість, національно-екзистенційна спрямованість, толерантність, міжкультурна діалогічність, комунікативна відвага, відсутність комунікативної мімікрії, щирість, комунікативна дієвість, відповідальність за слово-вчинок, іронія й самоіронія, онтологічний оптимізм та ін.) постає вербальним втіленням його кодексу честі. Характеристика Мойсея:

*Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї*

[Франко 1976, 5 : 216].

є водночас і характеристикою автора цього твору.

РОЗДІЛ 2. ІВАН ФРАНКО ТА ПРОБЛЕМА МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОВНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

2. 1. Вплив націософського дискурсу мислителя на формування української мовної особистості пасіонарного типу

Термінознавча й термінотворча діяльність І. Франка припадає на період, що став переломним в історії розвитку української культури. «І коли 80-ті – 90-ті роки не обірвалися в нашій історії прірвою провансальства, отже національного небуття, то вдячні мусимо бути за це саме Франкові» [Маланюк 1962 : 122].

Адже українська мовна картина світу дофранкового періоду – консервативна, заархаїзована, оскільки відображала світосприйняття й світобачення передусім селянина – здебільшого малограмотного чи неосвіченого. Мовне осмислення суспільного буття як сукупність прийомів його семантичного відображення потребувало якісно іншого культурного смислотворення, активізації української наукової думки, а тому – вироблення національної термінології. Йшлося не лише про становлення наукового стилю української мови, розбудову його вербального фонду та синтаксичної структури. З огляду на словоцентричність української культури (П. Куліш, Г. Кониський, М. Драгоманов) відновленню потенційних можливостей українського слова мало сприяти перезавантаження української культурної свідомості, конкретно – інтелектуалізація її змісту.

Термінознавство для Франка-вченого й популяризатора української наукової мови – це передусім людинознавство. Власне українська людина, розширення пізнавальних горизонтів її світорозуміння, збагачення її духовно-культурного досвіду новітніми європейськими ідеями та смислами – об'єкт невсипущої й всебічної уваги Франка-енциклопедиста. Освоєння нових царин знань, інтеграція цілих масивів нових понять для термінологічної практики Франка – не самоціль, а засіб для плекання «духового життя»: «Чим ясніше і докладніше репродукуються ідеї в людській душі, тим ясніше мислення: чим більші і різномодні ряди ідей повстають за даним імпульсом, тим багатше духове життя» [Франко 1981, 31 : 65].

Прагнучи донести до українського читача ясність і прецизію [точність. – Н.Л.] репродукованих ідей «як першу основу наукової здібності» [Там само : 65], фундаторів наукового стилю української мови важило повернути українство до самого себе, відновити його присутність у загальноєвропейському культурному просторі. Цю історичну місію реінтеграції мала б виконати українська інтелігенція, яка, за Франковою оцінкою, «далеко більше, ніж простий народ, відчуває оточуючі її обставини *політичні*, більше кермується ними в своїй письменській діяльності» [Франко 1981, 29 : 42]. Саме на неї була покладена «велика історична задача... – здвигнення нашої національної будови в усій її цілості» [Франко 1986, 45 : 404]. Актуальність взаємодії народу та інтелігенції засвідчують метафоричні образи, де народ подано як «*родиму скалу*», а інтелігенцію – як «*сталь*»: «Народ єсть тая *родима скала* на око холодна і пасивна. Але во внутрі її дримають іскри великого вогню. Треба доброї *сталі*, треба смілої і совісної праці, щоби з того каменю викресати іскру. Такою *сталлю* повинна стати інтелігенція» [Франко 1986, 46 : 317]. Той же мотив співпраці інтелігенції та народу з провідною роллю першої розвивають інші по-

зитивні метафори: «невідлучна часть народу», «часть серед других частей, зерно між зернами», «культурна і освітня закваска»; «Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як *невідлучна часть* народу... Вона повинна, як та *культурна і освітня закваска*, проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового зросту» [Франко 1986, 45 : 148]. Франкова візія інтелігенції створювала цілісну концепцію становлення рушійної сили українства. Лише така інтелігенція могла стати репрезентантом національної мовної особистості нового, пасіонарного типу на історичному етапі націєтворення.

На перший погляд, поняття *мовної особистості* є набуток сучасної лінгвістики (вперше сформульоване в книзі В. Виноградова «О поэтическом языке», 1980), проте його первинний зміст історично вкорінений в ту антропоцентричну парадигму, витоки якої простежуємо ще в мовній проблематиці В. фон Гумбольдта (людина і народ; мова і розуміння; мовне світобачення і дух народу; взаємодія і свобода) та його послідовників, зокрема в лінгвофілософському вченні І. Франка. Атропоцентричний підхід до трактування термінних явищ базується на тріаді *культура-свідомість-мовлення*, епіцентр якої – людська свідомість. Як засвідчує логіка історії, адекватну відповідь на історичний виклик спочатку знаходить дуже вузьке інтелектуальне коло носіїв певної доктрини – зазвичай, зі світоглядно сформованою національною ідентичністю. Вони виробляють ту форму суспільної свідомості, що згодом поширюється на решту суспільства. У результаті в надрах народу визріває прогресивна спільнота, яка стає ядром і рушієм націє- і державотвірних процесів, перетворюючи етнічну масу в окремішнього суб'єкта історії.

З погляду теорії комунікації цього суб'єкта можна кваліфікувати як національну комунікативну особистість. Її фундаментальна властивість – національне самоусвідомлення й самовизначення. Найвиразнішим ментально-культурним

втіленням цих категорій постає політично зріла інтелігенція. Саме вона напередодні приходу «великої доби» має виконати своє історичне призначення: «Як люди, обдаровані свідомістю і даром думки, ми всі повинні про се думати, думати більше і інтенсивніше, ніж про все інше, що нас цікавило досі. Бо приходить велика доба, і горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими» [Франко 1986, 45 : 402].

Репрезентантом національної комунікативної особистості може бути як окремих комунікант, так і культурно зумовлений тип комунікантів. На такій кореляції варто наголосити, бо тут спостерігаємо глибинну проблему взаємодії людини і соціуму, оскільки «воднораз із однаковою мовою вони повинні набути схожості в моралі та мати спільний (або національний) характер поруч зі своїм власним, притаманним кожному окремому індивідові» [Сусов 2009]. Специфіка базових доміант національного світобачення рельєфно виявляється у національній комунікативній поведінці як вияві специфічного комунікативно-психологічного феномена.

Включена в дискурс, комунікативна особистість водночас творить його, формуючи навколо себе комунікативно-прагматичний простір. Цей простір організований як силове (енергетичне) поле зі своїм центром (адресантом) та периферією (адресатом) [Сусов 2009 : 80–81]. Це означає, що в дискурсі втілюються індивідуальні психологічні особливості мовців, їхні почуття, бажання, мотиви, наміри, ідеали, знання тощо. Ці внутрішні прояви, за Франком, «Вашого власного «я» [Франко 1986, 45 : 401] структуруються в ієрархічній моделі мовної особистості, яку, на думку Ю. Караулова, формують три рівні: *прагматично-мотиваційний* (охоплює мету, мотиви, почуття, інтереси, постанови та інтенції, тобто ситуативний досвід), *когнітивний* (охоплює інтелектуально-аксіологічну сферу особистості, її картину світу, систему цінностей, тобто

соціальний досвід) і *вербально-семантичний* (лексикон особистості, її вербальний досвід) [Караулов 1987 : 246].

У процесі творення комунікативно-прагматичного поля мовна особистість трансформується в комунікативну, виявляючи себе в трьох параметрах: функціональному, когнітивному, мотиваційному. Природно, основним і базовим є мотиваційний. Він визначає спрямованість певних видів діяльності, зокрема когнітивної та комунікативної, їхній результат.

Особливої ваги в мотиваційному спектрі комунікативної особистості набуває почуття обов'язку. Власне на ньому загострює увагу І. Франко в «Одвертому листі до галицької української молоді»: «Ви, молоді приятелі, ... чи подумали Ви про значення тих подій для нашої нації, для нас усіх, для кожного з нас особисто? Адже ж всесвітня історія не історія героїв, а історія масових рухів і перемін; а ми ж кожен особисто хіба не часть тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни? Чи подумали Ви над сим, куди можуть повести нас ті рухи, якою луною в особистім житті кожного з нас можуть відбитися ті переміни і які обов'язки на кожного з нас накладає теперішня хвиля?» [Франко 1986, 45 : 401–402].

Звернемо увагу на комунікативний кодекс, який сповідує Іван Франко у формуванні особистості нового типу. Ключові слова у зверненні – «*ми*», «*кожний особисто*», «*кожний з нас*» – вказують на те, що, прагнучи досягти взаєморозуміння, реалізувати свою комунікативну мету і намір, адресант дотримується найголовніших принципів спілкування – кооперації та ввічливості. Вони дозволяють вбачати в кожному із адресатів комунікативну особистість із власним «я», що водночас є «частю тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни» [Там само : 401]. Намагаючись загострити в української інтелігенції почуття обов'язку, Франко прагне розкрити значущість образу свого співрозмовника, його завдання в національному поступі.

Довірливу, приятельську атмосферу спілкування з галицькою молоддю, у котрій мислитель хоче бачити новий тип мовної особистості – національно гідної й культурно соборної, з'єдиненої – передає куртуазний (витончено ввічливий) і водночас імперативний тон звертання: «Перед Вами стоїть задача й обов'язок – віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам. Чи і наскільки ми почуємося до того обов'язку, чи і наскільки совісно, розумно, обдумано візьмемося до його сповнювання, від того буде залежати в дуже великій мірі наша будучина яко нації, здібної зайняти місце в хорі інших культурних націй» [Там само : 404].

Орієнтиром у духовному й інтелектуальному поступі мовної особистості мають стати культурні ідеали. Вершинним ідеалом Франкової аксіологічної (ціннісної) системи був «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним» [Там само : 285]. Мислитель вказує на велику екзистенційну силу таких ідеалів, які навіть «поза межами можливого» [Там само : 284] «можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях...» [Там само : 284]. Націєтвірними прагненнями мають бути наснажені передусім пасіонарії-інтелектуали – особистості «великих умів і великих сердець», які «розігрівали мільйони сердець, будили рух, благородне змагання в мільйонах душ» [Там само : 294]. Як би там не було, вони змінювали ментальні стереотипи народу, раціонально-ірраціональні вектори його внутрішнього світу, що визначає національно-екзистенційну самотутність.

Характеризуючи такий спосіб бачення світу й себе у ньому, власне духовно-практичну діяльність людини, комунікативна лінгвістика оперує поняттям *сильної мовленнєвої особистості*. Вона має інтегративний, цілісний характер і синтезує в собі низку взаємопов'язаних ознак: енергію

думки, що втілена в «енергію» слова; широту мовленнєвої (дискурсної) діяльності як результат здобутих знань; вміння висловлювати інтелектуалізований зміст у демократичній формі, враховуючи, зокрема, «живу реакцію на «живе слово»; розвинуту рефлексивність, аналітизм мислення; вміння відповідати за «словесний вчинок» [Космеда 2006 : 20–21]. Як бачимо, характеристика сильної мовленнєвої особистості має історичну (діахронійну) та культурологічну зумовленість і водночас містить позачасові, «абсолютні» ознаки.

Поняття *сильної мовленнєвої особистості* наповнюється конкретним змістом у проекції на багатогранну постать Івана Франка, чия мисленнєво-мовленнєва діяльність максимально «унаочнює» названі вище системотвірні параметри й водночас виходить за її межі. Глибинно знаючи, «як много важить слово» [Франко 1976, 3 : 172], сформував у собі «занадто великого ворога порожніх фраз» [Франко 1981, 31 : 31]. Він був речником свого покоління, своєї епохи та водночас критиком і цієї епохи, і ментальних вад соціуму, якого як «син народа, що вгору йде», прагнув бачити «у народів вольних колі» [Франко 1976, 5 : 214]. Зрештою, у культурно-політичному бутті українства І. Франко став явищем епохальним. Тому його комунікативна поведінка – це своєрідний комунікативний кодекс честі, бо у створеному цим «цілим чоловіком» комунікативно-прагматичному просторі постійно резонують інтелектуальна свобода, проникливий аналітизм, відданість правді і неприйняття запопадливої провінційності, сервілізму перед «власць імущими». У нього було мало друзів у середовищі «офіційно-порядної» галицької публіки, серед офіційних лідерів громадського руху: він не вписувався в їхнє загерметизоване коло, бо постійно ганив за лінивість й примітивність, провінційність і самозадоволення та волав про посилену дисципліну духу [Баган 1991 : 11]. Не міг викликати захоплення і створений Франком ментальний портрет «патентованих патріотів»-русинів: «Так мало серед

них знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру» [Франко 1981, 31 : 30].

Бачимо перед собою справжнього духовного провідника нації, який не боявся йти проти течії та зберігав у різних випробуваннях долі стоїцизм духу, часто підживленого гіркою іронією.

Ставлення І. Франка до інтелігенції було неоднорідним і потребує особливо уважного осмислення. В основі – завжди критично-аналітичне, воно зумовлене засадами його світогляду, які в процесі ідейних пошуків і під впливом віянь часу зазнавали змін. На шляху світоглядної еволюції він проходив через різні етапи: «романтичний», «соціалістичний», «позитивістський» і нарешті «ідеалістичний» [Баган 2004 : 169–170]. Зміни у світогляді І. Франка, що відбувалися в постійній борні «з самим собою», накладали відбиток на зміст оцінок тогочасних суспільно-політичних рухів, рушієм яких виступала інтелігенція. Його критичні характеристики стосуються як традиційних галицьких ідеологій москвофільства й народовства, так і новітніх доктрин: європейського лібералізму, а після світоглядного перелому – соціалізму й позитивізму. Пошук якісно нових ідейно-духовних основ для утвердження й розвитку нації, попри супровідні ідеологічні метання, які М. Драгоманов називав «скоками», вів і все-таки привів Франка до завершального періоду його потужної когнітивно-комунікативної діяльності – ідеалістичного (або націоналістичного). Саме на цьому етапі спостерігаємо інтенсивне й усебічне творення проекту модернізації української культурної ментальності. Саме на цьому етапі бачимо постійне звертання І. Франка до європейської філософської думки ідеалізму й здобутків психологічної науки. Вони мали прислужитися формуванню

й становленню концептуально іншої, власне національної мовної особистості, найповнішим втіленням якої повинна б стати інтелігенція.

Прообраз мовної особистості нового типу постає в працях націософського спрямування: «На склоні віку» (1901), «Поза межами можливого» (1900), «Ukraina irredenta» (1895), «Одвертий лист до галицько-української молодезі» (1905), «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906) та ін. Нового, націософського забарвлення, відповідно до викликів часу, набувають і ментальні орієнтири національної мовної особистості. Вони – першоумова й першооснова національного поступу, бо, за Франком, «осушення... ідеалу національної самостійності» залежить «тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього» [Франко 1986, 45 : 285]. З цією метою мислитель розгортає перед інтелігенцією цілісний проєкт національної ментально-культурної модернізації: «...Щоб слово сталося ділом, треба поперед усього, щоб наша інтелігенція була інтелігенцією, щоб позбулася своєї тісноглядної котерійності [групівщини – Н. Л.] та кастової зарозумілості. Треба духа толеранції і виrozumілості для відмінних особистих переконань, бо без такої виrozumілості не можлива ніяка широка організація. Треба духа свободи і любові до правди та до народу в публічній дискусії. Треба докладного і ненастанного пізнавання потреб і бажань народу. Треба щирого, безоглядного здруження з народом. Треба скільки можна закидати пусті формальності, ведучі до пустих спорів, а цінити діло не по формі, а по змісту. Треба не викликати ворогування і якої-небудь виключності в ділах національних та релігійно-обрядових...» [Франко 1986, 45 : 202].

Окреслений задум наснажений здоровим національним оптимізмом, візією новітнього ментально-культурного поступу. Повтор ключового слова *треба* надає аргументації автора характеру перфомативності (спонуки до дії). Нагородження односпрямованих характеристик політичної си-

туації утворює ампліфікаційний ряд. Позаяк комунікативне звернення автора адресоване так званій *цільовій аудиторії* – інтелігенції, то, прагнучи зацікавити її націєтвірними вартостями та цілями, ритор закономірно використовує спеціалізовані мовні та ідеологічні ресурси. Вони увиразнюють лінію його комунікативної поведінки. Як досвідчений публічний промовець-націєтворець, Франко усвідомлює «стартову» різницю у світоглядних позиціях інтелігенції та народу і прагне духовно зблизити їх. Національній комунікативно-психологічній взаємодії мають послугувати окреслені конструктивні засади «безоглядного здруження». У своїй аргументації автор не вдається до дешевого популізму, до загравання з аудиторією шляхом так званого комунікативного погладжування чи маніпуляції її свідомістю, що часто спостерігаємо в риторичному дискурсі сучасних політиків чи громадських діячів. Показова стислість націософських підсумків мислителя: Франко майстерно послуговується методами і диктату, й адаптивного вслуховування в голос «щиро мислячих русинів». Творячи з них «свою» аудиторію – інтелектуалізовану, свідому своєї пасіонарної місії, автор виявляє до неї толерантне і прихильне ставлення: «Яка буде доля мого проекту, – я думаю, що осущення його не представляє надто великих трудностей, а разом обіцює величезні користі, і то в недовгій часі. Треба тільки доброї волі, доброго розуму і доброї діяльності. Чи найдуться ті три добрі речі у нашої інтелігенції – в тім питання» [Франко 1986, 45 : 203]. І завершує мислитель своє комунікативне звернення «в надії, що вони таки, хоч, може, не в такій мірі як треба, а все ж найдуться...» [Там само : 203].

Крізь призму запропонованого Франком проекту спостерігаємо формування спільних референцій автора й адресата. Такий двобічний процес психологічно-мовленневої взаємодії, коли цільова аудиторія (інтелігенція) змінюється в міру того, як ритор виявляє готовність і здат-

ність ставати її духовним спільником, у риторичі кваліфікується як явище ідентифікації. Політично-національна ідентифікація мала послугувати підґрунтям для вироблення спільної світоглядної бази, а в результаті – для утвердження національної самосвідомості як невід’ємної ознаки національно-культурної ідентичності. Адже націю як політично реалізовану спільноту творить передусім культура. Модерні слов’янські нації та держави спочатку поставали саме як культурницькі проекти. Принагідно І. Франко актуалізує націософську думку Яна Неруди – одного з організаторів національно-визвольного руху у 60-ті роки в Чехії: У зорях небесних великий закон / Написаний, золотолитий. / Закон над закони: свій рідний край / Над все ти повинен любити [Там само : 284].

Мовна ситуація в Україні та в Чехії кінця XIX – початку XX ст. унаслідок їхньої тривалої бездержавності мала типологічну подібність: якщо чеською мовою говорили здебільшого селяни, бо чеська інтелігенція була згерманізована, то українська інтелігенція теж була вражена «своїм» мовним дуалізмом: «gente Ukrainus, nationale Russus (Polonus)», тобто: за походженням – українець, за національністю – росіянин чи поляк.

Світло в кінці тунелю бездержавності мали запалити пасіонарні інтелектуали. Їхня боротьба за відродження мови, освіти, історичної пам’яті на першому етапі націєтворення сприяла б пробудженню національної самосвідомості, кристалізації національної культурної ідентичності, а потім з історичною закономірністю переходила б на вищий рівень – від культурного самоутвердження до політичного. Невипадково нацією називають «політично організований народ», «історичний народ» [Радевич-Винницький 2013 : 51], який має або прагне мати свою державу. У Франковому плані модернізації українського суспільного буття чітко окреслено шлях трансформації від культурного народу до

політичного організованого народу – нації, де особливу надію покладено «на серйозних, свідомих і статочних *мужів* [курсив наш – Н.Л.], повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею. Таких *мужів* потребує кожда нація і кожда історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода» [Франко 1986, 45 : 409]. Неважко вивести підтекст, що така свобода може усміхнутися нації тільки у власній державі.

Наведена вище цитата виявилась у перспективі ілюстрацією до слова *муж*, яке СУМ фіксує із містким суспільно-політичним значенням: «Державний, науковий, громадський і т. ін. діяч» [СУМ IV : 820]. У націєсофському дискурсі І. Франка позитивне конотативне забарвлення політоніма *муж* посилюється епітетами *серйозний*, *свідомий* і *статочний*. Такими мужами – ідейними послідовниками Каменяра – виявилися пасіонарні інтелектуали 20-их рр. ХХ ст. Це засвідчує, зокрема, факт культивування ними громадянського обов'язку як національного імперативу. Ці вчені (мовознавці, літературознавці, історики, філософи та ін.) всіма силами свого таланту сприяли національно-культурному відродженню 20-их рр., не маючи особливих ілюзій щодо декларованої політики українізації, яка згодом трансформувалася у боротьбу «на мовному фронті». Так, Є. Тимченко в листі до В.Гнатюка застерігав: «Не ідеалізуйте нашу державу. Це ще в певній мірі фікція. Влада в московських руках, і ми весь час боремось, щоб одного чудового ранку не опинитись в руках «єдиної, неделимой». Хто буде боронити українських інтересів, коли на чолі держави «чужі люде». У всякім разі не будьмо песимістами, працюймо усіма силами, наслідки будуть!» [Записки НТШ 1992]. І хоча невдовзі переважна більшість найвидатніших учених,

культурних діячів стали жертвами політичних репресій, а їх імена були вилучені з історії української науки і культури, вони своєю чесністю, жертовністю й самопосвятою явили в духовному просторі українства той «каменярський» тип особистості, що наświetлений у візії І.Франка: Ми знали се, і в нас не раз душа боліла, / І серце рвалося, і груди жаль стискав; / Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла, / Ані прокляття нас не відтягли від діла, / І молота ніхто із рук не випускав [Франко 1976, 1 : 68].

Усупереч домінантній деформаторській тенденції представляти українське суспільство на зламі ХІХ – ХХ ст. як малосвідоме, політично пасивне, у Галичині цього періоду поряд із національним мовно-культурним будівництвом спостерігаємо активізацію політичного руху: «серед народа розбуджено апетит до просвіти, до духовного і політичного життя» [Франко 2001 : 222]. Його змістом ставало витворення в умовах бездержавності української політичної нації як окремішнього суб'єкта історії. Це було очевидним тоді – ще більше увиразнилося з часом: «Західна вітка українського народу ще у ХІХ ст., – розмірковує Я. Дашкевич, – глибоко ввійшла в європейське суспільство, існувала політично структурована нація (краще структурована, ніж тепер), яка, незважаючи на різні політичні течії і напрями, вся від першої чверті жила єдиним бажанням: утворити незалежну Українську державу» [Дашкевич 2006 : 8]. Русійною силою українського політичного мислення став Франків імператив: «В нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась» [Франко 2001 : 46].

Справді, духовний діалог не має часових меж. Саме Іван Франко разом з Лесею Українкою виявилися предтечами творців національно-культурної революції – «Розстріляного Відродження» 20-их. Ожививши організм української культури «ін'єкцією європеїзму», вони безпосередньо підготували поворот українського суспільства до реінтеграції

в європейський культурний світ. Пізнання цього світу й себе у ньому нині не менш актуальне, ніж тоді. Воно увиразнить розуміння власної культури, власної історії, національної ідентичності загалом.

2. 2. Лінгвополітологічні акценти засновника національної «школи політичного думання»

Проблема дослідження політичного буття народу крізь призму його мови є багатовимірною і потребує комплексного, міждисциплінарного підходу. У парадигмі «кооперованих» антропоцентричних наук – як «здвоєних» (етнолінгвістика, психолінгвістика), так і «строєних» (етнопсихолінгвістика, етнолінгвокультурологія) – чільне місце посідає лінгвополітологія (або політична лінгвістика). Її провідне завдання – об'єктивно описувати й інтерпретувати лінгвополітичний стан соціуму, за особливістю політичної комунікації досліджувати специфіку політичного мислення, взаємодію мови, ідеології та влади, її мовну політику, відповідаючи таким чином на реальні запити суспільства у політичній сфері спілкування. Із квінтесенцією цієї інтердисциплінарної науки, що виникла на межі політології й лінгвістики, методологічно перегукується узагальнення І. Франка, яке можна вважати засадничим для української лінгвополітології: «...Всяке теотеризування, а особливо публіцистичне, має значіння тільки тоді, коли являється висловом, виясненням тих інтересів, тих почувань, течій, які наклюнулись або наклювуються в суспільності, і без найтіснішого контакту з життям те розумування робиться сірою, безплідною доктриною...» [Франко 1986, 45 : 279]. Треба було володіти Франковим зором політичного аналітика, рефлексією соціального мислителя й талановитим пером публіциста, щоб сформувані стратегічну лінію цієї міждисциплінарної науки.

Іван Франко у своїх літературно-критичних працях, особливо наприкінці XIX – на початку XX ст., багато уваги приділяв проблемі національного самоусвідомлення, заперукою якого є мовно-культурне становлення комунікативної особистості (людини, нації, що є «колективним індивідом», «збірною особистістю»). У процесах націєосмислення та націєтворення мислитель важливу роль відводить так званій «неполітичній культурі», наголошуючи, що «само поняття «культури» містить у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.), що неполітична культура – *se contradactio in adjecto* (внутрішня суперечність – Н.Л.) [Там само : 281]. Оскільки український соціум через бездержавність тривалий час належав до «неісторичних» етносів, а тому перебував у ситуації колоніальної залежності від влади чужих держав, то в політичному дискурсі Франка аналітично й об'єктивно схарактеризовано мовну політику (мотиви й характер) чужих панівних режимів, мову влади, її функції, «мовні ігри» політиків, їхнє маніпулювання словами, закамуфльоване «фразистим патріотизмом» [Там само : 206]. Аналіз цих та інших питань українського політичного дискурсу продовжено у студіях сучасних лінгвістів – як вітчизняних (С. Єрмоленко, Н. Кондратенко, Л. Павлюк, Я. Радевича-Винницького, Г. Яворської), так і представників української діаспори (Б. Гарасиміва, В. Поморського та ін.).

У часи Франка (і не тільки тоді) перешкодою для національного мовно-культурного становлення була проблема національної ідентичності: «Хто ми? Чиїх батьків? Ким, за що закуті?». Та й не завжди когнітивний аспект ідентичності (знання про свій етнос, його прикмети, історію, стосунки з іншими етносами) узгоджувався з емотивно-аксіологічним аспектом (ставлення до свого етносу та своєї належності до нього) і часто призводив до роздвоєння самототожності людини (етносу). Іншими словами: національна амбіва-

лентність відплачувала спольщенням чи помосковщенням певної частини українського соціуму, передусім – інтелігенції, позбавляла її національного обличчя. Адже фундаментальною властивістю мовної особистості (людини, етнічної спільноти) є здатність до національного самоусвідомлення і самовизначення у процесі суспільної та комунікативної діяльності, де засобом особистісного (індивідуального) чи спільнотного (властивого етносові, субетносові, стратумові) позиціювання виступає етнонім. Як засіб національної самоідентифікації (*лат. identificare* «ототожнювати»), він набуває для людини особливої значущості, без якої вона не мислить себе як особистість, споріднена з власним народом. Побудовуючи своє буття у поліетнічному світі відповідно до внутрішньої природи, мовна особистість у такий спосіб зберігає свою автентичність, незважаючи на зовнішні (політичні, соціальні, культурні, мовні тощо) несприятливі чинники. Зіткнення з ними змушує мовну особистість розв'язувати одну зі стрижневих екзистенційних проблем – проблему політичної свободи, відповідальності й вибору.

У різноетнічних суспільствах, багатонаціональних державах підлеглий народ зазнає постійного тиску народу, котрий у державі панівний (титульний) і повною мірою використовує своє право на владу, монополізуючи різні сфери, зокрема мовно-культурну. Відомо ж: чия влада, того й мова. Унаслідок мовно-культурної нерівноправності, «освяченої» відповідною ідеологією в політичній сфері спілкування, виникли явища дифузної ідентичності (байдужих до неї «хохлів») та неадекватної ідентичності (ворожа налаштованість до неї «малоросів») [Радевич-Винницький 2013 : 223, 226]. Критично відповідаючи на гостро екзистенційні питання «І чом у нас відступників так много? І чом для них відступство не страшне? Чом рідний стяг не тягне їх до свого? [Франко 976, 5 : 88], Франко-лінгвополітолог аналізував дискурс політиків, особливості їхніх мані-

пулятивних стратегій і тактик, роль і характер імплікацій у політичній сфері спілкування. Та найбільше переймався мислитель плеканням зрілої мовної особистості (людини чи народу) – національно свідомої, освіченої, державотворчої, особливі надії та сподівання покладаючи на інтелігенцію. Чим сильніше він апелював до «усвідомлювання того народу в його національних, політичних і горожанських правах», тим різкіше осуджував «наш голосний фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм...» [Франко 1986, 45 : 406]. І. Франко занадто добре знав людську натуру «патентованих патріотів» [Франко 1981, 31 : 31], пафосна риторика яких накидала масовій свідомості, схильній простодушно сприймати все «на віру», політично угодницькі, сервілістські гасла-приманки. Вони мали двоїстий характер, бо прикривали егоїстичну «байдужість до важних загальних справ» [Франко 1986, 45 : 407]. В «Одвертому листі до галицької української молодезі» такий тип комунікативної поведінки оцінено семантично місткою лексемо-комполитом із прозорою внутрішньою формою «пустомельство» [Там само : 407]. Противагою духовній ледачості, безхарактерності, безкритичному сприйняттю суспільного життя має стати громадянська свідомість адресата: «Наша масова інерція, що приймає безкритично слова тих, які сим чи іншим припадком були поставлені «на чоло народу», стали послами, професорами, головами товариств і т. і., мусить уступити місце живій, критичній праці думок і готовності – все і всюди подати й свій голос у загальній справі, виконувати діяльно, на власне ризико, але з повною свідомістю своє горожанське право» [Там само : 406].

Це потребує від української спільноти духовної мобілізації, внутрішньої готовності стати вище від власного «простого хлопського розуму» [Там само : 278]. Бо «простий хлопський розум» не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом у жаднім

питанні, що вимагає дрібнішого дослідження і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабкість..., що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії «простому хлопському розумові» не признаємо ніякої компетенції, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей «простий хлопський розум» як свідка або навіть судію» [Там само : 278].

Франкове лінгвополітологічне вчення було реакцією на виклики самого життя українського народу, його прагнення знайти «поза межами можливого» свою стежку до «осушення... ідеалу національної самостійності» [Там само : 284]. Для цього слід було розв'язати цілий вузол проблем, зокрема лінгвополітологічних, які штучно, зі спритністю політичних шахраїв створювали прихильники «простого, здорового розуму». Науковець розкриває примітивну, облудну сутність міфологеми «*простий, здоровий розум*», якою послуговувалися у своїх «мовних іграх» політикани різного гатунку. Володіючи багатим арсеналом комунікативної мімікрії (зовнішньої і внутрішньої), вони маніпулятивно жонгливали «*жолудковими ідеями*» [Там само : 279], щоб затінити і витіснити з пробудженої свідомості українства ідеал політичної самостійності. Тож Франко-лінгвополітолог пропонує придивитися «з чисто методологічного погляду тому питанню, а радше сувоєві тих питань, які були підкладом згаданої газетярської політики» [Там само : 279].

Для характеристики маніпулятивних «мовних ігор» політиканів публіцистичне перо автора не шкодує іронічно-саркастичних оцінок, якими пронизана їхня комунікативна поведінка: «Нема нічого забавнішого, як бачити наглі перескоки з одного становища на друге у прихильників «простого, здорового розуму». Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність «жолудкових ідей», – а завтра глянь! Самі вони проти ідеалу політичної

самостійності виточують як першу гармату – ті самі жолудкові ідеї... «Наш народ бідний, його визискують усякі лихварі і здирці. Рятуймо свій бідний народ, підносім його економічно, а не гаймо часу на пусті мрії про далекі, до зреалізування неможливі ідеали». А післязавтра ті самі люди для потреб хвиливої полеміки знов змінять фронт і будуть кидати громи на ті самі жолудкові ідеї – і нічого собі» [Там само : 279].

Наведений текст стосується семантичного простору гри, у якому реалізуються типові для політичного дискурсу функції – емергентна й функція комунікативної мімікрії. Перша – емергентна – чітко простежується на рівні масової комунікації, коли адресант (мовець) – окрема особа або так званий *колегіальний комунікант* (партія, блок чи, як в окресленій конситуації, «*прихильники «простого, здорового розуму»*»), а адресат – народ. У такому комунікативно-прагматичному полі масовий адресат (народ) пов'язує свої наміри, сподівання, прагнення із тими, які «були поставлені «на чоло народу» [Там само : 406], ототожнюючи їх більшою чи меншою мірою з собою. Адже своєю ідеологією та діяльністю очільники народу мали б сприяти забезпеченню його інтересів у різних сферах суспільного буття: політичній, економічній, соціальній, культурній тощо. У своїй риторичі вони часто вдаються до ключових узагальнень на взірець *ми, наші виборці, наш народ* тощо. Політичні примовки «*наш народ бідний*», «*рятуймо свій бідний народ*» із позірною артикульованою гуманністю створюють ілюзію комунікативної емпатії. Як наслідок, міфологізований узагальнений комунікант виконує, з одного боку, об'єднувальну функцію, з другого – власне емергентну: звести всі комунікативні акти, всі висловлення до одного «середньостатистичного» – ніби спільного для всіх адресатів (народної маси). Орієнтованість політичної мови на масового адресата, її пристосування до змін, які переживає суспільство, призводить до семан-

тичного розмивання політичних термінів. Такої семантичної деспеціалізації зазнав, зокрема, політонім *народ*, ставши компонентом різних ідеологем.

Емергентна функція, локалізована в політонімі *народ*, перебуває в синкретичних відношеннях із функцією комунікативної мімікрії, коли адресант-політик (партія, блок тощо) прагне приховати свої справжні наміри. У таких випадках повідомлення досить часто має маркери однієї функції, однак насправді виконує іншу. З цього погляду у теорії комунікації розмежують такі типи комунікативної мімікрії: *авторську* (комунікант видає себе за когось іншого) й *функціональну* (за декларованою метою приховується справжня) [Кашкин 2007 : 99–105]. У реальному політичному дискурсі можемо спостерігати одночасну дію цих функцій, що й засвідчує наведена вище політична, точніше – політиканська риторика популістів. Пропагований ними егоїстично-матеріалістичний культ «шлункових ідей» підміняв екзистенційно стратегічну мету – національну самостійність. Він пропонував народові стати ситим, але не вільним, а тому вів у політичне небуття.

Деструктивну функцію подвійної мімікрії (авторської та функціональної) виконувало галицьке москвофільство як різновид малоросійства. Під маскою миролюбної риторики воно насаджувало, за оцінкою Франка, «безмірний зріст сервілізму та чинопочитання серед інтелігенції, яким вона щосили старалася заражувати й народні маси» [Франко 1982, 37 : 80]. Фарисейську суть «різномастої купи людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу і його свідомости, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність», розкриває характерний вірш «Мир вам, браття, всім приносим», що на 30 років став своєрідним пісенним славнем-програмою для значної частини галицьких інтелігентів. Політичний смисл, що набуває слово *мир* у цій пісні, стане виразнішим, якщо

звернемо увагу на морально-психологічну характеристику, яку дає І. Франко москвофільській ідеології та її літературному апологету Іванові Гушалевичу – автору «темного слова» [Франко 1982, 35 : 7–73]: «Гушалевич сим разом оказався рідною дитиною свого часу – не бурливого 1848 року, а гнилої доби попередніх літ, ...оказався навіть віщуном, віднайшов у серці руського інтелігента грубі поклади інерції, тупости та апатії і відізвався до сих темних сил відповідним до їх смаку темним словом, піснею, якої кождий рядок виглядав так, немов би мав якийсь смисл, хоч і не мав його; удавав із себе щось високе та поважне, хоч напrawdę висловлював лише бездонну духову мізерію...» [Там само : 12–13]. Подальший лінгвополітологічний аналіз поглиблює маніпулятивну природу «*рутенського фарисейства, що під шумними фразами любить ховати зовсім не блискучі, дрібні, самолюбні та брудні заходи...*». Оскільки «*темним словом*» [Там само : 13], що затуманює, профанує народну свідомість, постає *мир*, то маніпулювання цим словом-симулякром викликає критичне несприйняття мислителя. Суб'єктивно-особистісний смисл, що формується на рівні індивідуального ставлення до пізнаного явища, дисонує з тими системними значеннями, які на лексикографічному рівні охоплює аналізована лексема *мир*. Пор.: 1) «відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода»; 2) «відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами, протилежне *війна*»; 3) «угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір»; 4) «спокій, тиша» [СУМ IV : 712].

Суб'єктивно-особистісний смисл лексеми *мир* у націософському дискурсі І. Франка дисонує також із так званим об'єктивно-суспільним смислом цієї ж лексеми в згаданій пісні І. Гушалевича, «що сталася, – за оцінкою Франка, – в 1848 р. немов девізом русинів, їх національним гімном, здобула собі відразу широку популярність...» [Франко 1982, 35 : 10]. Не буде перебільшенням стверджувати, що саме

наведені вище системні значення як підґрунтя об'єктивно-суспільного смислу намагався маніпулятивно прищепити у свідомості галицького соціуму москвофільський поет, експлуатуючи нездорову схильність «братів» до відступництва та пристосуванства. Пор.: Мир вам, браття, всім приносим, / Мир то наших отців знак, / Мира з неба всі днесь просим, / Чи багатий, чи бідак. / Мир да буде ввік з нами, / Бо де мир єсть, там і бог. / Мир нас злучит з небесами, / Сил ізліє на нас мног [Там само : 10].

Ключова в цьому тексті лексема *мир* – класичний приклад слова-симулякра в політичному дискурсі москвофілів. Його штучний пафос призводить до вивітрювання позитивної семантики й водночас нагадує про доречність застосування психолінгвістичної теорії значення, яка стверджує: почувши слово «*мир*», варто розгледіти, *хто* його вимовляє і з *якою метою*. Діагностичне тло створює мовленнєва ситуація (ситуативний контекст), що випрозорує суперечність між експліцитним (зовнішнім) та імпліцитним (внутрішнім) планами політоніма *мир*. Фальшивий пафос розкриває експресивно-оцінна характеристика засновника національної школи політичного мислення: «Кожде слово того гімну, як на ту пору, було кричущею брехнею» [Франко 1982, 35 : 10]. Семантичний контраст між декларованим і реальним породжує нову якість оцінки й актуалізує відповідне прагматичне значення цього слова як *політиканської ідеологеми*. Її маніпулятивну суть розвінчує подальша аргументація політика-публіциста, де шляхом ампліфікації увиразнено смислові відтінки наведеного вище контекстуального значення: «Ані русини не приносили нікому миру, бо самі, уперве збудившись, мусили своїм хоч би найскромнішим рухом заважати іншим та потроху гальмувати їх рухи; ані мир не був знаком наших отців, які, власне, лише війною та боротьбою здобули собі те, чим були, а миром та застоєм утратили все; ані, врешті, русини не мали причини просити

миру, бо мир мусив би знов приспати їх ледве що розбуджені сили» [Там само : 10].

Окрім повторення лексеми *мир*, у наведеному контексті спостерігаємо також повторення підсилювальної частки *ані*, щоб наголосити потрібну інформацію і концентровано передати вкрай негативне ставлення до так званих миротворців – «спеціалістів від роблення миру»: «Повиринали багато спеціалістів від роблення миру і згоди, багато підлих спекулянтів, кар'єровичів, інтригантів» [Там само : 11]. Як бачимо, висміюванню так званих *миротворців* служать синоніми *спекулянти*, *кар'єровичі*, *інтриганти* з виразною пейоративною функцією. Вони посилюють викривально-сатиричну конотацію, якою пронизана характеристика рутенства.

Руйнівну, підступну природу цього явища письменник характеризує через метафоричний образ *болота*. Навколо цього ключового слова об'єднується низка когнітивних метафор. Будучи внутрішньо пов'язаними, вони формують сценарій, у межах якого метафоричний образ обростає багатьма деталями. Показовими його означниками є когнітивні метафори *народні п'явки*, *хробацтво*. «Рутенство... підняло у нас свою голову і швидко показало себе силою, забруднило та висмоктало народний рух: верствою *рідкого болота* покрило всю історію Галицької Русі на довгі десятиліття. Сам Гушалевич був одним із пильних продуцентів і одною з жертв того *болота*» [Там само : 13]. Внутрішня потенція метафори, її сила впливу якраз у тому й полягає, що вона активізує когнітивні можливості читача, змушує його побачити нові, часто невидимі грані аналізованого явища: «І кождий русин мусив поневолі запитувати себе: невже й з усім тим *хробацтвом* треба мати мир і згоду, а не ворогування й боротьбу» [Там само : 11]. Окреслене риторичне запитання разом із аксіологічно зниженими когнітивними метафорами *народні п'явки*, *хробацтво*, *темні сили* програмує ще одне прагматичне значення політоніма *мир* – «психологічний стан

національних відступників, що сповідують спекулятивну, пристосуванську поведінку».

Причина послідовної переконотації слова *мир* у Франкових політичних текстах має культурно-історичне та психологічне підґрунтя, а саме: виклики національного буття і як відповідь – аналітичні лінгвополітологічні оцінки науковця. Вони породжують часто цілком протилежні до лексикографічних тлумачень смислові варіанти описуваного явища. Якісно іншого смислового навантаження надає слову й авторська іронія, побудована на асиметрії між планом висловлення (авторське, актуальне значення) і планом фіксованого змісту (лексикографічне значення). Як блискучий полеміст, Франко майстерно послуговувався усіма різновидами іронії, зокрема сарказмом. Уїдливе висміювання виразно проступає на конотативному тлі аналізованого політоніма *мир*: «...по гарячковім руху 1848 р. наша суспільність пішла за покликом свого чільного поета Гушалевича «Мир вам, браття, всім приносим» і жила справді мирно, так мирно, як, може, ніколи перед тим, а, певно, ніколи потім. І які ж то були результати того *миру*? Ось найважливіші: ...здичіння і розпиячення селянства, далеко більше, як було за панщини, пропущення без уваги усіх державних змін, що вже від половини 50-их літ перли Австрію на дорогу конституційного розвою, і повна непідготовленість народних мас до конституції, безмірний зріст сервілізму серед інтелігенції, ... і, нарешті, повна духовна безплідність інтелігенції...» [Франко 1982, 37 : 80]. Іронічне сприйняття політоніма *мир* викликає ампліфікаційний ряд, утворений повтором синонімічних лексем (*мирно, так мирно*), де другий компонент із підсилюваною часткою *так* уяскравлює саркастичні відтінки прагматичного значення. Іронічний план політичного дискурсу увиразнений антитезою, у якій лексичні антоніми *перед тим – потім* віддзеркалюють важливі часові протиставлення. Аксіологічно знижена характеристика «*результатів того миру*» розкрита

через контрасти іронічної двозначності, які породжують висновок, що суперечить очікуванням, тобто парадокс. Так визріває семантичний конфлікт між системним (лексикографічним) значенням політоніма *мир* й актуалізованим суб'єктивно-особистісним смислом.

Декодуванню закладеного в політичному слові політиканського змісту сприяє типова для Франка-полеміста діалектична фігура концесії. Удавано погоджуючись із аргументами й оцінками опонента з метою подальшого їх викриття, автор спирається на тези, сформульовані ніби від імені Гушалевича, за його логікою та в його стилістичній манері: «Згода! Спільна мета! Дуже гарна річ. Але, на жаль, галицькі русини 1848 р. не знали, в чім, властиво, лежить їх спільна мета, а до згоди почали швидко простягатися найрізніші брудні руки, що під покришкою миру і згоди раді були б потягти русинів за собою. Слова Гушалевича, що пропагував безоглядну згоду, не питаючи, з ким та за яку ціну, були не словами дійсного віщуна народного, а безмисним белькотанням чоловіка, що не знав дійсного життя і його задач і повторяв на віру пусті фрази, зачуті з інших уст» [Франко 1982, 35 : 11].

Використана письменником метафора-соматизм *брудні руки* проливає світло на справжню мету національних відступників. Їхня риторика поєднує в собі дві функції: авторської мімікрії, коли москвофільські ідеологи видавали себе за «спеціалістів від роблення миру» і функційної мімікрії, коли за декларованою метою «*під покришкою миру і згоди*» приховується справжня – «*потягти русинів за собою*» [Там само : 11]. На перетині цих двох функцій виникає ще один смисловий варіант слова *мир* – «егоїстична, безоглядна згода за будь-яку ціну». Ставлення до такого безпринципного миру автор передає асоціативними означеннями *якнайглибший, якнаймертвіший мир*. Якщо звести в єдине аксіологічне ціле пісню Гушалевича, то її мелодія викликає послідовно негативні порівняння; «*повільна, лінива, мов хід робучих волів, ...мов*

відвар дурійки, мов холодний подув реакції...» [Там само : 11], а текст оцінюється стилістично зниженими синонімами: *безмисне белькотання, пусті фрази* [Там само : 11].

Повернути народ до себе, до своєї історії, до своїх традицій, а головне – розбудити національну свідомість могла лише мова народу й виплекана ним культура. Не дивно, що у процесах націєосмислення та націєтворення провідна роль належить «лінгвістичним революціонерам», «філологічним паліям». Їхня діяльність у площині так званої «неполітичної культури» [Франко 1986 : 281] може мати далекосяжні наслідки, оскільки сприяє перетворенню народності на етнічну націю. Тож увага Франка-лінгвокогнітолога прикута до нового осмислення політоніма *неполітична культура*, а по суті – скерована на підтримку цієї доктрини М. Драгоманова всупереч бажанню її автора, котрий не толерував участі українців в активній політиці, вбачаючи в цьому вияв українського сепаратизму: «Далеко вище від сього егоїстично-матеріалістичного погляду [«простого, здорового розуму» – Н.Л.] треба поставити той, який пок[ійний] Драгоманов так завзято критикував і осуджував під назвою «неполітичної культури». Ся назва не зовсім добре характеризує саму річ» [Там само : 281]. А далі мислитель розвинув ідею культурної праці, яка на раціональних засадах мала б наблизити українство до реалізації «ідеалу національної самостійності» [Там само : 285]. Цей ідеал політично й духовно визначив і визначає новітню історію України. У цьому й полягає історичне значення, заслуга Івана Франка перед історією української політичної думки. «Бо ж годі заперечити, що відповідно ведена просвітня, літературна і загалом культурна робота навіть без мішання українців у активну політику могла б була з часом здобути українству певне, хоч і маленьке політичне значіння, а всі такі, зразу чисто ідейні й ідеалістичні рухи, переходячи в маси, мають те до себе, що захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних,

економічних і політичних інтересів, витягають людей на чимраз ширшу арену боротьби» [Там само : 282].

У націєвірній концепції Франка всебічний культурний поступ набуває фундаментального і стратегічного значення для становлення національного буття. Національно-екзистенційні перспективи українства почасти окреслені в його винятково значущій націософській праці «Поза межами можливого» [Там само : 276-285]. Крізь призму терміна-політоніма *неполітична культура* учений стисло й переконливо розкрив суть явища, яке пізніше у соціолінгвістиці отримає термінну назву *linguistic loyalty*. Її українськими відповідниками слугують *мовна відданість* чи *мовний патріотизм*. На думку відомого американського дослідника Уріела Вайнрайха, цей конотативно забарвлений політонім можна трактувати і як *мовний націоналізм*. Зауважимо, з-поміж наявних різновидів націоналізму (економічний, територіальний, мовний, культурний тощо) мовний націоналізм – найпоширеніший. Він може бути досить різноликим: демократичним і тоталітарним, толерантним й агресивним, націєзахисним і націєруйнівним. Через свою різноликість *націоналізм* часто ототожнюється із *шовінізмом*. Так, у радянських словниках, а за інерцією і в деяких нинішніх українських лексиконах термін *шовінізм* трактується як різновид націоналізму. Але притаманною для радянського періоду міфологізованою політичною мовою замовчується, «що цей різновид має великодержавний характер, що йому властиве визнання свого права на уярмлення інших народів, що він спрямований на brutальне національне і соціальне пригнічення... (в словниках інших країн «соцтабору» прикмети шовінізму таки відзначалися): в умовах закамурфльованої в комуністичні гасла «імперії зла» це могло викликати небажані для режиму асоціації» [Радевич-Винницький 2013 : 187]. Унаслідок семантичного ототожнення *шовінізму* та *націоналізму* останній термін у політичній мові радянського періоду, що виража-

ла відповідну ідеологію влади, набув негативної конотації, а точніше – переконації.

Річ у тім, що політоніми *націоналізм*, *націоналіст* утворені від латинського слова *natio*, за яким у другій половині XIX ст. закріпилося значення «політично організований народ», тобто спільнота, яка має чи прагне мати свою державу [Радевич-Винницький 2013 : 51]. Власне генетично первинного значення набуває слово *націоналізм* у націософському дискурсі І. Франка, конкретно – в розлогій статті «Огляд української літератури 1906 р.», яка зі зрозумілих причин не увійшла до виданого в 1976 – 1986 роках п'ятдесяти томного «Зібрання творів» письменника. Філософсько-політичне мислення Франка накреслює стратегічні ідеї, оперті на духовно-ментальні засади націоналізму. Звучання цих світоглядних ідей у Франковому тексті посилюють семантичні фігури антитези та ампліфікації, у які вплетена метафора ландшафту – *український ґрунт*: «Треба, щоб ті ідеї, оперті не на загальних доктринах, а на відчужанні інтелігенцією глибокої, кровної солідарності з українським народом і з *українським ґрунтом*, зробилися власністю широких гуртів тої інтелігенції, щоб це не були холодні теорії, мотивовані по книгах, а щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щира, гаряча готовність до праці і до жертви, щоб були тим, що цивілізована людськість називає живим національним почуттям і без чого нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» [Франко 2001 : 165]

Наведені вище світоглядні рефлексії цілком органічно вписуються в національно-екзистенційний (фактично націоналістичний) стиль мислення, який, на думку П. Іванишина, проявився в Івана Франка вже в ранній період життя і творчості [Іванишин 2006 : 45]. Він концептуально викристалізувався в 1890-ті рр., коли Франко розвинув багато націоналістичних положень, зокрема й про державну самостійність України. У статті «Наш погляд на польське

питання» (1883) мислитель наголошував: «найперша задача кожного народу є – стояти за своїми власними інтересами і дбати про своє власне утримання» [Франко 1986, 45 : 208]. З'ясовуючи геополітичні уроки в польсько-українських стосунках, він чітко сформулював національну геостратегічну засаду: «Польща для поляків, але Русь для русинів» [Там само : 217]. Це було сказано за 17 років (!) до знаменитої брошури М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900), що висувала гасло українського націоналізму «Україна для українців». Логічно й передбачливо окреслені Франком національні самостійницькі політологічні акценти дають підстави політологам вважати його першим теоретиком модерного українського націоналізму.

Так звані біоритми національного коду чітко прослуховуються і в поетичних творах: «Не пора...» (1880), «Ляхам» (1882), «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883), «Самбатіон» (1883), «Асиміляторам» (1889), «Великі роковини» (1898) та ін., без яких важко уявити поетичне ество Франка. Своїм ідейно-політичним звучанням вони суголосні з ідеологією націоналізму, якщо його трактувати з погляду поневолених, а не поневолювачів. Ще наприкінці ХІХ ст. видатний український вчений Олександр Потебня зауважив: «Є два роди націоналістів: які стоять на позиції тих, хто поглинає (А), і на позиції тих, кого поглинають (Б). Моральності, правди більше на боці останніх, про перших здебільшого можна сказати: «Може, ти, москалю, і добра людина, та шенелія (respective теорія) у тебе злодій». Вони носяться зі свідомістю своєї вищості («превосходства»): їх шлях до ідеалу людського розвитку – кращий; хто втирається йти, куди вони женуть, той грішить проти провидіння, проти розуму історії. Але на те можна заперечити, що бур'ян глушить і траву, і пшеницю, і т.п.» [Потебня 1993].

Щоб знюансувати Франкове політичне світобачення, доречно простежити семантичне наповнення терміна-політоніма *націоналізм*, зафіксованого в новітньому «Великому

тлумачному словнику сучасної української мови». Він охоплює три лексико-семантичні варіанти: 1) Ідеологія й політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу. 2) Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів. 3) Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм» [ВТС].

Як відомо, кожен національний рух потребує відповідної ідеологічної бази. Цілком закономірно, що в надрах Франкового націософського мислення визрівала відповідна ідеологія. Вона генерує в політичному смислотворенні автора ще одне значення терміна *націоналізм*: «Ідеологія, що опирається на глибинну солідарність з народом, сповідує національно-екзистенційні цінності: національний обов'язок, готовність до наполегливої праці і свідомої самопожертви заради справжніх ідеалів». Оточена конотативним ореолом, ця семема поглиблює семантичний потенціал аналізованого політоніма.

І. Франко ясно і чітко усвідомлював, що шлях українства до політично організованої спільноти пролягає через культурно-мовне становлення, через «неполітичну культуру» як вияв українського націоналізму. Він мав стати реакцією на тотальний чи то російський, чи польський шовінізм, бо, за його оцінкою, «московська «плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка» [Франко 2001 : 247]. Маючи націєзахисний і націєбудівний характер, такий націоналізм неминуче приводить до національного самоусвідомлення й політичного самоутвердження, а в результаті – до національної свободи.

Українські соціал-демократи не усвідомлювали пріоритету національного над соціальним. Аналізуючи їхню політичну платформу, Франко оперує поняттями, які вписуються в парадигму націоналістичного мислення: *національний характер*

[Франко 2001 : 172], *українство... як натуральний вислів своєї душі* [Там само : 172], *наперед українці* [Там само : 172], *виразний національний ґрунт* [Там само : 172]. Втім, вслухаймося в аналітичні застереження автора й звернімо увагу на смислове наповнення наведених вище ключових висловів, на чітко окреслені лінгвокогнітологічні засади: «Є ще одна, глибша хиба, що була джерелом їх [соціал-демократів – Н.Л.] хитання в самих основних поглядах, – вони не уявляли собі гаразд цього національного характеру, не відчули того, що вони ж *наперед українці, а потім соціал-демократи* [підкреслення наше – Н.Л.], трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів» [Там само : 172]. А далі спостерігаємо типовий для смислотворення письменника метафоричний сценарій ландшафту, що розгортається навколо образу *землі*. «Се ще одна наука, що і в такий інтернаціональних справах як соціалізм *здорові, органічні парості* можуть у кожному краю *виростати* тільки з виразного *національного ґрунту* і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться *цвітучою дійсністю*» [Там само : 172].

На думку Івана Франка, витoki політичних хитань соціал-демократів – передусім у внутрішній, ментальній площині, а саме – у відірваності від національного ґрунту, у роздвоєнні світогляду. Критичне несприйняття у науковця-лінгвокогнітолога викликала їхня публіцистична мова, у яку політики «не зуміли вложити душі та захопити нею ширші маси читачів». Риторичу такого типу він характеризував як «*сіру теорію*». Духовна закоріненість у рідний ґрунт стає джерелом ідейної й моральної сили в боротьбі за «дуже важні питання українського життя» [Там само : 163]. Про те, що ці питання набувають політичного, націєсофського значення, сигналізує лексема «*національний (-а, -е, -і)*, яка у згаданій статті розширила свою валентність, поєднуючись

зі словами: *життя* [Там само : 162], *обов'язок* [Там само : 165], *почуття*, *характер* [Там само : 172], *грунт* [Там само : 172], *єдність* [Там само : 173], *гордість* [Там само : 179]. Політичне становлення українського суспільства у Франковій статті «Огляд української літератури 1906 р.» відбивають також словосполучення з лексемою *український* (-а, -е, -і): *свобода* [Там само : 163], *дух* [Там само : 164], *політика*, *інтелігенція* [Там само : 164], *народ*, *письменство* [Там само : 165], *соціал-демократи* [Там само : 168], *товариства*, *газети*, *преса* [Там само : 163] тощо.

У процесах націєтворення важливого значення набуває проблема політичного виховання народної маси. «Прилюдною трибуною» [Там само : 163] повинна стати українська преса, яка, на думку українського вченого, має дбати не лише «про інформування своїх читачів» [Там само : 163], а зберігати в собі характерні прикмети «*власне українського духу, живого почуття одноцільної і окремої української політики...*» [Там само : 164].

Консолідаційну функцію в політичній комунікації з народною масою Франко вкотре відводить інтелігенції, яка має стати авангардом на шляху національного самоутвердження: «Без інтелігенції народна маса не піде наперед, не зорганізується, або й коли буде організуватися, то хіба для антикультурних диких поривів. На українську інтелігенцію, на її організацію, на вияв її політичних та культурних змагань звернена тепер цікавість усієї освіченої Європи, яка чує духом, що власне звідти може вийти ясне і розумне слово, що може вивести Україну та й усю Росію з дотеперішнього важкого кризису» [Там само : 164].

Вчитування в наведений текст, його «дешифрування» як необхідна умова когнітивно-дискурсного підходу актуалізує додаткове смислове навантаження ключового слова *інтелігенція*. На лексикографічному рівні його семантична структура охоплює два значення: 1. Люди розумової праці,

що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури. 2. Інтелігентність. [СУМ IV : 36]. У Франковому суспільно-політичному дискурсі термін *інтелігенція* в поєднанні з видовим прикметником-конкретизатором *українська* набуває нових смислових варіантів: це культурний і політичний провід українського суспільства; це й еліта, що своєю інтелектуальною діяльністю творить європейський суспільно-ціннісний простір. Окреслена семантична конфігурація політоніма *інтелігенція* зумовлена характером Франкового філософування, яке «здебільшого випливало з життєво-конкретних, насущних питань, хоча й уписувалося в універсальний масштаб цілокупного буття. Рідко коли мислителя цікавила сутність певної речі як така; йому, зазвичай, розходилося про її значущість для особистості, нації, суспільної чи наукової потреби, даного історичного моменту, і філософські питання він порушував задля вирішення конкретно-наукових, моральних чи суспільно-політичних проблем, а не в руслі загальносвітоглядних спекулятивних шукань» [Тихолоз 2002 : 111], характерних для мови політики – як тогочасної, так і нинішньої.

Розкриваючи синтетичний характер Франкового філософського світогляду, де не завжди чітко простежується демаркаційна лінія між «українськістю» та «європейськістю», дослідники стверджують: «Колосальний конгломерат філософської проблематики доби, цілий комплекс ідей різних часів і культур український мислитель перетопив у горнилі сумніву й віри на власну філософію, заломлену на життєву конкретику своєї доби і нації» [Там само : 113–114]. Тож закономірно, що на завершальному етапі світоглядної еволюції Франко постає, на думку І. Лисняка-Рудницького, речником «реального націоналізму» [Лисняк-Рудницький 1994 : 54–61], «принявши нові для себе ідеї примату духа, національної незалежності, ролі проводу і активної, збройної боротьби як шляху до

свободи» [Донцов 1991 : 151]. Ці ідеї через українську пресу та літературу мали дійти до адресата – української інтелігенції, котра на початку ХХ ст. була «політично невиробленою і хворою на загальноросійський доктринаризм, не привичною до оцінювання конкретних явищ, а тільки до теоретичних шаблонів...» [Франко 2001 : 164].

Громадянське зростання української інтелігенції асоціативно пов'язане з рідним ґрунтом. Власне цей метафоричний образ, за нашими спостереженнями, стає одним із центральних у націософському дискурсі І. Франка. Його смисловий потенціал розкрито через деталі сценарію «праця на рідній землі», що внутрішньо поєднує елементи одного контексту в різних творах. У публіцистичній статті «Двоязичність і дволичність», яка теж не потрапила в 50-томник, наголошено, що «*відірвання від рідного ґрунту*, поперед усього від рідної мови, мало фатальні наслідки» [Там само : 266] для провідного ідеолога галицького москвофільства Івана Наумовича. Застерігаючи, що «*широкі дороги... можуть на довгі роки одвести її [українську інтелігенцію. – Н.Л.] від рідного ґрунту*», письменник через типову для його смислотворення когнітивну метафору ландшафту *ґрунт* розгортає у статті «Огляд української літератури 1906 р.» цілу картину: «Цю інтелігенцію ловити, показом її *ґрунтових*, рідних інтересів, її найближчих громадянських обов'язків *прив'язувати до українського ґрунту* і до органічної *праці на ньому*, отсе перша і головна задача української інтелігентної преси і літератури» [Франко 2001 : 164].

Метафора ландшафту є вельми промовистою щодо тогочасного стану української суспільної свідомості, у яку потрібно було вкорінити, як в український ґрунт, ідею національного визволення. Її ж не можна зреалізувати без імперативу національного обов'язку, національного почуття. Для Франка-лінгвокогнітолога методологічно визначаль-

ним стає *етико-етноцентричний підхід* до розв'язання конкретних суспільно-політичних проблем, зрештою, як до будь-яких інших: наукових, моральних, філософських. Його політична мова попри її орієнтованість на масового адресата (народну масу) не вписується у стереотип про маніпулятивний характер мови типового політика – переважно кон'юнктурника. У Франковому політичному слові завжди нуртувала «одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям» [Франко 1976, : 282].

Викристалізовані «висновки науково-здисциплінованого інтелекту» мислителя [Маланюк 2008 : 123], його політично загострена здатність вловлювати виклики державної української дійсності і стратегічно передбачати завтрашню політичну реальність українського соціуму мають непроминальне значення. У науковому вимірі синтез живої політичної думки мислителя та його живого слова заклали в українській лінгвістиці основи лінгвополітології (політичної лінгвістики). Іван Франко постійно загострював увагу на тих національно-екзистенційних питаннях, які значущі й для сучасної політичної лінгвістики: лінгвополітичний стан соціуму; функції мови політичної комунікації; взаємодія мови влади і влади мови; дослідження маніпулятивних стратегій і тактик; мова політиків у політичній комунікації; моделювання у мовній свідомості базових концептів політичного дискурсу; аналіз імплікацій у політичному дискурсі тощо.

Франкова «школа політичного думання» визначала засади (шляхи й засоби) якісного оновлення національної політичної картини світу, а в практичній площині наближала українство до здійснення «ідеалу національної самостійності» [Франко 1986, 45 : 285] – політичної незалежності. У цьому й полягає феномен лінгвополітологічного вчення мислителя.

2.3. Особливості політичної мови на зламі XIX – XX ст.

Дослідження лінгвополітологічної проблематики зумовлене концептуальним спрямуванням нинішньої лінгвістичної науки до антропоцентричної парадигми, що ґрунтується на тріаді «культура – свідомість – мовлення». Оскільки «ми можемо дістатися до думки тільки через слова» [Вежбицкая 1999, 293], то одним із вузлових завдань лінгвополітології закономірно постає вивчення за мовленнєвою поведінкою специфіки політичного мислення. У соціально-психологічних характеристиках політичної комунікації та комунікантів гострої актуальності набуває проблема використання мови як засобу маніпуляції свідомістю, реалізація маніпулятивних стратегій і тактик. Окреслена проблема стала об'єктом досліджень американських і західноєвропейських лінгвістів (П.Серіо, Р. Мідоу, Д. Болінджер, Р. Блакар, Х. Вайнрих, Р. Водак, Т. ван Дейк, Р. Лакофф, Л. Лассвел, В. Клемперер та ін.). У 80-ті – 90-ті рр. XX ст. до проблематики політичної лінгвістики звернулися в колишніх країнах СРСР: спершу досліджували тоталітарну мову радянської епохи, що характеризувалася гаслами, ритуалізованістю, імітацією свята (А. Баранов, Ю. Левін, Н. Купина, С. Єрмоленко, Є. Рабинович, В. Алпатов та ін.), згодом вектор студій було спрямовано на теоретичне розроблення мовних особливостей організації політичного дискурсу (Е. Лассан, О. Шейгал, А. Белова, О. Романов, В. Козловський, О. Паршина, Л. Синельникова та ін.). Український політичний дискурс останніх років став предметом уваги не лише вітчизняних лінгвістів (Г. Яворської, Л. Ставицької, С. Єрмоленко, Н. Кондратенко та ін.), а й представників української діаспори в Канаді та США (Б. Гарасиміва, Л. Павлюк, В. Полковського й ін.) [Селіванова 2010 : 565].

Ще у 80-ті рр. XIX ст. фундаментальний підхід до характеристики політичної мови спостерігаємо в І. Франка. Він не просто розкривав, так би мовити, секрети політичної кухні, а виробляв в українського реципієнта критичне ставлення до бездержавної політичної дійсності, давав ключ для «пізнання політичних справ і інтересів» [Франко 1986, 45 : 202]. Привертають увагу пророчі візії мислителя, що постали системною ідеологічною протидією маніпуляційним стратегіям і тактикам – тодішнім чи нинішнім.

Головними функціями політичної комунікації сучасні лінгвополітологи вважають боротьбу за владу (агітацію за владу, захоплення й утримання влади), інтеграцію й диференціацію групових агентів політики; здійснення вербальних політичних дій та інформування про них; створення «мовної реальності» поля політики та її інтерпретацію; маніпуляцію свідомістю й контроль за діями політиків й електорату тощо [СЛЕ : 567]. Семіотичний простір політичного дискурсу формує мовна політика, зорієнтована на масового адресата. Для досягнення в політичній комунікації своєї мети політик-адресант використовує набутий комунікативний досвід, широкий арсенал вербальних та невербальних засобів. Тож мова політики театралізована, навіть карнавалізована, насичена знаками вербальної агресії, міфологемами [Там само : 266], а також «правильною» риторикою з ідеологічно привабливими для масової свідомості ключовими словами-політонімами. В умовах інформаційної агресії адресат-населення не відчуває й не усвідомлює, що він піддається відповідно зацентрованому маніпуляційному впливу, адже поряд із функцією маніпулювання реалізується функція комунікативної мімікрії.

Звісно, у дискурсних практиках кінця XIX – початку XX ст. набір політико-технологічних інструментів не був таким багатим, як у сучасних ЗМІ, зрештою, і слова *психотехнології* також не існувало. Однак політична мова як тоді,

так і тепер зберігає типологічну функційну подібність, що виявляється в боротьбі за владу. Невипадково політичне мислення І. Франка, його лінгвополітологічні погляди зацентовані на соціально-психологічних особливостях цієї мови. Так, у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878 р.) науковець-публіцист аргументовано й глибинно висміює та розвінчує механізм маніпуляційних стратегій і тактик, до яких вдаються, зокрема, західноєвропейські ліберали. У цьому аспекті показовою є їхня мовна поведінка (мовні засоби, риторичні прийоми, побудова аргументації тощо) й зміст політичних текстів (дескриптивний напрям політичної лінгвістики). У ліберальній риториці Франко простежив тенденцію до семантичного вихолощування слів, кон'юнктурного їх тлумачення: «Вже сама назва – *«лібералізм»* характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються. Що вона властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього вам, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [Франко 1980, 26 : 79] (підтекст: кожен цю назву тлумачить по-своєму, пристосовує до власної ідеології).

Франкове декодування імпліцитних смислів здійснюється через «занурення» в підводні течії політичної мови. Автор зауважує парадоксальну невідповідність між дефініцією політичного терміна й самою політичною реальією: «В теорії свобода, рівність, братерство, а на ділі «святе право власності», «вільна угода» з молодим робітником, а кінець кінців одне велике, широке і глибоке «я», котре обнімає, прикриває і задавлює всю прославлену свободу» [Там само : 80]. Франко дуже добре усвідомлював ті ідеологічні пастки, у які могло потрапити політично несформоване українство. Тож аналітичним скальпелем лінгвополітолога робив внутрішній зріз ідеологічної моделі чи комуністів, чи соціалістів, чи соціал-демократів і розкривав подвійну, фальшиву сутність їхнього «кермування» державою. Демократичне за формою,

за політичною мовою, це «кермування» стало б деспотичним за змістом у політичній реальності. Для стратегічного політичного мислення І. Франка такі «перспективи» були прогнозованими й прозорими.

Проникливий політичний зір, історична інтуїція підказали йому таку візію: «Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшеним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [Франко 1986, 45 : 341]. Франкова соціально-психологічна характеристика «*народної держави*» разюче дисонує з риторикою політичних доктринерів. Їхня політична мова – це словесна декорація для маніпуляції мовною свідомістю та здійснення соціальної влади. Ключове слово-політонім *народна держава* в політичній аргументації соціал-демократів набуває кон'юнктурного тлумачення, а в результаті – семантично вихолощується, деспеціалізується.

Слова, які слугують знаряддям пристосування до власної ідеології будь-якими способами, у політичній лінгвістиці (лінгвополітології) кваліфікуються як фантомні слова-симулякри. Вони типові в дискурсній практиці політичних маніпулянтів, де акцентовано увагу на ідеологічно привабливих політонімах *народна держава*, *соціальна демократія* [Там само : 341], *громадянський порядок* [Там само : 340] тощо, а натомість замовчувано наслідки політичного диктату влади. На дешифрування мімікрійної природи вербальних політичних дій скеровано риторичні запитання: «А хто

були б її [народної держави – Н.Л.] сторожі? Хто держав би в руках кермо тої держави? Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти» [Там само : 341–342].

Передбачливі перестороги зі знаменитої Франкової праці «Що таке поступ?» (1903) неабияк схвилювали Є. Маланюка, котрий присвятив Каменяреві окремі студії «Франко незнаний», «Франко як явище інтелекту» та з півстолітньої відстані часу (1956) риторично запитував: «Чи це не пророча візія великої людини, візія, що здійснилася до найменших деталей» [Маланюк 2002 : 123]. Порівнюючи висновки науково-здисциплінованого інтелекту Франка з найвищим світовим «ірраціональним візіонерством», поет і філософ-воїн констатує : «Року 1904 Франко вже оперує такими поняттями, як «всевладство» (ми сказали б – тотальність) дослівно – «комуністичної держави», «державний соціалізм», «тріумф нової бюрократії над матеріяльним і духовим життям суспільности...» [Там само : 123].

Візії Франка на природу виникнення тоталітарного суспільства стали наріжним каменем для сучасної політології. Щобільше, «пророчі остороги і стисло наукові висновки героїчного інтелекту Івана Франка» [Там само : 123] своєю націєтвірною спрямованістю і політичною проникливістю, методологічно-пізнавальним потенціалом дискурсної практики створили підґрунтя для становлення української політичної лінгвістики (або ж лігвополітології) – комплексної міждисциплінарної наукової дисципліни, що спрямована на дослідження взаємодії мови, ідеології та влади, конкретніше – на дослідження мовних засобів політичної сфери спілкування, політичної комунікації та маніпуляції масовою свідомістю. Створені Франком соціально-психологічні характеристики політичних комунікантів допомагали українському адресату

розгледіти за мовними засобами – особливо імпліцитними – специфіку політичної поведінки влади, сповідувану нею ідеологію, мета якої – легітимізувати «всевладність керманічів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільонами членів народної держави» [Франко 1986, 45 : 342].

Відомо, що політики не практикують конкретних визначень: у своїй риторичі із різною ідеологічною спрямованістю вони часто вдаються до використання наведених вище номінацій типу *спільна праця, спільна власність, народна держава, братерство, рівність, лібералізм* та ін. Через семантичне вивітрювання слова, зневагу до його біографії, зокрема до семантичного центру терміна-політоніма, такі фантомні слова-симулякри утворюють семантичний простір гри.

І. Франко завдяки інтелектуальному аналітизму, історичній інтуїції зумів добачити в доктринах соціал-демократів, лібералів зручну для них систему ідеологем, за словесно, закамують оболонкою останніх розгледіти їхню двоїсту, облудну суть. Добачене й «декодоване» він доносить до свого читача: коли думка набувала саркастичного забарвлення, мислитель вдавався до гранично виразних експліцитних засобів: «Я не силую», «я маю», «мені вільно» – ось вічний рефрен усіх ліберальних бесід. Кождий старається якнайбільше поля займати для власної свободи, а до других йому байдуже, – як «маєш» і ти, займай собі, а «не маєш», ну, то про мене вільно ти втопитися, вільно й повіситися, – у нас прецінь силування нема, ми ліберали» [Франко 1980, 26 : 80].

В аргументації лібералів нібито відсутні експліцитні засоби «силування», тобто вербальної агресії, характерної для мови політики. Однак політична практика західноєвропейських лібералів викликає у Франка скептичну оцінку, передусім через фальшиве пафосне теоретизування, облудність комунікативної поведінки, мета якої – приховати дволикість натури. Вона рельєфно проступає зі спостережень автора, де схарактеризовано «важніші ціхи західноєвропейського

лібералізму»: «Передовсім – неозначеність основного поняття *свободи*, а з другого боку, тісне, сліпе самолюбство, – а відси, конечно, виходить багато напівсмішних, напівсумних супротивностей межі словами а ділами. В бесіді вони часто люблять широкі, розмашні фрази, грімкі слова, а на ділі вони крайні матеріалісти, консерватисти та самолюби. Сеся дволичність підточує і підгризає всю їх натуру в самій глибині і видна в кожному їх поступі, надає всім їх ділам ціху нерішучості, необдуманості і недовговічності» [Там само : 80].

Наведені фундаментальні тези дають змогу збагнути неодноримірну, складну природу західноєвропейського лібералізму, який на галицькому суспільному ґрунті поставав «з каламутної мішанини клерикалізму, вузькоглядства та мертвого формалізму. ...Недостача видержки в діланні, страх перед критикою, перед аналізом і одвертим висказом своїх засад, фразерство і крутанина логічна надають нашому недавньому лібералізові ще туманніший і неясніший вигляд, ніж на Заході» [Там само : 83] (підтекст: не варто купуватися на ліберальну риторику й адекватно оцінювати суспільну практику).

Правдивість зображення, фактичність, щира, навіть пристрасна тональність у зверненні до читача надавали його публіцистичним творам характеру наукових роздумів, що пройняті вболіванням за долю людини, нації, держави. Франкова стаття «Наше теперішнє положення» у лінгвополітологічному аспекті є і нині на часі. Вслухаймося: «А супроти тих великих політичних сил... що ж робити нам, русинам? На кого нам надіятися, з ким в'язатися? Положення наше, безперечно, так сумне, що велика пора поглянути холодним, критичним оком на нього, зважити добре свої і противні сили і – що на тепер найважніше – позбутися всіх злудних [ілюзорних, примарних. – Н.Л.] надій, всіх безпідставних пересудів політичних, всіх неуправнених бажань і стремлінь, бо інакше всяка бесіда о якій-небудь поправі нашої долі буде

і вічно стане риторичною забавкою, набором пустих фраз» [Франко 1986, 46, кн.1: 310]. І. Франко виступає принциповим і послідовним критиком явища, яке в сучасній політології отримало назву *популізм*. Для того, щоб бути в політиці суб'єктом, варто «заямити собі основні закони всякої політики» [Там само : 310].

Прищеплюючи у свідомості народу філософію національної ідеї на раціональних засадах [Тихолоз 2002 : 115], І. Франко окреслює першоумову політичної суб'єктності через метафоричний образ «*моральної і матеріальної сили*»: «Доти ніщо нам надіятися на які-небудь уступства зі сторони наших противників, доки ми, мов безвладна колода, все будемо предметом для їх більше або менше фантастичних, а нам шкідливих експериментів» [Там само : 310]. Це концептуальне положення Франкового розуміння самодостатньої політики – «політики розумних людей» [Там само : 310] – варто б, за висловом самого письменника, «твердо собі заямити» [Там само : 311] і сучасному українському політикуму. У психолінгвістичному вимірі лексема *твердо* спрямовує читача не лише на запам'ятовування, а й на певний спосіб дій, пор. фраземи: *тверда рука; твердий на слово; тверде слово* [СУМ Х : 47]. Уже тоді в пафосній риторичній Франко лінгвокогнітологічним слухом вловив головну прикмету, що ставала своєрідною міною сповільненої дії для лібералізму як суспільного явища: це внутрішній і дуже гострий конфлікт між проголошуваними цінностями й реальними інтересами. Одним словом, – між цінностями і цінами.

Позачасову актуальність передбачливих застережень засвідчує і наш час, коли Європейський Союз набагато частіше підпорядковує свої дії інтересам, а не принципам, культурним і політичним традиціям, високим гуманістичним та демократичним ідеалам, які власне й зробили Європу Європою. Кризу глобалізації засвідчив, зокрема, референдум про вихід Британії з Європейського Союзу.

Висновки до розділу 2

Ідею української особистості нового, пасіонарного типу спостерігаємо в образах *каменярів* («Каменярі»), *вічного революціонера* («Гімн. Замість пролога»). Вони репрезентують художнє втілення *цілого чоловіка* як типу особистості у широкому, психокультурному розумінні цього слова. У баченні І. Франка найповнішим втіленням *каменярів, вічного революціонера* мала б стати національна інтелігенція – для реалізації засад громадянської поведінки: *«справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові»*.

Політична аналітика вченого, його лінгвополітологічна оптика зацентровані на соціально-психологічних особливостях політичної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема на комунікативній поведінці і змісті політичних текстів різнотипних адресантів: соціалістів, соціал-демократів, лібералів. Їхня риторика мотивована комунікативною мімікрією й прагненням вербально легітимізувати монополію своєї влади. Вона характеризується пристосуванням до власної ідеології політично привабливих номінацій на кшталт *братерство, рівність, спільна праця, народна держава* тощо, їхнім кон'юнктурним тлумаченням.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛЕКСИКА ІВАНА ФРАНКА ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НОВІТНЬОГО ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ

3.1. Тематична стратифікація Франкового політичного лексикону

Аксіоматичним є твердження, що терміни галузевих термінологій не існують ізольовано, а поєднані між собою спорідненістю в межах термінологічного поля. Теорію термінологічного поля висунув О. Реформатський, який зазначав, що поле для терміна – це певна термінологія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна [Реформатський 1969 : 51]. У цьому контексті поняття *термінологічне поле* синонімічне з поняттям *галузева термінологія*. Натомість поняття *лексика наукової мови*, на нашу думку, синонімізується із поняттям *макротерміносистема*.

Метафоричним образом-ідеєю *поля* активно послуговувався І. Франко, у науковому дискурсі якого лексема *поле* синтезує два значення: ширше – як макротерміносистеми, вужче – як галузевої терміносистеми. Перше, ширше значення ілюструє думка Франка, що «*поле нашої науки* [курсив наш – Н. Л.] таке ще тісне і так слабо управлене, що огляд усього, що на ньому появляється, не може забрати багато місця» [Франко 1986, 46, кн.2 : 166]. Зі значенням «макротерміносистема» корелює заголовок статті «3 поля нашої науки» [Там само : 166], а також інші контексти: на всіх *полях* духового життя, в науці, літературі і техніці [Франко 1986, 45 : 292]; величезні *поля* людського знання» [Там

само : 262]. Поліглот-енциклопедист, європейський учений із класичним філологічним вишколом, І. Франко своєю універсальною науковою діяльністю прагнув «українському слову... здобувати нові поля невідомих досі понять» [Франко 1982, 33 : 275], тобто галузеві терміносистеми. Пор. також: *поле політики* [Франко 1986, 45 : 289]; *поле будівництва та адміністрації* [Там само : 294].

Варто наголосити на термінно-поняттевому новаторстві вченого, бо йшлося про розширення термінологічних полів не тільки «канонічних», номінативно освоєних галузей (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), а й про формування нових, «неканонічних» терміносистем (психології, лінгвополітології, політекономії, філософії, військової сфери та ін.). Для І. Франка була очевидною гостра потреба інтелектуалізації української наукової мови загалом й окремих наук зокрема: «У нас не перестала існувати течія, що ділить науки на канонічні й неканонічні, дозволені русинові з погляду національного й недозволені. Займатися історією Русі, історією руської, а щонайвище слов'янської літератури, етнографією, лінгвістикою та бібліографією – вільно і похвально, але займатися теологією (оскільки вона не католицько-уніатська), природничими науками (оскільки вони не спожитковані в медицині), суспільними науками (оскільки вони вибігають поза рамки правничого факультету), по думці многих наших патріотів, для русина не слід і навіть небезпечно» [Франко 1986, 46, кн.2 : 166].

Тож не дивно, що термінологіка наукової мови (макротерміносистема) або, за висловом Франка, «наше наукове поле тісне не тільки з погляду на його об'єм, на масу наукової праці, а дуже часто з погляду на методу, на провідні ідеї...» [Там само : 168]. Новітніми ідеями, напрямками, течіями нуртувала й політологія (від гр. *politike* «мистецтво керувати державою» і *logos* «учення»), яка ще в стародавній Греції була наукою про керування державою, її ідеальні цілі,

правила керування. З погляду «многих наших патріотів» політологія теж належала до наук суспільно «небезпечних», «неканонічних». У когнітивному вимірі, за оцінкою Франка, це призводило «до затиснення нашого світогляду, до звуження наших духовних інтересів» [Там само : 167], а в мовному вимірі – приглушувало розвиток української політичної термінології, збіднювало її номінативно-поняттєвий, а водночас когнітивний та комунікативно-прагматичний потенціал.

З притаманною для філософа-аналітика історичною далекоглядністю І. Франко виробив стратегічну концепцію розбудови української наукової мови, зокрема політичної термінології, як загальнонаціонального мовно-культурного явища. Її реалізація вимагала розв'язання історично заданих проблем методологічного характеру: а) вийти за межі «тісних думок і поглядів, в додатку ще й дуже тісного апарату наукового» [Там само : 168]; б) подолати «спорадичність наших наукових праць, брак в них внутрішнього зв'язку, систематичності» [Там само : 168]. Адекватною відповіддю на виклики новітньої доби мала стати інтелектуалізація української думки, вербально опертої на діалектичну єдність «національних і міжнародних елементів». Хоча на сьогодні ще не створено словника мови наукових та публіцистичних праць І. Франка, однак показовою в аспекті неологізації словника української літературної мови є його поетична творчість. За спостереженнями проф. В. Грещука, «порівняльний аналіз тридцятип'ятитисячного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка показав, що в поетичній творчості І. Франка вжито понад 15000 слів, які не були зафіксовані тодішніми найповнішими лексикографічними працями» [Грещук 1996 : 688].

Зауважимо, що термін *система* лише у Франкову добу (кінець XIX ст.) набув у мовознавчих працях більш-менш чіткого тлумачення. У науковому дискурсі І. Франка мова –

«систем голосових знаків для вираження... найрізномірніших думок і абстракційних понять» [Франко 1986, 45 : 104]. Політична термінологія в наукових і публіцистичних текстах І. Франка також має чіткі ознаки системності. Вона віддзеркалює єдність понять тієї сфери, яку вони репрезентують. Дослідити системну організацію термінології – значить описати семантичні розряди одиниць, що утворюють цю систему, простежити ієрархію зв'язків між ними на основі їхніх значень, основу яких формують поняття певної сфери знань. Системний характер термінології спирається, зокрема, на парадигматичні відношення, реалізовані в різних семантичних об'єднаннях: тематичних групах лексики, які розпадаються на підгрупи (чи мікрогрупи), ті – на синоніміїні ряди, антоніміїні пари тощо, які, зрештою, компонується з окремих слів.

Якщо виокремлення тематичних груп лексики ґрунтується на зовнішніх відношеннях – на класифікації самих предметів і явищ позамовної дійсності, то на основі лексико-семантичних зв'язків між словами, тобто на внутрішніх відношеннях, виділяються лексико-семантичні групи. На думку Ф. Філіна, «лексико-семантичні групи слів становлять об'єднання двох, кількох і більше слів за їхнім лексичним значенням», «власне мовні одиниці, продукт історичного розвитку тієї або тієї мови», «лексичні об'єднання з однорідними, зіставлюваними значеннями» [Філін 1972 : 525]. «Дослідження лексико-семантичних груп, їх історичного розвитку, – продовжує дослідник, – має важливе значення для лексикології в багатьох аспектах. Історія слова, яке є членом лексико-семантичної групи, не може бути вивчена в повному її обсязі без урахування історії цієї групи» [Там само : 557].

Політичну термінологіку, яка своїм обсягом перевершує всі інші категорії лексики в термінологічній системі І. Франка, можна класифікувати і за функціональними ознаками, і за семантичними. З функціонального погляду в складі

політичної термінології розрізняємо *власне політичні лексеми*, політичне значення яких формувалося одночасно з їх виникненням, і *контекстуальні політичні лексеми*, політичне значення яких реалізується в певних контекстах, термінологічних сполуках; пор., напр.: *рух і міжнародний робітничий рух, палій і палій війни* та ін. В основі контекстуальних політичних лексем часто лежать переносно-метонімічні й метафоричні переосмислення загальних значень слів [Бурячок 1983 : 53]. Такі значення будемо кваліфікувати в нашому дослідженні як контекстуальні, або актуалізовані, тобто смисли. Належність того чи того слова до політичної лексики здійснюватимемо на підставі таких критеріїв:

- наявність спеціальних ремарок у тлумачних словниках сучасної української мови;

- наявність пояснень або спеціальних дефініцій у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, загальнополітичних довідниках;

- частотність використання, функціональне навантаження лексеми (за умови поняттєвої співвіднесеності);

- наявність у відповідних лексем контекстуальних (актуалізованих) значень, відбитих у суспільно-політичних ілюстраціях – це щодо мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників.

Увиразнюючи роль контексту в семантичній визначеності терміна-політоніма, дослідник суспільно-політичної термінології А. Бурячок зауважує: «Треба мати на оці, що зміст поняття нерідко варіюється в дослідженнях різних авторів та в різних наукових школах. Для встановлення точності змісту такого терміна теж потрібний контекст, причому досить широкий. Ще більше зростає вага контексту, коли аналізуються соціально-політичні терміни, більшість яких набула загального поширення, стала загальнозрозумілою, а в ряді випадків детермінувалась, наповнившись новими семантичними відтінками. У зв'язку з цим при дослідженні їх

семантики не можна обмежуватися тільки суто спеціальними текстами, а слід звертатися й до художньої літератури [Там само : 17].

За семантико-поняттєвим принципом політичну термінологію розмежуємо на такі основні **тематичні групи**³:

- I. Лексика, пов'язана із системою організації держави.
- II. Лексика, пов'язана із суспільним ладом та історією.
- III. Лексика міжнародних відносин.
- IV. Загальна політико-економічна термінологія.
- V. Політико-філософська термінологія.
- VI. Політико-юридична термінологія.
- VII. Загальна військова лексика.

Терміни, пов'язані із системою організації держави, охоплюють:

1) назви центральних органів державної влади: *уряд* (276)⁴, *парламент* (294), *опозиція* (288), *урядова корпорація* (289), *міністерство внутрішніх справ* (368) та ін.;

2) назви керівників і представників найвищих органів державної влади та управління: *міністр* (289), *президент* (290), *віце-президент* (290), *державний урядник* (341), *пенсіоніст* (341), *міністр внутрішніх справ* (368), *чиновник* (353), *губернатор* (355);

3) назви місцевих органів державної влади й управління: *адміністрація* (294), *суд* (405), *земська управа* (368), *намісництво* (290), *рада* (290), *інституція* (358);

4) слова на позначення діяльності адміністративних органів та управління: *доктрина* (279), *постанова* (306), *рішення* (325), *указ* (376), *державний закон* (343), *реформа* (357), *ухвала* (334), *програма міністра* (369), *референдум*

---

³ За основу розмежування термінології на тематичні групи слугує класифікація А. Бурячка.

⁴ Цифра у дужках співвідноситься із 45-им томом І. Франка (І. Франко. Зібрання творів: У 50-ти т.), що висвітлює «Філософські праці» мислителя.

(276), голосування (340), ухвалювання законів (340), знішняя і внутрішня політика (352) тощо;

5) назви одиниць адміністративно-територіального поділу: село (276), місто (309), край (332), повіт (332), громада (333) та ін.;

6) назви, що виражають позитивні явища, події у виробничих відносинах, громадсько-політичному та культурному житті людей: політична самовлада (281), політична емансипація (290), політична діяльність (303), народне відродження (278), політична самостійність (279), консолідація нації (291), самостійна нація (281), культурна праця (283), національне самопізнання (291), національна свідомість (281), здемократизуватись (290), зреспубліканитись (290), загальна освіта (290), загальне голосування (290), вільнодумство (295), поступ (300), движуча сила поступу (344), ідеал національної самостійності (283), національний ідеал (283), ідейні й ідеалістичні рухи (282), педагогічні, економічні і політичні інтереси (282), вольне українське слово (282), національні змагання (284), народні сили (401), народолюбство (404), загальнолюдські культурні здобутки (404), національні права (408), горожанська і політична свобода (408), український партикуляризм (403);

7) назви негативних явищ, фактів і їхніх носіїв у громадсько-політичному, економічному та культурному житті суспільства: винародовнення (217), москвофільство (406), безладдя і недоумство політичне (208), політична безправність (281), цезаризм (290), бюрократія (294), русифікація (354), тоталітаризм (376), культурний застій і упадок (280), конфесійні, політичні та національні пересуди (408), приписи та доноси (356), утопія (280), класовий і хатній егоїзм (280), племінний і расовий шовінізм (291), ґрунт політично несвободний (281), жолудкові ідеї (280), економічний визиск (280), визискувати, визискувачі (281), політична безправність (281), апатія (281), духове відчуження (284), асиміляційна робо-

та (404), польсько-шовіністичні агітації (219), національна кривда (284), неволення (284), пародія конституційних форм (289), декаденція (291), збурення народу (294), національний притиск (290), здирство (294), пролетаризація мас, дегенерація поколінь (294), льокайство (295), бездержавство (346), неробство (323), безправство (334);

8) назви, що ілюструють боротьбу за встановлення влади: консолідування (284), революція (306), політичний процес (376), демонстрація (356), протест (356), маніфестація (356), політичне змагання (384).

Термінологіка, пов'язана із суспільним ладом та історією, складається з назв:

1) етнічних спільностей і державних об'єднань: українство (282), російство (282), германство (211), слов'янство (211), український народ (282), українська нація (282), українці (282), поляки (206), народність (276), народ (279), нація (280), держава (310), російська федерація (283), поляки-державники (207), унія (209), свободна федерація (209), громада (426), колонія (342) та ін.;

2) форм правління: авторитаризм (276), парламент (294), парламентаризм (289), рада державна (204), анархізм (292), лібералізм (350), царювання (308), народовладдя (292), автономія громади (333), республіканізм (295), демократія (295), федералістичний устрій (333), демократизм, імперіалізм, республіканізм, конституціоналізм (295), соціальна демократія (341), поліційна держава (341), народна держава (341), абсолютизм (290);

3) представників і прибічників тієї чи іншої форми державного правління: капіталіст (287), мілітарист (287), тиран (297), соціал-демократ (341) тощо;

4) династичних і придворних осіб, можновладців: цар (307), імператор (352), династія (352), цісар (331), король (331), наступник (352), володар (353), самодержець (353) та ін.;

5) політичних напрямів, партій і їх представників: *ліберал* (286), *народництво* (292), *анархіст*, *анархізм* (330), *комуніст* (334), *комунізм* (337), *соціал-демократична партія* (340), *соціал-демократи* (341), *лібералізм* (403), *націоналіст* (376), *український націоналізм* (424) та ін.;

6) характеру діяльності політичних організацій і партій, методів їх боротьби: *контраргуументація* (279), *консолідація* (291), *всевладна бюрократія* (354), *шовінізм* (291), *усталення законного правопорядку* (368);

7) населення, соціальних класів та їх представників: *буржуазія* (343), *пан* (376), *народ* (281), *робітницький стан* (283), *інтелігент* (290), *горожанин* (281), *репрезентант робітницької верстви* (289), *капіталістична верства* (296), *промислова верства* (296), *бюрократична верства* (296), *селянин* (296), *селянство* (342), *робітник* (340), *фабрикант* (340), *купець* (402), *богач* (340), *власитель* (343), *лендлорд* (342), *орендатор* (342), *пролетаріат* (357), *інтелігенція* (357), *адвокат*, *професор*, *журналіст*, *лікар та інтелігентний пролетарій* (402) та ін.;

8) понять соціального й національного гніту, класової та національно-визвольної боротьби, їх учасників: *кріпацтво* (349), *народна тюрма* (341), *дегенерація* (294), *духове відчуження* (284), *національна кривда* (284), *панування* (209), *політична безтактовність*, *самодержавіє й обрусеніє* (403), *руйнування й покорювання* (207), *німецьке хижачтво* (208), *неволення* (284), *національний притиск* (291), *тортури* (276), *русифікація* (354), *деморалізація* (354) тощо;

9) адміністрації, організації, закладів, служби, їх представників: *народна школа* (290), *намісництво* (290), *рада* (290), *спілка* (343) *товариство* (343), *наукова і культурна інституція* (358), *земська управа* (368), *загальноземська організація* (368), *сільськогосподарський комітет* (368), *громадська інституція* (369), *фірма* (354);

10) офіційно-ділових документів: *постанова* (276), *указ* (285), *розпорядження* (286), *закон* (434) та ін.;

11) репресивних органів, їхніх представників та їх діяльності: *арешт* (344) *тортури* (276), *шибениця* (358), *поліційна держава* (341), *народна тюрма* (341), *визиск робітників* (342), *кривдники* (344), *визискувачі* (344).

Лексика міжнародних відносин включає:

1) поняття міжнародного права, зокрема: *сусідня держава* (334), *цивілізований світ* (358), *внішня політика* (352), *міжнародні цілі* (284) тощо.

а) політико-правовий статус держави, країни, території: *незалежність* (286), *автономія* (354) *абсолютизм* (402), *самодержавство* (402);

б) політичні відносини між державами, народами: *війна* (344), *суспільні відносини* (346), *міжнародна праця* (335), *самодержавна ідея* (403), *доктрина самодержавія й обрусенія* (403), *політика руйнування, визискування та оглуплювання країн* (403), *доктринерський автократизм* (403) тощо;

в) міжнародні об'єднання, союзи: *конфедерація* (286), *міжнародний союз* (284), *європейська суспільність* (288), *конвенція* (376);

2) поняття, пов'язані з дипломатичною діяльністю: *дипломат* (287), *посольство* (305), *заява міністра* (367), *конгрес* (295), *мирова конференція* (353).

Політико-економічна термінологія охоплює:

1) загальні політико-економічні поняття: *економічний прогрес* (280), *матеріальні відносини* (276), *корпорація* (289), *панщина* (306), *економічне питання* (279), *економічний визиск* (280), *економічне невільництво* (280), *конкуренція* (284), *біржеві спекуляції* (298), *продукція* (342), *податок* (334) та ін.;

2) поняття, які стосуються політекономії капіталізму: *економічний матеріалізм* (283), *економічний фаталізм* (285), *капіталізм* (288), *капіталіст* (294), *приватна власність фабрик* (342), *приватна власність землі* (342), *нерівність маєткова* (339), *визискування праці робітників* (339), *фабриканти* (339), *пролетарії* (340), *великий купець* (340), *маси*

робучого люду (340), дармоїдство (340), буржуазія (343), багачі, урядники (343) тощо.

3) поняття, які стосуються соціалістичного укладу політико-економічних відносин: *спільність праці* (339), *класова єдність* (340), *спільна праця без визиску* (340), *спільне вживання плодів праці* (340), *загальне голосування* (340), *державні ради* (340), *народна держава* (340), *члени держави* (341), *духова муштра* (341), *всевладність керманичів* (342), *необмежена власть* (341) тощо.

Політико-філософська термінологія називає:

1) загальні філософські поняття: *матерія* (277), *світогляд* (296), *філософія* (292);

2) терміни естетики і культури: *культура* (281), *гуманізм* (276), *етичний ідеал* (283), *культурні ідеали* (284), *пориви європейської цивілізації* (284), *нігілізм* (299) та ін.;

3) терміни, що позначають філософські течії та їхніх представників: *абсолютизм* (283), *сентименталізм* (284), *лібералізм* (344), *філософи-елеати* (276), *раціоналізм* (292), *софістерія* (293), *песимізм* (293), *кавалерська філософія* (297), *індивідуаліст* (293), *протагоніст* (293), *ідеалізм* (358) тощо.

Політико-юридична термінологія репрезентує:

1) терміни, пов'язані з правом, законністю та правопорядком, зокрема:

а) із правотворчістю та законодавством: *закон* (281), *конституція* (289), *указ* (292), *конституційні реформи* (289), *регламентація* (294), *агент* (359), *право* (304), *національна виключність* (290) та ін.;

б) із системою прав, свобод і обов'язків громадян: *громадянство* (320), *обов'язок* (324), *власна воля й власна думка* (341), *свобідні люди* (341);

2) терміни, пов'язані з правопорушеннями: *злочин* (376), *вбивство* (352), *грабування* (354), *політичний злочин* (363), *деспоти* (342), *необмежена власність* (342).

3) терміни, пов'язані з юридичною відповідальністю та правосуддям: *свідок* (278), *судівництво* (294), *брехня* (355), *суддя* (296), *злочинець* (306), *заслання* (304), *ув'язнення* (311), *в'язниця*, (276), *кріпость* (358), *підземелля (кріпостей)* (358), *каторжні роботи* (358) та ін.

На особливу увагу в розбудові української політичної терміносистеми заслуговують військові терміни – своєрідний Франків «огонь в одежі слова». Вони найвиразніше характеризували «початок школи політичного думання» [Франко 1914, 12], оскільки були зумовлені запитами національного буття українського народу, його прагненням «не ридать, а здобувати, хоч сиnam, як не собі кращу долю в боротьбі» [Франко 1976, 1: 24]. З науково-методологічного погляду мілітарна термінологіка здобувала «українському слову справді нові поля», а головне – збагачувала українську політичну думку новими націософськими смислами. Невипадково мілітарною лексикою й асоціаціями визвольної боротьби пронизані Франкові імперативи в поезії «Великі роковини», що не увійшла до 50-томового зібрання творів письменника: *До великого моменту / Будь готовий кожний з вас, – / Кожний може стать Богданом, / Як настане слушний час. / Мовиш: «Нині інші війни». / Ну, то іншу зброю куй, / Ум гостри, насталюй волю, / Лиш воюй, а не тоскуй!* [Франко 2001 : 44].

Подальше нанизування контекстуальних синонімів формує ампліфікаційний ряд, де кожен із компонентів посилює характер дії громадянина-воїна: *Лиш борися, не мирися, / Радше впадь, а сил не трать, / Гордо стій і не корися, / Хоч пропадь, але не зрадь!* [Там само : 45]. За своєю природою І. Франко був і громадянином-воїном, чия поезія для М. Грушевського «звучала, як похідний марш, як военний клич», а загалом Франкову творчість видатний історик отожднював з «національним подвигом».

Відтак природне й наскрізне використання військової термінології як органічної частини політичного лексикону спостерігаємо в текстах (публіцистичних, наукових, художніх) І. Франка. Широкий діапазон військових термінів сформував такі тематичні групи:

1) назви збройних сил держави, їх основних родів:

армія (31 : 235; 45 : 318, 319(6), 329; 178(2), 179 (2), 180(2), 181, 184(2); 47 : 425, 508, 511)⁵, *військо* (31 : 202, 221, 236, 245; 37 : 554, 559, 557; 47: 425(3), 426(3), 430(2), 444, 445(3), 457, 461, 474(2), 476, 480, 489, 501(3), 502(5), 503, 504(2), 505, 506(2), 507(7), 508(5), 509(6), 510(2), 511, 512(2), 513(3), 514(4), 515(4), 516(3), 517, 533; 45 : 171(6), 172(2), 173(6), 174(4), 175, 176, 177(2), 178(3), 173(2), 180(4), 181, 182(3), 183, 184(2); 318, 324, 333, 334(2)), *дружина «військо»* (45 : 172; 47 : 432, 447), *артилерія* (31 : 235; 45 : 173, 318), *кіннота* (31 : 195, 45 : 173, 318), *піхота* (45 : 173, 183, 318(2)), *гвардія* (45 : 183);

2) назви військових з'єднань (одиниць):

батальйон (45 : 178, 184), *рота* (45 : 183), *полк* (37 : 133, 163; 45 : 174, 183; 47 : 507, 508, 511, 545), *орда* (37 : 551), *рать* (37 : 560); *фланг* (37 : 557; 47 : 509), *варта* (37 : 293), *залога* (47 : 507), *тактичні формації* (45 : 183); *вояцька верства* (37 : 121), *невербовані вояки* (47 : 508), *наємна дружина* (47 : 506);

3) назви учасників бойових дій, військових звань, посад:

ватажок (31 : 221; 47 : 510; 428, 515), *воєвода* (31 : 229; 47 : 426(2), 427(2), 428(4), 484(2), 485, 493, 496, 502, 506, 535 (3)), *комендант* (31 : 248), *гренадер* (37 : 290), *генерал* (47 : 506(2)), *полководець* (47 : 511(2), 430; 45 : 173), *офіцер* (37 : 293; 45 : 181, 183 (2)), *адміраліція* (45 : 181), *наємник* (31 : 195), *противник* (31 : 219, 47 : 458, 507), *рекрут* (45 : 175, 184), *месник* (47 : 502), *завойовник* (45 : 176), *напасник* (47 : 461), *рицар* (47 : 434),

⁵ Тут перша цифра вказує на том за 50-томним зібранням творів Івана Франка, друга цифра – на сторінку відповідного тому, третя (у дужках) – на частотність вживання лексеми на вказаній сторінці.

провідник (47 : 457, 508; 45 : 175), панцирник (45 : 185), ручницяр (45 : 181), розвідчик (47 : 507(2)), боєць (47 : 512), войовник (47 : 426, 495, 496), воїн (37 : 554), бранець (31 : 245; 47 : 502, 514), втікач (47 : 511), муж «воїн» (45 : 174, 175(2), 176(2), 178, 179, 180(8), 181(3), 183), союзник (37 : 133, 161; 47 : 495, 510, 514), солдат (37 : 293), сапер (45 : 318), супротивник (38 : 510), лазаретна помічниця (45 : 182), командуюча військова власть (45 : 184), військова старшина (47 : 513), найздник (47 : 503), головний комендант (47 : 425), утікач (47 : 514), утікачі-солдати (москалі) (38 : 509), уоружений (45 : 170), улан (37 : 290), убійник (45 : 332), вояк (31 : 200, 235; 36 : 30; 37 : 122; 45 : 166, 174, 176, 179, 181, 182(2), 183; 317, 318(2), 330, 332; 47 : 426, 502, 506, 507, 509, 515, 516, 526, 528, 545).

4) найменування боеприпасів:

порох (45 : 318), куля (45 : 173, 183, 185), динаміт (45 : 332).

5) назви спорядження:

збруя (45 : 166, 172, 173, 183(2), 184), малі щити (47 : 429), залізні панцири (45 : 185), шолом (47 : 435), сталевні панцири (45 : 173), панцир (31 : 205; 45 : 185(4), 186, 181(3); 47 : 429);

6) назви зброї, її елементів:

зброя (31 : 195; 37 : 292; 47 : 458, 507(2), 517; 45 : 318), озброєння (45 : 181), шилет (45 : 332), торпеда (45 : 186), стріла (47 : 470, 474, 514), спис (31 : 205; 45 : 318; 47 : 429, 458, 470, 471, 495, 514), скалковий карабін з гладкою люфою (45 : 183), сокира (45 : 30), самопал (31 : 205), огняна машина (45 : 319), морські самодвижучі торпеди (45 : 186), механічні гавбиці (45 : 319), лук зі стрілами (45 : 318), карабіни-репетієри (45 : 319), кам'яне оружжя (45 : 302), наконечник (47 : 475), плаваючі батареї (45 : 184), дерев'яний дво- або трипокладовець (45 : 184), спис (45 : 301), вістря до копій, сокир, стріл (45 : 301), бронзовий меч (47 : 421), бойова сокира (47 : 470), бомба (45 : 318, 330(3), 332), армата (45 : 318), гвинтовий гінтерлядер (45 : 183(2)), гвинтовані гармати (45 : 185), гармата (45 : 172, 179, 181(3), 184(4), 185(5), 186), карабін (45 : 318(2), 183, 184),

револьвер (45 : 332(2)), пицаль (45 : 182), панцирові плити (45 : 185), оружжя (45 : 170(2), 172(3), 173(2), 179 (2), 180, 182, 183; 301(2), 317(2), 318(3), 319, 315), огнестрільна зброя (45 : 173), огнестрільне оружжя (45 : 170), меч (31: 205; 37 : 554; 45 : 318, 467, 470, 501, 512, 514), молот (45 : 301(2)), лук (47 : 460(3), 458, 463);

7) назви військових суден:

човен (45 : 185, 186), военний корабель (45 : 185(4), 186), галера (37 : 160), козацький кораблик (37 : 133), панцирний корабель (45 : 181, 186);

8) назви військових об'єктів, оборонних споруд:

касарня (45 : 182), воєнна установа (45 : 179, 176), окоп (31 : 248), укріплення (47 : 425);

9) назви, що співвідносяться з родом військових занять:

воєнне ремесло (45 : 171(2), 176), військова служба (45 : 171(3), 174 (2), 178(2), 180(2), 319; 47 : 545), примус військовий (45 : 180), повинність військова (45 : 181), рекрутський побір (45 : 180(2));

10) назви військових дій (конфліктів), їхніх наслідків:

ворожнеча (45 : 325, 343, 469), убити (47 : 468(2), 469(2), 473, 503, 512; 45, 301), завойовний похід (47 : 489), стягти (31 : 250), служити (47 : 503; 45 : 179, 180), старшувати (45 : 333), тортурування (31 : 253, 245), нищення (45 : 181), нівечити (47 : 457), ограбити «спустошити» (47 : 427), провадити (військо) (47 : 474), полягти (47 : 517, 507, 506, 426), покорити (47 : 481), погроза (45 : 330), заворогувати (47 : 469), збунтуватися (31 : 222), знищення (45 : 170), грозити (37 : 291), грабування (47 : 440), воєнна поміч (47 : 436), ворогувати (45 : 343), ворогування (45 : 170(6)), воювати (31 : 205; 45, 173, 317(2), 343; 47 : 516; 427, 479, 496, 500), воювання (45 : 172, 183(4), 318(2); 47 : 426, 510, 547), вимордувати «вбити» (47 : 498(2)), вбійство (45 : 330), вбити (33 : 137; 47 : 425, 502, 512), бити (45 : 319), бійка (47 : 426, 516, 517), битися (47 : 458, 474), боронити (47 : 461), боротися (45 : 313, 326, 348,

47 : 515), *побіда* (33 : 138; 45 : 178, 319; 47 : 504, 507, 509, 513, 545), *зруйнувати* (31 : 222; 33 : 138; 47 : 489), *дань мечами* (47 : 488), *похід* (37 : 561, 164, 556; 47 : 426, 427, 430, 433(2), 436, 439(2), 444, 447, 476, 484, 489(2), 502, 503, 504, 510), *повстати* (31 : 196; 47 : 481), *мститися* (47 : 427), *мордувати* (45 : 330), *улягти «загинути»* (47 : 461), *умерти* (31 : 220; 45 : 306), *бути побитим «переможеним»* (47 : 457), *воєнний суд* (47 : 512), *судити* (45 : 318), *спліндрувати* (47 : 502), *спустошення* (47 : 489, 502), *спустошити* (47 : 482, 503, 508), *тікати «відступати»* (31 : 253, 222; 47 : 461), *освободження* (45 : 170), *прогнати* (47 : 479), *потерпіти поразення* (47 : 506), *поранити* (47 : 528), *поразення* (47 : 430, 501, 511(2)), *полонення* (37 : 559), *полон* (47 : 502(2), 512, 514), *погибнути* (47 : 506), *повбивати* (47 : 457, 502, 510, 528, 494, 497, 514), *побідити* (47 : 502, 511, 512(2), 488; 469(2)), *перемога* (47 : 461), *перемогти* (45 : 329), *розсіпати «перемогти»* (47 : 478), *розбивати* (37 : 293, 47 : 509, 501, 502, 511, 512, 514), *загибель* (31 : 222), *загибнути* (45 : 319), *зруйнування* (37 : 164), *знищити* (37 : 554), *відхід* (31 : 239), *вибух* (31 : 196, 224; 45 : 169, 180, 308), *впасти «бути переможеним»* (47 : 457), *втекти* (47 : 511), *випустити (на волю)* (47 : 502), *відбити (напад)* (47 : 430(2)), *вибухти* (45 : 178; 47 : 490, 505), *вирок* (47 : 437), *визволення* (47 : 502), *вигибти* (45 : 308), *удар* (31 : 196; 45 : 168, 173; 47 : 502, 515), *товчок «удар»* (45 : 168), *повивати* (31 : 250, 222; 45 : 185), *побити «перемогти»* (47 : 512), *побороти* (31 : 221, 47 : 502), *поборювання* (47 : 497), *різанина* (45 : 165, 177(2)), *різня* (31 : 241, 239), *розбій* (45 : 314(2)), *карати* (45 : 318; 47 : 475), *завідництво «змагання»* (45 : 181), *герць* (31 : 253), *битва* (31 : 199, 216, 222, 235(2), 236; 45 : 171, 173, 176(2); 47 : 426, 444, 451, 458, 468, 474, 489, 506(2), 509(2), 510(3), 512(3), 513(3), 514, 514(3)), *боротьба* (37 : 131, 163; 31 : 219; 45 : 168, 179, 301, 311(2), 325, 329(9), 343, 344(2), 347(9), 348; 47 : 443, 458, 503, 509), *бій* (31 : 235; 45 : 170, 171, 173(2), 179, 312; 47 : 461(2), 502, 506(5), 509, 512, 529), *війна* (31 : 195, 198, 202, 204,

247, 248; 46 : 165 (14), 166(18), 167(6), 168(4), 169(5), 170(10), 171(3), 172, 173, 174, 175, 176(3), 177, 178(2), 179(3), 180(2), 181(2), 183(3), 184(3); 302, 319(3); 47 : 429(2), 430(3), 436, 440, 445, 451, 461, 478, 482, 485(2), 486, 487, 490, 491, 494, 496(4), 503, 505(3), 508, 510, 512(2), 513, 516, 533, 547);

Військова галузь на межі XIX – XX ст. зробила значний поступ, і мова виробляла відповідні лексичні позначення, що співвідносяться з тактикою і стратегією бойових дій. Це висвітлюють назви, які у військовому лексиконі утворюють найбільшу групу:

укріпити (31 : 253), *устоятися* (31 : 247), *уступити* «*відступити*» (47 : 461), *усмирення* (45 : 166(2)), *установлення бойових рядів* (47 : 510), *бойова лінія* (47 : 511), *гінтерлядеровий огонь* (45 : 183), *виступити до бою* (47 : 506), *водити під мечі* (47 : 494), *воєнна стопа* (47 : 427), *воєнна тактика* (45 : 173), *воєнна замішка* (45 : 177), *воєнна акція* (47 : 533), *добувати меч* (47 : 461), *звести битву «битися»* (47 : 509), *збити (з місця)* (47 : 504), *здобути перевагу* (47 : 458), *йти походом* (47 : 480), *карабіновий вогонь* (45 : 183), *лінійова служба* (45 : 178), *лінійна служба* (45 : 181), *оружна перевага* (45 : 168), *оборона крайова* (45 : 176), *рушити походом* (47 : 436), *ставити опір* (47 : 428), *схоронитися «заховатися»* (31 : 253), *середня лава* (47 : 506), *ставити чоло* (31 : 247), *стояти табором* (47 : 506), *стріляти* (47 : 463, 511; 37 : 293), *стичка* (47 : 513, 515), *тактика* (45 : 173(2)), *уцілення* (45 : 184), *цілити* (45 : 182), *штурм* (37 : 560, 239), *шпійонська служба* (31 : 213), *штурмувати* (31 : 251), *повстати* (31 : 196, 47 : 481), *відсіч* (31 : 250), *лінія* (45 : 180(4), 183), *напір ворогів* (47 : 514), *нападати* (37 : 161; 47 : 509), *напад* (31 : 241; 37 : 163; 45 : 182; 47 : 425(2), 427, 430(2), 433, 440, 459, 501, 505, 507(2), 508, 514, 517, 534), *натиск* (45 : 178; 47 : 508), *опанцирення* (45 : 185), *оборона* (45 : 181, 182 (2); 47 : 438, 526, 527, 529, 534), *обступити* (47 : 502), *облога* (31 : 202, 239, 241, 248; 47 : 425(2), 501, 502, 514), *ограбувати* (37 : 291), *облягати* (47 : 457, 510, 501),

пустошити (47 : 513, 457), провадження війська (47 : 506), провід центру (47 : 507), поєдинок (47 : 502, 503(2)), погром (47 : 444; 31 : 226, 235), погоня (45 : 173; 47 : 511), пліндрувати (47 : 506), переслідувати (47 : 502), розставити ряди (47 : 507), руйнувати (31 : 221, 214; 45 : 305, 345), піти в розсіпку (47 : 506), розтаборитися (47 : 430), розкладати табір (47 : 510), розставлявання бойових рядів (47 : 506), рекрутчина (45 : 174(2), 175), рекрутація (45 : 174(2), 175(3), 176 (2), 177), колонізація (47 : 421, 439, 449), загрозити (47 : 475), завоювати (47 : 440, 458, 515), завоювання (45 : 168; 47 : 487, 503), зібрати військо (47 : 480), звербувати (45 : 175; 47 : 426), захопити (31 : 250 (2), 47 : 474), зайняти (47 : 425, 510, 479, 502), заалармувати (військо) (47 : 505), здобути (47 : 430, 436, 489, 510), затримати (військо) (47 : 444), злучитися «об'єднати армії» (47 : 426), вилазка (47 : 425), вербуватися (45 : 171), вербунок (45 : 176), вишикуватися (37 : 554), відступлення (45 : 183), вишубовувати «тренувати» (45 : 178), відплата (45 : 168), вдарити «напасти» (47 : 430, 445), відступати (47 : 508), виступити проти (47 : 458(2)), відперти (47 : 430), вирядити (військо) (47 : 509), вибиратися на війну (47 : 429), втекти (47 : 461), виціляти (45 : 184), вивести військо (47 : 153), атака (47 : 514), бути в стані «бойова готовність» (45 : 178) тощо.

Складне й часто суперечливе становлення українських військових термінів на зламі XIX – XX ст. засвідчують описові конструкції, що використовував І. Франко на позначення певних понять: *спосібний до оружжя* (45 : 180), *не служачий в війську* (45 : 182), *зобов'язаний до військової служби* (45 : 171), *завойовані люди* (45 : 318), *приряди воєнні* (45 : 318) та ін.

Варто зауважити, що виокремлені групи й підгрупи політичної лексики не є замкненими, різко відмежованими: кожна з них містить слова, які за значеннями можуть одночасно належати до двох і більше лексико-тематичних груп і підгруп. Наприклад, слово *влада* – міжгалузевий термін:

у значенні «право керувати державою, політичне панування» входить до складу юридичної термінології, а в значенні «керівні державні органи; уряд» [СУМ I : 701] може стосуватися власне політичної лексики. Слово *капітуляція* в прямому значенні «припинення збройного опору й здача переможцеві на певних умовах, запропонованих ним» входить до складу військової лексики, а в переносному значенні – «відмова від боротьби, визнання безсилля перед ким-, чим-небудь» [СУМ IV : 95] уживається в дипломатичній практиці.

Ознаки системності політичних понять у текстах Франка скріплюють і синтагматичні відношення. Їх реалізатором виступають, зокрема, найпоширеніші в корпусі означень-політонімів лексеми *політичний* і *національний*. Атрибутивна сполучуваність цих слів відбиває багатовимірний спектр питань, які були об'єктом аналізу вченого-політолога: *політичний* (-а, -е, -і) *характер* (45 : 428), *самостійність* (45 : 280), *значіння* (45 : 282), *ідеали* (45 : 285), *чинники* (45 : 281), *самовлада* (45 : 281), *безправність* (45 : 281), *емансипація* (45 : 290), *інтереси* (45 : 282), *погляди* (45 : 282), *змагання* (45 : 423), *поле* (45 : 283).

У відображенні аспектів політичного буття українського народу значущою є семантична вага політоніма *національний* (-а, -е, -і): *розвій* (45 : 278), *змагання* (45 : 280), *свідомість* (45 : 281), *самостійність* (45 : 283), *ідеал* (45 : 281), *українська справа* (45 : 281), *кривди та поневолення* (45 : 284), *притиск* (45 : 291), *потреби* (45 : 291), *життя* (45 : 291), *інтереси* (45 : 343), *значення* (45 : 424), *ідеї* (45 : 425), *форма* (45 : 425), *принцип* (45 : 429), *синтеза* (45 : 430), *почуття* (45 : 406), *питання* (45 : 406), *характер* (216 : 172). Власне українське розуміння *національного* відбивають аналітичні словосполучки *національна українська справа* (45 : 281), *всеукраїнське національне почуття* (45 : 406) тощо.

Активне використання означень політонімів *політичний* (-а, -е, -і) і *національний* (-а, -е, -і), розширення їхньої спо-

лучуваності сигналізувало про якісні зміни в семантичному просторі української політичної термінології: а) відбивало багатовимірність «політичного світу»; б) сприяло актуалізації в конкретному вживанні суміжних значень іменникових лексем; в) засвідчувало інтенсивність заповнення номінативно-поняттєвих лакун особливо за рахунок термінів-словосполучень.

Новітнє політичне знання в політичному дискурсі Івана Франка набуло вербального втілення у термінах-політонімах, переважна більшість яких – безпосередні запозичення з інших мов: *агітатор* [ВНУС : 34]⁶, *виборці* (8), *урна* (224), *ухвала* (14), *пропаганда* (31), *агітація* (32), *союзник* (7), *партія* (6), *фракція* (34), *опозиція* (12), *конституція* (305), *самостійність* (1), *ідеолог* (4), *інтелігенція* (5), *донкіхотство* (3), *маніфестація* (35), *переговори* (209), *нелегальний* (303), *монополія* (308), *монархія* (4), *поборювання* (2), *полонізований* (1), *космополітичний* (31), *протегований* (4), *дебати* (15), *ліберал* (1), *реформіст* (311), *доктрінер* (317), *славянофільство* (4), *романтизм* (3), *консерватизм* (4), *анархізм* (33), *соціалізм* (30), *буржуазія* (32), *вивласнення* (14), *абсолютізм* (6), *автономіст* (6), *ініціатор* (33), *протест* (6), *преференція* (203), *процесуватися* (323), *судівництво* (317), *правительство* (11), *міністерство* (171), *губернатор* (317), *бюрократія* (317), *намісництво* (313), *корпорація* (12), *реформа* (32), *консуляція* (172), *делегація* (12), *акціонер* (4), *експльоатація* (4), *денунціяція* (208), *дезорганізація* (5), *розпарцелювати* (202), *конфіскація* (4), *деморалізація* (34), *відшкодоване* (318), *бюджет* (171), *звіт* (8), *ініціатива* (11), *ініціатор* (33) тощо.

Наведені вище та багато інших термінів-політонімів відбивають не лише відмінність у лексиконі «Словаря української

---

⁶ ВНУС: Франко І. В наймах у сусідів // Франко І. Писання. – Т. 7. – 1914. – Далі після прикладів покликаємося лише на сторінку (у дужках) цієї книги.

мови» за ред. Б. Грінченка і політичному дискурсі І. Франка, а якісно інші методологічні підходи до розвитку української мови: консервативний, етнографічний – з одного боку та модерний, європеїзаторський – з іншого. Власне останній напрям увібрив ті «слова, які з великою долею ймовірності треба сприймати як такі, що їх в українську літературну мову того часу ввели І. Франко та його сучасники. Серед них чимало лексичних новотворів, скалькованих і запозичених слів та слів, що побутували в розмовному мовленні але на той час ще не стали надбанням української літературної мови» [Грещук 1998: 688]. Зіставний аналіз тридцятип'ятитомного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка оприявнює цілі номінативно-поняттєві лакуни ще не омовленої української політичної сфери. Завдяки потужній термінологічній практиці вченого відбувалось їх інтенсивне освоєння за рахунок: а) однослівних термінів-політонімів – як українських новотворів (*відшкодуване, переговори, вибори, виборці, союзник, протест, судівництво, неробство, поборювання*), так і здебільшого прямих запозичень з інших мов (*агітація, бюрократія, еліта, конституція, ліберал, реформіст, консерватизм, абсолютизм, партія, анархізм, коаліція, деморалізація* та ін.); б) термінів-словосполучень, що увиразнюють зацікавлення вченого-політика через атрибутивну сполучуваність найчастотнішої лексеми *політичний* (-а, -е, -і): *азбука, арештант, декорація, аспірації, атрофія, безсилість, анальфабетизм, визиск, злочин, відносини, питання, напрям, праця, погляди, порядки, становище, справи, факт, поле, територія, нива, тіло, організм, розвій, занепад, реставрація, партія, організація, роль, програма, самостійність, сила, мрії*. Уведені в літературне мовлення із розмовного, тобто реактуалізовані Франком, вони стали надбанням сучасної української політичної термінології.

Заслужують на увагу маловживані сьогодні слова і словосполучення із політичного дискурсу Франка, які уможливають хоча трохи відчутти особливості живого слова Франкової доби. З погляду мовного сьогодні більшість тогочасних книжних лексем потребують додаткового тлумачення: *бесідник* (промовець), *основник* (один із засновників партії), *справоздання* (судовий звіт), *виставність* (показовість), *меценас*, *оборонець* (адвокат), *прокуратор* (прокурор), *присяглий* (присяжний), *сучасні і потомні покоління*, *розправа* (судовий процес), *канцеліст* (судовий писар), *видівня публічна*, *вносити в тямку народу*, *законодатний сейм*, *обов'язок чемності*, *зносини з робітниками*, *обрахунок з власним сумлінням*, *стати чолобитником*, *політичне освободження*, *загальна безрадість*, *безвиглядність*, *підхлібити* (підлестити), *палата послів*, *палата панів*, *сейм краєвий*, *правиця* (праві політичні сили), *розпарцелювати* (поділити), *певник* (доведене положення), *юджено* (нацьковувано) *та ін.*

У корпусі мовно-виражальних засобів письменника впадає в око низка авторських неологізмів – так званих «кованих» слів: *двигач* (керівник), *сторонництво* (одномудці), *назадництво* (повернення до старого, віджилого), *поступування* (спрямованість уперед), *всевладство* (тотальність), *вужькоглядство*, *спроневірися* (зневірися), *здемократизуватися*, *зреспубліканиститися*, *політичне усамовільнення* (політична свідомість), *почуття собачого обов'язку* (відданість суспільним ідеалам), *патентовані патріоти* (псевдопатріоти, політичні фразери) та ін. Народжені у термінологічній лабораторії І. Франка, авторські новотвори увиразнюють теоретичні засади вченого-новатора. У поєднанні загального та індивідуального і витворюється мовна картина світу автора, за якою – його світосприймання та світобачення.

Звичайно, далеко не всі слова, які «викував» чи реaktуалізував Франко у політичних текстах, успадковані сучасною українською літературною мовою: одні були

витіснені лексемами, що відповідали нормам українського словотворення: *кружок* (гурток), *правительство* (уряд), *властитель* (володар, державець), *побіда* (перемога); інші (запозичені слова) замінено українськими дериватами: *екзекутива* (покарання), *легіслятива* (узаконення), *гумбуг* (брехня, ошукання), *абдикація* (відмова, зречення), *диспенза* (дозвіл); траплялись і просто невдалі утворення: *здрухотати*, *вिवласнення*, *підбуритель*, *рядительство*, *ворушня*.

Відзначаючи працю галичан як один із важливих чинників у формуванні й утвердженні української наукової мови, австрійський дослідник Міхаель Мозер зауважує: «Поza всяким сумнівом, на статус беззастережно літературних можуть претендувати лише мови з добре розвинутими термінологічними системами. Для модерної цивілізації характерною є наявність глибокої галузевої диференціації, що кидає повсякчасний виклик новітнім мовам. Процес вироблення нових термінологічних систем ніде і ніколи не відзначався простотою. Так є від самого початку, тобто від появи оригінального терміна в котрійсь мові, й аж до постановки проблеми його пристосування до правил іншої мови, для якої він має бути запозичений у той чи інший спосіб» [Мозер 2008 : 684].

Поштовх до становлення української суспільно-політичної терміносистеми дали революційні події 1848 – 1849 років в Австрії, у складі якої перебувала Західна Україна. «Якою була їхня [українців. – Н.Л.] реакція, коли по революції для кожного австрійського закону передбачено його переклад «руською» мовою, причому в період із 1849 по 1852 рр. ці «руські» переклади вважалися за «автентичні», тобто мали таку ж юридичну силу, як німецькі оригінали?» [Мозер 2008, 684–685]. Ствердити цю «юридичну силу» на мовному рівні мала лексикографічна праця «Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов Ав-

стрії», 1851), співукладачем якої був Яків Головацький. Як і з якою вагою циркулювала суспільно-політична термінологія у мовленні українського Львова кінця XIX – початку XX ст., відбиває певною мірою «Лексикон львівський: поважно і на жарт» (2012), автори якого – львівські мовознавці Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. На думку лексикографів, «українці Галичини за різних обставин намагалися бути співтворцями літературної мови, уживали її в багатьох сферах своєї діяльності: побуті, літературній творчості, освіті, наукових студіях, виробляючи свої підходи до витворення мовної системи загалом» [ЛЛ, 2012 : 12]. Саме тут у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., – за оцінкою Ю. Шевельова, – українською мовою почали говорити, а далі вже впевнено говорила українська наука в найрізноманітніших її галузях [Шевельов 2003 : 10].

Утіленням структурно-семантичної еволюції політичного словника, виявом новаторського характеру української політичної думки можна вважати збірник політичних статей І. Франка «В наймах у сусідів». За оцінкою самого ж автора, цією працею він давав «початок школи політичного думання, якого в такій формі і в такій об'ємі не має, мабуть, ні одно слов'янське письменство» [Франко 1914, 7 : 12]. Випереджаючи свій час, І. Франко модернізував українську політичну думку, наснажив її новітніми поняттями, якщо модернізацію трактувати як процес якісного культурного оновлення на основі власної національної традиції. Цілком логічно виникає потреба висвітлити Франкову термінологічну спадщину як репрезентанта новітнього політичного знання в аспекті її історичної тягlosti. Не зайвим видається також осмислити цю спадщину ще й під оглядом модернізації національної політичної картини світу. Увібравши всю сукупність політичних знань народу про політичну дійсність, політична картина світу вербалізується в двох іпостасях – як інформаційна база національної свідомості і як когнітивно-психологічний «образ

нас». Він простежується у пізнавальній, духовно-практичній діяльності національної мовної особистості (людини, етнокультурної спільноти), стереотипах її поведінки.

Якщо транспонувати поняття Франкової концептуальної (поняттевої) картини світу на сучасний політичний дискурс, то виявимо чималий корпус спільних політонімів. Він охоплює різноманітні лексико-тематичні групи, сформовані із термінів на позначення:

– органів державної влади: *парламент* (ВНУС : 309; СУМ VI : 61)⁷, *уряд* (320; X : 483), *комітет* (7; IV : 247), *суд* (306; IX : 821), *адміністрація* (6; i : 20), *інстанція* (16; IV : 33), *міністерство* (171; IV : 742), *канцелярія* (307; IV : 90);

– політичних партій, об'єднань, соціальних груп: *фракція* (17; X : 640), *опозиція* (15; V : 720), *делегація* (305; II : 236), *асоціація* (11; 1 : 67), *партія* (6; VI : 78), *суспільність* (1; V : 174), *товариство* (15; X : 159);

– політичних форм правління, устроїв, течій: *демократія* (5; II : 239), *демократизм* (7; II : 6239), *держава* (205; II : 248), *автономія* (6; I : 13), *парляментаризм* (307), *парламентаризм* (VI : 71), *лібералізм* (29; IV : 506), *централізм* (307; XI : 198), *абсолютизм* (6; I : 5), *шовінізм* (9; XI : 505), *анархізм* (33; I : 42), *капіталізм* (311; IV : 93);

– політичних та історичних процесів: *революція* (3; VIII : 475), *маніфестація* (2; IV : 622), *переворот* (2; VI : 146), *диктатура* (3; II : 375), *регрес* (307; VII : 480), *реформа* (31; VIII : 519), *прогрес* (250; VIII : 159), *пленум* (15; VI : 576), *протест* (6; VIII : 313), *перевибори* (16; 139), *голос* (34; II : 115), *санкція* (251; I3 : 54), *корупція* (12; IV : 302), *рівноправність* (1; VIII : 552).

– документів, законів, ухвал: *документ* (310; II : 356), *конституція* (305; IV : 366), *закон* (35; III : 154), *проект* (307;

⁷ Далі після прикладів вказано цифри, які співвідносяться: перша цифра – зі збірником І.Франка «В наймах у сусідів» (ВНУС), друга і третя цифри – зі Словником української мови в 11-ти томах.

VII : 176), *постанова* (14; VII : 367), *декрет* (15; II : 236), *резолуція* (1; VIII : 488), *звіт* (320; III : 488), *статут* (12; IX : 671), *протокол* (208; VII : 323), *петиція* (317; VI : 344), *апеляція* (307; I : 54), *контракт* (316; IV : 269).

Впадає в око, що переважна більшість запозичених термінів – це інтернаціоналізми. Отже, маючи відносно сприятливі умови для комунікативної відтворюваності – першооснови функціонування спеціальної лексики, українська політична термінологія ставала невід’ємним атрибутом українського мовного доквілля як віддзеркалення суспільно-політичної дійсності. У процесі становлення української терміносистеми відбувалась апробація й популяризація термінів-політонімів, їх удосконалення та відбір.

3.2. Джерела і шляхи формування політичного словника автора: лексикографічний аспект

3.2.1. Термінна деривація

У пору активної інтелектуальної діяльності І. Франка постало гостре, пекуче питання творення, вживання й розвитку національної термінологіки. Причому проблема *національного* в тогочасному соціолінгвістичному контексті набувала подвійної складності, позаяк передбачала: а) вироблення й розвиток єдиної української літературної мови; б) створення загальнонаціональної наукової мови, ядро якої формують терміни. Ішлося, по суті, про піднесення української мови на якісно вищий рівень розвитку, що вимагало іншої методології. Вона мала стати наріжним каменем для вироблення модерного типу мови з характерними для неї джерелами оживлення та провідними тенденціями подальшого розвитку.

І. Франко як стратег новітньої термінологічної практики (як усномовної, так і письмоволітературної) ясно усвідомлював її основу – загальнонародну мову, за його оцінкою, – «справді репрезентантку національної єдності» [Франко 1986, 37 : 207]. Інтелектуалізація мови покликана адекватно реагувати на виклики часу, відбиваючи широким впровадженням термінологічної лексики здобутки передової думки. Згідно з методологічними настановами І. Франка, «кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви» [Там само : 207].

Цим міркуванням учений розглядає наукову мову як невід'ємний функціональний різновид літературної мови. Усвідомлюючи насущну потребу інтелектуалізації українського слова, Франко-науковець і популяризатор новітньої термінології на імпліцитному рівні застерігає від штучного протиставлення загальноновживаного слова та терміна, що інколи простежуємо в сучасних лінгвістичних студіях. Щобільше, свою живучість і поліфункційність літературна мова зберігатиме доти, «... доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [Там само: 207]. Такі слова сучасна дериватологія трактує як реактуалізовані, тобто введені в літературне мовлення з розмовного [Гре-щук 1998 : 688].

Закономірно, що основне джерело термінного збагачення у Франковому політичному лексиконі – власномовні ресурси. Похідні терміни репрезентують ті ж способи словотвору, які характеризують літературну мову: морфологічний, семантичний, синтаксичний (з його лексико- і морфолого-синтаксичним різновидами). Найбільшу продуктивність

серед аналізованих похідних слів виявляє морфологічний спосіб, де чільне місце посідає афіксація, тобто творення термінів-політонімів за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, конфіксів, флексій. Саме афіксація є важливим цементувальним чинником у системній організації термінології, оскільки «в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [Панько 1979 : 121].

Переважає більшість уживаних Франком похідних слів – це різнотипні суфіксальні іменникові деривати, утворені за допомогою суфіксів:

- **-анн(я)-, -енн(я)- на позначення абстрагованої предметної дії:** панування (нації) (284)⁸, консолідування (284), убагородження (289), голосування (290), розпорядження (306), завоювання (310), обрахування (318), оподаткування (319), поборювання (490), парадкування (407), переродження (407), поневолення (334), визискування (338), кривдження (424), окруження (428) тощо;

- **-ник на позначення особи за певною ознакою:** робітник (322), невольник (322), урядник (333), речник (349), противник (430), чиновник (355);

- **-ість-** на позначення:

- а) **властивостей ознак осіб, предметів, суспільних феноменів** тощо: рівність (322), безхарактерність (406), грубошкірність (407), малоосвітність (407), некультурність (407), нелюдяність (332), вільність (333), забобонність (325), несправедливість (325), власність (334), незгідність (336), спільність (336), продажність (349), культурність (428), інтернаціональність (430), націоналістичність (434), безправність (281), перспективність (280), безвихідність,

---

⁸ У дужках вказано сторінку 45-го тому за 50-томним зібранням творів Івана Франка.

бездіяльність (282), вірноконституційність (430), супротивність, тіснозорість (260) та ін.;

б) абстрактних понять: суспільність (335), людність (424), народність (338), національність (428);

• **-ств(о)/-цтво на позначення:**

а) абстрактних понять: безправство (334), братерство (325), противенство (342), багатство (345), бездержавство (346), кріпатство (348), невільництво (280), аматорство (424), западництво (424), християнство (325), верховодство (428), насильство (430), бездійство, неробство (328), проводирство, підхлібство (146), розбійництво (342);

б) збірних понять: селянство (242), товариство (424), українство, людство (436), московство, шкільництво (408), громадівство (426);

• **-аці(я) зі значенням абстрагованої дії:** асиміляція (404), мобілізація (409), регламентація (427), бюрократизація (427), агітація (438), організація (438), катехизація (436), емансипація (426), націоналізація (428);

• **-изм (-ізм) на позначення:**

а) суспільних напрямків: лібералізм (424), республіканізм (424), націоналізм (424), соціалізм (426), соціал-демократизм (428), комунізм (334), анархізм (330);

б) узагальнено-абстрагованих характеристик за відношенням до дії, якості, властивості: містицизм (428), фаталізм (428), еволюціонізм (431), матеріалізм (431), деспотизм (433), гуманізм (438), формалізм, патріотизм, цинізм, фанатизм, сервілізм, софізм, скептицизм, романтизм, провінціалізм та ін.;

Менше зафіксовано похідних, утворених від дієслівних та іменних основ за допомогою суфіксів: **-ар:** орендар, бідар та ін.; **-тель:** проситель, губитель, віритель, властитель, будитель, правитель тощо; **-ист(-іст):** шовініст, фаталіст, юрист, софіст, мораліст; **-ик, (-чик):** філантропчик, плавунчик, богачик, бароник.

Окрему групу політонімів-новотворів становлять **складні та складносуфіксальні похідні на позначення:**

а) осіб: *чорнороби* (426), *білороби* (426), *братолюбець*, *земледержець*, *низькопоклонник*, *живодер*, *народовольці* (428);

б) конкретних предметів: *тризуб*, *смолоскип*;

в) абстрактних понять: *народолюбство* (406), *самоповага* (407), *кривоприсяжництво*, *віровідступництво*, *свободомовність*.

Термінотворча практика І. Франка, оперта на власномовні дериваційні ресурси, сприяла розбудові національної політичної терміносистеми і в такий спосіб руйнувала міф про українську мову як про мову «лише для домашнього обихода».

Особливо важливими в становленні української термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст. стали терміни-словосполучення. Збагачення словотвірної архітекτονіки по суті новим пластом термінологічних одиниць – термінами-словосполученнями – було вагомим кроком української мови в її науковому поступі. Одиниці цього структурного типу в пору бурхливого розвитку науки й техніки виявляють чи не найбільшу активність. Оскільки «термін не тільки іменує поняття, але й відображає якоюсь мірою зміст поняття», то, «мабуть, ця остання властивість терміна приводить до потреби створення здебільшого складених термінів, тобто термінів-словосполучень, які здатні повніше відобразити ознаки понять» [Даниленко 1977 : 95]. Як свідчать наукові й публіцистичні праці І. Франка, в освоєнні термінологічних перелогів терміни-словосполучення давали, образно кажучи, щедрі сходи.

У націософському дискурсі Івана Франка, зокрема в статтях «На склоні віку», «Поза межами можливого», «Що таке поступ?», «Одвертий лист до української галицької молодіжи», «Подуви весни в Росії», «Суспільно-політичні погляди Драгоманова», аналітичні терміни посідають чіль-

не місце. З погляду кількісного складу можна виокремити дво-, три- та багатокомпонентні терміни-політоніми. Кожен вид аналітичних термінів має обмежену кількість структурних моделей, які відображають морфологічний склад терміносполучень та характер синтаксичного зв'язку між компонентами.

Складниками двокомпонентних термінів можуть бути і політичні терміни, і нетермінологічні одиниці. Вони будуються за моделями:

• **Т + Т** – обидва компоненти мають термінологічний характер:

пропедевтика соціології (278)⁹, політична самостійність (278), економічний чинник (279), економічний визиск (280), культурний застій (280), економічний прогрес (280), політична безправність (281), матеріальна продукція (284), міжнародний союз (284), матеріальні відносини (285), європейська цивілізація (284) європейська суспільність (288), робітницький стан (288), конституційні форми (289), політична емансипація (290), відродження національностей (291), національний сепаратизм, расовий шовінізм (291), соціальна демократія (295), абсолютивний дух (295), матеріальний інтерес (324), права громад (330), федералістичний устрій (333), автономія громади (333), анархістичний ідеал (333), громадський устрій (333), орган власті (333), державний закон (334), державні податки (334), приватна власність (335), верстви суспільності (336), верстви дистрибуції (336), суспільний лад (336), розвій суспільності (336), суспільна власність (336), християнська громада (336), напрями соціалізму (338), нерівність маєткова (339), народна держава (340), державна власть (340), соціальна демократія (341), державний урядник (341),

---

⁹ Тут і далі вказано сторінку 45-го тому за 50-томним зібранням творів Івана Франка.

поліційна держава (341), народна тюрма (341), всевладність керманічів (342), громадська політика (342), державний закон (343), право власності (343), релігійний ідеал (343), соціалістичний лад (344), міжнародний соціал-демократизм (344), принцип нації (344), освітня нерівність (344), поступ багатства (345), дарвіністична наука (347), прогресивні речники (349), офіційні документи (350), соціалістичні ідеї (350), парламентарна практика (350), практична діяльність (351), внутрішня політика (352), чиновницьке самовладство (352), суспільна вартість (352), опір самовладі (353), земські депутації (353), мiрова конференція (353), всевладна демократія (354), державна народність (354), система русифікації (354), визискування суспільності (356), соціалістична суспільність (356), революційна боротьба (358), теорії перевороту (359), національний фанатизм (360), радикальна партія (360), самодержавний чиновник (361), комунальні інституції (361), політичний злочин (362), суспільні інституції (362), законні обов'язки (362), державна рада (363), цензурний тиск (366), громадська свідомість (367), заява міністра (367), адміністративна самоволя (368), земське оподаткування (372), революційна пропаганда (373), право адміністрації (372), економічний матеріалізм (283) та ін.;

• **Т + Н** – перший компонент – термін, другий не має чіткої термінологічної природи:

емансипація селян (294), пролетаризація мас (294), дегенерація поколінь (294), ідеалістичний рух (282), матеріальні відносини (285), суспільна нерівність (324), правовий порядок (349), етнічні одиниці (350), капіталістична верства (296), емансипаційні здобутки (296), суспільні сили (351), громадська праця (359), комуністичний погляд (336), соціальні пута (296) та ін.

• **Н + Т** – перший із компонентів не є політичним терміном, а другий має суспільно-політичний характер:

• **Н** (іменник) + **Т** (іменник):

ряд інституцій (358), гнилизна режиму (360), обсяг компетенції (363), заходи комітетів (364), довір'я правительства (366), цілі просвіти (367), усунення самоволі (368), шлях терору (367), почуття самооборони (374), почуття законності (375), обсяг прав (368), година капіталістів (340), зв'язок з державою (315), часи гуманізму (276), усунення визиску (280), розширювання права (311), вибування мілітаризму (291), плекання бюрократії (294), вістря опозиції (288), гомін протестів (278).

• **Н** (прикметник) + **Т** (іменник):

усна пропаганда (374), спокійний розвій (374), власні збори (375), безумовна заборона (375), трагічний інцидент (370), теперішня війна (368), неясний закон (363), теперішній президент (344), величезне противенство (345), найбільші деспоти (342), великий фабрикант (340), повне поневолення (334), висока цивілізація (311), людська політика (329), власна суспільність (350), тиха абдикація (350), одурілий чиновник (354), необмежена монархія (319), загальне голосування (290), найвища езекутива (290), основна емансипація (291).

• **Н** (дієслово) + **Т** (іменник):

доводити до руїни (318), завести конституцію (319), позаводити фабрики (320), запевнити панування (323), підлягати законам (329), плекати науку (334), запевнити поступ (339), робити заколот (342), обмежувати свободу (330), піддержувати фірму (353), підпирати шахрайство (354), висаджувати армію (356), продумати історію (330), добиватись прав (289).

• **Т** + **Н** – перший із компонентів словосполучення має термінологічний характер, а другий – нетермінологічний, а саме:

• **Т** (прикметник) + **Н** – іменник:

економічна точка (288), політична точка (288), капітальне питання (288), національні різновидності (291),

суспільне життя (278), економічні питання (280), політичний спокій (280), соціальний супокій (281), національне змагання (280), економічний інтерес (281), політичне значіння (282), національні кривди (284), державне життя (311), цивілізований чоловік (315), державні добра (в значенні «багатства») (318), анархістичний погляд (330), самосвідоме життя (349), правовий порядок (349), ліберальні погляди (350), цензурні обставини (350), абсолютичний дух (290), шовіністична справа (291), бюрократична верства (296), міжнародні цілі (284), етнографічні межі (282), емансипаційна благодать (294), економічне питання (279).

• **Н + Н** – обидва компоненти – нетермінологічні одиниці:

• **Н** (прикметник) + **Н** (іменник):

важке здобування (280), рішучий відпір (282), людське діло (291), зразки терпіння (294).

Проаналізовані структурні моделі можуть бути складниками багаточленних терміносполук, а саме:

• **(Т + Т) + Н** – поєднання двох термінів і одного нетерміна: сфера матеріального життя (278), удержання соціального спокою (280), соціальна динаміка часу (280), емансипація національного самопочуття (291), інтенсивніша культурна праця (283), основник анархістичних поглядів (230).

• **Н + (Т + Т)** – поєднання одної нетермінологічної одиниці з двома термінами:

усунення економічного визиску (280), оклик «неполітичної культури» (282), основа державної політики (291), пориви європейської цивілізації (284), людський громадський устрій (333), підвалина політичної емансипації (290), уліпшення державних інституцій (370).

• **Т + (Н + Т)** – почергове поєднання терміна, нетерміна і терміна: вік великої праці (299), історія людської цивілізації (283), свідоме дурення народу (294), вік великого фарисейства (299), ідея загального прогресу (380), епоха нових конкістадорів (292).

- **Н + (Т + Н):**

удержання політичного спокою (280), успіх національної справи (281), порція національної виключності (291), цілий суспільний будинок (332).

- **Т + (Т + Т):** *перспектива економічного невільництва (280), марксіський економічний матеріалізм (282), емансипаційна боротьба против капіталізму (294), проводирі соціальної демократії (295), ідеал політичної самостійності (279), відродження і консолідація нації (291), пародія конституційних реформ (289), джерело феміністичного руху (298), дискреційне право адміністрації (350), права робітницького стану (289), племінні і расові шовінізми (291).*

Постулат про стислість і лаконічність терміна вимагає коректив. Уважаємо, що критерій стислості терміна – радше бажаний, аніж реальний, оскільки понад 70 % термінів у сучасних різних терміносистемах – це словосполучення, які слугують основним джерелом збагачення новітньої термінології. Витоки окресленої тенденції виразно ілюструє термінологічна практика Івана Франка.

3.2.2. Іншомовні терміни-запозичення

Кожна мова, розвиваючись у конкретних історичних координатах, зазнає закономірного впливу інших мов. Його механізм, характер та інтенсивність стануть зрозуміліші, якщо розглядати згаданий процес на основі кількох вимірів: часового, географічного, соціокультурного і міжнародного, а отже – і міжмовного.

На такому підході базується сучасна теорія мовних контактів. На думку В. Акуленка, мовні контакти варто розглядати «як один із аспектів творчості у мові» [Акуленко 1997]. У пошуках номінаційних засобів для втілення нового поняттєво-семантичного змісту мовець може спиратися не лише на можливості системи власної мови, а й знаходити

стимул і взірець для створення знака в тій чи тій формі у мові іноземній. Реалізація цього стимулу здійснюється засобами власної мови згідно з її закономірностями і нормами.

Хоча у 70–80-х рр. XIX ст. українська мова відчутно розширила межі книжної лексики, зокрема термінологічної, завдяки впливу цілої плеяди інтелектуалів європейського рівня (письменників П. Куліша, М. Старицького, історика В. Антоновича, літературного критика і публіциста М. Драгоманова, мовознавця П. Житецького, етнографа П. Чубинського, композитора М. Лисенка та ін.) і, звісно, завдяки діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка – першого українського наукового центру з трьома секціями (після реформи 1892 р.): історико-філософічною, філологічною і математично-природописно-лікарською, проблема розбудови політичної терміносистеми не втратила своєї гостроти й українському слову доводиться й далі інтенсивно освоювати номінативно-поняттєві лакуни.

Загалом засвоєння лексичних запозичень збігається з внутрішніми потребами й можливостями термінотворення та є процесом закономірним, як закономірні контакти між етнокультурами. На зламі XIX – XX ст. Галичина перебувала в складі Австро-Угорської імперії, отже, у німецькомовному середовищі. Тож не дивно, що німецькі запозичення активно закріплювалися у тогочасній західноукраїнській мовній практиці. Це зумовлено певними історичними чинниками:

а) інтенсивними економічними, культурними, політичними зв'язками Галицького князівства (X – XII ст.) з німецькими землями; цей етап завершився німецькою колонізацією Галичини й Буковини, що супроводжується (з другої половини XIV ст.) поширенням Магдебурзького права на цих теренах;

б) тривалим перебуванням Галичини (з 1772 до 1918 рр.), Північної Буковини (1774 – 1918 рр.) і частково Закарпаття (1526 – 1918 рр.) у складі Австрії. У таких історичних умовах

значну частину німецьких утворень українська мова засвоювала безпосередньо. Цілком природно, що в південно-західних говорах осіли ті лексичні запозичення, яких немає в українській літературній мові.

У семантично-номінаційних процесах ХХ ст. вплив німецької мови зберігся. Male того, він посилювався, хоча, як засвідчують спостереження, був неоднаковий: за дещо спрощеною схемою – у Західній Україні більший, на Наддніпрянщині – менший. Цю тенденцію відбиває праця І. Франка «В наймах у сусідів».

Для характеристики запозичень актуальне розмежування історичних та етимологічних джерел, яке утруднюють так звані множинні етимології (поняття «множинні етимології» увів румунський мовознавець Ал. Граур; подальше розмежування історичних джерел, етимологічних джерел та етимологічного матеріалу обґрунтував В. Акуленко). З погляду теорії мовних контактів етимологічним джерелом є мова-продуцент, тобто та, в якій виникло слово; етимологічним матеріалом слугує мова, засобами якої воно утворене; історичне джерело – це мова-посередник у міжмовних контактах.

Для більшості запозичених германізмів, адаптованих у наукових текстах І. Франка, німецька мова виконує функцію продуцента: *партія* – нім. *Partei*; фр. *partie*; лат. *partio* (ЕСУМ, 4; 501); *банк* – нім. *Bank*; фр. *banque*; іт. *banca* (ЕСУМ, 1; 309); *кошт* – нім. *Kost*; пол. *koszt* (ЕСУМ, 3; 99); *рента* – нім. *Rente*; фр. *rente*; лат. *redo* (СІС, 428); *процент* – нім. *Prozent*; іт. *per cento* (ЕСУМ, 4; 614); *біржа* – нім. *Börse*; фр. *bourse*; лат. *bursa* (ЕСУМ, 1; 342); *такса* – нім. *Taxe*; лат. *taxo* (СІС, 482); *агент* – нім. *Agent*; фр. *agent*; лат. *agens* (ЕСУМ, 1; 99); *каста* – нім. *Kaste*; фр. *caste*; порт. *casta* (ЕСУМ, 2; 480); *асиміляція* – нім. *Assimilation*; пол. *asymilacja*; фр. *assimilation*; лат. *assmilatio* (ЕСУМ, 1; 40); *капітал* – нім. *Kapital*; фр. *capital* (СІС, 207); *канонір* – нім. *Kanonier*; фр. *canonier* (ЕСУМ, 2; 365); *карабіни* – нім. *Karabin*; пол. *karabin*; фр. *carabine* (ЕСУМ, 2; 381);

абсолютизм – нім. *Absolytismus*; фр. *absolutisme*; лат. *absolutus* (СІС, 9); *протест* – нім. *Protest*; лат. *protesto* (СІС, 404); *ідеал* – нім. *Ideal*; фр. *ideal* (ЕСУМ, 2; 289); *арешт* – нім. *Arrest*; фр. *arrest*; лат. *arrestum* (ЕСУМ, 1; 305); *ініціатива* – нім. *Initiative*; фр. *initiative* (ЕСУМ, 2; 305); *провокація* – нім. *Provocation*; лат. *provocatio* (ЕСУМ, 4; 591).

Запозичення – це результат і прямих міжмовних контактів, і багатоступеневої міграції. На кінець XIX – початок XX ст. основним посередником була польська мова. Варто зазначити, що проблема полонізмів в українській мові й досі дискусійна. Тут спрацьовують не тільки лінгвістичні чинники, а й культурно-історичні і навіть політичні. Як аргумент на підтвердження значного впливу польських запозичень на поповнення лексичного фонду української мови часто використовують словник-реєстр «полонізмів», складений без необхідного й достатнього аналізу історико-етимологічних матеріалів. На тривалість такого тенденційного підходу вказує і Ф. Філін: «Майже будь-яке слово, спільне для української, білоруської і польської мов і невідоме в давньоруській та російській мовах, визначалось як явний полонізм. Під час вирішення питання про походження слова потрібні спеціальні дослідження, а не загальні упереджені твердження» [Філін 1972 : 621]. Як слушно зауважує Л. Матвеева-Ісаєва, «після того, як була виявлена довільність і ненауковість дотеперішнього підходу до української мови, що змушував бачити в кожній українсько-польській словниковій зустрічі полонізм української мови, – цілий ряд слів може бути звільнений від підозри без детального аналізу, оскільки безпідставність зарахування їх до запозичень із польської мови стане очевидною, як тільки ми підійдемо до них без упередженості» [Матвеева-Ісаєва 1954 : 88].

Неупереджений аналіз лексичного матеріалу дає підстави розмежовувати полонізми в працях І. Франка на дві групи:

1) слова власне польського походження: *повіт* – пол. *powiat*; *округ* – *okręg*; *посілість* – *posialodłość*; *вирок* – *wyrok*; *закон* – *zakon*; *бунтування* – *buntowanie*, *роззброєння* – *rozzbrojenie*, *утримання* – *utrzymanie*, *вартість* – *wartość*, *стоваришення* – *stowarzyszenie* у значенні «товариство», «партія», *кошторис* *kosztorys* та ін.;

2) слова – західноєвропейізви і латинізми, що увійшли до української мови через посередництво польської, тобто польська мова є історичним джерелом: *агент* – пол. *agent* – нім. *Agent* (ЕСУМ, 1, 45); *банкрут* – пол. *bankrut* – фр. *banqueroute* – нім. *Bankrott* (ЕСУМ, 2, 135); *делегація* – пол. *delegacja* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); *інстанція* – пол. *instancja* – лат. *instantio* (ЕСУМ, 2, 308); *губернатор* – пол. *gubernator* – лат. *gubernator* (ЕСУМ, 1, 611); *капітуляція* – пол. *kapitulować* – лат. *capitulare* (ЕСУМ, 2, 373); *асигнація* – пол. *asygnować* – лат. *asygnare* (ЕСУМ, 1, 92); *оренда* – пол. *orenda* (ЕСУМ, 4, 211); *ліцитація* – пол. *licytacja* – лат. *licitatio* (ЕСУМ, 3, 273); *конфіскація* – пол. *konfiskować* – лат. *confisco* (ЕСУМ, 2, 560); *делегат* – пол. *delegat* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); *акт* – пол. *akt* – лат. *akt* (ЕСУМ, 1, 57); *облігація* – пол. *obligacja* (ЕСУМ, 4, 137); *адміністрація* – пол. *administracja* – лат. *administrare* (ЕСУМ, 1, 49); *акція* – пол. *akcja* – лат. *aktio* (ЕСУМ, 1, 59); *дебати* – пол. *debaty* – фр. *debat* (ЕСУМ, 2, 19); *інтелігенція* – пол. *inteligencja* – лат. *intellegentia* (ЕСУМ, 2, 309); *делегат* – пол. *delegat* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); *авторитет* – пол. *autorytet* – нім. *Autorität* (ЕСУМ, 1, 44); *аларм* – пол. *alarm* – нім. *Alarm* (УСНМ, i, 62); *маєстат* – пол. *majestat* – лат. *mājestās* (ЕСУМ 3, 358); *кардинал* – пол. *kardynał* – лат. *cardinalis* (ЕСУМ, 2, 390); *канцелярія* – пол. *kancelaria* – лат. *cancellaria* (ЕСУМ, 2, 367); *компетенція* – пол. *kompetencja* – лат. *competentia* (ЕСУМ, 2, 542) та ін.

Частину нових понять та мовних форм засвоювала українська термінологія з романських мов. В аналізованих працях І. Франка зафіксовано, зокрема, такі франкізми

(французька мова як етимологічне джерело): *федералізм* – фр. *federalizer* (СІС, 522); *бюджет* – фр. *budget* (СІС, 80); *кадастр* – фр. *cadastre* (СІС, 202), *аванс* – фр. *avance* (ЕСУМ, 1, 40); *баланс* – фр. *balance* (ЕСУМ, 1, 124); *капітал* – фр. *capital* (ЕСУМ, 2, 372); *бюро* – фр. *bureau* (ЕСУМ, 2, 315); *бюрократ*, *бюрократія* – фр. *bureaucrate*, *bureaucratie* (ЕСУМ, 2, 215); *акціонер* – фр. *actionnaire* (ЕСУМ, 1, 59); *анахронізм* – фр. *anachonisme* (ЕСУМ, 1, 71); *експерт* – фр. *expert* (ЕСУМ, 2, 160); *контрабанда* – фр. *contrebände* (ЕСУМ, 2, 557).

Термінологічний фонд української політичної лексики поповнило чимало франкізмів, які етимологічно взаємодіяли із латинською мовою. До цієї групи належать: *буржуазія* – фр. *bourgeoisie* – лат. *burgus* (СІС, 79), *комітет* – фр. *comite* – лат. *committo* (СІС, 233), *соціалізм* – фр. *socialisms* – лат. *socialis* (СІС, 464), *революція* – фр. *revolution* – лат. *revolutio* (СІС, 419), *реформа* – фр. *reformte* – лат. *reform* (СІС, 433), *реакція* – фр. *reaction* – лат. *reaction* (СІС, 416), *фінанси* – фр. *finance* – лат. *finantia* (СІС, 528), *фонд* – фр. *fond* – лат. *fondus* (СІС, 523), *боніфікація* – фр. *bonification* – лат. *bonifico* (СІС, 73), *міністр* – фр. *ministre* – лат. *minister* (СІС, 307).

Припливу латинізмів сприяла й німецька мова: *культ* – нім. *Kult* – лат. *cultus* (ЕСУМ, 3, 137); *агітація*, *агітатор* – запозичення з німецької мови *Agitation*, *Agitator*, що походять від лат. *agitāre* (ЕСУМ, 1, 46); *інсинуація* – через західноєвропейські мови [нім. *insinuation*] запозичено з латинської (ЕСУМ, 2, 307); *президент* – через нім. *Präses* – з лат. *praeses* (ЕСУМ, 4, 551); *протест* – через нім. *Protest* – з лат. *protesto* (ЕСУМ, 4, 605); *генерація* – нім. *Generation* – від лат. *generatio* (ЕСУМ, 2, 494); *емігрант*, *еміграція* – нім. *Emigrant*, *Emigration* – від лат. *ēmigrāne* (ЕСУМ, 2, 165); *концесія* – нім. *Konzession* – з лат. *concessio* (ЕСУМ, 2, 562) тощо.

В аналізованих працях І. Франка виявлено значну кількість **лексем** з латинським **суфіксом -ація-** на означення **предметної дії**:

цивілізація (338), націоналізація (343), русифікація (354), деморалізація (354), абдикація (352), пауперизація (280), федерація (283), централізація (424), емансипація (426), корпорація (426), регламентація (427), бюрократизація (427), агітація (435), репрезентація (нації) (437), маніфестація (378), ліцитація (303).

Причину неологізаційної строкатості запозичених термінів (германізми, полонізми, росіянізми, латинізми) М. Драгоманов вбачав передусім у різновекторних уподобаннях українофілів-наддніпрянців і галичан: «Українці, коли пишучи зустрічаються з терміном, котрого нема в українській сільській мові, то, аби не брати російського слова, беруть польські, а, навиворот, галичани, которі, по понятним причинам немало заносять у свою річ полонізмів, іногді, щоб одрізнитись од поляків, беруть терміни російські, а часом ті і другі, щоб не сказати ні по-польському, ні по-російському, кажуть по-латинському або й по-німецькому. Од цього новоукраїнська, або лучче українофільська, мова літературна кидається у очі своєю пестротою» [Драгоманов 1970 : 179]. На вироблення загальноукраїнської термінології наклали відбиток не тільки регіональні особливості в інтелігентному мовленні наддніпрянців і наддністрянців, а й світоглядна полярність останніх. Відтак в «язиковому полі» Галичини проростали т. зв. «москалізми», «рутенізми», «провінціалізми», «полонізми». Так чи так, у мовленні галицької інтелігенції, опертому на діалектне підґрунтя, спостерігаємо широке використання чужомовних слів. Вони сприяли передусім освоєнню нових понять для інтелектуального вираження думки. Про природність запозичень у слововжитку інтелігенції кінця ХІХ ст. свідчить хоча б той факт, що у текстах Франка і його сучасників-галицьких авторів книжна іншомовна лексика, навіть не асимільована українською вимовою, виступає як стилістично нейтральний компонент мовлення. Раціональне осмислення суспільного життя з уведенням нових словесних

засобів – константа мовлення інтелігента в різних ситуаціях: на офіційному рівні й у щоденному побуті, у діалогічному мовленні та внутрішньомонологічних розмірковуваннях [Ціхоцький 2007 : 121]. Використання української мови в усіх сферах суспільного життя, її когнітивна здатність висловлювати «інтелігентні думки і почування» співзвучна стратегічній меті мислителя-націєтворця – витворити з української національної мови «мову цивілізованого народу».

В аспекті інтелектуалізації західноукраїнського мовного варіанту привертає увагу відчутний і закономірний вплив польської мови, чие міжмовне посередництво інтенсивно заповнювало український термінологічний вакуум. Функціонування польської мови в тогочасних адміністративних установах, взаємодія польської та української мов в усному спілкуванні, видання польськомовної преси у Галичині, врешті-решт Франкова праця «В наймах у сусідів», що була результатом багатолітньої «журналістської поденщини на польській ниві», – усе це сприяло проникненню полонізмів у мовлення галичан [Сербенська 1992 : 91–92]. Завдяки посередництву польської мови в розмовне та писемне галицьке мовлення входила інтернаціональна лексика, зокрема суспільно-політична та загальнонаукова термінологія [Жовтобрюх 1964 : 112]. Апробовані й у Франковому газетному дискурсі, політоніми-інтернаціоналізми вливалися в потік української книжної лексики : *агітація, агент, апеляція, декларація, документ, дискусія, конференція, комісар, парламент, консерватизм, тероризм, соціалізм, опозиція, конституція, диктатура, патріотизм, космополітизм, демократизм* тощо.

У термінологічній практиці освічених галичан простежуємо також пуристичні тенденції. Вони виявилися в: а) умисному униканні інтернаціоналізмів і їх заміні русизмами, перейнятими із москвофільського «язичія»: *всеобщее прощенье* – лат. *amnestia*, нім. *Amnestierung*; *подобіє* –

лат. *analogia*, нім. *Analogie*; б) доборі до німецького терміна українських відповідників, один із яких успадкований сучасною термінологією : *Anarchie* – *безначальство, безлад*; *Gewerbschatt* – *промисловецтво, ремісництво*; *Klage* – *скарга, жалоба, позив*; *Handel* – *торгівля, купля, купіцтво*; в) штучному «куванні» слів, що не витримали випробовування часом : *вишествіє, виходство* – *еміграція*; *тископечатня* – *друкарня*; *рудительство* – *дирекція*; *еднатель*, *діловцик* – *агент*.

Окреслені пуристичні тенденції фіксує німецько-український словник юридично-політичної термінології, що ввійшов у серію «Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs» (1851) («Юридично-політична термінологія для слов'янських мов Австрії»). Видання цієї унікальної в історії слов'янських мов лексикографічної праці було продиктоване практичними потребами : раціональне керування державою, де проживали слов'янські народи (українці, поляки, чехи, словаки, серби, хорвати, словенці), вимагало своєрідного правознавчого «лікнепу» – упорядкування управлінської термінології державних юридичних документів для їх публікації німецькою та слов'янськими мовами. За проектом спеціальної комісії, яку започаткували відомі слов'янські вчені В. Караджич, Ф. Міклошич, Я. Головацький, К. Ербен на чолі з П.-Й. Шафариком, основний корпус національних термінологій мали сформувати терміни, подібні за етимологією і зовнішньою формою.

Однак реалізувати задумане було завданням далеко непростим, бо виявилось, що термінів співтотожної будови і звучання (наприклад: *einstimig* – українське: *одноголосний*, чеське: *jednohlasny*, сербське і хорватське *jednoglasan*), які б могли ідентифікувати інтерслов'янські термінологічні системи, у всіх слов'янських мовах не так уже й багато. Головним чином кодифікуються ті терміни, що вживалися вже раніше (власні і запозичені). В основу нових слів вводилися корені, які в кожній слов'янській мові шляхом калькування

несли ідею німецького слова-взірця: *перенаселення* – нім. *Übervölkerung*, *концентрування* – *Konzentration*, *вигорювання* – *Produktion*, *доходність* – *Rentabilität* [Панько, Мацюк, Кочан 1994 : 41, 45].

Іван Франко, для котрого юриспруденція була свого роду «нездійсненим бажанням» [Франко 1986, 48 : 240], широко використовував у своїх творах (наукових, публіцистичних, художніх) німецькі політичні терміни – успадковані та нові. Їх впровадження мало розширювати культурні обрії українства, європеїзувати на рідномовному ґрунті його свідомість, аби «не стати одноманітним наслідуванням чужих взірців, а бути органічним виявом духовних потреб і культурних інтересів» [Франко 1984, 41 : 89].

У загальномовній ситуації кінця XIX – початку XX сторіччя німецька мова ставала відчутним продуцентом міжнародної лексики в науковій сфері, поширюючи свій вплив на центральноєвропейський ареал. Тож в умовах, коли «науковий рух можливий лише в Австрії» [Франко 1982, 33 : 17], інноваційний внесок німецької мови в українську був стимуляційним і сприяв її інтегруванню в європейський культурний простір.

3.2.3. Метафорична концептуалізація українського політичного буття: комунікативно-прагматичний аспект

У політичній термінологічній лексиці української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. відбувалися відчутні кількісні і якісні зміни. Джерелом лексичної неологізації були три взаємодоповнювальні процеси: 1) поповнення лексичного складу за українськими словотвірними моделями; 2) використання термінів-словосполучень; 3) запозичення чужомовних термінів. Водночас

українська політична терміносистема збагачувалася не тільки новими лексичними одиницями на позначення політичних понять, а й новими значеннями наявних лексем, коли слово в результаті метафоризації чи метонімізації набувало термінологічного значення, отримуючи новий денотативно-сигніфікативний зміст.

Однак традиційне пояснення метафори як різновиду вторинної термінологічної номінації є недостатнім для пізнання її природи в комунікативно-прагматичному вимірі. В. Телія слушно наголошує, що народження метафори тісно пов'язане з концептуальною системою носіїв мови, їхньою мисленнево-мовленневою діяльністю, із системою оцінок, які є поза мовою й лише вербалізуються в ній, несучи усвідомлену, якісно нову інформацію про предметний світ; метафора розкриває ще не відомі грані самого змісту понять, що входять у її структуру [Телія 1988 : 32]. Завдяки когнітивним можливостям метафора виконує важливу мислетвірну функцію.

У поглядах на метафору (компаративному, інтеракціоністському, субститутивному) найбільшого поширення набув когнітивний підхід, що вивчає роль і місце метафори як образного засобу в мисленні й пізнанні. Когнітивне пояснення метафори задане її антропометричністю. Вона виявляється через ментальний характер (онтологічний аспект) і пізнавальний потенціал (епістемологічний аспект). Названі аспекти отримують своє відображення у мовному образі, покликаному створити новий зміст про семантичний референт. Творення мовної метафори ґрунтується на здатності людини вловлювати та формувати асоціативні зв'язки між поняттями. У процесі пізнавальної діяльності, розмірковує Х. Ортега-і-Гассет, «метафора потрібна нам не тільки для того, щоб завдяки отриманій назві зробити нашу думку доступною для інших людей, вона потрібна нам самим для того, щоб об'єкт став доступним нашій думці» [Ortega-

у-Gasset 1962 : 71]. Невипадково метафору вважають одним із провідних способів відображення національної когнітивно-мовної картини світу, а водночас і важливим елементом відображення семантичної структури світу автора тексту.

Привертає увагу насиченість Франкового політичного тексту метафорично-образним матеріалом. У ньому закумуляовано здебільшого абстрактні поняття, які безпосередньо не виявляються у відчуттях. У процесі метафоризації відбувається перенесення емпіричного простору, що спостерігається чи відчувається, на той, що не перебуває на поверхні й безпосередньо не спостережуваний. Останній метафорично осмислюється й залучається до загальної поняттєвої системи культурно-мовної спільноти. Специфікація цього мисленнєвого процесу полягає в тому, що «ми розуміємо одну сферу досвіду в поняттях іншої сфери» [Селіванова 2010 : 391]. У людському сприйнятті, скажімо, *влада* метафорично асоціюється з *висотою*, *верхом*; інформаційний простір часто усвідомлюється і переживається в термінах мілітарних (*війна*, *атака*, *захист*, *контратака*, *бомба*, *міна*, *блокада* тощо), а *вибори* відображаються в спортивних термінах (*перегони*, *старт*, *тур*, *лідер*, *аутсайдер*, *фініш* та ін.). Завдяки когнітивним метафорам у свідомості людини породжуються нові знання.

Термін *когнітивна метафора*, запропонований Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, дає змогу розмежувати мовні засоби вираження й когнітивні процеси метафоризації. Наукова вартість когнітивної ідеї Дж. Лакоффа та М. Джонсона полягає у вивченні явищ дисперсності метафоричного вислову і систематизації виниклих метафор на відміну від попередніх традицій, де метафори досліджувались оказіонально у зв'язку з конкретними текстами. Увесь величезний метафоричний простір людських уявлень про власний досвід структурований так само, як і лексичний простір, – за тематичними й концептуальними групами, які стосуються

різних сфер теоретичної і практичної діяльності. Ключові опорні елементи, які систематизують уявлення про функціонально спеціалізовану мережу образних засобів і слугують своєрідним риштуванням у просторі поняттєвих зв'язків, Дж. Лакофф та М. Джонсон назвали *концептуальними метафорами* [див. : Павлюк 2007, 74].

Пізнаючи через образ нові грані осмислюваних явищ, називаючи їх і формуючи новий смисл, нове значення, метафора виконує номінативну, когнітивну, художню та смислотвірну функції. Натомість у традиційних дослідженнях метафори аналізувалися дві її функції: 1) як засобу створення поетичного образу; 2) як засобу формування нових значень слова за аналогією чи схожістю між предметами.

Когнітивні можливості метафори оприявнюються особливо в тих сферах, що насичені абстрактними поняттями, почасти – в політичній. Тут переплітаються інтереси, амбіції, мотивації, інтенції різних представників суспільства. У процесі комунікації відбуваються складні й різновекторні процеси впливу на інтелект, почуття й волю адресата чи адресанта, де проявляється персуазивна функція метафори. Оскільки метафори мови групуються навколо ключових слів, «використання кожного із елементів концептуальної групи спричиняє ефект голограми: деталь анімує споріднені елементи метафоричного образу, розгортає цілу картину» [Там само : 77]. Таку сукупність взаємозв'язаних елементів однієї ситуації, одного контексту в когнітивній теорії називають *сценарієм*.

Поняття *метафоричного сценарію* стосується принципу встановлення семантичних паралелей між двома тематичними групами. Розрізняють сферу-джерело (*source domain*), або донорську зону, і сферу-ціль (*target domain*), або реципієнтну зону. Сфера джерела є більш зрозумілою, конкретною й пов'язана з антропоморфними чи неантропоморфними сценаріями. Залежно від тематики метафоричного сцена-

рію, заданого метафоричним означником, розрізняють: *метафори тіла, політики, війни, гри, клімату, ландшафту, рослинного та тваринного світу* тощо. Як бачимо, метафора – універсальний спосіб мислення та організації пізнання світу в різних сферах людської діяльності.

В аспекті нашої теми привертають увагу ті метафоричні перенесення, що стосуються способу сприйняття й організації (концептуалізації) багатовимірної політичної дійсності: найрізноманітніших явищ, процесів, дій, подій, течій, партій, діячів. Метафорична характеристика наочно й переконливо розкриває політичний і культурний стан тогочасного українського суспільства, характер його свідомості. Позаяк ця свідомість гостро потребувала світоглядної модернізації, то Франкова метафорична концептуалізація українського політичного буття була виразно націєтвірною. Спираючись на пізнавальний і соціальний досвід народу, вона виходила далеко за його межі, бо несла не просто «стандартні уявлення» про бездержавницьку українську дійсність, а формувала нові концепти чи вдосконалювала наявні, наповнюючи їх новими смислами, генеруючи якісно нову систему оцінок і цінностей (аксіологію).

Лінгвокогнітологічний підхід до «пізнання політичних справ і інтересів» [Франко 1986, 45 : 202] розкриває ще невідомі грані концептуальних понять національної концептосфери. Як слушно зазначає О. Сербенська, «роль політичної метафори насамперед у тому, що вона... виховує читача, робить його політично мудрішим. Це не просто образ, як звично було бачити. Політичні метафори можуть стати концептуальними моделями, що нав'язують певний стиль дій, допомагають формувати суспільну свідомість, дають змогу не тільки фіксувати стан справ, а й виявляти загальні тенденції у зміні наших уявлень про певні явища» [Сербенська 1996].

Франкова метафорична концептуалізація політичного буття постає унікальною картиною світо- й смислотворення. Вона оприявнюється в тих типових метафоричних сценаріях, які вплетені в тканину його мовомислення. Явища, процеси, дії суспільно-політичного характеру автор найчастіше характеризував в антропоцентричних й антропоморфних категоріях, себто за людським «образом і подобою». Завдяки метафорам тілесності багатовимірний і непростий політичний світ ставав зрозумілішим і наближенішим, набуваючи властивостей живої істоти: політичний *розум* [Франко 1986, 45 : 210]; стерти з *лиця* землі [Там само : 218]; простягнути до нас *руку* згоди [Там само : 220]; нагромадження багатства в *одних руках* [Там само : 281]; *руки* всієї нації [Там само : 290]; обняти своїми *раменами* всю землю [Там само : 209]; багатства зібрані в *немногих руках* [Там само : 323]; обняти *душею* всю Україну [Там само : 425]; ідейна *фізіономія* Драгоманова [Там само : 432]; політичні *погляди* Драгоманова [Франко 2001 : 282]; методологічний *погляд* [Там само : 279]; тоді ми сміло змогли б вважатися народом великим і свідомим своєї *сили організмом* [Там само : 218].

Персуазивна сила «тілесних» метафор зростає тоді, коли вони висвітлюють внутрішній психологічний стан людини. Високі «реєстри» людської психіки передають метафоризовані значення лексем *розум* (*ум*) і *серце*: політичний *розум* [Франко 2001, 45]; високі революційні *уми* [Франко 1986, 45 : 293]; ідеали... можуть запалювати *серця* широких кругів людей [Там само : 284]; викормлені *сердечною кров'ю* народу [Там само : 219]; ...се знання прадавнє Відчути треба, *серцем* зрозуміть [Франко 1976, 3 : 173]. Не вимагають особливих пояснень метафори *великі уми* і *великі серця*, які дають лаконічну й водночас семантично містку аксіологічну характеристику активним творчим суб'єктам суспільного розвитку. Цікаво, що в поетичному дискурсі Франка лексеми *ум*, *серце* можуть метафоризуватись і на ґрунті антонімії

відношень, віддзеркалюючи таким чином концептуальні опозиції тексту: «Що темне для ума, для серця ясне й явне» [Там само : 173].

Однак їх не можна розривати – розум і серце. Сфера логосу (*λογος* – розум) органічно поєднана зі сферою відчуттів (*кардіа* – серце) і на певному етапі пізнання «перетікає» в неї. *Розум серця* відкриває людині нові горизонти бачення світу й себе у світі. «І іншим би тобі вказався світ:/Ти б серцем ріс» [Там само : 173].

Унікальна Франкова метафора *рости серцем* закладає у слові *серце* високий екзистенційний смисл – «непоборне стремління до духовної висоти». Ідея кордоцентризму невіддільна від смислотворення мислителя, від його дискурсу. За спостереженнями дослідників, слово *серце* наскрізно функціонує, зокрема, у його поетичному дискурсі (понад 1000 фіксацій). Така частота вживання стає закономірною для світовідчування людини, яка з метафоричною виразністю окреслила свої взаємини з народом: «Я син народа, що вгору йде...». Духовні узи скріплені також кордоцентризмом, бо, зауважує Є. Маланюк, «ми є кордоцентричний нарід» [Маланюк 2008 : 77].

У процесі збагачення національної когнітосфери новими знаннями «науково-здисциплінованому інтелекту Франка» [Маланюк 1962 : 123] доводилося, з одного боку, вбирати прогресивні віяння часу, з іншого – долати живучі анахронічні стереотипи так званого «здорового хлопського розуму» [Франко 1986, 45 : 277]. У Франковому розумінні цей метафоричний образ набуває якраз «нездорової» конотації, що має чітке викривально-сатиричне спрямування: «Пробуйте ви так званому «здоровому хлопському розумові» втолкувати, що відьма не може літати на кочерзі, не може перекидатися в собаку, не може доїти жаб і ящірок. Він, може, буде притакувати вам, може, буде й сам сміятися з такої віри, але проте в душі буде твердо переконаний, що

якби на Юра опівночі знайшов відьму на обійстю і вдарив її батоном або уздечкою, то рано з того батога або з тої уздечки потече молоко» [Там само : 277].

У наведеному тексті Франко-ритор майстерно використовує такий поширений засіб полемічного викриття як дисфемізм, мета якого – уїдливе висміювання особи чи явища, наголошування на їхній примітивності. Традиційні маркери дисфемізації вислову – супровідні авторські ремарки *так звані* й лапки як вияв семантично зниженої оцінки. Перехід від позитивного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) наповнення терміна *розум* до негативного закріплює метафорично-іронічна авторська інтерпретація, що виникає навколо сполучуваності соматичної назви: «Значить – *простий хлопський розум* не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом в жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої практики [...] Ми не міркуємо, що сей розум ані не *простий*, бо його *кривили* і *кривлять* тисячні упередження і самообмеження його кругозору, ані не *здоровий*, бо він властиво здобуток тисячних генерацій і розумових течій, не раз дуже *хорих* і *уломних*» [Там само : 278].

Варто зазначити, що протилежна за змістом оцінка того самого явища в полемічному дискурсі породжує контраст семантики. Через метафоричний образ *простого, здорового* хлопського *розуму* автор висловлює своє ставлення до поширеної в політичній риториці ідеологеми, за якою – спрощені, спримітизовані уявлення про явища, події. У них важко знайти точки перетину з базовим значенням терміна *розум* – «здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність» [СУМ VIII : 838].

Ще одним прикладом маніпуляції свідомістю народу є метафора «тілесності» *жолудкові* ідеї [Франко 1986, 45 : 279]. Як і в наведених вище прикладах, якісно інше прагматичне навантаження стрижневого слова *ідея* зумовлене новою спо-

лучуваністю. Вона породжує нову якість оцінки: «Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність «жолудкових ідей», – а завтра глянь. Самі вони проти ідеалу політичної самостійності виточують як першу гармату ті самі жолудкові ідеї...» [Там само : 279]. Іронічний контекст у поєднанні з новим варіантом сполучуваності актуалізує в метафоричному образі жолудкові ідеї авторське значення «буденні, вузькі, сповнені корисливості інтереси». З погляду компонентного аналізу окреслене тлумачення теж семантично відходить від базового лєсикографічного значення стрижневого слова *ідея* – «поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу» [СУМ VIII : 11]. Про семантичне знецінення виразно аксіологічного терміна *ідея* засвідчує тон дисфемізації, яким послуговується в комунікативно-прагматичному полі автор.

Предметом постійного аналізу Франка-політолога була політична поведінка польської влади. Він нещадно критикував її асиміляційну політику щодо українства, розкривав подвійність стандартів «шляхетської рецепти», що декларувала вдавану лібералізацію політичного життя. Для оптимізації контакту між політичним текстом і читачем автор послуговується метафорами тіла (*око*, *жолудок* (шлунок): «Змодифікована шляхетська рецепта ось яка: поступати обережно, давати народові просвіту *про око*, добробут *про око*, самостійність *про око*... аби народ сими *про око* благадателями не попсував собі жолудка» [Франко 1986, 45 : 323].

Фразема із соматичним компонентом *про* [людське (чуже)] *око* має два значення: а) для порядку, заради пристойності; для годиться; б) для створення певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь [СУМ V, : 666–667]. Ритмічне повторення стійкого вислову *про око* в кінці кожної однорідної частини фрагмента тексту (епіфора) активізує

увагу читача, нагнітає емотивно-експресивну напруженість. Вона накладається на іронічну-саркастичну тональність автора, який майстерно використовує лексичний інструмент іронії – антифразис. У наведеному тексті слова *шляхетська*, *благодать* набувають іронічного звучання, а по суті – негативно забарвлених значень. Прагматично оновлені в політичному тексті Франка, наведені лексеми розширюють свою семантичну структуру новими, іронічними значеннями. Відходячи від усталеного їх трактування, Франко розкодує «рецепти» маніпулятивних стратегій політичного дискурсу. Так формувалася політична грамотність українського суспільства, його націє- і державотвірні орієнтири.

В епіцентрі пильної й постійної уваги мислителя – політична поведінка українства, плекання національної політичної свідомості. У своїх оцінних судженнях він закономірно використовував метафоричні образи, пов'язані з життєвим циклом (народження – дитинство – молодість – зрілість): *плекання* мови, письменства, школи, народної освіти і т. п. [Франко 1986, 45 : 281]; *будити* рух [Там само : 294]; *колиска* всякої просвіти [Там само : 341]; ім'я Драгоманова перестало бути *страхополохом* на політичних *дітей* [Там само : 423]; становище українського народу як *самостійної* нації в *розвитку* духових зв'язків [Там само : 282]; ідеал політичної *самостійності* [Там само : 279]; політична *несамостійність* якоїсь нації [Там само : 280].

Суперечливі реалії політичного життя, його непроста динаміка відтворюються також у метафорах життєвого циклу: абсолютистичний дух *грається* в *півжмурки* з народами, показує їм раз таку *цяцьку*, то знов іншу [Там само : 295]; під *доглядом* держави [Там само : 341]; *плекання* бюрократії [Там само : 294]; держава *опікується* чоловіком від *колиски* до *гробової дошки* [Там само : 341]; проти думки про український сепаратизм... він [Драгоманов] не переставав протестувати

до кінця життя; над нами як нацією була б висипана могила [Там само : 437].

З дослідницького погляду контекстуально-інтерпретаційний аналіз метафоричних перенесень у політичних текстах Франка необхідно проводити невідривно від еволюції його світогляду. За такої умови за різними типами метафор можна розгледіти різні напрями його світоглядної еволюції, зокрема ідеалістичний (середина 1890-х – 1900-і рр.), з яким і співвідноситься досліджуваний нами націософський дискурс. За оцінками франкознавців, «у ці роки в поета з'являються войовничі, наступальні мотиви, такі чужі його ранньому пацифізмові. Національні ідеали мають утвердити воїни Ісуса Навина («Мойсей»), ті, що силою зброї завоювали «землю обітовану», тобто незалежність і свободу. Дух вічного завойовництва, агресії і водночас зневаги до рабства хоче прищепити українцям І. Франко. Це вірші «Вийшла в поле руська сила...», «Конкістадори» та ін.» [Баган 2003 : 10–11] Стрижневі метафоричні образи зосереджено вже в заголовках згаданих поезій, які породжують відповідні мілітарні асоціації. Вони покликані змінити психологію мирних і покірних грекочіїв, прищепити у свідомості українського суспільства войовничий дух конкістадорів. «Або смерть, або перемога! – / Се наш оклик бойовий» [Франко 1976, 3 : 105].

Однак не можна зводити Франкове тлумачення метафоричного образу *конкістадорів* лише до значення «наступальні дії у військовій сфері». Постійно примножуючи для розвитку нації ідейно-духовні здобутки, мислитель прагнув налаштувати українство на каменярьський поступ у духовній сфері. Тому стрижнева сема 'завойовник', успадкована від прямого значення термінологіки *конкістадори* (ісп. *conquistador* «завойовник») «іспанські авантюристи, що після відкриття Америки в кінці XV ст. завоювали там ряд територій» [Франко 1986, 45 : 539], проявляє свою метафоричність у переносному авторському значенні «героїчні завойовники

у духовній, технічній та ін. сферах»: «Ми ввійшли в епоху нових *конкістадорів*, *геройський* вік таких *завойовників* у духовній сфері, як Гумбольдт, Нібур, Гротенд, Дарвін, або таких *героїв* техніки, як Стефенсон, Нобель, Едісон, Рентген» [Франко 1986, 45 : 292]. Наведений метафоричний сценарій ілюструє образне переростання мілітарної концепції в духовну чи технічну.

Питома вага *військових* метафор стає відчутною при висвітленні сфери геополітики: *вибух* польських стародержавних аспірацій у Львові [Там само : 205]; велика *побіда* западної культури [Там само : 205]; *місія* їх [поляків] лежить не в *руйнуванні і покорюванні* братнього руського краю, а в *обороні* слов'янщини проти німців [Там само : 207]; *сильна оборона* границь [Там само : 208]. До використання мілітарних асоціацій стимулює зіткнення протилежних ідеологій, світоглядів, підходів до розв'язання суспільно-політичних проблем: «А післязавтра ті самі люди знов змінять *фронт* і будуть кидати громи на ті самі жолудкові ідеї» [Там само : 279]; шукати *захисту* для вольного українського слова [Там само : 282]; епоха нових *конкістадорів* [Там само : 292]; *геройський* вік таких *завойовників* у духовній сфері; *воювати* парадоксами [Там само : 296]; *побивати* тяженьким *тараном* філософію [Там само : 97]; мертва *духова муштра* [Там само : 341]; *войовнича* партія [Там само : 433]; *войовничий* західноєвропейський соціалізм та соціал-демократизм [Там само : 434].

Мілітарний характер політичної поведінки, зростання чи спадання напруги в політичних іграх-війнах актуалізує термінолексему *боротьба* і спільнокореневі політоніми. Зазвичай вони вживаються в багатьох метафоричних стереотипних висловах: соціальна *боротьба* [Там само : 279]; *боротьба* за права робітників [Там само : 289]; се вже не *боротьба* за емансипацію, а *боротьба* за рівність [Там само : 289]; І друга половина XIX в. ... *бореться* під тим самим *стягом* [Там само : 293].

Часто *військові* метафори співіснують і конкурують із метафорами *родинних, етичних стосунків*. За різними типами метафор постають різні бачення політичного процесу, різні політичні психології: конструктивна, яка заснована на рівноправних і союзницьких стосунках між народами, і загарбницька, колонізаторська, керована ідеологією зневаги до сусідніх народів, намаганням їх підкорити та асимілювати. Показовою для метафоричного відтворення різних політичних настанов є Франкова характеристика польсько-української геополітики: «А між тим скільки-то горя, *братніх уособиць і руїни* покликала за собою *диверсія* поляків від заходу на схід!» [Там само : 211].

У наведеному контексті метафоричний сценарій розгортається навколо військового терміна *диверсія*. Крім фіксованої в словнику базової семантики «військова операція, здійснювана для відвертання уваги противника від місця, де готується головний удар» [СУМ II : 270], ця лексема набуває контекстуально переносного значення «загарбання чужих територій», синонімізуючись із терміном *експансія*. Абсурдність деструктивних політичних дій підкреслюється оксимороном *братні уособиці*, що побудований нелогічним поєднанням слів за принципом максимальної семантичної парадоксальності. Оксиморонна характеристика посилюється семантичним контрастом між зовнішнім і внутрішнім планами, породжуючи в лексемах *братній, брат* іронічне конотативне забарвлення: «Замість *боронити* себе, а затим і всю Слов'янщину від *походу* німців, поляки своєю *нещирістю* і політичною *безтактовністю* та *жадобою* панування над своїми ж *братами* *піднімали проти себе* всіх, з ким тільки ввійшли в ближчі зношення, *підняли проти себе* руський народ...» [Там само : 211]. Авторський вислів *піднімати (підняти) проти себе* синонімізується з *військовою фразеєю піднімати (підняти) зброю (меч, сокиру і т. ін.) «починати воювати, виступати проти кого-небудь зі зброєю в руках або намірюватися вбити когось»* [СУМ VI : 464].

Віддзеркаленням наведеного геополітичного конфлікту слугує семантичний конфлікт лексичних одиниць: «*політична безтактовність та жадоба панування над своїми ж братами*».

Боротьба на знищення інших народів виявилася, підсумовує І. Франко, згубною для самої ж Польщі. Такий підсумок підштовхує до використання метафорики *смерті*, яка логічно завершує сценарій «спроби реставрації історичної Польщі». Внутрішня потенція метафоричного сценарію реалізується в «похоронних» асоціаціях: «Перті з заходу німцями, вони [поляки] перлись самі на схід, шукаючи тут панування і збагачення і находячи *гріб*. В тім *гробі* лягла остаточно й ціла історична Польща, безславно, покрита ганьбою. Її *погробовці*, що силувались іменно на тих окраїнах знов *воскресити* її з *гробу*, забули про те, що хто *погиб* безславно і *похоронений в не своїй землі*, той не *воскресне ніколи*» [Там само : 211]. В окресленому сценарії лексема *гріб* метафоризується в контекстуальному значенні «історична смерть держави».

Негативні явища політичного життя, критична характеристика його суб'єктів та об'єктів часто висвітлюються в медичних термінах – компонентах сценарію «хвороби, патології»: *слабкість* економічна і політична; дивна *апатія* і знеохота до українства; *хоробливий* сентименталізм фантастів; *дегенерація* цілих поколінь; *засліплені* своєю партійною *вузькоглядністю*; культурний *застій*; громадські, суспільні *слабості*; *шалений* культ Наполеона; фатальною *сліпотою* здаються бути *поражені* ті провідники Польщі і щодо вибору союзників та помічників; *болюче* противенство між бідними та багатими; день і ніч *сліпають* та *надривають* інші робітники... *гарячково* невпинною працею; *найтяжча рана* теперішнього порядку; *корчі* ненависті; *лихорадочне* напруження умів; правительство *сліпе* та ін. Метафоризуючись у політичних контекстах, означники сценарію розширюють

свою семантичну структуру шляхом довантаження новим, політичним смислом.

Постійним об'єктом Франкової критики було таке патологічне явище в житті галицької інтелігенції, як *язичіє*, яке він називав «*каліченою* російсько-церковно-галицькою мовою». Це штучне, макаранізоване утворення співвідноситься з похідним значенням слова *калічений*: «ламаний, неправильний (про мову, слова)» [СУМ IV : 78]. І. Франко метафорично чітко діагностував витоки «сього язикового москвофільства»: «се наша *органічна слабість*, а не жодна вина» [208, 313–314]. Як лінгвополітолог, він аналітично розкривав руйнівну суть тих, «котрі або не пишуть по-українськи, або *калічать* свою рідну мову, щоб доказати її неспосібність до літературного розвитку». Заслугою вченого було те, що він «оголив соціальні, політичні і психологічні корені *язичія*», розгледів руйнівні наслідки його впливу на культурно-політичне буття українства [Сербенська 1990, 337–348]: *язичіє* підточувало не тільки структуру мови, а й структуру соціально зредукованого українського суспільства, його ідентичність, бо відривало від українського культурного берега ту частину інтелігентів, які «рішилися пристати до великоруського берега, плюнути на малорущину...».

У такому соціолінгвістичному контексті словосполучення *калічити рідну мову*, звісно, не можна зводити до власне лінгвістичного значення «вимовляти неправильно: перекручувати, ламати (про мову, слова)» [СУМ IV : 78], тобто порушувати мовні норми. Через оксиморонну характеристику, побудовану на нелогічному, абсурдному поєднанні слів, мислитель закладає у слові *калічити* націософську оцінку «духовно відчужуватись від рідної нації».

Вияви політичного впливу на людину (народ), на її внутрішній стан часто описано також у медичних термінах. Метафоризуючись у політичних контекстах, вони семантично збагачуються ще й політичним значенням чи відтінком.

Наприклад, семантична структура лексеми *заражатися*, що охоплює традиційне пряме значення «сприймати заразу» і звичне переносне значення «переймати, сприймати що-небудь від інших» [СУМ III : 286], увиразнилася завдяки авторському метафоричному образу *заразитися радикалізмом* новим семантичним відтінком. Його ядром є сема 'сприймати, засвоювати прогресивні політичні ідеї'. Освіживши конотацію, автор дає ніби нове життя відомому метафоричному значенню, робить його об'єктом подвійної оцінки. Семантико-експресивний і стилістичний ефект індивідуального смислотворення стане зрозумілішим із широкого контексту: «[Селяни] мушили викрастися з-під панського ока, бо їх пильно стережено, щоб не *заразилися радикалізмом*, а вони, проте, повезли його насіння з собою по селах» [Франко 2001 : 223]. Авторська позитивна конотація, закладена в політонімі *радикалізм*, пов'язана з політичною діяльністю Франка, який 1890 р. разом з однодумцями створив Українську радикальну партію. Вона орієнтувалася на ті ідеї соціалізму, що матеріялізувалися в більшості європейських країн (після 1918 р.) у формі поміркованої соціал-демократії.

Франкова політична оцінка у статті «З кінцем року», що не увійшла до 50-томового видання його творів, дає імпульс до переосмислення не лише загального значення слова *заразитися* «сприймати заразу», тобто «мікроорганізми, що є збудниками інфекційних хвороб» [СУМ III : 287], а й стимулює перекомотацію – з негативної на позитивну. Цьому сприяє супровідний образ *насіння*, який посилює свою метафоричність: окрім переносного лексикографічного значення «зародок, джерело чого-небудь» [СУМ V : 188], він актуалізує авторський семантичний варіант «прогресивні політичні ідеї».

Політична метафора дає змогу не лише образно трактувати складні соціальні явища, а й виявляти їхню приховану, подвійну природу. Так, демаскуючи тактику політичної

боротьби львівських поляків, що базувалася на імперській ідеї відновлення великої історичної Польщі «від моря до моря» (у кордонах 1772 р.) й була сповнена зневаги до інших народів, асиміляторства та владних підступів, І. Франко вдається до використання складного *будівельного* сценарію. Його розгортання відбувається навколо ключового слова *відбудування*. Як політичний лінгвіст і психолог, автор випрозорює справжню стратегічну сутність декларованих геополітичних намірів, мімікрійну риторіку польських політиків, бо «при всіх діланнях, мовах і заявляннях полякам ходить тільки про *відбудування* Польщі, що австрійська конституція, австрійський парламент і теперішнє домінуюче становище поляків в Австрії, – що все це тільки *вигодні сходи*, котрі мусять їх швидше чи пізніше *запровадити* в пожаданий *храм* Польщі «od morza do morza» [від моря до моря. – Н. Л.] [Франко 1986, 45 : 204]. Використовуючи для характеристики імперської ідеї патологічні метафори «*політичний нерозум*» [Там само: 208], «*недоумство політичне*» [Там само: 208], «*нещасні змагання до відбудування історичної Польщі*» [Там само: 215], Франко аналізує деструктивну, антиукраїнську суть шовіністичної ідеї знову ж таки в категоріях будівництва, де основний компонент сценарію «відбудування» викликає протилежну асоціативну реакцію: «Ми всіма силами є і мусимо бути противні *реставрації* тої Польщі на руських і других непольських землях. Ми мусимо протестувати проти *відбудування* історичної Польщі в якій-будь *формі*: чи шляхетській, чи навіть демократичній, бо ми знаємо дуже добре, що всяка Польща в давніх *границях* значить для нас майоризацію, притиск, упослідження і – винародовлення» [Там само : 217].

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз Франкового політичного лексикону виявляє в лексемі *відбудування* нові семантичні грані: вона втрачає свою позитивну семантику «відновлювати що-небудь зруйноване» [СУМ I : 559], а набуває

авторського переносного значення «винародовлення». Через переосмислення будівельного терміна *відбудування*, яке передбачає не тільки творення, але й руйнацію національної споруди, мислитель давав імпульс українському читачеві до політично зрілого думання, спрямовував на певний спосіб поведінки, у т. ч. комунікативної.

Під час використання метафори, розмірковує А. Річардс, у нас виникають дві думки про дві різні речі, до того ж ці думки взаємодіють між собою в середині одного-єдиного вислову, значення якого якраз і є результатом цієї взаємодії [Річардс 1990 : 46]. Основою поєднання цих двох думок слугує порівняння, у результаті чого окремі семи первинного значення, зокрема потенційні, важко вловимі, переходять до переносного значення. Так, у політичному тексті чималого поширення набувало використання *гастрономічного* сценарію, коли приховані, закулісні вияви політичної діяльності передаються образом *кухні*: «Політики, друже мій, так як *кухня*. Зазирнеш до середини, як що робиться, то й *апетит* тобі відбере» [Франко 1986, 45 : 295]. Імплицитна сема 'скрите, приховане', абстрагуючись від конкретної реалії, переноситься зі сфери побутової в політичну і стає ядреною в метафоризованому (індивідуально-художньому) політичному значенні лексеми *апетит* «бажання пізнати політичну дійсність» (від *апетит* «бажання їсти, охота до їди» [СУМ I, 54]). Свою метафоричність лексема *апетит* посилює також за рахунок довантаження новим, ідеологічним відтінком авторського значення «прагнення бути суб'єктом духовного і політичного життя» (від *апетит* «прагнення до чого-небудь» [СУМ I, 54]). Пор.: «Серед народа розбуджено *апетит* до просвіти, до духовного і політичного життя. Народ тисячами горнеться на всякі віча і збори, підставляє карк під жандармські кольби, слухає промови, хапає книжки і допитується за щораз новими» [Франко 2001 : 227].

Контекстуальне політичне значення лексеми *апетит* увиразнюється асоціативними конкретизаторами *родинного* (народ *горнеться* на всякі віча і збори) і *військового* сценаріїв, позначеного фразеологічною сполукою із живою внутрішньою формою *підставляти карк під жандармські кольби* «ставити себе під загрозу бути вбитим або пораним кулею, ножем і т. ін.» [СУМ VI : 506].

Політична метафора в націософському дискурсі І. Франка вкотре виявляє перетворювальну силу шляхом актуалізації потенційних (прихованих) сем, які виконують двоєдину функцію контекстуального (індивідуально-художнього) значення слова: передають різноаспектну додаткову інформацію і водночас авторську суб'єктивну модальність. Тож завдання читача (слухача) як співтворця комунікативно-прагматичного поля – «уловлювати», *що* несуть політичні метафори. Їхній смислотворчий та асоціативний потенціал цементує ті різнотипні сценарії, з якими образно корелює тогочасна політична дійсність.

Еволюцію людської свідомості, атмосферу соціально-політичного життя метафорично відбиває сценарій світу неорганічної природи, де означники тексту співвідносяться з фізичними властивостями. Їхній носій – *фізична* метафора – дає можливість зримо побачити матеріалізацію суспільних ідей за параметрами «глибини», «ширини», «висоти», «сили», «маси», «тиску» тощо: *сила* поступу [Франко 1986, 45 : 310]; зробити *рівновагу* між поступом багатства, знання і штуки і *зростом* добробуту та розвою всеї народної *маси* [Там само : 324]; маєткова та суспільна *нерівність* [Там само : 324]; *маса* людності [Там само : 424]; *глибша* ідея [Там само: 424]; деспотичний *тиск* держави [Там само: 426]; тепер *сила* наша лежить більше в наших цілях [Франко 2001 : 218]; *огріти маси* народні [Франко 2001: 217]; *розчетвертована* Русь [Там само: 218]; лояльність правдива, *тверда* і *кріпка* [Там само: 219]; дружне *супротивлення* всієї

українсько-російської суспільності (здається, була колись така пора) [Там само: 221].

Когнітивна сила *фізичної* метафори виявляється у процесі формування наших уявлень про певні суспільні явища. Взаємозв'язок фізичного та соціального універсумів реалізується у відповідних сценаріях: «Всі такі, зразу *чисто* ідейні й ідеалістичні *рухи*, переходячи в *маси*, мають те до себе, що захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, витягають людей на чимраз *ширшу* арену боротьби» [Франко 1986, 45 : 282]. «Ті самі думки [міститися українству і політично, і літературно під одним дахом з російством] пробував Драгоманов з властивою йому *силою* і категоричністю *ширити* і в Галичині, та тут вони зустріли рішучий *відпір*» [Там само : 282]. За *фізичними* метафорами останнього сценарію заховані різні концепції, що характеризують різні бачення політичного й культурного розвитку українства.

Постійну тривогу й критику мислителя викликало явище галицького москвофільства як різновиду малоросійства. Він проникливо розкрив, частково через фізичні асоціації, ментальні причини духовного і мовного відступництва значної частини галицького соціуму, а саме «глибоку психологічну проблему, якої коріння сягає малодосліджених досі тайників – зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами *звуків*, що називаємо рідною мовою» [Франко 2001 : 265]. Псевдопатріотичну діяльність москвофілів, притаманну їм комунікативну мімікрію Франко діагностував *фізичною* метафорою «язикове *роздвоєння*» [Там само: 267]. Воно полягало в «намаганні писати для *простого* люду *чистою* народною мовою, але про «*вищі*» справи і навіть у приватних листах уживати язичіє, що мало бути сурогатом і переходити до російської мови» [Там само: 267].

Витоки ж «язикового роздвоєння», як уже згадувалося, – у психологічній площині, у «внутрішньому роздвоєнні» [Франко 2001 : 265], у «неприродньому психічному роздвоєнні». Власне сема 'внутрішній розлад' є опорною в метафоризованому значенні лексеми *роздвоєння*, похідної від *роздвоїтися* – «позбавлятися цілісності (почуття, ставлення, погляду): приходиться до стану внутрішнього розладу» [СУМ VIII : 663].

Метафоричний образ *роздвоєння* пронизує весь текст статті «Двоязичність і дволичність», що не увійшла до 50-томового видання творів письменника. При цьому загальноживане значення слова зазнає закономірних семантичних змін через контекстуальне прирощення смислу. Його актуалізації сприяє заголовок статті, з яким корелює супровідний метафоричний образ: *двоязичність* асоціюється із *язиковим роздвоєнням* [Франко 2001 : 267, 268, 269]; *дволичність* – із *внутрішнім роздвоєнням* [Там само: 265, 266, 268]. Органічність їхнього впливу на духовну структуру людини передає трикомпонентне словоспоучення зі стрижневим метафоричним компонентом: *внутрішнє язикове роздвоєння* [Там само: 269].

Постійний повтор *фізичної* метафори, її використання в різних контекстах сприяє виникненню тих потенційних сем, що передають додаткову когнітивну інформацію і відповідну авторську модальність. Вони стають підґрунтям для контекстуального (авторського, індивідуально-художнього) значення слова *роздвоєння* «болюча внутрішня трагедія». Окреслене смислове навантаження закріплює синонімія *фізична* метафора «розрив у душі Наумовича» [Там само : 267], а особливо персоніфікація *фізичної* метафори: «І те *роздвоєння* мститься на нім» [Там само: 268].

Укотре осмислюючи причини «болючої внутрішньої трагедії» [Там само: 266] людей, «що могли б були зробитися пожиточними діячами на рідній ниві, людей талановитих і працюючих, але перейнялися «нешасною манією – міняти свою

рідну мову на чужу» [Там само : 266], учений-лінгвополітолог виносить на основі фізичної асоціації суворий присуд – «*відірвання від рідного ґрунту, поперед усього від рідної мови*» [Там само: 266] обернулося внутрішньою трагедією (а не просто «внутрішнім розладом», згідно з лексикографічним тлумаченням терміна *роздвоєння*) не тільки для Наумовича й інших апологетів галицького москвофільства (А. Петрушевича, М. Устияновича, І. Гушалевича, Я. Головацького, Ю. Яворського та ін.), а й для «геніального українця» [Там само: 266] Миколи Гоголя. Траєкторію його долі автор окреслює теж метафорами *фізичного* сценарію: «У Гоголя *прудкий хід* на недосяжні височини артизму, та на тих височинах *заворот* голови, внутрішнє *роздвоєння*, чорні сумніви і *упадок* у дебри містицизму» [Там само: 265].

Фізичні метафори є продуктивними також тоді, коли потрібно передати зростання суспільної напруги. Її експресію відтворюють лексеми, які, термінізуючись у політичному мовленні, оприявнюють свою внутрішню семантичну потенцію. Прагматичне навантаження метафоризованих політонімів підсилюють контекстуальні синоніми на взірєць *здушити, затруїти, зломити* тощо. Вони передають тривогу автора за «народне життя по сей і по той бік Збруча» [Там само: 221], де «переважну *рухову силу* виявляє *назадництво*»: «...щоб у народі *здушити* решту почуття морального, *затруїти* сумління підростаючих поколінь, *зломити* все, що могло б бути на перешкоді *темним силам, уґрунтувати* – бачиться, на віки вічні – панування облуди і кривди людської» [Там само: 221].

Звернемо увагу, що метафоричне переосмислення загальних значень задане спільною семою 'руйнування українськості'. Вона домінує у значенні політоніма з прозорою внутрішньою формою *назадництво*, до тлумачення якого подаються авторські синоніми: «*лакейська погорда* до власного

народу, лакейське прислужництво, бліда безхарактерність» [Там само: 221].

Мислитель постійно нагадує про місію інтелігенції – «встояти на становищі просвітителя та *провідника* народного» [Там само: 223]. Він метафорично рельєфно окреслив загрози, які підстерігали український соціум, здебільшого селянський, з боку тих, чия «ясно виточена і не раз із цинізмом висказувана мета, щоб ми не дійшли ні до чого путнього і були і надалі тим *гноєм*, на котрім би міг *виростати* і *пишатися* перед світом їх *пишноцвіт*» [Там само: 222]. У наведеному тексті впадає в око використання авторських метафор, що пов'язані з працею селянина на землі. Центром метафоричного сценарію є лексема *гній*, навколо якої групуються інші асоціативні конкретизатори: *виростати*, *пишатися*, *пишноцвіт*. Їхній асоціативний зв'язок сприяє закріпленню за центральною лексемою контекстуального політичного значення «те, що використовується іншими як місцевий соціальний матеріал».

Драматичне загострення суспільної ситуації відбивають інтраперсональні метафори. Внутрішню роздвоєність передають різні компоненти з особовим займенником *ми*, що виражають, з одного боку, позитивну конотацію політонімів, а з іншого – семантично знижену. Їхнє протиставлення відбиває сценарій із *побутовими* та *військовими* метафорами, які увиразнені мілітарними фраземами: «Або *візьмімо* всі свої сили *докупи* і *силкуймося* *встояти* в тій конкуренції, або *зложімо* заздалегідь *зброю* і скажімо собі, що ми *сміття* і *січка*, добра на *нашу* для інших...». Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що побутові лексеми *сміття*, *січка*, *паша* внаслідок авторського метафоричного переосмислення довантажуються політичним значенням «те, що позбавлене політичної значущості, конкурентноздатності, історичної відтворюваності». Воно розширює метафоричність лексеми *сміття*, зафіксовану у словниковій статті: «Те, що не

має значення, цінності; що-небудь зайве, непотрібне» [СУМ IX : 409]. Внутрішній розлад має бути подоланий: «Систематична праця на кожному полі» [Франко 2001 : 222], – закликає Франко, відтворюючи звичне переносне значення лексеми *поле* «поприще, сфера діяльності».

Із цим значенням лексема *поле* генерує свою метафоричність в інших контекстах *ландшафтного* сценарію: «Перебігай на *поле* політики» [Франко 1986, 45 : 289]; «Чи назвеш емансипацією те, що в ХІХ віці зроблено на *полі* будівництва та адміністрації; «*поле* науки, промислу, штуки» [Там само: 312].

Ландшафтний сценарій у структурі Франкової політичної метафори задає аналогії між іншими системами понять і породжує нові політичні знання: невольники стались головним *джерелом* їх багатства [Там само : 209]; вона [*течія*] повстала на *грунті* політично несвободнім [Там само : 281]; розумові *течії* [Там само : 278]; головне *джерело* феміністичного руху [Там само : 298]; які ідеали лежать у *межах* можливого, а які вибігають поза ті *межі* [Там само : 278]; етнографічні *межі* української нації [Там само : 282]; поза *межами* можливого [Там само : 284]. Спільна сема метафор ландшафту – ознака 'простір'. Вона сприяє термінізації значень загальноновживаних слів, їх трансформації у політоніми.

Разом зі словами семантичного поля *грунт, море, поле* системно формується єдиний метафоричний сценарій, що передає складний зв'язок політичних ідей із землею, на якій проживає людина, тобто з ідеєю хтонічності: «Ідеал національної самостійності... один тільки може дати *поле* до повного розвитку. І навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили *тонули* в общеросійськiм морі, а ті, що лишилися на *своєму ґрунті*, попадали в зневіру і апатію. ...Брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичнiм *полі*, був головною трагедією в житті Драгоманова» [Там само : 283].

За нашими спостереженнями, найбільшу смислову вагу в метафорах ландшафту акумулює у візії Франка образ *землі*. Пригадаймо: Земле, моя всеплодющая мати, / Сили, що в твоїй живе глибині, / Краплю, щоб в бою сильніше стояти, / Дай і мені [Франко 1976, 1 : 28]. У наведеному контексті образ *землі* вражає своєю синергетичністю завдяки прироцненню смислів – морально-етичних і політичних. Вони випрозорюють українське розуміння свободи, яке завжди у свідомості народу-сіяча і водночас народу-воїна було закорінене в рідну землю. Адже земля у світовідчутті українця – не лише годувальниця: це також джерело життєдайної внутрішньої сили, незнищенності національного духу, мало того – це ще й власна територія свободи. Українська кордоцентрична душа сприймала землю як щось рідне, святе. Звідси – і народна візія землі як матері [Яремко 2015 : 356–357].

Носіями якісно нової інформації про політичну дійсність виступають сценарії світу органічної природи. У них простежуємо складний зв'язок суспільно-політичного життя з поняттями, що стосуються природи, рослинного і тваринного світу. Людина в такому світі живе споконвіку, і тому органічно для її світосприйняття зіставляти флороморфізми, тобто назви рослинного світу, із політичними явищами. Образному трактуванню складних політичних явищ сприяють лексеми *дерево, коріння, пень, гілля, парость, кора, стебло, листя, цвіт, плоди, овочі, зерно, трава, гриб, дуб; коренитися, розростатися* та ін. Вони стають компонентами сценарію для характеристики політичного устрою держави, політичних напрямків, стосунків між владою і народом: «... натомість у Австрії помимо хваленої опіки (вона на дуже строкатім коні їздила) *деревице* нашого духового і політичного життя вийшло мізерною *карелючкою*, покритою поганими *паростями* та *грибами*, а зате дуже рідкими і дрантивами *плодами*». «Панщина для хлопа значила ненастанну кривду, темноту, здичіння і втрату почуття людської гідності... Та запитаєте,

може: відки ж узялися, з яких соків вирости ті порядки» [Франко 1986, 47 : 15].

Боротьба за існування характерна і для світу природи, і для світу людини (суспільства). Як здоровому росту дерева перешкоджає хробаччя та гусениці, так і розвиток тогочасного українського народу глушила панщина. Оцінюючи роль цісаря у скасуванні панщини, Франко використовує метафори органічної природи: «Цісар не обчищував уже панщи́зняка *дерево* з *хробаків* та *гусильниць*, не відтинав сухі *гілки* та погані *парості*, а прикладав сокиру до самого *кореня*» [Там само : 36]. У наведеному сценарії спостерігаємо чітку опозицію сем: 'те, що росте' корелює із 'тим, що глушить'. Окреслена кореляція посилює зчеплення елементів сценарію, їхню взаємозалежність та взаємозумовленість.

Однак Франко-політик не мав особливих ілюзій щодо ліберальної австрійської конституції 1867 р. Його правдо- і волелюбна натура органічно не сприймала сервілізму містечкових патріотів із «народовецького табору», які профанували політичну поведінку малоосвіченого народу, формували не політичну зрілість, а стереотипи догідливості й прислужництва: «Ми всі русини і повинні держатися купи, і ми, наперед усього ми, повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити у нього ще того й того. Ані основ конституційного життя, ані азбуки економічної та соціальної науки ніхто не пробував вияснити народові. До самого 1880 р. вся маса нашого народу жила в поглядах, що найвищу і одну власть у державі має цісар, що він може все зробити і від його волі все залежить» [Франко 1986, 46, кн. 2 : 15].

Стереотипи сервілізму Франко спростовує на основі близьких для народного сприйняття означників – метафор *ландшафту* і *рослинного* світу: «В абсолютній державі дуже багато залежить від особи верховода чи верховодів, а принаймні самим верховодам так здається, що від них ба-

гато залежить. Правда, дійсних історичних *течій* вони ані змінити, ані зупинити не можуть, а ілюзія їх всемогутності полягає на тім, що вони не одному і не в однім можуть пошкодити, а декому й допомогти. Вони можуть *зрубати* найкраще *дерево*, *закаламутити* *найчистішу* *воду*, але не можуть наказати *рости* й *найменшій травці*, ані викликати з *землі* *найменшої пори*» [Франко 1986, 46, кн.2 : 15]. Окреслені *ландшафтний* та *рослинний* сценарії розгортаються навколо слова *верховод*. Лексикографічне значення продиктоване самою внутрішньою формою лексеми *верховод* – «впливова людина, що відіграє керівну роль у певному середовищі, у своєму оточенні» [СУМ I : 336]. У Франковому тексті семантика назви помітно «політизується» в напрямку звуження ореолу всемогутності, яким оточений керівник держави в народних уявленнях. Підтекстовим смислом автор іронічно натякає: в політичній дійсності такі уявлення часто ілюзорні, а тому не варто абсолютизувати владу правителя.

Лінгвополітологічні оцінки Франка доносили до читача справжню, а не декларативну суть популярних політичних гасел – зазвичай словесно гарно «упакованих» і прикрашених, але безплідних. Власне через метафоричний образ *безплідного стебла* передається критичне ставлення мислителя до демократизму й лібералізму: «... мені недостатній демократизм і лібералізм, який від кінця XVIII ст. зумів чудові теоретичні гасла «вільності, рівності і братства» наповнити змістом, повним суперечностей, обманів, бруду, егоїзму і фальші, і який у нас в Галичині виглядає наче *стебло*, вкрите *листя*м і навіть багате *квітками*, але зовсім без *плодів*» [Франко 1986, 45, кн.2 : 269]. Треба було володіти загостреним національно-історичним чуттям, щоб передбачити девальвацію вартостей, проголошуваних демолібералами в сучасній Європі, зокрема в Україні. Політична дійсність, за Франком, «повна суперечностей», і дуже непросто її таким «наповнити змістом», щоб він узгоджувався з теоретично

привабливими політологічними тлумаченнями аналізованих термінів-політонімів. Пор.: *демократія* «форма політичної організації суспільства, яка визнає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи»; *лібералізм* «система соціально-економічних і політичних поглядів, яка захищає свободи і права особи, приватну власність, демократію, громадянське суспільство, договірний характер державної влади, конкуренцію тощо».

У політичному тексті І. Франка збагачує свою семантику і політонім *анархія* завдяки метафорам рослинного світу: «А між тим *анархія*, котрої побороення диктатор поставив собі задачею, якраз під його владою *розрослася* і пожерла всі *здорові зароди* і ширші заміри революції» [Франко 1986, 46, кн.1 : 40]. Як бачимо, додаткове прагматичне навантаження політоніма *анархія* посилюється використанням різноманітної імпліцитної інформації, а саме: поєднанням пресупозиції «відомо, що у політиків слова і дії часто не збігаються» і підтексту «подвійні стандарти політичної поведінки небезпечні і руйнівні для суспільного поступу». Пор. лексикографічне тлумачення політоніма *анархія* : «стан суспільства, в якому відсутні організована влада, закони, немає певних обов'язкових норм поведінки і безвладдя» [СУМ I : 43].

Імпліцитні семи твердості, стійкості, незламності закладені в метафоричному образі *дуба*. Саме з ним асоціюється український народ, який здатний витримати політичний тиск з боку поляків, очиститися від паразитичних суспільних напластувань: [поляки] «можуть бути певні, що сильний і здоровий *дуб* швидко обтрусить з себе брудні *нарости* й *гриби*, які *процвітають* на хворобливому й *порохнявому дереві*» [Франко 1986, 46, кн.2 : 268]. У Франковому осмисленні метафоричний образ *дуба* переростає в образ-символ, який «пов'язаний із давніми віруваннями. Це дерево-тотем, яко-

му поклонялися наші предки, приносячи йому жертви, за біблійними оповідями, дуб – священне дерево. Основні компоненти символічного значення – «міць», «сила», «стійкість», «козак» [Кононенко 2001 : 203].

Метафоричний образ дуба цілком органічний у смислотворенні письменника. Він утверджує непохитну віру в політичну весну рідного народу, неминучий прихід якої наблизить єдність українських людей. Такий лейтмотив доносить до читача поезія «Розвивайся ти, високий дубе», що через яскраво виражене ідейно-політичне спрямування не увійшла у 50-титомове зібрання творів письменника: Розвивайся ти, високий дубе, / Весна красна буде! / Розпадуться пута віковії, / Прокинуться люди. / Розвивайся ти, високий дубе, / Весна красна буде! / Гей, уставаймо, єднаймося, / Українські люди! [Франко 2001 : 23]. Перевтіленню образу в символ сприяють соціальний досвід, фонові знання, зумовлені реаліями навколишньої дійсності (геопсихічними умовами, особливостями побуту, історико-культурними чинниками тощо). Вони й підтримують символічне значення [Там само : 139].

Образно-символічного значення набуває ще одна метафорична назва зі сфери органічної природи – *сухий пень*, що використовується водночас як заголовок Франкової статті «Сухий пень». У цій словесній формулі передається глибинний зміст, пов'язаний з народними уявленнями про добро і зло, гідність і підлість, інші морально-етичні норми. Ідеться про Емський указ 1876 р., спрямований на придушення національного мовно-культурного відродження, подальше зросійщення українського населення. І. Франко переконливими фактами й дошкульними характеристиками висловлює своє ставлення до Росії жандармів і чорносотенців, до цинічної та фальшивої політики російської влади: «На шляху того питання [українського] стоїть *сухий пень* – указ 1876 р., не тільки завада в комунікації, але соромна пляма на Росії, на

всій історії відносин між двома «руськими» народностями. Сим указом, виданим у переддень «освободительної» війни Росії за слов'ян, російське правительство а ргіогі поклало на всіх своїх нібито народо- і свободолюбних заходах печать фальші, нещирості, фарисейства» [Франко 2001 : 278]. При колоритній характеристиці імперської політики «російського правительства» письменник послуговується метафорами, які передають вкрай негативну оцінку: *соромна пляма*, що асоціюється із семою 'бруд', *печать* фальші, нещирості, фарисейства, що через абсурдне, нелогічне поєднання слів асоціюється зі спільною семою 'обман'. Пор. лексикографічне значення слова: *печать* «відбиток на папері, що засвідчує правильність, чинність документа або забезпечує цілісність, недоторканість чого-небудь» [СУМ VI : 346].

Заголовок передбачає особливе смислове навантаження. Він виступає актуалізатором різних текстових категорій: *інформативності*, що виявляється в ономасіологічній, номінативній функції заголовка – називати текст за його найважливішою темою; *модальності*, що реалізується через використання автором емоційно-оцінних слів; категорій *проспекції* і *прагматичності*, мета яких – зацікавити читача, встановити з ним контакт, щоб переконати у правильності авторської аргументації.

Як основний актуалізатор концепту (ідеї) твору, заголовки має семантичну специфіку: «в ньому одночасно здійснюється і конкретизація, і генералізація значення. Перше відбувається за рахунок прив'язування до певної ситуації, представлені в тексті...; генералізація, що йде слідом за конкретизацією, пов'язана з включенням у розшифровку заголовка численних значимостей різних елементів художнього тексту, що і дозволяє заголовку стати знаком типового, узагальнюючого концепту» [Павлюк 2006]. Так, вільне словосполучення *сухий пень* спочатку набуває метафоричного значення «перешкода на шляху когось чи чогось», а потім

образ переростає в символ перешкоди на шляху будь-якого суспільного розвитку. Основні компоненти символічного значення – ‘перепона’, ‘шкідливе’, ‘непотріб’, – зазвичай негативні. Тож для адекватного сприйняття концепту твору автор часто іде на спеціальне пояснення того, що він хотів сказати заголовком. Декодування істинного змісту заголовка потребує від читача осмислити текст у всьому обсязі, тобто пройти відстань разом з автором «від» і «до». Тільки при опорі на весь текст можна досягнути повний смисл заголовка.

Ретроспективне вчитування наводить на думку, що через центральний метафоричний образ *сухого пня* висвітлено також справжнє політичне обличчя «великоруської суспільності». Її характеристика передається за допомогою яскравих, експресивних метафор *тіла*: «та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (за виїмком немногих, високих *умом і серцем* одиниць) так само, як її бюрократія» [Франко 2001 : 280]; «... і знов не піднявся з-посеред російської суспільності ані один смілий і рішучий *голос* в обороні українського слова, ані один грімкий протест проти соромного указу» [Там само : 280]; політичну зрощеність російської суспільності та імперської бюрократії передає метафора *родинних зв'язків*: «російська бюрократія *невідродна дочка* російської суспільності [Там само : 280]. Зведені воедино, ці метафори змальовують не вельми привабливий портрет «великоруської суспільності» в оцінці І. Франка. Критичність авторської характеристики не змінила й політична весна 1905 р., яка при персоніфікації названа «*брехливою, фарисейською*» [Там само : 280] і за спільною семою асоціативних означень ‘обман’ протиставляється узвичаєному переносному значенню «світле, радісне почуття» [СУМ I : 341]. Пор. у Франка: «Прийшла й остання весна [1905 р.] – *брехлива, фарисейська...*» [Франко 2001 : 280].

Наведемо приклади інших метафор, пов'язаних із неантропоморфним рослинним сценарієм: *безплідна док-*

трина [Франко 1986, 45 : 279]; *вибування* мілітаризму при кінці XIX в. [Там само: 279]; «мов *літорослі з пня, виростили* і соціальні, і політичні форми суспільності» [Там само: 283]; «праця й цивілізація *цвіла*»; *органічний ріст* новочасних суспільностей [Там само: 291], *корінь* зла [Там само: 330], *плоди* праці [Там само: 334], приватна власність є *терном* у нозі дальшого поступу [Там само: 336], *підтяти корінь* усякого поступу й *розвою* [Там само: 342], *насіння* радикалізму [Там само: 223]; продукування шляхетського *пишиноцвіту* на основі *мужицького поневолення* [Франко 2001 : 246].

Часто люди, заангажовані в політиці, їхні дії в політичній оцінці Франка асоціюються із зоонімами, тобто назвами тваринного світу. Основним компонентом *зоологічно-етологічного* сценарію виступають назви з тематичної групи «безхребетні тварини», що зреалізували свою метафоричність у звичних переносних значеннях: *слимак* «безхарактерна, слабовільна, нікчемна людина» [СУМ IX : 353]; *хробак* «жалюгідна, нікчемна, слабка людина» [СУМ IX : 150]. З погляду компонентного аналізу в окреслених значеннях спостерігаємо спільну сему 'нікчемна людина'. Проти осіб такого суспільного типу постійно було скероване політичне вістря Франкової публіцистичної думки. Звідси – і характерне для публіцистичного дискурсу письменника використання дисфемізму, мета якого – уїдливе висміювання якоїсь особи чи явища: «суспільні *слимаки* настільки розважні та боязкі, щоб перед бурею *поховати ріжки* і знов же настільки боязкі та розважні, щоб тільки обережно і то лише для власної користі *висувати їх*, – а таких завсіди і в кожній суспільності, а особливо в передових добах, *найдеться досить*». Або: «Яка *дика* радість опанувала тоді всіх наших політичних анальфabetів! Кілько *хробаччя повилазило* наверх!» [Франко 1986, 46, кн.2 : 310].

Завдяки викривально-сатиричним пасажам Франка-публіциста й політолога усталені переносні значення зба-

галилися прихованою семою 'те, що суспільно шкідливе, небезпечне; що паразитує на комусь чи чомусь'. Метафоричні образи *слимаків*, *хробаччя* виявили інші, приховані ознаки природи «політичного анальфбетизму» [Там само : 310]. Порівняймо: *анальфбет* – «неписьменна, неграмотна людина; неук» [СУМ I : 42]. Неприязнь і зневагу ще більше підсилює збірна форма *хробаччя* як типовий граматичний інструментарій дисфемізації метафорично схарактеризованих осіб.

Сема 'те, що паразитує', яка була імпліцитною в метафоричних образах *слимаків*, *хробаччя*, набуває аксіологічної (оцінної) конкретики в загальномовному переносному значенні зооніма *п'явка* «жорстокий експлуататор; кровопивця» [СУМ VIII : 416]. Порівняймо пряме лексикографічне значення: *п'явка* – «прісноводна тварина типу кільчастих черв'яків, більшість видів якої живиться кров'ю тварин, до тіла яких вона присмоктується» [Там само: 416]. Підставою для виникнення переносного політичного значення послугувала функціональна подібність порівнюваних предметів. Вона й дала поштовх для утворення окремої моделі політичної метафори.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз актуалізує різнобічний потенціал політичної метафори в комунікативно-прагматичному полі: не лише *номінативний* (бути засобом вторинної лексичної номінації в термінології), *креативний* (образно трактувати складні політичні явища), *емотивний* (емоційно забарвити інтерпретацію виразною експресивною формою), а й *пізнавальний* (надати звичному поняттю іншого смислу, виявити ще не пізнану грань політичної реалії) та *персуазивний* (переконати у правильності аргументації). Різнобічні функції політичної метафори розширюють діапазон її впливу на адресата, а в результаті – змінюють звичні, часто односторонні, стереотипні уявлення про певні явища.

У цьому контексті заслуговують на увагу Франкові трактування політичних понять *соціальний супокій* [Франко 1986,

45 : 281], *емансипація селян* [Там само: 294]. Прихована суть політиканства, мімікрійна політична поведінка безпринципних політиків асоціюється у сприйманні Франка зі згадуваним метафоричним образом *п'явок*: негативному смислового наповненню цього образу передує наголошувана автором соціальна закономірність: «Чим більше багатів у центрі, тим більше бідноти довкола; чим більше нагромадження багатства в одних руках, тим більші простори займає зубожіння мас» [Там само: 281]. А далі аргументація вибудовується навколо центрального метафоричного образу: «Соціальний супокій, се найкраща гарантія для *п'явок* – висисати їх жертви. Що великі соціальні *п'явки*, *нассавши* хоч і до надлюдських розмірів, можуть навіть пальцем не кивнути для добра тої нації, якої *соками* вони *наситилися*, се доказують нам приклади наших домашніх Харитоненків, Терещенків і братії їх» [Там само: 281].

Наведений зоологічно-етологічний сценарій є типовим для відтворення проблеми соціальної нерівності. Він сприяє поняттєвому «перекодуванню» зооніма *п'явки* у термін-політонім, закріплюючи його перехід із однієї сфери в іншу відповідною сполучуваністю – *соціальні п'явки*.

Власне завдяки сполучуваності з метафоричним образом термін-політонім має перспективу розгортання, яка може бути семантично зреалізованою в різних смислових прирощеннях – іноді досить несподіваних. Так, термін *емансипація* в лексикографічному вимірі програмує оцінно позитивне сприйняття: «звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень» [СУМ II : 476]. Здавалось би, таку ж асоціативну реакцію мав би викликати двокомпонентний політонім *емансипація селян*. Одначе когнітивний перелом у позитивно усталене тлумачення терміна *емансипація* вносить приєднаний метафоричний образ *п'явок*, що складає у контексті аксіологічну опозицію політоніму *емансипація селян*: «Бо візьмим... *емансипацію*

селян. Чи не було се в добрій половині надання голого права і відібрання землі? І чи разом із тою славленою *емансипацією* селян не прийшла також *емансипація* всяких п'явок, лихварів та здирців?» [Франко 1986, 45 : 294].

Аналітичним чуттям лінгвополітолога І. Франко розгледів за привабливою риторикою про надання права селянам справжню мету можновладців – «відібрання землі». Сема 'економічний визиск', яку продукує метафоричний образ «всяких п'явок, лихварів та здирців», стає домінантою в індивідуально-авторському значенні, що, звісно, не входить у словникове тлумачення терміна *емансипація*. Ритмічним наростанням риторичних запитань посилюється негативна конотація політоніма й водночас виявляється концептуальна позиція автора. Про неї контекстуально сигналізує якісно інша інтерпретація аналізованого суспільно-політичного явища: «Чи назвеш *емансипацією* те, що в ХІХ віці зроблено на полі судівництва та адміністрації? Я назвав би се скорше регламентацією, систематичним плеканням бюрократії так могутньої, розгалуженої і кошовної, якої не було ще, мабуть, ніколи на світі» [Там само: 294]. На авторську негативну характеристику *емансипації* накладається знижено-іронічний тон, лексичним інструментом якого слугує двічі використаний антифразис «та *славлена* *емансипація*». Актуалізація в означенні *славлена* протилежного значення «ганебна» призводить до семантичного вихолощування слова *емансипація*, його кон'юнктурного (здебільшого, пафосного) тлумачення. Лінгвополітологічні спостереження Франка застерігають українського читача від політичної наївності, від маніпуляційних пасток політичного дискурсу, коли за гарною словесною формою-номінацією приховано протилежний зміст: «І не диво, що на споді... *славленої* *емансипації* сидить нужда, пролетаризація мас, дегенерація цілих поколінь», – резюмував мислитель.

Номінації, як-от *соціальний супокій*, *емансипація* тощо, у сучасній політичній лінгвістиці кваліфікуються як фантомні слова-симулякри, що утворюють семантичний простір гри [СЛЕ : 566]. Вони формують типовий лексичний інструментарій у маніпулятивних стратегіях політичного дискурсу, що прагнуть ідеологічно впливати на свідомість адресата за будь-яку ціну й будь-якими способами. Супровідним наслідком таких дискурсних практик є деспеціалізація політичних термінів.

Франкова аргументація доводить, що протипагою словам-симулякрам витупають політичні метафори, які образно доносять найголовніше, виводять на поверхню приховану суть політичних реалій. Щобільше, вони висвітлюють особливість Франкової наукової мови, яка пронизана не тільки очікуваними (закономірними) термінами-поняттями, а й термінами-образами. Саме образи-політоніми часто стають епіцентрами метафоричних сценаріїв. Закладений у них пізнавально-оцінний потенціал створює той прагматичний ореол, що уяскравлює лінгвокультурний зміст терміна-політоніма.

3.3. Імпліцитні текстові засоби в націософських працях Івана Франка

У будь-якому висловлюванні, безперечно, закладено більше, ніж сказано. З погляду лінгвістичної прагматики адресатові (інтерпретатору) доводиться розплутувати заплутане, витягуючи із висловлювання приховане, не озвучене, розкривати (за Г. Грайсом, вираховувати) імплікатури, тобто інтерпретувати не тільки те, що було сказано прямо, а й те, що мається на увазі, є імпліцитним текстовим смислом. До слова, термін *імплікатура* (*implicature*) пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який (що) мається на увазі (на думці), який (що) домислюється, недоговорений»;

implication «прихований смисл, натяк». Ці слова зберігають генетичний зв'язок із латинськими: *impleo* «наповнюю», *implico* «вплітаю, заплутую; тісно поєдную» та *implicatio* «сплетення, переплетення»; «уміле уведення, використання» [Сусов 2009 : 144]. Тож проблема імпліцитного текстового смислу нерозривно пов'язана з проблемами інтерпретації, що здійснюється шляхом інференції (логічного виведення) і пов'язана з когнітивною (мисленневою) діяльністю людини. Саме в ментальній сфері локалізується і відбувається інференційний підхід, актуалізуються енциклопедичні знання адресата (читача, слухача), глибини його внутрішнього світу.

Аналіз студій останніх десятиліть свідчить про посилену увагу до використання імпліцитних засобів у процесі комунікації. Особливої уваги ця проблема набуває у політичному дискурсі. Вона стала об'єктом досліджень у працях Ф. Бацевича, І. Денисюка, С. Шаховського та ін.

З-поміж комунікативно поширених типів імплікативності (*текстових імплікацій, пресупозицій, імпліцитної предикативності, підтексту, еліптичних засобів мовлення*) у Франкових творах, присвячених інтелігенції, спостерігаємо поєднання різних засобів текстової імпліцитності, зокрема пресупозицій та імплікацій. *Пресупозиціями* (або, за іншою термінологією, *презумпціями*) кваліфікуються такі імпліцитні компоненти тексту, які автор вважає істинними і відомими адресатові, через що вони не потребують спеціальних засобів своєї номінації. Натомість *текстова імплікація* – це *імпліцитність синтагматичного характеру*, в основі якої лежить формальна відсутність елементів *консеквентної* (послідовної) частини логічної схеми «якщо А, то Б», де найчастіше буває невираженим Б. Прагнення адресата «відчитати» в тексті *прихований соціальний смисл* вимагає від нього *широкого світогляду*, відповідно сформованої інтелектуальної ідентичності. На знання читачами тогочасної мовно-культурної ситуації в Галичині зорієнтоване Фран-

кове звернення «до галицької української молодезі» з його імперативом – «віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам» [Франко 1986, 45 : 404]. У цьому мікротексті спостерігаємо поєднання пресупозиції «розбудова української національної культури здійснювалася на соборній основі» та імплікації «до періоду колоніальної залежності від Росії Наддніпрянська Україна історично і культурно стверджувала національний поступ».

У політичному дискурсі І. Франка імплікації, за якими відтворюється прихований соціальний смисл, є органічними й аналітично виразними. Такими смислами наповнена стаття «Що таке поступ?», де глибинне осмислення політичних процесів переплітається з майстерністю публіцистичної оцінки. Вона стосується, зокрема, фальшивої позиції комуністів, чії сентенції викликають у мислителя неприховану іронію. На їхню думку, «приватна власність, що є терном у нозі дальшого поступу, а также джерелом нерівності і несправедливості між людьми, повинна бути скасована» [Там само: 336] (імплікація: бо інакше вона буде перешкодою на шляху утвердження соціальної справедливості). А далі читаємо: «*Спільна праця і спільна власність* (підкреслення І. Франка) – се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад» [Там само: 336] (імплікація: інакше не сформується деклароване комуністами суспільство соціальної справедливості). Протиставлення двох лексичних антонімів-політонімів *приватна власність – спільна власність* (антитеза) віддзеркалює концептуальні опозиції в доктрині комуністів, на думку яких корінь соціальної несправедливості – у приватній власності. Її негативне сприйняття прихильниками спільної власності подається через ряд метафоричних образів – «*терна у нозі дальшого поступу*», «*джерела нерівності і несправедливості між людьми*», де кожна когнітивна метафора посилює характеристику явища. Низкою

імплікатур мислитель аргументовано й іронічно розвінчує фальшиву тактику комуністів, які прагнули цинічно використати свою доктрину «для осущення комуністичних думок» [Там само: 338]: «Спільність! Добре то казати: спільність... Що для одного красне й добре, може бути менше красне і менше добре для другого. Не досить сказати: спільна власність» [Там само: 337]. (Імплікація: така однолінійна риторика ігнорує складнощі суспільного буття, бо деіндивідуалізує людину, бачить у ній матеріал для соціальних експериментів).

Логічно вмотивованою у структурі Франкового тексту виникає дубітація, яка демонструє авторський сумнів із приводу складної оцінки соціальної проблеми: «Коли б навіть було можливо завести таку спільність між людьми, про яку думали комуністи, то все-таки ця спільність мусила би мати певні труднощі. Від біди можна би допустити можливість тісної спільності між людьми одної народності, одної мови, одної віри, одного ступеня цивілізації, хоча і тут спільність високоосвічених городян з низькоосвіченими, іноді *напівдикими селянами* являється дуже сумнівною» [Там само: 338] (пресупозиція: адресатові (читачеві) відомо, що в тогочасній Галичині селяни здебільшого були неграмотні). Проблема декларованої комуністами спільності ще більше загострюється, коли переходить у міжетнічну чи міжцивілізаційну площину. Франкове критичне мислення продиктувало низку риторичних запитань: «Але як увявити собі потім відносини між різними народами та ступенями цивілізації? Чи й між ними буде спільність, чи ні? А коли не буде, то чи не почнеться між комуністичними суспільностями та сама боротьба та тяганина, що йде тепер без комунізму? Або коли одна суспільність прийме комунізм, а її сусіди ні?» [Там само: 339] (підтекст: комуністичне теоретизування відбігає від реальних обставин суспільного життя).

Окрім текстових імпліцитних засобів, І. Франко використовує й підтекстові. За ними відтворюється смисл, до-

несення якого (на відміну від притекстового) до адресата входить у приховані комунікативні наміри автора. Для Франкового підтексту характерне його поєднання з натяками, що за своєю смисловою завуальованістю виступають різновидами пресупозицій. Розпочинаючи «одвертого листа до галицької української молодезі», І. Франко так позиціонує свої комунікативні наміри: «Те, що я хочу сказати Вам, мої молоді приятелі, таке велике й радісне і zarazом таке важке та прикре, що я бажав би, щоб се сказали Вам якісь авторитетніші від мене уста, щоб се сказав Вас хтось, кого Ви найбільше любите і поважаєте і кому найбільше довіряєте, щоб воно могло ввійти в Ваші серця як могутній імпульс до нового життя, як вітхнення до нової праці...» (підтекст: повідомлювана інформація буде мати суспільну значущість; натяк: усвідомлення суті грядущих історичних подій може стати для адресата (галицької інтелігенції) рушієм для творення нового життя).

Однак варто зауважити, що імплікатури будуть логічно вивідні (інференційні), якщо комунікативно-прагматичний простір мовця спиратиметься на провідні критерії комунікативного кодексу – критерій істинності (відповідність дійсності тому, про що йдеться у спілкуванні) і критерій щирості (вірність комуніканта собі, своїй сутності). Не зраджуючи своєму внутрішньому імперативу – «допомогти Україні» [Франко 1986, 45 : 407], «звернути увагу всієї суспільності на ту велику історичну хвилю, якої наближення чуємо всі» [Там само: 409], політичний мислитель у своєму зверненні до «молодих приятелів» вдається, звичайно, і до виразних експліцитних засобів й оптимально увиразнює новітню візію. Вона має чітко окреслений націєтвірний вектор: «Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свободних формах життя в Росії, *величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю*» (підкреслення І. Франка) [Там само: 404].

Франко по-когнітивістськи проникливо усвідомлював усю складність цієї історично за давньої проблеми, розв'язання якої вимагало передусім суттєвих змін у ментальній сфері українства – «перебудови Вашого власного «я» відповідно до нового світогляду» [Там само: 401]. Без духовного переродження апіорі було неможливо подолати «величезні труднощі тої задачі» [Там само: 404], у якій «застає Україну нова доба» [Там само: 404]. Першоосновою подолання цілого ряду нагромаджених історико-культурних перешкод стає формування нової культурної ідентичності на широкій когнітивній (пізнавальній) основі: «Без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без перейнятого освітніми і народолюбними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, яке могло би бодай на першій гарячій порі заспокоювати всі духові потреби величезної маси, без преси, яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свобідної культурної праці, без надії на сильну фалангу вповні свідомих і на висоті *сучасної освіти* стоячих репрезентантів у законодавчих тілах, і без міцної опори в масах *народу та інтелігенції*... наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, якому різні прихильники вівісекції будуть dokonувати своїх експериментів» [Там само: 404]. Написаний понад сто років тому (1905), «Одвертий лист...» не втратив своєї національно-екзистенційної значущості й нині, коли перед сучасним українством постають новітні виклики глобалізації.

Бачимо перед собою *цілісний, науково виважений і модерний проект розбудови українського культурного простору*. Він наснажений потребою його радикальної інтелектуалізації, бо породжений власне «*науково-здисциплінованим інтелектом Франка*» [Маланюк 1962 : 123], його унікальним історичним чуттям. Воно підказує: без системної і невсипущої праці не

відбудеться український культурний та інтелектуальний поступ, а залишиться на стадії задуму (підтекстовий смисл: за намірами мають іти дії; натяк: наша бездіяльність веде до політичного небуття).

Наведений мікротекст побудований за принципом періоду, у якому спостерігаємо ритмічне наростання поширених однорідних членів речення із повторюваним прийменником *без*, що наголошує потрібну інформацію та концентровано виражає емоційне ставлення до неї. Ритмічне наростання повторів-застережень переходить у логічне підсумовування в завершальній частині, що насичена когнітивними метафорами: «Україна... в ролі *ковадла*, ... або в ролі *крілика*»). Позаяк згідно з когнітивною теорією метафора не лише формулює, а й формує думку, то Франкові політичні метафори стають своєрідними етичними настановами-застереженнями, ігнорування яких може призвести до фатальних для України політичних наслідків.

Особливістю Франкового підтексту є досить часте вплетення в його канву іронічних та саркастичних натяків. Їхнє функціонально-комунікативне навантаження додає ключовим термінам-політонімам семантико-стилістичних відтінків, активізує думку адресата. Так, розкриваючи функції «*Енгельсової народної держави*» [Франко 1986, 45 : 341], з метою проникнення в її справжню суть письменник вдається до метафоричного образу-порівняння із «*всеволодною паннею*» [Там само: 341]. Іронічну тональність неважко відчутти в тих лінгвополітологічних узагальненнях, які проектує І. Франко на завтрашню *народну державу*. «...По думці соціал-демократів, держава – розуміється, будуча *народна держава* – мала статися всеволодною паннею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби

всіх своїх горожан, регулює, ... кілька кождий чоловік має працювати, а кілька спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кілька в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей, і аби живі могли чим вигодуватися». Завдяки іронічним натякам, підсиленним метафоричним образом *держави* «як добре заведеного годинника» [Там само: 341], набуває додаткових конотативних нашарувань і термін-політонім *соціальна демократія*: «Отся віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета *соціальної демократії*. ... Життя в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви» [Там само: 341] (підтекст: накинутий ідеальний образ держави не відповідатиме дійсності; натяк: така риторика маніпулятивна, бо «приховує справжню, тоталітарну суть «народної держави»). Далекосяжні наслідки створення такої держави, їхній ментально руйнівний характер, вербально замаскований, за оцінкою Франка, «мнимою свободолюбністю», мислитель передбачив ще у статті «Із історії робітничого руху в Австрії» (1886р.) Переосмисливши свої ж попередні оцінки, захоплення соціалізмом, він критично й психологічно зримо оприявнює «програму, основану на доктринах Маркса і Енгельса, якій, не вважаючи на її мниму свободолюбність, у основі лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більше душ і думок людських» [Франко 1914, 7 : 37] (імплікація: захоплення свободолюбними гаслами призведе до духовного занепаду).

Як громадський діяч, І. Франко завжди перебував в епіцентрі подій, які переживало українське суспільство і які могли сприяти його культурно-політичному буттю. Певним чинником таких змін мали послужити вибори, право на які в Галичині та Буковині, що перебували у складі до Австрії, забезпечувала відносно ліберальна австрійська конституція 1867 р. В аспекті громадянських прав у царині освіти по-

казовим є § 19, де зафіксовано: «Усі народності держави, що належать до різних рас, рівноправні: кожна має непорушне право зберігати й плекати свою національність і мову» [Шевельов 2008]. І хоча на південно-західній Україні, на відміну від підросійської, українська мова не була заборонена в громадському житті, проте мало не в кожному окремому випадку, щоб відстояти конституційне право в культурній, економічній та політичній сферах, «українці мали витримати зтяжну й запеклу суперечку з польською адміністрацією, до послуг якої стояв весь бюрократичний апарат» [Там само: 41–44].

У такій суспільно-політичній атмосфері неабиякої ваги набувала громадянська відповідальність виборців, здебільшого вихідців із села. Не випадково термін-політонім *громадянин* і в західноєвропейських мовах, і в російській походить од слова «місто», «город», а в українській від «громада» – поземельне селянське об'єднання [Там само: 38]. Власне цій українській громаді адресує Франко «Десять заповідей для виборців». Привертає увагу сам заголовок, який визначає комунікативно-прагматичну спрямованість звернення. Він актуалізує у свідомості адресата ті ремінісценції, які перекликаються з «Десятьма заповідями Божими» і, звичайно, відомі Франковому читачеві. Звідси неважко вивести пресупозицію, побудовану на попередньому релігійному знанні виборців: вибори – це для громади свята справа.

Перш ніж виголосити «Десять заповідей...», автор зосереджує зусилля на соціальній і психоментальній особливостях своєї цільової аудиторії, котру він прагне зацікавити відповідними вартостями та цілями. Тож у процесі аргументації спостерігаємо відповідні мовні та ідеологічні ресурси, зокрема метафоричне звертання-політонім «*брати виборці*», завдяки якому у свідомості адресата імплікативно оживає сакральна фразема «*брати християни*». Згідно з когнітивною теорією розгортається метафоричний сценарій, де простежуються семантичні паралелі між двома тематич-

ними групами – між *сакральною* метафорою (імпліцитною, невербальною) і *політичною* метафорою (експліцитною, вербальною). Варто звернути увагу, як Франко-ритор і водночас політичний наставник-громадянин творить «свою аудиторію: «Подаємо вам тут, брати виборці з менших посілостей, десять рад, як маєте держати ся в день виборів, аби як найменше зазнати неприємностей, а як найбільше мати певність, що ваш голос буде пошанований і ваш кандидат одержить більшість». І завершує вступне слово імперативом: «Прочитайте їх уважно та заховайте в пам'яті». Позаяк елементи метафоричного сценарію взаємопов'язані, і одна сфера, відома адресатові (сфера – джерело), генерує метафори для іншої сфери (сфера – ціль), створюються передумови для виникнення імпліцитного смислу. Він захований, почасти у пресупозиції, яку використовує автор, актуалізуючи спільний досвід, спільні попередні відомості комунікантів. Вони стосуються сакрального вислову «*брати християни*».

Усвідомлення «Десяти заповідий для виборців», закладеного в них пресупозиційного смислу скріпить духовну спорідненість громади, перетворить її із об'єкта політичних маніпуляцій у політичного суб'єкта.

Далі автор пропонує читачеві, власне, ті «десять заповідий...», якими він повинен керуватися в день виборів. Вони наповнені різнотипною імпліцитною інформацією. Спробуємо цю «виборчу» дистанцію пройти разом із адресатом-виборцем і водночас почути у висловленнях більше, ніж сказано.

1. *Кожий виборець має перед громадою та перед сусідами дати слово честі, що в день виборів, поки вибір не скінчиться, не візьме до рота ніякого напою, крім води, ані ніякої страви, крім своєї домашньої* (підтекст: вибори – це суспільно важлива справа; натяк: виборець має бути тверезим, не продавати свій голос за дармову страву).
2. *Виборці з одного села, а також знайомі виборці з поблизьких сіл повинні їхати до міста й весь час побуту*

в місті бути разом. Жаден виборець від хвилі вирушення з дому аж до закінчення голосовання та оголошення висліду виборів не повинен ані хвилю бути сам, не повинен відставати від своєї компанії, коли не хоче стягнути на себе підозріння, що також при голосованню піде наперекір компанії (підтекст: вибори потребують громадянської солідарності).

3. *Кождий виборець повинен пильнувати своєї карти легітімаційної як ока в голові, та не показувати її нікому, крім урядників, які мають право про се читати, [...] й не віддавати карти нікому, тільки комісії, що засідає при голосованню (підтекст: кожен голос цінний; натяк: картою можуть скористатися для спотворення результатів виборів).*
4. *Жоден виборець нікому, крім людей знайомих та довірених, не повинен сказати, на кого думає голосувати. Раз змовившись між собою, на кого мають голосувати, виборці не повинні те ім'я викрикнути по вулицях, відгрозуватися ним кому-небудь і т. ін. (підтекст: вибори – це іспит на громадянську консолідацію, що потребує зрілої політичної поведінки). Якраз на деталях поведінки виборця акцентує увагу І. Франко в наступних заповідях, де частіше використовуються імплікації, рідше – засоби підтексту.*
5. *Виборці не повинні ані на ринку, ані по вулицях, ані по шинках зупинятися, ані приставати до будь-яких збіговищ, сварок та суперечок. Всякі збіговища, всяку глоту [...] виборець повинен оминати якнайстаранніше (імплікація: бо через непередбачувані конфлікти, провокації виборець може не скористатися правом голосу).*
6. *Виборці повинні вибратися з дому та бути на місці виборів вчасно, аби при самім почині виборів були вже на місці, [...] аби всі в сам час були в салі виборчій*

- і могли допильнувати вибору комісії (імплікація: щоб не допустити маніпуляції результатами голосування).*
7. *Ті, що віддали свій голос, не повинні зараз відходити, але мають зачекати аж до самого кінця виборів, поки не буде оголошений вислід голосування (підтекст: треба виявити громадянську позицію, щоб в разі потреби захистити свій голос).*
  8. *Ні на які зачіпки, ні на які погрози, обіцянки або наруги з боку невідомих людей, жидів або навіть органів публічної власти чесні виборці не повинні ані оглядатися, ані сердитися, ані відповідати (імплікація: цим неминуче скористаються політичні опоненти, що прагнуть вивести виборця із рівноваги).*
  9. *При вході до салі виборці не повинні тиснутися, ані штуркати, але стояти спокійно, свобідно, аби скрізь було вільне місце для переходу... Чим спокійніше та порядніше будуть держати себе виборці, тим менше причин матимуть жандарми й поліціянти мішатися до них (імплікація: інакше представники чужої влади (жандарми, поліціянти) використають привід позбавити виборця права голосу).*
  10. *В самій салі виборів кожен виборець повинен держатися спокійно та достойно. Кожний виборець повинен добре тямити ім'я, прізвище та стан свого кандидата, аби не перекрутити ані одного слова, бо в таким разі і комісія може уповноважити (скасувати, визнати нечинним – Н.Л.) його голос (підтекст: не можна давати підстав виборчій комісії для скасування голосу виборця).*

Цей своєрідний кодекс виборця в осмисленні Франка має стати імперативом до дії : «Тих десять заповідий нехай затямить собі кожний чесний виборець». Знаючи й цінуючи релігійні переконання свого адресата, автор завершує «десять заповідий...» сакральним фразеологічним висловом:

«Стереженого Бог стереже». Він актуалізує пресупозицію, за якою постає духовний світ людини, її віра, почуття. Показовим є композиційне розташування пресупозицій, пов'язаних з імпліцитним релігійним смислом: ними текст розпочинається («Десять заповідей...»), ними ж і завершується («Стереженого Бог стереже»).

Наведені щойно заповіді написані «на злобу дня»: вони впливали із конкретної суспільно-політичної ситуації, що склалася (чи складалася) напередодні виборів. Тож в основі своїй вони мали конкретно-прикладний характер і були своєрідним політичним «лікнепом» для пересічного виборця «з менших посіlostий».

Закладені Франком підвалини з теорії комунікації і політичної лінгвістики формували в українства критичне мислення, вчили розпізнавати за декларованими мовними засобами справжню суть політичної влади, мімікрійний характер комунікативної поведінки. Її мета – вербально легітимізувати «всевладність керманічів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільонами членів народної держави» [Франко 1986, 45 : 342]. Зрозуміло, така мета завуальовувалася відповідною риторикою. Її маніпулятивний зміст вимагав від реципієнта вміння читати «між рядками», тобто здогадатися про прихований зміст написаного, сказаного, за експліцитним – розгледіти імпліцитне.

Висновки до розділу 3

Номінативно-поняттевий континуум Франкової мовної картини світу віддзеркалюють тематичні групи політонімів, виокремлені за семантико-поняттевим принципом. Потужною і різнобічною інтелектуальною діяльністю вчений-новатор розширював термінологічні поля не тільки, за його характеристикою, «канонічних», номінативно освоєних царин (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), а й «неканонічних», зокрема *суспільних наук*.

Відображенням новітнього політичного знання є зіставний аналіз Франкового політичного лексикону та «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, у якому простежуємо цілі номінативно-поняттєві лакуни ще не омовленої української політичної сфери. Завдяки новаторській термінологічній практиці вченого відбувалось їхнє інтенсивне освоєння за рахунок: а) однослівних термінів-політонімів – як українських новотворів (*відшкодуване, переговори, вибори, неробство, поборювання*), так і здебільшого прямих запозичень з інших мов (*агітація, бюрократія, еліта, конституція, ліберал*); б) термінів-словосполучень, де яскравою ілюстрацією зацікавлень ученого-політика є атрибутивна сполучуваність лексеми «*політичний (-а, -е, -і)*»: *азбука, арештант, декорація, аспірації, атрофія, безсилість, анальфабетизм, визиск, злочин, відносини, питання та ін.* Уведені в літературне мовлення із розмовного, тобто реактуалізовані Франком, вони стали надбанням сучасної української політичної термінології.

У корпусі мовно-виражальних засобів письменника впадає в око низка авторських неологізмів – так званих «кованих» слів: *двигач* (керівник), *всевладство* (тотальність), *вузькоглядство*, *патентовані патріоти* (псевдопатріоти, політичні фразери). Народжені в термінологічній лабораторії І. Франка, авторські новотвори уяскравлюють теоретичні засади мовознаця-новатора. У поєднанні загального та індивідуального і витворюється мовна картина світу автора, за якою – його світосприймання та світобачення.

Випереджаючи свій час, І. Франко модернізував українську політичну думку, наснажив її новітніми поняттями. Основним джерелом номінативно-поняттєвої розбудови Франкової політичної терміносфери були україномовні засоби й способи – синтетична й аналітична деривація. Більшість уживаних Франком морфологічних дериватів – це відприкметникові й віддієслівні іменники. Особливо важ-

ливими в модернізації української політичної термінології в аналізований період стали терміни-словосполуки. Активне використання одиниць цього структурного типу вмотивоване додатковими, уточнювальними характеристиками понять. В аналітичному словотворенні І. Франка переважають двокомпонентні терміносполуки (*політична самостійність, система русифікації*), менше поширені трикомпонентні (*зріст національних сепаратизмів, епоха нових конкістадорів*).

Констатуємо, що в семантично-номінаційних процесах кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли «*науковий рух можливий лише в Австрії*» (І. Франко), німецька мова ставала провідним продуцентом міжнародної лексики (інтернаціоналізмів) в українській політичній термінології.

Політичний і культурний стан українського суспільства, характер його свідомості у досліджуваний період точно й переконливо розкриває Франкова *когнітивна метафора* (термін Дж. Лакоффа і М. Джонсона) як одна із форм концептуалізації багатовимірної політичної дійсності. Через метафоричний образ пізнаються нові грані предметів, явищ, дій, подій, течій, партій, діячів тощо, а в результаті задаються відповідні контекстуальні значення, нові смисли. Дисперсність метафоричного вислову спостерігаємо на основі стрижневих слів, навколо яких групуються елементи метафоричного сценарію – антропоморфного чи неантропоморфного.

Імпліцитна текстова інформація актуалізує в комунікативно-прагматичному просторі адресата його енциклопедичні (фонові) знання, вимагає від нього широкого світогляду, сформованої інтелектуальної й національної ідентичності. Тому під час декодування прихованого змісту написаного схарактеризовано використання різнотипних засобів імпліцитності – текстових, де переважають пресупозиції та імплікації, та підтекстових, що часто поєднуються з іронічними та саркастичними натяками.

РОЗДІЛ 4 . ПІЗНАЮЧИ ФРАНКОВУ КОНЦЕПТОСФЕРУ...

4.1. Проблема тлумачення *концепту* і його структурна модель

Складним і дискусійним було й залишається тлумачення ключового поняття когнітивної лінгвістики – *концепту*. Різноманітній його інтерпретації зумовлені низкою чинників: 1) міждисциплінарним характером концепту, що використовується в цілому комплексі наук, зокрема в лінгвополітології та лінгвокультурології; 2) багатогранністю самого феномена, притаманних йому властивостей, які відкриває суб'єкт-дослідник; 3) складністю структури, яка інтегрує, окрім інваріантного поняттєвого компонента, аксіологічні (емоційно-оцінні, ціннісні) компоненти, що мають соціо-психокультурну зумовленість; 4) належністю концепту до індивідуальної або колективної (загальнонаціональної, групової, регіональної) свідомості; 5) змістовим наповненням концепту залежно від наукової чи «наївної» картини світу; 6) методами та процедурами опису й аналізу концептів тощо [Маслова 2004 : 47; Пименова 2011 : 54; Приходько 2008 : 46; СЛЕ : 293].

Різні погляди на природу концепту спричинили різні напрями його осмислення, де основними виступають: лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Жайворонок, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, Г. Слишкін, Н. Слухай, Ю. Степанов та ін.) і семантико-когнітивний (М. Болдирев, І. Голубовська, Т. Космеда, О. Кубрякова, М. Полюжин, З. Попова, Й. Стернін, Т. Радзівська, М. Скаб та ін.). У межах лінгвокультурологічного підходу концепт

постає такою інтегральною одиницею, що породжена історико-культурною свідомістю народу та наділена культурною значущістю: тут спостерігається асоціативне нашарування культурних смислів на основне значення слова [Жайворонков 2004 : 30]. Така взаємодія дає підстави говорити про цілісну сутність концепту: психічну, культурну та мовну. Адже «свідомість – сфера перебування концепту, культура його детермінує, а в мові концепт опредметнюється» [Карасик, Слышкин 2001 : 76]. Щодо політичних концептів, то цього статусу можуть набути лише ті явища політичної сфери, які стали «неначе згустками культури у свідомості людини» [Степанов 1997 : 40].

Позаяк саме у свідомості здійснюється взаємодія мови й культури, то будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є водночас і когнітивним. Семантико-когнітивний напрям інтерпретації концепту визначає концепт як ментальну, цілісну й неподільну оперативну одиницю нашої свідомості, яка відображає зміст набутих знань, досвіду, результатів усієї діяльності людини та пізнання нею навколишнього світу [Кубрякова 2009 : 70]. У концептах – «квантах знання» – уміщено те, що людина знає чи думає про національне буття, невіддільною частиною якого вона є. Оскільки свідомість людини невидимими, але відчутними узами поєднана із життям мовно-культурної спільноти, то концепти набувають закономірної етносемантичної специфіки. Будучи за своєю природою етноцентричною, свідомість національної мовної особистості здатна створювати такі світоглядні етапони, цінності, що служать своєрідними орієнтирами в її мисленнево-мовленнєвій діяльності. Звісна річ, вони накладають відбиток на зміст концептів, які, набувши аксіологічного (ціннісного) потенціалу, стають своєрідним духовним відбитком, духовною копією, можна сказати, ідеальної дійсності. Адже прагнення ідеалу глибинно вкорінене у людському естві. Пригадаймо Франкове: «Ми мусимо

серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його...» [Франко 1986, 45 : 285]. Чи не тому концепти «не тільки мисляться, а й переживаються» [Степанов 1997].

Концепти як багатовимірні ідеалізовані утворення об'єктивуються в мові. Семантичний простір мови, а ширше – дискурс забезпечує доступ до змісту концептів. Тому ідучи в пізнанні складної і суперечливої природи концепту *від культури до свідомості* (лінгвокультурологічний напрям), ми неминуче пройдемо дорогу *від свідомості до мови* (семантико-когнітивний напрям). Поєднанню цих взаємодоповнювальних напрямів сприятиме синкретичний, а саме когнітивно-дискурсний підхід. Його квінтесенція: «кожне явище може вважатися адекватно описаним і роз'ясненим тільки тоді, якщо воно розглянуте на перехресті когніції та комунікації» [Кубрякова 2004 : 16]. Обмін знаннями, реалізований через дискурс, з одного боку, формує зміст концепту, з іншого – шлях до його пізнання.

Хоча в сучасній парадигмі лінгвоенциклопедичного знання трактування поняття «*концепт*» помітно варіюється (крім названих, виокремлюють ще лінгво-логіко-філософський, психолінгвістичний, лінгвопсихологічний напрями), звернемо увагу на інваріантні ознаки цього феномена: з погляду структури концепт є різноsubstrатною одиницею; він соціо-психо-культурно зумовлений і має рухомі межі; концепт є основною ментальною одиницею національної свідомості, що генерує національну культуру; у змісті концепту сфокусовано ті ознаки, які функціонально значущі для певної культури; упорядкована сукупність ментальних одиниць, які відтворюють пізнану народом дійсність, формує національну концептосферу; зафіксована у системних значеннях слів інформація про суспільне буття – один із шляхів проникнення у національну концептосферу, бо будь-яка вербальна репрезентація концепту апіорі є обмеженою.

Що ж до стратифікації концепту, яку розуміємо як внутрішню структурну організацію компонентів, що формують його зміст, то у лінгвоконцептології поширена думка про трикомпонентну структуру концепту: «образ, певне інформаційно-поняттєве ядро і деякі додаткові ознаки» [Попова, Стернин 2007 : 105]. Якраз оці «деякі додаткові ознаки» є найбільше дискусійними і зумовлюють ряд питань, пов'язаних із проблемою стратифікації концепту, а саме: які існують принципи структурування концепту; які компоненти формують структуру концепту у двоєдиній іпостасі – як ментального утворення і як одиниці етнокультури; як пов'язана стратифікація концепту зі структурою комунікативної особистості; як взаємодіє слово (політичний термін) і концепт; які причини вербальної лакунності концепту?

Структурування концепту моделюється за двома принципами – польовим і рівневим (ієрархічним). Польова модель охоплює образ (перцептивний і когнітивний), інформаційний зміст (мінімум когнітивних ядерних ознак, що ідентифікують денотат концепту), інтерпретаційне поле, що об'єднує різні ділянки периферійних когнітивних ознак: оцінну зону, енциклопедичну зону, регулятивну зону, соціально-культурну зону, пареміологічну зону [Там само: 106–114].

Оскільки формування змісту концепту здійснюється передусім через різнобічну діяльність людини, зокрема – комунікативну, то природно розглядати структуру концепту в органічному зв'язку зі структурою комунікативної особистості. У сучасній теорії комунікації комунікативна особистість трактується не лише як окремий мовець, але також як певний, культурнозумовлений тип комуніканта. Опіраючись на трирівневу модель мовної особистості Ю. Караулова [Караулов 1984 : 68], в ієрархічно організованій моделі комунікативної особистості теж можна виокремити три рівні: прагматико-мотиваційний (охоплює наміри, мотиви); когнітивний (його одиницями є поняття, що формують кон-

цептуальну картину світу як результат когніції (пізнання) позамовної дійсності); вербально-семантичний (вербальний досвід комуніканта, комунікативна компетенція). Кожному рівню відповідає своя одиниця: образ, поняття, аксіологічний компонент. Впадає в око певна структурна подібність польової та рівневої моделей концепту. Така синхронність зумовлена його іманентним розвитком, типологічно схожим структуруванням знань у свідомості людини. У мовленнєвому акті вербалізується лише комунікативно релевантна частина цього дискретного утворення, яка, певна річ, не вичерпує всього його змісту. Адже значна частина концепту (і, можливо, більша) залишається за «вербальним кадром».

Відсутність вербалізації стосується передусім образу – репрезентанта мотиваційного, домовного рівня. Цей рівень є опорним у структурі комунікативної особистості. У ньому ніби зосереджений досвід соціуму, який через структури мозку передається індивідові при народженні, регулюючи його життєву поведінку. В аналітичній психології цей компонент психічної структури особистості кваліфікується як колективне несвідоме [ПЕ : 275]. За Юнгом, зміст колективного несвідомого не набувається в індивідуальному досвіді – він існує в *душі* уже від народження у вигляді архетипів, які успадковуються від предків, як успадковується конституція тіла [Там само: 397]. Із цим положенням юнгіанської концепції перегукується висловлена дещо раніше (1898 р.) теза І. Франка про «ті сугестії [впливи. –Я.Я.], в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду» [Франко 1981, 31 : 61]. При цьому кожен індивід є носієм колективного несвідомого через належність до певної культури. Тому саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, прихованим, яке «забарвлює» національний менталітет – особливості почування, мислення і поведінки комунікативної особистості. Якщо виходити з того, що архетип давніший, ніж культура [Баронин 2000 : 47], то саме

архетипні стереотипи визначають унікальність світовідчуття певного етносу, формують його таким, а не інакшим... У цьому полягає своєрідна «матрична» функція архетипів як першооснови комунікативної особистості.

У контексті певної культури архетипи наповнюються етнокультурним змістом і виявляються в образах. Будучи завжди чуттєвим за своєю формою, образ як психічне явище може бути за змістом як чуттєвим, так і мисленнєвим (когнітивним). «Називаючи звичайний предмет, [...] кожний вкладає в слово своє уявлення – більш чуттєве чи більш розумове, більш живе, образне чи більш близьке до мертвого позначення...» [Гумбольдт 1984 : 166]. Таким образ постає і в структурі концепту. У перцептивному образі відображено ті ознаки, що сформовані за допомогою відчуттів (зорових, слухових, нюхових, смакових, дотикових та ін.). Найбільш поширеними й інформативними є зорові образи. Когнітивний образ формується тими ознаками, що породжені метафоричним осмисленням предмета чи явища (так званою когнітивною чи концептуальною метафорою) [Пименова 2004 : 14]. Когнітивний образ «прив'язує» абстрактний концепт до матеріальної навколишньої дійсності, яка часто у давньому народному світосприйманні набувала анімістичних ознак. Цьому сприяла анімістична віра предків, що сповідувала культ одухотвореної природи. Він і став, – зауважує В. Жайворонок, – основою первісного світогляду, релігійного за своїм характером [ЗУЕ : 3]. Для давнього народного світосприймання органічним було злиття духовного й матеріального («душею й тілом»).

Це підтверджує формування змісту абстрактних концептів внутрішнього світу людини, до яких належить, наприклад, концепт *душа*. Прикметною ознакою українського концепту *душа* є його концептуалізація через асоціативний потенціал метафори *собор*: в соборі можна *звіряти душу, відвести душу, душею чутти*. Оскільки душа – це Боже

створіння, то застерігають «не кривити душею», оберегати її від спокуси (про грішників кажуть: «Продав чортові душу», «Душа в нього рогата») [Там само: 209], звідки і лайливі вирази: «проклята (чортова, іродова та ін.) душа»). Коли, за християнськими уявленнями, душа відділялась від тіла, людина «віддавала Богові душу».

Когнітивний образ *душі* дає підстави говорити про складні психічні процеси, які відбуваються на домовному рівні і дають імпульс для зародження так званої архетипної семантики. Вона «прочитується» у характерних психоповедінкових архетипах, що сукупно відбивають риси тої чи тої національної «душі». «Ми встановили, – стверджує І.Ільїн, – що національність людини визначається не довільно, а укладом її інстинктів і її творчого акту, укладом її безсвідомого і, більш за все, укладом її безсвідомої духовності» [Ильин 1993 : 237].

На думку багатьох дослідників проблем менталітету, українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером, «кордоцентричністю», сентиментальністю, ліризмом тощо. Невипадково «українське слово *душа* позначає один з основних концептів української картини світу» [Скаб 2008 : 14]. Формування та розвиток концепту *ДУША* спеціально розглядається у дослідженні М. Скаб «Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери» (2008). Органічну цілісність людини і слова висвітлює монографія А. Загнітка «Слово у душі – душа у слові» (1997). Наявність архетипної семантики, яку еманують когнітивні чи чуттєво-наочні образи, відбивають типові реакції – асоціації: народні збори – *віче*; дзвін (дзвеніння) – *церква*; національно-визвольні змагання – *козак*; кобзар – *Т. Шевченко*. Вони є своєрідним *мірилом* етнокультурної ідентифікації.

У психічному житті людини колективне несвідоме існує поряд зі свідомістю, воно живить її. Йдеться про вплив

так званого механізму каузальної атрибуції на поведінку комунікативної особистості у стереотипних ситуаціях, її уявлення про дійсність. Не маючи достатньо інформації про людину, один комунікант намагається розкодувати поведінку іншого комуніканта шляхом приписування йому певних намірів, мотивів, думок і почувань – того, що є серцевиною національного менталітету. Звідси випливає, що спосіб поведінки (зокрема комунікативної) визначається передусім укладом колективного несвідомого. Ця теза певною мірою полемізує із загальним логічним і поширеним твердженням, що менталітет формується під впливом економічних умов, політичних змін, соціально-політичних процесів, природних явищ, контактів з іншими етнічними групами і т. д. У такому тлумаченні поняття «менталітет» якраз недооцінюється вплив архетипів на формування внутрішнього ества комунікативної особистості.

Розрив між ланками тріади, які формують національний менталітет, – спосіб почування, мислення і поведінки, – призводив в історичному вимірі, на думку українського філософа Юліяна Вассіяна, до поразок українства: «Не думаємо так, як почуваємо, і не хочемо так, як думаємо, – ось форма українського душевного неладу, що його причиною є саме згадана посередність почуття, що створила сприймально-індивідуалістичний людський тип, який нездібний перемогти власну безвладність динамікою волі як способом чинного життя». Тому важливо, щоб структура концепту попри її нежорсткий характер мала стійку основу. Адже саме на ранніх етапах етногенезу закладаються ті знання, які формують центральну зону культури (або культурне ядро), що залишається незмінною протягом усього історичного буття народу [Уфимцева 2006 : 238]. Якраз ця зона (внутрішній образ «нас») забезпечує цілісність когнітивних стереотипів народу, а на особистісному рівні (образ «себе») – бути своїм для своїх.

Найчіткіше структурованою частиною концепту виступає поняття. Воно сигналізує про еволюцію концепту від образного компонента до власне мисленнєвого (раціонально-логічного). Поняттєвий складник концепту формує основу значення слова і охоплює той мінімум когнітивних ознак, у яких простежується концептуалізація (осмислення) денотата на логіко-раціональному рівні. Цей інформаційний мінімум конститує ядро значення слова (сигніфікат), навколо якого формується його прагматична (конотативна) і периферійна частина у межах мовної картини світу. Адже людина, пізнаючи певний предмет чи явище, водночас передає і своє ставлення до нього. Маючи спільну когнітивну природу, значення і концепт є продуктами діяльності різних видів свідомості – відповідно мовної і когнітивної, тобто частини і цілого.

Для поняття, що втілюється у значенні слова вербально-логічними засобами, не характерне етномовне варіювання. Напрошується питання: якщо поняття – результат логічного мислення, а концепт – ще й лінгвокреативного, це лінгвокультурний феномен загалом, то чи можна в лінгвокультурному аспекті говорити про поняття, що позначаються термінами?

Сучасні мовознавці звертають увагу, що основною тенденцією в розвитку мови науки, семантичний каркас якої формують терміни, є втрата «жорсткості», «строгості логіки» і набуття «м'якості». Це дає підстави характеризувати мову науки як явище поліморфне [Налимов 1974 : 102]. Поліморфність мови науки можна пояснити різними чинниками: відходом від характерного для неї панлогізму, іманентної герметичності, суперечливістю і мінливістю наукового простору, виникненням інтегральних дисциплін тощо. Поліморфність мови науки бачимо, зокрема, в її тяжінні до загальнонародної мови, лексичні одиниці якої є субстратом терміна, у процесах термінізації/детермінізації

тощо. Така зрощеність дає підстави вважати, що межа між науковим і побутовим поняттями є умовною, оскільки «у свідомості людини немає двох світів – світу строгих, глибоких наукових понять і поверхових, бідних понять про речі, достатніх для їх розмежування. Наука, звичайно, висуває підвищені вимоги до значення своїх термінів, але принципової різниці між науковим і побутовим поняттями не повинно бути» [Никитин 1988 : 44]. В усякому разі, спільний сигніфікат, що об'єднує загальноживане слово і термін на логіко-раціональному рівні, сприяє синкретизму їх змістових структур.

Тому суперечливим видається прагнення розкрити природу терміна на основі чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) підходів. В основі першого, дескриптивного, підходу – часто цитована думка Г.О.Винокура, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово, яким би тривіальним воно не було, і що терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [Винокур 1939 : 5]. Згідно з логічним (нормативним) підходом, терміни розглядались якраз як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням. Для них були «сконструйовані» цілі системи вимог, яким нібито повинні відповідати «справжні терміни»: однозначність терміна, лаконічність, точна співвіднесеність з поняттям, відсутність синонімії, омонімії і т. д.» [Головин, Кобрин 1987 : 5]. Названі нормативні вимоги «спрацьовували», якщо термін розглядався у сфері фіксації – у статичній терміносистемі. Звідси випливало, що поза певною термінологією (термінологічним полем) «слово втрачає свою характеристику терміна» [Реформатский 1969 : 51]. Окреслені нормативні критерії створили підґрунтя для упорядкування і стандартизації термінології, її свідомого регулювання, результатом чого стали свого часу державні, галузеві й міжнародні стандарти і терміни, їх визначення, збірники рекомендованих термінів, десятки термінологічних

словників, багато з яких, як відомо, виконували нормативну функцію.

Однак абсолютизація принципу уніфікації термінів виявляє закладену у ньому суперечність: якщо використання цього принципу було закономірним і необхідним у технічній термінології, то його застосування, наприклад, у політичній сфері з її різними системами цінностей та ідеологій означало б штучне препарування політичної культури на догоду жорстко-однозначному лінійному детермінізму. Іншими словами: якщо *комп'ютер* і в Африці *комп'ютер*, то семантизація політичних термінів *держава*, *нація*, *свобода*, *диктатура*, *демократія* та ін., їх розуміння є нетотожним не те що в різних етноспільнотах, але й у межах єдиної мовної спільноти (між різними політичними партіями, соціальними групами, індивідами). Ці відмінності знаходять вираження у політонімах – таких лінгвістичних одиницях, що співвідносяться зі сферою політичних знань, на основі яких моделюються мовні і мовленнєві (сміслові) структури як засіб експлікації цих знань. Нині спостерігаємо поступовий перехід від світоглядно моністичної, спрощеної, лінійної політичної картини світу, породженої монопольним пануванням офіційної ідеології, до менш зраціоналізованої, плюралістично суперечливої і водночас реалістичнішої картини світу.

Мовною реакцією на оцінку політичних реалій є виникнення у значенні політоніма поряд з сигніфікативним (логічним) компонентом супровідного конотативного варіативного компонента. Етномовне варіювання цього компонента суперечить логічному погляду на семантику терміна, що потребує чітко окреслених, дискретних значень, позбавлених конотативних сем. У сучасній теорії комунікації семантика слова характеризується як нечітка, культурно й ситуативно зумовлена множинність, а дискретність семантики кваліфікується як міф. Адже характерною рисою свідомості

людини є не лише її здатність осмислювати пізнані предмети чи явища, але й оцінювати їх – залежно від системи цінностей. Якраз на інтерпретаційному, стохастичному (ймовірнісному) характері значення наголошують лінгвокогнітологи, які вбачають у ньому відображення не стільки об'єктивних ознак предмета, скільки тих властивостей, які важливі з погляду того чи іншого етносу [Вежбицкая 1992 : 5]. Тут виявляється одна із семантичних універсалій, коли слова різних мов, що позначають один і той же денотат, збігаються за сигніфікативним компонентом, але відрізняються за конотативним. Цього не позбавлені навіть слова-інтернаціоналізми, багато з яких належать до розряду «хибних друзів перекладача» через певні розбіжності у їх значенні, які є причиною неточностей і викривлень під час перекладу.

Як явище міжкультурної комунікації, переклад спричиняє зіткнення не лише лексичних та граматичних систем, але й менталітету мовців, їхніх культур – автора й перекладача. Канони перекладацького мистецтва потребують не просто бездоганного знання мовних норм, а й заглиблення у культурний контекст, у світовідчуття письменника, його систему цінностей. Адже будь-який переклад приречений на асиметрію у міжкультурній комунікації хоча б через незбагненність ірраціонального, підсвідомого світу митця, тобто через невидимий бар'єр духовно-психологічного характеру між комунікантами. Тому твердження поета «хай слово мовлене інакше, та суть в нім наша застається» (П.Тичина) викликає певні сумніви. Бо чому тоді, за спостереженнями перекладачів, у підряднику, який точно відтворює порядок слів оригіналу, не відтворюється сам оригінал: слова ті самі, а суть – інша. Красномовне свідчення асиметрії, що закономірно виникає у міжкультурній комунікації, – відповідь Г. Гегеля французькому філософові Кузену, який запропонував німецькому філософові зробити популярний виклад його вчення французькою мовою. Як відомо, Гегель відповів, що

його теорію не можна перекласти ні стисло, ані популярно, ані французькою [див.: Широков 2001 : 122].

Ще одне свідчення неодноразової оцінки суспільно-політичних реалій – розширення дослідницької парадигми від мовоцентричної (лінгвістики іманентної, «в самій собі і для себе») до антропоцентричної. За таким розширенням постає потреба розмежовувати два типи значень: лексикографічне (системне) і психолінгвістичне (психологічно реальне). Самозрозуміло, що психолінгвістичне значення значно ширше і глибше, ніж його лексикографічний варіант. Сукупно вони співвідносяться з концептом як комунікативно релевантна частина й етноментальне ціле.

Розмежування значень на лексикографічне і психолінгвістичне базується на ідеї О. Потєбні про «ближче» значення слова, загальновідоме, спільне для всіх мовців і «дальше» значення, особистісне, яке охоплює, звичайно, і емотивно-оцінні ознаки. Прихильники потєбніанської традиції в сучасній семасіології мовному (лексикографічному) значенню протиставляють смисловий зміст (смысл) слова – величину ситуативну й контекстуально зумовлену. При цьому відбулася корекція у погляді на відношення між значенням і смыслом: якщо цей зв'язок донедавна здебільшого розглядався тільки в одному напрямку – від значення до смыслу (значення в системі мови і його реалізація в мовленні), то А. Бондарко слушно загострює увагу на здатності цих одиниць «до взаємних переходів, до перекодування» [Бондарко 1978 : 39] – індивідуального в узуальне, на ґрунті якого знову проростає індивідуальне. У такій моделі взаємопереходів неважко побачити генетичні відношення між цими корелятивними категоріями, де генетично первинним буде смысл як вияв певного, варіативного ставлення до дійсності, а мовне значення – як вторинне, узагальнене, інваріантне відображення предмета чи явища. На думку дослідників, у структурі смыслу варто розмежовувати два вияви: об'єктивно-суспільний і суб'єктивно-

особистісний [Алефиренко 2005: 80]. Об'єктивно-суспільний смисл визначається тією спільною семантикою слова, яка усвідомлюється всім етномовним колективом, репрезентантом якого виступає комунікативна особистість. Тож за своїм характером він узуальний. Суб'єктивно-особистісний смисл визначається ставленням індивіда до усвідомлюваних предметів дійсності крізь призму індивідуальної концептосфери. Будучи залежним від рівня знань, характеру уявлень, оцінок, життєвого досвіду індивіда, він має оказіональний характер.

Звичайно, окреслена вище стратифікація смислу умовна, тому що межі між об'єктивно-суспільним смислом і суб'єктивно-особистісним розмиті через дифузність і водночас органічність відношень між концептуальною сферою народу й індивідуальною концептосферою. Така взаємодія надає слову синергетичної властивості, коли воно стає засобом не лише пізнання світу, але й, за словами О. Потебні, «засобом розуміння самого себе. Розуміти себе можна по-різному: чого я в собі не помічаю, те для мене не існує і звичайно не може бути виражене мною у слові. Тому ніхто не має права вкладати в мову народу того, чого сам народ у своїй мові не знаходить» [Потебня : 102]. У проєкції на концепт народ (людина) омовлює в його змісті те, що вважає для себе культурно, а тому й комунікативно значущим.

Когнітивно-комунікативна діяльність мовця не може не зазнавати етнокультурного впливу, не може бути соціально відстороненою – вона завжди більшою чи меншою мірою аксіологічна, навіть коли позірно аполітична. Будучи культурно, соціально детермінованою, ця діяльність постає джерелом для виникнення у значенні терміна-політоніма додаткових конотацій – лінгвокультурних смислів. Вони актуалізуються в психологічному значенні і поглиблюють зміст концепту. Національно-культурна маркованість конотацій як у лексикографічному, так і в психолінгвістичному значеннях

служить будівельним матеріалом для утворення у структурі концепту ще одного компонента – аксіологічного. Саме аксіологічний компонент з лінгвокультурного погляду постає ядрним в омовленій частині концепту. Як слушно зазначає А. Приходько, поняття лише тоді стає концептом, коли воно валоризується, тобто обростає певними ціннісними асоціаціями [Приходько 2008 : 54].

Але яким би концептуально глибоким, проникливим і всебічним не було дослідження живих комунікативних процесів (дискурсу) у зв'язку з культурою народу, лінгвокультурології посилено проникнути у концептосферу народу настільки, наскільки вона вербально виражена. Але ж, як відомо, значна частина концепту може й не мати об'єктивації мовними засобами. Щобільше, вербальна комунікація (зовнішнє, діалогічне мовлення) може бути засобом комунікативної мімікрії мовця, підтверджуючи таким чином відому максиму Талейрана: «Мова дана людині, щоб приховувати свої думки». «Свої думки» людина розкриває у внутрішньому мовленні, формами якого служать потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція.

Як вважають психологи, внутрішнє мовлення виникло на порівняно високому рівні еволюції людини як результат її природного бажання пізнати світ і себе у світі. У внутрішньому мовленні виявляється автентичність *буття* людини, яке в екзистенційному вимірі не те саме, що *життя*: «Буття й життя не збігаються. Мое життя завжди буде здаватися мені нетотожним із тим, яке я ношу всередині себе і яке є справжнім, хоча зовнішні реальності гальмують та вилучають його» [Марсель 1999 : 315–316]. Методологічну суголосність з цим філософським положенням виявляємо у художньому просторі Лесі Українки, який був чутливим не лише до різних проблем «життя щоденного», а й стримів до вищих ідеальних сфер буття: «Коли втомлюся я жит-

тям щоденним, Щоденним лихом, що навколо бачу, Тоді я думку шлю в світи далекі, Блукає погляд мій в країні мрії» [Леся Українка 1975 : 57].

Показово, що в екзистенційно-гуманістичній філософії розмежовують зовнішні для людини знання, і ті, які складають її внутрішнє ество [Марсель 1999 : 315–316], – найособистіші, які умовно назвемо внутрішніми. Якщо виходити з опорного положення сучасної когнітивної психології, що визначальну роль у поведінці суб'єкта відіграють знання, то саме внутрішні знання виступають рушієм-режисером людської поведінки. Внутрішні знання – це те, у чому людина дорівнює сама собі, своїй іманентній сутності, досягає гармонії, зливаючись зі своїм «Я».

Внутрішні знання стають тим невидимим комунікативним містком, на якому адресант і адресат можуть зближуватися або розходитися – залежно від їх світоглядної спорідненості чи віддаленості. Річ у тім, що в процесі внутрішньої еволюції людини істинні знання перетворюються на переконання, які людина цінує і якими керується у повсякденній когнітивно-комунікативній діяльності. На відміну від інформації, ці знання не можна купити, продати, взяти чи вкрати. Світоглядна суголосність є необхідною умовою досягнення між комунікантами консенсуальної взаємодії за допомогою слів. Тому у концепції У. Матурани феномен комунікації залежить не від того, *що передається*, а від того, *що відбувається* в адресаті. Відтак нікого не можна переконати раціональним шляхом у тому, у що він до цього сам – в неусвідомленій формі – «не вірив» [Кашкин 2007, 107]. Ніби продовжуючи цю думку, основоположник діалогічної філософії мови М. Бахтін підкреслює: «Ми, насправді, ніколи не вимовляємо слова і не чуємо слова, а чуємо істину чи неправду, добре чи зле...».

При дослідженні структури концепту впливає проблема вербалізації його компонентів. Вона пов'язана з реалі-

зацією принципу комунікативної релевантності (ефективності). Згідно з теорією релевантності Д. Вілсона, Д. Шпербера, релевантними можуть бути не тільки висловлювання мовців, але й не озвучені ними думки [Шпербер, Уилсон 1988 : 212–257]. Проблему комунікативної релевантності слова, його доречності і значущості загострено відчують ті, чиє поетичне слово часто синонімізується із вчинком. Будучи відповідальними за слово, вони своїми імплікативними смислами, своїм свідомо *немовленим* можуть виразити більше, ніж сказано. Бо, за Л.Костенко, все-таки «слово – прізвище думки тепер, а частіше – її псевдонім») [Костенко 1989 : 8]. До того ж бувають такі гранично актуальні конситуації спілкування, коли «...всі слова були уже чиймись [...], а ти їх маєш вимовити вперше!» [Там само: 138]. А то й взагалі «...про це не треба говорити» [Там само: 344]. Так твориться не просто синергетичне комунікативно-прагматичне поле між адресантом (автором) і адресатом (читачем), а «високовольтна лінія духу» (Л. Костенко), яка, природно, недосяжна для мовної вербалізації.

Тому виявом імпліцитної поведінки комунікативної особистості може бути свідоме мовчання, точніше, – красномовне мовчання. Розмежовуючи категорії *казання* і *мовлення* у своїй філософії мови, М.Гайдеггер зауважує: «Казання і мовлення – це не одне й те ж. Хтось може говорити, говорить без угаву, і все це ні про що не каже. А хтось мовчить, він не говорить, і в *немовленні* може сказати багато чого» [Гайдеггер 2007 : 113]. Категорію *немовленого* М. Гайдеггер трактує з позицій екзистенціалізму – невідривно від категорій *адоративного* (втаємниченого) і *увіреного* : «*Немовлене* – це не лише те, що позбавлене озвучування, а й неказане, ще не показане, те, що ще не сягнуло з'яви. Те, що взагалі мусить зоставатися немовленим, затримується у неказаному, як непоказувальне перебуває у прихованому, – це таємниця. Увірене мовить як присуд у сенсі наданого, мовлення якого навіть не потребує озвучення» [Там само].

Сучасні екзистенціалісти в особі Г. Марселя говорять про реабілітацію поняття, якому «після найретельнішого аналізу» дають назву *потоїбиччя* (підкреслення Г. Марселя) [Марсель 1999 : 12]. Воно передбачає вихід за межі повсякденності, на трансцендентний рівень. Цей рівень дає відчутти, що існує щось таке втаємничене, імпліцитне, що неможливо досягнути розумом, а лише дотиком серця у сакральному значенні цього слова. Пригадаймо виразні екзистенціалістські мотиви Франкової думки: «...Знання предавнє відчутти треба, серцем зрозуміть. Що темне для ума, для серця ясне й явне... І іншим би тобі вказався світ. Ти б серцем ріс» [Франко 1976, 3 : 173]. Екзистенціалістську межу проведено: там, де закінчується влада розуму, там починається влада серця, віри. Вона змінює оптику світосприйняття й світовідчуття. Тому будь-якої мови можна навчитися більшою чи меншою мірою – з концептами складніше, бо вони не тільки мисляться й переживаються, але й увіруються. А це потребує активізації не лише розуму й емоцій, але й віри, особливого психічного стану людини.

Згідно з філософією екзистенціалізму, предтечею якого можна вважати Григорія Сковороду, центральним ядром людського «Я» є віра. На думку філософів, це також форма знання, переконання, істина (віра від лат. *veritas* «істина»). Як філософський термін *віра* використовується «для позначення особливого екзистенційного, духовного акту людської життєдіяльності, який не визначається лише практичними, емпіричними чи теоретичними засадами його своєрідності, змісту, основ і критеріїв; одна з найважливіших специфічних здатностей людини сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне; сприймати не підтвержені соціально-історичним чи індивідуальним практичним або ж пізнавальним досвідом, не обґрунтовані емпіричними, експериментальними чи логічними засобами знання, цінності, норми та ідеали як істинні, автентичні характеристики об'єктивної реальності [ФЕС : 2002]. Як зазначає

«Психологічна енциклопедія», «сила *віри* така велика, що перевищує аргументацію логічних доказів і їх підтверджень об'єктивними фактами. Як особливий психологічний стан людини *віра* є об'єктивним явищем і відображає не тільки конкретний предмет, а й ціннісне та емоційне ставлення до нього» [ПЕ 2006 : 70]. Якщо концепт стає концептом передусім завдяки аксіологічному (ціннісному) компоненту, то вірі як одній з наріжних світоглядних категорій тут належить особлива роль.

Віра творить із людини не просто неповторну особистість, а особистість духовну. Вона ошляхетнює її буття, надає йому вищого сенсу. При цьому, за Франком, «вирішальне значення має не те, у *що* ми віримо, а *як* ми віримо» [Франко 1981, 31 : 118]. На жаль, значення *віри* у СУМі не генерує (та й не могло генерувати) тих семантичних відтінків чи варіантів, що притаманні цьому слову. Його семантичний обсяг обмежується такими семемами: 1) упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь; 2) те саме, що *довір'я*; 3) *рел.* визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного [СУМ I : 679].

Нині, коли релігія і наука розглядаються не як антиподи, а як складові частини більш загального феномена – культури, а в когнітивному (пізнавальному) аспекті – як вузлові елементи (наукові і філософсько-релігійні знання) конструювання когнітивної картини світу, смислової новизни набуває висновок, до якого свого часу дійшов Вольтер: «Якщо б Бога не було, його слід було б вигадати». «Різниця між сучасністю та вольтерівськими часами полягає в тому, що нині, з позицій сучасної науки, – слушно зауважує відомий фізик-теоретик і водночас культуролог А.Свідзинський, – Бога не треба вигадувати: він є невід'ємним, що більше – вирішальним елементом сучасного світобачення. Отже, релігія все одно має і зараз ґрунтуватися на вірі, на інтуїтивному усвідомленні потреби у вищій істині та моральності» [Свідзинський 2009 : 152].

Звичайно, віра як трансцендентний вимір екзистенції не підлягає ні теоретичній, ні практичній об'єктивації, а відтак – пізнанню. Тож їй важко розраховувати на місце у структурі концепту. Однак якщо відійти від «української вузької спеціалізації, секуляризації, «прив'язування» тільки до інтелекту і практично повної відірваності від інших способів осягнення світу (інтуїтивного, підсвідомого, містичного)» [Бацевич 1997 : 297–303], то стане зрозуміло, що йдеться зовсім не про пошук чорної кішки в темній кімнаті. У своїй структурній еволюції концепт приречений на вербальну лакунність, що в чистому вияві виявляється на трансцендентному рівні буття людини. Тут людська ідентичність комунікативної особистості набуває цілості і водночас утаємниченості, що дозволяє називати завершальний компонент структури концепту адоративним (утаємниченим). Він поєднує комунікативну особистість з вищими смислами буття, лежить за порогом свідомості (це *увірене*, за М. Гайдеггером) і не підлягає вербальному декодуванню. Тому можна маніпулювати свідомістю, але неможливо маніпулювати вірою.

За змістовим наповненням концепту, цілістю його структури можна судити про рівень соціо-психо-культурної самореалізації комунікативної особистості. Неврахування чи недооцінка якогось із компонентів збіднює діяльність (мисленнєву, духовну, мовленнєву) комунікативної особистості, її буття.

Проведена вище стратифікація концепту відбиває тенденцію, коли, за спостереженнями В. Манакіна, «у сучасних лінгвістичних дослідженнях, а втім, як і в інших царинах знань, спостерігається повільне й обережне просування до поєднання в одному фокусі власне наукових, філософських і релігійних уявлень про світ і людину» [Манакин 2004 : 24]. На думку одного з провідних українських кібернетиків Ю. Белова, «ми стоїмо перед синтезом гуманітарних наук, природничих наук і релігії, перед синтезом метафізики й куль-

тури. Адже інакше феномен людини збагнути неможливо» [Стріха 2007 : 137].

За нашим структурним зрізом концепт постає цілісним етноментальним утворенням, що має складну (чотирикомпонентну) рівневу будову. Його структуру формують образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти, які співвідносяться із відповідними рівнями комунікативної особистості: мотиваційним, когнітивним, вербально-семантичним та трансцендентним. Це дає підстави говорити про взаємодію та взаємовплив концепту і комунікативної особистості, зокрема через їх духовне обрамлення. Адже *духовне* є основою концепту на домовному рівні – у царині колективного несвідомого; *духовне* постає й еволюційним піком концепту на надмовному (трансцендентному) рівні, де сягає вершини особистості (за «вершинною психологією» Л. Виготського). Можна тільки уявити, яка частина концепту набула вербального втілення, а яка залишилась за межами семантичного простору мови.

4.2. Феномен концепту у візії Івана Франка

У сучасній лінгвістиці не існує усталеного визначення *концепту*. Аналізуючи гносеологічне становлення цього поняття, звернемо передусім увагу на ті сучасні тлумачення, з якими більшою чи меншою мірою перегукуються його трактування у лінгвофілософській концепції І. Франка.

До осмислення *концепту* вчений підходив ще задовго до того, як цей термін «вперше у вітчизняній науці ... використав С. А. Аскольдов-Алексеев 1928 р.» [Попова, Стернин 2007 : 30]. Активне вживання слова *концепт* як терміна спостерігаємо з початку 90-х років: він став дуже популярним у російській та українській лінгвістиках як один із головних термінів в апараті когнітивної лінгвістики [Скаб, 2008 : 22].

Показово, що в українській мові термін *концепт* виник на початку XVII ст. [Словник XVI – I половина XVII ст.] через посередництво польської мови, де він з'явився ще у XVI ст. зі значеннями: «задум, думка»; «проект, ескіз, начерк»; «дотеп» [SSEJP 1964]. У дискурсі Франка його зміст розвивався з наголосом на ментальнісному наповненні (якщо ментальність трактувати як «інтелект, розумові здібності»; «психіка, психічний склад» [ВТС: 508]. Науковий аналіз органічного зв'язку «нашої мізкової матерії» [Франко 1981, 31: 61] і «нижньої свідомості», де захована «глибока верства психічного життя, що звичайно лежить в тіні» [Там само: 61], скрупульозно розкрито в знаменитому трактаті «Із секретів поетичної творчості», конкретніше – у другому розділі «Психологічні основи» [Там само: 54–76]. Пізніше в такому річищі почали розвиватись ідеї когнітивної лінгвістики і її основного поняття – «концепт».

У спеціальному словнику когнітивних термінів за редакцією О. Кубрякової зафіксовано: «*концепт* (*concept*, *konzept*) – термін, що служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини» [КСКТ 1996]. Подібне тлумачення спостерігаємо і в Базовому словнику лінгвістичних термінів: *концепт* – це «оперативна змістова одиниця мислення, квант структурованого знання. Зміст концепту включає відомості про об'єкти та їх властивості; про те, що людина знає, думає, передбачає, гадає про об'єкти світу».

Впадає в око розгалужена семантична структура слова *концепт*, наскрізність його використання у різних дискурсах І. Франка: науковому, публіцистичному, епістолярному, художньому. Попри дифузність значень, які важко відмежувати одне від одного, семантичним центром у трактуванні *концепту* виступає семема «думка, ідея». На основі значення лексеми *думка*, яке синонімізується зі словами *мисль*, *гадка*,

міркування, ідея, помисел; оцінка, судження, враження, погляд, розуміння, поняття, переконання, твердження, внутрішній голос [ССУМ I: 746], *концепт* трансформувався, з одного боку, у філософсько-психологічний термін у значенні «формулювання, загальне поняття, думка, спосіб мислення», з іншого – став ключовим поняттям когнітивної лінгвістики, акумулюючи в собі народжену у свідомості ідею.

За О. Кубряковою, «*концепт* – це деякий окремих смисл, деяка ідея, що є у нас у свідомості, але, за всіма ознаками, головне, що така ідея існує як оперативна одиниця в процесах думки...» [Кубрякова 2004: 316]. Як зазначає Ю. Степанов, «*концепт* – ідея, що охоплює абстрактні, конкретно-асоціативні і емоційно-оцінні ознаки, а також спресовану історію поняття» [Степанов 1997: 41–42]. Звідси висновуємо, що *концепт* співвідноситься з явищами культурологічним та водночас психологічним, зумовлених історико-культурними чинниками. Розмежовуючи часто ототожнювані терміни *поняття* і *концепт*, Ю. Степанов зауважує, що, на відміну від понять, концепти – «предмет емоцій, симпатій та антипатій, а інколи й зіткнень» [Там само: 43], бо пов'язані із суб'єктивним, внутрішнім світом людини, її духовними цінностями.

Відтак у лінгвокультурологічному вимірі, що передбачає дослідження живих комунікативних процесів у зв'язку з матеріальною, соціальною або духовною культурою конкретної мовної спільноти, невід'ємними ознаками цих ментальних одиниць стають «переживаність» й аксіологічність, причому не стільки оцінне ставлення до явищ дійсності, скільки ціннісне, яке відбиває його значущість у світогляді людини.

Франкове заглиблення в нурти «нижньої свідомості» розкриває джерело формування цих духовно-культурних орієнтирів – *концептів*: «Бо все, що чоловік у своєму житті думав і читав, що ворушилось у його душі і розбуджувало його чуття, все те не пропадає, а робиться тривким, хоч зви-

чайно скритим набутком його душі» [Франко 1981, 31: 62]. Лексичне значення слова *набуток* «те, що набувають працею, затрачаючи силу й енергію» [СУМ V: 22] імплікує у наведеному контексті підтекстовий смисл: «бо воно того вартує», вступаючи у синоніміїні відношення із терміном *концепт*. У когнітивістському вимірі ці ментальні утворення «асоціюються» із «глибоко захованими скарбами своєї душі» [Франко 1981, 31: 62], надаючи їм ціннісного характеру. Семи 'цінність' і 'переживаність' відчитуємо в метафоричних образах «*магазину думок і почувань*» [Там само: 62], «*багатого шпихліру, котрого засіки* [курсив наш. – Я.Я.] при корисних обставинах можуть відчинитися і видати з себе *скарби*, про які їх щасливий властитель не раз і сам не знав нічогісінько» [Там само: 62].

Франкова думка про «велику ресорпційну силу нижньої свідомості» [Там само: 62–64] суголосна із судженням тих науковців-когнітологів, які вважають, що в основі концепту лежить колективне несвідоме, архетип. Завдяки архетипам зберігається культурно-національний досвід і духовні традиції, а в результаті забезпечується стійкість і спадковість концептосфери народу чи окремої людини. За Франком, «майже кожний чоловік має в собі величезне багатство ідей і почувань, хоча мало хто може і вміє користуватися ними» [Там само: 62]. Подоланню розбіжності між Я-реальним (якою людина є) і Я-ідеальним (якою людина прагне стати), послуговуючись термінами психологічної Я-концепції [ПЕ 2006 : 398], сприяє особиста пізнавальна діяльність людини, у тому числі – її комунікативна діяльність (спілкування, читання, навчання), самовиховання. Якраз названі чинники є основним джерелом формування концептів. Тож цілком слушно називати культурні концепти «повсякденними аналогами світоглядних термінів» [Арутюнова 1999 : 617].

До таких «світоглядних термінів» у націософському дискурсі І. Франка належать концепти *революціонізм*, *«цілий чоловік»*, *народ*, *нація*, *поступ*.

Для їхньої характеристики адекватним вважаємо той концептуальний аналіз, в основі якого – синергетика слова-імені концепту у синтезі різнотипної семантики: *мовної* (етимологія слова, з'ясування усіх можливих значень та способів вживання, встановлення частотності, визначення словотвірного гнізда, парадигматичні та синтагматичні відношення цього концепту з іншими словами), *когнітивної* (психолінгвістичне значення), *прагматичної* (значення мовця) та *культурної* (історична довідка про досліджуване явище, визначення місця та ролі концепту в приказках та прислів'ях, фразеологізмах, художній літературі, засобах масової інформації).

4.3. «Як багато важить слово...» у Франковому тексті

У сучасній семасіології традиційним об'єктом є значення. Множинність дефініцій, що окреслюють це поняття, ілюструють ту типову в науці ситуацію, коли вчені дивляться в одному напрямку, але бачать не одне і те ж – аж до самозаперечення. Так, наприклад, у праці К. Огдена та А. Річардса «Значення значення» подано 16 тлумачень [Селіванова 1999 : 10]. Нині кількість інтерпретацій ключового поняття семасіології відчутно збільшилася, що пов'язано з розширенням наукової парадигми – від лінгвоцентричної, згідно з якою мова розглядається як об'єктивно існуюча самодостатня система, до антропоцентричної, де у центрі уваги опинилася людина, її світо- і себепізнання, відображене у мовленнєвій (комунікативній) діяльності. У сучасних семасіологічних студіях знову отримує друге дихання діяльнісно-антропоцентричний підхід до значення. Він спрямований «на встановлення

зв'язку його глибин з культурно-історичним буттям народу, енергетично-психологічним та соціальним його існуванням» [Петренко 1997 : 12].

Такий підхід присвічує ідея В. фон Гумбольдта про духовно-енергетичну (духовно-динамічну) сутність мови, її спорідненість із народом – творцем мови. Засади антропоцентризму у мовознавстві успішно розвивали й збагачували В. Вундт, Г. Штейнталь, О. Потебня, зокрема у праці «Думка і мова» (рос. «Мысль и язык») (1862р.). Питання «як много важить слово» [Франко 1976, 3 : 172] у духовній структурі людини (народу) було об'єктом лінгвокогнітологічних рефлексій Івана Франка. Його внесок у розуміння духовної синергетики рідної мови, попри увагу до концепції Франка-мовознавця, ще потребує відповідних міждисциплінарних студій.

Актуальність дослідження значущості слова у концептосфері І. Франка підсилює той факт, що лінгвофілософські ідеї В. фон Гумбольдта були наприкінці XIX ст. певною мірою призабуті, а на початку XX ст. навіть витіснені структуралізмом [Бацевич 2009 : 84]. І. Франко розумів, що таку розкіш – розглядати мову в її іманентному вимірі «як річ у собі і для себе» – можуть собі дозволити наукові репрезентанти мов державних націй. У тогочасному соціокультурному контексті політично й територіально розкраєної України мова ставала не просто засобом спілкування, тим більше не «системою правил сполучуваності й вживання знаків» з погляду Ф. де Соссюра, а вузловим засобом формування й утвердження національної ідентичності, вагомим націє-і державотвірним чинником. До характеристики такої ситуації доречно прикладається думка Ю. Шевельова, що коли пишеш про історію мови державної – пишеш про історію мови; коли ж ідеться про мову бездержавну, то пишеш про боротьбу за її державність. Перед Франком як національним Мойсеєм і вченим-новатором постало історично задавнене завдання – кардинально модернізувати, як сказали б сучасні

когнітологи, національну концептосферу, самі світоглядні орієнтири українського суспільства, принаймні його інтелектуального проводу, в напрямку утвердження «ідеалу національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним» [Франко 1986, 45 : 285]. Термін *національна концептосфера* трактуємо як сукупність *психоментальних* утворень (концептів), що відображають пізнану народом дійсність, його інформаційну базу мислення. Разом зі стереотипами свідомості, що мають культурну зумовленість, концептосфера творить когнітивну картину світу. Звісно, чим багатша культура нації, її література, наука, мистецтво, історичний досвід, тим інформативно багатша її концептосфера як сфера знань, а в результаті – виразніша і когнітивна картина світу. Маючи інтегральний, загальнонародний характер, когнітивна картина світу постає своєрідним психоментальним образом-інваріантом дійсності, що реалізується у когнітивній (мисленнєвій) і комунікативній діяльності носіїв певної мови.

Розглядаючи мову не як продукт діяльності (*ergon*), а саму діяльність (*energeia*), В. фон Гумбольдт зауважував: «Живе мовлення є першим й істинним станом мови: цього не можна забувати, досліджуючи мову, якщо ми хочемо увійти в живу сутність мови» [Гумбольдт 1984 : 70]. Екстраполюючи цю думку на площину когнітивної лінгвістики, можна сказати: якщо ми хочемо пізнати внутрішній світ людини, ми повинні її почути – коли людина розкажує про когось чи про щось, вона передусім розповідає про себе. Мимовільний автобіографізм засвідчує і сам І. Франко, коли у листі до Агатангела Кримського зізнається : «Майже всі мої писання пливуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони [...] є частки моєї біографії» [Франко 1986, 50 : 109]. У наведеній Франковій рефлексії проглядається одна з антиномій мови – антиномія мови і мислення: будучи засобом утворення думки, мова

не в змозі вербально передати глибини духу, оскільки світ внутрішніх почуттів значно ширший за співвідносний із ним світ слів. Звідси – і відповідно розставлені письменником акценти, коли центр ваги у мовленнєвій (творчій) діяльності переноситься не на розумові пояснення («резони»), а на «чуття», «серце». Відтак у лінгвофілософській концепції Франка художнє мовлення постає не так явищем логіконцентричним, як кордоцентричним. Не випадково образ *серця* у його творах є лейтмотивним, наскрізним, актуалізуючи ті смислові варіанти слова *серце*, які не мають лексикографічного відбиття у системі мовних значень одинадцятитомного «Словника української мови» (СУМ). Йдеться про *серце* як: 1) джерело творчості, душевного натхнення, відсутність якого призводить до внутрішньої порожнечі: «*Серця! Серця! Серця! [...]* А *серце вижерла гадюка*» [Франко 1976, 3 : 170]; 2) онтологічний орієнтир: «*Ти б серцем ріс*» [Франко 1976, 3 : 173]; 3) вияв кордоцентризму, притаманного українській ментальності: «Та се знання предавнє, відчути треба, *серцем зрозуміть*» [Там само: 173]; 4) вияв життєвої стійкості, моральної сили: «Той наймит – наш народ. Все *серцем молодий*, думками все високий, Хоч топтаний судьбою» [Франко 1976, 1 : 61].

Тож перефразовуючи відомий імператив Й.-В. Гете, можна сказати: «Хто хоче зрозуміти поета, мусить іти у його світ». І тут передусім потрібно усвідомити, «як много важить слово...» [Франко 1976, 3 : 172], відчуті нурти духу, «що тіло рве до бою» [Франко 1976, 1 : 22] і хоч би боковим зором схопити огром його концептосфери. Саме так – бодай дотично, тому що концептосферу (людини чи народу) як сферу знань (зовнішніх і внутрішніх) можна осягнути настільки, наскільки вона є омовленою, словесно вираженою. Значна і, мабуть, більша частина концептосфери та її репрезентанта – слова-концепту може не мати словесного втілення і залишається у надрах внутрішнього мовлення (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція). Бо ж справді,

далеко не кожне відчуття чи пережиття можна передати словами: не випадково сучасні когнітивісти називають концептом «інформацію, що переживається», «квант пережитого знання». Те, що залишається незвученим, поза вербальним кадром, у філософії екзистенціалізму трактується як *немовлене*. Категорію «немовленого» Мартін Гайдеггер розглядає невідривно від категорій «адоративного» (втаємниченого) і «увіреного»: «Хтось мовчить, він не говорить, і в немовленні може сказати багато чого. *Немовлене* – це не лише те, що позбавлене озвучування, а й неказане, ще не показане, те, що не сягнуло з'яви. Те, що взагалі мусить зоставатися немовленим ... Це таємниця» [Гайдеггер 2007 : 213]. Йдеться насамперед про трансцендентний рівень комунікативної особистості, де *слово* набуває потужної енергетики, де його духовна сила сягає апогею. На цьому рівні *слово* виступає як носій таємниці. Адже те, у що людина вірить, не потребує слів і не підлягає словесному декодуванню. Це молитва серця і духу. Будучи незвученою, неказаною, вона все одно стає почутою. Саме так молився Мойсей, і Господь почув його молитву:

*Серцем молився Мойсей
і скорботою духу цілого;
І говорив йому Бог:
«Що так до мене кричиш?
Хоч ти заціпив уста
Так, що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут,
Як твоє серце кричить*

[Франко 1976, 2 : 192],

Перед нами – феномен безмірної сили віри. Дійсно, серцевиною енергетики *слова* виступає не його властивість набувати смислових обертонів, а здатність бути духовною силою у житті народу чи окремої людини.

Як зауважує З. Гузар, «Франко з юних літ у глибинах свого духу жив Біблією (ще в гімназії він перекладав Книгу Йова)». Тому «релігійна свідомість як форма і спосіб індивідуального та загального буття була глибоко вкорінена в ество І. Франка. Він не тільки фундаментально знав Святе Письмо – він ним жив» [Гузар 2008 : 17]. Так розвіюється донедавна поширюваний міф про атеїзм І. Франка.

У лінгвофілософській концепції І. Франка *слово*, живе, протейчно мінливе – «одно сердечне, теплеє слівце» [Франко 1976, 3 : 172] і «одно сердите, згїрднее слівце» [Там само : 172] – набуває анімістичних ознак. Вони простежуються у філософській поезії «Якби ти знав, як много важить слово...», яку можна назвати одою слову. Підкреслюючи його духовно-енергетичний потенціал, поет вдається до дев'ятикратного озвучення – «якби ти знав...». Цей вислів обрамлює кожную дев'ятирядкову строфу: ним вона починається (анафора), ним і закінчується (епіфора), окрім четвертої строфи. Звичайно, він емоційно підсилює образ *слова*, внаслідок чого риторичне звернення набуває тональності благання-нагадування. Але емоційна насиченість є лише тлом, що має увиразнити пізнавальну (когнітивну) енергію, яка акумулюється в *слові*. Особливо якщо це Слово Євангельське. Звідси – ті ремінісценції, що перегукуються з євангельськими оповідями, зокрема: початок вірша «Якби ти знав, як много важить слово...» – це алюзія до Євангелія від Івана: «Спочатку було Слово» [Святе Письмо 1992 : 113], так само як і завершення вірша : «Не бійтеся! Се я» – алюзія звернення Ісуса Христа до апостолів у човні під час бурі [Євангелія від Марка 1992 : 55]. Маємо ще одне обрамлення (алюзіями): воно ніби символізує те опертя, завдяки якому людина може бачити над собою високе небо і «рости серцем» [Франко 1976, 3 : 173]. Тяжіння до неба, до вищих смислів буття власне і робить людину людиною як особистістю духовною.

Вплітаючи у канву поезії «Якби ти знав...» Євангельські ремінісценції, мислитель розкриває магічну і містичну силу *Слова* того, хто до своїх учнів «в бурю йшов по гривах хвиль розлогих» [Франко 1976, 3 : 173] – Ісуса Христа. *Слово* Спасителя у сприйнятті І. Франка – дар і диво. Магічним, на думку автора, воно може ставати і в устах людини. Причому цей вплив може бути двояким – як позитивним, так і негативним, залежно від того, якою енергетикою заряджає своє *слово* сама людина. Полярний вплив *слова* на людину висвітлено в антитезах, пор.:

*Якби ти знав, як багато важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серце як чудово
Вигоює – якби ти знав оце!*

[Франко 1976, 3 : 172].

А з іншого боку:

*Якби ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить, і поганить,
І троїть на весь вік, – якби ти знав оце!*

[Там само: 172].

Якщо оперувати категоріями комунікативної лінгвістики, І. Франко розкриває залежність перлокутивного акту від іллокутивного мети мовця, його інтенційного стану, пов'язаного зі станом свідомості. Однак пізнати, «як багато важить слово», ми зуміємо, мабуть, тоді, якщо спробуємо вслухатися у філософський лейтмотив Франкової поезії, а не обмежимося лише інструментальним підходом до трактування мовленевого акту, виконати який, за теорією Дж. Остіна, значить: побудувати висловлювання зі слів даної мови за правилами її граматики; забезпечити висловлювання смислом і референ-

цією, тобто співвіднести з дійсністю; надати висловлюванню скерованості, що перетворює його в іллокутивний акт; (англ. *illocutionary act*, тобто вияв комунікативної мети у процесі висловлювання (термін Дж. Остіна); викликати очікувані наслідки (англ. *perlocution*, тобто вплинути на свідомість чи поведінку адресата, створити нову конситуацію спілкування» [Ахманова 1996 : 412].

В окресленій моделі комунікації людина розглядається як механізм, дії якого можуть бути описані чіткими регламентованими правилами. Словам тут відводиться лише функція засобів комунікації, основне завдання яких – передавати певну інформацію. У механістичному підході не береться до уваги комунікативне середовище, ситуативний контекст, реальне (психолінгвістичне) значення слова тощо. Але ж вербальна комунікація – це лише видима, точніше, озвучена частина ества. Крім цієї видимої, комунікативно-релевантної, є невидима частина, яка може бути навіть важливішою у комунікації, ніж вербальна. Це «світ почувань, внутрішні «стихії» ества, бурі й негоди серця» (Є. Маланюк). В усякому разі, мовленнєвий акт є вторинною інтеракцією, опосередкованою мовними знаками. У поведінково-мисленнєвій діяльності комунікантів прерогатива належить когнітивній картині світу – тим стереотипам свідомості людини, які мають на неї безпосередній вплив.

Очевидно, це мав на увазі М. Бахтін, засновник діалогічної філософії мови, коли підкреслював: «Ми, насправді, ніколи не вимовляємо слова і не чуємо слова, а чуємо істину чи неправду, добре чи погане... Слово завжди наповнюється ідеологічним чи життєвим змістом і значенням» [див.: Кашкин 2007 : 11–12].

З погляду гуманістичної психології смислова наповнюваність слова залежить від характеру Я-концепції, тобто інтегрованого образу власного Я, на основі якого людина формує свої стосунки як з іншими людьми, так

і з собою. Рушієм, що постійно стимулює людину до самовдосконалення, є розбіжність у структурі Я-концепції між Я-реальним (уявлення про себе в певний момент) та Я-ідеальним (уявлення про те, яким повинен стати суб'єкт), орієнтуючись на моральні норми [ПЕ : 398]. Дорогу до себе І. Франко називав «стати [...] перед власним сумлінням» [Франко 1981, 31 : 31]. Справді ж бо, цінність людського життя вимірюється не довжиною – скільки літ прожито, а висотою – як прожито. Долаючи життєві бездоріжжя, людина прагне осягнути вершини духу. Той, хто не ігнорує морального самовдосконалення, внутрішнього росту, постає не лише мовною чи комунікативною особистістю, а й концептуальною, тобто, за Франковою оцінкою, «цілим чоловіком».

На завершальному етапі внутрішньої біографії Франка дороговказом на цьому шляху стає національний ідеал. Власне «брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичній полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань» [Франко 1986, 45 : 283], – констатує І. Франко. Усвідомлюючи новизну концепту *національний ідеал*, його лакунарність в заблокованій бездержавністю українській когнітивній картині світу, І. Франко закладає у неї той ембріон національної свідомості, що був покликаний кардинально змінити бездержавний менталітет українця, а відтак – і українське буття. І знову підвалинами цього мегаконцепту стають концепти *розум* і *серце*. Коли вони зливалися, голос мислителя набував пророчої сили: «...Ми мусимо серцем почувати свій *ідеал*, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоби наближуватись до нього, інакше він не буде існувати, і ніякий містичний фаталізм не сотворить його...» [Там само: 285]. Такий філософсько-методологічний підхід вченого і громадянина є класичним прикладом національно-екзистенційного

мислення, яке кардинально змінювало стереотипи свідомості його народу.

«Метафізичні мотиви» в концептосфері Франка мають виразні націософські акценти. Власне філософська складова концепції Франка впливає, на нашу думку, із двох джерел: раціоналістичного, декартівського за своєю природою, що апелювало до сили знань, до людського розуму – одного із «тих кондукторів», за висловом Франка, що «як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать...» [Там само: 346]; напрям другому джерелу, національно-екзистенційному, ірраціональному за своєю природою, задавав згаданий вище націєтвірний імператив. Якраз взаємодія цих джерел вперше в історії української філософської думки проголошувалася як наріжний камінь «ідеалу національної самостійності».

Чи усвідомлював І. Франко, що трансформування концепту «національний ідеал» з його індивідуальної концептосфери у концептосферу народу – процес непростий і тривалий? Аж дуже добре. Звернемо увагу на окремі смислові семи, які актуалізуються у суцільному фрагменті статті «Поза межами можливого» : 1) «неможливість найближчого здійснення цього ідеалу»: «Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [Там само: 284]; 2) «об'єктивна, твереза оцінка історичної складної ситуації» : «Нехай і так» [Там само: 284]; «історичний шанс» : «Та не забуваймо, що тисячні стежки, які ведуть до його осушення, лежать просто під нашими ногами...» [Там само: 284]; 3) «потреба національної свідомості і злагоди»: «тільки від нашої свідомості того, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього» [Там само: 284]; 4) «ймовірність зійти на історичний маргінес»: «чи, може, звернемо на зовсім інші стежки» [Там само: 285].

Синергетика слова на осі *адресант-адресат* зростає й від того, що значна частина творів І. Франка має автобіографічне підґрунтя. Тоді особливо виразно проявляється «спосіб малювання складного людського чуття» [Франко 1976, 2 : 120]. Це спостерігаємо, зокрема, у збірці «Зів'яле листя», яку загартований життєвими випробовуваннями (у т.ч. політичними) поет називав «ліричною драмою». Душу ліричного героя-автора переповнюють суперечливі почуття. Він сподівається почути слова, енергія яких здатна викликати хвилю безмірної і бурхливої радості в його душі:

*Якби ти слово прорекла мені,
Я б був щасливий, наче цар могутий,
Та в серці щось порвалось би на дні,
З очей би сліз потік полявся рвучий*
[Там само: 123].

Але психологічний стан героя-автора різко змінюється, коли він чує: «Не надійся нічого!» [Там само: 126].

*Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задривав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груді
Биттям тривожним не зглушило ті
Слова страшні: «Не надійся нічого»*
[Там само: 126].

У наведеній вище строфі насвітлено певний синергетичний парадокс. Річ у тім, що озвучене слово «величезною владою впливає на душевне життя спершу того, хто це слово вимовляє, а потім – [...] від доторкування до душі, енергією» – на того, кому воно адресується [Флоренский 2006 : 241]. У цій конситуації озвучені слова для мовця-адресанта були звичайними, тому і сказані «рівно, спокійно, твердо»; для

адресата-ліричного героя вони були «слова страшні». Тож власне синергетичної взаємодії, тобто поєднання двох енергій, коханої і героя-автора, не відбулося, і причина цього – різний стан душі, неподілене кохання.

На психологічному рівні енергетичний вплив слова може виявитись у тому, що «слово концентрує енергію духу, ніби наповнюється ним» [Там само: 250]. Постає питання: а як матеріалізується *енергія слова* на мовному рівні?

Згідно з філософською концепцією П. Флоренського, пізнавальна енергія, яку концентрує слово і завдяки якій комунікативна особистість може магічно впливати на світ і на інших людей, формується усіма складниками лексеми: звуковим комплексом, формальною структурою (морфемою), яка пов'язує звучання і значення, але передусім – своїм значенням (семемою). Власне семема визначає магічну функцію слова [Бацевич 2009 : 132]. Але цієї функції слово не виявить, якщо воно не буде кимось сказане і кимось почуте. Якраз на осі комунікації оприявнюється його синергетична властивість.

Тому у своєму трактаті «Із секретів поетичної творчості» мотиваційною основою спілкування І. Франко вважає вплив на душевне життя співрозмовника: «Кожний, хто пише, чинить се в тім намірі, щоб піддати, сугестувати (тобто навіювати, впливати – Я.Я.) другим якісь думки, чуття, виображення...» [Франко 1981, 31 : 45]. Самозрозуміло, що цей вплив на адресата буде настільки відчутним, наскільки буде викликати довір'я той, хто говорить (адресант). Чи не тому визначальною причиною відсутності взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування (т.зв. комунікативної девіації) з погляду психолінгвістики є не так недостатня комунікативна компетенція адресанта (зокрема погане володіння засобами мовного коду), як сама особистість мовця. Іншими словами: перш ніж усвідомити зміст сказаного, треба подумати, *хто* це сказав. Тому, наприклад, такі широко вживані сьогодні терміни-політоніми як *свобода*, *держава*,

незалежність, закон у різних мовців мають різне смислове навантаження, передусім у прагматичному (конотативному) компоненті. У світі здевальвованих цінностей неминуче знецінюється і слово – відбувається т.зв. вивітрювання його змісту. Тих «занадто завзятих патріотів, [...] що мають уста, повні Польщі» чи України, а «серце холодне до недолі» народу [Там само : 32], Франко називав «патентованими патріотами» [Там само : 32]. У політичних реаліях сучасної України така оцінка не втратила своєї актуальності.

Як «син народа» [Франко 1976, 2 : 186], поет усім своїм еством відчував дух рідної мови. Адже «характер народу й особливості його мови разом і за взаємної згоди з'являються із недосяжної глибини духу» [Потебня 1993 : 32]. Ідею мовного етноцентризму розвивав І. Франко, коли, безпомилковим чуттям оцінював переклад Євангелія українською мовою за національно-екзистенційною міркою – «духом народної мови» [Франко 1980, 37 : 66]. Не «язикові доктрини», а «щире чуття» [Там само : 67] духу рідної мови є, на думку мислителя, першоосновою пізнання глибин Євангелія: «Виходить прецікава річ, що найстарший переклад, Пересопницьке Євангеліє, являється з сього погляду взірцем, якого не досягли ані Лободовський, ані Куліш з Пулюєм і з яким зрівнявся один Морачевський, зрікшись всякої язикової манірності та глибоко вникнувши в *дух української народної мови*» (підкреслення наше – Я.Я.) [Там само : 66]. Звернемо увагу: на завершальному (ідеалістичному) етапі світоглядної еволюції Франкова оцінка рідної мови зазнає помітної переакцентації.

Варто зупинитися на зіставленні місця і значення мови в ієрархії цінностей Франка-позитивіста та Франка-ідеаліста. Позитивістський підхід ілюструють відповідні міркування: «Мова, хоч і який коштовний скарб, не є все таки найвищим скарбом; що життя народу і його розвій, придбання економічні, громадські і духові є скарби далеко важніші, для котрих мова є тільки одним із способів» [Франко 1980, 28 : 175].

Можна припустити, що мотиви обездуховненого раціоналізму, практицизму нав'язані впливом Михайла Драгоманова, – за оцінкою І. Франка, «могутньої і в високій мірі суцільної особи» [Франко 1986, 45 : 423], який попри те вважав, що «про сталість національних ознаків і говорити смішно» й культивував просвітницько-утилітарне бачення мови: «Мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта». І далі: «Мова не святощ, не пан людини, а слуга. Література мусить нести у маси народу просвіту якнайлегшим способом» [Драгоманов 1970, 2 : 162]. Однак примат демократично-ліберальних засад над національним ідеалом був неприйнятним для Франка-ідеаліста, який пізніше скаже: «Брак віри в національний ідеал [...] був головною трагедією в житті Драгоманова» [Франко 1986, 45 : 283]. Після ідейної трансформації письменник-мислитель розглядає мову як духовну силу, що пронизує усе людське єство, заторкує в ньому глибинні почуття. На етапі світоглядного ідеалізму для нього стають нерозривними поняття *ідеал національної самостійності, народ, рідне слово*:

*Задарма в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуґа
І все, чим може вгору дух підняться?
[Франко 1976, 5 : 212].*

За Франком, джерелом синергетики рідного слова виступає закладена в ньому духовна сила народу, його прагнення бути вільним. Чи не тому поштовхом до національного відродження завжди є боротьба за рідну мову? Проникаючи у суспільну свідомість, рідне слово в цьому процесі відіграє особливу роль – націє- і державотвірну, щоб «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного, культурного й політичного життя,

відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла [Франко 1986, 45 : 404]. У таких соціокультурних умовах особливої ваги набуває мовна стійкість як окремої людини, так і всього етносу. І тут Франко велику надію покладає на рідне слово:

*О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!*

[Франко 1976, 5 : 212].

Поет свідомий духовної сили рідного слова, яке «в хвилю ту блаженну» стає «більше від самого себе» [Флоренский 2006 : 269]. І при тому більше подвійно: будучи самим собою, воно у двоєдиній іпостасі виступає і суб'єктом, і об'єктом пізнання. Так відбувається поєднання двох енергій: людини як творця рідного слова і рідного слова як творця людини. Ця взаємодія і породжує явище синергії (від.гр. *συνεργεία* «спільна енергія»), у якому оприявнюється творче кредо поета: «[...] Щоб душа твору була частиною моєї душі» [Франко 1986, 50 : 115].

Взагалі пізнання людини через слово – це лише наближення до таїни, якою є сама людина. Рідній мові у цьому процесі належить особлива роль, оскільки вона служить символічним синергетичним середовищем між зовнішнім і внутрішнім світами людини [Бацевич 2009 : 55]. Наука не володіє таким інструментарієм, що дозволив би проникнути у найпотаємніші куточки внутрішнього світу, тим більше якщо йдеться про універсум письменника, вченого, мислителя – явище, унікальне не лише в українській, але й у світовій культурі. Щоб збагнути феномен І. Франка, осмислити й переосмислити в контексті сьогодення, його передусім треба прочитати, тобто почути. Адже ще з часів античності відомо: «Заговори, щоб я тебе побачив».

4.4. Франкова концептосистема як спосіб модерного смисло- і світотворення

4.4.1. Концепт *революціонізм*

Коли окреслюємо взаємодію концептосфери і концепту, то маємо на увазі передусім їх взаємозумовленість, побудовану на гіперо-гіпоніміїчних відношеннях: концептосфера як загальне, родове поняття реалізується у концепті – частковому, видовому понятті, з одного боку; з іншого – концепти є будівельним матеріалом для концептосфери. Міждисциплінарний (крос-галузевий) характер поняття *концепт*, що функціонує у дискурсі філософів, логіків, психологів, культурологів та ін., зумовив широкий діапазон його інтерпретацій. Ці інтерпретації корелюють з певними напрямками у сучасній когнітивній лінгвістиці, де провідними є *лінгвокультурологічний* (В. Жайворонок, В. Кононенко, М. Скаб, В. Карасик, В. Колесов, Ю. Степанов, А. Вежбицька, Є. Бартмінський та ін.) і *семантико-когнітивний* (З. Попова, Й. Стернін, І.Голубовська, О. Бабушкін, М. Болдирев, О.Лукашевич та ін.). Синтезом цих підходів є *когнітивно-дискурсний* напрям, що реалізується на осі «*культура – мова – свідомість*».

Ключем до пізнання природи концепту, його значущості у концептосфері (національній, індивідуальній) може послужити опертя на органічний зв'язок двох утворень: первинного, а саме структури комунікативної особистості (за тривірневою моделлю мовної особистості Ю. Караулова), і вторинного, похідного – структури власне концепту. У сучасній теорії комунікації *комунікативна особистість* трактується не лише як окремих мовець, але і як певний, культурно зумовлений тип комуніканта. Щодо концепту, то за нашим структурним зрізом він постає цілісним, відносно стійким етноментальним утворенням, що має складну

(чотирикомпонентну) ієрархічну будову. Його структуру формують *образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти*, які співвідносяться із відповідними рівнями комунікативної особистості: *мотиваційним (архетипним), когнітивним, вербально-семантичним та трансцендентним*. Така полірівнева структура комунікативної особистості актуалізує Гумбольдтівську аксіому, що «людина уся не вкладається у межі своєї мови; вона більша від того, що можна виразити у словах» [Гумбольдт 1985 : 349]. Адже вербальний рівень є лише частинкою Я-комунікативної особистості, натомість за вербальним «кадром» може залишитися її внутрішнє, духовне життя – глибинне, невидиме і часто непідвладне озвученню. Це, можна сказати, когнітивна універсалія, яка лише увиразнює закономірну асиметрію між Я-внутрішнім, імпліцитним і Я-зовнішнім, омовленим.

Навіть коли мовна картина світу матеріалізується в унікальній 50-томній (і далеко не повній) творчій спадщині Івана Франка, вона все одно не вичерпує його концептосфери, позаяк концептосферу людини (народу) як інформаційну базу свідомості та мислення, як сферу знань (зовнішніх і внутрішніх) можна досягнути настільки, наскільки вона є омовленою, словесно вираженою.

Досліджуючи у когнітивно-дискурсному аспекті концепт *революціонізм*, ми водночас порушуємо, здавалось би, з'ясовану, але все ж таки актуальну проблему: був чи не був І. Франко революціонером? «Звичайно, так», – без роздумів скажуть ті, чиї знання про І. Франка не виходять за межі недавніх стереотипних ярликів типу «революціонер-демократ», «войовничий атеїст» тощо. «Звичайно, ні», – не менш впевнено заперечать ті, хто сприймає його постать через протилежну, «патріотичну» оптику. І все ж...

Тут доречно звернути увагу на лексикографічне наповнення слова *революціонер*, яке в «Словнику української мови» має два значення: 1. «Переконаний діяч революції,

учасник революційного руху» [СУМ VIII : 474]. Якщо йдеться про класове розуміння революції, то його заперечував сам письменник: «Під словом «всесвітня революція» я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину...» [Франко 1986, 48 : 111]. Друге значення слова *революціонер*: 2. «Той, хто робить переворот, відкриває нові шляхи розвитку в якій-небудь галузі» [СУМ VIII : 474]. В аспекті цього значення *революціонізм* І. Франка є більш ніж очевидним. Однак хіба можна у параметри зазначеної дефініції увібгати огром титанічної й універсальної Франкової праці: поет, прозаїк, драматург, перекладач, учений-енциклопедист, чий науковий обшир охоплював чи не всю гуманітарну царину знань й інтегрував українську думку в європейський ментально-культурний простір. Так, випускаючи у світ 1914 р. перший том статей суспільно-політичного змісту, опублікованих у польських і німецьких часописах (1886–1896 рр.), коли довелось трудитися «в наймах у сусідів», І. Франко зазначав: «... Я маю почуте, що даю в отсій книжці початок *школи політичного думаня* (підкреслення І. Франка), якого в такій формі і в такім обемі не має мабуть ні одно славянське письменство. ...Самі тільки статі суспільно-політичного змісту, ширшого від наших вузко краєвих справ, обіймуть три томи...» [Франко 1914 : 7]. Ці перекладені ним же статі – це теж «Франко незнаний» (Є. Маланюк), позаяк вони не увійшли ні в п'ятдесятитомне видання творів, ні в пізніші, пострадянські збірки.

У царині літератури, на думку З. Гузара, «творчість письменника позначена тяжінням до модерного письма, його поетика – це вже явище ХХ ст.» [Гузар 2008 : 2]. В українському мовознавстві ідеї вченого заклали підвалини для становлення сучасної психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, політичної лінгвістики (лінгвополітології), випередивши на століття тогочасну філологічну думку. І не тільки філологічну, і не тільки українську. А завдяки

лексикону, реалізованому мовною практикою І. Франка (особливо в науковому стилі), українська мова на межі ХІХ–ХХ ст. зробила, безсумнівно, революційний крок, освоївши не те що номінативно-поняттєві лакуни, а цілі острови у різних галузях знань: філософії, політології, психології, економічній сфері, військовій та ін. Така потужна інтелектуалізація української мови підняла її на вищий, науково-пізнавальний щабель і водночас розвіяла міф про неї як мову лише «для домашнього вжитку». Якраз через розширення функціональних можливостей української мови, оперте на її пізнавальне наснаження європейськими імпульсами новітнього знання, втілювалась Франкова програма «послідовної і цілеспрямованої європеїзації української культури в цілому» [Пахльовська 1998 : 21]. Характер посправжньому *революційної* інтелектуально-культурної діяльності мислителя допомагає зрозуміти внутрішня форма семантично спорідненого слова *революція*, що в перекладі з латинської *revolūtiō* означає «переворот» [ЭСФ II : 456]. Зусиллями Івана Франка, а невдовзі – і Михайла Коцюбинського й особливо Лесі Українки пробивав собі дорогу модернізаційний напрям у розвитку української культури. Мовленнєвий портрет української національної особистості в їхньому дискурсі набував не бачених досі граней, пов'язаних із когнітивним переломом у розвитку лексичного складу української літературної мови.

Та виражальні можливості навіть найбільшої лексикографічної праці не здатні відобразити семантичні глибини живого слова, «бути виразом поглядів, почувань і інтересів різних верстов і різних інтелектуальних кругів» [Франко 1982, 33 : 242–243]. Адже значення слова у словнику не вичерпує його семантичного потенціалу, який оптимально може проявитися в контексті – не тільки вербальному (мовному і мовленнєвому), але й невербальному, безсловесному (ситуативному): тут важливо не лише, *що* говориться, але

й хто говорить і з якими намірами. А контекст, наприклад, у поезії «Гімн» вказує, що *революціонер* – це передусім «Дух, що тіло рве до бою...» [Франко 1976, 1 : 22]. Якраз це значення слова *революціонер* із власне Франковим прикладом-фразеологізмом *вічний революціонер* мало б бути, на нашу думку, першим, базовим в ієрархії значень з погляду семантичної еволюції слова. Адже завжди дія, чин (зокрема революційний) живиться в екзистенційному вимірі духом. Але не тільки з образом *духу* асоціюється образ *вічного революціонера*. У ньому закладене цілісне Франкове розуміння іманентної природи національного менталітету, складниками якого є «дух, наука, думка, воля» [Там само : 22]. Така синтетична модель створює підґрунтя для усвідомлення часто вживаного сьогодні (в етно-, психо-, соціолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, теорії комунікації та інших відгалуженнях гуманітарних наук) терміна *національний менталітет*, який трактуємо як особливості способу почування, мислення і поведінки, зумовлені архетиповими стереотипами народу, його колективним несвідомим. За цими стереотипами, які виявляються у різних культурах по-своєму, у неповторному поєднанні свого, національного й спільного з іншими народами, можна визначити етнокультурну належність людини. Адже у несвідомому заховане все наше минуле; воно подібне до пуповини, що прикріплює окрему людину до її роду і народу [Ранк 1999 : 14–15]. Колективне несвідоме сприяє виробленню національної ідентичності, воно живить її. Адже, як відзначають етнопсихологи, архетип давніший, ніж культура.

До слова, пригадаймо, що поняття «*колективне несвідоме*» увів в аналітичну психологію швейцарський учений (психолог, культуролог) К.-Г. Юнг. За Юнгом, зміст колективного несвідомого не набувається в індивідуальному досвіді – він існує в душі уже від народження у вигляді архетипів, які успадковуються від предків і регулюють життєву поведінку людини [ПЕ : 226]. Як мудро сказали б Франкові краяни,

не читаючи науки Юнга: «Таким ти сі вродив, і нема на то ради», – і мали б тут рацію.

А тепер, повертаючись до І. Франка, звернемо увагу на таку характерну деталь: ще задовго до появи свого знаменитого трактату «Із секретів поетичної творчості» (1898–1899), а тим більше – до концепції К.- Г. Юнга про колективне несвідоме, двадцятичотирирічний І. Франко у поетичній формі (!) говорить про ту ж екзистенційну категорію – про *дух*, що

*«... від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде»*

[Франко 1976, 1 : 22].

Це уже пізніше в згаданому вище трактаті вчений розвине по-науковому революційну думку про «ті сутестії (впливи. – Я.Я.), [...], в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду» [Франко 1981, 31 : 61]. Показово, що логічній аргументації Франка-вченого передувала глибока інтуїція Франка-поета. На думку сучасних психологів-експериментаторів, «інтуїтивне рішення завжди передує логічному... Логічне вирішення творчого завдання завжди виникає на базі інтуїтивного, тобто тоді, коли завдання фактично уже вирішене» [Пономарев 1976 : 194]

Оскільки *дух* є серцевиною менталітету, йому належить визначальна роль у його кристалізації. Тому будь-який окупант, намагаючись упокорити народ, позбавляя його автентичної історії – цього життєдайного джерела *духу*. Історія скріплює історичну пам'ять нації, її визвольні традиції всупереч маніпулятивним намаганням якщо не стерти з пам'яті ці традиції, то хоча б замовчати чи спотворити. Зараз цю деструктивну функцію нівелювання національно-історичних цінностей системно і систематично

виконує масова культура, видаючи «на-гора», конвеєрним способом, безкінечні телесеріали, неінформативні новини, різноманітні шоу-«токовища». Соціалістичний реалізм з його однополюсною культурою «пиши (говори, роби) так і не інакше» перевтілюється у нібито демократичний антипод: «пиши (говори, роби) так як хочеш», а насправді мімікрував теж у безкультур'я культури, зокрема політичної. Як результат, український інформативний простір існує в паралельних вимірах: з одного боку – нібито свобода слова, а з іншого – спотворена політична реальність.

Варто зауважити, що примат духу в структурі менталітету полемізує із загалом логічним і поширеним в когнітивній лінгвістиці твердженням, що менталітет формується під впливом економічних та політичних умов, природних явищ, міжетнічних взаємин і т. д., тобто під впливом зовнішніх чинників. Це справді так, різниця в деталях: спосіб почування, мислення, опертий на архетипи, на генетичний код, якраз визначає спосіб поведінки, умови життя в цілому, а не навпаки. Не применшуючи впливу середовища як вияву зовнішніх (політичних, економічних, соціальних та ін.) чинників, хочемо підкреслити домінуючу роль внутрішніх стимулів, вольового начала як рушійної сили особистості (соціуму). Тому в однакових зовнішніх умовах люди поведуться по-різному – залежно від особистісного вибору.

На думку данського філософа-екзистенціаліста Сорена К'єркегора, людина постійно вирішує проблему вибору («Aut-Aut», «Або-або») – етичного або естетичного. Естетичний досвід підпорядковує людину подіям: естетично переживаючи подію, людина пасивно зазнає на собі її впливу. І навпаки, роблячи етичний вибір і послідовно керуючись ним, здобувається на справжню свободу. Вона підкоряє собі реальність, впливає на її розвиток, а відтак і будує майбутнє. Подібні етичні виміри актуалізуються у Франковому дискурсі, розширюючи смислове поле концепту *революціонізм*. Зро-

бити етичний вибір – це, за І. Франком, «стати перед власним сумлінням», яке, подібно до рентгена, просвічує людину. Це уміння бути моральним [етичний від гр. τεχνή «етика» («уміння бути моральним») – ЕСУМ II : 172] всупереч диктату не вельми сприятливих зовнішніх обставин. Постійна пульсація власного сумління скріплює моральну структуру людини, розвиває те, що І. Франко називав «почуттям собачого обов'язку» [Франко 1981, 31 : 31]. Звичайно, серед його сучасників було немало особистостей, які теж керувалися етичним вибором, але лише поодинокі – як він, Леся Українка, Василь Стефаник і, звісно, митрополит Андрей Шептицький – були наділені тим внутрішнім націєтвірним аристократизмом, тою суб'єктивною незалежністю, з якої «починається реальна свобода культури і реальна суверенність держави» [Пахльовська 2005 : 48]. Це був *революціонізм* титанів духу, що наближав добу державності.

Так, на зусібічні поради примиритися з «історичною реальністю», мовляв, «так склалося історично», Леся Українка залишалася вірною своєму вибору: «Мені морально неможливо признати політичну прірву (історичну, як казав Куліш) за прірву реальну, і поки я не скинулася спогаду про абсолютно невільну Україну, я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулася при гірших умовах».

Яким би вербально насиченим не був текст, він не в змозі передати ту велич стоїцизму, яка пронизує ці рядки. Закладений у них аксіологічний потенціал асоціюється не просто з певними смислами, а передусім з творцем цих смислів – самим автором. Тому в індивідуальних концептосферах І. Франка та Лесі Українки однією із закономірних точок перетину є *громадянське сумління*, семантичні компоненти якого частково входять в асоціативно-образне поле концепту *революціонізм*. У «творчості державних одиниць» [Теліга 1992 : 115] слово *сумління* розширює межі лексикографічного значення «усвідомлення й почуття

моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання, совість» [СУМ ІХ : 838]: у І. Франка – це ще «почуття собачого обов'язку» [Франко 1981, 31 : 31]; у Лесі Українки – «невіддільний голос душі»: «Можна все згнітити, за винятком голосу душі – він дасть себе почути».

Зауважимо широке коло асоціативних зв'язків, яке породжує слово-стимул сумління у складі усталених номінацій: *втратити сумління; залишати на сумлінні; із спокійним (з чистим, з ясним) сумлінням; іти (чинити, діяти) проти власного сумління; обтяжувати своє сумління; не має ні сорому (ні честі), ні сумління* [СУМ ІХ : 838]. У багатьох стійких сполуках слово *сумління* зближується зі словом *совість*, утворюючи таким чином синонімічні відношення і ще більше уяскравлюючи емоційно-оцінні характеристики: *для заспокоєння (очищення) сумління – для очищення совісті; лежить на сумлінні – лежить на совісті; муки (докори, докір) сумління – муки (докори, докір) совісті; немає (нема) ні сорому (ні честі), ні сумління – немає ні сорому, ні совісті; нечисте сумління – нечиста совість; прокинулось сумління – заговорила совість; сумління мучить – совість мучить; як велить (підказує, наказує) сумління – як велить (підказує) совість* [СУМ ІХ : 838]. Ілюстрацією останнього прикладу є поетичні рядки Лесі Українки:

*Хто наказав: не кидай зброї,
Не відступай, не падай, не томись?
Чому я мушу слухати наказу?
Чому втекти не смію з поля честі...*

Імперативні інтонації, що звучать з душі, або, згідно зі структурою концептуальної особистості, з вершинного, трансцендентного рівня людського ества роблять етичний вибір незворотним.

Дві геніальні особистості – Іван Франко і Леся Українка – великі не тільки у своєму етичному максималізмі, але й у своєму опорі: долаючи спротив умов бездержавності, зневіру чи нерозуміння з боку офіційного українського оточення, отих, за оцінкою Франка, «занадто завзятих патріотів» [Франко 1981, 31 : 32], зрештою, майже постійний фізичний біль, що вилився пізніше у фізичну неспроможність писати, вони є втіленням того унікального, надзвичайно рідкісного синтезу, коли, за словами Ф. Ніцше, «в одній особистості геній творчості й пізнання злито з моральним генієм...» [Ницше 1999 : 120]. Та якщо таким вибуховим людям ми багато чим зобов'язані, то за це їм також багато подаровано, наприклад: щось на зразок «вищої моралі» [Там само : 957].

Перебуваючи на недосяжній для інших висоті духу, вони, проте, залишались людьми – кожен зі своїми сумнівами, розчаруваннями, а то й зривами. Їхні психологічні домінанти, що випливають з мотиваційного рівня особистості, мають свої особливості: якщо для світовідчужання Лесі Українки визначальним був оптимістичний трагізм, то психологічною домінантою І. Франка був, сказати б, стриманий оптимізм. Порівняймо: у Лесі Українки читаємо: «[...] у нас, на Україні, ще багато мусить загинути марне (чи, може, так буде здаватися, що марне?), поки що-небудь людське вийде. І я, і всі мої товариші, певне роковані на марну згубу, та й нехай би, якби ж з того просвіток був колись...»; в І. Франка: «І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолюбий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів». І завершує свої рефлексії оптимістичним акордом: «Отже, варто працювати для цього народу, і *ніяка праця не піде намарне* [Франко 1981, 31 : 31] (підкреслення наше. – Я.Я.). Тому для читача образ *вічного революціонера* на

підсвідомому рівні сприймається як художнє віддзеркалення його прототипу – самого автора твору, настільки звучить в унісон їхній внутрішній голос – голос сумління.

Цікаво, що Франкове розуміння менталітету, відбите крізь призму образу *вічного революціонера*, виходить за межі згаданої вище тріади (особливостей почування, мислення і поведінки). Воно опирається ще й на науку, утворюючи в такий спосіб потужний психоментальний синтез – за-поруку перемоги народу над «пільмою бездержавності»:

*Дух, наука, думка, воля –
Не уступить пільмі поля,
Не дасть спутатись тепер.*

[Франко 1976, 1 : 24]

Наука для могутнього Франкового розуму була не лише способом пізнання світу і себе в ньому – вона була його релігією й мала при цьому націєтвірний характер. Апологетом і співцем розуму-інтелекту називав І. Франка Є. Маланюк. Чи багато знайдеться у світовій літературі поетів, які б присвячували свої сонети науці? Франко присвячував:

*Хоч вічно злий тиран її вбива
І переслідують підніжки власти,
Хоч пільма рада в гріб її укласти,
Проте вона вовік – вовік жива*

[Франко 1976, 3 : 338].

Революціонізм І. Франка в духовній царині стане промовистим й усвідомленим, якщо уявимо собі ту суспільну атмосферу, у якій йому довелося жити і творити. Пригадаймо благословення поета, що нагадує швидше крик душі у вірші з промовистою назвою «Моєму читачеві» (1905):

*Благословлю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й щиру душу
І щоб ти не зазнав сирітства духового,
В якому я свій вік коротать мушу*
[Франко 1976, 3 : 102].

Пригадаймо психологічну автобіографічність творів письменника, що підтверджував і сам автор у листі до А. Кримського: «Майже усі мої писання пливуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями, усі вони [...] є частки моєї біографії» [Франко 1986, 50 : 109]. І ми краще усвідомимо драматичний смисл Франкового «сирітства духового». Імплицитне підтвердження такого душевного стану можна вивести з психологічного підтексту його ж Передмови до збірки «В наймах у сусідів»: «...мені довелося попрацювати чимало, так сказати, в наймах у сусідів, заробляти на своє вдержане працею в польських та німецьких періодичних видавництвах» [Франко 1914, 7 : 5]. Однак першопричина «сирітства духового» захована, звичайно, не в особистісній площині. Його витоки – в тогочасних умовах (політичних, соціальних, психологічних, культурних) галицького суспільства, яке і не могло, і не хотіло («не так тії вороги, як добрії люди») зрозуміти і гідно оцінити велич свого сучасника: його не допускали до викладання на кафедрі Львівського університету, виключали з товариства «Просвіта», не приймали до НТШ, звинувачували у «валенродизмі», оголошували політичним трупом, нарешті, часто вдавали, що його просто не знають у товариствах «офіційно-порядної» галицької публіки і т. ін.

Вслухаймося в сповідальну Франкову самооцінку: «Оглядаючи ся своїми споминами в ті часи, проведені «в наймах у сусідів», я з чистою совістю можу сказати, що вони зовсім не були страчені ані для мене особисто, ані

навіть для інтересів нашого народу, для яких я власне в тім часі зробив, здається мені далеко більше, ніж котрий будь із наших найвидніших діячів того часу» [Там само : 6].

Та універсум І. Франка, котрий мислив категоріями завтрашнього дня, був ментально надто обтяжливим для тих, «чия національна свідомість, – як зауважує В. Сімович, – мірялася більшим або меншим прив'язанням до уніатської церкви, до чистоти її обрядів. Український патріотизм виявлявся любов'ю, і то часто на словах, до блискучої минулості Галича з князями та боярами та якоюсь неясною ненавистю до Польщі, проявлявся замилюванням до юліанського календаря та буквів старої церковної азбуки». І. Франко бачив Україну по-іншому, ніж, як сам говорив, «патентовані патріоти» – тодішні чи теперішні. І ту, яку бачив, як міг, наближав. По-каменярьськи: «п'ядь за п'ядею». Навіть тоді, коли й писати вже не міг своїми руками, він жив великою Надією – державного самоутвердження українського народу: «Нехай мені буде вільно висловити при тім надію, що тяжка історична проба, яку переживаємо тепер у другій половині 1914 р., не вийде на шкоду українського народу, але буде початком нової доби його успішнішого розвою. Quod felix, faustum forlunatumgue sit»¹⁰ [Там само : 12].

«Великим співцем Надії» називають І. Франка сучасні дослідники [Гузар 2008 : 29]. Оскільки між поняттями «надія» і «свобода», на думку філософів-екзистенціалістів, існує внутрішній зв'язок [Марсель 1999 : 55] то Франкова *Надія* набирала виразних національно-екзистенційних акцентів. Вона була відповіддю на виклик «тяжкої історичної доби», яку переживав український народ в 1914 р., коли «неісторичні» нації, всупереч присуду основоположників марксизму, творили свою державність. Ще недавно (1900 р.) усвідомлюючи, що «ідеал національної самостійності в усякім погляді,

---

¹⁰ «Щоб був щасливий, найщасливіший» (лат.).

культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [Франко 1986, 45 : 285], І. Франко переконливо вірив у «розвидняючийся день» свого народу: «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватися до нього, інакше він не буде існувати» [Там само : 285].

Ця максима мислителя, пронизана імперативом *мусимо*, конкретизує смисл концепту *революціонізм*, пов'язуючи його з поняттями *обов'язок*, *громадянське сумління*, тобто з морально-етичним вибором. У розумінні І. Франка етика, яку він називає «найвищою наукою» [Там само : 39], – «то є поняття істинності, справедливості, правди, приязні та добра. Ці поняття є основою моральності...» [Там само : 39]. Акцентуючи увагу у світоглядних засадах І. Франка на «ідеалі національної самостійності», було б невинною помилкою не бачити його «двійника» – етичного ідеалу, якому вчений відводить визначальну роль: «Етика вчить жити людину по-людськи – вона керує завжди і всюди її кроками; вона змінює тваринну природу людини і облагороджує, – і в такий спосіб робить її здатною до сприйняття щастя як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного...» [Там само : 40]. І далі: «Щоправда, нині ще далеко до здійснення цього великого етичного ідеалу, але наука і життя, хоча й повільно, прагнуть до нього; кожний вчинок, що диктується справжньою людською моральністю в душі, прискорює його...» [Там само : 40]. Взаємозумовленість цих двох, сказати б, спарених світоглядних орієнтирів – *ідеалу національної самостійності й етичного ідеалу* – забезпечували цілісність і гармонійність системи цінностей мислителя, їх націоцентричну спрямованість.

Нам видається доцільним наголосити на тому, що саме примат етичного вибору над політичною доцільністю ставав одним із концептуальних стрижнів Франкової «школи політичного думання». Увібравши антиколоніальні,

націєтвірні і націєзахисні, у суті своїй націоналістичні ідеї, ця школа ставала фактично програмою модернізації українства на соборній основі. При цьому варто пам'ятати, що фундатором новітньої української політичної школи була людина, що мала неабиякий досвід ідейно-політичних баталій і на власному гіркому досвіді пізнала смак «політичної кухні» зсередини. І. Франко могуттю свого державницького мислення, титанічною працею вченого і письменника пропагував та утверджував в українській когнітивній картині світу, в українській політичній думці потребу злиття двох націоцентричних концептів – «ідеалу національної самостійності» й «високого етичного ідеалу». Такий симбіоз є проявом революціонізму у модернізаційному значенні цього слова: «який може викликати докорінні зміни, перетворення в якій-небудь галузі або веде до них» [СУМ VIII : 475].

Духом революціонізму пройнята уся «культурно-національна стратегія І. Франка» (О. Пахльовська), скерована на фундаментальне оновлення національного буття. Рушієм модернізації стає національна ідея й громадянське сумління, «громадянський мус». Діалектне слово *мус* пов'язане із німецьким запозиченням *müssen* «мусити» [ЕСУМ 3 : 539] й означає «необхідність, нагальна потреба, обов'язок» [ЛЛ : 466]. Прагматичне забарвлення цього слова характеризують галицькі прислів'я: *мус – великий пан* «обов'язок понад усе»; *мус перше по Бозі* «про важливість обов'язку в людських стосунках». А ще в Галичині кажуть: *на мус* «з обов'язку, через силу» [ЛЛ : 466]. Саме внутрішні імперативи можуть кардинально змінити буття як окремої людини, так і цілого народу. Методологічну сутність Франкового світоглядного універсуму концентровано передають такі націософські роздуми: «Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу –

отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [Франко 1986, 45 : 345].

Примат етичного вибору над політичною доцільністю явив альтернативу до відомого у політичній практиці принципу «мета виправдовує засоби», продовженням якого стала не менш відома максима «моральне те, що корисне для революції». І. Франко проникливо розгледів дворушницьку суть цієї вельми специфічної «моралі», культивування якої в «Енгельсовій народній державі» перетворювало б цю державу, на думку Франка, у «величезну народну тюрму» [Там само : 341]. На жаль, ці гіркі, але вкрай правдиві передбачення підтвердилися в українській історії після 1917 р. цинічно здійсненими голодоморами, репресіями і концтаборами.

Проникливість Франкового історико-суспільного осмислення також розвіювала «малоросійський міф» про московське «братерство». Відповідаючи 1905 р. на виклики часу, І. Франко застерігав «всіх тих, хто любить колисатися в колисці ілюзій, хто надіється, що великі національні концесії спадуть нам самі собою в подолок разом із грушками ліберальних реформ...» [Франко 2001 : 281]: «Українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа *українського слова, українського розвою* (підкреслення І. Франка) чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (за виїмком немногих, високих умом і серцем одиниць) так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» [Франко 2001 : 279–280].

Як не прикро це усвідомлювати, але Франкові слова виявилися вкотре пророчими: анексія Криму – цьому свідчення. Сьогоднішня загарбницька, окупаційна війна Росії на Донбасі – ще одне свідчення. Якщо б український політикум не перебував постійно і донедавна у полоні ліберально-інтернаціоналістських ілюзій; якщо б на сході України протягом десятиліть не викорінювалась українська ідентичність і самосвідомість, названа «українським буржуазним націоналізмом»; якщо б систематично і системно не витравлювалися на Донеччині всі вияви українського культурного життя (українська школа, українська мова, українська пам'ять...) як пережитки ворожої ідеології; якщо б роль «захисників» трудового люду не перебрали ненависники незалежності України – українська історія могла б скластися інакше. Якщо б читали Франка...

Постійно поборюючи цинічні підступи домашнього і колоніального українофобства, І. Франко залишався непоборним праведником віри в *«ідеал національної самостійності»* й у *«великий етичний ідеал»*. Тим більшою є значущість цих націоцентричних концептів у сформованій ним школі політичного мислення. Щодо культивування етичного вибору у сучасній політичній дійсності, то він кон'юнктурно, часто з «патріотичним» пафосом, тільки декларується або й узагалі ігнорується. Натомість на непромінальну вартість морального начала звертав увагу ще Аристотель: «Якщо ми йдемо в знаннях уперед, а в моральності назад, то ми йдемо не вперед, а назад».

Успіх поступу буде забезпечений – рано чи пізно – тоді, коли провідниками на шляху державотворення будуть особистості, не позбавлені донкіхотства. Кажучи про донкіхотство, маємо на увазі не так класичне розуміння значення цього слова – «поведінку наївного мрійника, фантазера, який марно бореться за нездійсненні, далекі від реального життя ідеали [СУМ II : 367], як «тип ставлення до

життя», «лейтмотив самопочування у світі», «саму духовну структуру людини» [Дзюба 2006, 1 : 68].

І в цьому сенсі «хіба не донкіхотами були ті незліченні – і голосні, і безіменні – в світовій історії, котрі ставили свою честь і свободу своєї землі вище за добробут і саме життя?» – риторично запитує І. Дзюба [Там само : 63]. Особливо це стосується «забутих» сторінок української історії, яка часто писалася не для нас і не про нас. Нині мусимо відходити від сумнівних стереотипів радянської історіографії і відновлювати як альтернативу історичній амнезії те, що було (бо було!), зокрема імена тих, хто цю історію творив. І творить сьогодні, у час дуже непростого становлення незалежності України. Новітніми донкіхотами в українській історії стали Герої Небесної сотні і ті захисники Вітчизни, які жертвовно виборювали й виборюють цю незалежність на сході України.

Не випадково серед численних концепцій сучасної політології, котрі стосуються перетворення етносу в державну націю, привертає увагу теорія пасіонарності. «Пасіонарність – це ознака, яка виникає внаслідок мутації (пасіонарного поштовху) та утворює всередині популяції певну кількість людей, що мають посилене тяжіння до дії. Це – *пасіонарії*» [Політологія 2001 : 186]. Політологічне значення оцінного слова *пасіонарії* збагачують синоніми-фраземи *лицарі ідеї і чину*, *лицарі абсурду*. Першу фразу виявляємо у політичному дискурсі Дмитра Донцова – яскравого представника правого крила в українській політичній думці. Характеризуючи потребу для української суспільності людини пасіонарного типу, він наголошує, що українці мусять виступити у боротьбі за незалежність як єдиний моноліт. А це можливо лише тоді, коли їх (українців) провід очолить когорта справжніх *лицарів ідеї і чину*. [Там само : 50–51].

Ілюстрацією того, що у визвольному русі не завжди визначальними є закони формальної логіки, а щось значно вище – воля до свободи і готовність до самопожертви в ім'я

цієї свободи, служить характерна фразема *лицарі абсурду*. Персоніфікованим втіленням цього вислову виступає його автор – Олена Теліга. Яким незбагненно значущим смислом наповнений-переповнений цей фразеологічний вислів?! Як знак вторинної номінації, своїм виникненням і функціонуванням він зобов'язаний первинному образу тих людей, чиє світовідчуття Олена Теліга характеризує словами: «Шалена любов до життя і шалена погорда смерті». І продовжує: «Це тип людей, який своїми ідеями, своїми жертвами ніколи не гнітить свого оточення; навпаки, його захоплює і пориває за собою» [Теліга 1992 : 99].

Натомість «проблема цивільної відваги» (О. Теліга) неминуче породжує проблему національної атрофії, власного безсилля, бо для національного організму стає звичним стан бездержавності: «Потрібний не лише герой, а й світ, вартий його» (Т. Карляйль). «Бо ніде, як у нас, не було стільки поодиноких героїв, найсміливіші вчинки яких зависали в повітрі, бо довкола стояла суцільна маса льокаїв, яка кидалася помагати не їм, а «правдивим панам»... Тому були у нас *лицарі абсурду* і власне така маса, що ідею цих лицарів обертала в абсурд своєю байдужістю до неї і чемністю та терпимістю супроти ворогів. Тому то тими *лицарями абсурду* були у нас не лише герої Базару, Крут, Білас і Данилишин, а й такі постаті, як Шевченко, Міхновський, Олена Пчілка, Франко і Леся Українка...» [Там само : 106].

«Донкіхотська невідхильність громадянської честі й совісті, невідмовленість від самого себе» [Дзюба 2006, 1 : 63], яку сповідували Іван Франко і Леся Українка, засадничо перегукується із виниклою пізніше екзистенціалістською «позитивною філософією надії» [Марсель 1999 : 60]. Адже своєрідність екзистенційного світосприйняття полягає в тому, що основна увага приділяється безпосереднім виявам людського буття через невидимі порухи душі, отой дотик серцем (пригадаймо літургійне: «*Вгору піднесімо серця*»). Показовим

у цьому плані є спостереження відомого мовознавця Юрія Степанова, який на одній із конференцій, пояснюючи різницю між концептом і поняттям, сказав, що за поняття людина не піде боротися й проливати кров, а за концепти – піде, якщо говорити, наприклад, про такі концепти, як *батьківщина*, *прапор Вітчизни* та ін. [Манакин 2004 : 24].

Окреслений контекст засвідчує, що в екзистенційному вимірі об'єктивна істина існує мовби сама по собі, незалежно від людини, тоді як суб'єктивна істина, на думку класика французького екзистенціалізму Габрієля Марселя, спонукає до самопожертви, до звитяги [Марсель 1999 : 6]. Цей філософ, наводячи «приклад патріота, який не бажає втрачати надію на визволення своєї батьківщини, що перебуває в даний момент під чужоземним ярмом», ніби озвучує Франкові візії: «Навіть коли він [патріот] розуміє, що сам він не має жодного шансу стати свідком сподіваного визволення, він переносить здійснення своїх прагнень поза власне існування, він усім своїм єством відмовляється припустити, що ніч, яка насунула на його країну, може тривати вічно» [Там само : 57–58].

І «розвидняючийся день» як провісник державної доби настав. Маніфестантом української людини державного типу – суб'єктом, а не об'єктом історії – постало світоглядно виплекане Франком Січове Стрілецтво. Усвідомлюючи світоглядну спорідненість, Січові Стрільці у некролозі, надрукованому 1916 р. у львівському журналі «Шляхи», так оцінили непоправну втрату Каменяра: «На бойовому шляху України впав перший жовнір першого ряду першої чети каменярської сотні [...], впав не з крісом, а з молотом [...]. Не кинув він каменярського молота. Той молот сам випав йому з його колись сильної долоні. Вилом у скалі проламаний. На зарослі шляхи боротьби за волю і свободу країни перейшло пробитим виломом нове покоління...» [«Шляхи» 1916].

Звернемо увагу на асоціативно-смысловий потенціал мілітарного сценарію, що розгортається навколо когнітив-

ної метафори «перший жовнір першого ряду першої чоти каменярської сотні» із домінантним епітетом *перший*. Така оцінка, по-перше, співзвучна із самооцінкою самого Франка, який ототожнював себе не з «гетьманом», не з «керманичем», як титулували його на банкеті під час ювілейного свята 1898 р., а з тим «добрим вояком, [...] що любив лише йти в ряді», але тут же зізнавався: «Я любив йти в ряді [...], але – такого ряду не було... І се було моє нещастя, я крутився, як вівця, і, замість йти уже протертою дорогою, сам мусив протирати її» [Франко 1981, 31 : 311].

Це була трагедія генія, чий революційний поступ «за щастя й волю» виявився непосильним для сучасників; по-друге, оцінка, висловлена Січовими Стрільцями і ними тут же увиразнена: «Іван Франко – се перш усього Каменяр першого ряду» [«Шляхи» 1916], опосередковано апелює до тих новітніх тверджень, що «Франко – не каменяр» (Т. Гундорова), а відтак слід «деканонізувати Франка-Каменяра»; по-третє, з характеристики 1916 р., що прозвучала як скорбний і трагічно величний реквієм по непоправній втраті, неважко вивести підтекстовий смисл: історично успішною буде та нація, яка може себе захистити, точніше, яка озброєна подвійно – як зовнішньо («з крісом»), так і внутрішньо (на екзистенційному рівні) – усвідомленням свого історичного призначення. Бо «де бракує волі, там нема історії, що є в першу чергу маніфестацією характеру», – наголошував український філософ-воїн Ю. Васисян; по-четверте, розгорнута когнітивна метафора розширює значення слова *воїн*, позначаючи ним того, «хто воює, б'ється з ворогом» [СУМ I : 725] не лише «з крісом, а й з молотом» як символом духу, стану душі людини, одержимої прагненням «сею скалу розбить». Таке прагнення було лейтмотивом життя самого І. Франка. Звідси – наведена вище метафорична оцінка розкриває Франка в іпостасі Каменяра, більше того – Каменяра-першопрохідця і будівничого нації, а в цьому сенсі – і революціонера. «Каменярство Франкове, – зауважував

М. Зеров, – не випадковий образ, це його заповітний настрій, його звичайне самоозначення» [Зеров 1990 : 2007].

Отже, філософія революціонізму в окреслених вище смислових проявах органічно вкорінена в авторській «школі політичного думання». Опіраючись на взаємодію двох вузлових націонацентричних концептів – «ідеалу національної самостійності» й «високого етичного ідеалу», Франкова школа ставала рушієм модернізації української нації на шляху до державотворення. Це були ті підвалини-концепти, які дали підстави Є. Маланюкові сказати: «... Тунель був прорубаний, і неволя, неволя інтелектуальна, надлюдським трудом Франка була переможена» [Маланюк 2002 : 119].

4.4.2. Концепт «цілого чоловіка»

Ідея «цілого чоловіка», яку сповідував І. Франко, нерозривно поєднана з його концептосферою, з його непростою (аж до самозаперечення) дорогою «до себе». Пізнання цієї дороги було і залишається притягальним для різних іпостасей людинознавства, і звичайно, для когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополотології (політичної лінгвістики), психолінгвістики, підвалини яких в українському мовознавстві закладав якраз І. Франко. Окреслити зміст цієї ідеї, архітектоніку моделі «цілого чоловіка», її зв'язок з аксіологією національної мовної особистості – одне із вузлових завдань нашого дослідження.

Семантичний обсяг «цілого чоловіка» потрібно розкривати; безумовно, в координатах його діяльності. Прийнято вважати, що діяльність людини має два основні вектори – когнітивний і комунікативний, які співвідносяться з відповідними рівнями концепту – когнітивним і вербально-семантичним. При цьому недооцінюється мотиваційний аспект діяльності, який пов'язаний з базовим рівнем концепту – прагматико-мотиваційним (потреби, інтенції, цілі, мотиви). Адже пер-

шопричиною життєво необхідної кожній людині комунікації є якраз потреби самої людини як істоти суспільної.

На комунікативному аспекті потреб наголошують американські дослідники теорії комунікації Р. Дімлбі і Г. Бертон. За їхньою концепцією, потреби розмежовуються на чотири групи: особисті (поговорити з другом з метою отримати певну суму грошей), соціальні (поговорити з народом для отримання кредиту довіри), економічні (поговорити з представником постачальника з метою отримати кредит) і творчі (поговорити з метою самовираження: *artistic expression*) [Dimbleby, Burton 1998 : 15]. Характерно, що в основі такої так званої комунікативної стратегії закладені виразно утилітаристсько-індивідуалістичні мотиви, скеровані передусім на задоволення власних потреб. Однак постає питання: чи можна призначення комунікації зводити лише до рівня «поговорити» з тою чи тою вузькопрагматичною метою? У такій інтерпретації одна із функцій мови – комунікативна – набирає досить звуженого, поверхневого характеру. Абсолютизація *прагматичного* в системі потреб блокує еволюцію свідомості, не дає змоги виробити власні духовні цінності. Їхня відсутність у концептосфері людини породжує екзистенційну порожнечу, яку не можна компенсувати по суті нічим: ні примарними успіхами, ні позірною самовпевненістю, ні «суперкомунікабельністю», за перлокутивним ефектом якої часто простежується спроба втекти від себе.

Культу побутово-матеріального, зовнішнього світу, якщо він ставав нічим не стримуваною і не обмежуваною самоціллю багатства заради багатства, І. Франко протиставляв неповторність внутрішнього світу – «скарби духу»

*Хто здобуде всі скарби земні
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духу загубить*

[Франко 1976, 5 : 261].

З огляду на вагу гуманістичного чинника в ієрархії потреб людини більшого поширення набула концепція одного із засновників гуманістичної психології американського вченого А.-Г. Маслоу. Згідно з його теорією мотивації, потреби людини мають ієрархічний характер й утворюють своєрідну піраміду, сформовану з п'яти рівнів: 1) фізіологічні потреби (нижчий рівень); 2) потреби в безпеці (в широкому сенсі слова); 3) потреба в любові, прихильності і належності до певної соціальної групи; 4) потреба в повазі й визнанні; 5) потреба в самореалізації, що полягає у здійсненні своїх здібностей і талантів, творчих потенцій, втіленні «себе» (вищий рівень) [ПЕ 193; БПС 276]. Логічним втіленням цієї теорії мотивації стало утворення в річищі гуманістичної психології Я-концепції – відносно стійкої системи уявлень особистості про себе, яка ґрунтується на усвідомленні й оцінюванні своїх фізичних, інтелектуальних, характерологічних, соціальних та інших властивостей. За критеріями концепції, кожна людина – це синтез Я-реального, тобто якою людина є, і Я-ідеального, або якою вона хотіла б чи повинна стати, орієнтуючись на моральні норми [БПС : 636-637].

Зрозуміло, чим менша розбіжність між окресленими лініями, тим людина внутрішньо ближча до самої себе, тим більше вона відповідає своїй суті. У цій концепції закладена ідея пошуку людиною власної ідентичності.

Осердям Франкового гуманістичного світогляду був ідеал гармонійно розвинутої людини, у якій «дух і тіло – одно суть» [Франко 1986, 45 : 189]. Такий методологічний підхід концептуально схоплений у колоритному художньому портреті «цілого чоловіка»:

*Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,*

*Людське горе смутить,
А добро веселить –
Той цілий чоловік*

[Франко 1976, 1 : 29].

«Цілий чоловік» І. Франка діє в конкретних суспільно-політичних умовах, намагаючись знайти адекватні відповіді на виклики часу. Бо так якось складалась українська історія, що часто набувала актуального звучання відома Маланюкова сентенція про вождів-поетів. У контексті тогочасної української політичної дійсності, де було «так мало [...] справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи» [Франко 1981, 30], важливо було відновити у свідомості втомленої бездержавністю нації концепти *віри в себе, боротьби й свободи*, дати їй ті ментально-світоглядні орієнтири, котрі б сформуvalи нову модель поведінки українця – як «хазяїна домовитого» [Франко 1976, 5 : 214].

Свобода – це прерогатива мислячих і діяльних. Тому на етапі націєтворення «головне завдання писателя, – наголошував І. Франко, – порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думки». Звідси – й розширення функцій його поетичного слова, мисле- й свободотворчого водночас:

*Ти, розуме-бистроуме,
Порви пута віковії,
Що скували думку людську.*

[Франко 1976, 1 : 33]

Коли І. Франко розпочинав свою діяльність (сімдесяти роки XIX ст.), «політична зрілість нашого народу в Галичині, – за оцінкою В. Сімовича, – була тоді дуже мізерна». Звісна річ, дуже непросто було прищепити цінність свободи у свідомості такого соціуму, до того ж соціально зреду-

кованого (переважно селянського). Його концептосфера зі зрозумілих причин була когнітивно одноплановою і архаїчною. Водночас внутрішній світ нечисленної й нібито освіченої української інтелігенції роз'їдали занепадницькі комплекси малоросійства (у галицькому варіанті – рутенства) і безмірної лояльності до чужої влади. Як результат, «в Україні довго панувала благодушна атмосфера мирних гречкосіїв, надії, що чужа влада здобріє, змилюється і сама дасть людям свободу і справедливість» [Баган 2003 : 6]. І. Франко як прозорливий аналітик-політолог розумів ілюзорність подібних сподівань, які аж ніяк не сприяли насущним потребам націє- і державотворення. Тож напередодні «великого моменту» [Франко 2001 : 44] важливо було створити запит на якісно інший тип поведінки української людини – критично мислячої, волелюбної і дієвої. Як показав подальший розвиток подій, такий тип «цілого чоловіка» в особі Січового стрілецтва народився навіть швидше, ніж І. Франко передбачав, – «поза межами можливого» [Франко 1986, 45 : 285].

Та для того, щоб змінився тип поведінки, слід було модернізувати, ментально оновити спосіб мислення провідної верстви українства: викристалізувати у його свідомості прагнення бути вільним «у народів вільних колі» [Франко 1976, 5 : 214]. Адже це природний іманентний стан, природний спосіб буття людини, звичайно, у «рідній хаті» [Франко 2001 : 23] – власній державі. Лише відновивши своє національне буття в цій історично успадкованій «хаті» («в нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась» [Франко 2001 : 46]), людина ментально доросте до себе. Якраз до стану внутрішньої свободи (*пряmostoяння*, як сказав би В. Стус) цей народ повинні повернути звернені до нього риторичні запитання з анафоричним «Невже»:

*Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?
Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і заприсяг на вірність?*

[Франко 1976, 5 : 212]

Міф про нібито історичну приреченість України повинна розвіяти в мислячої по-українськи людини історична пам'ять. Вона наснажує народ (людину) внутрішньою енергією, яка переходить від одного покоління до іншого, в'яже спільною історичною ниткою «і мертвих, і живих, і не-народжених земляків». На архетипному рівні кожна нація володіє успадкованими структурами історичного досвіду. У ньому закодовані стереотипи національної поведінки. Звісно, ці стереотипи є різними у народі державного, у народі бездержавного і в народі, що не має держави, але прагне її мати. Саме в останній іпостасі бачив свій народ І. Франко, нагадуючи йому – сьогодні «замученому, розбитому» – про ним же вироблений в процесі визвольної боротьби національний характер, що виростає із горіння «серць», жертвовної «найсвятішої любові»:

*Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?
Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців?*

[Там само : 212]

Зі звернення до історичної пам'яті, що повертає особистість (людину чи націю) «до себе», логічно вивести

імпліцитний текстовий смисл: «Пора діяти! «Пора для України жити!» [Франко 2001 : 23] Якраз імператив дії, скерованої на здобуття державності, повинен стати провідним мотивом у поведінці «цілого чоловіка».

Проста й очевидна істина нагадує: за державність треба боротися. Боротьба виступає як альтернатива зневірі, наріканням на важку долю, які так властиві сентиментальній національній вдачі і часто нагадують про себе й сьогодні. У візії І. Франка єдиний спосіб покращити долю –

*Не ридать, а добувати,
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.*

[Франко 1976, 1 : 24]

Такими мотивами керується «вічний революціонер» – художня іпостась «цілого чоловіка». До тих, у кого виникає дилема – «Йти в небезпечний бій Чи гнутись плазом?» [Франко 1976, 1, 89], поет звертається з дружнім закликом: «Друже сердечний мій, ходімо разом» [Франко 1976, 1 : 89].

Окреслені приклади доводять, що слово у дискурсі, а саме у соціально-політичному контексті набуває тих смислових конотацій, котрі не мають лексикографічного вияву. Філософія боротьби, яку сповідує «цілий чоловік» Франка, була альтернативою також іншим живучим психоментальним комплексам – «хатаскрайності» чи «якось-то буде» [Франко 1976, 1 : 101]. Той, хто дотримується тактики виживання будь-якою ціною, уникає чи боїться боротьби, рано чи пізно приречений на поразку. Таку позицію можна назвати внутрішньою зрадою себе. Відтак байдужість переростає у неминучий цинізм, бо «той, хто зрадив, – констатує Карл Ясперс, – втрачає повагу до самого себе». Така людина порушила приписи екзистенціалізму: не обманювати себе, а діяти,

виходячи зі своїх морально-етичних засад. Вона неминуче зазнає подвійної поразки – уже в боротьбі із самим собою.

Зауважимо, значення фраземи *боротьба з [самим] собою* тлумачиться як «долання в собі якогось бажання, почуття» [СУМ I : 220]. Наведений вище контекст додає до цього значення ще й інших семантичних відтінків: «суд власного сумління». Як бачимо, концепт *боротьба* об'єднує в собі цілий комплекс вимірів: суспільно-політичний, філософський, психологічний, морально-етичний. Таке інтегральне розуміння *боротьби* притаманне ментальності «цілого чоловіка», кредо якого – «лиш боротись – значить жить» [Франко 1976, 1 : 36].

Людина, яка стає на шлях боротьби за національну ідею, мабуть, менш за все переймається особистим комфортом, сказати б, себевлаштуванням у соціальному світі. Ця ідея не була чимось ефемерним для Франкових «Каменярів», у яких впізнаємо найбільш свідому частину українства – інтелігенцію. Каменярі – це ще одна іпостась художнього втілення концепції «цілого чоловіка». Поява цих аристократів духу в українському художньому дискурсі збагатила не просто художню картину світу – вона суттєво вплинула на відновлення автентичних смислів в українській етноментальності, явивши у героях-каменярах зразки «справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові». Це щось значно більше, ніж самореалізація у згаданій вище концепції мотивації А. Маслоу. Могутню своєї віри ці будівничі нового світу підводять адресата до висновку: скала бездержавності не фатальна, не вічна, а тому пора «сесю скалу розбить» [Франко 1976, 1 : 66].

Заглиблення в художній текст як необхідна умова когнітивно-дискурсного підходу дозволяє виявити ті «слова, що мають додаткове смислове навантаження, оточені конотативним ореолом і нерідко одержують символічну функцію» [Арутюнова, 2001]. Таким семантично-містким

словом є *каменярі*. У лексикографічному аспекті ця лексема охоплює три лексико-семантичні варіанти, пов'язані домінантною семою «робітник»: 1. «Робітник, що видобуває каміння в кар'єрі; каменолом». 2. «Робітник, що обтесує каміння». 3. «розм., рідко. Фахівець, майстер мурування» [СУМ IV : 82]. Лексикографічне тлумачення є складником психологічно реального (психолінгвістичного) значення, актуалізовані семантичні компоненти якого об'єднують додаткові значення, асоціативні, аксіологічні та ін. ядерні чи периферійні ознаки. Вияв такої смислової конфігурації уможливить наблизитись до розуміння змісту цінностей *каменярів*, а через них – до духовно спорідненого «цілого чоловіка».

У суспільно-політичному контексті *каменярі* набули нових семантичних варіантів: це і самовіддані борці за «нове життя, добро нове» у світі; і справжні громадяни батьківщини, які «в одну громаду скуті святою думкою»; і жертовні альтруїсти, які усвідомлювали свою приреченість, та «молота ніхто із рук не випускав» [Франко 1976, 1 : 68]:

*І кождий з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею зогниють.*

[Франко 1976, 1 : 66]

Спосіб мислення і поведінки *каменярів* символізує того «цілого чоловіка», того Великого Каменяра, яким був сам І. Франко. За оцінкою М. Рильського, у збірнику «З вершин і низин», до якого входять і «Вічний революціонер», і «Каменярі», І. Франко стає перед нами насамперед як громадянин і боєць [Рильський 1956 : 270]. Мислити категоріями боротьби заради людського добра, дихати боротьбою, перебувати у ній – то перманентний стан душі «цілого чоловіка».

Тому образ *каменярів* є органічним для внутрішнього єства поета.

За своєю семантикою *каменярі* асоціюються зі словом *камінь*, що має місткий символічний зміст: це «символ єдності й сили; у християнстві – один із символів Христа»; а ще – «символ буття, означає міць і гармонійне примирення із самим собою» [ССКУ : 110]. Духовна спорідненість Франка і його «двійника» – *каменярів* є очевидною. Тому *каменярі*, у яких втілено внутрішній стан самого поета, символізують «на шляху поступу» ще й дорогу «до себе».

Духовну суголосність поета і *каменярів* вербально об'єктивують багатократно повторювані займенники *ми, нас, кождий*, де авторське я нероздільне від колективного *ми*: «А далі тисячі таких самих, як я» [Франко 1976, 1 : 66]. Це зовсім не означає, що в окреленій ситуації людина знеособлюється, розчиняючись у соціумі, навпаки: тут доречніше говорити про синкретизм двох типів особистості – окремої національної людини і колективної людини – нації. В основі взаємоперехідного зв'язку – усвідомлення своєї національної ідентичності, того, що І. Франко назвав «чути себе українцями» [Франко 1986, 45 : 405].

Ця проблема ставала актуальною в умовах тогочасного (а втім, і нинішнього) українського суспільства. Якщо проявом національної ідентичності є, зокрема, комунікативна поведінка людини (термін Е. Сепіра), то в «Каменярах» спостерігаємо три лінії цієї поведінки: ліричного героя-поета, *каменярів* і загалу. Зрештою, поведінка поета і *каменярів* мотивована спільною «святою думкою», тому по суті є симетричною. Натомість поведінка загалу комунікативно асиметрична, якщо комунікацію розглядати ширше – не лише як обмін інформацією у різноманітних процесах спілкування, а й як обмін думками, знаннями, почуттями, діями. Звичайно, слово «обмін» вжито у метафоричному значенні, бо ж ідеться про зв'язок ідеями, схемами поведінки тощо

за внутрішньою формою цього латинського слова (від лат. *communis* «роблю спільним; з'єдную» [ЕСУМ : 545]). На такій основі виникає інтеракціональний різновид комунікації, що передбачає взаємодію учасників діалогу (полілогу), у процесі якого виробляються спільні (до певної межі) уявлення про соціум і свою роль у ньому. Однак та соціально-психологічна атмосфера, що сформувалася навколо учасників непрямого мовленнєвого акту – каменярів і пересічного загалу, – аж ніяк не сприяє такій взаємодії, бо *«друзи й недрузи, гнівнії та сердиті, і нас, і намір наш, і діло те кленуть»* [Франко 1976, 1 : 68]. З погляду комунікативної девіатології тут доречніше, мабуть, говорити про комунікативний провал, що призводить до неможливості подальшого спілкування. Однак причини, що унеможливають діалог, варто шукати не у власне мовленнєвій площині (скажімо, у недостатній комунікативній компетенції адресата – загалу, що полягає у недотриманні ним правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу), а в площині концептосфери як сукупності концептів у свідомості людини (етносу), що зумовлює різні оцінки явищ чи подій – залежно від аксіологічної шкали. Ті концепти, які посіли чільне місце у концептосфері каменярів (*свобода, боротьба, національна ідея*), не прижилися поки що у свідомості пересічної людини – здебільшого неосвіченої й національно апатичної. А тому вони не набули світоглядної значущості: загал про них не те що не говорить – вони йому ментально незрозумілі, якщо трактувати ментальність як спосіб бачення світу і себе у світі.

Та відсутність чи брак знань – це не остання перешкода для засвоєння названих вище концептів, оскільки, крім когнітивного рівня, структуру концепту формує, а точніше, вивершує трансцендентний рівень [Яремко 2009 : 68] – сфера віри. Відомий когнітивний терапевт Умберто Матурана зауважував, що феномен комунікації залежить не від того, *що передається*, а від того, *що відбувається в адресаті*. І наголо-

шував: нікого не можна раціональним способом переконати у тому, у що він до цього часу – в неусвідомленій формі – сам не вірив. Натомість у «Каменях» читаємо:

*І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.*

[Франко 1976, 1 : 68]

Джерелом високої духовності людини є *віра*. Вона не просто додає «упевненості в чомусь, у здійсненні чогонебудь» [СУМ I : 679]. Віра веде людину до онтологічно найшляхетнішого кроку – до свідомої самопожертви. Давно зауважено, що особистість у режимі трансценденції тяжіє до вищих вимірів буття. Це дає їй змогу навіть під час невдачі відчувати себе духовно не переможеною. «Ось і виходить, що існують вищі смисли, які, – на думку українського мислителя С. Кримського, – підіймаються над оцінками успіху та поразками, і є історичні діяння, герої яких надихаються метою, що є більшою за ціну конкретних поразок чи перемог» [Кримський 2008 : 299]. Виявом духовного й інтелектуального подвигу було жертвне життя І. Франка. Концепт *жертвності* у системі цінностей поета має особливу значущість – цю духовну властивість людини він цінував «над усе»:

*Та над усе ціню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сім життю
За правду, за добро, за волю.*

[Франко 1976, 1 : 59]

Одне із положень лінгвістичної прагматики націлює адресата пізнати у тому чи іншому висловлюванні більше,

ніж сказано, тобто: з експліцитного (матеріально вираженого, омовленого) вивести імпліцитне (внутрішнє, невиражене). Таке «декодування» на глибинному (когнітивно-семантичному) рівні пов'язане з проблемою інтерпретації почутого (прочитаного). Це дозволяє актуалізувати у тому чи іншому слові (висловлюванні) його потенційні смисли, які наповнюють прагматичне (суб'єктивне) значення. Наприклад, виокремлене із наведеного Франкового тексту слово *приняв* (*прийняв*) у словнику має значення: «терпіти, пережити що-небудь» [СУМ VII : 625]. Натомість у складі фраземи *прийняти на себе*, яка виводиться із цього ж тексту, компонент *прийняти* набуває додаткового значення «страждати за чийсь біль, біду, горе, переймати на себе» [Там само : 625].

Сучасники І. Франка, життя якого проходило на їхніх очах, зазначали, що «як одну з головних задач цілого чоловіка вважав він, щоб

*Піт і кров до людськості скарбниці,
До поступу будови докладати,
Добра собі в добрі усіх шукати.*

[Промова О. Колесси 2003 : 236].

Високими духовними мотивами керувався поет у житті – ці ж мотиви стали провідними у його творчості: «щоб душа твору була частиною моєї душі» [Франко 1986, 50 : 115]. Ідея гуманізму домінує у його поемах «Мойсей», «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «Святий Валентій», «По-людськи», у притчах і легендах. Чи багато знайдеться у світовій літературі письменників, у яких так органічно було б поєднане Я-поета і Я-ліричного героя, життєва дорога і творча? І. Франко створив такий синтез, і в цьому теж проявилася цілісність його особистості.

Дорога, якої він «шукав собі сам» [Там само : 311], «сам мусив протирати її» [Франко 1981, 31 : 311], не зовсім впи-

сується в модель мотивації А. Маслоу з її ієрархією потреб, де наголошується, що кожна вища потреба задовольняється лише після задоволення нижчих [ПЕ 2006 : 260]. Життя особистості (людини, нації), діяльність якої, зрозуміло, є полімотивованою, значно багатша і різноманітніша за будь-які схеми. Це підтверджує українська історія, конкретно – історія української культури, тяглість якої стверджували своєю діяльністю її видатні особистості. В умовах бездержавності, всупереч насаджуваному «никакого малоросийского языка нет, не было и быть не может», вони стверджували, що українська мова, культура, історія, кажучи словами І. Франка, «ще не вмерла і не вмере» [Франко 2001 : 45]. Звичайно, як кожна людина, вони мали, за А. Маслоу, «потребу в безпеці», «потребу в любові і прихильності», «потребу у визнанні та оцінці» [ПЕ 2006 : 193]. Та чи були задоволені ці потреби? У «Рефлексії» І. Франка відтворено комунікативний контекст, у якому важко було сподіватися на розуміння навіть у межах однієї культури, з боку спільномовного адресата – рідного краю. Однак попри очевидні труднощі у налагодженні комунікативного каналу між адресантом і адресатом, інтенції поета залишаються незмінно великодушними: допиваючи «затроєний пугар», він звертається зі словами благословення:

*Важке ярмо твоє, мій рідний краю, [...]
Благословлю тебе! [...]
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найкращії сини.
Щоб сіячів твоїх їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те каміння,
Яким в відплату за плодючеє насіння
Ще при житті обкидувано їх.*

[Франко 1976, 2 : 183]

В аксіологічному аспекті такий контекст ще більше уяскравлює альтруїстичну жертовність, яка була не тільки домінантою творчості поета, але й домінантою його життя. Без почуття самопожертви життя для нього не мало сенсу. Це було б уже не Франкове життя: «А щодо себе самого, я завжди держався тої думки: нехай пропадає моє ім'я, але нехай росте і розвивається руський народ» [Франко 1981, 31 : 310]. Недарма у всі часи на шкалі духовно-моральних цінностей найвище ставилося почуття самопожертви заради роду (безкорислива материнська любов), народу (почуття патріотизму), всього людства (подвиг Прометей, Христа, Гуса, Бруно).

Іван Франко надто добре усвідомлював суперечливість людини, поведінка якої піддається постійним випробуванням і ніколи не застрахована від помилок. Оглядаючись на пройдений шлях, він із самокритичною гідністю визнавав: «Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок, але хто ж, роблячи якесь діло, не помилявся?» [Там само : 310]. Тож людині дуже непросто у своїй діяльності (когнітивній чи комунікативній) постійно бути у власних очах цілісною особистістю. Та все ж таки вона повинна «хоч хвильку» пізнати цей момент істини – бути «цілим чоловіком».

*Тож сли всю життя путь
Чоловіком цілим
Не прийдесть тобі бути –
Будь хоч хвилечку ним*

[Франко 1976, 1 : 29].

У лінгвофілософській концепції І. Франка «цілий чоловік» – це людина мисляча і водночас людина моральна. Лише у такому синтезі вона може бути концептуальною особистістю і розкрити свою сутність. Якщо дії мислячої людини скеровані передусім на саморозбудову когнітивних структур, щоб, за Франком, «пізнати себе», то моральна

людина прагне виробити такі духовно-етичні основи, які б дозволили їй утвердити у суспільстві своє онтологічне призначення, за оцінкою мислителя, – «жити по-людськи» [Франко 1986, 45 : 40]. Світоглядне становлення «цілого чоловіка» І. Франко розглядав крізь призму передусім двох наук – психології, яку він називав «наукою про людську душу» [Там само : 38], і етики – «найвищої науки» [Там само : 40]. Комплексний (міждисциплінарний) підхід простежуємо в таких положеннях: «мисляча людина перш за все прагне пізнати себе, зважає на свої дії і старається погоджувати їх із своїми думками; розглядає і впроваджує свої поняття, відчуття і замислюється над їх суттю. Цьому міркуванню відповідає наука психологія» [Там само : 38].

Франкове осмислення психології створює підґрунтя для сучасного когнітивістського розуміння концепту: з одного боку – як одиниці пізнання, передусім самого себе; з іншого – як синтезу поняття, відчуття, оцінки, що виявляються в процесі пізнавальної діяльності людини. Думка вченого суголосна із твердженням сучасної когнітивної психології, що концепти, будучи інтегральними одиницями інтелекту, включають у себе всі рівні когнітивних структур [Когнітивна психологія 2002 : 276]. Якщо врахувати, що пізнавальна діяльність мовної особистості виявляє себе як на рівні свідомих (чуттєве та раціональне пізнання), так і підсвідомих (інтуїція, автоматизм і т. ін.) структур [ВЭФ : 795–796], то цілком слушно розглядати концепти як щось більше, ніж просто дискретні ментальні одиниці (логічні поняття). Будучи результатом пізнавальної діяльності, концепти містять загальнолюдські, національні та індивідуальні ознаки.

Важлива роль у виробленні аксіології (системи цінностей) людини належить етиці. Як зазначає І. Франко, «етика вчить людину жити по-людськи – вона керує завжди і всюди її кроками; вона змінює тваринну природу людини і облагороджує, – і в такий спосіб робить її здатною до

сприйняття щастя як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного, що ґрунтується на узгодженій праці всіх людей і на братській взаємній любові» [Франко 1986, 45 : 40].

У цих міркуваннях мислителя порушено одвічну філософську проблему – проблему людського щастя. Це той концепт, який постійно резонує в душі кожного і який кожен трактує по-своєму – залежно від своїх аксіологічних стереотипів. Для Франка визначальним мірилом щастя стають духовно-моральні критерії. Завдяки їм людина сприймає щастя не лише в індивідуальному вимірі – «як внутрішнє самозадоволення», але й у суспільному. Для цього вона «му-сить виробити в собі певні поняття про життя з людьми, про обходження з ними; то є поняття *істинності, справедливості, правди, приязні та добра* [підкреслення наше. – Я.Я.]. Ці поняття є основою моральності» [Там само : 40], – стверджує І. Франко. Утворюючи спільний асоціативний ряд, ці ж поняття поглиблюють розуміння концепту *щастя*.

Слідом за автором доходимо висновку: лише морально здорова людина може бути екзистенційно щасливою. Одухотворене буття набуває особливого сенсу в образі людини з «уклонним тілом»:

*В здоровому тілі здорова душа,
Та часто буває не варта гроша,
В уклонному тілі буває душа,
Що красою весь світ і Бога втіша*

[Франко 1976, 3 : 205].

Красивою душа стане тоді, коли людина буде, кажучи словами Франка, «рости серцем» [Там само : 172]. Ідея духовного росту синхронізується з ідеєю духовного розуму, бо «се знання предавнє відчути треба, серцем зрозуміть» [Там само : 172]. Взаємопроникність і взаємозумовленість *раціонального* (розуму) і *морального* (серця) нагадує явище

сполучених посудин. А ще повертає нас до витоків української філософської традиції – «філософії серця», яка асоціюється, зокрема, з сентенцією Сквороди: «...щоб серце й думка у нас була одна» [Скворода 2002 : 93]. Тож «підійми від землі думки свої і зрозумій людину в собі...» [Там само : 118] – на такий внутрішній камертон налаштовував пізнання людини український філософ.

Знання моральне, знання, наповнене совістю, – це та когнітивно-екзистенційна опора, на якій розбудовували свої концептосфери наші мислителі. Як і людина Сквороди, «цілий чоловік» І. Франка – істота вертикальна. Це означає, що з погляду аксіології життя вимірюється не в довжину, а в висоту. Тобто не кількістю прожитих років, а сходинками ціннісного підйому до ідеалу, до високих моральних критеріїв [Кримський 2008]. Лише на цьому шляху – вгору – людина може пізнати себе, наблизивши хоч якоюсь мірою своє Я-реальне до Я-ідеального. Лише на цьому шляху людина може, за оцінкою Лесі Українки, «своїм життям сама до себе дорівнятись». На вертикальній траєкторії себе- і світопізнання наголошував у своїй «етиці обов'язку» І. Кант: «Дві речі сповнюють душу завжди новим і дедалі сильнішим подивом й благоговінням, чим частіше і довше ми про них розмірковуємо, – це зоряне небо наді мною й моральний закон у мені» [Кант 2007 : 8].

Не підвладні вербальному декодуванню високі корелятивні смисли «зоряне небо наді мною» і «моральний закон у мені» можуть послужити ще одним свідченням того, що завершальним рівнем у структурі комунікативної особистості є трансцендентний. Без цього рівня неможливе творення духовних цінностей. Їхня непроминальна вартість закономірно нагадає про себе під час різного роду випробувань. Часто буває так, що той, хто сповідує духовні цінності в ім'я високої мети, не досягає цієї мети. Таким постає головний герой твору «Мойсей» в однойменній драматичній

поемі Франка. Протягом сорока років провадив він єврейське плем'я у Палестину, долаючи на цьому шляху великі труднощі, але сам так і не ступив на омріяну землю. Це духовний вибір пасіонаріїв. Оцінюючи історичну місію давньоєврейського пророка, Ю. Шевельов підкреслює: «Мойсеєве життя, хоч схиблене з погляду логіки історії, було цільне, було чесне, було героїчне і головне, було доцільне. Так, Мойсей був «проводирем незрячих». Він кликав гебреїв до Палестини, яка сама в собі мало чого варта. Але безмірно вартісним був порив до неї, бо він творив духовні цінності і творив передумови для творення їх у майбутньому. Раю нема, але рай є – у поступі, у русі, у творчості...» [Шевельов 1998 : 92].

Кожна нація народжує свого Мойсея. Для України на її шляху до державності таким Мойсеєм був Іван Франко. І в цьому сенсі його ім'я набуло символічного значення.

Щоправда, було б невиправданою ілюзією вважати трансцендентний рівень, сказати б, постійним місцем «прописки» комунікативної особистості. Не варто уникати і неможливо уникнути суспільного життя з його різнобічною комунікацією – психологічно комфортною і девіативною, як і неможливо знехтувати щоденним добробутом. Тяжіння людини до високих цінностей не відкидає цього загалом природного матеріального мотиву поведінки. Йдеться про акценти – примат духовного над матеріальним. Відчуття високого неба над головою супроводжувало все життя Івана Франка. Тому таким семантично значущим є концепт *неба* у космосі Франкового Слова: це і високий етичний ідеал; це і постійна точка опори в різних життєвих колізіях; це і стан його душі. За аналітичним спостереженням З. Гузара, «Франко не тільки фундаментально знав Святе Письмо – він ним жив» [Гузар 2008 : 17].

Шукаючи відповіді на банальне, але одвічне філософське питання: що є щастя? – Франко проектує своє розуміння на «цілого чоловіка»: «Наскільки чоловік може бути щасливим

у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації» [Франко 1986, 45 : 345]. З цього погляду розмежування «особистого щастя» й «громадського щастя» стає умовним: одне без іншого втрачає свій концептуальний зміст. Адже в іншої людина пізнає себе. Взаємопізнанню сприяє комунікація: думками, почуттями, намірами, волевиявленнями, нарешті – словами і діями, що мають конкретного адресата: людину, громаду, націю. Однак можна говорити чи діяти і не бути почутим. Імовірність комунікативної емпатії зростає, коли перманентною ознакою когнітивної чи прагматичної діяльності стає духовне начало. Це першооснова поступу «цілого чоловіка»: «Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертвоє тіло без живої душі в ньому» [Там само : 345]. Розвиваючи свою філософію щастя, І. Франко говорить про закономірну лакунарність цього концепту у свідомості будь-якої людини, оскільки повне щастя недосяжне: «Повного особистого щастя, не заколоженого ніякими пристрастями, чоловік не осягне ніколи; та проте він весь вік старається та силкується поправити своє життя, усувати прикrostі, добитися щастя» [Там само : 345].

У Франковій концепції «цілого чоловіка» *щастя* – явище екзистенційне, глибинне і водночас це явище «рукотворне», зримає: антропоцентричну основу має чимала кількість фразем із компонентом *щастя*: *приносити щастя*; *мати щастя*; *пробувати щастя*; *щастя чути*; *щастя твоє*; *купатися в щасті* [СУМ 11 : 574] та ін. Оця «рукотворність» (пор.: *кожен сам коваль свого щастя*) переводить *щастя* із категорії трансцендентної у категорію морально-етичну, аксіологічну, бо добро чи зло мають своє практичне втілення, своїх адресантів і адресатів. У Франковому дискурсі *громадське щастя* – це теж за своєю природою ідеал, недосяжний «рай на землі», опонентом якого виступає всюдиусує і різнолике

зло. Та поборюючи це зло, люди перетворюються із інертної, збайдужілої до всього маси у громадянське суспільство, у народ. І знову тут нагадує про себе концепт *боротьба*: «Так само всі ми знаємо, що й повного громадського щастя, повного, так сказати, раю на землі люди не діб'ються ніколи. Але ще не рація, щоб ми закладали руки і байдужно дивилися, як міцний душить слабого, як багач кривдить та висисає бідного, як одиниці кривдять та руйнують сотки й тисячі людей» [Франко 1986, 45 : 345]. І далі: «Чи буде, чи не буде з того рай на землі, а ми борімося з кожним поодиноким лихом, з кожною поодинокую кривдою...» [Там само : 345].

Консолідуєчим ідеалом, який І. Франко методично й наполегливо уґрунтував у національній когнітивній картині світу, був «*ідеал національної самостійності*» [Там само : 283]. Зауважимо, що в семантичному аспекті трикомпонентний термін-політонім *ідеал національної самостійності* синонімізується з двокомпонентним терміном *національна ідея*. Епіцентром їхньої взаємодії постає спільне поняття – *своєї соборної самостійної держави*.

Набувши національно-культурної значущості, ці словосполучення завдяки закладеній у них аксіологічній (ціннісній) синергетиці стають іменами концептів у Франковій концептосфері. При цьому концепт *ідеал національної самостійності* конкретизує асоціативні зв'язки узагальненого концепту-гіпероніму *національна ідея*, який характеризується складною психолінгвальною структурою, а на мовному рівні – багатоступеневою семною організацією. На думку Л. Краснової, «національна ідея, відчуття любові до власної землі, до свого народу, його історії, до мови, якою поет мислить, якою звертається до Бога, – завжди все це було при-таманне кожному значущому в історії літератури поетові» [Краснова 2014 : 14]. Концепт *національна ідея* має глибинний смисл, не завжди усвідомлюваний, а тому – й не сповна

омовлений: «Національна ідея – це й політика, причетність до неї, може, навіть і неусвідомлювана» [Там само : 14].

Як виважений, критично мислячий політик, І. Франко усвідомлював відчутний розрив між Я-реальним свого знедоленого народу (тобто яким він тоді був) і Я-ідеальним (яким він хотів його бачити). Джерело, що наснажить народ знайти свій шлях серед «тисячних стежок», він бачить у соціально-психологічній площині: «Тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки» [Франко 1986, 45 : 285]. І вкотре Каменяр апелює до стрижневих концептів у внутрішньому світі «цілого чоловіка» – *до розуму і до серця*. Їхній синтез є надійним опертям будь-якої особистості і дає їй змогу адекватно відповідати на виклики часу: «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати...» [Там само : 285]. У цьому висловлюванні, сконденсованому навколо анафоричного дієслова *мусимо*, простежуємо стоїчну далекоглядну мудрість мислителя-державника. Хоча «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім» [Там само : 285], на час Франкового звернення (1900 р.) до українства знаходився, за його оцінкою, «поза межами можливого», однак без цього ідеалу не може сформуватися національно-культурна ідентичність людини (народу). Вона є запорукою їхнього суспільно-політичного і духовного поступу.

Наведений вище імператив (*мусимо серцем почувати, мусимо розумом уяснювати, мусимо вживати всіх сил*) – це своєрідний маніфест, у якому окреслено методологічні засади дієвого патріотизму. Закладений у тексті імпліцитний смисл актуалізує пресупозицію, що стосується загально-людських універсалій: історична доля народу зміниться тоді, коли зміниться сам народ, перетворившись із об'єкта

в суб'єкт історії. Лише за такої умови «обважніла, незграбна, сентиментальна» раса [Франко 1981, 31 : 31] стане самодостатньою нацією. В авторському «*мусимо*» насвітлено низку показових моментів, що виявляють нові штрихи в поведінці (у т. ч. комунікативній) «цілого чоловіка» – самого ж Франка. По-перше, апеляція не лише до розуму, а й до серця засвідчила певну світоглядну еволюцію мислителя. Вона полягала у відході від приписів позитивізму з його «тиранією інтелекту», «розумом владним без віри основ» і заглибленні в психологічну естетику ХІХ ст., в кордоцентричне світосприйняття, так притаманне українському еству. Невипадково образ *серця* є наскрізним у художньому дискурсі І. Франка.

По-друге, нерозривний зв'язок *розуму і серця* у психоментальній структурі «цілого чоловіка» у змістовлює ідею духовного розуму як вузлового засобу і способу досягнення «ідеалу національної самостійності». Культивування морального інтелекту важко вписується в наше політичне сьогодення з його поверховим прагматизмом й етичним мінімалізмом, задекорованими псевдопатріотичною риторикою. Окреслену тенденцію відбиває сучасний політичний лексикон, де відбулася тотальна семантична девальвація слів. Як наслідок, «слово семантично вивітряється, стаючи порожнім...», – констатує Г.-Г. Гадамер [Гадамер 2001 : 48].

Йдеться не так про семантичне знецінення термінів-політонімів, як про знецінення гуманітарних цінностей, потоплених у потоках демагогії. А втім, на цій хвилі виринає й інша тенденція – тривіалізація всього (політики, культури, історії, національного менталітету, мови і т. ін.), що пов'язане із національною ідентичністю. Це один зі способів маніпулятивного насадження комплексу національної меншовартості. Внаслідок зомбування приглушується на підсвідомому рівні почуття національної гордості, яке завжди спонукає до національної свободи. І хоча в міжкультурній

комунікації природнім є прагнення того чи того народу ідентифікувати себе за принципом бінарної опозиції «своє»-«чуже», проте такої специфічної, упередженої уваги з боку чужинців зазнають передусім ті народи, що відновили чи прагнуть відновити свою державність. У час діяльності І. Франка тривіалізація національно-культурної ідентичності проявлялася, наприклад, у формуванні стереотипних уявлень про українців як народ «*ropów i chłorów*» – такі переносні автостереотипи (як хтось думає про нас) простежувались у комунікативній поведінці поляків. Зрештою, це типова поведінка чужих панівних режимів щодо колонізованих ними народів, що трактувались чи трактуються як такі, «яким чогось бракує, не настільки позитивні, як їхні поневолювачі, такі, що мають спільні риси зі слабшою статтю, чия доля мала залишитись у руках їх опікунів – чоловіків» [Томсон 2007 : 57]. Всупереч накидуваним стереотипам ще більшої значущості набували цінності, сповідувані «цілим чоловіком», де домінує притаманний його поведінці громадянський обов'язок.

По-третє, власне з концептом *обов'язок* асоціюється анафоричне слово *мусимо*. Це модальне дієслово, яке в граматичному аспекті виконує допоміжну функцію в дієслівному складеному присудку, у семасіологічному вияві стає потенційним носієм ядерної семи поняття *обов'язок*. Цьому сприяє як зацентроване повторення слова *мусимо*, так і його значення (*повинен, повинна, повинне, повинні*). Показово, що лексеми *обов'язок, повинність* утворюють синонімічний ряд у «Російсько-українському словнику у трьох томах» [РУС 2 : 276], у «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського [ПСС : 249], а в «Російсько-українському словнику складної лексики» цього ж автора відповідником до рос. *быть обязанным* є укр. *мусити* [ССЛ : 322].

В умовах, коли національно-культурному поступу, окрім закономірних в умовах бездержавності зовнішніх перепон, довелося долати ще й внутрішні перепони (з одного

боку – провінційну запопадливість галицьких москвофілів перед «великоруським берегом»; з іншого боку – культурну обмеженість народництва з його фетишизацією всього етнографічно-селянського), надзвичайно важливо було утвердити у свідомості прогресивної частини української спільноти – передусім інтелігенції – імператив обов'язку перед «руським народом». За характеристикою І. Франка, він «сьогодні хоч і бідний, недолугий і беспорядний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу, і ніяка праця не піде на марне» [Франко 1981, 31 : 31]. Для «цілого чоловіка», як і для самого поета, характерне загострене відчуття власної відповідальності за долю народу, яке він називав «почуттям собачого обов'язку» [Там само : 31]. Авторська фраза з атрибутивним конкретизатором при опорному слові *обов'язок* надає його значенню додаткової конотації: «віддане служіння своєму народові».

Відчуття обов'язку перед іншими людьми ошляхетнює саму людину, надає сенсу її життю. Відсутність цього концепту у внутрішньому світі людини створює екзистенційну порожнечу. Сучасні психологи звертають увагу, що найпоширеніший сучасний вид депресії – це відсутність сенсу життя. «Багато людей, добравшись до меж зовнішнього простору, освоївши соціальний пласт, реалізувавши фінансові мрії – впираються у край. У межі свого світу. І далі ходу немає. Можна йти лише всередину себе. А там – незвідана територія, а там страшно. І завдання в ній невидимі. І провідників нема. І звичний спосіб мислення вже не допомагає», – констатує С. Ройз. Своєрідним антидепресантом, який дозволяє «йти всередину себе», виступає почуття морального обов'язку. Як засвідчує «Історія політичної думки», «в основі суспільства й моралі лежить потреба в тому, щоб кожна людина почувалася частиною чогось більшого й тривкішого за її ефемерне існування.

Спільноти тримаються вкупі не силою хитро вирахованого егоїзму, але почуттям членства обов'язку – почуттям того, що індивід має своє місце в спільноті, хоч би і якнайнижче, та що індивід є морально зобов'язаний нести той тягар, якого традиційно кладе на нього його суспільне становище» [Себайн, Торсон 1997 : 543].

Поняття *обов'язку* є водночас і моральною, і суспільно-політичною категорією. У Франковому дискурсі звернемо увагу на асоціативний зв'язок концепту *обов'язок* з чимось важким і водночас невідворотним – з тягарем, який зобов'язана нести людина. Подібне асоціативно-образне порівняння додає нових смислових граней: «Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то *тяжке ярмо* [підкреслення наше. – Я.Я.], покладене долею на мої плечі. Я можу здригтися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням [Франко 1981, 31 : 31]. У суспільно-політичному контексті смисловий потенціал концепту *обов'язок* реалізується також через семантичні зв'язки зі словами *гідність*, *честь*. Порівняймо: за словником, *обов'язок* означає «те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління» [СУМ V : 548]; *гідність* означає «усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку» [СУМ II : 65]; значення *честі* – це «сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці» [СУМ XI : 316]. Звідси – *справа честі* «те що визначає гідність особи, колективу і т. ін.» [СУМ XI : 317]. Неважко помітити, що в основі лексикографічних значень цих слів закладено взаємозв'язок інтегральних сем – «*особисте*» і «*громадське*». Оскільки лексикографічне значення повністю входить у психолінгвістичне (психологічно ре-

альне) значення слова, пов'язане зі свідомістю людини, то саме взаємодія *особистого й громадського* стає невід'ємною ознакою поведінки «цілого чоловіка». Показово, що лексичне значення слова *обов'язок* у СУМі ілюструє думка І. Франка із його статті «Поза межами можливого»: «Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя [...] простому народові» [СУМ V : 548]. Когнітивно місткою є вжита письменником фразема *почувати себе до обов'язку*, себто «відчувати обов'язок перед собою». У цій фраземі, на жаль, не зафіксованій у СУМі, закодовано Франкове розуміння моральної сутності людини. Пріоритет *обов'язку* як моральної категорії простежуємо у синонімічних фраземах: *мус – великий пан* «обов'язок – понад усе»; *мус перше по Бозі* «про важливість *обов'язку* в людських стосунках [ЛЛ : 466].

Власне *обов'язок* є онтологічним орієнтиром *на дорозі до себе*. Це, мабуть, найважча, а часто і небезпечна дорога, яку долає людина. Маючи почуття *обов'язку*, людина виявляє свою гідність і в такий спосіб залишається, зрештою, людиною. Це необхідна передумова, щоб вона як особистість могла відчувати себе щасливою. Хоча б «хвилево», у деякі моменти життя.

Подібне відчуття, зауважмо, можливе навіть у політиці. У всякому разі, перший канцлер Федеративної Республіки Німеччини Конрад Аденауер, котрого доволі скупий на похвалу В. Черчіль назвав «найрозумнішим німецьким політиком із часів Бісмарка», спостеріг: «Щастя не в тому, щоб досягти великих успіхів і утримати досягнуте. Щасливий той, хто виконує *обов'язок* і діє відповідно до своїх принципів, навіть якщо при цьому зазнає поразки». Те, що розцінюється як *поразка* в політично-ситуативному вимірі «придушення громадсько-політичного руху, невдача в політичній боротьбі» [СУМ VII : 246], може набувати іншого аксіологічного смислу у духовному вимірі. Тоді межа між концептом *поразка* і кон-

цептом *перемога* стає досить умовною. Бо завжди на шкалі суспільних вартостей духовними переможцями сприймалися ті, хто вважав справою честі виконати свій обов'язок до кінця, навіть ціною власного життя, захищаючи свободу й незалежність Батьківщини. Для них, кажучи словами О. Теліги, «боротьба й життя – синоніми. Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя» [Теліга 1992 : 97]. Такий вияв світорозуміння сприяв утвердженню кращих рис у загальнонародному менталітеті.

Прагнення діяти всупереч несприятливим обставинам характерні для «цілого чоловіка» І. Франка:

*Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!*

[Франко 1976, 1 : 54]

Про стан незламної сили духу сигналізують нагороджені фразеологічні синоніми, які створюють підґрунтя для ампліфікації. Завдяки наявності у семантиці фраземи місткого конотативного компонента фразеологічне значення цілісно складніше і багатше, ніж лексичне, у якому основним виступає денотативно-сигніфікативний компонент, порівняймо: *перти проти рожна* «домагатися свого всупереч волі, бажанню кого-небудь, набагато сильнішого; іти наперекір» [СУМ VIII : 600]; *плисти проти течії* (хвиль) «діяти самостійно, всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям» [СУМ X : 106]; *важкий хрест нести* «переживати великі труднощі, незгоди; страждати» [СУМ I : 278]. Семантична наповнюваність конотативного компонента фразеологічних одиниць є сприятливим потенційним резервуаром для виникнення різнотипної імпліцитної інформації. Проблема інтерпретації, що впливає із такої інформації, полегшується завдяки подібному розумінню цих загально-

вживаних фразеологізмів. Наведені у тексті фраземи доносять до комуніканта пресупозицію: так велить обов'язок.

Особливість пресупозицій полягає в тому, що вони ґрунтуються на спільних для комунікантів фонових знаннях (конвенційній інформації про історію, політику, культуру тощо), а тому потребують відповідно сформованої світоглядної бази. Імпліцитний смисл, що також стосується громадянського обов'язку, простежуємо в імперативних, вольових інтонаціях, з якими поет звертається до адресата:

*Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!*

[Франко 2001 : 45]

Антитезою обов'язку виступає поняття *зради*, яка так часто роз'їдала український національний організм, підточувала самі основи української національної концептосфери, закладену в ній систему духовних цінностей. Відсутність національної сконсолідованості болем відлунювала у Франковому естві і ставила «незручні» питання: «І чом відступників у нас так багато? І чом для них відступство не страшне?» [Франко 1976, 5 : 88]. У сучасній українській політичній дійсності ці питання аж ніяк не риторичні.

Ідея-образ «цілого чоловіка» вражає своєю багатогранністю. Він живий, як і сам Франко, який попри всі «дні журби», що їх не пошкодувала для нього доля, любив життя у всіх його проявах: і коли «лупав скалу» бездержавності, і коли зазнавав «сирітства духового», і коли йому «тричі [...] являлася любов». Стоїчно витримуючи удари долі, він не ремствував: «Я не жалуюсь на тебе, доле» [Франко 1976, 2 : 134] –

навпаки, чуємо піднесено життєлюбне: «Я буду жити, бо я хочу жити» [Франко 1976, 1 : 87].

Обставини бездержавності України спонукали І. Франка своєю науковою, письменницькою, громадянською діяльністю витворити такий новітній тип особистості – «цілого чоловіка», без якого було неможливе відновлення власної державності. Цьому мало сприяти утвердження в національній свідомості націєвірних концептів *боротьба, свобода, Україна, обов'язок* та ін. Як показують спостереження, при всіх модифікаціях Франкової когнітивної картини світу, пов'язаних зі світоглядною еволюцією письменника, інваріантним концептом залишався *національний ідеал*. Він був провідним на шляху перетворення етносу в націю.

У Франковій моделі «цілого чоловіка» бачимо тип особистості в широкому, психокультурному розумінні цього слова, якщо «під особистістю розуміти не тільки неповторність внутрішнього світу індивіда, а й індивідуальну неповторність нації, бо вона сама є історичною особистістю» [Кримський 2008 : 349]. Таке тлумачення відчутно розширює денотативний обсяг лексеми *особистість*, яка у словнику фіксується як «конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки і т. ін.; індивідуальність, особа». Ілюстрацією до цієї дефініції послужив контекст Франка: «Відрізнявався він від других тим, що в грі його особистість українця виявлялась не простакуватою, млявою, а повною внутрішнього життя і значення» [СУМ V : 778–779]. У наведеному словосполученні *особистість українця* лексема *особистість* набуває ще й узагальненого значення: «національна особистість».

Поглиблюючи психолінгвістичне розуміння значення слова *особистість*, зауважимо, що, окрім виявлених вище смислових нашарувань, «особистість означає здатність бути вірним самому собі, зберігати самототожність у кон'юнктурних ситуаціях, що постійно змінюються»

[Кримський 2008 : 349]. Перед загрозою мовно-культурної асиміляції виявом самототожності може бути й мовна стійкість. Вона теж увиразнює духовне обличчя особистості, надаючи йому загальнолюдських і водночас індивідуальних національних рис. Якраз через окремішні прикмети людина (нація) впізнає себе, усвідомлює власне Я. Це необхідна і визначальна умова Франкового гуманізму: «найцінніше і найкраще в кожному чоловіці [...] се його індивідуальність, його духовне обличчя зо всіма його окремішніми прикметами. Чим більше таких прикмет, чим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини. До таких прикмет, що відповідають складові душі [...], належить і мова» [Франко 1982, 33 : 276].

Акцентування на внутрішньому світі особистості підводить до думки, що структуру концепту (образний, поняттєвий, аксіологічний та адоративний компоненти) як етноментального утворення природно розглядати у зв'язку не лише з мовною (мовленневою) особистістю, а у всій повноті людського буття і поведінки – з цілісною особистістю. Це дає підстави на основі когнітивно-дискурсного підходу виокремити ще один тип особистості: окрім *мовної*, *мовленнєвої*, і *концептуальної особистості*. Така диференціація зумовлена невиправданим ототожненням названих різновидів. *Мовна особистість* (термін був уведений В. Виноградовим, хоча імпліцитне окреслення цього поняття простежується ще у працях В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, М. Десуара, О. Потєбні, І. Франка, О. Шахматова та ін.) співвідноситься передусім з мовною компетенцією індивіда як носія мови, його знанням мови на усіх мовних рівнях (фонологічному, словотвірному, лексичному, морфологічному, синтаксичному). *Мовленнєву особистість* трактуємо як комуніканта, що у процесі комунікативного акту породжує і передає інформацію, впливаючи нею на адресата, чи сам сприймає й інтерпретує її, зазнаючи психолінгвістичного впливу адре-

сата – залежно від ступеня психологічно-комунікативної сумісності. Звичайно, ця сумісність ніколи не може бути абсолютно симетричною. А тому комунікативна поведінка вербально не вичерпує глибинного змісту *концептуальної* особистості.

Можна назвати три основні причини такої асиметрії: по-перше, скільки б співрозмовники під час діалогічної комунікації, що передбачає адресантно-адресатну інверсію (адресант стає адресатом, і навпаки), не прагнули пізнати один одного через комунікативний портрет, все одно буде розкодована лише частина внутрішнього світу кожного із мовців, бо, крім світу реального (те, що людина робить), існує світ потенційний (у якому існують віра, бажання, ілюзії, наміри, використані та втрачені можливості тощо). Синтезу цих двох світів гранично не розкриває жодна комплексна інформація, яку особа підсвідомо, «автоматично» повідомляє про себе в комунікації. Тож будь-яка біографія незрівнянно повніша за вербальну фактографію. По-друге, як би це парадоксально не звучало, але має рацію Х. Борхес, коли наголошує: «Нема на землі людини, яка могла б із певністю розказати, хто вона» [Борхес 1994 : 103]. На цю закономірну когнітивно-комунікативну лакунарність накладається власне мовна недоговореність: будь-яке монологічне мовлення не може бути з погляду повноти викладу повністю оприявненим, позаяк, нагадував І. Франко, «насправді ніхто не може похвалитися тим, щоб знав вповні свою мову» [Франко 1982, 33 : 277]. По-третє, скільки б ми не пізнавали мікрокосм людини та її творчу діяльність, у ній залишається те екзистенційно недосяжне, що не піддається навіть уявленню. Це сфера таїни.

Вдумаймося у Франкове одкровення: «Мое я – то мій світ, а у ньому / Стільки незвісного, таїн і безодень, Америк багато» [Франко 1976, 3 : 341]. Тому кожна людина по-своєму є Колумбом – передусім самого себе. Та попри неосяжність і недосяжність власного і чийогось Я, людина

повинна освоїти ще один засіб комунікації, містичний і водночас дійсний, – «мову душі»: «Мовою душ говоріть до душі, піднімайте уяву на висоту, де горить віковічна ідей оріфлама» [Там само : 341]. Це та висота, яка невидимими і втаємниченими узами душі поєднує людину з новою, духовною дійсністю. Ця дійсність виходить, звичайно, за межі фізико-біологічного світу та дає змогу людині пізнати і розвинути закладене у ній духовне начало. «Тільки ця дійсність відкриває їй перспективи цілком нових вимірів буття [...]. У цьому полягає її особлива роль у світі й одночасно необхідне джерело небагатьох, або ж ніколи не досягнутих перемог» [Ingarden 2000 : 19]. Тому трансцендентний рівень є вершинним у структурі *концептуальної особистості*, або, за висловом Франка, «цілого чоловіка». Саме на цьому рівні певна частина концептів (*віра, дух, совість*) в індивідуальній свідомості взагалі не підлягає вербалізації.

Не випадково в екзистенційному вимірі розмежовують «зовнішнє для людини знання і те, яке складає для людини її внутрішнє ество» [Марсель 1999 : 6]. Для *мовленнєвої особистості* посилено реалізувати лише частину знань, лише певний фрагмент тієї національно забарвленої концептосфери, вмістищем якої виступає сама національна людина, або, за термінологією К. Ясперса, «людина з народу». Підкреслимо: саме з народу, а не з маси, антиподом якої, за оцінкою німецького філософа, виступає народ: «його варто відрізнити від маси. Народ структурований, усвідомлює себе у своїх життєвих підвалинах, у своєму мисленні й традиціях. Людина з народу має особисті риси характеру також завдяки силі народу, що служить йому основою».

Такий же фундаментальний підхід до проблеми формування національної особистості – нації – спостерігаємо у візії І. Франка. Його бачення шляхів формування цієї особистості передбачає «освідомлювання і розбуджування мас, праця над їх просвічуванням в кождім напрямі, отже,

не тільки господарським і історично-національним, але, поперед усього, політичним та суспільним. Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета...» [Франко 2009 : 277]. А далі висновок: «Тільки тоді ми здобудемо собі політичну силу на своїм ґрунті; тільки така інтегральна, всестороння праця зробить нас справді чимсь, зробить нас живою одиницею серед народів» [Франко 2009 : 278]. Франкове визначення «жива одиниця серед народів» може послужити дефініцією для терміна-політоніма *нація*, що семантично синонімізується зі словосполученням *національна особистість*.

Невід'ємною рисою концептуальної особистості (людини, нації) є її здатність до усвідомлення себе як національної особистості. Національна самоідентифікація стверджується, зокрема, через етнонім. Особливої значущості набуває етнонім у поліетнічному просторі, мотивуючи так чи інакше поведінку комуніканта. Національну особистість як психокультурний тип, без якого немислиме національне буття, у бездержавні часи Франка ще треба було сформувати. Тому і проїнята націєтвірними соборними інтенціями увага провідника національного поступу до справи «українського духового життя»: «Ми вважаємо справу також важною, що кождий Українець по сей чи по той бік Збруча мусить виробити собі про неї якесь виображення, бо вона доторкає самої сути його національного чуття, доторкає будущини...» [Франко 2009 : 278]. У цій тезі можна розгледіти Франкове розуміння етноніму не лише як форми, а передусім як способу і мети національного сомоствердження. Звідси – й означальний займенник *кождий*, що підкреслює самостійну роль особи в досягненні стратегічної мети. При цьому словосполучення *кождий Українець* вступає у гіпоніміїні відношення з терміном-політонімом *національна особистість*.

Завдяки органічному зв'язку з народом (пригадаймо поетове «Я син народа...») людина зберігає себе як цілісна,

концептуальна особистість. Земля народу була джерелом сили і життєвої стійкості також і для поета. Цю аксіологічну універсалью засвідчує звертання до персоніфікованого адресата – землі-матері:

*Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені*

[Франко 1976, 1 : 28].

Якщо «нація без державності є покалічений людський колективний організм» [Винниченко 1991 : 8], то І. Франко надто добре усвідомлював, що шлях його народу до державної нації – процес тривалий і складний. Адже його «цілий чоловік» у світоглядному аспекті виходив далеко за межі стереотипних поглядів та уявлень тогочасної української суспільності і був для неї значною мірою незрозумілим. Однак попри стіну байдужості, на яку неминуче наштовхувався нечисленний прошарок української інтелігенції, ще гострішою ставала потреба в концептуальних особистостях, озброєних інтелектом і прагненням наблизити «розвидняючийся день»: «Освічена одиниця починає виростати духом понад голови сірої, темної маси, [...] бажає проявити себе з усіма своїми особистостями і прикметами на ділі, в духовій творчості» [Франко 1980, 28 : 77].

Наші спостереження уможливають узагальнення. *Концептуальна особистість* – це такий лінгвопсихокультурний тип, що синтезує усі вияви буття і особливості поведінки (зокрема комунікативної) національної людини, вертикальну структуру котрої вивершує сформована у її свідомості система духовних цінностей. Наявність цінностей обов'язкова у структурі особистості. Без них її концептосфера буде зредукованою, та й сама людина буде почувати себе не «цілим

чоловіком», не «людиною з народу», а людиною з маси, яка, за означенням К. Ясперса, «не структурована, не має самосвідомості, однорідна, позбавлена будь-яких примітних ознак, традицій, ґрунту – вона порожня». Підміна духовних устремлінь вузькопрагматичними мотивами поведінки симптоматична: вона свідчить про ті прогалини у когнітивній картині світу людини (чи народу), на місці яких у свідомості створюються так звані інертні зони, тобто коли певні концепти (як-от: *обов'язок, самоповага, свобода* та ін.) є доступними, але не цінними. А оскільки національна когнітивна картина світу виявляється у типовій поведінці спільноти у стереотипних ситуаціях, то саме у світоглядній порожнечі виникає й відповідне ставлення до дійсності, яке має різні назви, але однакову конотативну характеристику: *споживацьке, егоїстичне, вегетативне* тощо. Втрата чи знецінення цінностей породжує загальну атмосферу цинізму і деградації, атомізує суспільство, що аж ніяк не сприяє утвердженню національно-культурного буття.

Атомізовані зневірою зони простежуються і в суспільно-політичній площині. Щоправда, тут вони можуть мати свою специфічну природу, зумовлену комунікативною мімікрією, коли за декларованою, позірною метою адресанта-політика приховується інша, справжня мета. Йдеться, скажімо, про таке поширене у комунікативному дискурсі явище, як випереджувальна інтертекстуальність. Його мета – донести до масової свідомості ту інформацію, яку сподіваються почути комуніканти. Часта повторюваність нібито популярних у народі концептів на зразок *демократія, право, держава* має створити видимість спільної концептосфери – адресанта-політика і адресата-громади. Для І. Франка подвійність такої комунікативної мімікрії була прозорою й очевидною. Воа спричинила не вельми приємні асоціації з кухнею: «Політика, друже мій, так як кухня. Заирнеш до середини, як що робиться, то й апетит тобі відбере» [Франко 1986, 45 : 295]. Сучасна українська політична дійсність не дає підстав для переоцінки.

Якщо провести паралель із комунікативним портретом сучасного політика, то вербальні контури цього портрета дуже часто співвідносяться з терміном *політикан*, який у СУМі тлумачиться як «політичний ділок, неперебірливий у засобах досягнення своєї мети; безпринципний політик, інтриган» [СУМ VII, 81]. Такі конотації не мають інтегральних сем із формулою громадянської відповідальності, яку вивів і сповідував Іван Франко:

*Кожен думай, що на тобі
мільйонів стан стоїть,
що за долю мільйонів
мусиш дати ти одвіт*

[Франко 2001 : 45].

Цей імператив був органічним для І. Франка, котрий життям і творчістю (науковою, художньою) утверджував й утвердив ідею концептуальної особистості – «цілого чоловіка». Зважаючи на автобіографізм творчості письменника, межа між автором і створеним ним образом «цілого чоловіка» справді умовна: він весь був у народі, а народ – у ньому.

4.4.3. Концепти *народ, нація*

Характерна ознака суспільних текстів – насиченість словами із сигніфікативною семантикою. У процесі оцінки суспільних явищ вони апріорі одержують свій прагматичний заряд і належать до лексики із так званим прагматичним або (вужче) конотативним ореолом (пор. [Загнітко 2006 : 191– 197]). Формування прагматичного ореолу відбувається у філософсько-світоглядних, ментально-світоглядних, етнокультурних координатах світо- і себебачення, тобто за межами системного (лексикографічного) значення слова. Традиційно отримуючи в політичних контекстах до-

даткове смислове навантаження, терміни-політоніми часто виконують не тільки оцінну, а й екзистенційно-ціннісну функцію. Завдяки розширенню функцій на позитивній шкалі оцінок суспільних явищ терміни з виразним аксіологічним (ціннісним) забарвленням тяжіють до концептів, у значеннєвій структурі яких власне ціннісний компонент є визначальним. Невипадково культурні концепти називають «повсякденними аналогами світоглядних термінів». У функційному вимірі «світоглядні терміни» стають епіцентрами живого комунікативно-прагматичного поля.

У відібраних для аналізу текстах І. Франка роль таких епіцентрів на різних етапах світоглядної еволюції, за самохарактеристикою мислителя, виконували політоніми *народ*, *нація*, *поступ*. Вони пронизують увесь політичний дискурс Франка, формуючи прагматичний ореол навколо своїх системних значень. Це засвідчує зіставна характеристика семантично подібних, але не тотожних термінів *народ* і *нація*. Якщо у Словнику за ред. Б. Грінченка слово *народ* однозначне [Гр. II : 516], то в СУМі його семантична структура охоплює чотири лексико-семантичні варіанти: 1) населення держави, жителі країни; 2) форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я); 3) трудящі маси експлуататорського суспільства – більшість населення країни; 4) *тільки одн.* взагалі люди, перев. у великій кількості // певна кількість людей, які мають що-небудь спільне (у поведінці або зовнішньому вигляді) [СУМ V : 174]. Помітну семантичну еволюцію забезпечило прирощення власне політичних значень, зокрема витлумачених на основі т. зв. класового підходу до оцінки суспільного явища: «трудящі маси експлуататорського суспільства».

З огляду на історичну мінливість суспільно-політичної дійсності логічно простежити: 1) змістове наповнення політоніма *народ* в осмисленні І. Франка; 2) семантичні механізми перетворення концепту *етнос* у концепт *нація*; 3)

виявити їхню власне політичну сутність у контексті сучасної політичної думки.

Оскільки основним принципом і прийомом когнітивно-дискурсного аналізу вважається поглиблене «вчитування» в текст, знаходження в ньому тих показників смислу [Кононенко 2008 : 19], що виникають у прагматичному ореолі значень слів, то в межах нашого дослідження особливу увагу звернемо на метафоричну концептуалізацію політичної дійсності в інтерпретації Франка. Саме когнітивний заряд метафори оптимально сприятиме виявленню внутрішніх потенцій смислу.

Ідею трансформації *народу* в *націю* передають метафори *тіла*. У метафоричному осмисленні автора народ асоціюється з «великим і свідомим своєї сили *організмом*» [Франко 2001 : 218]. Вторинна номінація послугувала виникненню у соматичного терміна *організм* «будь-яке живе тіло, істота» звичного переносного значення «неподільно зв'язані в одне ціле частини чого-небудь» [СУМ V : 739]. Цілісність *народу* як соціально-психологічного *організму* людина усвідомлює відповідно до своїх когнітивних можливостей та за власним «образом і подобою». Супровідні означники метафоричного *анатомічного* сценарію прив'язані до ключового образу *організм* і реалізуються в «діагностичних» термінах, які взаємодіють із *фізичними* і «*родинними*» термінами. У Франковому політичному контексті вони послідовно метафоризуються в значеннях, пов'язаних з політичною сферою: «найтяжча *рана*, котра тепер *обезсилює* наступ в Галичині, – це *розчетвертовання* нашої землі і нашого народу і цілковита *відірваність* наша від *величезної маси братів* наших за кордоном», – діагностує політичний мислитель у праці «Теперішня хвиля а русини» [Франко 2001 : 218], що не увійшла до 50-томового видання. І запитує: «Чи ця *рана* не може бути *загоєна*? Раз тільки лиш *ослабне*, *розділяючи* нас, кордон, а ми зовсім іншими очима змогли б глядіти на

світ і на людей, тоді ми сміло змогли б вважатися *народом* (підкреслення І. Франка) [Там само : 218].

Взаємодія переосмислених *соматичних, фізичних і «родинних»* термінів формує широке асоціативне поле та допомагає метафорично розкрити національно-культурний стан *організму*, тобто *народу*, що був на межі XIX – XX ст. розділений (мовно, культурно, географічно, політично) між різними державами. Наведений метафоричний сценарій актуалізує в лексемі *організм* суто політичну семему «територіальна цілісність народу як необхідна умова його самоутвердження».

Внутрішня потенція центрального метафоричного образу *організму* реалізується через деталі сценарію «*націєтворення*»: «*витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю* (підкреслення І. Франка – Н. Л.), *суцільний культурний організм*, здібний до самостійного культурного й політичного життя» [Франко 1986, 45 : 404]. Звернімо увагу: утвердження українства, на думку мислителя, повинно здійснюватися не лише як «*етнічної маси*», тобто в мовному, релігійному, звичаєвому вимірах, а як *нації* – у політичному, державотвірному сенсі. Стрижневою семою у Франковому трактуванні політоніма *нація* є 'здатність до самостійного культурного й політичного життя'.

Тож семантичне наповнення метафоричного образу *організму*, з яким асоціюється *нація*, помітно еволюціонувало: поряд із ознакою 'культурне життя' воно збагатилось семою, дуже показовою для значення терміна *нація*, – 'здатність до самостійного політичного життя'. Воно полягає в тому, конкретизує І. Франко, щоб *організм* був «*відпорний* на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім *податний* на присвоювання собі в якнайменшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна *нація* і жодна хоч як сильна держава не може остоятися» [Франко 1986, 45 : 404].

До типових інструментів конструювання Франкового політичного дискурсу належить оцінка становлення нації у будівельних термінах, де процес націєтворення асоціюється з образом будови: «Будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного життя і розвою нації» [Там само : 284]. Традиційно центральним метафоричним образом у сценарії націєтворення є підвалина та синоніми *фундамент*, *основа*, *грунт* у їхньому звичному переносному значенні «база, опора чого-небудь»: «А якраз уже дано *грунт*, то й *будова* на ньому з часом *здвигнеться*» [Там само : 290]. «Головною *підвалиною* політичної емансипації народних мас я вважаю ... три загальники: загальну освіту, загальний військовий обов'язок і загальне голосування» [Там само : 290]. «На таких *фундаментах*, на таких *стінах* може з часом *здвигнутися* пишне, сміле *склепіння*» [Франко 1981, 31 : 309]. У лексемі *здвигнути* «підноситися, зводитися» [СУМ III : 522] в сполученні з політонімом *держава* проступає характерне політичне забарвлення: «Історія нам не показує ані одного приміру, щоб держава (народ), раз *вимазана* з ряду держав, *здвигнулася* коли-небудь після в своїй давній формі» [Франко 1986, 45 : 207].

Процес націєтворення в осмисленні І. Франка постає цілеспрямованим цілісним будівництвом, що потребує злагодженого соборного підходу. Ідею соборності відтворюють знову ж таки метафори «будови»: «От тут і стає перед нами, галичанами, а особливо перед вами, молоді приятелі, велика історична задача – допомогти російській Україні [...] у *закладинах* великої праці – *здвигнення* нашої *національної будови* в усій її *цілості*» [Там само : 404]. Коло авторських метафор розширила лексема з прозорою внутрішньою формою *закладини* «закладення фундаменту нової будівлі», що завдяки переосмисленому значенню поповнила синонімійний ряд будівельних термінів-метафор: *фундамент*, *основа*, *грунт*. У цьому ж ряді – і термін *рама*, що в результаті авторської

метафоризації набув подібного до згаданого тлумачення: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів...» [Там само : 284].

Засновник «школи політичного думання» наголошував, що формування і становлення нації не може здійснюватися «без *міцної опори* в масах народу та інтелігенції» [Там само : 404]. У наведеному контексті лексема *опора* проявляє свою метафоричність у звичному переносному значенні «сила, яка підтримує кого-небудь, на яку опирається хтось» [СУМ V : 723]. Ідея єдності широких народних мас та інтелігенції розвивається в іншому метафоричному варіанті будівельного сценарію: «Ми не будемо на наших темних братів глядіти, як на молодших братів, як на щось нижчого та гіршого, бо ми будемо знати, що в них-то якраз і лежить наша сила, що вони *підвалина*, а ми *дах*, що зміцнюючи їх, ми робимо добро не тільки для них, але і для себе» [Франко 1986, 45 : 190]. Якщо у наведеному контексті лексема *підвалина* зберігає загальновідоме переносне значення «база, опора, основа чого-небудь» [СУМ VI : 402], то *дах* на основі внутрішньої форми буквального значення «верхня частина будівлі, що служить їй покриттям» [СУМ II : 214] розширює свою семантичну структуру і, крім переносного значення «домівка, житло», стає носієм метафоризованої авторської семми «ідеологічна, наукова побудова; провідні принципи чого-небудь».

За Франком, першочергова, «верховна» роль у розбудові України належить інтелігенції, яка мала сформувати й розвинути ідеї для національного самоусвідомлення та пробудження до активного буття нації. І. Франко переконаний, що українство буде політично самодостатньою силою, коли житиме у своїй державі – «в нашій *хаті*» – [Франко 2001 : 46] під своїм *дахом*, а не під якимось інакшим, як

це пропонував М. Драгоманов: «Головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київський період було переконання про конечність *міститься* українству і політично, і літературно *під одним дахом* з російством» [Франко 1986, 45 : 285].

СУМ фіксує фразу *під одним дахом* у значенні «в одному приміщенні [СУМ II : 214]. Авторський задум іде далі загальнономовного значення, бо Драгоманівська формула співіснування українства з російством, як свідчить історія, – це неминуче підпорядкування чи поглинання українства. Саме такого авторського переосмислення – «замаскована форма асиміляції» – набуває цитована Франком фраза.

Вважаємо, що своєрідною точкою неповернення І. Франка до свого вчителя стало поняття *нація*: «В його [Драгоманова] духовім *арсеналі* не було поняття нації як чогось органічного, історично конечного, нерозривного і вищого над усяку територіальну організацію...» [Франко 1986, 45 : 438]. Франкове трактування надає поняттю *нація* історіософсько-екзистенційного смислу, що на комунікативно-прагматичному рівні відчутно збагачує словникове тлумачення терміна *нація* – «конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру» [СУМ V : 232–233].

Характерною у Франковій оцінці політичних поглядів М. Драгоманова є метафора з мілітарним компонентом «духовий *арсенал*». Відсутність у цьому «арсеналі» поняття *нація* не відкривало для українського етносу перспективи розвою – перетворення власне в *націю* як суб'єкта історії, що стремить до державної незалежності. Якраз мислення категоріями виборювання політичної незалежності не було характерним для соціалістичної програми М. Драгоманова, за оцінкою І. Франка, «принципально відмінної від войовничого

західноєвропейського соціалізму та соціал-демократизму» [Франко 1986, 45 : 434].

Ідея І. Франка як європейського мислителя творити націю, виборювати самостійне політичне життя «в нашій хаті»-державі навіть «поза межами можливого» [Там само : 284–285] гармоніює із західною концепцією *нації*. Вона ґрунтується на визначальній ознаці – національній державі або змаганні до неї. «Mit einem Stich ins Unmögliche» (Поза межами можливого), – як каже Чемберлен, – ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації», – [Там само : 284] наголошує Франко. На початковому етапі становлення *нації* особливо вагоме значення належить культурі. Взаємодія концепту *нація* та концепту *культура* є закономірною, позаяк культура сприяє кристалізації етнічної ідентичності (лат. *identicus* «однаковий, то-тожний»). Своєю чергою етнічна ідентичність опирається на два складники: 1) когнітивний (знання про свій етнос, його прикмети, історію, стосунки з іншими етносами тощо); 2) емоційно-аксіологічний (ставлення до свого етносу та своєї належності до нього, бажання зробити свій внесок у його поступ, відданість йому, етнічна солідарність тощо) [Радевич-Винницький 2013 : 223].

Політонім *етнос* запозичено з грецької мови – *ἔθνος* «громада, плем'я, народ» [ЕСУМ II : 173]: «давні греки, відрізняючи себе від не греків, саме останніх називали етносами. У такому розумінні діставали відображення культурно- побутові відмінності не греків. Вітчизняним еквівалентом цього терміна стало слово *народ*» [Політологія 2001 : 186]. У сучасній політології термін *етнос* тлумачиться як «велика група людей, об'єднаних спільною територією, стереотипами поведінки, мовою та компліментарністю».

У візії І. Франка потужним джерелом етнічного самоусвідомлення як необхідної умови націє- і державотворення постає культура: «Само поняття «культури» містить

у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.), що неpolітична культура – се *contradictio in adjecto*» [Франко 1986, 45 : 281], тобто внутрішня суперечність. А далі в розвитку концепту *нація* виявляють свої когнітивні можливості метафори «*руху*» та «*поля діяльності*», які ілюструють ідею переходу культурницького напрямку, поширеного в часи Франка, в напрям політичний: «Всі такі, зразу чисто ідейні й ідеалістичні *рухи*, переходячи в *маси*, [...] захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, *втягають* людей на чимраз ширшу *арену боротьби*» [Там само : 282]. У наведеному контексті терміни *рух* та *арена* в результаті метафоричного переосмислення актуалізують свої системні переносні значення: *рух* «громадська діяльність або масовий виступ, спрямований на досягнення певної мети» [СУМ VIII : 914]; *арена* «поле діяльності» [СУМ I : 58].

Цілком природно, що в етнічному самоусвідомленні велику надію І. Франко покладав на інтелігенцію. Саме вона як культурна еліта своєю різнобічною діяльністю (вивчанням фольклору, мови, історії, звичаїв і вірувань, укладанням словників, виробленням загальної етнічної культури) закладає культурні підвалини націєтворення і таким чином сприяє консолідації народу. До того ж консолідація повинна здійснюватися не лише на зовнішньому, культурно-просвітянському, а й на внутрішньому, екзистенційно глибинному рівні. Як невтомний речник соборності українських земель, він висуває за своєю суттю національно-когнітивістську засаду – «*чути себе українцями*»: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [Франко 1986, 45 : 405].

Звертаючись до внутрішнього світу української людини, І. Франко майстерно послуговується імпліцитними текстовими засобами. Особливу роль відіграють ті імплікації, за

якими відтворюється прихований національний смисл, як у наведеному вище контексті (імплікація: національна згуртованість потребує внутрішньої єдності). За фразею *чути себе* постає певна загадковість когнітивної діяльності, що, як відомо, не завжди піддається омовленню, а тому певна частина в структурі концепту може й не мати об'єктивної вербальними засобами. У лінгвофілософській концепції Франка «се знання предавнє, відчути треба, серцем зрозуміть. Що темне для ума, для серця ясне й явне...» [Франко 1976, 3 : 173]. Ідеться про ті форми пізнання, які найінтимніше пов'язані з душевним складом людини. Невипадково фразема *чути себе* синонімізується з іншою фразеологічною одиницею *душею чути* «відчувати» [СУМ II : 447]. На нашу думку, розширення складу фраземи компонентом-етнонімом *українці* надає їй полісемійного характеру: 1) «вважати себе кимось; 2) «сприймати інтуїцією, чуттям що-небудь»,

Такі семантичні трансформації наводять на думку, що «офіційні кордони» [Франко 1986, 45 : 405] між українцями буде подолано, коли зникнуть кордони внутрішні. У результаті метафоричного переосмислення термін *кордон* «межа, що розділяє території держав» [СУМ IV : 286] довантажується переносним авторським значенням «внутрішня межа між людьми». Мотиваційною ознакою семантичного переносу виступає інтегральна сема 'те, що розділяє'.

Уведення до складу фразеологічної одиниці *чути себе* етноніма *українцями* [Франко 1986, 45 : 405] проливає додаткове світло на смислове наповнення концепту *нація* в політичному дискурсі Франка. Етноніми співвідносяться, зазвичай з назвами країни чи території, на якій проживає *етнос*. Варто розмежовувати пряму співвіднесеність, коли назва країни утворена від етноніма (*чехи* → *Чехія*, *греки* → *Греція*) і зворотну (*Америка* → *американець*, *Україна* → *українець*). Етноніми такого типу у сучасному мовознавстві кваліфікуються як етнотопоніми» [ЭСЯ : 598].

Людина, котра усвідомлює власну ідентичність, закономірно ототожнює себе з певним етносом і відповідно моделює свою поведінку, зокрема комунікативну. Етнонім створює підґрунтя для пізнання світу і себе у світі за опозиціями «ми – не ми», «свої – чужі», «ми такі, а решта – інакші». Таке позиціонування не узгоджувалося з радянським політичним дискурсом, де формувалися міфологізований комунікант *радянська людина* і міфологізоване утворення *радянський народ* «нова, інтернаціональна спільність людей, що виникла в СРСР за роки соціалістичного будівництва» [СУМ V : 174]. Чи не тому в умовах «єдино правильного наукового світогляду» у Франкової фраземи *чутти себе українцями* не було шансів потрапити до реєстру СУМу, який натомість фіксує фразеологізм *не чутти себе* – «бути дуже схвильованим» [СУМ XI : 386].

Словникове замовчування характерне і для терміна *етнос*, якого також не фіксує це авторитетне лексикографічне видання. Про існування політоніма *етнос* підказує похідний від нього дериват *етнічний* [СУМ II : 491], а також слова-композиції з компонентом *етно-* : *етногенез* «походження народу» [Там само : 491], *етнограф* «фахівець з етнографії» [Там само : 49], *етнолог* «фахівець з етнології» [Там само : 491], *етнологія* «термін, що застосовується буржуазними вченими як синонім етнографії» [Там само : 491], *етнографія* «історична наука, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини; народознавство» [Там само : 491]. На думку етнологів й культурологів, самореалізація етносу можлива тільки в умовах політичної незалежності, гарантом якої виступає самостійна держава.

Її утвердженню, в оцінці Франка, сприятиме пріоритет національного «у сфері суспільного й політичного життя» [Франко 1986, 45 : 284]. Діагностуючи хворобу українських соціал-демократів, він лінгвокогнітологічно знюансував її

причини у статті «Огляд української літератури 1906 р.», що не увійшла до 50-томового видання його творів»: «Вони [українські соціал-демократи. – Н.Л.] не уявляли собі гаразд цього *національного характеру*, не відчули того, що вони ж *наперед українці*, а потім *соціал-демократи* [підкреслення наше. – Н.Л.], трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів» [Франко 2001 : 172].

Бачимо ще одне звернення мислителя до проблеми національної свідомості, яка заторкує глибини внутрішнього життя. На вербальному рівні про це сигналізують лексеми *уявляти*, *відчутти*, *душа*, у т.ч. і фразема з компонентом *душа*: *вложити (вкладати) душу* «робити що-небудь з любов'ю, з натхненням» [СУМ I : 696] та дуже характерне словосполучення *національний характер*. На імпліцитному рівні з наведеної вище Франкової діагностики можна вивести підтекстовий смисл: «національне повинно превалювати над партійним»; натяк: «українство треба відчувати, а не тільки декларувати». Щодо когнітивного терміна *національний характер*, без якого важко уявити *націю*, то він органічно увійшов до низки словосполучень із лексемою *національний*, які фіксуємо в аналізованому націософському дискурсі 45-го тому: *національний [-а, -е, -і] розвій* (278), *змагання* (280), *свідомість* (281), *самостійність* (283), *ідеал* (281), *кривди та неволення* (284), *притиск* (291), *потреби* (291), *голод* (291), *життя* (291), *інтереси* (343), *ідеали* (343), *значення* (424), *ідеї* (425)/, *форма* (425), *принцип* (429), *амбіція* (431), *нетолеранція* (438), *питання* (406) та ін. Найточнішу оцінку реалії передають ті аналітичні словосполучення, семантика яких відбиває власне українське розуміння національного: *національна українська справа* (281), *всеукраїнське національне почуття* (406).

Наведений перелік термінів-словосполучень відбиває широкий спектр питань, які обирав І. Франко об'єктом політичного аналізу і наповнював концепт *нація* новітніми державотвірними смислами.

Ядерним компонентом концепту *нація* є проголошений Франком «*ідеал національної самостійності*» [Франко 1986, 45 : 285]. Якраз навколо нього – «свого ідеалу» – навіть «поза межами можливого» [Там само : 285] формується *нація*. Це одне з тих понять, у яких, за оцінкою Є. Маланюка у статті «Франко як явище інтелекту», проявилася «пророча візія великої людини» [Маланюк 2008 : 123].

Термін *ідеал* і похідні *ідеальний*, *ідеалізувати* фіксує «Малорусько-німецький словник» Є. Желехівського, С. Недільського [СЖН I : 326]. Покликання на цю лексикографічну працю, а також на мовну практику П. Куліша спостерігаємо у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка, реєстр якого дублює лексеми *ідеал*, *ідеальний*, *ідеалізувати* [СЖН II : 196]. Термін *ідеал* як носій абстрактно-наукового поняття в політичному дискурсі Франка наповнюється конкретним культурно-політичним змістом. Семантичному виразненню гіпероніма *ідеал* сприяє гіпонімічне термінологічне сполучення *національної самостійності*, а далі зміст триєдиного, семантично неподільного поняття уяскравлюють видові конкретизатори – «в усякім погляді, *культурнім і політичним*»: «Ідеал *національної самостійності* в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [Франко 1986, 45 : 285].

Семантично пов'язаний з політонімом *нація* політонім *націоналізм*. Його, на відміну від дериватів *націонал*, *національний*, *національність*, Словник за редакцією Б. Грінченка не фіксує. В осмисленні І. Франка цей інтернаціоналізм виявляє свій неоднозначний характер – як демократичний, так і тоталітарний: «Те, що для притисненого видається

притиском, се для його противника буде шуканням ширшого простору для власної нації. Принцип у обох один, а тільки сили нерівні» [Там само : 291]. А далі мислитель чітко й недвозначно окреслює можливі варіанти розв'язання проблеми міжнаціональних відносин: «Тут, очевидно, або один згине, або відносини сил мусять уложитися так, щоб обом можна було жити і розвиватися» [Там само : 291]. Звичайно, з погляду історичної перспективи привабливіший другий варіант, у якому закладено підтекстовий смисл: «Рівноправні міжнаціональні відносини просто так, само собою не уложаться»; натяк: «національну незалежність потрібно виборювати». Наведений контекст співвідноситься з тим значенням терміна *націоналізм*, який має позитивну конотацію: «Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів» [СУМ V : 232].

Для нації, що зазнала, за оцінкою Франка, «національного притиску», націоналізм виконує націезахисну й консолідаційну функції як противага поневоленого народу проти агресії поневолювача. Ідеологія останнього «проповідує... панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями» [Там само : 232]. Семи 'агресивність', 'войовничість', закладені в окресленому лексикографічному значенні терміна *націоналізм*, формують синоніміїні відношення з терміном-інтернаціоналізмом *шовінізм* (від франц. *chauvin* «войовничий» [ЭСФ IV : 434]) – такою формою націоналізму, «що пропагує національну винятковість, ненависть до інших національностей, розпалює ворожнечу між країнами й народами» [СУМ XI : 505]. У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського лексема *шовініст* є домінантною, до якої приєднались: *крайній націоналіст, ура-патріот, великодержавець, чорносотенець*. У Словнику української мови стійка сполука *великодержавний шовінізм* – це така реакційна

політика, що «спрямована на поневолення інших народів і на розпалювання національної ворожнечі між народами» [СУМ I : 319–320]; похідний політонім-комполітонім *великодержавник* увібрав семи твірного значення й означає «послідовник, поборник великодержавної політики, великодержавного шовінізму» [СУМ I : 320].

З погляду контекстуально-інтерпретаційного аналізу спостерігаємо якісно інше тлумачення терміна *шовінізм* у націософському дискурсі Франка, де актуалізується авторське значення «ідеологія, спрямована на відродження і консолідацію нації»: «А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, *односторонності чи, коли хочете, шовінізму*» [Франко 1986, 45 : 291]. Політична метафора *порція шовінізму* асоціюється з національними потребами, що вимагають постійного підживлення. Тому тема «*національні потреби*» розгортається через деталі сценарію «споживання їжі»: «Не бійтеся, коли *національні потреби* будуть заспокоєні, *національний голод* буде насичений, то *нація* відкине *шовіністичну страву*, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить» [Там само : 291].

І. Франко з твердим критицизмом і діалектичною ясністю оцінював «усі ті прояви в політичній, національній і соціальному житті» [Там само : 291], які постають за термінами-словосполученнями *національний сепаратизм, племінний і расовий шовінізм*. У Франковому дискурсі вони відбивають не закономірно очікувану негативну прагматичну (конотативну, імплікативну, емотивну) оцінку, а радше стилістично нейтральну, що матеріалізується через метафори «рослинного» сценарію: «От тим-то, любі мої, я як не лякаюся хвилевого *вибування* мілітаризму при кінці XIX в., так само не думаю заломлювати рук над *зростом* різних *національних сепаратизмів, племінних і расових шовінізмів*. Усе те – ви-

плоти органічного росту новочасних суспільностей, свого роду *Flegeljahre* (хлоп'ячі роки (нім.) – Ред.), нехай і так, – але все-таки признаки *росту*, а ніяк не упадку, не декаденції» [Там само : 291].

Та сукупність переносних значень, яку генерує стрижневий метафоричний образ *росту*, допомагає зрозуміти, чому в діалозі «На склоні віку» поняття *національний сепаратизм, племенні і расові шовінізми* постають як закономірні етапи в історичному розвитку народів, які прагнуть бути суб'єктами, а не об'єктами історії.

Засновник української школи політичного мислення чітко усвідомлював і розумів, що на шляху звільнення від національно-соціального гноблення етнічні нації, отже, і українська, шукають ті засоби та методи боротьби, які диктує час та обставини і які сприяють національному самоствердженню. Тож «називати активну націєзахисну, націєтворчу позицію і діяльність Франка націоналізмом, національним патріотизмом, націонал-демократизмом, боротьбою за національну ідею чи ще якимось, – на думку Я. Радевича-Винницького, – це питання більше форми, ніж змісту, більше вербальне, ніж сутнісне» [Радевич-Винницький 2013 : 218].

«Ми завсігди були і єсьмо ворогами всяких змагань за вивищення одного народу з поневоленням другого», – підкреслював І. Франко. Отож політонім *націоналізм* у твореному ним комунікативно-прагматичному полі семантично зближується з нинішніми дефініціями цього терміна, зафіксованими у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»: «2. Рух, спрямований за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів; 3. Рух за збереження і розвиток національних традицій культури, мови, мистецтва і т. ін.; патріотизм» [ВТС]. Ілюстрацію цих значень бачимо в поетичних творах «Не пора» (1880 р.), «Ляхам» (1882 р.), «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883 р.), «Самбатіон» (1883 р.), «Асиміляторам» (1889 р.) та ін. Взагалі ідейно-світогляд-

ні настанови, які заманіфестовані в праці «Поза межами можливого», суголосні з ідеологією модерного українського націоналізму, почасти з класично-хрестоматійною працею Миколи Міхновського «Самостійна Україна».

Створюючи ідеологічно-комунікативний резонанс, Франкові ідеї націоналізму насичували новими смислами українську філософську й суспільно-політичну думку і створювали підґрунтя для якісної зміни суспільної і культурної ситуації. Таким чином викристалізовувалася класична взаємодія: людина творить ідею, ідея творить людину.

Мірилом не тільки культурного, а й політичного самоутвердження виступає національна мова. Справедливо національних будителів називають «лінгвістичними революціонерами», «філологічними паліями», «лінгвістичними націоналістами» [Радевич-Винницький 2013 : 184, 191]. Природно, концепти *народ*, *нація* органічно поєднані із концептом *мова*. Їх злитість зумовнена тими функціями, які в оцінці Франка виконує мова. Ідеться передусім про консолідаційну й відновлювально-націєтворчу функції. В умовах майже постійної територіальної, а отже – і політичної розділеності, коли «Полуднева Русь (... або Русь-Україна) з давніх давен, ще від часів князя Данила, перестала бути одноцільним організмом політичним, входила і входить в склад різних держав» [Франко 1981,29 : 40], згадані функції набувають особливої значущості. Оцінюючи історичну роль М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Устияновича та ін., «котрих справедливо вважаємо творцями галицько-руського відродження» [Там само : 43], І. Франко зазначав: «В думках їх, а особливо у М. Шашкевича, росли й ясніли далеко ширші замисли: витворити одноцільну полудневоруську мову і літературу і при їх помочі *воскресити* (підкреслення наше. – Н. Л.) цілу полудневоруську націю до нового життя духового і громадського» [Там само : 43].

Привертає увагу термін *воскресити*, який на комунікативно-прагматичному рівні засвідчує взаємопроникність терміносистем, коли зміна значень відбувається не тільки на основі загальноновживаних слів, а й на основі інших термінів. Етимологічно сакральний термін *воскресити* в результаті метафоричного переосмислення розвинув похідне значення «відновлювати що-небудь у політичній сфері». Смісловому переосмисленню дала поштовх спільна сема 'оживляти', присутня в прямому значенні цієї лексеми [СУМ I : 744].

Якщо звести всю сукупність метафоричних висловів, що формуються в прагматичному ореолі значень політоніма *мова*, у єдине концептуальне ціле, то виразно проступить цілий спектр метафоричних сценаріїв. Типологічно вони розмежовуються на два різновиди: антропоморфні й неантропоморфні. У націософському дискурсі Франка значущість мови в аксіології українців осмислюється передусім в антропоцентричних, а точніше – в етноцентричних та антропоморфних категоріях, бо загострюється увага на «зв'язку людської *психіки* з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно *органічними* системами звуків, що називаємо *рідною мовою* [підкреслення І. Франка]. Здається, що таке *рідна мова*? – запитує Франко. – Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що вадить мені при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючись ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей *людей з людьми*, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом *людей*. А тим часом якась таємна *сила в людській природі каже*: «Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові *вродився і виховався*, тої без *окалічення своєї душі* не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим *своєю шкірою*» [Франко 2001 : 265].

Прагнучи пізнати тайники людської душі, І. Франко занурюється в нурти людської психіки, простежує зв'язок між внутрішнім мовленням і думкою, еством людини, між

мовою як витвором народної мовної свідомості і психофізіологічною організацією індивіда. Саме ці положення, які методологічно суголосні з ідеями В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потєбні, стали засадничими для утвердження психологічного напрямку в українському мовознавстві. Випереджуючи наукові прозріння К.-Г. Юнга про «колективне несвідоме», Франко-когнітивіст загострює увагу на не завжди усвідомлюваних, потаємних особливостях людської психіки, «на якійсь таємній силі в людській природі», що «каже» в людині голосом людського сумління і є цензором та водночас режисером її поведінки. Сугестія цієї «таємної сили» посилюється модальними імперативами та егоцентричним займенником *ти*, що апелює до культурно-генетичної пам'яті: «в якій мові вродився і виховався». У структурі Я-концепції «таємна сила» співвідноситься з ідеальним «я», відкриваючи перед внутрішнім зором суб'єкта уявлення про те, яким він повинен стати, орієнтуючись на морально-етичні норми.

Такі виміри мовної самоідентифікації, усвідомлення «себе» органічні у Франковій парадигмі «цілого чоловіка». Згідно з аналітичною психологією К.-Г. Юнга, кожний індивід є носієм *колективного несвідомого* через належність до людського роду і культури, і саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, потаємним, яке визначає особливості поведінки, мислення і почування [ПЕ : 226]. Це колективне несвідоме нагадує про себе постійно, за висловом Франка, «відповідно до внутрішнього зрівноваженого «я»» [Франко 1982, 37 : 200].

Звернення Франка до «глибокої психологічної проблеми – зв'язку людської психіки з ... рідною мовою» – має націософське підґрунтя. Воно слугувало своєрідним світоглядним орієнтиром у мовній свідомості українців, у перспективі забезпечувало їх від «нешасної манії – міняти свою рідну мову на чужу» [Франко 2001 : 266]. Мислитель проникливо розкриває згубні, руйнівні наслідки цього явища як для ок-

ремої людини, так і для української культури загалом. У колі його соціально-психологічних, філософсько-світоглядних та етнокультурних спостережень – «духова діяльність» Миколи Гоголя, «відчуження геніального українця від рідної мови та його болюча внутрішня трагедія», а також – «трагедія нашого галицького москвофільства» [Там само : 266]. Першопричину виникнення цих фатальних явищ І. Франко вбачає передусім у ментальній площині, оперуючи «діагностичним» психотерапевтичним словосполученням «внутрішнє роздвоєння». «Отсе внутрішнє роздвоєння [підкреслення наше – Н.Л.] було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства» [Там само : 266].

Зауважимо, що психологічні зрізи «вершин» і «низин» людської свідомості часто мали особистісно-психологічне походження, були наповнені індивідуальним досвідом. У статті «Двоязычність і дволичність», що концептуально побудована на причинах і наслідках «внутрішнього роздвоєння», автор на підсвідомому рівні немовби сам проливає світло на себе «вчорашнього», на власні ідейні переконання, їхню еволюцію.

На цю непросту дорогу І. Франка «до себе» «з терном у носі», а психологічно – у душі звертав увагу ще 1926 р. Дмитро Донцов: «...він був цілий час «з самим собою у борні», і якраз у сім була найбільша трагедія його душі» [Донцов 1991 : 125]. Боротьбою «із самим собою» Д. Донцов називав внутрішню протиставленість засад Віри та Безвір'я, Інтуїції та Розуму, Духу і Матерії, Традиції і Прогресу, що роз'ятрювали Франкове ество.

Така поляризація світоглядних категорій нам видається дещо схематичною. То розходячись, то зближуючись, то переплітаючись, ці категорії творили єдину концептосферу (концептосистему) Вічного революціонера в царині думки й духу, котрий при цьому залишався «цілим чоловіком». Його внутрішній, драматичний – аж до самозаперечення – пізнавальний поступ увібрав у себе цілий комплекс ідей

різних часів і культур, колосальний конгломерат інтелектуальних, культурних і політичних викликів нового часу, які «український мислитель перетопив у горнилі сумнівів віри на власну філософію, заломлену на життєву конкретику своєї доби й нації» [Тихолоз 2002 : 114]. Особливості Франкового філософського обдарування дають підстави І. Денисюку стверджувати: «Франкові погляди необхідно трактувати як його власну, еволюційно складну філософську систему – «франкізм», у якій є оригінальна візія людського прогресу, гуманізму, обстоювання прав одиниці на свою суверенність і прав нації на самостійну, незалежну власну державу» [Денисюк 1998 : 16].

Когнітивний погляд на категоризацію ґрунтується на припущенні, що здатність людини переосмислювати дійсність пов'язана з її мінливим досвідом та уявленнями, світоглядною еволюцією, аксіологічними орієнтирами. З цього погляду психоментальний портрет Вічного революціонера, а не вічного антагоніста є більш природним для створеного Каменярем концепту «цілого чоловіка».

Уточнимо тлумачення термінів *категоризація* і *концептуалізація*, зміст яких через їхню взаємодію інколи не виправдано ототожнюється. *Категоризацію* трактують як осмислення об'єктів і явищ дійсності в межах категорій – узагальнених понять [Попова 2007 : 127]. Натомість *концептуалізація* – це осмислення нової інформації, що веде до утворення концепту [КСКТ : 93–94], тобто «процес утворення й формування концептів у свідомості» [Болдирев 2004 : 20]. Категоризація є, можна сказати, поняттєвим каркасом, на основі якого здійснюється концептуалізація.

На різних етапах внутрішньої біографії Франка окреслений вище поняттєвий каркас зазнавав модифікації. Як відомо, на початку своєї творчої діяльності він потрапив під вплив москвофільського середовища, увійшовши до складу редакції студентського журналу «Друг». Тут була

надрукована перша Франкова повість «Петрії і Довбуцуки», написана язичієм. Пізніше І. Франко оприявнив соціальні, політичні і психологічні корені цього патологічного явища в мовному житті значної частини галицької інтелігенції (цією макаронічною мовою писали свої твори історики Д. Зубрицький, А. Петрушевич, письменники та видавці І. Гушалевич, О. Духнович, І. Наумович, Б. Дідицький і навіть колишній соратник Маркіяна Шашкевича Яків Головацький), назвавши язичіє «старомодною язиковою мішаниною», «каліченою російсько-церковно-галицькою мовою», «варварсько-руською мовою» [Франко 1981, 29 : 46–49], безсистемною мішаниною «галицьких провінціалізмів, полонізмів, церковщини і московщини». Він усвідомив руйнівний вплив цього явища не лише на структуру мови, а й на українське суспільство – соціально не структуроване, політично й культурно дезорієнтоване.

Та це переосмислення світоглядних засад відбулося пізніше. Коли ж спробуємо зрозуміти, що привело Франка у табір москвофілів, підштовхнуло до москвофільського руху, то «сьогодні нам не треба забувати про ті конструктивні, вічні засади, які лежали в ідейних основах цього руху – засади європейського традиціоналізму і консерватизму, а значить – християнізму та ідеалістичного світогляду, антипрогресизму, читай – антиатеїзму» [Баган 1991 : 37].

Мовна еволюція І. Франка наповнює новими смислами концепт *мова*. Вона переконливо доводить, що здатність концептів розростатися й збагачуватися за рахунок індивідуального досвіду (інтелектуального, культурного, політичного, емоційного) зумовлює їхню аморфність і мінливість. Звернемо увагу в аналізованому дискурсі на ключове стале словосполучення *рідна мова*. Через прозору внутрішню форму й набуту семантичну спеціалізацію вона сприймається в одномовній спільноті однаково й не потребує тлумачень чи коментувань. Її асоціативний потенціал поєднаний з такими

онтологічно глибинними явищами, як *рідна земля, рідна мати, рідний народ, рідний край*. Відповідно розширюється прагматичний ореол у змісті цієї сталої словосполуки. В умовах, коли існує постійна загроза асиміляції (культурної, мовної, релігійної тощо, а відтак – ментальної), рідна мова стає засобом етнічного самозбереження, резервуаром і джерелом колективної історичної пам'яті, національної самобутності, символом ментальної стійкості. На мовному рівні цей політичний термін як носій логіко-поняттєвого начала (пор.: *рідна мова* – «мова, якою володіє певна особа з раннього дитинства (звичайно мова тієї національності, до якої належить особа)» [СУМ VIII : 558]) через закладений у семантиці аксіологічний смисл трансформується в концепт – лінгвокультурний феномен.

Використання антропоморфної метафори, у якій *рідна мова* порівнюється зі шкірою, вельми красномовне. Ця когнітивна метафора зі стійким національно-екзистенційним підґрунтям, по-перше, сигналізувала читачеві, що мова – це не так спосіб комунікації, як спосіб психоментальної самореалізації, спосіб жити в злагоді із самим собою, зі своїм національним «я», зі своїм внутрішнім голосом, який Франко називав «якоюсь таємною силою»; по-друге, ще одна антропоморфна метафора «*окалічення своєї душі*» була застереженням тим практикам-утилітаристам в тогочасному українському соціумі, частина якого (маємо на увазі інтелігенцію) була або сполонізована, або зазнавала впливу москвофільства. Зрештою, вірусу москвофільства не уникнув і Франко, про що вже йшлося.

На те, що націєтвірний концепт *мова* в політичному дискурсі І. Франка є багатограним і динамічним, вказують неантропоморфні сценарії. Ідею розвитку мови як душевного росту народу передають метафори, пов'язані з рослинним світом: «*Мова росте* елементарно, разом з душею народу» [Франко 1982, 37 : 246–247], «процес елементарного *росту*

нашої мови» [Там само : 205–206]. Лексема *рости* у наведеному контексті виявляє свою метафоричність у звичному переносному значенні «ставати вищим у культурному, моральному і т. ін. відношенні» [СУМ VIII : 884]. Через метафоричний образ *рослини* І. Франко розкриває природу мови як живого організму та застерігає від надмірної штучної регламентації: «Живий язик можна і треба студіювати як *живу рослину*, але не можна і не слід *засушувати* і запаковувати в мертві правила і формулки [Там само : 205–206].

Концепт *мова*, вербалізований метафорами ландшафту, асоціюється з чимось екзистенційно глибинним, породжуючи асоціативну модель: мовне буття – це *море*, у якому людина – *човен*. Ідею ж глибини можна передати на основі метафор *моря*, де метафоричний концепт обростає асоціативними компонентами. «Одиноким *якорем* рятунку для такого чоловіка, обік основної освіти, може бути гаряча і непохитна любов до рідної мови і до рідного народу. Вона давала б його хиткому *човну* той доконче потрібний *баласт*, без якого нема рівного і *певного курсу*» [Франко 2001 : 266]. Завдяки внутрішньому потенціалу концепт підпорядковує собі низку асоціативно пов'язаних метафоричних висловів, що творять в уяві читача цілу картину.

Продуктивним матеріалом є вивчення слова на позначення концепту в його синоніміїних зв'язках з іншими словами, які уможливають багатогранну характеристику психоментального утворення. Переливаючись різними семантичними відтінками в дискурсі письменника, терміни-політоніми збагачують лексикографічне тлумачення загальновідомих слів, розкривають ті уявлення про концепт, що формує автор як творець комунікативно-прагматичного поля. Значний смислотворчий потенціал виявляє синонімія із *мовою* лексема *слово*.

Насвітлюючи, «як много важить слово» в аксіологічному вимірі І. Франка, беремо до уваги розмаїтий спектр

його функціонування: гносеологічний, світоглядний, культурний, моральний, ідеологічний, психологічний, міжособистісний та ін. (часто межа між ними умовна). Згадані виміри оприявнюють смисловий ореол концепту *слово*, який, звичайно, непосильний для лексикографічного тлумачення (зрештою, це і не передбачають завдання словника). На лексикографічному рівні *слово* охоплює такі значення: 1) мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу; 2) мова, мовлення; 3) висловлювання, фраза; 4) обіцянка виконати що-небудь; 5) прилюдний виступ, промова де-небудь; 6) жанр літературного твору у формі ораторської розповіді; 7) літературний текст до вокального твору [СУМ IX : 370].

У комунікативно-прагматичному полі концепт *слово* суттєво розширює межі лексико-семантичної характеристики, поповнюючи фіксовані визначення. Це засвідчують когнітивні метафори, що виникли на ґрунті певних асоціацій:

слово – живий організм:

Руська інтелігенція... старалась *оживити*, огріти маси народні, *розбудити* в них *живим* словом свідомість і самопізнання [Франко 2001 : 217]; ...то, чень, в новім, великім людськiм храмі хтось *добрим* словом і мене згадає; цензура *душила* всяке *вільніше* слово; слово *не вмерло* [Франко 1981, 31 : 268]; *сильне* поетичне слово; одно *сердечне, теплеє* слівце [Франко 1976, 3 : 172]; одно *сердите, згiрднеє* слівце [Там само : 172].

слово – лік:

Якби ти знав, як много важить слово.../ Глибокі *рани* серця як чудово/ *Вигоює* – якби ти знав оце! [Там само : 172];

слово – отрута:

Якби ти знав, які глибокі *чинить рани...*/ і *троїть* на весь вік, – якби ти знав оце! [Там само : 172];

слово – стихія:

Задарма в слові твому *іскряться*/ і сила, й м'якість, дотеп і потуґа [Франко 1976, 5 : 212]; ...*огню*, щоб ним слово

налити, / Душі стрясать *громовую* дай власть, / Правді служи-
ти, неправду *палити* / Вічну дай страсть [Франко 1976, 1 : 28];
О, якби *хвилю* вдать, що слова слуха, / І слово вдать, що
в *хвилю* ту блаженну / Вздоровлює й *огнем* живущим *буха*
[Франко 1976, 5 : 212]; / *Вогонь* в одежі слова [...];

слово – дух:

Словом *сильним*, мов трубою, / Міліони зве з со-
бою, – / Міліони радо йдуть, / Бо се *голос* духа чуть [Франко
1976, 1 : 22].

Переломлене через творчу практику митця, *слово* кон-
центровано передає багатство неповторного душевного
світу, ідейно-духовні засади його творчості. Їхній високий
смысл розкривається через образно-асоціативний діапазон,
опертий на метафоричні перенесення.

Отже, ідея Франка як європейського мислителя тво-
рити націю «в нашій хаті»-державі навіть «поза межами
можливого» [Франко 1986, 45 : 284–285] перегукується
із західною концепцією нації. Вона базується на визначаль-
ному атрибуті нації – національній державі або змаганні до
неї. З погляду компонентного аналізу сема ‘*державність*’
розмежує значення політонімів *народ*, *нація*. Використані
Франком когнітивні метафори є чимось більшим, ніж засіб
комунікативного впливу у сфері політичної культури. У тих
метафоричних сценаріях, що генерують позитивний прагма-
тичний (конотативний, імплікативний, емотивний) ореол,
викристалізуються ціннісні характеристики суспільних
явищ. Уведення ціннісних критеріїв в осмислення буття
сприяє перетворенню терміна як носія сигніфікативної
(поняттєвої) семантики у концепт як умістище світоглядних,
культурних смислів.

Поглиблене «вчитування» в текст, що постає як поєднан-
ня матеріально виражених (експліцитних) та невиражених
(імпліцитних) авторських смислів (контекстуальних, індиві-
дуально-художніх значень), наближає адресата до адекватного

розуміння суспільної ситуації кінця XIX – початку XX ст., коли український народ був розділений (мовно, культурно, географічно, політично) між різними державами. Ідею трансформації *народу* в єдину, соборну *націю* передають переосмислені *соматичні, фізичні, будівельні* терміни, які в межах метафоричних сценаріїв набувають політичного (ідеологічного) значення.

Ядерний компонент політоніма *нація* – проголошений Франком «ідеал національної самостійності». Якраз навколо нього – «свого ідеалу» – викристалізовується нація. Як ніхто інший в українській політичній та культурній історії мислитель збагатив національну інтелектуальну думку і відповідно до викликів часу модернізував політичний дискурс саме в націософському річищі.

4.4.4. Концепт *поступ*

У Франковому політичному дискурсі поняттю-ідеї *поступ* належить особливе місце. За спостереженнями дослідників, мислитель «через призму поняття *поступ* розглядав рішуче всі сфери й проблеми. Поступ був центральною категорією, навколо якого укладався світогляд Франка і в молодому, і – з певними застереженнями – зрілому віці» [Тихолоз 2002 : 115]. Для висвітлення цієї наскрізної та багатогранної ідеї потрібно враховувати різні чинники: філософські, історичні, етнічні, психологічні, власне мовні й інші. Сукупно вони дають змогу наблизитися до Франкового осмислення концепту *поступ*.

Аналізуючи смислову реалізацію політоніма *поступ*, доречно відштовхнутися від лексикографічного тлумачення слова-поняття. Не буде перебільшенням стверджувати, що освоєння номінації пов'язане із західноукраїнською мовною практикою, до того ж у двох значеннях – нетермінологічному (загальнонародному) і термінологічному. «Словарь україн-

ської мови» за ред. Бориса Грінченка фіксує лексему *поступ* із такими тлумаченнями: 1) крок, поступ; 2) прогрес, рух вперед [Грінченко III : 373]. Ілюстрацією для першого значення послуговували «Галицько-руські народні приповідки», які зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко; для другого значення – поетичні рядки галицького поета Данила Млаки «За правду, поступ, волю кожен з нас на смерть готов», які перекликаються, оминаючи пафосний надрив, з Франковим «Революціонером»: «Дух, що тіло рве до бою, / рве за поступ, щастя й волю». Звернемо увагу: поряд з універсальними людськими цінностями – *щастям* і *волею*, І. Франко наголошує на приматі *поступу*. У «Лексиконі Львівському», крім згаданого *поступ* у значенні «прогрес» [ЛЛ : 588], зафіксовано політоніми-неологізми, яких немає у Словнику за ред. Б. Грінченка: *поступовець* «прогресивна людина» [Там само : 588], *поступовий* «передовий, прогресивний» [Там само : 588]. Зауважимо, що в похідних метафоричних значеннях спільною і стрижневою є сема 'рух уперед'. Вона наскрізна в дериватах, зареєстрованих у СУМ: *поступальний* «спрямований уперед; позначений поступом» [СУМ VII : 383], *поступальність* «абстрактний іменник до *поступальність*» [Там само : 383], *поступально* «присл. до *поступальний*» [Там само : 383], *поступовець* 1) «прихильник повільного, поступового розвитку, ворог рішучих, революційних заходів»; 2) «прогресивна людина, поборник соціального прогресу» [Там само : 386]; *поступування* «те саме, що *поступ*» [Там само : 386].

Франкова візія *поступу* виходить далеко за межі часто одновимірних словникових тлумачень, інколи не позбавлених т. зв. класового, вульгарно-соціологічного підходу з відповідною негативною конотацією, пор.: *поступовщина* «погляди й тактика ліберальних та опортуністичних політичних партій чи угруповань, що протиставляли революційній боротьбі орієнтацію на незначні, поступові соціальні реформи, здійс-

нювані урядом експлуататорської держави» [Там само : 386]. Індивідуально-авторське розуміння поняття-ідеї *поступ* виявляється у відповідних текстах письменника, особливо рельєфно – у фундаментальній науковій праці «Що таке поступ?», безпосередньо присвяченій окресленій проблемі. Генератора нових смислів аналізованого політоніма бачимо насамперед у метафорі, яка не тільки образно відбиває складні політичні явища, а й виявляє ще не пізнані їх грані.

У зв'язку з тим, що особливості трансформації авторського смислу залежать від характеру дискурсу, доречно розглянути процес розгортання смислової конфігурації політоніма *поступ* у різних метафоричних сценаріях. Саме вони породжують контекстуальні прагматичні значення. Рушієм їх виникнення стали домінантні в лексикографічному значенні семи, що трансформувалися в смислоутворювальні. Ідеться про ознаки 'траєкторія руху' та 'характер руху', які виявляють інші, суперечливі грані природи *поступу*, створюючи підґрунтя для нових трактувань. При цьому означники однієї групи можуть перебувати в синонімії-них відношеннях з означниками іншої групи. Так, значення «нерівномірна, хвилеподібна (зигзагоподібна) траєкторія суспільного розвитку» можна передати за допомогою:

а) сценарію «долання шляху»: «От якими *крутими дорогами ходить* іноді *поступ людський*». «Ми бачили, що *дорога того поступу* була *не проста* ані *одностайна*; що певні місця, *осягнувши досить високий поступ, упадали*» [Франко 1986, 45 : 344]. «На се одна відповідь: *шукають дороги до поступу*, але не такого як *досі*» [Там само : 345]. «*Людський поступ* іноді ніби *цофається взад*, спочиває довгі віки, аби потім *обхідною дорогою дійти* до тої цілі, при якій давно-давно був уже, здавалося, *дуже близько*» [Там само : 307]. Франкове осмислення природи поступу, його оцінні метафоричні характеристики дають підстави стверджувати: траєкторія поступу у філософському світорозумінні мислителя історично не була

прямолінійною й послідовною. Поряд із «поступом наперед» він бачив також «поступ назад». Однак життєдайним джерелом його різнобічної (наукової, літературної, політичної) діяльності була віра в «поступ наперед». Як слушно наголошує Б. Тихолоз, «поняття розвою завше лежало в основі його наукової діяльності й художньої творчости; тому Франкова філософія з повним правом може бути кваліфікована як *філософія розвою*» [Тихолоз 2002 : 115].

б) сценарій «стихії»: «Той *поступ* не йде рівно, а якось хвилями: бувають *хвилі високого підйому*, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я, потім *хвиля знов підіймається*, знов по якійсь часі *опадає* і так далі» [Франко 1986, 45 : 309]. Метафоричний сценарій «стихії» типовий для виникнення контекстуального значення «непередбачуваний, конструктивно-деструктивний характер руху»: «Той *поступ* не держиться одного місця, а йде мов *буря з одного краю до другого*, лишаючи по часах *оживленого руху* пустоту та занепад» [Там само : 309]. «... Той *поступ* буде для нього не добродієм, а *пожежею і спалить* його та змете з землі» [Там само : 313].

Розширенню конотативного ореолу політоніма *поступ* відчутно сприяють означники *будівельного* сценарію. Позитивні семантичні асоціації викликає метафоричний образ *підвалини*, за яким проступає семантико-поняттєвий профіль будівлі, споруди. Метафоризуючись у суспільно-політичному контексті, слово *підвалина* актуалізує ще одне значення терміна *поступ* «духовна споруда, життєдайною основою якої є людські цінності»: «Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе *основна підвалина* всякого *поступу*; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [Там само : 345].

У структурі Франкової візії поступу поряд з будівельною метафоричною концепцією співіснує технічна метафорика:

«Поступ цілої людськості – се величезна і дуже складна машина» [Там само : 346]. За характером метафоричних перенесень можна пізнати не лише особливості Франкового «політичного думання» [Франко 1914], а й дух часу. Розшифровуючи зв'язки між означниками тексту, важливо відчитати той смисл, у т.ч. символічний, якого не експлікують словникові абстрактні значення. Такий символічний потенціал закладено у слові *машина*, у семантичну структуру якого входить і застаріле значення «поїзд, паровоз» [СУМ IV : 657]. Основним символом тодішнього поступу якраз був поїзд [Грицак 2006 : 223], тобто та ж машина, через метафоричний образ якої реалізується, на нашу думку, символічне значення слова *поступ* «складний механізм, рушійною силою якого є загальнолюдські, поступові ідеї». Технічний образ опирається на антропометричні семи, формуючи відповідний *синтетичний сценарій*: «Вона [машина] порушується силою, на яку складаються тілесні й духові сили всіх людей на світі; ані одному чоловікові, хоч який би він був сильний та здібний, ані одній якійсь громаді годі запанувати над рухом тої машини, годі керувати нею» [Франко 1986, 45 : 346].

Антропометричність наведеної вище політичної метафори бачимо в її образності, в орієнтації на адресата – на його здатність розгадати метафору не тільки інтелектуально, через поняттєвий вимір, а й образно, оцінно та ціннісно, тобто через аксіологічну призму.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що розширенню прагматичного ореолу політоніма *поступ* сприяють конотації, які в нових контекстах можуть мати не лише позитивне аксіологічне забарвлення (як у словниковому, фіксованому значенні), а й негативне. Цю тенденцію посилює *морально-етичний сценарій*, який закріплює за терміном *поступ* актуалізоване авторське значення «веління часу, ігнорування здобутків якого призводить до духовного самознищення»: «Так звані «дикі», некультурні, первісні на-

роди... тепер один за одним щезають з лиця землі, оскільки не можуть присвоїти собі здобутків *поступу*. Вимирання, щезання *непоступових* людей іде тепер сто раз швидше, ніж ішло давніше» [Там само : 313]; «... *поступ*, не раз *непрошений гість*, заходить у найглухіші закути, продирається крізь найтвердіші кордони. Кожний народ, кожда громада *мусть* *познайомитися* з ним, а хто не хоче чи не може присвоїти собі *добрих* його боків, той швидко зазнає на собі *злих* – голоду, хороб, горівки, *деморалізації* – і пропаде від них» [Там само : 313–314].

Внутрішня потенція політичної метафори, пов'язаної з метафоричними сценаріями поняття-ідеї *поступ*, текстурально реалізується переважно в аксіологічно позитивних прагматичних значеннях. У політичному смислотворенні мислителя позитивне прагматичне наповнення аналізованого політоніма якраз визначальне. Тому так природно у структурі Франкової політичної метафори виникає метафоричний образ *квітки*, з якою асоціюється *поступ*. Через деталі *флористичного сценарію* «розведення рослини, її культивування» політонім *поступ* виявляє інші властивості своєї природи, на основі чого виникає значення «те, що створюється для духовних потреб людини»: «Ходить о те, щоб ту чудову квітку «*поступ*», що досі *росла* якось дико, раз тут, а раз там, тікала з одного краю в другий, лишаючи по собі пустині, – щоб її присвоїти, розщепити по всій землі хоч, може, не рівномірно, то все ж настільки, щоб ніхто на світі не був виключений від її добродійств» [Там само : 313]. «Квіткова» концепція *поступу* семантично зближує це слово з іншим – *розвій*, що синонімізуються на ґрунті семи 'розвиток' [СУМ VIII : 635]: «Як у цілій природі, так і в *розвою* людства керму держать два могутні кондуктори, ... а то голод і любов» [Франко 1986, 45 : 346]. «І коли рівночасно будемо тямити про важкі обставини, серед яких відбудувати той *розвій* і до крайності сумний стан того суспільного і духового

грунту, на яким виростає наша письменниця [Леся Українка – Я. Я., Н. Л.], то сам факт її постійного *розвою* і власне такого *розвою* будемо вважати доказом незвичайної сили її таланту» [Франко 1981, 31 : 255].

Позаяк великі надії та сподівання в духовному розвої народу Франко покладав на інтелігенцію, то закономірно постає взаємодія концепту *поступ* із концептом *інтелігенція*. Ідею нерозривної єдності народу та інтелігенції І. Франко реалізує на основі *професійного й родинного* сценаріїв. Їхні означники формують колективний метафоричний образ, з яким співвідноситься завдання інтелігенції: «Наперед з народом! – кажемо ми. Інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього як його *брат*, як *рівний*, як *свій*, повинна стати *робітником*, як він, повинна стати для нього і *адвокатом*, і *лікарем*, і *вчителем*, і *порадником*, і *покажчиком* в ділах господарських, і *добрим сусідом* та *помічником* у всякій нужді» [Франко 1986, 45 : 148]. Кожен з означників є носієм домінантної семи, прив'язаної до колективного образу інтелігенції: *брат*, бо зміцнить духову спорідненість; як *рівний*, бо утвердить соціальну рівність; як *свій*, бо укріпить душевні узи; як *робітник*, бо наполегливою працею примножить матеріальні здобутки; як *адвокат*, бо захистить від беззаконня; як *лікар*, бо залікує душевні рани й порятує від апатії та зневіри; як *учитель*, бо навчить і виховає; як *порадник* і *помічник*, бо підтримає в господарюванні; як *добрий сусід*, бо в слухний час прийде на поміч і виручить у «всякій нужді».

Сукупність згаданих вище сем актуалізує у Франковому контексті ще одне значення терміна *інтелігенція* – «провідник народу у різних сферах суспільного життя». Закономірно, що сучасники І. Франка теж бачили його на подібній суспільній висоті. Тематичний ряд *професійного* сценарію продовжують терміни-означники, у кожному з яких закладена сема 'провідник': «На які різні гідності мене підносили сьогодні!

Зробили мене *гетьманом*, яким я ніколи не був і не хотів бути; зробили мене *керманичем*, хоч я, придившись правдивим *керманичам* на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене *проводирем*, хоч я любив лише йти в ряді...» [Франко 1981, 31 : 310].

Виникає запитання: ким же бачив себе І. Франко? Відповідь знаходимо в «Промові» з нагоди святкування 25-річного ювілею його наукової і літературної діяльності, де варто звернути увагу на метафоричну самохарактеристику: «Двадцять і п'ять літ я був тим *пекарем*, що *пече хліб* для щоденного вжитку. Я завсігди стояв на тім, що наш народний розвій має бути *міцною стіною* [...]. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий *твердий камінь*, але, певно, найбільше буде того *труску і цементу*, котрим я заповнював *люки і шпари* [Там само : 308].

Ідея жертвовної праці наświetлюється через типовий *професійний* сценарій, за метафоричними перенесеннями якого проступає профіль інтелігента пасіонарного типу – одночасно і *пекаря*, і *муляра* в духовній сфері. Оскільки за метафоричною номінацією захована зазвичай оцінка чи самооцінка, вражає неспівмірність між реальною жертвовною працею мислителя, його, за характеристикою Є. Маланюка, «інтелектуальним подвигом» і підкреслено скромною самооцінкою: «Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей» [Там само : 308–309].

Внутрішній світ автора, його взаємини з народом передаються через *родинний* сценарій: поряд із безпосередньою самоідентифікацією «яко *син* селянина, вигодований твердим *мужицьким хлібом*» [Там само : 309] співіснує метафорична «*син* народа, що вгору йде». А далі цілком очікувано виникають метафори із сакральної сфери – *заповіді*. Вони допомагають зрозуміти духовний стоїцизм автора, його поступ «на чесне, праве діло»: «Я почував себе до обов'язку віддати працю

свого життя тому простому народові» [Франко 1981 : 309]. Тож цілком закономірно в структуру самоусвідомлення увійшли дві *заповіді*, які «я відмалку засвоїв собі... Перша, то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці» [Там само : 309]

Франкові звороти «я почував себе до обов'язку», «я відмалку засвоїв собі дві заповіді» вказують на глибоку внутрішню гармонію автора, яку імплікує поєднання особового та зворотного займенників (*я – себе, собі*).

Духовну спорідненість народу та інтелігенції відтворює образ *поля* в значенні «поприще, сфера діяльності» [СУМ VII : 62], яке конкретизується прикметниковими означеннями термінологічного характеру: *поле релігійне, етичне, економічне*: «Вона [інтелігенція – Я. Я., Н. Л.] повинна вести його [народ – Я. Я., Н. Л.] з *поступом* часу, повинна вчити його вільнодумства на *полі релігійнім*, правдивої гуманності на *полі етичнім*, [...] дружності і асоціації на *полі економічнім*» [Франко 1986, 45 : 149]. Терміни-словосполучки *поле релігійне, поле етичне, поле економічне* з постпозитивними означеннями, тобто непрямым порядком слів, наголошують, з одного боку, на різнобічній діяльності інтелігенції, з іншого – програмують різні варіанти *рослинного сценарію*. Поєднуючи метафори рослинного світу з метафорами ландшафту, І. Франко постійно підкреслював, що інтелігенція буде тоді національною, коли стане «часть серед других частей, зерно між зернами» [Франко 1986, 187]. Він нагадував українським соціал-демократам, що «здорові, органічні парості можуть у кожному краю *виростати* тільки з виразного *національного ґрунту* і тільки тоді вони [...] зробляться *цвітучою* дійсністю» [Франко 2001 : 172].

Його засмучувало існування серед нашої суспільності і навіть серед її *цвіту* – інтелігенції – «сильної і глибокої течії, що веде до затиснення нашого світогляду, до звуження наших духових інтересів...». Альтернативою таким

деструктивним, когнітивно ізоляціоністським тенденціям, що окреслені за допомогою *фізичних* метафор «затиснення нашого світогляду», «звуження наших духових інтересів», Франко бачить *все*, зокрема інтернаціональне, що забезпечує «життя і розвій нації», і закликає ці парості загальної культури «пересаджувати на наше поле»: «усі нові думки, нові ідеї, винаходи людського розуму, все, що прояснює людський світогляд, влегшує людську працю, ущасливлює людське життя, все, що йде до світла, вольності, щастя, повинна тота інтелігенція, мов *чужоземну*, але *сильну рослину*, пересаджувати сквапно на наше поле, заццплювати пильно в серця і поняття нашого народу. Вона повинна вести його з *поступом* часу...» [Франко 1986, 45 : 148–149].

Порівняння – один із різновидів метафоричності в широкому розумінні цього слова. В аргументації І. Франка порівняння *поступу* (синонім *розвій*) із «чужоземною, але сильною рослиною» дуже показове. Системно й послідовно обстоюючи «вагу національного питання, т. є. розвою народності у всіх її питомих формах», учений доносить водночас ідею глибинного національного збагачення через «джерельні» метафори – «через пильне черпання із спільних нам усім криниць загальнолюдської освіти і цивілізації» [Франко 1981, 29 : 42]. Характерним є також спосіб аргументації вченого, де бачимо: а) ритмічне наростання повторюваного займенника *весь* (*всі, все*), що «означає щось як ціле, неподільне, взяте повністю» [СУМ I : 343]; б) підсумовування та логічний висновок («Вона [інтелігенція] повинна вести народ наперед, піднімати його до себе, а не вертатись до нього назад» [Франко 1986, 45 : 149]). Керівна роль *інтелігенції* чітко окреслена на рівні опозицій «вести наперед – вертатись назад»). Типова авторська візія збагачує концепт *інтелігенція* ще одним смислом – «провідник народу в різних сферах діяльності». У позитивних дефініціях-постулюваннях, пов'язаних із поняттям *розвою*, образ «чужоземної, але сильної рослини» налаштовує українського

читача на позитивну рецепцію ідеї інтернаціоналізації в національному розвитку та вказує на концептуальну позицію автора. Вплив метафори в процесі аргументації і на розум, і на почуття адресата відбиває її двоєдину функцію: *пізнавальну* (показати невідоме через відоме) та *персуазивну* (переконати в бажаному аксіологічному вимірі).

Прагматичне навантаження *флористичних* метафор змінюється, якщо вони асоціюються з негативними суспільно-політичними тенденціями. Патологічним явищем у мовному житті значної частини галицької інтелігенції було язичіє, що мало «усі прикмети *гриба*, що *точить дерево*: сам *непродуктивний*, він не тільки *відділював* себе від живої южноруської мови, але старався *шкодити* їй, *плюгавити* її, *загиджувати* в очах нетямущих» [Франко 1981, 29 : 166]. Звернемо увагу на послідовно негативні конотації, які нагромаджує згаданий метафоричний образ *гриба*, формуючи ампліфікаційний ряд із синоніміїних лексем *шкодити*, *плюгавити*, *загиджувати*.

Проникливим зором соціального аналітика та мовознавця-антропоцентриста вчений розгледів підступність «етимологічної доктрини, на вид невинної, наукової, консервативної», яка, однак, «довела до витворення язикового і ідейного макаронізму та *гібридизму*, якому подібного дарма було б шукати в цілій слов'янщині» [Там само : 166]. Руйнівний вплив язичія, за оцінкою Франка, не обмежувався тільки мовною сферою, а мав соціальне, політичне й психологічне коріння, бо відривав і так нечисленну українську інтелігенцію від української культури, від українського соціуму, підштовхував її «до великоруського берега» [Там само : 166]. Актуалізоване з контексту значення «патологічне явище, що перешкоджає національному поступу, руйнує його соціальну, політичну і психологічну основу» закріплює в межах *рослинного* сценарію інша *флористична* метафора, з якою асоціюється «*москвофільство язикове*». Воно «не помагає нам до національного *розвою*, як *ржа* не помагає

стеблю до зросту». Франкове розуміння руйнівної сили язичія виявляє ті смислові грані, які розширюють словникове тлумачення цього явища як суто мовного: «Язичіє – один із типів штучно витвореної книжної мови в Західній Україні ХІХ ст. У час активного формування літературної мови на народній основі використання язичія було анахронізмом, воно гальмувало становлення загальнолітературних мовних норм» [ЕУМ : 813].

Отже, семантичним джерелом політичної метафори стало тяжіння поняття *поступ* до різних груп означників, пов'язаних з певними сценаріями (антропоморфними й неантропоморфними). Вони створюють додаткові можливості для нюансування комплексу смислів, що виникають у комунікативно-прагматичному полі автора. Усвідомлення ціннісної сутності поняття-ідеї *поступ* на різних етапах (романтичному, соціалістичному, позитивістському, ідеалістичному) світоглядної еволюції Франка сприяло перетворенню аналізованого терміна-політоніма в культурний концепт. Невипадково в Галичині Івана Франка вважали одним із найвідоміших речників поступу, а один із його псевдонімів – Ігнацій Поступовський.

Висновки до розділу 4

Витоки проблем, до яких звертається сучасна когнітивна лінгвістика (взаємозв'язок мови і мислення; головні функції мови; вплив людини на мову і мови – на людину), простежуємо ще у філософії мови В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя і О. Потебні – основоположників психологічного напрямку у мовознавстві. Засадничі вектори цього напрямку : інтерес до людини як носія і творця мови (антропоцентричний принцип); прагнення досліджувати мову в тісному зв'язку з «народним життям» і «народною психологією» (принцип

етноцентризму), у реальному функціюванні і вживанні (діяльнісний принцип); погляд на мову як засіб взаєморозуміння тих, хто користується цією мовою (телеологічний принцип). Згадані антропологічні принципи заклали основи для формування нової лінгвістичної методології.

На час розвитку лінгвістичного психологізму припадає науково-мисленнева діяльність І. Франка. Завдяки наснаженій інтелектуалізмом культурно-подвижницькій праці кардинально змінювалася національно-когнітивна картина світу, формуючи у свідомості бездержавного українського суспільства «ідеал національної самостійності» й «високий етичний ідеал». Тому такими органічними в аналізованій концептосфері (концептосистемі) є *революціонізм*, «цілий чоловік», *народ*, *нація*, *поступ* і, звісно, *мова*. Системна і постійна взаємодія націоцентричних концептів через Франкове слово якісно оновлювала ментальний портрет українства, його мислення, цінності, устремління – від «народу, замученого, розбитого» до «хазяїна домовитого» у «своїй хаті» – державі.

У лінгвофілософській концепції І. Франка *слово* дуже «много важить» і постає підмурівком духовної структури людини, екзистенцією її душі. Коли жива рідна мова як носій енергії в'яже тривкими, «так дивно органічно узами» людину з мовою родини, роду, народу, вона стає синергетичною в часі і просторі.

З огляду на наскрізну аксіологічну домінанту у смисловій реалізації концептів-політонімів обґрунтовано закономірність виникнення у їхній структурі ціннісного компонента, завдяки якому поняття стає власне концептом. Реалізовано основний прийом і принцип когнітивно-дискурсного аналізу – поглиблене вчитування в текст з метою оприявлення контекстуальних (авторських) значень. Їхній актуалізації сприяло залучення культурних, філософських, історичних, етнічних, психологічних й інших позамовних чинників.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що прагматичний ореол стрижневих політонімів стає рельєфнішим, яскравішим завдяки реалізації антропоморфних та неантропоморфних метафоричних сценаріїв. Вони створюють додаткові можливості для нюансування комплексу смислів, які в нових контекстах генерують метафори : *анатомічні, мілітарні, медичні, будівельні, технічні, флористичні* тощо. Уведення аксіологічних (ціннісних) критеріїв у характеристику політичного буття сприяє перетворенню терміна-політоніма як носія сигніфікативної (поняттєвої) семантики у концепт – умістище світоглядного, екзистенційного змісту.

Концептогенність терміна задана комунікативно-прагматичним полем, де термін розкриває свій смислотворчий потенціал і може набувати ціннісної значущості. Перехід терміна у концепт спостерігаємо у метафоричній самохарактеристиці І. Франка, змістом життя котрого були *народ і поступ* : «Тим двом провідним зорям, здається, я не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя». Незважаючи на усі випробування, яких доля для нього не шкодувала, мислитель ніколи не втрачав *віри* у свої вистраждані ціннісні орієнтири.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Осердям лінгвофілософського вчення Івана Франка-термінознавця і термінотворця є осмислення наукової мови як живого, цілісного, національного організму. Звідси і методологічно антропоцентрична (лінгвокогнітологічна) характеристика її ядра – терміна, його природи : характеру, ознак, значення, функцій. Взнявши на себе історичну ношу «гуманітарної Академії всієї України в одній особі» (О. Пахльовська), вчений-енциклопедист здійснював системну і систематичну європеїзацію українського мовно-культурного простору, виробив стратегічні засади розвитку загальноукраїнської наукової мови.

Як революціонер у царині думки і духу, що називав себе «semper tiro» («завжди учень»), І. Франко не творив науку для науки. Уся його наукова, зрештою, як і суспільно-політична, публіцистична, перекладацька, критична, видавнича діяльність були підпорядковані завданням національного поступу. Змісту багатогранної й титанічної праці не вичерпує далеко не повне 50-томове зібрання творів І. Франка. Він глибинно й усебічно модернізував національну когнітивну картину світу, наснаживши її новими знаннями, ідеалами, смислами, поняттями, а в результаті – новими термінами на позначення упроваджуваних понять.

Новаторська діяльність ученого була спрямована на примноження термінних здобутків, за його оцінкою, не лише в «канонічних» царинах (літературознавстві, мовознавстві, історії, правознавстві), а й на творення «справді нових полів», тобто нових терміносистем (філософії, психології, політології,

військової та економічної сфер). У процесі універсальної термінологічної практики вироблявся й утверджувався науковий стиль української літературної мови. Широке використання в наукових, публіцистичних і художніх творах І. Франка термінної лексики, значний відсоток котрої складали запозичення, сприяло виробленню українського інтелігентного мовлення. Його невід'ємна ознака – інтелектуальність, що опиралася на взаємодію внутрішніх ресурсів української мови та інтернаціональної термінології, зокрема суспільно-політичної та загальнонаукової. Велетенський вплив Івана Франка на процеси інтелектуалізації української мови викристалізовував українську наукову оптику, сигналізував про новаторський характер омовлення світу й «нас» у світі.

Завдяки інтелектуальній одержимості вченого українська лінгвістична думка насаждалася тими загальноєвропейськими поняттями, що стали засадничими для розвитку міждисциплінарних наук нового типу: *когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики, лінгвополітології (політичної лінгвістики)*. У цілому вони досліджують взаємодію когнітивних механізмів, структур людської свідомості, позамовних та мовних явищ, пов'язаних із процесами пізнання й процесами перероблення і зберігання знань, формуючи таким чином лінгвокогнітологічну парадигму сучасних наук про мову, об'єднаних принципом антропоцентризму (від *antropos* «людина»). Оскільки серцевину кожної антропоцентричної науки творять міждисциплінарні терміни, маємо підстави кваліфікувати лінгвістичне новаторство науковця-мислителя як квінтесенцію сучасного антропологічного термінознавства.

Етноцентричний характер терміна зумовлений самою природою людини, свідомість якої закорінена в архетипні пласти національної культури. Самоідентифікація національного «Я» оприявнюється у зовнішньому мовленні на осі «адресант – адресат» й/або у внутрішньому мовленні,

у внутрішньомонологічних розмірковуваннях чи в автодіалозі, коли, за І. Франком, «якась таємна сила в людській природі каже» голосом сумління : «Pardon, ти не маєш вибору, в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою». У лінгвофілософському вченні мислителя спостерігаємо нині утверджений підхід до природи слова-терміна як функціонального, дискурсного явища, що реалізує своє синтетичне (логіко-прагматичне) значення в комунікативно-прагматичному полі.

Обґрунтована І. Франком *теорія сугестії* засвідчує, що визначальним чинником творення триединого прагматичного (конотативного, емотивного, імплікативного) компонента у значеннєвій структурі терміна є не так мовний код, як код внутрішній, ментальність людини, її світогляд. У діапазоні функцій (*номінативної, сигніфікативної, дефінітивної, комунікативної, прагматичної, евристичної, когнітивної, класифікаційної*), що притаманні терміну в межах структуралістської та когнітивної парадигм, вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристика найрельєфніше простежуються в *когнітивній, прагматичній, персуазивній* функціях. Наслідок – закономірна семантична варіативність терміна.

Будь-яке світоглядно й політично не сформоване суспільство може потрапити в ідеологічні пастки. Через когнітивно-дискурсний аналіз підводних течій політичної мови висвітлено майстерність письменника-лінгвополітолога декодувати імпліцитні смисли в політичному дискурсі розмаїтих адресантів (комуністів, соціалістів, соціал-демократів, лібералів), розкривати подвійну, фальшиву сутність риторики, в основі якої – комунікативна мімікрія (авторська чи функціональна). У їхній «правильній» аргументації показова парадоксальна денотативно-дефінітивна невідповідність між тлумаченням терміна (*лібералізм, державний соціалізм,*

народна держава тощо) й реальним політичним явищем, що стає причиною семантичного вихолощування політоніма, перетворення у слово-симулякр.

Новаторство термінологічної практики І. Франка, його політичного словника рельєфно проступає на тлі реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Вузлова причина лексико-семантичних відмінностей – методологічні підходи, що репрезентували Б. Грінченко та І. Франко: консервативний, романтично-етнографічний – з одного боку та модерний, європеїзаторський – з іншого. Останній напрям згенерував той обшир новітніх політонімів (лексичних новотворів, скалькованих і запозичених слів), які віддзеркалюють реальний термінологічний внесок І. Франка та його сучасників у розбудову сучасної політичної термінології.

Кардинальна неологізація української політичної терміносфери здійснювалася в трьох взаємодоповнювальних рідинах: шляхом термінної деривації (синтетичної й аналітичної), іншомовних запозичень, семантичними змінами в наявному лексиконі. Творення політонімів-однословів найпродуктивніше реалізовувалося морфологічним способом, почасти суфіксальним різновидом. Неологізацію Франкового політичного лексикону утверджували терміни-словосполучення, що збагатили українську словотвірну архітектоніку новим пластом термінологічних одиниць і водночас дали імпульс структурно-семантичній еволюції української політичної термінології. Одиниці цього структурного типу виявляють найбільшу активність в освоєнні новітніх наукових понять. Серед складених назв Франкового політичного словника домінують двокомпонентні, менше поширені – трикомпонентні терміносполуки. У запозиченні іншомовних політонімів з європейських мов провідну функцію мови-продуцента виконувала німецька, що засвідчує німецько-український словник юридично-політичної термінології (1851 р.), виданий

у серії «Juridisch – politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs».

З погляду прагматики за майстерними, семантично місткими метафоричними оцінками, тобто за *конотативним компонентом*, пульсує жива думка мислителя (*поняттєвий компонент*), відчувається вболівання (*емотивний компонент*) і відповідальність за буття нації (*імплікативний компонент* прагматичного значення). Таке світовідчування і світорозуміння пронизує авторський націософський дискурс, у тканину якого вплетено метафоричні сценарії: *антропоморфні*, що зреалізовані в *анатомічному, мілітарному, родинному, будівельному* різновидах; *неантропоморфні*, що співвідносяться з *фізичним, ландшафтним, рослинним, зоологічно-етологічним* перенесеннями. Зведені воедино, вони образно розгортають картину української політичної дійсності кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз метафоричних перенесень виявляє той прагматичний ореол значень політонімів, що закумуляований передусім у ключових образах метафоричних сценаріїв. Їхня персуазивна сила створює ефект ланцюгової реакції, коли навколо метафоризованих політичних термінів виникають асоціативно споріднені метафоричні елементи. Особливе смислове навантаження припадає на метафоричні заголовки як основні актуалізатори ідеї твору. Декодування істинного смислу заголовка передбачає осмислення тексту у всьому обсязі, тобто проходження інтераційної (разом з автором) відстані «від» і «до».

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз політичної метафори актуалізує її потенціал: *номінативний* (бути засобом вторинної номінації в термінології), *креативний* (образно трактувати складні політичні явища), *емотивний* (емоційно забарвити інтерпретацію виразною експресивною формою), *когнітивний (пізнавальний)* (надати звичному поняттю іншого смислу, виявити ще не пізнану грань політичної реальності)

та персуазивний (переконати у правильності аргументації). Різнобічні функції політичної метафори розширюють діапазон її впливу на адресата, змінюючи таким чином звичні, часто односторонні, стереотипні уявлення про певні явища.

Позаяк у будь-якому висловлюванні закладено більше, ніж сказано, то висвітлено широкий діапазон різнотипних імплікатур у комунікативно-прагматичному полі І. Франка: *текстових*, де домінують пресупозиції та імплікації, та *підтекстових*, що часто поєднуються з іронічними та саркастичними натяками. Прагматичне навантаження додає відповідним термінам-політонімам додаткових семантично-стилістичних відтінків, посилює комунікативну синергетику. Виразність прагматичного ореолу політоніма забезпечують провідні критерії комунікативного кодексу автора: *критерій правдивості* (адекватне вербальне відтворення тодішньої політичної дійсності) та *критерій щирості* (вірність комуніканта своїм світоглядним засадам, сутності «цілого чоловіка»).

Проведений когнітивно-дискурсний аналіз концептів *революціонізм*, *«цілий чоловік»*, *народ*, *нація*, *поступ* характеризує їхню семантичну багатогранність і динамічність, коли ідеологічний ген політичного терміна еволюціонує в культурний концепт – генератор світоглядних, ціннісних смислів. Ядро Франкової концептосистеми сформували світоглядні терміни-концепти *народ* і *поступ*, які були, за метафоричною самохарактеристикою, «двома провідними зорями» різнобічної (*наукової, літературної, громадянсько-політичної*) й титанічної діяльності письменника-мислителя.

Лінгвістичне новаторство І. Франка оприявнює досягнення не тільки в царині лінгвістики. Усвідомлюючи виклики політичної доби – тодішньої чи завтрашньої, Великий Каменярь розгорнув модерний проект українського націє- та державотворення. Наріжним каменем став *«ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним»*.

Першоумову втілення цього ідеалу ще юний поет окреслив націєутверджувальним імперативом: «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити!». Бо самодостатнє національне буття потребує свого: «Нам пора для України жити!». Заснована І. Франком національна «школа політичного думання» потужно розбудувала не тільки українську політичну терміносистему – вона прищеплювала у свідомості українства історично перспективні смисли національного світотворення, закладала ідейно-духовну платформу для становлення української людини пасіонарного типу, втіленої в усимволізованих образах *Вічного революціонера*, *Каменярів* і *цілого чоловіка*. Вони виникли не тільки в неугамовній творчій уяві Франка-поета, тим більше – не в кабінетній тиші Франка-ученого, а органічно вигранені із жертвовного, сповненого борні, у т. ч. з «самим собою», «життя» Франкового. Позначені його «духа печаттю», вони й нині не втрачають сугестійної сили і непромінальної пізнавальної цінності.

Зміни в політичній реальності українського соціуму відбувалися навіть швидше, ніж І. Франко передбачав: «поза межами можливого» виникла 1914 р. перша новітня військова формація українського народу – «Українські Січові Стрільці». Це була подія, якій судилося стати доленосною в історії боротьби України за свою свободу і соборність: як без визвольних змагань Хмельницького не було б Мазепи, так і без Українських Січових Стрільців не було б листопадового зриву 1918 р., не було б Акту злуки 21 січня 1919 р., УНР і ЗУНР, не було б Визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Культ цих борців за українську ідею наснажував вояків УПА. Січове Стрілецтво – покоління новітніх Каменярів. Ці лицарі ідеї і чину сяяли, як і їхній Учитель Іван Франко, ті зерна волелюбності, на яких мала прорости українська державність.

Українська лінгвістична наука в боргу перед «Франком незнаним» (Є. Маланюк). Лінгвокогнітологічні за своєю суттю ідеї вченого-новатора на століття випередили тогочасну

українську (й не лише) мовознавчу думку й створили методологічне підґрунтя для постання новітніх антропоцентричних наук: *української лінгвополітології, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації*.

Не існує іншого способу осягнути велич історичної постаті, як через космос Франкового Слова. Відомий український учений Іван Ковалик свого часу виношував ідею видати «Словник мови поетичних творів Івана Франка», яка частково була реалізована: при житті професора опубліковано словопоказник мови лише поетичних творів, що містить понад 35 тис. слів. Кількісно – це більше половини реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Інші художні тексти, як і наукові, публіцистичні, чекають продовження надзвичайно актуального лексикографічного дослідження.

Омовлена мислителем-енциклопедистом його ж когнітивна картина світу постає у різних іпостасях: інформаційною базою для характеристики епохи на зламі XIX – XX ст.; невичерпним джерелом національної ідентичності й самоутвердження; сконденсованим у слові культурно-психологічним образом «нас». Пізнаючи Івана Франка, пізнаємо й себе...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Акуленко 1997 : Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 12–18.

Алексеева 1998 : Алексеева Л. М. Проблемы термина и терми-нообразования. Пермь : ПГНИУ, 1998. 120 с.

Алексеева 1998a : Алексеева Л. М. Термин и метафора. Пермь: Издательство Пермского университета, 1998. 250 с.

Алефиренко 2005 : Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики : монография. Москва: Генезис, 2005. 325 с.

Амосов 1965 : Амосов Н. М. Моделирование мышления и психики. Киев: Наукова думка, 1965. 303 с.

Андрухович 2002 : Андрухович Ю. Місце зустрічі Germaschka. *Критика : часопис. Рецензії, есеї, огляди*. Київ: ЗАТ «ВПОЛ», 2002. № 4–5. С. 33–36.

Антонович 2017 : Антонович В. Три національні типи народні. *Український історичний журнал*. 2017. № 3. С.171–190.

Апокрифи 2006 : Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. І. Апокрифи старо-завітні : Репринт. видання 1896 року. Передмова Ярослави Мельник. Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут франкознавства. Львів, 2006. 512 с.

Апресян 1995 : Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка : Попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–67.

Арутюнова 1990 : Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1990. С.136–137.

Арутюнова 1999 : Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. Москва: Язык русской культуры, 1999. 896 с.

Аскольдов 1997 : Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. Антология* / под ред. В. П. Нерознака. Москва: Academia, 1997. С. 267–279.

Ахманова 1996 : Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Наука, 1996. 607 с.

Баб'як 1992 : Баб'як П. Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці філологічної секції*. Львів, 1992. Т. ССХХІV.

Баган 1991 : Баган О. Р. Іван Франко і теперішнє становище нації. Дрогобич: Відродження, 1991. 91 с.

Баган 2015 : Баган О. Між раціоналізмом і християнізмом (до проблеми світоглядної еволюції Івана Франка). *Іван Франко : інтерпретації* : зб. статей / відп. за вип. П. Іванишин. Дрогобич, 2015. С. 33–56.

Балли 1961 : Балли Ш. Французская стилистика. Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. 394 с.

Баронин 2000 : Баронин А. С. Этническая психология. Киев: Тандем, 2000. 264 с.

Барт 2002 : Барт Р. Основы семиологии. *Французская семантика : от структурализма к постструктурализму*. Москва, 2002. С. 297–300.

Басова 2011 : Басова Г. Хроніка. *Мовознавство*. 2011. №6. С. 92–94.

Бахтин 1986 : Бахтин М. Литературно-критические статьи. Москва: Художественная литература, 1986. 543 с.

Бацевич 2009 : Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 192 с.

Бацевич 1997 : Бацевич Ф. С. Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлень). *Мовознавство*. 1997. № 6. С. 30–36.

Бацевич 2004 : Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 342 с.

Белей 1995 : Белей Л. О. Літературно-художні імена-символи. *Культура слова*. 1995. Вип. 3. С. 63–77.

Біблія 2009 : Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2009. 1151 с.

Білецький 2009 : Білецький О. І. Українська література серед інших літератур світу. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Київ, 2009. С. 434–473.

Білявська 1988 : Білявська О. О. (Ред.), Безпальчук О. Я. (Упор.). Франко І. Я. Довідковий том. Київ: Наукова думка, 1988. 328 с.

Болдырев 2004 : Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 18–36.

Бондарко 1978 : Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. Москва: Наука, 1978. 176 с.

Борхес 1994 : Борхес Х. Собрание сочинений : В 3 т. Москва, 1994. Т. 2.

Брутян 1973 : Брутян Г. А. Язык и картина мира. *НДВШ. Философские науки*. 1973. №1. С. 108–111.

Брутян 1979 : Брутян Г. А. Очерки по анализу философского знания. Ереван: Изд-во «Айа-стан», 1979. 288 с.

Бублейник 1996 : Бублейник Л. В. Проблемы контрастивной лексикологии. Луцьк: Вежа, 1996. 158 с.

Будаев 2011 : Будаев Э. В. Сопоставительная политическая метафорология. Нижний Тагил: НТГСПА, 2011. 330 с.

Булаховський 1959 : Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ, 1959. 308 с.

Бурячок 1983 : Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. Київ, 1983. 246 с.

Бучко-Бучко 2013 : Бучко Г., Бучко Д. Історична та сучасна українська ономастика : Вибрані праці. Чернівці: «Букрек», 2013. 456 с.

Вандишев 2007 : Вандишев В. М. Дослідження і видання тексту Палей Крехівської – суттєвий внесок І. Я. Франка в історико-культур-

ний та філософський аналіз феномену релігії. П. Крехівська. *До історії походження і дослідження апокрифів*. Дрогобич: Вимір, 2007. С. 152–173.

Вандишев-Скотний 2008 : Вандишев В. М., Скотний В. Г. Релігієзнавчі студії Івана Франка : спроба визначення витоків. *Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка*. Львів, 2008. С. 910–917.

Васильєва 2008 : Васильєва М. О. Метафорична реалізація концепту ПОЛІТИКА в сучасному англomовному політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2008. 20 с.

Вассиян 1972 : Вассиян Ю. Твори. Т. I. : Степовий Сфінкс. Суспільно-філософські нариси. Торонто: Євшан-зілля, 1972. 288 с.

Вежбицкая 1999 : Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва: Языки русской культуры, 1999. 780 с.

Вежбицкая 2001 : Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Пер. с англ. А. Д. Шмелева. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 288 с.

Величко 1997 : Величко Г. Спомин про Івана Франка. Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. Львів: Каменяр, 1997.

Венжинович 2006 : Венжинович Н. Ф. Концептуальна й мовна картина світу як похідні етнічних менталітетів. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2006. Вип.14. С. 8–13.

Винницький 1983 : Винницький В. М. Відображення діалектної акцентуації прислівників у поетичній мові І. Франка. *Структура і розвиток говорів на сучасному етапі*. Житомир, 1983. С. 124–126.

Винокур 1939 : Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Москва: Тр. Московского института истории, философии и литературы, 1939. Т. 4. С. 3–54.

Вільчинська 2008 : Вільчинська Т. П. Демонолексика у поетичній картині світу І. Франка й Лесі Українки (семантико-стилістичний аспект). *Наукові записки Кіровоградського ДПУ ім. В. Винниченка. Філологічні науки*. Кіровоград, 2008. Вип. 75 (1). С. 26–30.

Возняк 1955 : Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. 196 с.

Войтюк 1981 : Войтюк А. Ю. Літературознавчі концепції Івана Франка. Львів: Вища школа, Видавництво при Львівському університеті, 1981. 184 с.

Войтюк 1998 : Войтюк А. Ю. Методологічні принципи І. Франка – літературознавця. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 269–271.

Воркачев 2004 : Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва: Гнозис, 2004. 192 с.

Воробйова 2011 : Воробйова О. П. Концептологія в Україні : здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14. №2. С. 53–63.

Гайдеггер 2007 : Гайдеггер М. Дорогою до мови. Пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2007. 230 с.

Гайдукова 2000 : Гайдукова В. К. К вопросу о логическом анализе языка (на примере концептосферического поля власти). *Русский язык*. 2000. №15/45. С. 8–13.

Галенко 1998 : Галенко І. Проблеми загального мовознавства в науковій спадщині Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 691–700.

Гачев 1988 : Гачев Г. Национальные образы мира. Москва: Прогресс, 1988. 441 с.

Гоголь 1979 : Гоголь Н. В. Тарас Бульба. Собрание сочинений : В 7-ми т. Москва : Художественная литература, 1979. Т. 2. С. 30–143.

Гойхман-Надеина 1997 : Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации. Москва: Инфра-М, 1997. С. 189–198.

Головин-Кобрин 1987 : Головин Б. М., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва: Высшая школа, 1987. 104 с.

Голубовська 2004 : Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2–е вид., випр. і доп. Київ: Логос, 2004. 284 с.

Гольберг 1998 : Гольберг М. Я. Іван Франко і методологічні засади сучасної славістики. *Людина і творчість: гуманістичні вияви*. Дрогобич, 1998. Вип. 6. С. 79–101.

Голянич 1997 : Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія. Івано-Франківськ, 2008. 180 с.

Городенська 1998 : Городенська К. Проблема словотвірної ідентичності в українській термінології. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 1998.

Грабовська 2007 : Грабовська І. Жіночі історії від Людмили Таран. *Сучасність*. 2007. № 8. С. 145–148.

Гриневиц-Сорокина 2005 : Гриневиц С. В., Сорокина Э. А., Скопюк Т. Г. Основы антропологической лингвистики (к лексикографическим основаниям эволюции мышления человека) : учебное пособие. Москва: Спутник, 2005. 113 с.

Грицак 2006 : Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. Київ: Критика, 2006. 632 с.

Гриценко 1996 : Гриценко П. Ю. Термінологічний словник сьогодні. *Українська термінологія і сучасність* : тези допов. Всеукр. наук. конф. Київ, 1996. С. 95–96.

Грозикова 1932 : Грозикова О. Чому Франко перед смертю не сповідався? *Діло*. 1932. 26 червня. (Ч. 139). С. 3.

Гром'як 1992 : Гром'як Р. Т. Поетика: Про визначення поетики в світлі естетичної концепції І. Я. Франка. Київ: Наукова думка, 1992. С. 16–21.

Грушевський 1993 : Грушевський М. Історія української літератури : У 6 т. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 391 с.

Гузар 2000 : Гузар З. П. Перехресні стежки поезії Івана Франка : книга для вчителя. Львів, 2000. 180 с.

Гузар 2008 : Гузар З. П. Вступ до франкознавства. Дрогобич: ДДПУ, 2008. 358 с.

Гумбольдт фон В. 1984 : Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984. 396 с.

Гумбольдт фон В. 1956 : Гумбольдт фон В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие челове-

ского рода. *Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков*. Москва: Прогресс, 1956. С. 68–86.

Гумбольдт фон В. 1985 : Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры. Москва: Прогресс, 1985. 450 с.

Гундорова 1996 : Гундорова Т. Франко – не «Каменяр». Мельборн: Університет ім. Монаша, 1996. 153 с.

Гуняк 2006 : Гуняк М. Ф. Палея Крехівська : До історії походження і дослідження апокрифів. Дрогобич: Вимір, 2006. 207 с.

Гуревич 1970 : Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе : учебное пособие. Москва: Высшая школа, 1970. 224 с.

Гадамер 2001 : Гадамер Г. Г. Герменевтика і поетика. Вибрані твори. Пер. з нім. К.: Юніверс, 2001. 288 с.

Грещук 1998 : Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX–поч. XX ст. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 686–690.

Грещук 2007 : Грещук В. Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство [Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика]. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника. Філологія*. 2007. Вип. XV–XVIII. С. 3–11.

Даниленко 1997 : Даниленко В. П. Русская терминология. Москва, 1997. 246 с.

Дашкевич 2006 : Дашкевич Я. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). *Роман Шухевич та його місце в історії України XX ст. Дослідницькі проблеми*. Львів, 2006. С. 3–12.

Дацишин 2005 : Дацишин Х. П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Теорія літератури» Львів, 2005. 18 с.

Дей 1981 : Дей О. І. Іван Франко. Життя і діяльність. Київ: Дніпро, 1981. 355 с.

Денисюк 1998 : Денисюк І. Франкознавство : здобутки, втрати, перспективи. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 16.

Демська-Кульчицька 2003 : Демська-Кульчицька О. Українська мова у європейському контексті. *Українська мова*. 2003. № 3–4. С. 140–149.

Демська 2011 : Демська О. Текстовий корпус : ідея іншої форми. Київ: НаУКМА, 2011.

Демський 1991 : Демський М. Т. Фраземіка епістолярію І. Франка в її стосунках з фраземікою в словнику української мови. *900 років Дрогобичу : історія і сучасність*. Тези доповідей міжвузівської краєзнавчої науково–практичної конференції (Дрогобич, 18–19 грудня 1991 р.). Дрогобич, 1991. С. 101–103.

Демьянков 1981 : Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке. *Вопросы филологии*. 2001. №1. С. 35–47.

Денисюк 1981 : Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. : монографія. Київ : Вища школа, 1981. 214 с.

Денисюк 2001 : Денисюк І. О. Невичерпність атома. Львів, 2001. 319 с.

Дзюба 1998 : Дзюба І. Між культурою і політикою. Київ : Сфера, 1998. 374 с.

Дзюба 1998 : Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. 276 с.

Дзюбо-Левківський 2001 : Дзюбо І. С., Левківський К. М. (Ред.). *Політологія*. Київ: Вища школа, 2001. 415 с.

Донцов 2010 : Донцов Д. Трагедія Франка. Літературна есеїстика. Дрогобич: Відродження, 1926. С. 168–174.

Донцов 1991 : Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. 342 с.

Драгоманов 1908 : Драгоманов М. Листи до І. Франка і інших. 1885–1887. Львів, 1908.

Драгоманов 1970 : Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Київ: Наукова думка, 1970. Т.2. С. 312 – 367.

Д'яков-Кияк-Куделько 2000 : Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «КМ Academia», 2000. 218 с.

Еко 2004 : Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Пер. з англ. Мар'яни Гірняк. Львів: Літопис, 2004. 384 с.

Єрмоленко 1999 : Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999. 398 с.

Єфремов 1926 : Єфремов С. Іван Франко : критично-біографічний нарис. Вид. 2-е, з додатками. Київ: Слово, 1926. 454 с.

Жаботинская 2008 : Жаботинская С. А. Принципы когнитивного анализа и феномен полисемии. *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства* [До 70-річчя професора В. В. Левицького] : зб. наук. праць. Чернівці: Книги, 2008. XXI. С. 357–368.

Жайворонок 1992 : Жайворонок В. В. Сучасний суспільно-політичний словник : процес оновлення. *Історія, стан і перспективи розбудови української термінології*: термінолог. зб. наук. праць. Київ, 1992. С. 23–35.

Жайворонок 2002 : Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.

Жайворонок 2004 : Жайворонок В. В. Етнологістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23–35.

Забужко 2013 : Забужко О. «Мойсей» і «бунт мас». Франко. Перезавантаження / упор. Б. Тихолоз, А. Беницький. Дрогобич: Коло, 2013. 276 с.

Завгородня 2000 : Завгородня Л. В. Природа стереотипу та стереотипні інновації у публіцистиці. *Семантика мови і тексту* : зб. ст. VI Міжнар. наук. конф. (26–28 вересня 2000 р.). Івано-Франківськ: Плай, 2000. С. 197–201.

Загнітко 1997 : Загнітко А. П. Слово у душі – душа у слові. Донецьк: Академія, 1997. 437 с.

Загнітко-Домрачева 2001 : Загнітко А. П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності : навч. посібник. Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. 56 с.

Закревська 1998 : Закревська Я. Внесок Івана Франка у розвиток науки про українські діалекти. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 652–656.

Залевская 2001 : Залевская А. А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта. *Метолододогические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 36–44.

Звягинцев 2001 : Звягинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 248 с.

Зеленько 2004 : Зеленько А. С. Проблеми семасіології у філософсько–психологічному осмисленні : монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 228с.

Зеров 1990 : Зеров М. К. Франко-поет. Твори : в 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2. С. 457–491.

Іванишин 2008 : Іванишин П. Націоналістичний тип герменевтичного мислення в Івана Франка. *Нагуєвицькі читання – 2007 : Іван Франко і сучасна Україна* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Дрогобич: Посвіт, 2008. С. 54–69.

Іванишин 2006 : Іванишин П. Печать духу : національно-екзистенціальна Франкіана. Дрогобич: Відродження, 2006. 96 с.

Іващенко 2001 : Іващенко В. Політоніми в інформаційно–мовному просторі «політичної картини світу». *Українська термінологія і сучасність* : зб. наукових праць. Київ : КНЕУ, 2001. С. 43–47.

Івшина 2011 : Івшина Л. Слово до читачів. Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди / за заг. ред. Лариси Івшиної. Вид. 1-е. К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2011. 800 с.

Ільїн 2008 : Ільїн В. В. Дух боротьби чи «воля до влади»? (Іван Франко і Фрідріх Ніцше). Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів, 2008. С. 575–581.

Ильин 1993 : Ильин И. А. Путь к очевидности. Москва: Республика, 1993. 431 с.

Ільницький 2000 : Ільницький М. М. Біль, обернений у слово (Про «Зів'яле листя» Івана Франка). *Дивослово*. 2000. № 8. С. 2–7.

Ільницький М. М. 2011 : Ільницький М. М. «І почувися тихі слова, мов сичання гадюки...» : символ змії у поезії Івана Франка і Василя Щурата. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Франкознавство*. Львів, 2011. Вип. 55. С. 81–87.

Каменская 1990 : Каменская О. Л. Текст и коммуникация : учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. Москва: Высшая школа, 1990. 151 с.

Кант 2007 : Кант І. Естетика. Львів: Аверс, 2007. 360 с.

Караванський 1994 : Караванський С. Секрети української мови. Київ: Кобза, 1994. 152 с.

Караванський 2001 : Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я». Київ: Академія, 2001. 240 с.

Карасик 2008 : Карасик В. И., Стернин И. А. «Антология концептов» как попытка создания лингвоконцептологической энциклопедии. *Лингвоконцептология*. Воронеж, 2008. Вып. 1. С. 33–39.

Карасик 2004 : Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепт, дискурс. Москва: Генезис, 2004. 390 с.

Караулов 1986 : Караулов Ю. Н. «Четыре кита» современной лингвистики, или о предпосылках включения «языковой личности» в объект науки о языке (от содержания науки к её истории). *Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке*. Москва, 1986. С. 33–52.

Каспрук В. Феномен вітчизняного застою. *Сучасність*. 2008. № 3–4. С. 5–15.

Кассирер 1995 : Кассирер Э. Культурология XX век. Антология : Философия символических форм : введение и постановка проблемы. Москва: Юристъ, 1995. С. 163–212.

Кашкин 2007 : Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации. Москва: Восток – Запад, 2007. 247 с.

Квіт 2008 : Квіт С. Масові комунікації : підручник. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянської академії», 2008. 206 с.

Кирилюк 1966 : Кирилюк Є. П. Вічний революціонер. Життя і творчість Івана Франка. Київ: Дніпро, 1966. 422 с.

Кісь 2002 : Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів, 2002. 303 с.

Кісь 2007 : Кісь Р. Чи змарновані смислові ресурси Майдану? Сенс сенсоутворення. Дрогобич: Коло, 2007. 104 с.

Клименко-Карпіловська-Даниленко 2003 : Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Даниленко Л. І. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей. *Мовознавство*. 2003. № 2–3.

Книш 1956 : Книш І. Іван Франко та рівноправність жінок. У 100-річчя з дня народження. Вінніпег: з друкарні «Нового Шляху», 1956. 155 с.

Ковалевська 2001 : Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2001. 344 с.

Ковалик 1968 : Ковалик І. І. Принципи укладання Словника мови творів Івана Франка. *Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали*. Львів, 1968. С. 174–183.

Колегаєва 2007 : Колегаєва І. М. Просторово-часовий фактор у мовленнєвій комунікації (від дописемної до електронної). *Вісник Одеського національного університету. Серія : Філологія : Мовознавство*. 2007. Т. 12. Вип. 3. С. 90–97.

Колесов 1992 : Колесов В. В. Концепт культури: образ-понятіе-символ. *Вестник С. – Петербургского ун-та*. СПб, 1992. Сер. 2. Вип. 3 (№ 6). С. 30–40.

Колесса 2003 : Промова проф. доктора Олександра Колесси. Франко в школі. *Збірник науково-методичних праць*. Дрогобич: Коло, 2003. Вип. 1. С. 235–240.

Кононенко 1996 : Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу : зіставний аспект (на матеріалі укр. та рос. мов). *Мовознавство*. 1996. №6. С. 39–46.

Кононенко 1996 : Кононенко В. Символи української мови. Івано-Франківськ : «Плай», 1996. 272 с.

Корнійчук 2007 : Корнійчук В. С. «Який я декадент» (Василь Шурат і поезія «Зів'ялого листя»). *Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)*. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. С. 63–80.

Корнилов 2003 : Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: ЧеРо, 2003. 349 с.

Косач-Кривинюк 1970 : Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 935 с.

Космеда 2006 : Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка. Львів: ПАІС, 2006. 326 с.

Костенко 1989 : Костенко Л. Відмикаю світанок скрипичним ключем. *Вибране*. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.

Костомаров 1903 : Костомаров Н. И. Письмо к Данилевскому. *Киевская старина*. Київ, 1903.

Костомаров 1994 : Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / упоряд. П. Бетко та ін. Київ: Либідь 1994. 384 с.

Костомаров 2012 : Костомаров М. Дві руські народності. Серія «Броневійна публіцистика» / за заг. ред. Лариси Івшиної. Вид. 2-е. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2012. 72 с.

Котович 2020 : Котович В. Ойконімія України як лінгвокультурний феномен : монографія. Дрогобич: Посвіт, 2020. 448 с.

Коцюба 2007 : Коцюба З. Г. Народне vs наукове тлумачення прислів'їв. *Мовознавство*. 2007. № 2. С. 73–83.

Коцюбинська 2004 : Коцюбинська М. Мої обрії. : В 2 т. Київ: Дух і літера, 2004.

Коцюбинська 1960 : Коцюбинська М. Х. Образне слово у літературному творі. Київ: Наукова думка, 1960. 188 с.

Кочан 1998 : Кочан І. Термінологічні проблеми у працях Івана Франка. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матері-

али Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 701–703.

Кочан 2008 : Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 423 с.

Кочерган 2004 : Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004. № 5. С. 12–22.

Кочерган-Космеда 2007 : Кочерган М., Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка. *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 104–107.

Краснова 2008 : Краснова Л. В. Іван Франко – Анна Ахматова : «Зів'яле листя». Поетика перекладу. Дрогобич: Посвіт, 2008. 60 с.

Краснова 2009 : Краснова Л. В. Термін в словнику. *Актуальні проблеми сучасної термінології* : зб. наук. праць. Матеріали регіонального науково-практичного семінару. Дрогобич: Посвіт, 2009. С.6–13.

Краснова 2014 : Краснова Л. Поет і національна ідея. *У часопросторі Слова* : зб. наукових праць до 90-ліття від дня народження. Дрогобич: Посвіт, 2014. С. 14–22.

Красухин 2000 : Красухин К. Г. Слово, реч, язык, смысл : индоевропейские истоки. *Языкознание* : сб. статей / под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой. Москва, 2000. С. 23–44.

Кримський 2008 : Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.

Крип'якевич 1936 : Крип'якевич І. Історія українського війська. Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. 288 с.

Крупа 2005 : Крупа М. П. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 416 с.

Кубрякова 1991 : Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. Москва: Наука, 1991. 240 с.

Кубрякова 1995 : Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века. *Язык и наука конца XX века*. Москва: Рос. гуман. ун-т, 1995. С. 144–238.

Кубрякова 2004 : Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. №1. С. 6–17.

Кук 2005 : Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії. Львів: Сполом, 2005. 236 с.

Курас 2004 : Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ: Генеза, 2004.

Лакофф 1988 : Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1988. Вып. 23. С. 12–51.

Лакофф-Джонсон 1990 : Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 1990. С. 387–415.

Левицкий 2006 : Левицкий В. В. Семасиология. Винница: Нова книга, 2006. 512 с.

Левченко 2003 : Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Проблеми української термінології». 2003. № 490. С. 105–113.

Леонтьев 1993 : Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира. *Язык и сознание : парадоксальная рациональность : сб. статей* / отв. ред. Е. Ф. Тарасов. Москва, 1993. С. 16–21.

Лесик 1999 : Лесик В. Поема Івана Франка «Мойсей». *Дивослово*. 1999. № 7. С. 7–9.

Лесюк 2014 : Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 732 с.

Липинський 1926 : Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.

Липинський 1928 : Липинський В. Хам і Яфет : з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів: Поступ, 1928. 30 с.

Лисиченко 2004 : Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.

Лисиченко 2004 : Лисиченко Л. А. Динамічні процеси в українській мовній картині світу. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Вип. 15. Х. : ХДПУ, 2005. С. 122–130.

Лисняк-Рудницький 1994 : Лисняк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання. *Історичні есе* : В 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 54–61.

Лотман 2000 : Лотман Ю. М. Семиосфера. С.–Петербург: Искусство – СПб, 2000. 704 с.

Лужецька 2016 : Лужецька Н. Імплицитні текстові засоби в комунікативно-прагматичному полі І. Франка. *Проблеми гуманітарних наук* : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія «Філологія»*. Дрогобич : Ред.-видав. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 38. С. 116–123.

Лужецька 2016 : Лужецька Н. Політична термінологіка Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання. *Культура слова*. Київ, 2016. Вип. 85. С. 168–175.

Лужецька 2017 : Лужецька Н. Формування мовної особистості нового типу в націософському дискурсі Івана Франка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 391–398.

Лужецька 2017 : Лужецька Н. Політична мова у лінгвополітологічній характеристиці Івана Франка. *Записки з українського мовознавства*. Одеса, 2017. Вип. 24. Т. I. С. 293–298.

Лужецька 2018 : Лужецька Н. Концепт *поступ* у політичному дискурсі Івана Франка. *Молодий вчений*. 2018. № 9. 1 (61. 1). С. 79–82.

Лужецька 2018 : Лужецька Н. Сміслова реалізація термінів-політонімів у наукових текстах Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук* : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія «Філологія»*. Дрогобич: Ред.-видав. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 42. С. 89–97.

Лук'янець-Кравченко-Озодовська 2000 : Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озодовська Л. В. Сучасний науковий дискурс : Оновлення методологічної культури. Київ: Центр практичної філософії, 2000. 304 с.

Маккормак 1990 : Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры. *Теория метафоры* : сборник : Пер. с англ., фр., нем., исп., польск.

яз.; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. Москва: Прогресс, 1990. С. 358–386.

Маланюк 1992 : Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1992. 80 с.

Маланюк 1995 : Маланюк Є. Франко незнаний. Книга спостережень : Проза. Київ: Атіка, 1995. С. 81–90.

Маланюк 2002 : Маланюк Є. Франко як явище інтелекту. *Українська література в загальноосвітній школі* : науково-методичний журнал. 03/2002. №2. С. 49–51.

Маланюк 2008 : Маланюк Є. Нотатники (1936 – 1968). Київ: Темпора, 2008. 336 с.

Маленко 2010 : Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків, 2010. 488 с.

Малиновська 1985 : Малиновська І. В. Роль ідеологічного фактора у формуванні семантики політекономічного терміна. *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 57–61.

Манакін 2003 : Манакін В. М. Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов. *Мовознавство*. 2003. № 4.

Манакин 2004 : Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знання, 2004. 326с.

Марсель 1999 : Марсель Г. Homo Viator : пролегомени до метафізики надії. Київ: Пульсари, 1999. 320 с.

Мартине 1963 : Мартине А. Основы общей лингвистики. Новое в лингвистике / сост., ред. и вст. ст. В. А. Звегинцева. Москва: Прогресс, 1963. Вып. III.

Масенко 2004 : Масенко Л. Мова і політика. К.: Соняшник, 2004. 120 с.

Маслова 2001 : Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие. М. : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

Маслова 2018 : Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие. М. : Флинта, 2018. 296 с.

Матвеева-Исаева 2003 : Матвеева-Исаева Л. В. О заимствованных словах. *Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та*. 1954. 120 с.

Матвіяс 2003 : Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Івана Франка. *Мовознавство*. 2003. № 1. С. 11–16.

Матурана 1995 : Матурана У. Биология познания. Язык и интеллект. Москва: Прогресс, 1995 С. 95–142.

Мацьків 2007 : Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич: Коло, 2007. 332 с.

Межжеріна 2006 : Межжеріна Г. В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі : монографія. Київ: Вид.центр КНЛУ, 2006. 448 с.

Мельник 2006 : Мельник Я. І остання часть дороги... Іван Франко : 1908–1916. Дрогобич: Коло, 2006. 439 с.

Мех 1999 : Мех Н. О. «...думками поле орю» (слово-думка у поетичних текстах Івана Франка). *Культура слова*. Київ, 1999. Вип. 52. С. 15–19.

Микитюк 2000 : Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський : мовчання і діалог. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2000. 187 с.

Митрополит Іларіон 1994 : Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. монографія. Вид. 2-е. К.: АТ «Обереги», 1994. 424 с.

Михайленко 1996 : Михайленко Т. Екстра- та інтралінгвістичні умови розвитку української військової термінології. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 1996.

Михальченко 2004 : Михальченко М. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи. Київ: Відродження, 2004.

Михаськів 2007 : Михаськів М. Історичний нарис сіл Сівки-Войнилівської і Мошковець. Львів: Ліга-Прес, 2007. 157 с.

Мірошниченко 2001 : Мірошниченко Л. Над рукописами Лесі Українки. *Нариси з психології творчості та текстології*. К., 2001. 263 с.

Мозер 2008 : Мозер Міхаель. Причинки до історії української мови : Деякі віденські причинки до вироблення українських термінологічних систем. Харків, 2008. 684 с.

Мойсієнко 2008 : Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань: Софія. 2008. 280 с.

Мороз 1966 : Мороз М. О. Іван Франко : бібліографія творів 1874–1964. Київ: Наукова думка, 1966. 447 с.

Набитович 2008 : Набитович І. Універсум SACRUM'У в художній прозі (від модернізму до постмодернізму). Дрогобич–Люблін: Посвіт, 2008. 599 с.

Никитин 1988 : Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. Москва: Высшая школа, 1988. 168 с.

Німчук 1992 : Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексичі української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 414 с.

Нінювський 2000 : Нінювський В. І. Поетичні форми Івана Франка : монографія. Львів, 2000. 316 с.

Ницше 1990 : Ницше Ф. Сочинения : В 2-х. Т. 1 : Литературные памятники. Москва: Мысль, 1990. 829 с.

Новосад 2000 : Новосад М. Г. Українська народна пісня в літературній творчості Івана Франка. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. II. С. 90–97.

Ольжич 1994 : Ольжич О. Дух руїни. По сторінках історії. Незнаному воякові. Заповідано живим. Київ: Фондація імені О. Ольжича, 1994. С. 282–297.

Ортега-и-Гассет 1990 : Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. Теория метафоры. Москва, 1990. С. 71.

Основи політичної науки : курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 2 : Політичні процеси, системи та інститути. Львів: Кальварія, 1997. 336 с.

Остин 1986 : Остин Дж. Л. Слово как действие. Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. Москва: Прогресс, 1986. Вып. XVIII.

Остроушко 2006 : Остроушко О. Концепти «Україна» і «народ» у текстах політичної реклами. *Семантика мови і тексту* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський центр ЦІТ, 2006. С. 271–273.

Павлюк 2006 : Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів: ПАІС, 2006. 120 с.

Павлюк 2007 : Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація. Львів: ПАІС, 2007. 168 с.

Пазяк-Номис 1993 : Пазяк М., Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. К.: Либідь, 1993. 768 с.

Панько 1992 : Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка. Львів: Світ, 1992. 190 с.

Панько-Кочан-Мацюк 1994 : Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 214 с.

Папуша 2001 : Папуша І. В. Символічна структура «Зів'ялого листя». *Українське літературознавство. Іван Франко : Статті і матеріали*. Львів, 2001. Вип. 64. С. 33–43.

Пахльовська 2005 : Пахльовська О. Етичний вибір і естетичний вибір : конфлікт і синтез. *Поетія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних* : матеріали круглого столу. Ред.-упоряд. Т. В. Шаповаленко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 105 с.

Пахльовська-Маланюк 1992 : Пахльовська О. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1992. 80с.

Пахльовська 2008 : Пахльовська О. Ave, Europa! : статті, доповіді, публіцистика. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. 656 с.

Пименова 2004 : Пименова М. В. Предисловие. Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово, 2004. Вып. 4. 208с.

Пименова 2011 : Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учебн. пособие. Москва, 2011. 176 с.

Півторак 2011 : Півторак Г. Українці: Звідки ми й наша мова. Сила м'якого знака / за заг. ред. Л. Івшиної. Київ, 2011. С. 174–220.

Піхманець 1998 : Піхманець Р. Психологічні концепції Івана Франка у світлі новітніх наукових відкриттів. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції, Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 313–319.

Плющ 1972 : Плющ П. П. Слово з глибин чулого серця. *Мовознавство*. 1972. № 2. С. 3–13.

Політична історія України 2002 : Політична історія України. ХХ століття : У 6 т. / ред. кол. : І. Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002–2003.

Політологія 1993 : Політологія / за ред. О. І. Семківа. Львів: Світ, 1993. 576 с.

Політологія 2001 : Політологія / за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. 2–ге вид., випр. і допов. Київ: Вища школа, 2001. 415 с.

Політологія 2006 : Політологія : навчальний посібник / за ред. Логвиної В. Л. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 304 с.

Полюга 1964 : Полюга Л. М. Полісемія і переносне вживання слів у поетичних творах Івана Франка. *Іван Франко – вчений* : тези доп. Х щорічн. наук. сесії, присвяч. вивченню творчості І. Я. Франка (м. Львів, 12–14 листоп. 1964 р.). Львів, 1964. С. 48–59.

Полюга 1965 : Полюга Л. М. Сміслові та стилістичні функції фразеологічних синонімів у поетичних творах Івана Франка. *Іван Франко : Статті. Матеріали*. Львів, 1965. С. 155–165.

Полюга 1977 : Полюга Л. М. Слово в поетичній творчості Івана Франка. Київ: Наукова думка, 1977. 176 с.

Полюжин 2006 : Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту. *Проблеми романо-германської філології* : збірник наук. праць. Ужгород: Ліра, 2006. С. 5–21.

Пономарев 1976 : Пономарев Я. Психологія творчства. Москва: Наука, 1976. 304 с.

Попова-Стернин 2004 : Попова З. Д., Стернин И. А., Карасик В. И., Кретов А. А., [и др.]. Введение в когнитивную лингвистику / под ред. М. В. Пименовой. Кемерово, 2004. Вып. 4. 209 с.

Попова-Стернин 2007 : Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2007. 314 с.

Потебня 1976 : Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. 613 с.

Потебня 1993 : Потебня А. А. Мысль и язык. Київ: СИНТО, 1993. 192 с.

Потебня 1989 : Потебня А. А. Слово и миф. Москва: Правда, 1989. 623 с.

Почепцов 1990 : Почепцов О. Г. Языковая ментальность и способ представления мира. *Вопросы языкознания*. 1990. № 6. С. 110–122.

Привалова 2005 : Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак : лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации : монография. Москва: Гнозис, 2005. 472 с.

Прихода 2005 : Прихода Я. В. Концепт Європа в українській публіцистиці : когнітивно-лінгвістичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.08. Львів, 2005. 16 с.

Приходько 2008 : Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.

Пуряєва 2018 : Пуряєва Н. В. Літургійна лексика в староукраїнській лексикографії. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 48. С. 294–304.

Пуряєва 2001 : Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужебних предметів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 20 с.

Пшеничний 2006 : Пшеничний Є. «Остатня часть» дороги Івана Франка. Ярослава Мельник. І остатня часть дороги... Іван Франко : 1908–1916. Дрогобич: Коло, 2006. С. 8–10.

Радевич-Винницький 2010 : Радевич-Винницький Я. Іван Франко й український мовний націоналізм. *Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук початку ХХІ століття* : матеріали Всеукраїнської наук. конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. Дрогобич: Посвіт, 2010. С. 195–226.

Радевич-Винницький 2013 : Радевич-Винницький Я. Мовна складова національного буття : студії з української лінгвополітології. Дрогобич: Посвіт, 2013. 266 с.

Радзівєвська 1999 : Радзівєвська Т. В. Сумління й совість крізь призму української мови. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 31–39.

Регушевский 2004 : Регушевский Є. С. Франко Іван Якович. Енциклопедія «Українська мова». Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 775–776.

Реформатский 1969 : Реформатский А. А. Что такое термины и терминология? Москва, 1969. С. 46–54.

Рильський 1956 : Рильський М. Т. Твори у трьох томах. Київ, 1956. Т.3. С. 270.

Ричардс 1990 : Ричардс А. А. Філософія риторики. *Теорія метафори*. Москва: Прогресс, 1990. С. 44–47.

Руденко 2010 : Руденко Е. Н. Концепт «СВОБОДА» в восточнославянском публицистическом дискурсе. *Язык – концепция – коммуникация* : тезисы докладов Международной научной конференции. Минск, 3–6 ноября 2010 г. С. 80–81.

Русанівський 1983 : Історія української мови. Лексика і фразеологія / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1983. 743 с.

Русанівський 1988 : Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988. 236 с.

Русанівський 2004 : Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. *Мовознавство*. 2004. № 4. С. 3–8.

Рябчук 2003 : Рябчук М. Дві України : реальні межі, віртуальні війни. Київ: Критика, 2003. 336 с.

Салевич 1996 : Салевич П. Я. Таїна «Горіхового зерна» *Дзвін*. 1996. № 8. С. 151–153.

Сваричевська 2009 : Сваричевська Л. Ю. Соціальні символи в повісті Івана Франка «Перехресні стежки». *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів, 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 97–105.

Свідзинський 2009 : Свідзинський В. В. Синергетична концепція культури. Луцьк, 2009. 696 с.

Себайн-Торсон 1997 : Себайн Джордж Р., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. Київ: Основи, 1997. 838 с.

Селиванова 2000 : Селиванова Е. А. Когнитивная ономаσιология. Київ: Фитосоціоцентр, 2000. 248 с.

Селіванова 2008 : Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля. Київ, 2008. 711 с.

Селіванова 2010 : Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля -К., 2010. 843 с.

Сеник 2005 : Сеник Л. Т. «Зів'яле листя» і «Пісня пісень». *Франкознавчі студії*. Дрогобич, 2005. Вип. 3. С. 246–257.

Сэпир 1965 : Сэпир Э. Положение лингвистики как науки. *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*. Москва: Просвещение, 1965. Ч. 2. С. 232–233.

Сэпир 1993 : Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / под. ред. и с предисл. А. Е. Кибрика. Москва: Прогресс, 1993. 655 с.

Сербенська 1990 : Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності. *Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка*. Праці філологічної секції. Львів, 1990. Т. ССХХІ. С. 337–348.

Сербенська 2006 : Сербенська О. А. Мовний світ І. Франка : статті, роздуми, матеріали. Львів: Вид-во Львівського у-ту ім. І. Франка, 2006. 371 с.

Серебренников 1970 : Серебренников Б. А. К проблеме отражения человеческого мышления в структуре языка. *Вопросы языкознания*. 1970. №2. С. 4–16

Серебренников 1988 : Серебренников Б. А. Язык отражает действительность или выражает её знаковым способом. *Роль человеческого фактора в языке*. Москва: Наука, 1988. С. 70–86.

Середич 2009 : Середич М. С. До проблеми становлення терміносфери сучасної художньої ономастики. *Актуальні проблеми сучасної термінології* : матеріали регіон. наук.-практ. семінару. Дрогобич, 2009. С. 83–89.

Серль 1986 : Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Теория речевых актов. Москва: Прогресс, 1986. Вып. XVII.

Симоненко-Соколова-Коропенко 1993 : Симоненко Л. О., Соколова С. О., Коропенко І. В. та ін. Національні та інтернаціональні

компоненти в сучасних терміносистемах / відп. ред. Л. О. Симоненко. К.: Наукова думка, 1993. 236 с.

Симоненко 2004 : Симоненко Л. О. Термін. *Енциклопедія «Українська мова»*. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 682.

Сімович 2005 : Сімович В. Іван Франко. Його життя і діяльність. Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. Львів, 2005. 234 с.

Сімонок 1998 : Сімонок В. П. Мовна картина світу. Взаємодія мов. Харків: Основа, 1998. 169 с.

Скаб 2008 : Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.

Сковорода 2002 : Сковорода Г. С. Розмова про істинне щастя / пер. укр. мовою, прим. В. О. Шевчука. Харків: Прапор, 2002. 280 с.

Скороходько 2006 : Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу). Київ: Логос, 2006. 99 с.

Скороходько 2008 : Скороходько Е. Точність терміна – міф чи реальність. *Українська мова*. 2008. №1. С. 69–79.

Слухай 2002 : Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. Київ, 2002. № 7. С. 462–470.

Слухай 2005 : Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. Київ: ВПІД «Київський університет», 2005. 167с.

Слышкин 2000 : Слышкин Е. Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса). *Языковая личность : институциональный и персональный дискурс* : сб. науч. тр. / под ред. В. И. Карасика, Е. Г. Слышкина. Волгоград: Перемена, 2000. С. 38–45.

Сміт 1994 : Сміт Н. Національна ідентичність / з англ. пер. П. Таращук. Київ: Основи, 1994.

Содомора 2006 : Содомора А. О. Іван Франко – поет болю й спротиву : діалог з античністю. *Студії одного вірша*. Львів: Літопис, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 283–320.

Содомора 2015 : Содомора А. О. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. Львів: Апріорі, 2015. 104 с.

Соколовская 1993 : Соколовская Ж. «Картина мира» в значениях слов : «семантические фантазии» или «катехизис семантики?». Симферополь: Таврия, 1993. 183 с.

Спогади 1997 : Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. ст. і прим. М. Гнатюка. Львів: Каменярь, 1997. 635 с.

Степанов 1995 : Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности. Язык и наука конца 20 века. Москва: Наука, 1995. 432с.

Степанов 2007 : Степанов Ю. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва: Языки славянских культур, 2007. 248 с.

Стецик 2016 : Стецик М. С. Поема Івана Франка «Мойсей» як лінгвоментальний феномен. *Проблеми гуманітарних наук* : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Дрогобич : Ред.-видав. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 38. С. 123–134.

Стишов 2003 : Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Вид. центр КНЛІД, 2003. 388с.

Столнейкер 2007 : Столнейкер Р. С. Прагматика. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1985. Вып. XVI. С. 419–438.

Стріха 2007 : Стріха М. Університетська наука в Україні : спроба діагнозу. *Сучасність*. 2007. № 7. С. 133–137.

Струганець 2007 : Струганець Л. В. Роль мовотворчості Івана Франка в процесі нормування лексико-семантичної системи української літературної мови. *Лінгвостилістика* : Об'єкт – стиль, мета – оцінка. Київ, 2007. С. 60–68.

Струганець 2012 : Струганець Л. В. Поняття «мовна особистість» в українському мовознавстві : Історіографічний аспект. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка*. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2012. Вип. 1. С. 172–180.

Супрун 1989 : Супрун А. С. Передмова. Н. Л. Бутенко. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів: Вища школа, 1989. С. 3–9.

Сусов 1988 : Сусов И. П. Деятельность, сознание, дискурс и языковая система. *Языковое общение : процессы и единицы : межвуз. сб. науч. трудов*. Калинин, 1988. С. 7–13.

Сусов 2009 : Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. Винница: Новая книга, 2009. 272 с.

Сюта 2013 : Сюта Г. Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові ХХ ст. *Українська мова*. 2013. №4 (48). С. 82–92.

Татаринов 1995 : Татаринов В. А. Направления и методы терминологических исследований. *История отечественного терминоведения. Очерк и хрестоматия : в 3 т.* Москва: Московский лицей, 1995. Т.2. 334 с.

Телия 1981 : Телия В. Н. Связанное значение слова в языке. *Типы языковых значений*. Москва: Наука, 1981. 269 с.

Телия 1988 : Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва: Наука, 1988. С. 173–203.

Телия 1988а : Телия В. Н. Метафора в языке и тексте. Москва: Наука, 1988. 176 с.

Теліга 1992 : Теліга О. Сила через радість : збірник / ред. і прим. О. Жданович. Київ: Видавництво ім. О. Теліги. Київ–Париж–Лондон–Торонто–Нью-Йорк–Сідней, 1992.

Терлак 2010 : Терлак З. М. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 393 с.

Терлак 2016 : Терлак З. М. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Мій Измарагд»: у двох частинах. Частина перша: А–М. Львів: Апріорі, 2016. 426 с.

Тимошик 2008 : Тимошик Г. В. Рецепція біблійної пропріальної лексики у творчості Івана Франка : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження

Івана Франка, м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р. Львів, 2008. С. 121–139.

Тимченко 1992 : Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка. *Записки НТШ*. Праці філологічної секції. Львів, 1992. Т. 224.

Тихолоз 2002 : Тихолоз Б. Іван Франко-філософ. *Сучасність*. 2002. № 12. С. 106–119.

Тихолоз 2005 : Тихолоз Б. С. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії : Студії. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 210 с.

Тихолоз 2013 : Тихолоз Б. Doctor universalis. Франко. Перевавантаження / упоряд. : Б. Тихолоз, А. Беницький. Дрогобич: Коло, 2013. 276 с.

Тищенко 2000 : Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. К.: КДЛУ, 2000. 236 с.

Ткаченко 2003 : Ткаченко А. О. Мистецтво слова : вступ до літературознавства. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

Ткаченко 2006 : Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність : спроба сучасного синтезу. Київ: Грамота, 2006. 240 с.

Тодор 1999 : Тодор О. Перифрази у мові газет. Najnowsze dzieje jzykow slowianskich. *Українська мова*. Redaktor naukowy Switlana Jermolenko. Uniwersitet Opolski. Instytut Filologii Polskiej. Opole, 1999. С. 88–90.

Тодоров 1998 : Тодоров Ц. Теорії символу. Москва, 1998. 408 с.

Томсон 2007 : Томсон Ева. Уточнимо термінологію (До проблеми постколоніального дискурсу). *Урок української*. №7. 2007.

Українка 1975 : Українка Леся. Товаришці на спомин. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1. С. 130–131.

Українка 1975 : Українка Леся. Роберт Брюс, король шотландський. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 2. С. 41–55.

Українка 1976 : Українка Леся. Осіння казка. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 183–216.

Українка 1977 : Українка Леся. Голос однієї російської ув'язненої. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 8. С. 17–18.

Українка 1979 : Українка Леся. До А. Ю. Кримського. *Зібрання творів у дванадцяти томах*. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. С. 370–373.

Уорф 1960 : Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. Москва: Прогресс, 1960. Вып. 1. С. 35–46.

Урисон 2004 : Урисон Е. В. Еще раз о СВОБОДЕ и ВОЛЕ. *Сокровенные смыслы : Слово. Текст. Культура* : сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 694–703.

Уфимцева 2002 : Уфимцева Н. В. Культура и проблема заимствования. Встречи этнических культур в зеркале языка. Москва: Наука, 2002. С. 152–170.

Фаріон 2003 : Фаріон І. Когнітивний аспект антропонімійної лексики. *Українська історична та діалектна лексика* : зб. наук. праць. Львів, 2003. Вип. 4. С. 336–341.

Фаріон 2015 : Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століття : мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. 656 с.

Федик 2000 : Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів: Місіонер, 2000. 300 с.

Федурко 2013 : Федурко М. Ю. Лингвокоммуникативная компетенция как компонент профессионального становления личности. *Сборник научных трудов Междунар. научно-практ. конференции*. Москва: Научград Королев, 2013. С. 499–505.

Федурко 2015 : Федурко М. Ю. Екологія мови в контексті моралі. *Вісник Прикарпатського університету*. Філологія. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 44–45. С. 245–250.

Филин 1972 : Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Ленинград: Наука, 1972. 654 с.

Філософія 1994 : Філософія : Курс лекцій : Навчальний посібник. І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, Г. І. Горак та ін. 2-е вид. К.: Либідь, 1994. 576 с.

Франкіана 2005 : Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. Львів, 2005. 234 с.

Флоренський 1990 : Флоренський Л. А. У водорозделов мысли. Москва: Правда, 1990. 448 с.

Флоренський 2011 : Флоренський П. А. Имена. Москва: Азбука, 2011. 320 с.

Франко 1958 : Франко З. Т. Мова творів Івана Франка. Київ: Радянська школа, 1958. 60 с.

Франко 1966 : Франко З. Т. У світі правди і гармонії. *Українська мова і література у школі*. Київ, 1966. №8. С. 10–16.

Франко 1968 : Франко З. Т. Мова поезії Івана Франка. *Українське літературознавство. Іван Франко*. Львів, 1968. Вип. 3. С. 91–97.

Франко 1985 : Франко З. Т. Мова інтимної лірики Івана Франка. *Мовознавство*. 1985. №5. С. 30–37.

Франко 2003 : Франко З. Статті, спогади, матеріали / упор. і наук. ред. М. А. Вальо. Львів, 2003. 388 с.

Франко 1914 : Франко І. В наймах у сусідів. Писання. Львів, 1914. Т. 7. 350 с.

Франко 1976 : Франко І. Передне слово до збірки «З вершин і низин». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 19–21.

Франко 1976 : Франко І. Гімн. Замість пролога. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 22–24.

Франко 1976 : Франко І. «Земле, моя всеплодющая мати...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 28.

Франко 1976 : Франко І. «Не забудь, не забудь...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 29–30.

Франко 1976 : Франко І. «Ой що в полі за димове?..». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 32–33.

Франко 1976 : Франко І. *Vivere memento. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 35–36.

Франко 1976 : Франко І. *Semper idem! Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 54–55.

Франко 1976 : Франко І. «Не довго жив я в світі ще...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 58–59.

Франко 1976 : Франко І. Наймит. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 60–62.

Франко 1976 : Франко І. Каменярі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 66–68.

Франко 1976 : Франко І. «Я буду жити, бо я хочу жити!...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 87–88.

Франко 1976 : Франко І. Корженкові. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 89.

Франко 1976 : Франко І. Яюсь-то буде! *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 101.

Франко 1976 : Франко І. Сідоглавному. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 184–185.

Франко 1976 : Франко І. «Я не жалуюсь на тебе, доле...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.2. С. 134.

Франко 1976 : Франко І. Рефлексія. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.2. С. 183–184.

Франко 1976 : Франко І. Декадент. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.2. С. 185–186.

Франко 1976 : Франко І. «Не такого посту хоче Бог від нас...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 190.

Франко 1976 : Франко І. «Молотять день і ніч – не жито...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 458.

Франко 1976 : Франко І. *Semper tiro. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.3. С. 101.

Франко 1976 : Франко І. Моєму читачеві. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.3. С. 102.

Франко 1976 : Франко І. Антошкові. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.3. С. 155–156.

Франко 1976: Франко І. «Вийшла в поле руська сила...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 156–157.

Франко 1976 : Франко І. «Якби ти знав, як много важить слово...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 172–173.

Франко 1976 : Франко І. Богач. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 191.

Франко 1976 : Франко І. Строфи. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 204–205.

Франко 1976 : Франко І. О. Лунатикові. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 267–268.

Франко 1976 : Франко І. Наука (Сонет). *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 338.

Франко 1976 : Франко І. «Всякий легенди співа...». *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 341.

Франко 1976 : Франко І. Похорон. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 54–89.

Франко 1976 : Франко І. Мойсей. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 201–264.

Франко 1980 : Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 74–93.

Франко 1980 : Франко І. «Тополя» Т. Шевченка. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 28. С. 73–88.

Франко 1980 : Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 28. С. 167–175.

Франко 1981 : Франко І. Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 40–50.

Франко 1981 : Франко І. Доповіді Міріама. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 116–121.

Франко 1981 : Франко І. Етимологія і фонетика в јужноукраїнській літературі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 150–169.

Франко 1981 : Франко І. Децо про себе самого. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 28–32.

Франко 1981 : Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.

Франко 1981 : Франко І. Леся Українка. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 254–274.

Франко 1981 : Франко І. Промова на 25–літньому ювілеї. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 308–310.

Франко 1981 : Франко І. Промова на банкеті під час ювілейного свята 1898 р. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 310–311.

Франко 1981 : Франко І. Сучасні польські поети. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 385–412.

Франко 1981 : Франко І. Із історії «москвофільського» письменства в Галичині. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 385–412.

Франко 1982 : Франко І. Михайло П[етрович] Старицький. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 230–277.

Франко 1982 : Франко І. Церковнослов'янський апокриф про 72 імені бога. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 35. С. 76–84.

Франко 1982 : Франко І. Стара Русь. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 79–110.

Франко 1982 : Франко І. Літературна мова і діалекти. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 205–210.

Франко 1986 : Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 24–40.

Франко 1986 : Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 76–139.

Франко 1986 : Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 140–150.

Франко 1986 : Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 187–203.

Франко 1986 : Франко І. Наш погляд на польське питання. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 204–220.

Франко 1986 : Франко І. Кому за се сором? *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 245–248.

Франко 1986 : Франко І. Поза межами можливого. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 276–285.

Франко 1986 : Франко І. На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 286–289.

Франко 1986 : Франко І. Що таке поступ? *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 300–348.

Франко 1986 : Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.

Франко 1986 : Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодезі. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 410–422.

Франко 1986 : Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 423–438.

Франко 1986 : Франко І. Наше теперішнє положення. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 1. С. 306–322.

Франко 1986 : Франко І. З поля нашої науки. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 166–178.

Франко 1986 : Франко І. До О. М. Рощкевич. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 48. С. 108–119.

Франко 1986 : Франко І. До М. П. Драгоманова. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 11–14.

Франко 1986 : Франко І. До М. П. Драгоманова. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 236–252.

Франко 1986 : Франко І. До А. Ю. Кримського. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 113–115.

Франко 1986 : Франко І. До Л. М. Драгоманової. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 311–318.

Франко 2001 : Франко І. [Із циклу] «Україна». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 22.

Франко 2001 : Франко І. Не пора, не пора, не пора... *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 23.

Франко 2001 : Франко І. Великі роковини. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 38–45.

Франко 2001 : Франко І. Гей, Січ іде. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 46.

Франко 2001 : Франко І. Огляд української літератури 1906 р. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 162–179.

Франко 2001 : Франко І. Теперішня хвиля а русини. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 214–219.

Франко 2001 : Франко І. Між своїми. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. /* упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 220–244.

Франко 2001 : Франко І. *Ukraina irredenta. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. /* упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 245–262.

Франко 2001 : Франко І. Двоязичність і дволичність. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. /* упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 263–277.

Франко 2001 : Франко І. Сухий пень. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. /* упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 278–282.

Франко 2001 : Франко І. До історії соціалістичного руху. *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. /* упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 400 – 423.

Франко 2004 : Франко І. Я. Вибрані твори. Т. 2 : Проза. Драматургія. Т. 3 : Літературознавство. Публіцистика. / упоряд. Скотний В. Г., Шалата М. Й. Дрогобич: Коло, 2004.

Франко 2009 : Франко І. З кінцем року. Нагуєвицькі читання. 2008 : Іван Франко і новітнє українство. Матеріали Міжнародної наукової конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. Дрогобич: Посвіт, 2009. С. 275–282.

Франко-Ключко 1956 : Франко-Ключко А. І. Франко і його родина : спомини. Торонто: «Ліга визволення України», 1956. 136 с.

Фромм 2004 : Фромм Э. Душа человека. Москва: Транзиткнига, 2004. 574 с.

Харитоновна 1998 : Харитоновна Т. Лінгво-когнітивна структура «картини світу» : матеріали Міжнар. славістичн. конф. пам'яті проф. К. Трофимовича. Львів: Літопис, 1998. С. 124–129.

Химинець 2011 : Химинець М. Д. Політична лінгвістика як наукова дисципліна. *Мова і культура (Науковий журнал)*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. Вип. 14. Т. VII(153). С. 206–211.

Хмель 1959 : Хмель С. Ф. Українська партизанка. Лондон, 1959.

Хомский 1972 : Хомский Н. Язык и мышление. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 122 с.

Хомський 2000 : Хомський Н. Роздуми про мову. Переклад з англ. Львів: Ініціатива, 2000. 251 с.

Ціхоцький 2006 : Ціхоцький І. Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 280 с.

Ченки 1996 : Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике : сходства и различия в теориях и целях. *Вопросы языкознания*. 1996. №22. С.68–78.

Чижевський 1991 : Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Нью-Йорк, 1991. 176 с.

Чижевський 1993 : Чижевський Д. Українська філософія. *Українська культура* : лекції за редакцією Д. Антоновича. Київ: Либідь, 1993. С. 167–196.

Шалата 1997 : Шалата М. Й. Син народу, що був «запертий в льох». *Година для праці настала*. Дрогобич: Коло, 1997. С. 75–79.

Шалата 2004 : Шалата М. Й. Світова великість поета. *Франко І. Вибрані твори: в 3-х т. Т. 1: Поезії, поеми*. Дрогобич: Коло, 2004. С. 7–80.

Шалата 2005 : Шалата М. Й. Коментарі. Іван Франко. «Мойсей». Дрогобич: Коло, 2005. С. 97–125.

Шаховський 1956 : Шаховський С. М. Питання майстерності і стилю в естетиці Франка. Слово про великого Каменяра. Київ: Художня література, 1956. С. 201–231.

Шаховский 1983 : Шаховский В. И. Эмоциональный компонент значения и методы его описания : учебное пособие к курсу. Волгоград: ВГПИ, 1983. 96 с.

Шевельов 1996 : Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / упоряд. О. Гузар. Львів; Нью-Йорк, 1996. 191 с.

Шевельов 2008 : Шевельов Ю. В. Вибрані праці: у двох книгах. Кн. I. : Мовознавство : Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Київ, 2008. С. 26–279.

Шевченко 1963 : Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє. *Повне зібрання творів* : У 6 т. Київ: Вид-во Ан УРСР, 1963–1964. Т. 1. С. 329–335.

Шипицына 1991 : Шипицына Г. М. Социальные компоненты в смысловой структуре семемы. *Русское языкознание*. 1991. Вып. 23. С. 14–29.

Широков 2001 : Широков В. Гуманітарна традиція і технологічний статус мови. *Мовознавство*. 2001. №3. С. 120–132.

Штонь 1998 : Штонь Г. Іван Франко сьогоднішній. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів: Світ, 1998. С. 47–50.

Щерба 1974 : Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / ред. Л. Р. Зиндер, М. И. Матусевич. Львів: Наука, 1974. 428 с.

Юнг 1991 : Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва: Ренессанс, 1991. 392 с.

Юнг 2013 : Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.

Явір 2013 : Явір Л. В. Символічне наповнення кольороназв у поезії Івана Франка. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич: Посвіт, 2013. С. 435–444.

Яворницький 1990 : Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : У 3 т. Київ, 1990. Т. 1. 319 с.

Яворская 2004 : Яворская Г. М. О концепте «ДОМ» в украинском языке. *Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура* : сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 716–728.

Яким-Пілько 2005 : Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей». Дрогобич: Коло, 2005. 416 с.

Яковенко 1993 : Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ: Наукова думка, 1993. 416 с.

Яковенко 2008 : Яковенко Н. Карфаген застарілих догм. *Сучасність*. 2008 р. № 5–6. С. 53–57.

Яковлева 1998 : Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова. *Вопросы языкознания*. 1998. №3. С. 43–73.

Яремко 2007 : Яремко Я. П. Семантика словесного знака: від лінгвоцентризму до антропоцентризму. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика*. Філологія. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 50–55.

Яремко 2008 : Яремко Я. П. Термін і дискурс. *Українська мова*. 2008. № 3. С. 64–72.

Яремко 2009 : Яремко Я. П. Роль Івана Франка у становленні сучасної теорії комунікації. *Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2009. № 10. С. 33–45.

Яремко 2009 : Яремко Я. П. Стратифікація концепту. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 60–69.

Яремко 2010 : Яремко Я. П. «Як багато важить слово...» у концептосфері Івана Франка : матеріали Всеукр. наук. конф. (с. Нагуєвичі, 28–29 серпня 2009 р.). Дрогобич, 2010. С. 251–259.

Яремко 2011 : Яремко Я. П. Концепт «цілого чоловіка» у дискурсі Івана Франка : когнітивно–комунікативний аспект. *Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Українознавчі студії*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2011. №11–12. С. 309–331.

Яремко 2012 : Яремко Я. П. Концепт політика в українському лінгвокультурному просторі. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету*. Серія : мовознавство. Тернопіль: Тернопільський нац. пед. університет ім. Володимира Гнатюка, 2012. Вип. 2(21) 2011. 1(22) 2012. С. 26–47.

Яремко 2013 : Яремко Я. П. Політична картина світу : особливості стереотипізації і функції політонімів. *Maria Curie – Sklodovska University in Lublin. Faculty of Humanities Branch of Ukrainian Studies. Spheres of Culture*. Lublin, 2013. С. 234–244.

Яремко 2013 : Яремко Я. П. Прагматичний компонент в соціо-політичеській термінології. Хуманитарні і соціальні науки. Університет «Проф. д-р. Асен Златаров», Бургас. Бургас, 2013. Том IX(4). С. 94–102.

Яремко 2015 : Яремко Я. Сучасна політична термінологія : на перетині когніції та комунікації. Дрогобич: Посвіт, 2015. 436 с.

Яремко-Лужецька 2017 : Яремко Я., Лужецька Н. Франкова теорія сугестії : комунікативно-прагматичний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич, 2017. С. 275–283.

Ясперс 1999 : Ясперс К. *Комунікація*. Київ: Либідь, 1999.

Anusiewicz 1995 : Anusiewicz J. *Lingwistyka kulturowa*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. С. 180.

Ashworth 1998 : Ashworth E. I. *Renaissance Philosophy of Language*. London – N.Y., 1998. Vol. 5. 450 p.

Bachleitner 1987 : Bachleitner G. *Sprachpatriotismus: Zur Semantik und Pragmatik neuer Fremdwörter*. Die politische Meinung. Juli/Aug. 1987. S. 18–34.

Bartmiński 1973 : Bartmiński J. *O języku folkloru*. Wrocław: PAN, 1973. 286 s.

Bartmiński-Tokarski 1993 : Bartmiński J., Tokarski R. *Definicja semantyczna: czego i dla kogo? O definicjach i definiowaniu*. Lublin, 1993. S. 23–42.

Boniecka 1998 : Boniecka B. *Tekst potoczny a dyskurs*. *Tekst : problemy teoretyczne*. Lublin, 1998. 268 s.

Brown-Levinson 1987 : Brown P., Levinson S. *Politeness : Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, 1987. 345 p.

Burgoon-Buller 1989 : Burgoon J. C., Buller D. B., Woodell. *Nonverbal communication. The unspoken dialogue*. N.Y., 1989. 286 p.

Dijk 1981 : Dijk T. A. van. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. The Hague; Mouton de Gruyter, 1981. 260 p.

Dimlbery-Burton 1998 : Dimlbery R., Burton G. *More Than Words. An introduction to Communication*. L., N.Y.: Routledge, 1998. 284 s.

Ingarden 2000 : Ingarden R. *Szkice z filozofii literatury*. Krakow: «Znak», 2000. 204 s.

Fillmore 1985 : Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 1985. Vol. 6. № 2.

Gibbs 1999 : Gibbs R. The poetics of mind : Figurantive thought, language and understanding. Cambridge University Press, 1999. 527 p.

Głodowski 2001 : Głodowski W. *Komunikowanie interpersonalne*. Warszawa, 2001. 164 s.

Grosse 1976 : Grosse E. *Text und Kommunikation*. Stuttgart; Berlin, 1976. 260 p.

Jackendoff 1992 : Jackendoff R. What is a Concept? Frames, Fields and Contrasts : New Essays in Semantics and Lexical Organization. Hillsdale, 1992. P. 191–209.

Lakoff 1972 : Lakoff G. Linguistics and natural logic. Semantics of natural language. Ed. by D. Davidson, G. Harman. Dordrecht, 1972. 320 p.

Lakoff-Johnson 1980 : Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1980. 256 p.

Langacker 1991 : Langacker R.W. *Concept, Image and Symbol : The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin, New York, 1991. 395 p.

Leech 1983 : Leech G. N. *Principles of Pragmatics*. London–N. Y., 1983. 250 p.

Luzhetska 2018 : Luzhetska N. Ivan Franko as a founder of the Ukrainian linguopolitological thought. *Spheres of Culture*. Lublin: Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, 2018. Vol. XVII. p. 275–284.

Ortega y Gasset 1962 : Ortega y Gasset J. *El hombre y la gente*. Madrid, 1962. Vol. II. 156 p.

Sprachphilosophie 1992 : Sprachphilosophie. Philosophy of Language. La philosophie du langage. Berlin–New York, 1992. Vol. 7.1; 7.2. 2088 p.

Wierzbicka 1997 : Wierzbicka A. *Understanding Cultures Through Their Key Words*. New York: Oxford University Press, 1997. 317 p.

Wilson-Sperber 2004 : Wilson D., Sperber D. *Relevance Theory*. Handbook of Pragmatics. Ed. by Laurence R. Horn and Gregory L. Ward. Oxford, 2004. P. 289–290.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЛФ – Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Т. I: Апокрифи старозавітні: Репринтне видання 1896 року / Передмова Я. Мельник. Львів, 2006. 512 с.

АСРЛ – Асоціативний словник української рекламної лексики / уклад. Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Сологуб, О. Г. Ставченко. Одеса: Астропринт, 2001. 166 с.

Біблія – Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Переклад І. Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1159 с.+ 4 с. карт.

БПС – Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 672 с.

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.

ВЭФ – Всемирная энциклопедия: Филология. Москва: АСТ, 2001. 1312 с.

Гр. – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

Даль – Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Рус. яз., 1989–1991. Т. 1–4.

ДІУ – Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е вид., доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2001. 1135 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982–2006. Т. I–VII.

ЭСЯ – Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2000. 682 с.

ЗГС – Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник– довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

КОПС – Короткий Оксфордський політичний словник / пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ: Основи, 2006. 790 с.

КСКТ – Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва: МГЦ, 1997. 245 с.

КСЛТ – Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

КТШ – Доля: Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах / Авт.-упоряд. тексту В.Шевчук. Київ: Дніпро, 1993. 779 с.

ЛЗ – Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская. Київ: Наукова думка, 1964. 203 с.

ЛЛ – Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, К. Сімович, Т.Ястремська, Т. Дидик–Меуш. Вид. 2–е, доповн. і випр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серія «Діалектологічна скриня»). 852 с.

ЛПТФ – Лексика поетичних творів Івана Франка: методичні вказівки з розвитку лексики / упор. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. М. Полога. Львів: Вид-во ЛДУ, 1990. 264 с.

ЛСБ – Лексикон словенороський Памви Боринди / підгот. тексту і вст. стаття В. В. Німчука. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 323 с.

МАС – Словарь русского языка: В 4-х т. / под. ред. А. П. Евгеньевой. 3-е изд. стереотип. Москва: «Русский язык», 1985–1988.

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяк. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

ПЕ – Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006.

ПЛТ – Пінчук С. П. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук., Є. С. Регушевський. Київ: Наукова думка, 1966. 272 с.

ПСВ – Практичний російсько-український словник для військовиків: Друкарня Об'єднаної Військової Школи Червоних Старшин імені В.У.Ц.В.К'у, 1924. 195 с.

ПСС – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: Кобза, 1993. 471 с.

РС – Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. 390 с.

РУС – Русско-украинский словарь. 2-е изд., испр. Т. 1–3. Київ: Голов. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1982–1984.

САОІ – Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів: Вид-во при ЛДУ «Вища школа», 1989. 326 с.

СБДЯ – Бурячок А., Демський М., Якимович Б. Російсько-український словник для військовиків. Київ–Львів: Варта, 1995.

СБН – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 423 с.

СЕУМ – Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Довіра, 1998. 431 с.

СЖН – Желехівський Є. Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів, 1886. Т. 1–2.

СІС – Словник іншомовних слів / укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 662 с.

СІС – Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.

СК – Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е изд., испр.и доп. Москва: Академический проект, 2004. 992 с.

Сл. XIV – XV ст. – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. А–М. Київ: Наукова думка, 1977. 630 с.; Т. II. Київ: Наукова думка, 1978. 591 с.

Сл. XVI – I пол. XVII ст. – Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1994–2010. Вип. 1–15.

СПТ – В. Й. Бродовська. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові. 2-е вид. Київ: Вид. дім «Професіонал», 2005. 222 с.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3-х т. Москва: Книга, 1958.

ССКУ – Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2002. 260 с.

ССЛ – Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Київ: Академія, 1998. 709 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови : У 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Т. 1. К.: Наукова думка, 2001. 1040 с.; Т. 2. Київ: Наукова думка, 1999–2000. 960 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови: У 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1999. 1020 с.; Т. 2. Київ: Наукова думка, 2000. 954 с.

СУЖ – Ставицька Л. Український жаргон: Словник. Київ: Критика, 2005. 496с.

СУМ – Словник української мови: В 11 тт. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СФ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н.Трубачёва. Москва: Прогресс, 1964–1973.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. Київ: Наукова думка, 2003. 1098 с.

СЦОТ – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів: Свічадо, 2001. 160 с.

СЯ – Якубські С. і О. Російсько-український словник військової термінології. Київ, 1928. 216 с. Фотопередрук з післямовою Олекси Горбача. Мюнхен, 1993.

Тимч. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. Підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. У. Лиса. Київ–Нью-Йорк, 2002. Книги 1,2.

УДЛ – Українська діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1987. 267 с.

УМЕ – Українська мова: Енциклопедія. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

УНПП – Українські народні прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Шишанич та М. М. Пазяк. Київ: Дніпро, 1983. 390 с.

УРЕ – Українська Радянська Енциклопедія: У 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан. Вид. 2-е. Київ: Головна редакція УРЕ. 1977–1985.

УФС – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. Київ: Вища школа, 1984.

ФЕС – Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Київ: Абрис, 2002. 742 с.

ФС – Філософський словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. Москва: Политиздат, 1986. 590 с.

ФЭС – Философский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1989. 815 с.

ФПЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / уклали О. І. Скопаненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2002. 735 с.

ХЦМ – Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 215 с.

ШСР – Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ: Наукова думка, 2004. 560 с.

BSEP – Brickner A. Słownik etymologiczny języka polskiego: W 5 t. Kraków: Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1964. T. II. Z. 4(9). 448 s.

JPT – Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs. Wien, 1851.

MESC – Machek V. Etymologický slovník jazyka ceskeho. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1997. 866 s.

SKDS – Mały słownik kultury dawnych słowian / pod red. E. Eeciejewicza. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990. 675 s.

SSEJP – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego: W 5t. Kraków: Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1964. T. II. 448 s.

KSS – Kopalinski W. Słownik symboli. Warszawa, 1997. 236 s.

РЕЦЕНЗІЯ
Ярослав Яремко

СИНЕРГЕТИКА ФРАНКОВОГО СЛОВА¹

*(Гузар З. Вступ до франкознавства.
Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 2008. 358 с.)*

Українська наука збагатилася давно очікуваним набутком – монографією відомого вченого Зенона Гузара «Вступ до франкознавства». Значущість цієї книги усвідомить кожен, хто більшою чи меншою мірою знайомий із життям і творчістю Івана Франка, з відомими і не дуже в читацькому світі франкознавчими дослідженнями. У сучасному франкознавстві як окремій галузі гуманітарної науки чільне місце посідають студії М. Возняка, О. Білецького, Є. Кирилюка, І. Денисюка, М. Гнатюка, Т. Гундорової, О. Забужко, М. Ільницького, Я. Мельник, Т. Салиги та ін. Помітний внесок у дослідження «перехресних стежок» свого великого країнина зробили науковці Дрогобицького державного педагогічного університету, що носить ім'я Каменяра: А. Войтюк, М. Шалата, М. Гольберг, О. Баган, П. Іванишин та ін.; добру опінію місту Котермака створюють «Франкознавчі студії» (редактор – Є. Пшеничний), видавані на філологічному факультеті нашого університету (у цих стінах навчався Франко-гімназист). Звичайно, у кожного «свій» Франко, своя інтерпретація його творчої спадщини. Натомість «пропонована книга, – як зазначено в анотації, – є першою спробою в такому жанрі». Відтак у дослідженні бачимо інтелектуально глибокий, психологічно проникливий та естетично вишуканий авторський погляд на літературу «як на вираження національної ідентичності, нашої сутності, нашої софійності» (с. 4).

---

¹ Дивослово. – 2010. – №1.

За такою зовні академічною, можна сказати, непретензійною назвою (бо «Вступ» до будь-якої царини знань має пропедевтичний, підготовчий характер) відкривається, за задумом дослідника, «космос Слова», або, як сказали б когнітологи, ціла концептосфера, ім'я якої – Іван Франко. У студіях проф. З. Гузара концептуально розв'язується триєдине завдання: увиразнюються осягнені грані неосяжного Франкового таланту, відкриваються нові і водночас деміфологізуються ті стереотипні твердження про письменника (як «революціонера-демократа», «войовничого атеїста» тощо), які спотворювали його постать.

Відомо, що коли людина розповідає про когось чи про щось, вона передусім розповідає про себе. Цю психолінгвістичну універсалію засвідчує І. Франко, коли в листі до А. Кримського зазначає: «Майже всі мої писання пливуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони [...] є частки моєї біографії». Тож за мозаїкою творів, що були об'єктом літературознавчого аналізу, перед читачем постає *внутрішня* біографія письменника, його по-каменярьськи жертковий і неспинний пошук істини, якої він не мислив «поза рамами нації». Невипадково дослідник загострює увагу на психології творчості І. Франка, його постійному зануренні в глибини психіки героїв поетичних чи прозових творів. Тут маємо унікальний приклад органічного злиття художньої концепції письменника з його психологічною концепцією (праця «Із секретів поетичної творчості»), яка із закладеною в ній ідеєю про роль неусвідомлюваної психіки в житті людини на кілька десятиліть випередила положення К.-Г. Юнга (засновника аналітичної психології) про «колективне несвідоме», що при народженні передається конкретному індивідові, втілюється в архетипах і визначає поведінку людини. За Франком, саме нижня свідомість «раз у раз сильно впливає на наші суди,

на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму». Тому, розкриваючи психологічні основи художньої творчості письменника, дослідник слушно зауважує: «Образ автора присутній у кожному творі взагалі» (с. 337). Це означає, що образ ліричного героя часто має особистісно-психологічне походження. Наприклад, образ М. Драгоманова, що переслідував І. Франка в останні роки його життя, за припущенням Ю. Шереха, міг «жити у Франкові не зайдюю з околу, а одним з голосів душі поетової». А поему «Похорон» з порушеною в ній проблемою двійника, боротьби з самим собою С. Єфремов взагалі визначив як «психологічну автобіографію».

Щоб зрозуміти внутрішню біографію І. Франка, його світоглядну еволюцію, варто задуматися, «як багато важить слово» письменника, спробувати відчувти нурти «духу, що тіло рве до бою» і хоч би боковим зором охопити ту підкорену Каменярем «висоту, де, – за його словами, – видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали». Лише за такої умови можна збагатитися синергетикою Франкового Слова, коли воно стає більшим за самого себе, почасти усвідомити неосяжний огром його концептосфери. Саме частково і ніколи вповні, тому що концептосферу людини (народу) як інформаційну базу свідомості та мислення, як сферу знань (зовнішніх і внутрішніх) можна осягнути настільки, наскільки вона є омовленою, словесно вираженою. «Говори – і я тебе побачу», – казали древні. Інакше кажучи, якщо концептосферу як психоментальне утворення уподібнити до айсберга, то зримо оприявнюється лише омовлена і водночас аксіологічно (ціннісно) значуща частина. Адже, крім зовнішнього, діалогічного мовлення, існує ще й внутрішнє, егоцентричне мовлення: потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція.

Як зауважує Zenon Петрович, «Франко з юних літ у глибинах свого духу жив Біблією (ще в гімназії він перекладав

Книгу Йова)». Тому «релігійна свідомість як форма і спосіб індивідуального та загального буття була глибоко вкорінена в єство Франка. Він не тільки фундаментально знав Святе Письмо – він жив ним» (с. 17). Так розвіюється донедавній міф про «атеїзм» І. Франка.

«Вічна парадоксальність буття, його вічні суперечності. Та Іван Франко був великим співцем Надії» [с. 29]. Такою характеристикою вчений насвітлює ще одну грань Франка-мислителя, – щобільше, вносить, на нашу думку, корективи у генезу екзистенціалізму, однією із методологічних опор якого є, за висловом класика цього напрямку Г. Марселя, «позитивна філософія надії». Вважається, що екзистенціалізм як філософія буття виник у ХХ ст. й особливого розвитку набув у 40–60 рр., утверджуючи тезу: центральним ядром людського «Я» є дух (духовне), завдяки чому людина відчуває себе і як конкретна неповторна особистість, і як духовна істота. Невипадково в екзистенційному вимірі розмежовують зовнішні для людини знання, які часто ототожнюються з інформацією, і внутрішні, найособистіші, у яких людина дорівнює сама собі, своїй іманентній сутності, досягає гармонії, зливаючись зі своїм «Я», або, кажучи словами Франка, «із змістом нашого внутрішнього «Я». Ці істинні знання перетворюються в процесі пізнання на переконання, які на відміну від інформації не можна купити, продати чи вкрасти. Коли західні екзистенціалісти віддають належне «тим рідкісним поетам (Г. Марсель про Р.М. Рільке. – Я. Я.), які уособлювали собою буття духу», вони несамохіть вписують сюди й І. Франка. На думку проф. З. Гузара, «збірка *«Semper tiro»* («Завжди учень») і цикл мудрості поета є його заповітом серця своєму народові». І далі: «Франкового творіння не можна досягнути поза буттям поетового духу у Святому Письмі, його філософії серця» [с. 89].

Дух є джерелом екзистенційної сутності людини, її онтологічного й історичного оптимізму. Саме такий оптимізм надихнув поета на рядки:

*Довго нас наруга жерла.
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере».*

Національно-екзистенційним світовідчуттям позначений художній універсум І. Франка, створена ним художня картина світу, за якою – таїна Слова. А ще впадає в око уміння вченого-франкознавця сконцентрувати увагу читача на позитивному. У цьому проявляється, за характеристикою психологів, гіпертимний тип особистості, невід’ємна ознака якого – здатність бачити у житті світле, життєствердне, попри те що неминучими у ньому є і «дні журби».

Вслухаймося в драму життя Франкового: «І хоч я жив, та все ж я не нажився», – говорить поет у своїх «Споминах». І. Франко відчував, що сили покидають його: від 1901р. він тяжко хворів. Однак, майже за 5 років до завершення життєвої дороги, видаючи свою збірку «Давнє і нове» (1911), стоїчно розмірковував: «Отся збірка обіймає більше як 30 літ мого життя і може бути потрохи покажчиком важніших моментів та духовних течій того життя, що при всіх своїх прикростях не пройшло марно ані для мене, ані для нашої суспільності». І треба було по-справжньому любити буття з його «вершинами і низинами», свій народ, щоб продовжити так: «...коли я пускаю її в світ, мені хочеться висловити своє бажання, щоб від неї повіяло здоровим вітром національної свідомості, тверезого, при тім наскрізь поетичного розуміння життя, того найвищого скарбу чоловіка, в яким він ніколи не повинен зневірюватися». Досягнення такого екзистенційного синтезу дається нелегко: «Людина-творець мусить зазнати

тяжких випробувань долі, різних полярних внутрішніх станів і переживань. Це аксіома, яку підтверджує поетичний шлях Івана Франка» (с. 62), – узагальнює вчений. Ця аксіома була екзистенційно опорною для геніальної особистості І. Франка. «Геній – у творчості, у праці – неодмінно є марнотратником; що він витрачає себе, в тому його велич [...], – читаємо у Ф. Ніцше. – [...] Він виливається, він переливається, він витрачає себе, він не шкодує себе, – з фатальністю, приреченістю, мимовільно, як мимовільно виступає ріка зі своїх берегів. Та якщо таким вибуховим людям багато чим зобов'язані, то за це їм також багато подаровано, наприклад: щось на зразок вищої моралі...»

Світ поета дуже поліфонійний, наповнений різними образами, де провідними є образ *України*, образ *серця*, *царства духу*, образ *кохання*, образ *міста*, образ *лісу* та ін. Фундаментальне знання світового літературного контексту дає змогу науковцеві говорити про творче новаторство Івана Франка, вперше порушені ним теми, скажімо, про життя ще не народженої дитини (с. 80). Аналітичний «вгляд», естетична залюбленість дослідника у Слово Івана Франка ведуть нас у творчу лабораторію письменника. Цей унікальний своєю синтетичністю світ митця і вченого виводив українську культуру, зокрема літературу й науку, з манівців провінційності на європейські обшири. У його поетичних творах органічно звучать такі «непоетичні» слова як *знання*, *мозок*, *нерви*, *природа*, *сфера*, *інертність*, *атом*, *матерія*, *амеба*, *планета*, *ракета*, *кодекс* тощо. Небагато знайдеться у світовій літературі митців, поезія котрих так гармонійно була б наснажена не лише *emotio*, а й *ratio*. Як зазначено в анотації, «творчість Івана Франка позначена тяжінням до модерного письма, його поетика – це вже явище ХХ ст.»

І не тільки ХХ-го. Маючи своєю методологічною основою «філософію Дії, Творчості, Волі», тобто «філософію Чину для Вітчизни» (с. 76), яку сповідував І. Франко, ця

поетика є духовно-ментальною (мисленневою) протиположною до наступу сучасного постмодернізму з його епатажним кривлянням, «пофігістським» цинізмом і нівелюванням духовних цінностей. «Духовною хворобою» називав І. Франко «зневіру у життя» і передбачав її руйнівні наслідки для національно-культурного організму, та й для людського організму загалом. Франкове світопочування і світорозуміння постає тією оптикою, що уможливорює «і в калюжі побачити зорі» (О. Довженко), протидіяти тому суспільному скепсису чи зневірі, що тиснуть на зусібіч не захищену людину в сучасній «проблематично незалежній Україні» (Л. Костенко). Така людина є зручною мішенню для зомбування несмішно примітивною, а часто – й енергетично руйнівною інформацією, поданою у всяких-різних телесеріалах, ток-шоу (наприклад, під вивіскою «Свободи слова»), але відповідно зацентрованою маніпуляторами людською свідомістю. Показово, що в сучасній західній науці поняття «масова культура» ототожнюють з поняттям «анархія», хоча тут доречніше говорити про «керований хаос», оскільки масова культура, як і масове суспільство конструюється і підживлюється політикою влади, якій більше імпонує, звісно, масове суспільство (згадаймо: *трудоючі маси, пролетарські маси* тощо), ніж громадянське.

Та нам важить інше. Прочитання І. Франка, яке маємо у виданій монографії, притягує читача способом мислення, шляхетними почуваннями дослідника, прагненням донести те, що відчув і побачив сам франкознавець. Така діалогічна манера, за якою відчувається спокійна філософська мудрість ученого, уміння цінувати в житті саме життя, не узгоджується, на перший погляд, з вимогами наукового стилю, що відводить авторові роль безстороннього передавача інформації, де вияв емоцій нібито порушує канони наукового дискурсу. Однак науковці помітили, що кардинальні відкриття у природничих і гуманітарних науках можливі там, де стереотипи руйнуються. Як на підтвердження цієї думки,

у наукових студіях З. Гузара раз у раз чуємо оцінки: «Який колосальний скарб»; «Скарби найкращі душі молоді...» (с. 30); «Високі і несумнівно авторитетні Христові Слова» (с. 37); «Ніщо не може спинити переможного поступу духу у світі» (с. 330); «Як шляхетно звучать такі Франкові слова; «...люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу» (с. 348).

Бо чи можна тримати свої емоції при собі, коли йдеться про людину, чия націє- і державотворча діяльність була долею для України. Це підтвердило світоглядно виплекане Франком Січове Стрілецтво, що стало втіленням української людини державницького типу – суб'єктом, а не об'єктом історії. І чи можна авторське, яскраво індивідуалізоване пізнання космосу Слова Івана Франка увібгати в прокрустове ложе строгих стандартизованих текстів? Тож не дивно, що науковий виклад у «Вступі до франкознавства» набуває, так би мовити, поетично-публіцистичної тональності: «Та сила духу нашого народу безмежна. Все перемогли наші люди за океаном» (с. 46); «Кордоцентрична ідея, так властива українській душі, завершується у Христі» (с. 89). Інколи ця тональність має іронічне звучання: «Знайома історія: завойовники вважали себе «визволителями» і вимагали від завойованих любові» (с.80). І страшно обурювалися, коли від тої «любові» завойовані бралися за зброю, своєю волелюбністю підтверджуючи імператив Каменяря: «Нині вчися побіждати, завтра певно побідиш».

Показова ознака рецензованої праці, власне не характерна для типової наукової монографії, – довірливі звернення до читача, котрого автор сприймає як співрозмовника-однодумця: «Бачимо, як міцніє у Франка національно-етичний імператив, як кристалізуються шляхи його світоглядного і творчого синтезу» (с.92). «Господарювали на нашій землі знайди, які не мали ані крихти позитивних почуттів до цієї землі і до її людей» [с. 139]. Ненав'язливо і водночас перекон-

ливо дослідник викликає в адресата небайдуже ставлення до порушеної проблеми, що не втратила своєї актуальності: «Вдумаймося в поему І. Франка «Похорон» – і нам стане зрозумілішим, чому «маємо те, що маємо» навіть тепер у Самостійній Соборній Українській Державі» (с.58). Ще більше зміцнює місток «автор-читач» те, як уміло знаний фахівець веде нас «стежками Франка», його героїв, зокрема тими «стежками», які сховався майбутній письменник у Дрогобичі. Це місто, у якому він прожив одинадцять років, залишило в його пам'яті нестертий слід: тут він здобував освіту; сюди не раз приїздив чи приходив пішки з рідних Нагуевич і в пізніші роки. Звідси – і багатство конкретних пластичних деталей, які формують у його творах власне дрогобицький колорит: автентична топографія, топоніміка (зокрема мікротопоніміка), описи природи, персонажів, з яких чимало змальовано з реальних прототипів (детальніше про малу батьківщину І. Франка див. у книзі: Гузар Зенон. Місто Івана Франка – Дрогобич. – Дрогобич: видавець Сурма С., 2008. – 192с).

Звичайно, у такому виразно індивідуалізованому науковому творі, яким є рецензований «Вступ до франкознавства», важко уникнути (та й чи варто?) дискусійних моментів. А надто коли йдеться про неоднорічну, багатогранну постать Івана Франка. Таким каменем спотикання залишається, здавалось би, продискутоване-передискутоване питання: чи був Франко революціонером? З-поміж різних оцінних висловлювань франкознавця маємо досить промовисту відповідь і на це питання: «Скажемо відразу, що І. Франко ніколи революціонером не був...» (с. 4). І все ж... Якщо сприймати І. Франка крізь призму не класової революції, а пізнавальної, то, скажімо, у сфері літературознавства ідейно-творчий революціонізм І. Франка є очевидним; щодо мовознавства, то у цій царині його ідеї заклали підвалини для сучасної психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, те-

орії комунікації, лінгвополітології (політичної лінгвістики), випередивши на ціле століття тогочасну філологічну думку. І не тільки українську, і не тільки філологічну. Чи не тому ми називаємо цього Титана праці і думки нашим сучасником?! Але це вже окрема тема.

Грунтовна, неординарна праця Зенона Гузара, видана за сприянням ректора Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка проф. В. Г. Скотного, безумовно, є вагомим внеском у розвиток франкознавства. Вона суттєво розширює обрії франкознавчої думки, з чим і вітаємо шановного автора. Пригадую, в одному зі своїх інтерв'ю Зенон Петрович зауважив: «Для того, щоб Франка зрозуміти, його передусім треба прочитати, а потім – осмислити». З. П. Гузар зумів наблизитися до таїни його творчості і розумом, і серцем, оприявнивши таким чином синергетику Франкового Слова.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**Яремко Ярослав Петрович
Лужецька Наталія Ярославівна**

**ІВАН ФРАНКО І ПОСТУП
НОВІТНЬОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

Видавець Юрій Николишин

Дизайн обкладинки Олег Лазебний

Літературний редактор Орест Пілько

Комп'ютерна верстка Оксана Ладанай

Підписано до друку 03.04.2021 р. Гарнітура Minion Pro.
Формат 60x84 1/16. Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 25,43. Наклад 100 примірників.

ПП "Видавництво «Апріорі»
79000, м. Львів, вул. Сковороди, 4/1
Тел./факс: (032) 235-62-18, моб. +380 (67) 314 05 10
Для листування: 79000, м. Львів, а/с 242
e-mail: info@apriori.lviv.ua
www.apriori.lviv.ua

Свідоцтво держреєстру: Серія ДК № 3684 від 27.01.2010 р.